

НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:

- ◆ Құқық қорғау органдарын цифрландыру және киберқылмысқа қарсы іс-қимыл –
Цифровизация правоохранительных органов и противодействие киберпреступности –
Digitalization of law enforcement agencies and countering cybercrime
- ◆ Әкімшілік құқық, әкімшілік қызмет –
Административное право, административная деятельность –
administrative law, administrative activities
- ◆ Қылмыстық құқық, криминология, қылмыстық-атқару құқығы –
Уголовное право, криминология, уголовно-исполнительное право –
Criminal law, criminology, penal enforcement law
- ◆ Қылмыстық процесс, криминалистика, жедел-іздігіру қызметі –
Уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность –
Criminal procedure, criminalistics, operational investigative activities
- ◆ Оқытушыларға көмек –
В помощь преподавателю –
To help the teacher
- ◆ Жас мамандар сөз алады –
Слово молодым –
The word to the young

УЧЕНЫЕ ТРУДЫ
АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ
МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
имени М. ЕСБУЛАТОВА

1 (78)
2024

Жауапты редактор
саяси ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор
А.М. Сайтбеков

Редакция алқасы:
Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор),
Р.А. Ромашов (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы),
Л.Ч. Сыдыкова (з.ғ.д., профессор, Қырғыз Республикасы),
С.И. Шелухин (PhD докторы, АҚШ),
С.М. Селиманова (з.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы),
Г.Р. Рүстемова (з.ғ.д., профессор),
Ж.А. Кегембаева (з.ғ.д., профессор),
Т.А. Акимжанов (з.ғ.д., профессор),
Е.М. Бимолданов (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор),
А.А. Аубакирова (з.ғ.д., доцент).

«Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» мерзімді ғылыми басылымы Қазақстан мен шетелдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған. Мерзімі – тоқсанына 1 рет.

Журнал заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіміне енгізілген (Қазақстан Республикасы БжҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2021 жылғы 11 ақпанындағы ҚБП бұйрығы).

Жауапты хатшы:
А.Г. Кан (з.ғ.к.)

Беттеу:
С.Ж. Турениязова

Ұсынылған материалдардағы деректер үшін автор жауап береді.
Қолжазбалар авторға қайтарылмайды.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Редакцияның мекенжайы:
Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының
ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көшесі, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: alpolac.edu.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz
Пішімі 60x84^{1/16}. №1 баспаханалық қағаз
Ризографтық басылым. Есептік баспа табағы 27
Басуға 29 наурыз 2024 ж. жіберілді.
Таралымы 200 дана.

© Қазақстан Республикасы ИМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2024ж.
Журнал 2011 жылдың қыркүйек айында Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігінде қайта тіркелді.
№11677-Ж тіркеу куәлігі.

Executive Editor

doctor of political sciences, candidate of law, professor

A.M. Saitbekov

Editorial Board:

Zh.R. Dilbarkhanova (doctor of law, professor),

R.A. Romashov (doctor of law, Professor, Russian Federation),

L.CH. Sydykova (doctor of law, Professor, The Kyrgyz Republic),

S.I. Sheluhin (PhD, USA),

S.M. Selimanova (Doctor of Law, Professor, Republic of Uzbekistan),

G.R. Rustemova (doctor of law., professor),

J.A. Kegembaeva (doctor of law, professor),

T.K. Akimzhanov (Doctor of Law, Professor),

E.M. Bimoldanov (Ph.D., Associate Professor),

A.A. Aubakirova (doctor of law., associate professor).

The scientific periodical «*Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*» was established in order to publish in the open press the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries. Periodicity – 1 time per quarter.

The journal is included in the list of publications recommended for publishing the main scientific results of scientific activity in the legal sciences (Order of the Chairman of the Committee for Quality Assurance in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 2 dated February 11, 2021).

Executive Secretary:

A.G. Kan (candidate of law)

Layout:

S.Zh. Turenliyazova

The editors are not responsible for the accuracy of the published materials.

Manuscripts are not returned or reviewed.

A link to the journal is required.

Address of edition:

Department of organization of research and editorial and publishing work

Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the

Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov

050060, Almaty, ul. Utepova, 29

tel.: 337-80-86

website: alpolac.edu.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Signed to the press on March 29, 2024.

Format 60x84 1/16. Boom. type. no. 1.

Print on the risograph. Uch. - ed. 1. 27

Edition of 200 copies.

© Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs Republic of Kazakhstan
named after M. Esbulatov, 2024

The journal was reregistered in the Ministry of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan in September 2011.

Registration certificate No. 11677-Zh.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН ЦИФРЛАНДЫРУ
ЖӘНЕ КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ
ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ
DIGITALIZATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES
AND COUNTERING CYBERCRIME**

БАЛЫМОВ Е.Қ. Компьютерлік ақпарат және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ескерту	12
ӘПСІМЕТ Н.М., АЛИМКУЛОВ Е.Т., НУРУТДИНОВА А.Ж. Әлеуметтік желілер мен цифрлық технологияның онлайн алаяқтықтың таралуына әсері	18
КОРЖУМБАЕВА Т.М., ШОКАНОВА Е.В., САНАПИЯНОВА А.Н. Особенности пресечения преступлений в сфере информатизации и связи оперативными подразделениями ОВД	27
АЛЖАНКУЛОВА С.А., АЛИБАЕВА Г.А., ЖЕТПИСОВ С.К. Международно-правовое регулирование информационной сферы: тенденции и перспективы развития	36
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ, ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО, АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITIES	
ПЕРШЕЕВ А.С., САКТАГАНОВА И.С., БИСКУЛЬТАНОВА А.М. Қазақстан Республикасы мен түркияның құқықтық жүйесіндегі әкімшілік шағым беру институтының орны: құқық қорғау қызметін күшейту үшін тәжірибе мен перспективалар	47
ТАЙШЫКОВ Ж.Х., ЖЕМПИИСОВ Н.Ш. «Ұлттық қауіпсіздік» категориясының түсінігі: теориялық-құқықтық талдау	55
МУШЕКЕНОВ М.М., БАЙСЕИТОВА А.Т. Автокөлік жолдарының қауіпсіздігіне әсер ететін факторлар	62
ШОКАНОВА Е.В., САНАПИЯНОВА А.Н., СИДАШЕВА Ж.Е. Понятие и сущность сервисной функции полицейской службы	69
СЕЙТАКОВА Б.М., САЙТБЕКОВ А.М. Некоторые вопросы жилищного обеспечения сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан.....	80
ЖЕТПИСОВ С.К., ХАМЗИН А.Ш., МУСАБЕКОВА Н.М. Миграционные процессы в Казахстане: причины, особенности и возможности правового регулирования	92

ТОЛЫБАЕВА А.А., РУСТЕМОВА Г.Р. Анализ эффективности использования цифровых технологий в деятельности правоохранительных органов Казахстана	101
ТУРЕГЕЛДИЕВ Б.У., ИСАЕВА А.Ж., НУРУТДИНОВА А.Ж. Құқық қорғау қызметіндегі жоғары соттың нормативтік қаулыларының маңызы.....	111
USEINOVA K.R., KAN A.G., DANIYAROV S.D. Models of interaction between government agencies and civil society institutions	122
КУЛЬТЕМИРОВА Л.Т., ТОКСАНОВА М.Б., ШОПАБАЕВ Б.А. Оборот гражданского оружия: отдельные аспекты правового регулирования в Республике Казахстан.....	127
ИБРАЕВА А.К. ПО – Қазақстан республикасында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық тетігінің элементі ретінде.....	135
БАЙГАЛИЕВ А.Б., ЕРЕЖЕПОВА К.Н. Нормы деонтологии в мировой практике прокуратуры и иных органов правоохранительной сферы	142
САХАНОВА Н.Т., ЦЕРКОВНОВА Е.А. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл механизмі және қоғамдық бақылау.....	149
МУХАМАДИЕВА Г.Н., АХМЕТОВА А.Ж., ДЖАМАНБАЕВА А.Д. Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы құқық қорғау жүйесінің қалыптасуы	158
СЕЙТАКОВА Б.М., ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р. Основные направления по совершенствованию системы критериев оценки эффективности деятельности полиции.....	169
АЛИМОВА Э.А., САГЫНБЕКОВА Г.М., КЕГЕМБАЕВА Ж.А. Основные направления административно-правового обеспечения общественной безопасности	175
КРАСНОВА К.А. Превентивное действие видеонаблюдения в общественных местах: на примере г. Санкт-Петербурга	183
АМИРОВ Н.К., СЕЙЛХАНОВА С.А. Правовые аспекты противодействия буллингу в школах.....	189
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL ENFORCEMENT LAW	
МУХАМЕТКАЛИЕВ Н.Ж. Социальная реабилитация в системе пробации Республики Казахстан: теоретико-правовой аспект.....	198

DZHANSARAeva R., AKBOLATOVA M.E., TAGAYBEK K.T. Victimological prevention of domestic violence.....	203
АРЫКБАЕВ А.А., АМУРТАЕВА Д.Т., ЕШНАЗАРОВ А.А. К вопросу о понятии «длительного срока» в уголовно-исполнительном законодательстве Республики Казахстан.....	208
АМРЕЕВА А.А., ЦОЙ О.Р. Діни экстремизм мен терроризмге қарсы күрестің балама жолдары жөнінде.....	215
МУХИТДИНОВ А.А., ХУСАИНОВ О.Б., БАЙГЕЛОВА Н.Е. Международный опыт профилактики экстремизма среди молодежи.....	224
АКИМЖАНОВ Т.К., ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р., АЛИМБЕТОВА А.Р. О реализации современной уголовной политики в рамках действующей Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года	233
ШИДЕМОВ А.Г., БИШМАНОВ К.М., БЕЙСЕЕВ А.А. Криминологическая характеристика личности педофила	246
YESCHANOV A.SH., KULMUKHANBETOVA B.A. On the issue of improving measures for the prevention of military infractions in the armed forces of the Republic of Kazakhstan.....	253
ТОГАЙБАЕВА Ш.С., ТОГАЙБАЕВ А.И., БЕКИШЕВ К.О. История развития уголовной ответственности за создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой (статья 217 УК РК).....	261
ИЗБАСОВА А.Б., КАН А.Г., МАЛИКОВА Ш.Б. Отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтардың виктимологиялық сипаттамасы.....	269
СКАКОВ А.Б., ХОН Л.О. К вопросу организационно-правового статуса службы пробации Республики Казахстан, Великобритании и Франции.....	275
САИТВЕКОВ А.М. The evolution of the institution of active repentance in the history of criminal law in Kazakhstan.....	281
ТҮСІП Т.А., ШЕГЕБАЕВА А.Р. Некеге тұруға мәжбүрлеу мақсатында әйелдерді ұрлағаны үшін қылмыстық жауаптылықты енгізуге қатысты кейбір мәселелер.....	289
БИМОЛДАНОВ Е.М., КОБЛАНДИН К.Ж., ТАСҚЫН Е. Өмірге қарсы қылмыстардыңталдаудың кейбір мәселелері.....	294
АЮБАЕВ М.А. Актуальные вопросы применения пробационного контроля к лицам, осужденным к пожизненному лишению свободы, освобожденным условно-досрочно.....	299

БАЗИЛОВА А.А., АҚБОЛАТОВА М.Е. Пенитенциарная преступность: причины и меры профилактики.....	305
ШИДЕМОВ А.Г., ТИЛЕУБЕРГЕНОВ Е.М. Қылмыстық жазалардың мақсаттары және оларды жүзеге асыру.....	310
SARTBAEVA U.K., DAUBASSOVA S.SH., TURYSBEK R.B. A timeline of the evolution of counterfeit currency in Kazakhstan: from the pre-soviet era to the post-soviet period, and the present day	317
БАЗИЛОВА А.А., РЫСАЛДИЕВА А.Е., АЛИМОВА Э.А. Криминологическая характеристика и предупреждение преступности осуждённых к лишению свободы.....	325
АТАХАНОВА Г.М., АГИБАЕВА К.Ж., СОВЕТХАН Ш.Д. Жануарларды қатыгездіктен қорғау жөніндегі әлеуметтік желінің ықпалының кейбір мәселелері.....	331
ТЕЛЕУЖАНОВ С.К., НУРСАЛИЕВА Г.Ж., БУРЬЯН М.Б. Әскери қызметшілердің қылмыстылығының жай-күйі, себептері және оған ықпал ететін мән-жайлар.....	337
СЕЙЛХАНОВА С.А. Экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша ТМД мемлекеттері заңнамаларының құқықтық талдауы.....	343
ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES	
ЕДРЕСОВ С.А. Особенности классификации видов зависимого положения потерпевшего и их значение	355
Korzhumbayeva T. On the issue of the current state of problems in the methodology of crime investigation	363
БАҚЫТ С.Б., ЖАНИБЕКОВ А.К., ИСАЕВА А.Ж. Қылмыстық сот ісін жүргізуде сот сараптамасын тағайындаудың мәселелері	372
НҮСҮП Ы.Т., ШАРИПОВА А.Б. Особенности проведения следственных действий при расследовании экономических преступлений	380
NUBAEVA G.G. Tracing the modernization of the institute of suspension of criminal proceedings	386

КОРЖУМБАЕВА Т.М., ЕРЕМЕЕВ Д.В., СИДАШЕВА Ж.Е. Организационные аспекты деятельности оперативных аппаратов ОВД по предупреждению преступлений в сфере высоких технологий	392
SADYKOV M.B., ABZALBEKOVA M.T., GAJANAYAKA S.C. The use of artificial intelligence in criminal investigation	402
ГУБАЙДУЛЛИН Ж.Ж. Правовые аспекты совершенствования контролируемой поставки	410
БИСЕНГАЛИ Л., АРАТҰЛЫ Қ., КАБУЛОВА С.Ж. Некоторые проблемы, встречающиеся при назначении и производстве гомеоскопической экспертизы	417
САРСЕНБАЕВА Б.Б., БАЙСЕИТОВА А.Т. О необходимости реформирования уголовно-процессуального законодательства по внедрению искусственного интеллекта в досудебное производство	424
СЕЙТЕНОВ К.К. Дискреционные полномочия прокурора в уголовном судопроизводстве: коллизии в НПВС.....	432
BIMOLDANOV YE.M., KOBLANDIN K.J., TASKYN YE. Selected issues of departmental control over the legality of operational investigative activities.....	438
НУРЛАН А.Е., АПАХАЕВ Н.Ж. Понятие, сущность и значение судебной молекулярно-генетической экспертизы.....	446
ЕСКЕНДИРОВ А.А. Особенности криминалистического исследования этнических и религиозных преступлений.....	453
ЖОЛДАСОВ О.Ж. Қылмыстық процестегі мәжбүрлеу шаралары: ғылыми көзқарастарды талдау.....	460
ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ TO HELP THE TEACHER	
ОТАРБАЕВ Ғ.С., ҚАРЖАУБАЕВА Л.М., САНИЯЗОВА Е. Ішкі істер органдарының қызметіне кәсіби іріктеу	467
ТӨЛЕПБЕРГЕН О.С. Оқу үдерісіндегі мониторингтің маңызы	474

**ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ
СЛОВО МОЛОДЫМ
THE WORD TO THE YOUNG**

КОЙЛЫБАЕВ М.Т. Қазіргі кезеңдегі ұйымдасқан қылмыстық топтардың құрылымдық жасақталуы және олардың қызмет ету механизмі	480
АБДИКЕНОВ Д.Б. Азаптаулар үшін қылмыстық жауаптылықтың тарихи аспектілері	488
ШАМШИЕВА И.С. Правовые основы противодействия семейно-бытовому насилию	495
КАЙЫРБЕКОВА Г.Ф. Уголовно-правовая квалификация рекламы финансовых (инвестиционных) пирамид	503
ТУРСЫНБЕКОВ А.К. Қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізудің кейбір аспектілері.....	509
АХМЕДОВ Н.А. Лингвокоммуникативная и межкультурная подготовка сотрудников правоохранительных органов: анализ и применение международного опыта в системе МВД Республики Казахстан	515
«Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналындағы жарияланымдарға қойылатын талаптар.....	525
Требования к публикациям в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова».....	528

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН
ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ
КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ
ІС-ҚИМЫЛ**

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ
КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ**

**DIGITALIZATION
OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES
AND COUNTERING CYBERCRIME**

Е.Қ. Балымов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе, Қазақстан

КОМПЬЮТЕРЛІК АҚПАРАТ ЖӘНЕ БАЙЛАНЫС САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ ЕСКЕРТУ

Мақала Қазақстан Республикасындағы ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға арналған. Интернет желісін, ақпараттандыру мен байланыстың басқа құралдарын пайдалану дерекқорға заңсыз кіруден қорғауды көздейді. Қазақстанда осы салада бірқатар заңдар, оның ішінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің VII жаңа тарауы «Ақпарат және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» қабылданды. Қолданыстағы қылмыстық заңнамада, сонымен қатар, ақпараттандыру және байланыс саласындағы заңнама шеңберінде құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық сипаттағы шаралар қаралады.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасы, ақпараттық қауіпсіздік, ақпаратты қорғау, қолдаушы инфрақұрылым, тұтастық, қолжетімділік, құпиялылық.

Профилактика и предупреждение уголовных правонарушений в сфере компьютерной информации и связи

Статья посвящена профилактике уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи в Республике Казахстан. Использование сети Интернет, других средств информатизации и связи предполагает защиту от незаконного проникновения в базы данных. В Казахстане принят ряд законов в этой сфере, в том числе новая глава VII Уголовного кодекса Республики Казахстан «Уголовные правонарушения в сфере информации и связи». Рассматриваются меры правового, организационного и технического характера в рамках действующего уголовного законодательства и законодательства в сфере информатизации и связи.

Ключевые слова: Республика Казахстан, информационная безопасность, защита информации, поддерживающая инфраструктура, целостность, доступность, конфиденциальность.

Prevention and prevention of criminal offenses in the field of computer information and communications

The article is devoted to the prevention of criminal offenses in the field of informatization and communications in the Republic of Kazakhstan. The use of the Internet and other means of informatization and communication involves protection against illegal entry into databases. Kazakhstan has adopted a number of laws in this area, including the new Chapter VII of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan «Criminal offenses in the field of information and communications». Legal, organizational and technical measures are considered within the framework of the current criminal legislation and legislation in the field of informatization and communications.

Keywords: The Republic of Kazakhstan, information security, information protection, supporting infrastructure, integrity, accessibility, confidentiality.

Кіріспе. Бүгінгі таңда «Қауіпсіздік», «Ұлттық қауіпсіздік» сияқты ұғымдармен қатар, ақпараттық қауіпсіздік ұғымы бұрынғыдан да өзекті болып отыр. Қазіргі жағдайда бұл проблема жалпыұлттық деңгейге көтеріледі. Ақпараттық технологиялар бірқатар заңсыз әрекеттерді жасау кезінде кеңінен қолданылды: алаяқтық (оның ішінде банктік карталармен жасалған алаяқтық әрекеттер), оларда сақталған ақпаратты пайдалану, порнографиялық материалдарды тарату және т. б. мақсатында компьютерлерді қашықтан бұзу әрекеттері.

Біздің елімізде дербес деректерді қорғауға көп көңіл бөлінеді, әр азамат әртүрлі ресми ұйымдарға жүгінген кезде дербес деректерді өңдеу үшін келісімге қол қояды. Сақтық шараларына қарамастан, ақпараттық қызметтер нарығында әртүрлі мәліметтер базасын сату туралы ұсыныстар мезгіл-мезгіл пайда болады және интернеттің кез келген пайдаланушысы белгісіз адресаттардан электрондық хаттар алады, олар қандай-да бір түрде пайдаланушының мекен-жайын оның білімінсіз және келісімсіз алады. Спамдардан, кибершабуылдардан және деректерге басқа да рұқсатсыз қол жеткізуден қорғау үшін әртүрлі математикалық және ақпараттық әдістер мен технологиялар әзірленуде, көптеген ғылыми жарияланымдар бар.

Әдістері. Зерттеу компьютерлік ақпарат және байланыс саласындағы құқық бұзушылықтармен күресудің тиімді стратегияларын әзірлеу үшін зиян келтірушілер қолданатын механизмдер мен әдістерді талдау әдісімен жүргізілді. Жоғарыда аталған құқық бұзушылықтарды құқықтық реттеудің маңыздылығы цифрлық кеңістік біздің өміріміздің ажырамас бөлігіне айналуына байланысты, онда біз ең маңызды ақпаратты, соның ішінде қолма-қол ақшаны, банк карталарын, құпия деректерді, хат-хабарларды және жеке заттарды сақтаймыз.

Негізгі бөлім. Бүгінгі таңда ақпарат адам өмірінің барлық салаларына белсенді енгізіліп, қоғам дамуының басты факторларының біріне айналды. Осыған байланысты компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстық әрекеттердің қауіптілігі айқын көрінеді.

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық түрлерінің алдын алуға болады. Шетелдік тәжірибе бұл мәселені шешу үшін әртүрлі профилактикалық шараларды қолдану қажет екенін көрсетеді. Бұл жағдайда алдын алу шараларын құқық бұзушылықты тудыратын себептерді және олардың жасалуына ықпал ететін жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған іс-шаралар деп түсіну керек.

Қазақстан Республикасында ақпараттандыру және байланыс саласындағы құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жасау үшін қолданылатын қандай да бір ерекше әдістер жоқ. Бүкіл әлемде қолданылатын әдістер қолданылады. Әлемде киберқылмыстарға қарсы күресте әртүрлі шаралар, соның ішінде құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық әдістер қолданылады.

Құқық бұзушылықтардың алдын алудың құқықтық шараларына бірінші кезекте заңнама нормалары — құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті белгілейтін нормалар, қылмыстық және өзге де заңнаманы жетілдіру, осы салада халықаралық шарттар жасасу және орындау жатады.

Қазақстан Республикасында ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған бірқатар заңдар қабылданды.

Ақпараттандыру саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі (күші жойылды) Қылмыстық кодексінің қабылдануымен пайда болды, онда компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізу, компьютерге зиянды бағдарламаларды жасау, пайдалану және тарату үшін жауапкершілікті көздейтін бір ғана норма қамтылды [1].

Осыдан кейін құқық бұзушылықтардың профилактикасын көрсететін нормалар Қазақстан Республикасының аумағында ақпараттандыру объектілерін құру, дамыту және пайдалану кезінде мемлекеттік органдар, жеке және заңды тұлғалар арасында туындайтын ақпараттандыру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін «Ақпараттандыру туралы» 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V Заңы, Қазақстан Республикасының аумағында байланыс саласындағы қызметтің құқықтық негіздерін белгілейтін, осы қызметті реттеу жөніндегі мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін, байланыс қызметтерін көрсететін немесе

пайдаланатын жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен міндеттерін айқындайтын «Байланыс туралы» 2004 жылғы 5 шілдедегі № 567 Қазақстан Республикасының Заңы [2; 3], сондай-ақ «Мемлекеттік құпиялар туралы» 1999 жылғы 15 наурыздағы № 349-І, «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V, «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» 2003 жылғы 7 қаңтардағы № 370-ІІ [4; 5] сияқты заңдарда көрініс тапты.

Ұлттық заңнаманы жетілдіру процесінде Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексін қабылдау үлкен рөл атқарды, онда ҚР-ның бұрынғы Қылмыстық кодексінен айырмашылығы, «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 7-тарауы толыққанды пайда болды [6]. Біліктілік мән-жайларын ескере отырып, онда электрондық ақпараттық ресурстар мен телекоммуникация жүйелері мен желілеріне қарсы 38 қылмыс құрамы бар.

Бұдан басқа, 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңын іске асыру мақсатында әзірленген бірқатар заңға тәуелді актілер қабылданды, осылайша, Қазақстан Республикасының Үкіметі 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 «Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын («Қазақстанның киберқауіпсіздігі»))» бекітті [7]. Тұжырымдама электрондық ақпараттық ресурстарды, Ақпараттық жүйелер мен телекоммуникация желілерін қорғау, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың негізгі бағыттарын айқындайды.

Жоғарыда көрсетілген нормативтік құқықтық актілерден басқа ақпараттық қауіпсіздікке қатысты бірқатар құрамдар «Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы» Қазақстан Республикасының кодексінде қамтылған, оларды жасағаны үшін әкімшілік жауапкершілік шаралары көзделген, оның ішінде электрондық ақпараттық ресурстарды қорғау құралдарын пайдалану жөніндегі талаптарды бұзу, бірыңғай талаптарды орындамау түрінде ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді орындамайтын лауазымды адамдарға, ақпараттық жүйелердің меншік иесі немесе иесі жүзеге асырмаған немесе тиісінше жүзеге асырмаған, дербес деректерді, оларды қорғау жөніндегі шараларды қамтиды.

Ұйымдастыру шаралары ақпараттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін жағдайлардың туындауын болдырмауға бағытталған. Оларға ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның жұмыс істеу процестерін реттейтін құжаттар, әр құрылым үшін жеке бекітілген ақпараттық қауіпсіздік саясаты, ақпараттық қауіпсіздік тәуекелдерін бағалаудың әртүрлі әдістері жатады.

Ұйымдастыру шараларына кадр саясаты да кіреді. Жасалатын еңбек шарттарында барлық жұмыс кезеңіне де, еңбек шарты бұзылғаннан кейінгі белгілі бір мерзімге де құпиялылық шарттары міндетті түрде көрсетіледі. Бұдан басқа, бірінші басшыға тікелей бағынатын ақпараттық қауіпсіздік қызметін құру, персоналды соңғы жаңалықтарды ескере отырып, ақпаратты қорғау ережелері мен құралдарына оқыту жүзеге асырылады.

Ұйымдастырушылық шаралардан басқа, техникалық шаралар маңызды профилактикалық рөл атқарады. Техникалық шаралар ақпараттық жүйелер мен телекоммуникация желілеріне жағымсыз әсерлерден қорғауға, «лазерлік, радиотехникалық және ұстап қалудың басқа да тәсілдерін, сондай-ақ көзбен шолып бақылау құралдары мен байланыс құралдарын, басқа да техникалық құрылғыларды қолдану есебінен құпия ақпараттың ағып кетуінің ықтимал арналарын жабуға» арналған [8].

Бұл әдістерді қолдану әртүрлі техникалық әзірлемелерді, құрылғыларды, арнайы жабдықты, бағдарламалық және аппараттық-бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ескерту туралы айтатын болсақ, ең алдымен «ақпараттық қылмыс» және «ақпараттық қауіпсіздік» ұғымдарын анықтау маңызды.

«Киберқауіпсіздік («Қазақстанның Киберқорғауы») тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысында «киберқылмыс» термині ақпаратты

электрондық нысанда және оны өңдеу, сақтау, беру (электрондық ақпараттық ресурстар, ақпараттық жүйелер және ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылым) ортасының сыртқы және ішкі қатерлерден қорғалу жай-күйі, яғни ақпараттандыру саласында ақпараттық қауіпсіздік ретінде айқындалған [7].

Ақпараттық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің бір түрі болып табылады – бұл мемлекеттік ақпараттық ресурстардың, сондай-ақ жеке адамның құқықтары мен қоғамның ақпараттық саладағы мүдделерінің қорғалу жай-күйі, яғни Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігіне бағытталған кез келген құқыққа қарсы іс-әрекеттер қылмыстық болып саналады [9].

IT-қылмыстардың қылмыстық құқық бұзушылықтарының алдын алу мен ескертудің басты міндеті оларға заңсыз әсер ету барынша шектелетін компьютерлік технологиялар мен компьютерлік ақпаратты пайдалану шараларын әзірлеу және осындай жағдайлар жасау болып табылады.

М.М. Малыковцев дұрыс атап өткендей, «мұндай профилактикалық жұмысты жүзеге асыратын субъектілер арасында ҰБТ ішкі істер органдарының қызметкерлеріне ерекше рөл атқарады» [10].

Осыған байланысты құқық қорғау органдары үшін кадрлар даярлауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындарының оқу жоспарларына компьютерлендіру, информатика және ақпаратты қорғау саласында терең білім алу жөніндегі арнайы курстарды енгізу қажет болып көрінеді. Мұндай алдын алу шарасы курсанттар мен тыңдаушыларды ақпаратты заңсыз әсерден қорғау, сондай-ақ жаһандық ақпараттық желілер арқылы қылмыс жасауға жол бермеу жөніндегі бағдарламаларды құру тәсілдеріне оқытуға негізделуі тиіс.

Сонымен қатар, мерзімді қайта қарау білім беру және кәсіптік стандарттарды, мамандықтардың жіктеуіштерін, пәндерді, олардың мазмұндық мазмұнын және оқу нәтижелерін талап етеді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы заманауи сын-қатерлерге неғұрлым икемді жауап беруге мүмкіндік беретін тетікті әзірлеу қажеттілігі туындайды. Бұл саладағы білім тез ескіретінін ескере отырып, мамандардың біліктілігін мезгіл-мезгіл растау қажет.

Компьютерлік жүйелердің қауіпсіздігі саласындағы мамандардың, атап айтқанда В.Н.Черкасовтың пікірінше, «...қағазсыз технологиямен кездейсоқ (байқаусызда) қателерді де, енгізілетін ақпараттың қасақана бұрмалануын да болдырмайтын жағдайлар жасалуы тиіс. Бұл мақсаттар бірқатар профилактикалық шараларға қызмет етуі керек, олардың ішінде ең көп тарағандары:

1) деректердің міндетті деректемелерін өткізіп жіберу мүмкіндігін болдырмайтын және ақпаратты енгізу-шығаруды бұғаттау шарттарын және өткізіп алған деректемелерді ұсынуды қамтитын бастапқы деректерді тіркеу бағдарламалары;

2) деректерді енгізу - шығару жүргізетін тұлғаны сәйкестендіруге негізделген және ұсынылатын сәйкестендіру шарттары орындалмаған кезде компьютерлік техника құралдарын бұғаттау мүмкіндігін көздейтін бастапқы деректерді тіркейтін тұлғаны растау (деректерді авторизациялау);

3) тіркелген бастапқы деректерді оларды қасақана немесе кездейсоқ бұрмалаудан, жоюдан, сондай-ақ тіркелген деректер туралы мәліметтерді рұқсатсыз алудан қорғау бағдарламалары. Арнайы өкілеттіктері бар адам ғана бастапқы деректердің машиналық жазбасын түзете алады, ал машиналық жазбаның дұрыстығын негізгі растау бастапқы деректерді тіркеген тұлғаны біржақты дәлелді анықтау болып табылады» [9].

Компьютерлік қылмысқа қарсы іс-қимыл шараларын әзірлеу мәселесінде маңызды болып табылады: құқық қорғау органдарының қылмыстар жасауға ықпал еткен себептер мен жағдайларды белгілеуі және оларды жою; жалпы мемлекеттік деңгейдегі желілердің (мысалы, қорғаныс саласында) және интернет желісінің өзара іс-қимылына жол бермеу (хакерлердің рұқсатсыз кіруіне жол бермеу және т. б.); жеке тұлғаларда да, ұйымдарда да өз қызметінің барлық салаларында жеке ақпаратты дербес қорғауды пайдаланудың кең мүмкіндігі маңызды болып табылады.

Қаралып отырған қылмыс түрінің алдын алу және алдын алу жөніндегі мемлекеттің

саясаты компьютерлік мәліметтер оған заңсыз қол жеткізуден барынша қорғалатын жағдайлар жасауға; жекелеген азаматтарға және тұтастай қоғамға ықпал ету мақсатында құқыққа қайшы мәліметтердің, сондай-ақ көрінеу анық емес ақпараттың таралуына жол бермеуге негізделуге тиіс.

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті көздейтін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 7-тарауының нормаларын талдай отырып, олардың профилактикалық сипаты жоқ жасалған іс-әрекеттерге әрекет ететіні анық болады.

Техникалық сипаттағы шаралар да маңызды алдын алу шаралары – мысалы, рұқсатсыз кіруден, табиғи апаттар мен апаттардан, диверсиядан, диверсиядан, жарылыстардан қорғау және т. б. болып табылады.

Іт-қылмыстардың алдын алу процесінде зерттелетін құқыққа қайшы әрекеттерді жасауға кедергі келтіретін жағдайларды қалыптастыруға бағытталған профилактикалық жұмыс – мәліметтерді электрондық желі арқылы жібермес бұрын шифрлау және оны одан әрі декодтау сияқты маңызды рөл атқарады. Бұл әдіс жабық ақпаратқа қол жеткізу қаупін азайтуға мүмкіндік береді.

Зерттелетін қылмыстар санатының алдын алу қазірдің өзінде жасалғандарды тергеу мен ашудан гөрі тиімдірек шара болып көрінеді, әсіресе ғылым мен компьютерлік технологиялардың жедел дамуы оларды жасаудың тәсілдері, әдістері мен тетіктерінің тез жаңаруына әкелді.

Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт Ұйымының Бас хатшысы Николай Бордюжа 2010 жылы: «Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстар – бұл ерекше сала. Басты ерекшелігі-шекарасы жоқ қалыптасқан телекоммуникация жүйесі. Қылмыс бір елде жасалуы мүмкін, басқа үш-төрт елдің коммуникацияларынан өтіп, бесінші елде жасалуы мүмкін. Қылмыс бір елде жасалуы мүмкін, басқа үш-төрт елдің коммуникацияларынан өтіп, бесінші елде жасалуы мүмкін. Бұл жағдай бізді өзара әрекеттесуге мәжбүр етеді. Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстардың алдын алу және ашу терроризмге қарсы іс-қимылмен, төтенше жағдайлардың алдын алумен және қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басқа да бағыттарымен тығыз байланысты екенін есте ұстаған жөн» [11].

Компьютерлік технологиялар саласындағы қылмыстардың алдын алу және оған қарсы күрес туралы айта отырып, осы саладағы халықаралық ынтымақтастық туралы да айту керек, ол осыған байланысты одан да өзекті болып отыр, мұндай қылмыстардың аумақтық шекаралары жоқ.

Өткен ғасырдың 80-ші жылдарында әлемнің көптеген елдері компьютерлік ақпаратты тек ұлттық заңнаманың нормаларымен құқықтық қорғау тиісті әсер етпейтінін және осы салада келісілген халықаралық іс-әрекеттерге деген қажеттіліктің пісіп жетілгенін түсінді.

Қорытынды. Киберқылмыстың алдын алу және оған қарсы күрес саласындағы халықаралық стандарттарды толық дамыту үшін терминологияға бірыңғай көзқарас қажет деп санаймын (мысалы, «компьютерлік қылмыстар» терминіне қандай әрекеттер жатады және олардың әрқайсысының заңды анықтамасы қандай болуы керек), осы саладағы күресудің жалпы мақсаттары мен әмбебап принциптері мен әдістерін әзірлеу (халықаралық нормаларды ескере отырып құқықтар), сондай-ақ әртүрлі елдердің ұлттық қылмыстық заңнамасын үйлестіру (қылмыстардың әртүрлі құрамдарын анықтаудағы айырмашылық және т.б.). Сонымен қатар, киберқауіптерге қарсы тұрудың және жаһандық деңгейде киберқауіпсіздікке жәрдемдесудің ортақ жүйесін құру үшін әртүрлі елдердің күш-жігерін үйлестіру және тәжірибе алмасу үлкен маңызға ие.

Қорытындылай келе, ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ескерту жөніндегі қызмет осы салада құқыққа қайшы әрекеттер жасауға жол бермеуге бағытталған заңнамалық, ұйымдастырушылық және техникалық сипаттағы шаралардың жиынтығы болуға, мемлекеттік органдардың қарауына жатқызылуға және халықаралық құқықтың негізгі қағидаттарына сәйкес халықаралық ынтымақтастық саласында одан әрі дамуға ие болуға тиіс екенін атап өткен жөн.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі Қылмыстық кодексі. Күші жойылды – Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексімен // <http://online.zakon.kz/>.
2. «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 ж. 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ // НҚА ақпараттық-құқықтық жүйесінің сайты Р. - қолжетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418>. – кіру күні: 11.03.2020.
3. «Байланыс туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 5 шілдедегі №567 Заңы. – Қол жеткізу режимі: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1049207. – кіру күні: 10.03.2020.
4. «Мемлекеттік құпиялар туралы» Қазақстан Республикасының 1999 ж.15 наурыздағы № 349-1 Заңы // ҚР НҚА ақпараттық-құқықтық жүйесінің сайты. – Кіру режимі: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000349>. – кіру күні: 10.03.2020.
5. «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V. ЗРЗ – қолжетімділік режимі: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31396226. – кіру күні: 22.04.2020.
6. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226 Қылмыстық кодексі / / <http://online.zakon.kz>.
7. «Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысы // <http://adilet.zan.kz/>.
8. Абраменкова В.С. Технические средства — одна из мер предупреждения компьютерных преступлений [Электронный ресурс] / В. С. Абраменкова // Сибирский юрид. вестник. — 1999. — № 4. – қолжетімділік режимі: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1117307>. — Жүктелген күні: 21.04.2020.
9. Черкасов В.Н. Теория и практика решения организационно-методических проблем борьбы с экономической преступностью в условиях применения компьютерных технологий: Дис. д-ра экон. наук: — М., 1994.
10. Малыковцев М.М. Уголовная ответственность за создание, использование и распространение вредоносных программ для ЭВМ: Дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2006.
11. United Nations documents // www.un.org/ru/events/11thcongress/documents.html.

Автор туралы мәліметтер

Балымов Е.Қ. – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты бастығының орынбасары, PhD докторы, полиция подполковнигі.

Балымов Е.Қ. – заместитель начальника Актюбинского юридического института имени М. Букенбаева Министерства внутренних дел Республики Казахстан, доктор PhD, подполковник полиции

Valimov Ye.K. - deputy head of the Aktobe Law Institute named after M. Bukenbaev of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan, PhD, Lieutenant Colonel of the police.

Н.М. Әпсімет¹, Е.Т. Алимкулов¹, А.Ж. Нурутдинова²

¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

¹Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР МЕН ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ОНЛАЙН АЛАЯҚТЫҚТЫҢ ТАРАЛУЫНА ӘСЕРІ

Мақала әлеуметтік желілер мен цифрлық технологиялардың, әсіресе Қазақстанда онлайн-алаяқтыққа қалай ықпал ететінін зерттейді. Әлеуметтік медиа алгоритмдері, алаяқтардың жергілікті ерекшеліктерге бейімделуі және алаяқтық схемаларда жаңа технологияларды, соның ішінде ЖИ және МО қолдану талданады. Зерттеу алаяқтықтың осалдығына әсер ететін әлеуметтік-мәдени және экономикалық факторларды анықтайды және хабардарлық пен киберқауіпсіздік шараларын ұсынады. Интернеттегі алаяқтықпен тиімді күресу үшін халықаралық ынтымақтастық пен одан әрі зерттеу қажеттілігі атап өтіледі.

Кілт сөздер: әлеуметтік желілер, цифрлық технологиялар, онлайн алаяқтық, киберқауіпсіздік, интернет қылмысы, алаяқтықтың алдын алу.

Влияние социальных сетей и цифровых технологий на распространение онлайн-мошенничества

Статья исследует, как социальные сети и цифровые технологии способствуют онлайн-мошенничеству, особенно в Казахстане. Анализируются алгоритмы социальных сетей, адаптация мошенников к местным особенностям и использование новых технологий, включая ИИ и МО, в мошеннических схемах. Исследование выявляет социально-культурные и экономические факторы, влияющие на уязвимость к мошенничеству, и предлагает меры по повышению осведомленности и кибербезопасности. Подчеркивается необходимость международного сотрудничества и дальнейших исследований для эффективной борьбы с онлайн-мошенничеством.

Ключевые слова: социальные сети, цифровые технологии, онлайн-мошенничество, кибербезопасность, интернет-преступность, предотвращение мошенничества.

The impact of social media and digital technologies on the spread of online fraud

The article explores how social media and digital technologies contribute to online fraud, especially in Kazakhstan. The algorithms of social networks, the adaptation of scammers to local peculiarities and the use of new technologies, including AI and ML, in fraudulent schemes are analyzed. The study identifies socio-cultural and economic factors influencing vulnerability to fraud and suggests measures to raise awareness and cybersecurity. The need for international cooperation and further research to effectively combat online fraud is emphasized..

Keywords: social networks, digital technologies, online fraud, cybersecurity, internet crime, fraud prevention.

Кіріспе. Цифрлық технологиялар мен әлеуметтік желілер күнделікті өмірге интеграцияланған қазіргі әлемде онлайн-алаяқтықпен байланысты тәуекелдердің жаңа саласы пайда болады. Бұл тақырып интернетті пайдаланушылар санының үздіксіз өсуі және олардың

әлеуметтік желілерде өткізетін уақытының артуы аясында ерекше өзектілікке ие болады. Онлайн алаяқтық айтарлықтай қауіп төндіреді, өйткені ол жәбірленушілерге қаржылық зиян келтіріп қана қоймайды, сонымен қатар цифрлық коммуникациялық платформаларға деген сенімге нұқсан келтіреді.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты жолдауы барлық салада елді дамытуға және нығайтуға деген терең ұмтылысты көрсетеді. Біздің заманымызда, әлем көз алдымызда өзгеріп, технологиялық прогресс өзімен бірге оң және теріс өзгерістер әкелетін кезде, интернет пен телефондағы алаяқтық мәселесіне ерекше назар аударылады [1].

Қолданыстағы зерттеулерге шолу көрсеткендей, көптеген жұмыстар киберқауіпсіздіктің техникалық аспектілеріне назар аударғанымен, онлайн алаяқтықты әсіресе тиімді ететін психологиялық және әлеуметтік факторларды түсінуге аз көңіл бөлінеді. Әлеуметтік инженерия, алаяқтық психологиясы және цифрлық ортадағы коммуникациялық стратегияларды зерттеу алаяқтардың құрбандарды тарту және алдау әдістері туралы құнды ақпарат береді.

С.В. Розенко және К.А. Мурзиннің айтуынша, «алаяқтардың қылмыстық әрекеттері мен олардың заманауи технологияларды білуі жақсарғанын ескере отырып, алаяқтықпен күресу ғана емес, оны анықтау және алдын алу да қиын» [2].

Әдістер мен материалдар. Әлеуметтік желілер мен цифрлық технологиялардың Қазақстан Республикасында онлайн-алаяқтықтың таралуына әсерін зерттеу үшін сандық және сапалық тәсілдерді біріктіретін аралас зерттеу әдісі таңдалды. Сандық талдау шеңберінде Қазақстандағы интернет пайдаланушылар арасында олардың онлайн алаяқтық тәуекелдері туралы хабардар болуын және осындай оқиғалармен жеке тәжірибесін бағалау үшін сауалнамалар жүргізілді. Сондай-ақ, қазақстандық құқық қорғау органдары мен киберқауіпсіздікпен айналысатын ұйымдардан алынған статистикалық деректерге талдау жүргізілді. Зерттеудің сапалық аспектісінде Қазақстанда орын алған онлайн-алаяқтықтың нақты мысалдарын талдауды қамтитын әдістер пайдаланылды. Бұл алаяқтар қолданатын тетіктер мен стратегияларды тереңірек түсінуге, сондай-ақ қазақстандық цифрлық кеңістікке тән ерекше трендтер мен осалдықтарды анықтауға мүмкіндік берді. Деректерді талдау сандық талдауға арналған статистикалық бағдарламалық жасақтаманы және сапалы деректерді өңдеуге арналған тақырыптық талдау әдістерін қолдана отырып жүргізілді, бұл мәселені жан-жақты бағалауға және объективті қорытындылар жасауға мүмкіндік берді.

Талқылаулар мен нәтижелер. В.С. Соловьевтің зерттеулеріне сәйкес онлайн әлеуметтік желілеріндегі қылмыстар – бұл адамның адаммен техникалық құралдардың көмегімен ұйымдастырылған өзара әрекеттесуіне байланысты әрекеттер [3]. Зерттеу көрсеткендей, әлеуметтік медиа мен цифрлық технологиялар онлайн алаяқтық жағдайларын арттыруда маңызды рөл атқарады. Бұл бірнеше негізгі факторларға байланысты:

1. Миллиондаған адамдардың күнделікті өмірінің ажырамас бөлігіне айналған әлеуметтік медиа алаяқтарға олардың қызметін таратуға бірегей мүмкіндіктер береді. Бұл платформалар оларды алаяқтар үшін тамаша құралға айналдыратын бірқатар мүмкіндіктерге ие:

– әлеуметтік желілер әртүрлі жас топтарындағы, әлеуметтік мәртебедегі және қызығушылықтағы пайдаланушыларды біріктіреді, бұл алаяқтарға адамдардың кең ауқымын нысанаға алуға мүмкіндік береді;

– мақсатты жарнама және әлеуметтік медиа алгоритмдерін пайдалана отырып, алаяқтар өздерінің алдамшы ұсыныстарын пайдаланушылардың ең осал топтарына тарата алады;

– алаяқтар көбінесе нақты адамдарға немесе ұйымдарға еліктейтін жалған профильдер жасайды. Бұл оларға пайдаланушылардың сеніміне енуге және өздерінің алаяқтық схемаларын сенімді түрде көрсетуге мүмкіндік береді;

– әлеуметтік медиа алаяқтарға сенімді және жеке алдау стратегияларын әзірлеу үшін пайдаланатын жеке ақпараттың үлкен көлеміне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік желілердегі онлайн-алаяқтық мәселесі осы платформаларды

пайдаланушылардан да, әзірлеушілерден де көбірек назар аударуды талап етеді. А.Л. Осипенко желідегі қылмыстың ерекшеліктерінің бірі оның ұйымдастырылуының өсуін анықтайды: «...қылмыстық әрекетті жүзеге асыру үшін хакерлерді біріктіру үрдісі байқалады» [4]. Пайдаланушыларды ықтимал тәуекелдер туралы хабардар ету және оқыту жөніндегі шараларды күшейту, сондай-ақ алаяқтық әрекеттердің алдын алу үшін әлеуметтік желілер деңгейінде қорғау технологиялары мен тетіктерін дамыту қажет.

2. Алаяқтар еліміздегі өз схемаларының тиімділігін арттыру үшін қолданатын негізгі стратегиялардың бірі жергілікті ерекшеліктерге бейімделу болып табылады. Бұл бірнеше аспектілерді қамтиды:

– алаяқтар жергілікті халықтың тілдік ерекшеліктеріне толығымен бейімделген хабарламалар мен ұсыныстар жасайды. Қарым-қатынаста қазақ және орыс тілдерін қолдану алдамшы ұсыныстарды сенімдірек етеді және заңдыдан ажыратуды қиындатады;

– алаяқтық схемалары көбінесе Қазақстанның мәдени және әлеуметтік ерекшеліктеріне тән элементтерді қамтиды. Бұл жергілікті рәміздерді, танымал компаниялардың атауларын пайдалану немесе тіпті аймаққа тән коммуникация стиліне еліктеу болуы мүмкін [5];

– алаяқтар көбінесе жергілікті мерекелер, саяси оқиғалар немесе экономикалық жаңалықтар сияқты ағымдағы оқиғаларды өз хабарламаларына қосымша өзектілік пен сенімділік қосу үшін пайдаланады.

Алаяқтық схемаларды жергілікті жағдайларға бейімдеу олардың тиімділігін айтарлықтай арттырады және Қазақстандағы интернет пайдаланушыларға үлкен қауіп төндіреді. Бұл тенденцияны түсіну онлайн алаяқтықпен күресудің тиімді шараларын, соның ішінде осындай бейімделген қауіптер туралы хабардарлықты арттыруға бағытталған білім беру науқандарын әзірлеу үшін маңызды. Бұл сондай-ақ алаяқтық әрекеттерді тиімдірек анықтау және жолын кесу үшін құқық қорғау органдары, киберқауіпсіздік мамандары және интернет платформалары арасындағы ынтымақтастықтың қажеттілігін көрсетеді.

Алаяқтардың олардың әдістерін автоматтандыру және жетілдіру үшін жаңа технологияларды қолдануына назар аудару керек. Бұл тренд алаяқтардың цифрлық кеңістіктегі әрекеттеріне қалай қарайтынына айтарлықтай өзгеріс әкеледі.

3. Технология саласындағы, әсіресе жасанды интеллект (ЖИ) және машиналық оқыту (МО) саласындағы прогресс онлайн алаяқтар үшін жаңа мүмкіндіктер ашты [6]:

– ЖИ және МО пайдалану алаяқтарға фишингтік хабарламалар мен алаяқтық веб-сайттарды құруды және таратуды автоматтандыруға мүмкіндік береді. Бұл олардың шабуылдарының тиімділігін арттырады, бұл үлкен көлемдегі деректерді өңдеуге және ықтимал құрбандарға қол жеткізуге мүмкіндік береді;

– ЖИ пайдаланушылардың интернеттегі мінез-құлқы туралы үлкен көлемдегі деректерді талдау үшін пайдаланылуы мүмкін, бұл алаяқтарға шабуылдарын дәлірек бағыттауға және құрбандардың нақты мүдделері мен қалауларына бейімделу арқылы оларды сенімдірек етуге мүмкіндік береді;

– мәтінді құру және терең жалғандықтар сияқты озық технологиялардың көмегімен (deepfakes – «терең фейк» (ағылш. Deepfake – deep learning «терең оқыту» + fake «жалған») – жасанды интеллектке негізделген бейнені немесе дауысты синтездеу әдісі), алаяқтар шынайы және сенімді хабарламалар мен мультимедиялық материалдарды жасай алады, оларды нақты материалдардан ажырату қиын [7].

Озық технологияларды пайдалану онлайн алаяқтардан келетін қауіпті айтарлықтай арттыруда және киберқауіпсіздіктің жетілдірілген әдістерін дамыту қажеттілігін көрсетеді. Шабуылдардың үнемі дамып келе жатқан және күрделене түсетін әдістерімен күресуге қабілетті алаяқтықты анықтау және алдын алу технологияларын дамыту өте маңызды. Сондай-ақ бұл пайдаланушыларға алаяқтықтың жаңа түрлері мен олардан қорғану әдістері туралы білім беру мен хабардар етудің маңыздылығын көрсетеді.

2020 жылдың сәуірінен бастап әлеуметтік медиа диагностикалық қызметтер, пандемияға байланысты алынбаған қызметтер үшін ақшаны қайтаруға көмектесу (көлік, демалыс және т.б.), қаржылық міндеттемелерді кейінге қалдыруға көмектесу және т.б. туралы жалған

хабарландыруларға толы болды. Мысалы, Қытайдың құқық қорғау органдары пандемия жаңалықтарында маскаларды сатып алу/сату туралы хабарландырулар сияқты алаяқтық схемаларын анықтады, онда төлемді алғаннан кейін шабуылдаушымен байланыс жоғалады және жоқ қайырымдылық ұйымының атынан зардап шеккендерге қайырымдылық жинау туралы хабарландырулар. Қазіргі уақытта бірқатар мемлекеттердің күш құрылымдары өз аумағында алаяқтықтың ұқсас схемаларын қолдануды тіркейді. Мысалы, 2020 жылғы 13 шілдеде Facebook желісінде Қазақстан Республикасы Президентінің жалған аккаунты пайда болды, онда карантин жағдайында Халыққа қаржылық қолдау көрсету үшін ақшалай сыйлық ұтыс ойыны туралы ақпарат орналастырылды. Ұтысты алу үшін алаяқтар барлық қаражатты шешіп алатын несие картасының мәліметтерін жіберу керектігін сұрайды [7].

Қазақстан Республикасында киберқылмыспен күреске бағытталған заңдар, оның ішінде «Байланыс туралы» ҚР Заңы [8] және «Киберқылмыспен күрес туралы» құжат бар екенін атап өту маңызды [9]. Бұл заңдар интернеттегі ақпаратты қорғауға бағытталған және зиянды мазмұнды тарату мен алаяқтық үшін жауапкершілікті қарастырады.

Жалпы, зерттеу нәтижелері Қазақстанда, көптеген басқа елдердегідей, әлеуметтік желілер мен цифрлық технологиялар онлайн-алаяқтар үшін жаңа мүмкіндіктерді қамтамасыз ететінін растайды, бұл киберқауіпсіздік жөніндегі шараларды күшейтуді және пайдаланушылардың хабардарлығын арттыруды талап етеді.

Зерттеу аясында алаяқтардың Қазақстан Республикасында қолданатын нақты әдістері мен стратегияларын талдауға ерекше назар аударылды. Бұл әдістер интернеттегі алаяқтықтың жаһандық тенденцияларын көрсетеді, бірақ олар елдің нақты әлеуметтік-мәдени және технологиялық жағдайларына бейімделген.

Зерттеу барысында анықталған негізгі стратегиялардың бірі – әлеуметтік желілерде жалған профильдер жасау. Бұл профильдер көбінесе шынайы көрінеді, нақты фотосуреттер мен ақпараттар алаяқтарға ықтимал құрбандармен сенімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді. Осы профильдерді қолдана отырып, алаяқтар жалған мәліметтерді таратады немесе пайдаланушыларды қаржылық схемаларға тартады [10].

Тағы бір кең таралған тактика – «фишинг» – парольдер мен банк карталарының нөмірлері сияқты құпия ақпаратты алу үшін белгілі компаниялардың немесе ұйымдардың ресми сұраулары болып көрінетін хабарламалар жіберу. Бұл хабарламаларда көбінесе пайдаланушылар өздерінің жеке деректерін білмей ашатын жалған веб-сайттарға сілтемелер болады [11].

Осылайша, зерттеу нәтижелері алаяқтардың техникалық қауіпсіздік шараларын да, құқықтық кедергілерді де айналып өту үшін өз әдістерін үнемі бейімдейтінін және жетілдіретінін көрсетеді. Бұл құқық қорғау органдары мен киберқауіпсіздік мамандарынан осындай қауіп қатерлермен тиімді күресу үшін үнемі мұқият болуды және білімді жаңартуды талап етеді.

Біздің зерттеу барысында Қазақстан Республикасындағы интернет пайдаланушыларының онлайн-алаяқтық тәуекелдері туралы қабылдауы мен хабардар болу деңгейіне мұқият талдау жүргізілді. Зерттеудің бұл аспектісі халықтың хабардарлығы олардың киберқылмыстарға осалдығымен тікелей байланысты екенін ескере отырып, ерекше маңызға ие болады.

Қазақстанда интернет пайдаланушыларымен жүргізілген сауалнамалар мен сұхбаттар киберқауіптер туралы ақпаратты тарату жөніндегі күш-жігерге қарамастан, көптеген пайдаланушылар алаяқтар қолданатын әдістер туралы әлі де толық хабардар нестігін анықтады. Бұл түсінбеушілік олардың осындай шабуылдардың құрбаны болу қаупін арттырады. Бұл әсіресе фишинг, әлеуметтік инженерия және зиянды бағдарламалар сияқты жаңа және күрделі алаяқтық схемаларына қатысты. 1-қосымшаны қараңыз.

Гистограмма респонденттердің алаяқтықпен кездесу, белгілі алаяқтық схемалары (фишинг, әлеуметтік инженерия, әлеуметтік медиа алаяқтық), қорғаныс туралы білім деңгейі және ресми дереккөздерден хабардар болу сияқты әртүрлі санаттар бойынша пайызын көрсетеді.

Нәтижелер киберқауіпсіздік біліміне тереңірек және жүйелі көзқарас қажет екенін көрсетеді. Қазақстандағы Үкімет пен киберқауіпсіздік жөніндегі органдар азаматтарды киберқауіптер туралы хабардар ету бойынша қадамдар жасап жатқанымен, ағымдағы күш-жігер, әсіресе пайдаланушыларды онлайн-алаяқтықтың ең кең таралған және жаңа түрлерінен қорғау тәсілдеріне оқыту бөлігінде күшейтілуге тиіс.

Қазақстан Республикасындағы интернет пайдаланушылары арасында онлайн-алаяқтық тәуекелдері туралы хабардар болу бойынша сауалнама нәтижелерін көрсететін гистограмма: 1-сурет.

Біздің зерттеу контекстінде алынған нәтижелерді алдыңғы зерттеулердің деректерімен салыстыру ерекше қызығушылық тудырады. Бұл талдау алаяқтық әдістеріндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды, сондай-ақ әртүрлі популяциялардың осындай қауіптерге хабардарлығы мен сезімталдық деңгейлерін анықтауға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік медиа мен цифрлық технологиялардың онлайн алаяқтықтың таралуына әсерін талдауға арналған зерттеуіміздің бір бөлігі ретінде бұл платформалар алаяқтық операциялардың ауқымы мен тиімділігін арттыруға қалай ықпал ететінін қарастырған жөн.

Қазіргі цифрлық әлемде әлеуметтік медианың ақпаратты, соның ішінде алаяқтық схемаларды таратудағы рөлі барған сайын маңызды бола түсуде. Бұл тұрғыда пайдаланушылардың қандай мазмұнды көретінін анықтауда шешуші рөл атқаратын әлеуметтік медиа алгоритмдері ерекше назар аударуға тұрарлық.

Әлеуметтік медиа алгоритмдері пайдаланушылардың қатысуын барынша арттыруға арналған. Олар пайдаланушылардың мінез-құлқын талдайды – олар нені ұнатады, нені қадағалайды, қандай посттарға түсініктеме береді және осыған сүйене отырып, олар белгілі бір пайдаланушыға ең қызықты деп санайтын мазмұнды таңдайды. Бұл функция пайдаланушы тәжірибесін жақсартуға бағытталған болса да, алаяқтар үшін бір уақытта мүмкіндіктер жасайды.

Алаяқтар бұл алгоритмдерді күшті эмоциялар тудыруы мүмкін мазмұнды жасау арқылы өз пайдасына пайдаланады, сондықтан оны бөлісу ықтималдығы жоғары. Мысалы, олар шындық болу үшін тым жақсы көрінетін ұсыныстары бар хабарламалар жасай алады немесе шок немесе ашу-ыза тудыруы мүмкін жалған жаңалықтарды таратуы мүмкін. Бұл мұндай мазмұнның пайдаланушылар арасында жылдам таралуына себеп болады, алаяқтық схемалардың қол жетімділігі мен әсерін арттырады.

Бұған қоса, бұл алгоритмдер пайдаланушылар өздерінің бар сенімдерін немесе қызығушылықтарын растайтын мазмұнды ғана көретін «эхо камераларын» жасауға көмектеседі. Бұл оларды алаяқтық схемаларға, әсіресе бұл схемалар олардың мүдделеріне немесе дүниетанымына сәйкес келетін заңды мазмұн ретінде жасырылған болсаосал етеді.

Әлеуметтік медиа алгоритмдері екі жақты рөл атқарады. Бір жағынан, олар пайдаланушылар үшін жекелендірілген және тартымды тәжірибе жасауға көмектеседі. Екінші

жағынан, олар алаяқтық схемалардың таралуына байқаусызда ықпал етуі мүмкін. Бұл динамикаларды түсіну киберқылмыспен күресу және әлеуметтік желілердегі пайдаланушыларды қорғау стратегияларын әзірлеу үшін маңызды.

Сонымен қатар, киберқылмыстарды тергеу кезінде жауап алу процесі цифрлық ортаның ерекшелігіне байланысты бірқатар ерекше сипаттамаларға ие. Әлеуметтік медиа мен цифрлық технологиялар интернеттегі алаяқтықты таратуда шешуші рөл атқарады, бұл жауап алуды қиындатады. Біріншіден, күдіктінің жеке басын анықтау және растау интернет-платформалар ұсынатын анонимділікке байланысты қиын болуы мүмкін. Екіншіден, сандық деректердің үлкен көлемін жинау және талдау қажет, бұл тергеушілерден киберфорензия саласында жоғары біліктілікті талап етеді.

Жауап алу алаяқтықтың техникалық аспектілерін, соның ішінде шабуылдаушылардың технологияны өз мақсаттары үшін пайдалану тәсілдерін түсінуді ескере отырып жүргізілуі керек. Бұл құрбандардың жеке деректеріне қол жеткізу әдістері, зиянды бағдарламаларды пайдалану және фишингтік шабуылдар туралы сұрақтарды қамтиды. Сонымен қатар, күдіктінің психологиялық жағдайын және оның ықтимал себептерін бағалау маңызды, бұл киберпсихологтарды тартуды қажет етуі мүмкін.

Осылайша, киберқылмысты тергеу шеңберіндегі жауап алу техникалық дайындық пен психологиялық сезімталдықты қоса алғанда, ерекше тәсілді қажет етеді [12].

ЖИ және МО сияқты цифрлық технологиялардың дамуы онлайн алаяқтар үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Бұл технологияларды пайдалану күрделі және сенімді алдамшы схемаларды жасауға мүмкіндік береді. Мысалы, процесті автоматтандыру алаяқтарға деректердің үлкен көлемін өңдеуге және жекелендірілген алаяқтық хабарламалары бар пайдаланушылардың белгілі бір топтарына бағыттауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, тереңдетіп оқыту технологияларының дамуы танымал тұлғаларға еліктеу немесе жалған жаңалықтар жасау үшін пайдаланылуы мүмкін deepfake-бейнелері сияқты сенімді фейктерді жасауға мүмкіндік береді, алаяқтық хабарламалардың сенімділігін арттырады. Цифрлық технологияның жетістіктері адамдардың өмірін жақсартуға уәде бергенімен, онлайн-алаяқтықтың жетілдірілген әдістері түріндегі жаңа қауіптер тудырады. Бұл қауіпсіздік шараларын технология деңгейінде де, қауіптердің осы жаңа нысандары туралы хабардарлығын арттырудың бір бөлігі ретінде де үздіксіз дамыту және бейімдеу қажеттілігін көрсетеді.

Біздің зерттеулеріміздің бір бөлігі ретінде қылмыстың осы түріне осалдығына әсер етуі мүмкін әлеуметтік-мәдени және экономикалық факторларға, әсіресе Қазақстан Республикасы жағдайында ерекше назар аудару қажет.

Бай мәдени мұрасы мен алуан түрлілігі бар Қазақстан қоғамды жаһандану мен цифрландырудың әсерін бастан кешіруде. Бұл бір жағынан ақпараттық технологияларға қолжетімділікті кеңейтіп, халықтың білім деңгейін көтеруге ықпал етеді. Екінші жағынан, жылдам цифрлық өну киберқауіпсіздік туралы хабардар болмауымен, әсіресе аға ұрпақ арасында немесе аз урбанизацияланған аймақтарда болуы мүмкін. Осылайша, Қазақстандағы әлеуметтік-мәдени факторлар алаяқтар халықтың осал топтарын нысанаға алатын бірегей контекст жасайды. Елімізде дәстүрлі құндылықтар мен заманауи технологиялардың үйлесуі киберқауіпсіздік контекстінде ерекше қиындықтар туғызады. Мысалы, үлкендерге деген сенім мен құрметті бағалайтын қоғамда алаяқтар бұл қасиеттерді айла-шарғы жасау және алдау үшін пайдалануы мүмкін. Сондай-ақ, жастардың жаңа технологияларды жылдам қабылдауы ұрпақтар арасындағы киберқауіпсіздік түсінігінің кеңеюіне әкелуі мүмкін деген қауіп бар.

Экономикалық фактор онлайн алаяқтыққа осалдықта маңызды рөл атқарады. Көптеген дамушы елдердегі сияқты Қазақстанда да табыс деңгейі арасында айтарлықтай алшақтық бар. Экономикалық қиындықтар халықтың белгілі бір бөлігін тез және оңай табыс әкелетін алаяқтыққа бейім болуы мүмкін. Сонымен қатар, қаржылық қызметтерге қолжетімділіктің шектелуі және цифрлық ортада жеке қаржыны басқару тәжірибесінің болмауы қаржылық алаяқтық құрбаны болу қаупін арттырады.

Қазақстан жағдайында әлеуметтік-мәдени сипаттамалар мен экономикалық

жағдайлардың үйлесімі онлайн-алаяқтыққа осалдықтың артуына ықпал етуі мүмкін ерекше ортаны құрайды. Бұл халықтың хабардарлығы мен киберсауаттылығын арттыру, сондай-ақ қоғамдағы экономикалық тұрғыдан осал адамдарды қорғау бойынша мақсатты стратегияларды әзірлеу қажеттілігін көрсетеді. Ақпараттық науқандарға, білім беру бағдарламаларына және сенімді қаржылық қызметтерге қолжетімділікті жақсартуға ерекше назар аудару керек, олар бірге цифрлық алаяқтық қаупін азайтады.

Әлеуметтік желілер мен цифрлық технологиялардың онлайн-алаяқтықтың, әсіресе еліміздегі таралуына әсерін талдауға арналған зерттеуіміздің аясында бірқатар ұсыныстар ұсынамыз. Бұл ұсыныстар білім беру бастамаларын, сондай-ақ қоғамның әртүрлі секторлары арасындағы ынтымақтастықты қамтитын кешенді шаралар арқылы онлайн алаяқтықтың алдын алуға және азайтуға бағытталған.

Интернеттегі алаяқтықпен күресудің негізгі аспектілерінің бірі халықтың цифрлық сауаттылық деңгейін арттыру болып табылады. Бұл бағдарламалар киберқауіпсіздіктің әртүрлі аспектілерін, соның ішінде интернетті қауіпсіз пайдалану негіздерін, фишингпен, әлеуметтік инженериямен және алаяқтықтың басқа түрлерімен байланысты тәуекелдерді түсінуді қамтуы маңызды. Аға буынды және аз урбанизацияланған аймақтарда тұратындарды оқытуға ерекше назар аудару керек, өйткені олар көбінесе цифрлық қауіптерге ең осал болып табылады.

Онлайн алаяқтықпен тиімді күресу қоғамның барлық деңгейінде ынтымақтастықты талап етеді. Мемлекеттік органдар киберқауіпсіздіктің ұлттық стратегиялары мен заңнамалық шараларын әзірлеуде және жүзеге асыруда шешуші рөл атқара алады. Білім беру мекемелері өздерінің оқу жоспарларына киберқауіпсіздік курстарын енгізуі, сондай-ақ студенттер мен оқушылар арасында білім беру науқандарын өткізуі керек. Жеке сектор, соның ішінде IT компаниялары мен қаржы институттары, пайдаланушыларды қорғау мен хабардарлықты жақсарту үшін сараптама, ресурстар және технологияларды ұсыну арқылы үлес қоса алады.

Қорытындылай келе, біздің ұсыныстарымыз білім беру және технологиялық аспектілерді қамтитын онлайн алаяқтықпен күресудің көп қырлы тәсілін жасауға бағытталған. Бұл шараларды жүзеге асыру мемлекеттік органдардың, оқу орындарының және жеке сектордың бірлескен күш-жігерін, сондай-ақ қоғамның белсенді қатысуын талап етеді. Тек жан-жақты және келісілген әрекеттер арқылы ғана онлайн алаяқтық тәуекелдерін тиімді түрде азайтуға және халықты осы қауіптерден қорғауға болады.

Әлеуметтік желілер мен цифрлық технологиялардың онлайн-алаяқтықтың таралуына әсері туралы біздің зерттеулеріміздің нәтижелеріне сүйене отырып, болашақ зерттеулердің бірнеше негізгі бағыттарын белгілей аламыз. Бұл бағыттар мәселені тереңірек түсінуге және оны шешудің тиімді стратегияларын әзірлеуге ықпал етеді. Әлеуметтік желілер алаяқтар үшін барған сайын танымал құралға айналып келе жатқанын ескере отырып, олар қолданатын нақты механизмдерді егжей-тегжейлі зерттеу маңызды. Бұған әлеуметтік медиа алгоритмдерін, әлеуметтік инженерия әдістерін және пайдаланушыларды манипуляциялау тәсілдерін талдау кіреді.

Қазақстанның экономикалық және мәдени ерекшеліктері халықтың әртүрлі топтарының онлайн алаяқтыққа осалдығына қалай әсер ететінін тереңірек зерттеу қажет. Бұл қоғамдағы ең осал топтар үшін мақсатты қорғау шараларын әзірлеуге көмектеседі.

Болашақ зерттеулер заманауи және үнемі дамып келе жатқан алаяқтық әдістерімен күресуге болатын киберқауіпсіздіктің жаңа әдістері мен технологияларын әзірлеуге және сынауға бағытталуы керек. Интернеттегі алаяқтықтан хабардарлықты арттыру және осалдықты азайту үшін қандай тәсілдердің тиімді екенін анықтау үшін қолданыстағы киберқауіпсіздік бойынша білім беру бағдарламаларының тиімділігін бағалауға бағытталған зерттеулер жүргізу маңызды.

Сондай-ақ онлайн-алаяқтықпен күресу үшін халықаралық контексте әртүрлі тәсілдер мен стратегиялардың қалай қолданылатынын және олардың қайсысын Қазақстанда қолдануға бейімделетінін түсіну үшін басқа елдермен салыстырмалы зерттеулер жүргізу ұсынылады.

Болашақ зерттеулерге арналған бұл бағыттар онлайн-алаяқтық проблемасын жақсырақ

түсінуге көмектеседі және ұлттық және халықаралық деңгейде тиімдірек қорғау әдістерін дамытуға ықпал етеді.

Қорытынды. Әлеуметтік медиа мен цифрлық технологиялардың онлайн-алаяқтықтың таралуына әсері туралы біздің зерттеуімізосы мәселеге әсер ететін бірқатар негізгі факторларға талдау жасады.

Зерттеу әлеуметтік желілер мен цифрлық технологиялардың алаяқтық әрекеттердің таралуында маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Әлеуметтік медиа алгоритмдері алдамшы ұсыныстардың таралуын жеңілдетуі және алаяқтардың әдістерін жақсарту үшін жасанды интеллект және машиналық оқыту сияқты жаңа технологияларды пайдалануы ерекше маңызды болды. Қазақстандағы экономикалық және әлеуметтік-мәдени факторлар да онлайн-алаяқтықтан осалдыққа айтарлықтай әсер етеді.

Біздің қорытындыларымыз білім беру бастамаларын, мемлекеттік органдар, білім беру мекемелері мен жеке сектор арасындағы ынтымақтастықты және киберқауіпсіздіктің тиімді тәжірибесін дамытуды қамтитын онлайн алаяқтықпен күресудің кешенді тәсілінің қажеттілігін көрсетеді. Сандық сауаттылықты және киберқауіпсіздік тәуекелдері туралы хабардарлықты арттыру халықты алаяқтық схемалардан қорғаудың негізгі элементі болып табылады.

Мәселені одан әрі зерттеу және онлайн-алаяқтықпен күресу шараларын әзірлеу үшін әлеуметтік желілердегі алаяқтықтың нақты әдістерін талдауға, экономикалық және мәдени факторлардың алаяқтық осалдығына әсерін зерттеуге, киберқауіпсіздіктің жаңа әдістерін әзірлеуге және сынауға бағытталған зерттеулер жүргізу ұсынылады. Сондай-ақ халықаралық салыстыру және тәжірибе алмасу және осы қауіппен күресудің жаһандық стратегияларын әзірлеу үшін ынтымақтастық маңызды бағыт болып табылады.

Біздің қорытындыларымыз онлайн-алаяқтық тәуекелдерін азайтуға және халықты ұлттық және халықаралық деңгейде осы қауіптерден қорғауға көмектесетін мақсатты стратегияларды одан әрі зерттеу мен әзірлеудің маңыздылығын көрсетеді.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> өтініш беру күні: 17.10.2023.
2. Розенко С.В., Мурзина К.А. Особенности квалификации мошенничества по уголовному законодательству Российской Федерации // Вестник Югорского государственного университета. – 2017. – № 1 (44). – С. 113–116.
3. Соловьев В.С. Преступность в социальных сетях интернета (криминологическое исследование по материалам судебной практики) // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2016. – Т. 10, № 1. – С. 60–72. DOI: 10.17150/1996-7756.2016.10(1).60-72.
4. Осипенко А.Л. Организованная преступность в сети Интернет // Вестник Воронежского института МВД России. – 2012. – № 3. – С. 10–16.
5. Топ-5 самых распространенных мошеннических схем: как аферисты воруют наши деньги // Интернет-ресурс: <https://www.zakon.kz/finansy/6398397-top5-samykh-rasprostranennykh-moshennicheskikh-skhem-kak-aferisty-voruyut-nashi-dengi.html> өтініш беру күні: 20.09.2023.
6. Столяров А.С., Раджабов Т.Р. Развитие ИИ. Глубокое и машинное обучение // Теория и практика современной науки. – 2018. – №. 8 (38). – С. 70–80.
7. Explained: What Are Deepfakes? webwise.ie // Интернет-ресурс: <https://www.webwise.ie/news/explained-what-are-deepfakes/> өтініш беру күні: 02.09.2023.
8. Казорина И. Осторожно, мошенники — в Facebook появился фальшивый аккаунт Президента Казахстана // Интернет-ресурс: <https://otyrar.kz/2020/07/ostorozhno-moshenniki-v-facebook-poyavilsya-falshivuj-akkaunt-prezidenta-kazahstana/> өтініш беру күні: 16.09.2023.
9. «Байланыс туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 5 шілдедегі № 567-ІІ Заңы // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049207 өтініш беру күні: 13.09.2023.
10. О борьбе с киберпреступностью, Генеральная прокуратура РК // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31610288&pos=4;-98#pos=4;-98 өтініш беру күні: 03.10.2023.
11. What Is Phishing? Phishing.org // Интернет-ресурс: <https://www.phishing.org/what-is->

phishingөтініш беру күні: 07.11.2023 ж.

12. KanA.G., TsoiA.N., IzbasovaA.B. Features of interrogation in the investigation of cybercrimes // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2022. – №2 (71). – PP. 169-174.

Авторлар туралы мәліметтер

Әпсімет Н.М. – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының докторанты;

Алимкулов Е.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті;

Нурутдинова А.Ж. – PhD докторы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы.

Апсимет Н.М. – магистр юридических наук, докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминологии юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби;

Алимкулов Е.Т. – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминологии юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби;

Нурутдинова А.Ж. – доктор PhD, старший преподаватель кафедры Юриспруденции Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова.

Apsimet N.M. – Master of Law, doctoral student at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University;

Alimkulov E.T. – Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University;

Nurutdinova A.Zh.– PhD, senior lecturer at the department of Jurisprudence of Aktobe Regional University named after K.Zhubanov.

Т.М. Коржумбаева¹, Е.В. Шоканова¹, А.Н. Санапиянова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРЕСЕЧЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ И СВЯЗИ ОПЕРАТИВНЫМИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ ОВД

Объективные процессы развития новых информационных технологий определили, что первыми с криминальными проявлениями столкнулись западные зарубежные страны. Соответственно, их правоохранительные органы раньше других стали разрабатывать и применять методики выявления, предупреждения, пресечения и раскрытия преступлений в сфере высоких технологий. В настоящее время ими накоплен значительный опыт в организации ОРМ, в том числе на международном уровне. Часть из элементов подобных методик известен оперативным аппаратам ОВД Казахстана, однако упорядоченные алгоритмы их деятельности пока не наработаны и широко не используются. В этих условиях, создание таких методик и внедрение их в практику представляется одной из актуальных задач противодействия преступлениям в сфере высоких технологий, направленное на их своевременное пресечение. В статье авторами изучен и обобщен передовой мировой опыт, из него выделены наиболее действенные методики, которые предложены к адаптации к условиям Республики Казахстан.

Ключевые слова: пресечение, Интернет, перехват, трафик, вредоносная программа, информационные ресурсы, кейлоггер, информация, оперативно-розыскные мероприятия.

ПО жедел бөлімшелерімен ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстардың жолын кесу ерекшеліктері

Жаңа ақпараттық технологияларды дамытудың объективті процестері батыс шетелдерінің қылмыстық көріністерге бірінші болып тап болғанын анықтады. Тиісінше, олардың құқық қорғау органдары басқалардан бұрын жоғары технологиялар саласындағы қылмыстарды анықтау, алдыналу, жолын кесу және ашу әдістемелерін әзірлеп, қолдана бастады. Қазіргі уақытта олар ЖІШ ұйымдастыруда, оның ішінде халықаралық деңгейде айтарлықтай тәжірибе жинақтады. Мұндай әдістердің элементтерінің бір бөлігі Қазақстанның ПО жедел аппараттарына белгілі, алайда олардың қызметінің реттелген алгоритмдері әлі әзірленбеген және кеңінен қолданылмаған. Мұндай жағдайларда мұндай әдістемелерді жасау және оларды практикаға енгізу жоғары технологиялар саласындағы қылмыстарға қарсы іс-қимылдың өзекті міндеттерінің бірі болып көрінеді, оларды уақтылы жолын кесуге бағытталған. Мақалада авторлар озық халықаралық тәжірибені зерттеп, жалпылап, одан Қазақстан Республикасының жағдайына бейімдеу үшін ұсынылған ең тиімді әдістер анықтады.

Түйінді сөздер: бұлтартпау, Интернет, ұстапалу, трафик, зияндыбағдарлама, ақпараттықресурстар, кейлоггер, ақпарат, жедел-іздістіруіс-шарасы.

Features of suppression of crimes in the field of informatization and communication operational divisions of the iab

Objective processes of development of new information technologies have determined that

Western foreign countries were the first to face criminal manifestations. Accordingly, their law enforcement agencies began to develop and apply methods of detection, prevention, suppression and disclosure of crimes in the field of high technologies earlier than others. Currently, they have accumulated considerable experience in organizing OPM, including at the international level. Some of the elements of such techniques are known to the operational apparatus of the Ministry of Internal Affairs of Kazakhstan, but the ordered algorithms of their activities have not yet been developed and are not widely used. In these conditions, the creation of such techniques and their implementation in practice seems to be one of the urgent tasks of countering crimes in the field of high technology, aimed at their timely suppression. In the article, the authors have studied and summarized the best world experience, from which the most effective methods have been identified, which are proposed for adaptation to the conditions of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: suppression, Internet, interception, traffic, malware, information resources, keylogger, information, operational search measures.

Введение. В виду особой изощренности своевременно предупредить высокотехнологические преступления зачастую не представляется возможным, и тогда остается последняя возможность в рамках ОРД не допустить их совершения – пресечение. Специфика сферы высоких технологий, прежде всего в глобальной сети Интернет, давно ставит вопрос предоставления оперативным аппаратам ОВД новых законодательных механизмов поиска и выявления признаков криминальных деяний [1, с.15].

Сегодня необходимо предложить новые законодательные виды осуществления ОРМ в целях эффективного выявления уголовных правонарушений в сфере информации и связи, кроме того, это повлечет усовершенствование правовых механизмов их пресечения.

Методы. В качестве методологической основы автором использованы общенаучные и частные методы познания. Основу исследования составили нормы действующего законодательства Республики Казахстан (далее – РК), в том числе Законы РК «Об оперативно-розыскной деятельности», «О национальной безопасности Республики Казахстан», «Об информатизации», «О связи» и некоторые другие, международное законодательство, а также научные труды отечественных и зарубежных ученых.

Основная часть. Одним из наиболее распространенных ОРМ для пресечения уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи является перехват информации. Различают несколько методов перехвата: активный перехват; пассивный перехват; аудиоперехват; видеоперехват; просмотр мусора [2].

Активный перехват (interception) осуществляется с помощью подключения к телекоммуникационному оборудованию компьютера, например, линии принтера или телефонному проводу канала связи, либо непосредственно через соответствующий порт персонального компьютера. Пассивный перехват (электромагнитный) (electromagnetic pickup) основан на фиксации электромагнитных излучений, возникающих при функционировании многих средств компьютерной техники, включая и средства коммуникации (например, излучение электронно-лучевой трубки дисплея можно принимать с помощью специальных приборов на расстоянии до 1000 м).

Аудиоперехват или снятие информации по виброакустическому каналу является достаточно распространенным способом и имеет две разновидности. Первая заключается в установке подслушивающего устройства в аппаратуру средств обработки информации, вторая – в установке микрофона на инженерно-технические конструкции за пределами охраняемого помещения (стены, оконные рамы, двери и т.п.). Видеоперехват осуществляется путем использования различной видеооптической техники.

Просмотр «мусора» (scavenging) представляет собой достаточно оригинальный способ перехвата информации. При этом используются технологические отходы информационного процесса, оставленные пользователем после работы с компьютерной техникой (например,

удаленная с жестких дисков компьютера, а также съемных дисков информация может быть восстановлена и изъята с помощью специальных программных средств) [2].

Логично, что трафик, относящийся к определенному узлу, проще всего перехватывать вблизи этого узла. По мере удаления от него возрастает техническая сложность перехвата, но зато снижается организационная сложность. По мере удаления от узла падает надежность и, возможно, полнота перехвата трафика, но зато повышается скрытность. Место перехвата трафика в значительной мере определяется наличием возможностей у органа, ведущего ОРД. Различных мест и методов для перехвата сетевого трафика много:

- перехват при помощи имеющейся аппаратуры (аналогичной российской СОРМ);
- перехват средствами оператора связи;
- перехват собственными средствами [3, с.15].

В подавляющем большинстве случаев в перехватываемом трафике может содержаться тайна связи или тайна частной жизни. Поэтому необходимо получать санкцию прокурора. Без нее возможен перехват своего собственного трафика потерпевшим либо с его письменного разрешения. При этом, перехват трафика может быть реализован на разных уровнях. На физическом уровне:

- при помощи электрических и оптических разветвителей;
- при помощи бесконтактных датчиков;
- при помощи перехвата радиосигнала (для Wi-Fi и других беспроводных протоколов)

[3, с. 125].

На канальном уровне:

- при помощи подключения к концентратору (хабу);
- при помощи функции зеркалирования порта на коммутаторе (свиче);
- при помощи ARP-атак и проксирования трафика;
- при помощи установки снифера на целевом или транзитном узле.

На сетевом уровне:

- при помощи изменения маршрутизации и проксирования трафика;
- при помощи встроенных функций межсетевого экрана или системы обнаружения атак.

На прикладном уровне:

- анализом трафика на прокси-сервере;
- анализом трафика на сервере электронной почты [3, с. 126].

Дополнительные сложности возникают, если часть трафика может оказаться зашифрованной. В случаях с VPN-туннелем весь трафик между определенными узлами или сетями подвергается шифрованию. Во всех протоколах сейчас используются стойкие алгоритмы шифрования, дешифровать которые без знания ключа не стоит даже пытаться. Столкнувшись с зашифрованным трафиком, можно узнать немного: установить сам факт сетевой активности, ее приблизительный объем, а также установить IP-адреса взаимодействующих узлов (кроме случая VPN-туннеля). Для решения указанной задачи следует установить, где именно производится шифрование, и перехватывать трафик в том месте, где он идет открытым [3, с. 128].

Перехватывать VPN-трафик нужно до входа в туннель или после выхода из него. Поскольку туннель создается на этом же компьютере, необходимо изменить интерфейс перехвата – вместо физического интерфейса («vif0») взять виртуальный интерфейс («tun0»), соответствующий программному VPN-туннелю (запустить снифер «tcpdump» с параметром «_i tun0»). При перехвате сетевого трафика необходимо знать сопутствующую конфигурацию оборудования. Благодаря знанию этой конфигурации можно определить, где следует перехватывать трафик, чтобы получить его в нешифрованном состоянии [3, с. 130-131].

Перехват трафика может осуществляться с помощью кейлогеров (keyloggers). Это устройства (программные или аппаратные) для перехвата сигналов с клавиатуры, то есть для записи последовательности нажатых пользователем клавиш. Большинство паролей набирается с клавиатуры. С нее же вводится большая часть переписки, персональных данных и иной информации, которая может интересовать. Поэтому сбор информации о нажатых

клавишах является перспективным инструментом для проведения ОРМ. Кейлогер можно отнести к устройствам двойного назначения. У него есть ряд легальных применений: отслеживание владельцем случаев несанкционированного использования его собственного компьютера, архивирование информации пользователя на случай ее утраты при сбоях. Тем не менее, основным предназначением кейлогеров является скрытное (негласное) получение информации [3, с. 191].

Аппаратные кейлогеры выполнены в виде переходника, который вставляется в разрыв клавиатурного кабеля. Бывают устройства, которые встроены непосредственно в клавиатуру. Современный кейлогер имеет встроенную память на сотни килобайт или несколько мегабайт, собранную информацию хранит в зашифрованном виде. Взаимодействие с «хозяином» обычно строится на том же самом интерфейсе, то есть при помощи клавиатуры, в которую он включен. Программные кейлогеры выполнены по технологиям, используемым в троянских программах, каковыми, по сути, и являются. Большинство программных кейлогеров могут быть признаны вредоносными программами, поскольку приспособлены для скрытного внедрения и незаметной для пользователя работы. Многие программные кейлогеры имеют дополнительные функции – запись движений мыши и снятие скриншотов [3, с. 192].

Таким образом, современные высокие технологии представляют широкие возможности для их осуществления перехвата трафика в рамках ОРД. На этом фоне, опрос оперативных работников подразделений по борьбе с киберпреступлениями ОВД показал, что в той или иной степени об этом знают все, но так как технически он осуществляется в Казахстане органами национальной безопасности, более подробно они не осведомлены.

При этом, своевременные меры пресечения преступлений в сфере высоких технологий во многих случаях могут носить чрезвычайный характер, например, когда речь идет о террористических актах, угрожающих жизни и здоровью многих людей.

Особую общественную опасность представляют террористические акты, совершаемые с использованием высоких технологий, прежде всего телекоммуникационных сетей и средств связи, которые предоставляют преступникам ряд преимуществ. К их числу относятся: простой доступ к информационным ресурсам независимо от географического местонахождения преступников и их жертв; практически полное отсутствие ограничений потенциальной аудитории адресатов информации, что позволяет с высокой скоростью передавать большие информационные массивы; передача информации по таким каналам связи контролируется правоохранительными органами со значительными трудностями, в частности, в силу крайне низкой персонификации электронно-цифровых следов-последствий [4].

Положение осложняется тем, что на завершающей стадии теракт характеризуется высокой быстротечностью, не дающей возможность правоохранительным органам своевременно пресечь его. Примером могут служить многочисленные подрывы смертников на станциях метро и в других людных местах в различных странах.

При подрывных работах обычно используются электродетонаторы или капсули-детонаторы. В первом случае необходимы провода, во втором -- огнепроводный шнур. И то, и другое может демаскировать заложенное устройство, увеличить время установки устройства в боевое положение. Кроме того, применение огнепроводного шнура исключает его использование там, где необходимо срабатывание с точностью до долей секунды. Поэтому террористы чаще всего используют электронные устройства, способные принять управляющий сигнал, например, мобильный телефон. Этот способ наиболее точен [5].

В таких условиях наиболее эффективными являются оперативно-розыскные меры пресечения подобных особо опасных преступлений. Это понятие является непривычным для правовой системы Казахстана, так как у нас термин «меры пресечения» воспринимается преимущественно как институт уголовного процесса.

Между тем, меры пресечения оперативно-розыскного характера достаточно подробно исследуются в российском праве. Под ними подразумеваются предусмотренные оперативно-розыскным законодательством и (или) выработанные оперативно-розыскной практикой средства, направленные на временное ограничение отдельных прав и свобод лиц, изучаемых

в ОРД, с целью воспрепятствовать совершению ими преступлений или уклоняться от применения мер уголовно-процессуального принуждения, а также не допускать реализации угрозы государственной, военной, экономической или экологической безопасности России [6].

При этом, для нас представляет наибольший интерес такая оперативно-розыскная мера пресечения, как прерывание предоставления услуг связи и изъятие сообщений. Согласно п. 1 ч. 1 ст. 15 Федерального Закона РФ «Об ОРД», при осуществлении ОРМ органы, осуществляющие ОРД, вправе прерывать предоставление услуг связи и изымать сообщения (носители информации и одновременно способ ее передачи). Это оперативно-розыскная мера пресечения по одномоментному прекращению предоставления определенной услуги связи или ее приостановлении на определенное время, а также изъятии носителя информации и способа ее распространения (передачи), с целью лишения фигуранта возможности совершения преступления, угрожающего жизни и (или) здоровью человека, а равно создающего угрозу государственной, военной, экономической или экологической безопасности России. Соответственно, при этом ограничиваются конституционные права на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений [7].

Существует ряд отличий оперативно-розыскных мер пресечения от аналогичных мер, существующих в уголовном или административном процессах. Главное отличие специалисты видят в правовом режиме их применения, то есть законодательном основании; при этом оперативно-розыскные меры пресечения могут быть негласными для фигурантов [6].

Это как раз относится к прерыванию услуг связи, являющимся зачастую единственным способом пресечения терактов. Например, если осуществление подрыва с использованием сигнала мобильного телефона или радиосигнала предполагается в ближайшее время, на что указывает оперативная информация.

Анализ действующего казахстанского законодательства показывает, что в нем присутствует ряд норм по быстрому реагированию на подобные угрозы. Так, статья 23 Закона «О национальной безопасности Республики Казахстан» устанавливает, что при проведении антитеррористических операций по решению руководителя оперативного штаба владельцам сетей и операторам связи могут даваться обязательные для исполнения указания о приостановлении оказания услуг связи физическим и (или) юридическим лицам и (или) ограничении использования сети и средств связи, а также изменении режима работы сетей и средств связи [8].

Более детально этот порядок регламентирован Законом РК «О связи». Так, согласно п. 1-2 статьи 41-1 «Порядок приостановления работы сетей и (или) средств связи», в случаях, не терпящих отлагательств и могущих привести к совершению тяжких и особо тяжких преступлений, а также преступлений, подготавливаемых и совершаемых преступной группой, Председатель КНБ РК, его заместители или начальники территориальных органов КНБ либо лица, их замещающие, вправе приостанавливать работу сетей и (или) средств связи, оказание услуг связи, доступ к интернет-ресурсам и (или) размещенной на них информации в интересах всех субъектов оперативно-розыскной деятельности с последующим уведомлением уполномоченного органа в области связи и Генеральной прокуратуры Республики Казахстан в течение двадцати четырех часов [9].

Однако, указанные должностные лица приостанавливают оказание услуг связи не сами, а путем незамедлительного (в течение часа) направления соответствующего требования операторам связи и (или) в государственную техническую службу. В свою очередь, согласно пп. 1) п. 3 рассматриваемой статьи 41-1, они обязаны выполнить его в течение не более трех часов, а также совместно с правоохранительными органами определить фигуранта [9].

Таким образом, законодательство определяет четырехчасовой срок, в течении которого угроза теракта с использованием мобильных средств связи может быть пресечена. В то же время очевидно, что в некоторых случаях этот срок является слишком большим, особенно в неотложных ситуациях, когда счет идет на минуты, а угроза теракта чревата многочисленными человеческими жертвами. Для таких ситуаций необходим особый

механизм, обеспечивающий еще более быстрый процесс приостановления услуг связи конкретному абоненту или группе абонентов.

Это может быть достигнуто путем предоставления органам КНБ законодательного права и технических возможностей самостоятельно и незамедлительно осуществлять эту процедуру, естественно, под соответствующим прокурорским надзором. Тем более, что в рассматриваемом законе аналогичная норма уже есть. Так, согласно п. 1 ст. 15-1, в целях обеспечения охраны учреждений уголовно-исполнительной систем органами внутренних дел в пределах их территорий применяется специальное техническое оборудование для блокирования радиосигнала либо выявления и (или) пресечения несанкционированного использования абонентских устройств [9].

Таким образом, оперативно-розыскная мера пресечения в действующем казахстанском законодательстве фактически уже есть, хотя юридически этот институт не признан.

Об этом же говорит и специальное Постановление Правительства РК «Об утверждении Правил подготовки и использования сетей телекоммуникаций общего пользования, ресурсов единой сети телекоммуникаций для нужд государственных органов, органов обороны, безопасности и охраны правопорядка Республики Казахстан». Согласно пункта 36, во время чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, карантин, иных чрезвычайных ситуаций государственные органы имеют право приоритетного использования, а также приостановления деятельности любых сетей и средств связи независимо от ведомственной принадлежности и форм собственности. Решение о приостановлении деятельности принимает уполномоченный орган в области связи по представлению соответствующего уполномоченного органа. Такие же меры могут быть приняты по представлению уполномоченного государственного органа, осуществляющего проведение специальных оперативно-розыскных мероприятий, если будет установлено использование средств связи в преступных целях, наносящих ущерб интересам личности, общества, государства [10].

Вместе с тем, следует отметить, что указанное Постановление является подзаконным актом, а часть первая статьи 39 Конституции Республики Казахстан прямо регламентирует, что права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законами [11].

Таким образом, на наш взгляд, здесь наблюдается явная коллизия, которую необходимо устранить. Поэтому представляется целесообразным дополнить ст. 15-1 Закона РК «О связи» пунктом 1-1 следующего содержания:

«1-1. В случаях, не терпящих отлагательств и могущих привести к совершению особо тяжких преступлений, в том числе террористических актов, а также преступлений, создающих угрозу государственной, военной, экономической или экологической безопасности Республики Казахстан, органами национальной безопасности может применяться специальное техническое оборудование для блокирования радиосигнала либо выявления и (или) пресечения использования определенных абонентских устройств».

Кроме того, для более полной нормативной регламентации данной оперативно-розыскной меры пресечения следует внести изменения в Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности». В частности, первый и второй абзацы ст. 8 предлагается изложить в следующей редакции:

«Органы, уполномоченные осуществлять оперативно-розыскную деятельность, имеют право:

1) проводить в пределах своей компетенции гласно и негласно оперативно-розыскные мероприятия, перечисленные в статье 11 настоящего Закона, *приостанавливать при их проведении работу сетей и (или) средств связи*, а также осуществлять по поручению следователя, дознавателя негласные следственные действия, определенные Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан;».

Данный комплекс норм даст законодательную возможность уполномоченным органам не только максимально быстро реагировать на угрозы терактов, но и создавать условия для их

предупреждения. Речь идет о профилактической работе в местах массового скопления людей, на спортивных или культурных мероприятиях, которые часто становятся целями террористов.

Применение правоохранительными органами в подобных ситуациях мобильных специальных технических устройств блокирования радиосигналов или сотовой связи способно значительно снизить угрозу таких терактов.

Вместе с тем, лишь четверть сотрудников оперативных аппаратов ОВД знают о существовании в зарубежных странах института оперативно-розыскных мер пресечения. При этом, все они относятся положительно к идее введения подобных норм в законодательство Казахстана.

На этом фоне, бурное развитие сферы высоких технологий показывает, что сегодня реальностью становится то, что еще вчера казалось фантастикой. Эти достижения в скором времени придут и в полицейскую деятельность.

Например, на службе у патрулей будущего могут появиться дроны. Корпорация Amazon уже оформила патент на миниатюрные дроны для патрульных полицейских. Он получил название UAVA (UnmannedAerial Vehicle Assistant), что переводится как «беспилотный летательный аппарат-ассистент». Дрон-коп будет входить в стандартную полицейскую амуницию патрульного и по команде будет подниматься в воздух для выполнения его команд. Оснащенный видеокамерой, он сможет заглянуть туда, куда живому сотруднику заходить опасно, и тем самым избавит полицейских от неоправданного риска. Также дрон сможет участвовать в преследовании преступников: имея поддержку с воздуха, догнать нарушителя гораздо легче, а сам он, находясь в поле зрения беспилотника, имеет меньше шансов незаметно ускользнуть. Кроме этого, полицейский дрон сможет зависать над улицей или автомобилем, пока патрульный проверяет документы у подозрительных личностей. Безнаказанно совершить нападение на сотрудника правопорядка в таком случае гораздо труднее, ведь видео нападения тут же будет отправлено в полицейский участок [12].

Еще одна технология, заложенная в приложение FindFace, может прийти на службу в полицию. Очки дополненной реальности в сочетании с программой распознавания лиц станут неотъемлемым элементом экипировки патрульных полицейских. Разработчики FindFace рассказывают о том, как полиция применяет их приложение. Сначала фотографии подозреваемых прогоняются через приложение. Когда профиль найден, делается запрос администрации соцсети, с какого IP-адреса заходил его владелец, а дальше по адресу выезжает наряд полиции. Сам поиск можно осуществлять не только по социальным сетям, но и по криминалистическим базам, содержащим фото преступников в фас, профиль и три четверти. Поиск станет намного эффективней [12].

Между тем, как правило, присутствие человека во всевозможных социальных сетях и Интернет-сервисах можно легко обнаружить, зная его ник, то есть его некий уникальный идентификатор [13].

Заключение. Отечественное законодательство в сфере эффективного пресечения уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи нуждается в совершенствовании путем предоставления уполномоченным государственным органам более действенных правовых механизмов.

Таким образом, мы предлагаем комплекс мер, который даст законодательную возможность уполномоченному органу не только максимально быстро реагировать на угрозы, например терактов, но и создавать условия для их предупреждения

Так, предлагается ввести в Закон РК «Об оперативно-розыскной деятельности» новый вид общего ОРМ – мониторинг информационного пространства и информационной инфраструктуры, в связи с чем целесообразно:

- статью 1 «Основные понятия, используемые в данном Законе» дополнить подпунктом следующего содержания: «24) мониторинг информационного пространства и информационной инфраструктуры – наблюдение с применением технических средств за общедоступными электронными информационными ресурсами, размещенными в глобальной сети Интернет»;

- пункт 2 ст. 11 «Оперативно-розыскные мероприятия» дополнить подпунктом следующего содержания: «19) мониторинг информационного пространства и информационной инфраструктуры.».

5. В целях повышения степени реагирования на быстroteкущие преступления, совершаемые с помощью высоких технологий, предлагается:

- дополнить статью 15-1 Закона РК «О связи» пунктом 1-1 следующего содержания: «1-1. В случаях, не терпящих отлагательств и могущих привести к совершению особо тяжких преступлений, в том числе террористических актов, а также преступлений, создающих угрозу государственной, военной, экономической или экологической безопасности Республики Казахстан, органами национальной безопасности может применяться специальное техническое оборудование для блокирования радиосигнала либо выявления и (или) пресечения использования определенных абонентских устройств.»;

- абзац первый стат

ьи 8 Закона РК «Об оперативно-розыскной деятельности» изложить в следующей редакции: «Органы, уполномоченные осуществлять оперативно-розыскную деятельность, имеют право:

1) проводить в пределах своей компетенции гласно и негласно оперативно-розыскные мероприятия, перечисленные в статье 11 настоящего Закона, *приостанавливать при их проведении работу сетей и (или) средств связи*, а также осуществлять по поручению следователя, дознавателя негласные следственные действия, определенные Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан;».

Отечественное законодательство в сфере противодействия терроризму нуждается в совершенствовании путем предоставления уполномоченным государственным органам более эффективных правовых механизмов пресечения быстротечных террористических актов.

Список использованных источников

1. Коржумбаева Т.М, Абдуллина С.Х. Современные способы совершения преступлений в сфере высоких технологий // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2023. – 3(76). - С. 15-24.

2. Способы совершения компьютерных преступлений // Интернет ресурс: http://csaa.ru/s_posoby-sovsheniya-kompjuternyh-prestuplenij/

3. Федотов Н.Н. Форензика – компьютерная криминалистика. – М.: Юридический мир, 2007. – 187с.

4. Гавло В.К. Следовая картина и ее значение для расследования преступлений, связанных с неправомерным удаленным доступом к компьютерной информации // Российский юридический журнал. – 2007. – № 5 (57). – С. 23-32.

5. Бомба как оружие террористов // Интернет ресурс: <https://www.infox.ru/news/91/science/technology/34138-bomba-kak-oruzie-terroristov> дата обращения 19.10.2023.

6. Понятие оперативно-розыскных мер пресечения // Интернет ресурс: <https://all-sci.net/rozyisknaya-deyatelnost-operativno/ponyatie-operativno-rozyisknyih-mer-113903.html> дата обращения 19.10.2023.

7. Оперативно-розыскная мера пресечения - прерывание предоставления услуг связи и изъятие сообщений // Интернет ресурс: <https://all-sci.net/rozyisknaya-deyatelnost-operativno/operativno-rozyisknaya-mera-presecheniya-113905.html> дата обращения 19.10.2023.

8. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Интернет ресурс: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860#pos=3;-123 дата обращения 21.10.2023.

9. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2004 года № 567-III «О связи» // Интернет ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049207&pos=101;-57#pos=101;-57 дата обращения 21.10.2023.

10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 января 2001 года № 164 «Об утверждении Правил подготовки и использования сетей телекоммуникаций общего пользования, ресурсов единой сети телекоммуникаций для нужд государственных органов, органов обороны,

безопасности и охраны правопорядка Республики Казахстан» // Интернет ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021609 дата обращения 21.10.2023.

11. Конституция Республики Казахстан // Интернет ресурс: https://online.zakon.kz/document/?doc_=1005029 дата обращения 19.10.2023.

12. Полиция будущего: расследование и предотвращение преступлений // Интернет ресурс: <https://naked-science.ru/article/nakedscience/policiya-budushchego> дата обращения 19.10.2023.

13. Ashlee Vance and Brad Stone. Palantir, the War on Terrors Secret Weapon // Bloomberg Businessweek. November 22, 2011. - Access mode: <http://www.businessweek.com/magazine/palantir-the-vanguard-of-cyberterror-security-11222011.html> access data: 03.10.2023.

Сведения об авторах

Коржумбаева Т.М. – начальник кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент).

Шоканова Е.В. - доцент кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции.

Сананиянова А.Н. - доцент кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, подполковник полиции.

Коржумбаева Т.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатоватындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Шоканова Е.В. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатоватындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция полковнигі.

Сананиянова А.Н. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Korzhumbayeva T. – head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Juridical Sciences, police Colonel.

Shokanova E. - associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, associate Professor, police Colonel.

Sananiyanova A. - associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, associate Professor, police lieutenant colonel.

С.А. Алжанкулова¹, Г.А. Алибаева², С.К. Жетписов³

¹Жетысуский Университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

²Университет Кунаева, Алматы, Казахстан

³Торайгыров Университет, Павлодар Казахстан

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЫ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Развитие информационно-коммуникационных технологий тесно связано с объективными процессами, происходящими в системе международных отношений и являются одним из факторов, обусловивших появление глобализации, ее компонентом и результатом глобализации. В системе международных информационных отношений процесс глобализации привел к их качественному преобразованию и формированию новой структуры международных информационных отношений - информационного общества на универсальном и региональном уровнях. В статье проанализировано состояние регулирования информационной сферы, в частности на международно-правовом уровне. Учитывая динамичное развитие информационно-коммуникационных технологий, глобальных информационных сетей, расширяются возможности человека и государства, международных организаций, а также других субъектов в данной сфере. Это отражается и правотворческой, правоприменительной деятельности специально уполномоченных институтов. На основе анализа универсальных и региональных международно-правовых актов определены основные характерные направления и тенденции такого регулирования, проблемы и перспективы развития и совершенствования. Вместе с тем, в результате изучения международно-правовых актов в сфере информационных правоотношений, сформулирован вывод о дальнейшем совершенствовании национальной законодательной базы в данной области.

Данное исследование профинансировано Комитетом по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН № АР19680399).

Ключевые слова: информационная сфера, информационное общество, информационное пространство, информационная безопасность, международно-правовые акты, международно-правовые стандарты.

Ақпараттық саланы халықаралық-құқықтық реттеу: даму үрдістерімен перспективалары

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы халықаралық қатынастар жүйесінде болып жатқан объективті процестермен тығыз байланысты және жаһандандудың пайда болуына себеп болған факторлардың бірі, оның құрамдас бөлігі және жаһандандудың нәтижесі болып табылады. Халықаралық ақпараттық қатынастар жүйесінде жаһанданду процесі олардың сапалы өзгеруіне және халықаралық ақпараттық қатынастардың жаңа құрылымын - әмбебап және аймақтық деңгейдегі ақпараттық қоғамды қалыптастыруға әкелді. Мақалада ақпараттық саланы, атап айтқанда халықаралық-құқықтық деңгейде реттеу жағдайы талданады. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың, жаһандық ақпараттық желілердің қарқынды дамуын ескере отырып, адам мен мемлекеттің, халықаралық ұйымдардың, сондай-ақ осы саладағы басқа да субъектілердің мүмкіндіктері кеңейтілуде. Бұл арнайы уәкілетті институттардың заң шығару, құқық қолдану қызметінен де көрінеді. Әмбебап және өңірлік халықаралық-құқықтық актілерді талдау негізінде мұндай реттеудің негізгі тән бағыттары мен тенденциялары, даму мен жетілдірудің проблемалары мен перспективалары айқындалды. Сонымен қатар, ақпараттық құқықтық қатынастар

саласындағы халықаралық-құқықтық актілерді зерделеу нәтижесінде осы саладағы ұлттық заңнамалық базаны одан әрі жетілдіру туралы қорытынды тұжырым жасалды.

Түйін сөздер: ақпараттық сала, ақпараттық қоғам, ақпараттық кеңістік, ақпараттық қауіпсіздік, халықаралық-құқықтық актілер, халықаралық-құқықтық стандарттар.

International legal regulation of the information field: trends and prospects of development

The development of information and communication technologies is closely related to the objective processes taking place in the system of international relations and is one of the factors that led to the emergence of globalization, its component and the result of globalization. In the system of international information relations, the process of globalization has led to their qualitative transformation and the formation of a new structure of international information relations - the information society at the universal and regional levels. The article analyzes the state of regulation of the information sphere, in particular at the international legal level. Taking into account the dynamic development of information and communication technologies, global information networks, the capabilities of a person and the state, international organizations, as well as other actors in this field are expanding. This is reflected in the law-making and law enforcement activities of specially authorized institutions. Based on the analysis of universal and regional international legal acts, the main characteristic directions and trends of such regulation, problems and prospects for development and improvement are identified. At the same time, as a result of studying international legal acts in the field of information relations, a conclusion has been formulated on further improvement of the national legislative framework in this area.

Keywords: information sphere, information society, information space, information security, international legal acts, international legal standards.

Введение. В последние годы происходит активное развитие системы информационных прав и свобод человека и гражданина, информационно-коммуникационных технологий, глобальных информационных сетей. Наряду с положительными закономерностями и последствиями такого развития, очевидными стали потенциальные угрозы и риски. То есть государства на международном уровне, при участии других субъектов международных отношений, международного права, разрабатывают и создают качественно новые нормы и принципы права, задачей которых является урегулирование отношений в информационной сфере. В то же время общественные отношения иногда опережают или выходят за пределы такого регулирования, имеются примеры злоупотребления или ненадлежащего регулирования информационных отношений, как на национальном, так и транснациональном уровнях.

Разнообразные аспекты информационной сферы уже стали предметом изучения представителей различных наук, в том числе юридической, различных ее отраслей. Имеются соответствующие исследования в отечественных и зарубежных изданиях. В последние годы в отечественной науке информационного права появилось статьи, затрагивающие различные аспекты правоотношений в информационной сфере, в частности, анализу ряда аспектов информационно-коммуникационных технологий с точки зрения казахстанского права, российского права и общего для обеих стран международного права посвящена статья М.А. Сарсембаева, вопросам информационной безопасности посвящены работы А.А. Акишева, М.А. Алтыбасаровой, И.А. Калиева, Л.Б. Кабдулиновой, Б.В. Поломарчук и др.

Гражданско-правовому регулированию информационной безопасности в Республике Казахстан посвящены работы А.А. Абепабаевой, А.А. Тыныбаевой, М.К. Тулешовой.

В работах Л.К. Еркинбаевой, Д.Н. Бекежанова рассматривались развитию международного информационного сотрудничества в области охраны окружающей среды.

Развитие и использования информационных систем в Казахстане рассматривают Ф.М. Мейрамбек, У.Б. Кусаинова.

В зарубежной доктрине можно отметить исследования в информационной сфере следующих авторов: М. Бангеманн, И.Л. Бачило, И.Ю. Богдановской, В.М. Боер, Д. Белл, Дж. Голдсмит, А.К. Жаровой, П.У. Кузнецовой, В.Н. Лопатина, М. МакКоннелл, Т.А. Полякова, А.В. Пазюк, И.М. Рассолова, Т. Стоуньер, Л.К. Терещенко, А.А. Фатьянова, П. Шварц и многих других.

Несмотря на это, следует отметить, что в отечественной доктрине международного права отсутствуют комплексные исследования проблем международно-правового регулирования информационной сферы в целом.

Основная часть. Вопросы информации, свободы информации, информационного общества не являются новыми явлениями современной политико-правовой действительности, отечественной и зарубежной науки. основополагающая определяющая категория-информация-является междисциплинарным и межотраслевым понятием. Ее объемы постоянно увеличиваются практически в разных сферах, она значительно влияет на нашу жизнь, отношения между государствами, сообществами и тому подобное. Информационные технологии способствуют надлежащему оперативному поиску, накоплению, обработке и сохранению огромных массивов информации, но даже и их мощности ограничены.

Также отметим что, в связи с разработками и внедрениями в общественную жизнь человека информационно-телекоммуникационные системы стали частью жизнедеятельности в процессе производства и зависимостью общества от информационного, телекоммуникационного развития сотовых связей и компьютерного программирования. В гражданском обществе ярко выражаются и внедряются новые информационные технологии, как компьютеризация, интернет связи, сотовые и мобильные связи, цифрового телевидения, программные разработки и высокие знания в информатизации, все это дало государственным органам значительно изменить способы управления гражданским обществом, а также вести и поддерживать общественные диалоги, установления взаимодействия между государством и гражданским обществом [1, с. 189].

Следовательно, информация стала одним из важнейших ресурсов государства наряду с его другими основными ресурсами - природными, экономическими, трудовыми, материальными. Являясь одним из ресурсов государства, информация закономерно также стала объектом правового регулирования, как на национальном, так и на международном уровне [2, с. 152].

На основе синтеза информации о предыдущем и современном состоянии социума, обусловленном политическими, идеологическими, экономическими, техническими, культурологическими, религиозными, этническими и другими факторами, трансформируется право и государство, международно-правовые отношения, международное сотрудничество, функционирование тех или иных субъектов.

Это нашло свое отражение в правотворческой и правоприменительной деятельности различных уровней и масштабов. Например, если в предыдущие десятилетия работы рассматривали преимущественно в научно-техническом измерении, то в последние годы наблюдаются нормотворческие инициативы по определению его правового статуса и т.д.

Следует отметить, что существующая система нормативного регулирования информационной сферы является скорее трехсложной, чем двухсложной. Так, кроме традиционных систем национального и международного права, где первичными и основными субъектами выступают суверенные государства, появляется транснациональное право, признающее нормотворческую функцию также за негосударственными частными акторами [3, с. 42].

Научно обоснованным и очевидным является выделение и существование международного информационного права. Ряд диссертационных исследований именно посвящены данному феномену непосредственно или в контексте становления глобального информационного общества, международного правопорядка, информационной безопасности,

киберпространства, защиты прав человека онлайн, защиты персональных данных, доступа к публичной информации и тому подобное.

В то же время можно встретить выделение «международного права в информационной сфере», международного регионального права в информационной сфере, наряду с «международным информационным правом» с отраслевым статусом. Соглашаемся, что последнее определенным образом отражает исторически сложившееся «запаздывание» международно-правового регулирования по сравнению с внутригосударственным правом. Отсутствие единых подходов вызывается также неоднородностью структуры международного информационного права, фрагментарностью правового регулирования и недостатком унифицированной терминологии. Существует значительный объем международно-правовых актов на универсальном и региональном уровне, посвященных однородным информационным отношениям, что позволяет утверждать о наличии признаков разветвленной группировки норм международного информационного права.

Несомненным является вклад зарубежного исследователя А. Пазюка, который фактически является основателем нового направления научных исследований в науке международного права, его ученики развивают и расширяют предложенные идеи и концепции касательно информационного пространства, киберправа, техно-социальной природы Интернета, защиты персональных данных и т.д.

Им предложена классификация, по которой предложено выделять следующие направления международно-правового регулирования в информационной сфере:

а) международно-правовое регулирование содержания распространяемой информации (информационный контент),

б) международно-правовое регулирование информационной и коммуникационной деятельности;

в) международно-правовое регулирование использования ограниченных информационных ресурсов;

г) международно-правовое сотрудничество по вопросам информационной безопасности;

д) международно-правовое регулирование использования информационно-коммуникационных технологий в интересах человечества, предотвращения и преодоления последствий стихийных явлений и т.п. [4, с. 76].

По нашему мнению, этот перечень может быть расширен, в частности, по субъектному критерию или по пространственному признаку. Это объясняется динамичным эволюционным, а иногда и фактически революционным путем развития информационной сферы, то есть многовекторной и многообразной системы объектов информационной инфраструктуры. Глобальная сеть Интернет не ограничивает их территориальными границами государств. То есть это собственно те объекты, которые распространяются как в пределах юрисдикции государств, так и за ее пределами. Международное право в течение длительного времени развивалось, исходя из принципа технологической нейтральности, сложилась устоявшаяся практика, основанная иногда общих формулировках, нечетких правилах поведения. Это вызывало состояние правовой неопределенности, отсутствия действенных гарантий прав и свобод в информационном пространстве, основ информационного общества, киберпространства, информационной, безопасности. Иными словами, определенный период времени отсутствовала договорная основа международно-правового регулирования. В то же время наблюдалось формирование обычного киберправа и т.д.

Евроинтеграционные и глобализационные процессы обусловили необходимость пересмотра зафиксированных жестких границ между национальной и международной сферами регулирования, тем самым изменяя наше представление о принадлежности той или иной группы международных отношений к соответствующей сфере регулирования [5, с. 425]. Поэтому не оспаривается исследователями более гибкий подход к нормативно-правовому регулированию, предусматривающий отход от идеи, согласно которой право должно происходить из единого властного источника, которым является суверен.

А.К. Дубень подчеркивает другие тенденции, которая касается затронутой нами проблематики, предусматривающей характеристику процесса глобализации регуляторного механизма как национализацию международного права в том понимании, что производятся единые для всех субъектов стандарты, соблюдение и выполнение которых презюмируется уже в силу их принятия и не требует дальнейшей национально-правовой имплементации. Поскольку в глобальном информационном обществе нет границ как таковых, то не должно быть и каких-либо ограничений для нормативно-правового регулирования в силу никаких причин. Тенденция к сохранению разграничения между национальным и международным правом очень быстро будет терять свою актуальность в контексте вопросов развития глобального информационного общества. Приоритетными формами регулирования должны стать универсальные стандарты и саморегулирование [6, с. 13].

Одним из главных препятствий, не позволявших международному праву стать универсальным регулятором информационного общества было восприятие киберпространства не как единого образования, а, наоборот, как совокупности разрозненных национальных сегментов, где функционируют национальные законы государств. В результате такой правовой фрагментации мы получили конфликт юрисдикций, контролирующих функций государств, чрезмерную зарегулированность одних объектов, наряду с правовыми пробелами в отношении других сферах объектов информационной сферы. Появление Интернета заставило все отрасли международного права приспособляться к новым реалиям технологически ориентированного мира. Киберпространство-это новая среда, в которой отсутствует наднациональный суверен, эффективные, универсальные международные договоры и Специализированная судебная система.

Однако субъекты международно-правовых отношений не демонстрируют заинтересованность в разработке и принятии универсальных международных стандартов регулирования интернета. Поэтому преимущественно основными регуляторами отношений в глобальной сети являются региональные международно-правовые нормы, нормы "мягкого" права. Вследствие этого получаем дискриминационное положение некоторых участников отношений в Интернете, доминирование силы над правом, изменение существующих регулирующих, охранных или иных правил, которые доказывают свою неэффективность, не защищают информационное пространство от атак, внутренних противоречий и т.д.

Несмотря на это, нельзя утверждать, что вообще отсутствует международный договорный процесс и его результаты. Прежде всего, следует упомянуть, что право лица на информацию, на доступ к публичной информации, другие права в информационной сфере закреплено нормами международного права, среди которых предлагаем выделить Всеобщую Декларацию прав человека от 10 декабря 1948 г.; Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г.; Конвенцию ООН «О доступе к информации, участии общественности в процессе выработки решений и доступе к правосудию в вопросах, когда речь идет о защите окружающей среды» от 25 июня 1998 г. и др.

Как отмечает Ж.О. Кулжабаева, во многих международных договорах используется понятие «информации», но не дается его определение[2, с. 155].

Так, во Всеобщей декларации прав человека 1948 г. закреплено, что каждый человек имеет право на свободу поиска, получения и распространения информации и идей любыми средствами и независимо от государственных границ (ст. 19) [7]. Эта международная универсальная норма закрепляет право на доступ к информации в целом (включая и публичную). Международный пакт о гражданских и политических правах(ст. 19) детализирует положения Всеобщей декларации прав человека и закрепляет право каждого человека на свободу поиска, получения и распространения любой информации, независимо от государственных границ, устно, письменно или за помощью печати или художественных форм выражения или другими способами на свой выбор. Пользование предусмотренными свободами налагает особые обязанности и ответственность, а следовательно связано с определенными ограничениями, которые однако должны устанавливаться законом и быть

необходимыми: а) для уважения прав и репутации других лиц; б) для охраны государственной безопасности, общественного порядка, здоровья или нравственности населения [8].

Конвенцией ООН «О доступе к информации, участии общественности в процессе выработки решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды» 1998 г. закреплено среди прочего предоставление такой разновидности публичной информации как экологическая. «Государственные органы в ответ на просьбу о предоставлении экологической информации будут предоставлять общественности такую информацию с учетом норм национального законодательства» включая копии фактических документов, которые содержат или охватывают такую информацию [9].

Впоследствии был принят один из определяющих документов для развития информационной сферы, в частности, для информационного общества в рамках «Группы восьми» (G-8) – Окинавскую хартию глобального информационного общества 2000 г. В целом впервые международно-правовым актом регламентированы основы взаимодействия заинтересованных субъектов в сфере формирования глобального информационного общества, развивая цели развития тысячелетия ООН. Здесь речь идет об использовании возможностей цифровых технологий, преодолении цифрового разрыва, развитии глобальных возможностей, роли частного сектора в разработке информационных и коммуникационных сетей, хотя создание предполагаемой, транспарентной и недискриминационной политики и нормативной базы в сфере информационного общества остается прерогативой государств [10].

Как отмечалось, в информационной сфере закономерной тенденцией международно-правового регулирования стало принятие актов рекомендательного характера. Например, в рамках «Довильского партнерства» 2011 году члены «Группы восьми» заявили о готовности продвижения свободы выражения, кибербезопасности и защиты от преступности, которые должны лечь в основу развития Интернета; коммюнике 2015 года саммита в Анталии G-20 отмечает о том, что государства взяли обязательства по сокращению цифрового разрыва и признали особую ответственность по обеспечению безопасности и стабильности в киберпространстве.

Другой важный документ-коммюнике ОЭСР относительно принципов разработки интернет-политики от 2011 года закрепляет основные принципы, которые будут способствовать сохранению открытости интернета наряду с защитой приватности, безопасности, прав детей онлайн, восстановлением доверия к интернету. Открытый и доступный интернет признается предпосылкой соблюдения свободы выражения мнений и законного обмена информацией, знаниями и взглядами [11].

Резолюция «Демократия в цифровую эру и угроза приватности и индивидуальным свободам» 2015 г. закрепила обращение к парламентам стран-участниц присоединиться к разработке и имплементации общей стратегии развития интернета в пользу человечества. Речь идет об отказе от правовых ограничений в отношении свободы выражения мнений и не препятствовать свободному движению информации, а также соблюдения принципа сетевой нейтральности [12].

В свою очередь, декларация Монтре «О защите персональных данных в глобальном мире: универсальное право, уважающее многообразие» 2005 г. обращается к ООН по разработке юридически обязательного документа, четко закрепляющего право на защиту персональных данных и приватности, а также соответствующие контрольные механизмы. Совместная рекомендация ВОИС 2001 г. относительно положений о защите знаков и других прав промышленной собственности на обозначения в Интернете в определенной степени гармонизирует попытки толкования действующего материального права, не касается при этом вопроса юрисдикции и применимого права.

Среди региональных международных норм, закрепляющих права человека в информационной сфере можно выделить:

– Конвенцию «О защите прав человека и основных свобод» 1950 г. В ст. 10 закреплено право каждого получать и передавать информацию без вмешательства органов государственной власти и независимо от границ. Осуществление названных свобод,

поскольку оно связано с обязанностями и ответственностью, может подлежать таким формальностям, условиям, ограничениям или санкциям, которые установлены законом в интересах национальной безопасности, территориальной целостности или общественной безопасности, для охраны порядка или предотвращения преступлений, для здравоохранения или морали, для защиты репутации или прав других лиц, для предотвращения разглашения конфиденциальной информации или для поддержания авторитета и беспристрастности суда и необходимыми в демократическом обществе [13];

- Конвенцию «О защите лиц в связи с автоматизированной обработкой персональных данных» 1981 г. государства-члены Совета Европы, подписавшие Конвенцию, подтверждая свою приверженность свободе информации независимо от границ договорились об обеспечении на территории каждой стороны для каждого лица, независимо от его гражданства или места жительства, соблюдения его прав и основополагающих свобод, в частности его права на неприкосновенность частной жизни, в связи с автоматизированной обработкой персональных данных, касающихся [14];

- Декларацию Комитета министров Совета Европы «О свободе выражения мнений и информации» 1982 г. государства-члены Совета Европы, объявляют о том, что в сфере информации и СМИ они пытаются достичь такой цели: проведение открытой информационной политики в публичном секторе, включающем также доступ к информации, для содействия пониманию каждым человеком политических, социальных, экономических и культурных проблем и поощрения свободного обсуждения этих проблем [15];

- Рекомендации Комитета министров Совета Европы: «О доступе к информации, которая находится в распоряжении государственных органов» 1981 г.; «О передаче третьим лицам персональных данных, которые находятся в распоряжении государственных органов» 1991 г.; «О европейской политике доступа к архивам» 2000 г.; «О доступе к официальным документам» 2002 г. и др.

Интересен подход относительно классификации нормативно-правовых актов по вопросам развития глобального информационного общества по предметной сфере действия, что призвано облегчить их использование в правоприменительной деятельности.

Так, первую группу составляют акты, направленные на регулирование глобального информационного общества как самостоятельного феномена: Окинавская Хартия глобального информационного общества, Конвенция СЕ об информационном и правовом сотрудничестве по «услугам информационного общества», инициатива «электронная Европа – информационное общество для всех».

Вторую группу формируют международно-правовые акты по вопросам киберпространства: рекомендация ЮНЕСКО о развитии и использовании многоязычия и всеобщий доступ к киберпространству, Хартия о сохранении цифрового достояния, концепция информационного пространства и Соглашение о сотрудничестве в сфере информации СНГ, Коммюнике Большой двадцатки по результатам саммита в Анталии, декларация Монтре «О защите персональных данных в глобальном мире: универсальное право, уважающее многообразие», Уфимская декларация стран-членов БРИКС, Довильская декларация «Группы восьми» «Неизменная преданность свободе и демократии» и т.д.

Международно-правовые акты третьей группы сфокусированы на вопросах управления и функционирования Интернета: рекомендация СЕ относительно свободного, трансграничного потока информации в Интернете, стратегия СЕ по управлению интернетом, План действий ЕС по укреплению безопасного использования интернета путем борьбы с незаконным и вредоносным контентом в глобальных сетях, «Цифровая повестка дня для Европы», коммюнике ОЭСР относительно принципов разработки интернет-политики). Классифицирующим признаком следующей категории является запрет сексуальной эксплуатации детей и детской порнографии (Конвенция ООН по правам ребенка и факультативный протокол к ней от 2000 г., лансаротская конвенция, Директива ЕС о борьбе с сексуальным насилием и эксплуатацией детей, а также детской порнографией).

Отдельную группу составляют также международно-правовые акты по использованию ИКТ в целях развития человечества: Конвенция Тампере, Санкт-Петербургская декларация государств-членов АТЭС «Обеспечение доверия и безопасности в использовании ИКТ для содействия экономическому росту и процветанию». Самостоятельный предмет международно-правового регулирования составляют также вопросы интеллектуальной собственности: совместная рекомендация ВОИС относительно положений о защите знаков и других прав промышленной собственности на обозначения в интернет.

Важная роль в разработке и принятии международно-правовых актов по информационной сфере, по нашему убеждению, отводится тематическим и специальным докладом, мониторинговым отчетам и т.д.

В рамках ЕС урегулированы значительные вопросы информационных обменов, прежде всего, их экономических аспектов. Тогда как в рамках Совета Европы эти вопросы рассматриваются сквозь призму политических аспектов, прав человека, развития и укрепления демократии. Если европейские государства-члены Совета Европы принимают документы общего характера, то правотворческий процесс ЕС сосредоточен на разработке и принятии программ, инициатив по вопросам компьютерной безопасности, информационного общества и т.д.

Сотрудничество государств-участников СНГ в информационной сфере осуществляется через: национальные программы информатизации; целевые программы межгосударственного сотрудничества; на основе пакета существующих и разрабатываемых межгосударственных договоров.

По нашему убеждению, отличными тенденциями правового регулирования объектов информационной сферы являются тенденции сущностного и предметно-функционального характера. Так, объекты информационной инфраструктуры одновременно используются в различных пространственных измерениях. Существующая на глобальном уровне информационная инфраструктура состоит из взаимосвязанных инфраструктурных элементов на внутригосударственном и наднациональном уровнях. Сама информационная сфера отмечается трансграничным характером и т.д.

Заключение. Функциональный аспект международно-правового регулирования информационной сферы обусловлен осуществлением регулятивного влияния, направленного на упорядочение международных информационных отношений, свободы информации, а именно возможности собирать, обмениваться, распространять и использовать информацию; интегративной или координирующей функции, целью которой является принятие унифицированных международных стандартов в информационной сфере. Среди других аспектов, достойных внимания дальнейших исследований-обеспечение и охрана прав человека в информационной сфере, поддержание международного информационного правопорядка и привлечение к ответственности в киберпространстве.

Резюмируя сказанное, приходим к выводу, что расхождения национально-правовых подходов в регулировании правоотношений в информационной сфере обуславливают конфликты юрисдикций, пробелы и противоречия регламентации важных объектов данной сферы. Важно обеспечить взаимосвязь внутригосударственной информационной инфраструктуры с мировой (глобальной) информационной инфраструктурой, гармонизацию правового регулирования различных уровней, с целью предотвращения информационных войн и других конфликтов. Учитывая значимость информационно-коммуникационных технологий для создания и формирования качественно новых социальных, экономических и политических отношений в Республике Казахстан и вхождения нашей страны в международное информационное сообщество созрела необходимость модернизации улучшения механизма защиты интересов акторов информационной сферы при передаче информации по национальным и международным каналам связи, а также защиты интересов общества и государства при распространении компьютерных технологий, связанных с попытками передачи интеллектуальных и творческих способностей человека вне компьютерным системам.

Список использованных источников

1. Ажибеков М.К. Национальные интересы в обеспечении информационной безопасности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2022. - №1(70). - С. 188-194.
2. Кулжабаева Ж.О., Костяная Ю.С. К вопросу о понятии информации // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. - 2020. –№3 (61). - С. 150-158.
3. Hernandez-Dionis P. Information and communication technologies in the main types of legal activity // Aims of Open Innovation: Technology, Market and Complexity. – 2022. - №1. – С. 42-49.
4. Пазюк А.В. Международно-правовое регулирование информационной сферы (теоретические и практические аспекты): дис. ... д-ра юрид. Наук. - Киев. нац. ун-т им. Тараса Шевченко, 2016. – 467 с.
5. Jayasuriya K. Globalization, Law, and the Transformation of Sovereignty: The Emergence of Global Regulatory Governance // Indiana Journal of Global Legal Studies. -2019. - Vol. 6. Issue 2. - P. 425-455.
6. Дубень А.К. Опыт международного сотрудничества в сфере информационной безопасности: проблемы и перспективы // Международное право и международные организации. – 2023. - № 3. – С. 13-26.
7. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations (дата обращения: 05.12.2023)
8. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions (дата обращения: 05.12.2023)
9. Конвенция «О доступе к информации, участии общественности в процессе выработки решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды» от 28 октября 1998 г. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/.shtml (дата обращения: 05.12.2023)
10. Окинавская хартия глобального информационного общества от 22 июля 2000 г. // <https://online.zakon.kz/Document> (дата обращения: 05.12.2023)
11. OECD Council Recommendation on Principles for Internet Policy Making 13 December 2011 // <https://www.oecd.org/sti/ieconomy/49258588.pdf> (дата обращения: 07.12.2023)
12. Democracy in the digital era and the threat to privacy and individual freedoms, 21 October 2015 // <https://www.icnl.org/wp-content/uploads> (дата обращения: 07.12.2023)
13. Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 октября 1950 г. // <https://www.coe.int/ru/web/compass/the> (дата обращения: 07.12.2023)
14. Конвенция «О защите лиц в связи с автоматизированной обработкой персональных данных» от 28 января 1981 г. // <https://rm.coe.int/1680078c46> (дата обращения: 18.12.2023)
15. Декларация Комитета министров Совета Европы «О свободе выражения мнений и информации» от 28 апреля 1982 г. // <https://docs.cntd.ru/document/90199608> (дата обращения: 18.12.2023)

Сведения об авторах

Алжанкулова С.А. - преподаватель-лектор Высшей школы экономики и права Жетысуского университета имени И. Жансугурова, кандидат юридических наук.

Алибаева Г.А. - проректор по научно-исследовательской работе и коммерциализации Университета Кунаева, доктор юридических наук, профессор.

Жетписов С.К. – заведующий кафедрой «Правоведение» Торайгыров Университета, доктор юридических наук, профессор.

Алжанкулова С.А. - І. Жансүгіров атындағы Жетісу Университетінің құқық және экономика Жоғары мектебінің оқытушы-дәріскері, заң ғылымдарының кандидаты.

Алибаева Г.А. - Қонаев университетінің ғылыми-зерттеу жұмысы және коммерциализация жөніндегі проректоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Жетписов С.К. – Торайгыров Университетінің «Құқықтану» кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Alzhankulova S.A - teacher-lecturer at the Higher School of Economics and Law of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, candidate of legal sciences.

Alibayeva G.A. - Vice-Rector for Research and Commercialization of Kunaev University, Doctor of Law, Professor.

Zhetpisov S.K. – head of the Department of Jurisprudence of Toraigyrov University, doctor of Law, professor.

**ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ,
ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТ**

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО,
АДМИНИСТРАТИВНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**ADMINISTRATIVE LAW,
ADMINISTRATIVE ACTIVITIES**

А.С. Першеев¹, И.С. Сактаганова¹, А.М. Бискультанова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Евразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ТҮРКИЯНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӘКІМШІЛІК ШАҒЫМ БЕРУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ОРНЫ: ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІН КҮШЕЙТУ ҮШІН ТӘЖІРІБЕ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Мақаланың негізі әкімшілік құқықтық қатынастар рәсімін реттеудің пайда болуының жалпы негізін, олардың Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасындағы шағымдану құқығын қамтамасыз ету жолдарына салыстыру жүргізуге бағытталған. Әкімшілік шағымдану жолымен адам құқықтарының қорғалуының мәселелерін зерделеу. Әкімшілік шағымдану құқық институтының адам құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуіне әсерін зеріттеу. Қазіргі таңдағы әкімшілік рәсімдік кодекстің маңызын қарастыру. Әкімшілік істі қарау тәртібін, әкімшілік шағымдану түсінігі мен пәніне көз жүгірту. Әкімшілік шағымдану институтының құқық институты ретінде құндылығын зерделеу.

Қазіргі күні әкімшілік шағымдану институтының құқық қорғау жүйесінде алатын орнын анықтау. Адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етудегі әкімшілік шағымдану құқық институты ретінде маңызын белгілеу.

Әкімшілік шағымдану құқық институты ретінде атқаратын негізгі қызметі мен маңызын зерделеу.

Түйін сөздер: әкімшілік шағымдану, шағымдану құқығы, адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары, әкімшілік шағым маңызы, шағым, құқықтық сана.

Место института административного обжалования в правовой системе Республики Казахстан и Турции: опыт и перспективы усиления правоохранительной деятельности

Статья направлена на проведение сопоставления общей основы возникновения регулирования процедуры административных правоотношений, путей обеспечения их права на обжалование в Республике Казахстан и Турции. Изучение вопросов защиты прав человека путем административного обжалования. Изучение влияния института права на административное обжалование, на обеспечение прав и свобод человека. Рассмотрение значения действующего административного процедурного кодекса. Обзор порядка рассмотрения административного дела, понятия и предмета административного обжалования. Изучение ценности института административного обжалования как института права. Определение места института административного обжалования в действующей правоохранительной системе. Установление значения административного обжалования в обеспечении прав, жизни и свободы человека как института права. Изучение основных функций и значения административного обжалования как института права.

Ключевые слова: административное обжалование, право на обжалование, человек и жизнь, права и свобода человека, значение административной жалобы, жалоба, правовое сознание.

The place of the Institute of administrative appeal in the legal system of the Republic of Kazakhstan and Turkey: experience and prospects for strengthening law enforcement

The basis of the article is aimed at comparing the general basis of the emergence of the regulation of the procedure of administrative legal relations, ways to ensure their right to complain in the Republic of Kazakhstan and Turkey.

Study of the protection of human rights through administrative complaint. Study of the impact of the Institute of the Right of Administrative Complaints on the safeguarding of human rights and freedoms. To consider the meaning of the current administrative code of procedure. Familiarisation with the procedure for consideration of an administrative case, the concept and subject of administrative appeal. To study the value of the institute of administrative appeal as an Institute of Law. Determination of the position of the institute of administrative complaint in the law enforcement system at the present time. Determination of the meaning of administrative complaint as a legal institute for ensuring human life, rights and freedoms. Study of the main function and meaning of administrative complaint as a legal institute.

Keywords: administrative complaint, right to appeal, human being and human life, rights and freedoms, administrative complaint, grievance, legal consciousness.

Кіріспе. Қазіргі әлемде құқықтық жүйелердің дамуы және олардың әлемдік стандарттарға сәйкестігі әділеттілік пен тиімді құқық қорғау қызметін қамтамасыз етуге ұмтылатын мемлекеттер үшін негізгі міндеттерге айналууда. Осы тұрғыда маңызды құралдардың бірі Қазақстан Республикасы мен Түркия контекстінде ерекше мәнге ие болатын әкімшілік шағым беру институты болып табылады. Осы кіріспе екі елдің құқықтық жүйелеріндегі осы институтқа қысқаша шолу, сондай-ақ құқық қорғау қызметін күшейту мақсатында оның тәжірибесі мен перспективаларын талдау болып табылады.

Әкімшілік шағым беру институты азаматтық және қоғамдық мүдделерді құқықтық қорғау жүйесіндегі, сондай-ақ мемлекеттік органдардың ерікті іс-қимылдарын шектеудегі маңызды буын болып табылады. Қазақстан Республикасы да, Түркия да осы институтты өздерінің құқықтық жүйелерінде белсенді дамытып, жаңғыртып жатқанын атап өту маңызды. Әкімшілік шағымдану мемлекеттік органдар қабылдаған әкімшілік актілер мен шешімдерге шағымдану рәсімдерін қамтиды және азаматтар мен ұйымдарға өз құқықтары мен мүдделерін қорғауға мүмкіндік береді.

Әкімшілік шағымдану заңдылық пен құқықтық әділеттіліктің сақталуын қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар құқық қорғау органдарының тиімділігін арттыруға және азаматтардың құқықтық жүйенің әділдігіне деген сенімін нығайтуға ықпал етеді. Құқықтық институттарды жаңғырту және құқық қолдану практикасын жақсарту бойынша жұмыстар белсенді жүргізіліп жатқан Қазақстан Республикасы мен Түркия контекстінде әкімшілік шағымдану азаматтардың құқықтарын сақтауға және мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерінде заңдылықты қамтамасыз етуге ықпал ететін құралға айналады.

Осы мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасы мен Түркиядағы Әкімшілік шағым беру институтының құқықтық жүйелерін ескере отырып, оның даму тәжірибесі мен перспективаларын талдау, сондай-ақ оның құқық қорғау қызметін күшейтуге әсерін бағалау болып табылады. Мақаланың әрі қарайғы мәтінінде екі елдегі заңнама мен шағымдану практикасын салыстыру және қарама-қайшылық, негізгі проблемалар мен жетістіктерді анықтау, сондай-ақ әлемдік стандарттар мен басқа елдердің тәжірибесін ескере отырып, осы институтты жетілдіру жөніндегі ұсыныстар қаралатын болады.

Талқылау мен нәтижелер. Қазіргі таңда және жалпы мемлекет құрлымында әкімшілік билік, мемлекеттік органдар, құқық қорғау органдары барлығы толық заң аясында толық қызметін атқаруы құқықтық мемлекеттердің негізгі белгілерінің бірі. Әкімшілік рәсімдік-процесстік кодекс қазіргі уақытта бір қатар мемлекеттерде мемлекеттік органдарға қатысты

азаматтардың және заңды тұлғалардың туындаған мәселелері бойынша сотқа дейінгі шағымдану тәтібі болып есептеледі.

Әкімшілік рәсімдік заң нормалары АҚШ, Германия, Австралия, Венгрия, Дания, Греция, Испания және Италия секілді мемлекеттердің алдағы қатардағы қабылдаған елдер тізімінде. Түркия мемлекетінде әкімшілік рәсімдік қатынастарды алғаш рет белгіленіп 1962 жылы ғылыми еңбектерде зеріттеліп басталған. Әкімшілік процесс бойынша алғашқы құқықтыққатынастардың әкімшілік санатын реттеуге бағытталған заң нормасының формасын 1988 жылы жасақталған [1].

Стамбул университетінің құқықтану факультетінің ғылыми зеріттеу орталығымен 2000 жылы әкімшілік рәсімдік жобасы алғаш жасақталды. Жобаның төл нұсқасы «Әкімшілік құқық және ғылым» журналында «Әкімшілік рәсімдер заңнамасы және ақпаратқа қол жеткізу(Стамбул жазбасы)» жарияланған болатын [2].

Нәтижесінде 2003 жылы «Ақпаратқа қол жеткізу» №4982 Заң қабылданған. 2006 жылы Әділет министрлігімен «Әкімшілік процесстік кодекстің Бас жобасы» дайын болғанын мәлімдеген. Алайда Түркияда бұл заң нормасы әлі күнге дейін қабылданған жоқ және заңды күшіне енбеді оның себебін келесі жана шолу жүргізіледі.

Әкімшілік, құқық қорғау органдары және өзге де мемлекеттік мекемелер қызметкерлері заң нормаларымен тікелей жұмыс жүргізеді, бұл заңның жоғарғы билігін көрсетеді. Осы заң аясында жасалған мемлекеттік органдардың шешімін қайта қарауың бірінші жолы сот арқылы бұл басқарудың бірінші құралы ал әкімшілік рәсімдер ол екінші құрал қатарына жатады. Осы себепті Әкімшілік рәсімдік процесстік кодексті және өзге де заң нормаларын қабылдаған мемлекеттер заңның жоғарғы билігі жөнінде акт қабылдайды.

Жоғарыдағыны негізге ала отырып Франция 2015 жылы Барлығына жалпы ортақ Әкімшілік рәсімдік-процесстік заң қабылдады. Барлық әкімшілік шешімдердің күшін жою немесе өзгерту бойынша шағымдардың барлығы осы заң нормасымен қарастыру қабылданған.

Түркия Республикасының Конституциясының 2-бабына сәйкес, мемлекеттің сапасын демократия анықтайды. Демократиялық мемлекеттің мінездемесінің бірі өз қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету. Бұл қарапайым азаматтардың мемлекетті органдардың қызметімен қабылданатын шешімге бірдей атсалысуға мүмкіндікті қамтамасыз етуі қаралады. Демократиялық мемлекетте үш элемент биліктен қаралады [3].

Біріншісі, басқарудағы әкімшілік рәсімдік қатысуы және араласуы. Әкімшілік орган өз шешімін алдын ала алынған немесе жазылған заң нормаларына сәйкес шешімін қабылдайды, қабылданатын әкімшілік шешім алдын алады.

Екіншіден, бұл процесс жеке жағдайда ғана емес жалпыға ортақ жаппай қолданылады. Барлық транзакциялардың еркіндігін қарастырады, оның ішінде ақпарат еркіндігі, демократия және басқаруды қарастырады. Бұл әкімшілік құжаттарын қоса ақпаратты алу еркіндігін тану.

Үшіншіден, демократиялық басқару элементі ол жариялылық. Осылайша, шағымданушылар әкімшілік органдар қарауында ашық қарауды қатысады. Олар өз шағымдарын әкімшілік қарауда шешімге қатысты өз пікірлерін қарайды.

Осындай үш негізгі белгі түрік ғалымдарының ойынша ашық жария билікті қамтамасыз етіп демократияны белгілейді. Бұл құқықтық мемлекеттің негізі болып табылады.

Жалпы әкімшілік рәсімдік-процесстер мен негізгі қағидалар. Әкімшілік рәсімдер деп негізінен Түркияда әкімшілік іспен байланысты әрекеттерді атайды. Осылайша әкімшілік рәсімдер әкімшілік органдардың әрекеттерінен туындайды. Ең көп құқықтық қарым-қатынастардың барлығы әкімшілік қарым қатынас болғандықтар Түркияда және жалпы мемлекеттерде әкімшілік салада басым көпшілік дәрежеде құқық бұзушылықтар орын алады.

Бірақ әкімшілік құқықтық қатынасты реттейтін әкімшілік органдар күнделікті өмірде басым салада қауіпсіздікті қамтамасыз етеді. Бірақ әкімшілік заң нормалары қарым қатынасты реттеп қана қоймайды, шағымданушы тараптарға құқықтық қорғауды заңды мүдделерін сақтауды қамтамасыз етеді. Мысалы шағымды мерзімінде және мәні бойынша қаруды ұйымдастыра алмағаса тиімді құқықтық қорғауға мүмкіндік береді. Әкімшілік рәсімдік – процесстік кодекс қажет [4].

Жоғарыда баяндалған сәйкес, Түркия Республикасының ғалымымен зеріттеліп жасақталған әкімшілік рәсімдік – процесстік заң нормасының қызметі Қазақстандық үлгіге ұқсас. Алайда пайда болуы және даму тарихы мен хронологиялық мерзімдері айрықша белгілерге ие.

Адамның жеке немесе ұжымдық түрде мемлекеттік органдарға жүгіну құқығы көптеген халықаралық актілерде көрініс табады. Халықаралық деңгейде танылған әмбебап бола отырып адам құқығымен, ол халықаралық актілерде жарияланған құқықтардан жанама түрде туындайды.

Қазақстанда өтініш беру құқығы Конституциялық тұрғыдан бекітілген. 1995 жылғы ҚР Конституциясы әрбір азаматтың онда бекітілген құқықтары мен бостандықтарының кепілі, оның ішінде- жария билік органдарына жолдаулар қарастырылған. Е.Қ. Кубеев атап өткендей Қазақстан Республикасының Конституциясымен бекітілген қағидалар қатарында қоғамдық ашықтық, еркіндік және бостандық қамтамасыз ету бекітілген [5].

Сонымен қатар, жаңа әкімшілік рәсіммен бекітілген әкімшілік рәсімнің құқықтық регламенті Қазақстан Республикасының рәсімдік-процестік Кодексімен (бұдан әрі-ҚР ӘРПК), кемшіліктерсіз емес оның қатысушылары мен өзге де тұлғалардың шеңберін айқындауға, өзге тұлғалардың рәсімге қатысуына шектеулер болмауына, күші осы адамдарға берілу немесе өздігінен бас тарту мүмкін емес, тоқтата тұру және қайта бастау туралы нормалардың болмауы сондай-ақ, нормативтік қамтамасыз етуді егжей-тегжейлі жетілдіруді қажеттелігі туындады, өтініш беру құқығын тиісінше іске асыруды сонада жүзеге асырады [6].

ҚР ӘРПК әрдайым қазіргі уақыттағыдай нақты белгіленген мерзім шегінде, әрі тиісті органмен қаралуы бірден қалыптасып кеткен жоқ. Өз кезегінде ҚР ӘРПК-нің талаптары 30-жылда қазіргі таңдағы жетістікке жетті және алдағы уақытта толық әрі сапалы болуы шындалуын жалғастыруда.

Қазақстандық үлгідегі әкімшілік шағымдану құқығының дамуына назар аударатын болсақ ҚР ӘРПК-нің қабылдануына алып келген негізін қалаушы нормалардың бірі және 15 жылға жуық шағымдану саласын реттеуші нормалардың бірі Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» N 221 Заңын қарстырсақ болады.

Аталған заң нормасы 2007 жылы азаматтар мен заңды тұлғалардың құқығыны қорғауды қамтамасыз ететін «шағым» түсінігін және оның қарау тәртібін қалыптастырушы-реттеуші нормалардың бірі болды.

Әрбір заңның, нормативтік құқықтық актінің өз преамбуласы болады. Преамбула деп әрбір заңның нормативтік актінің, кіріспе бөлімі немесе өзгеше айтқанда шарты, негізі, қағидасы, мақсаты жәет т.б. нігзін қалаушы түсініктер танылады. Аталған заңның преамбуласында «Осы Заң жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін іске асыру және қорғау мақсатында олардың өтініштерін беру мен қарауға байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді» - деп баяндалған. Бұл осы заңның әкімшілік рәсімдік кодекстің негізін қалаған құқық нормаларының қатарынан екенін аңғартады.

ҚР ӘРПК 5-бабына сәкес, әкімшілік сот ісін жүргізудің міндеті жария-құқықтық қатынастарда жеке тұлғалардың бұзылған немесе дау айтылатын құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді түрде қорғау және қалпына келтіру мақсатында әкімшілік істерді әділ, бейтарап және уақтылы шешу болып табылады [7].

Сонымен, ҚР ӘРПК-де әкімшілік процедураларды құқықтық реттеудің кейбір проблемалық мәселелерін талдайық.

1. Тек өтініш беруші мен мүдделі тұлғаларды әкімшілік қатысушыларға жатқызу қате рәсім.

ҚР ӘРПК 21-бабына сәйкес, әкімшілік рәсімге қатысушылар тек қана өтініш беруші және мүдделі тұлға, бұл кем дегенде дұрыс емес, өйткені кодекстің барлық мәтінін зерделеу барысында, өтініш беруші мен мүдделі тұлғалардан басқа, әкімшілік қатысушылар да қатысушы болып табылатындығын куәландырады органдар және олардың лауазымды

тұлғалары. Бұған бірнеше мысал келтірейік. Мәселен, ҚР ӘРПК 7-бабында «қағидат заңдылықтар» әкімшілік орган деп, лауазымды тұлғаны әкімшілік әрекетті жүзеге асырушы нақты бекітілген-нормативтік рәсімдері.

Кодекстің 20-бабының 1-бөлігі әкімшілік органның, лауазымды адамның осындай өкілеттіктерін- әкімшілік рәсімді жүргізу:

1) өтінішті қабылдау және тіркеу, оларды және оларға қоса берілген құжаттарды ресімдеуге жәрдемдесу, ресми қателерді жоюға және қоса берілген құжаттарды толықтыруға мүмкіндік беру;

2) әкімшілік рәсімге қатысушыға байланысты мәселелер бойынша оның құқықтары мен міндеттерін түсіндіру әкімшілік рәсімді жүзеге асыру;

3) ҚР заңнамасында белгіленген тәртіппен қажетті сұратуды жүзеге асыру және алу ақпараттың әкімшілік рәсмін жүзеге асыру;

4) әкімшілік рәсімге қатысушыны өткізілетін орны мен уақыты туралы алдын ала хабардар ету тыңдау;

5) әкімшілік рәсімге қатысушыны әкімшілік шешім қабылдағанға дейін тыңдау ҚР ӘРПК көзделген жағдайларды қоспағанда, рәсімге;

6) әкімшілік актіні әкімшілік рәсімге қатысушының назарына не олардың алдында жеткізу- ҚР ӘРПК белгілеген тәртіппен;

7) әкімшілік рәсімге қатысушының құқықтарын іске асырудан бас тарту ҚР ӘРПК орнатылды.

ҚР ӘРПК-нің 67-бабында лауазымды адамға қарсылық білдірудің (өздігінен бас тартудың) бірінші негізі ретінде - егер ол: 1) осы әкімшілік рәсімдерге қатысқан болса, әкімшілік рәсімге қатысушы немесе оның өкілі ретінде әкімшілік рәсімді жүзеге асыра алмайды. Тиісінше, лауазымды адам әкімшілік рәсімге қатысушы болып танылады. Әкімшілік деген қорытынды орган, лауазымды тұлға әкімшілік рәсімнің қатысушылары болып табылады және тарауды талдаудан жасай алады. Осылайша, Кодекстің 21-і бабында әкімшілік рәсімнің нақты қатысушыларына және оларға сәйкес келтірілуі керек саны өтініш берушімен және мүдделі тұлғамен бірге әкімшілік органмен толықтырылсын, лауазымы- әкімшілік органның адамы. Осыған байланысты ҚР ӘРПК 21-бабы 1-бөлігінің келесі редакциясы ұсынылады осындай түзетуді ескере отырып:

«21-бап. Әкімшілік рәсімге қатысушылар Әкімшілік рәсімнің қатысушылары өтініш беруші, мүдделі тұлғалар, әкімшілік- әкімшілік органның лауазымды адамы».

ҚР ӘРПК қатынасының қатысушы ретінде бекітіп, басқа мемлекеттердің заңнамасы арасында жалғыз болмайды- әкімшілік рәсімнің өтініш берушімен және мүдделі тұлғалармен бірге әкімшілік орган, әкімшілік органның лауазымды адамы қарауыбекітілген. Әкімшілік рәсімге қатысатын өзге де адамдардың тізбесін шектеумен бекіту

ҚР ӘРПК әкімшілік орган, лауазымды тұлға және әкімшілік рәсімдерге қатысушылар 3-тарауында Кодекстің өзіндік ерекшелігіне байланысты әкімшілік рәсімге қатысатын өзге тұлғалар бекітілмеген- құқықтық реттеуді және әкімшілік рәсімдерді және әкімшілік процесті біріктіреді.

ҚР ӘРПК 1-бабының 3-бөлігі әкімшілік сот ісін жүргізуде АІЖК ережелері қолданылатынын белгілейді. Егер ҚР ӘРПК-де өзгеше тәртіп көзделмесе. Алайда, әкімшілік рәсімнің өзге тұлғаларына қатысты ҚР ӘРПК 1-бабы 3-бөлімін қолдану мүмкін емес. Тиісінше, әкімшілікке қатысатын өзге тұлғалар- ҚР агроөнеркәсіптік кешенінің 6-тарауына сәйкес куәгер, сарапшы, аудармашы маман танылады. Басқа тұлғаларды осындай шектеулі санау қарапайым әрдайым шындыққа сәйкес келе бермейді, өйткені басқа адамдар ретінде әкімшілік қатысуға болады.

3. Өзге адамдардың әкімшілік рәсімге қатысуына шектеулер мен оларға қарсылық білдіру туралы нормалардың болмауы (өздігінен бас тарту)

Өкінішке орай, әкімшілік рәсімді жүзеге асырудың құқықтық регламентінде шектеулер бар оған тек лауазымды адамның қатысуы (67-баптың 1, 2-бөлігі). Осы шектеулерді бұзу негіз болып табылады лауазымды адамға қарсылық білдіру үшін. Бірақ ҚР ӘРПК-де басқа

тұлғалардың қатысуына әкімшілік рәсімде жүзеге асыруда шектеулер жоқ. Бұл факт дұрыс реттеудің толық дәлелдемесін көрсетеді. ҚР ӘРПК-де осындай шектеулер болуы тиіс. 67-баптың атауын өзгерту ұсынылады және осы мақаланы қатысуға шектеулерді қоса отырып, кейбір түзетулерге ұшырату өзге тұлғалардың әкімшілік рәсімін оның бірінші бөлігінің бір бөлігі түрінде жүзеге асыру қажет жағдайлар:

«1-1. Әкімшілік рәсімді жүзеге асыруға қатысатын өзге де адамдардың оған қатысуға құқығы жоқ, егер олар:

1) рәсімге қатысушыға, оның өкіліне не қызмет бабындағы өкіліне қызметтік немесе өзге де тәуелділікте- әкімшілік органның адамы;

2) жеке өзі, тікелей немесе жанама түрде әкімшілік істің нәтижесіне мүдделі не өзгелері бар олардың объективтілігі мен бейтараптығына күмән тудыруы.

Көрсетілген негіздер болған кезде әкімшілік рәсімге қатысатын өзге де тұлғалар дереу бас тартуды талап етілуі керек.

Осылайша, әкімшілік рәсімге басқа адамдардың қатысуына шектеулер бекітілген жағдайда, оларға бас тартуды талап етеді. Сондай-ақ, түзетулерге ұшырап, мынадай мазмұндағы өзге де тұлғаларды қарсылық білдіру туралы бөлікпен толықтырылуы тиіс:

Әкімшілік рәсімге қатысушы куәға, сарапшыға, маманға, аудармашыға қарсылық білдіруге құқылы және әкімшілік рәсімді жүзеге асыруға қатысатын басқа да адамдарға, егер осы баптың 1-1-бөлімінде көзделген негіздер болса». Ұсынылған өзгерістер өтініш берушінің қарсылық білдіру құқығын толық көлемде іске асыруға мүмкіндік береді. Шын мәнінде барлығына қарсылық білдіру құқығы әкімшілік рәсімге қатысушыларға, яғни басқа адамдарды қоса алғанда, Кодекстің өз нормаларымен шектеледі. Сонымен қатар, ҚР ӘРПК-дағы әкімшілік процесс үшін мұндай негіздер, ал әкімшілік процесс үшін өкінішке орай, процедура жоқ. Бұл сонымен қатар, берілген ақаулықтың жою қажеттілігін растайды.

4. Әкімшілік рәсімді тоқтата тұру мүмкіндігінің болмауы

ҚР ӘРПК 146-бабының 3-бөлігінде әкімшілік іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру көзделеді, бірақ тек әкімшілік процесс аясында. Әкімшілік рәсім үшін мұндай мүмкіндік-неліктен түсініксіз, бірақ қарастырылмаған. Мұндай негіздер болуы мүмкін, мысалы: шығарудың мүмкін невожможстігі әкімшілік іс бойынша шешімдер тәртіпте қаралатын іс бойынша сот актісі әлі қабылданбайды азаматтық, экономикалық, төрелік, әкімшілік немесе қылмыстық сот ісін жүргізу; жоқ- өтініш берушінің (оның өкілінің) жеке өзі қатысқан кезде әкімшілік істі қарауға қатысуы маңызды мән-жайларды анықтау үшін қажет; әкімшілік органның сараптама тағайындауы:егер құқықтық мирасқорлыққа жол берілсе, әкімшілік іс жүргізуге қатысатын жеке тұлғаның қайтыс болуы, немесе әкімшілік іс жүргізуге қатысушы болып табылатын заңды тұлғаны қайта құру».

Әкімшілік рәсімді тоқтата тұру негіздерін бекітуден басқа әкімшілік рәсімді қайта бастау, оның қатысушыларына хабарлау туралы Ережелерді бекіту әкімшілік іс жүргізу мерзімдерінің өтуін тоқтата тұру, қайта бастау, тоқтата тұру туралы әкімшілік рәсімнің тоқтатылуымен және әкімшілік рәсімнің мерзімдерін жалғастырумен байланысты әкімшілік шағыды ұзарту тәртібі маңызды екенін белгілеген.

Президент 2019 жылы өз жолдауында қоғаммен тиімді кері байланысты құруды, басым маңыздылық қатарына ашықты, ұйымдастыруды және Президент әкімшілігіне ээаматтардың арызы бойынша мемлекеттік органдар мен қарау дәрежесіне талдау жүргізетін басқарма құруды қарастырған [8].

Осылайша, ҚР ӘРПК-тің жоғарыдағы олқылықтарына қарамастан, әкімшілік шағымның жолдау тәртібі, қарау мерзімін, қабылдануы тиіс шешімдердің санаттарын, қабылданған ешімге шағымдану тәртібін қарастыратыны белгілі. Өз кезегінде мұндай нақты талаптардың қарастырылуы азаматтар мен заіды тұлғаларының мүдделерінің толық әрі сапалы қорғалуына әсер етеді.

Қорытынды. Қазақстандағы және Түркия Республикасындағы құқықтық жүйеде Әкімшілік шағымдану институтының орны ұқсас әрі дәрежелес. Аталған бағыттағы заң ормаларының пайда болу негіздері мен себептер ортақ әрі ұқсас.

Сондай ұқсастыққа қарамастан әкімшілік шағымдану жүйесінің өзіндік құқықтық процесс ретінде тану барысында бірқатар ерекшеліктер бар екенін анықталды.

Оладың бірі, пайда болуы кезеңдеріне қатысты айыршылықта Қазақстандық үлгідегі әкімшілік шағымдану тарихы мемлекетіміздің тәуелсіздігін алуымен тікелей байланысты себебі алғашық шағымдану құқығын танытқан нормативтік құқықтық акт ол ҚР Конституциясы. Бірақ бұл қазақ елінде шағымдану институтының мүлдем болмағанын көрсетпейді, тек тарихи тұрғыда тәуелсіз Қазақстанның бекітілген алғашқы құқықтық актінің өткен ғасырдың 90-жылдарынан бастау алатыны көрінеді.

Өзінің құқық институты қатарында пайда болуына қарамастан қазіргі таңда әкімшілік шағымданудың Қазақстандық үлгідегі жеткен жетістігі аз емес. Олардың қатарына орталықтандырылған әкімшілік шағымданудың электрондық жүйесін атап өткен жөн.

Түркия Республикасымен әкімшілік шағымдану жүйесінің негізге алынған түсінігі жалпылама азаматтар мен заңды тұлғалардың әкімшілік, құқық қорғау органдарының және мемлекеттік мекеме қызметкерлерімен қабылданған шешімдерге қатысты білдірген өтініштерін және өз құқықтары мен мүдделерін жүзеге асыру жөнінде талаптары қаастырылған. Алайда, әкімшілік рәсімдік процестік кодестің рөлінің шеңбері айқындалмаған.

ҚР ӘРПК-тің ерекше тәртібі болып қылмыстық, әкімшілік және азаматтық құқық нормаларының тәртібімен қарастырылатын құқықтық қатынастар және бірқатар заң нормаларымен қаралмайды. Ал, әкімшілік құқық бұзушылық фактісі болған жағдайда белгіленген тәртіпте әкімшілік іс қозғалыста және даму үстінде.

Осылайша, Қазақстан Республикасының және Түркия Республика арасында әкімшілік шағыммен талдау нәтижесімен саралау барысында қазіргі таңда түсіністіктермен ортақ қалыптасқан азаматтардың құқықтарымен мүдделерін жүзеге асырылуда.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Oğurlu Yücel, ‘İdarî Usul Kanunu Neden Acil ve Zorunludur?’ (2005) IX ile (1-2) AÜEHFD 73, B.73-88.
2. Ali Ülkü Azrak, ‘Umumi İdarî Usûlün Teorik Esasları ve Çeşitli Hukuk Sistemlerinde Gelişimi’ (1964) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 5-6.
3. Bahtiyar Akyılmaz, İdarî Usûl İlkeleri Işığında İdarî İşlemin Yapılış Usûlü (Yetkin Yayınevi 2000) 70-71. Дихтяр А.И., Рогожин Н.А. Источники права и судебная практика // Юрист. 2003. № 1. Б. 2.
4. Bkz. İdarî Usûl Kânûnu Hazırlığı Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler, 17-18 Ocak 1998 Ankara, Başbakanlık B.199
5. Кубеев Е.К. Укрепление государственности Казахстана в свете пяти институциональных реформ Президента РК Н.А. Назарбаева // Конституция: единство, стабильность, процветание: сборник материалов междунар. науч.-практ. конф., посв. 20-летию Конституции Республики Казахстан (28-29 августа 2015 г.). Том 1 / под
6. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі» 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі.[Электрондық ресурс] – қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>
7. Қазақстан Республикасының «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» 2007 жылғы 12 қаңтардағы N 221 Заңы.[Электрондық ресурс] – қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000221>.
8. МемлекетбасшысыҚасым-ЖомартТоқаевтыңҚазақстанхалқынаЖолдауы 2 қыркүйек 2019 жыл. [Электрондық ресурс] – қол жеткізу режимі: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana.

Авторлар туралы мәліметтер

Першеев Ә.С. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Заң факультетінің 3 курс докторанты.

Сақтағанова И.С. – з.ғ.к., профессор, Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау республикалық ғылыми-зерттеу институты.

Бискультанова А.М. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының аға оқытушысы.

Першеев А.С. – докторант 3 курса юридического факультета Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева.

Сактаганова И.С. – к.ю.н., профессор, Республиканский научно-исследовательский институт охраны труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан.

Бискультанова А.М. – доктор PhD, старший преподаватель кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права юридического факультета КазНУ им. Аль-Фараби.

Persheev A.S. - 3rd year doctoral student of the Faculty of Law at L.N. Gumilev Eurasian National University.

Saktaganova I.S. – Candidate of Law, Professor, Republican Research Institute of Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan.

Biskultanova A.M. – PhD, Senior Lecturer of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, KazNU. Al-Farabi.

Ж.Х. Тайшыков¹, Н.Ш. Жемпиисов¹

¹Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы, Қазақстан Республикасы

«ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК» КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ТҮСІНІГІ: ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Мақала ұлттық қауіпсіздік ұғымы мен оның түсінігін анықтауға арналған. Мақаланың өзектілігі «ұлттық қауіпсіздік» институтын нақты және дұрыс анықтау арқылы оның негізін түсінуге, тиімді құқықтық реттеу арқылы мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. «Ұлттық қауіпсіздік» терминінің шығу және даму тарихы, оған қатысты ғалымдардың әр түрлі тұрғыдан берілген пікірлері қаралған және авторлық анықтама беруге тырысқан. Қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілерге салыстырмалы құқықтық әдісті қолдану арқылы талдау жасалған. Әлемдік өркениеттің даму тарихында қауіпсіздікті қамтамасыз ету адам, қоғам мен мемлекет өмірінің ең басты мақсаттарының бірі болды, себебі ол дара тұлғадан бастап, адамдардың (әлеуметтік топтар, қоғам, мемлекет) кез-келген қауымдастығына дейінгі арадағы әрбір қоғамның бүкіл әлеуметтік құрылымына тән.

Түйінді сөздер: ұлттық қауіпсіздік, қауіпсіздік, қауіп-қатерлер, жүйе, қамтамасыз ету, ұлттық мүдде, қауіпсіздік түрлері.

Понятие категории «национальная безопасность»: теоретико-правовой анализ

Статья посвящена понятию национальной безопасности. Актуальность статьи заключается в том, что путем четкого и правильного определения института национальной безопасности можно обеспечить национальную безопасность государства посредством эффективного правового регулирования. Рассмотрена история происхождения и развития термина «национальная безопасность», в отношении которого были рассмотрены мнения ученых с разных точек зрения и предпринята попытка дать авторское определение. Проведен анализ действующих нормативно-правовых актов с использованием сравнительно-правового метода. В истории развития мировой цивилизации обеспечение безопасности было одной из главных целей жизни человека, общества и государства, поскольку она присуща всей социальной структуре каждого общества, начиная от личности и заканчивая любым сообществом людей (социальные группы, общество, государство).

Ключевые слова: национальная безопасность, безопасность, угрозы, система, обеспечение, национальные интересы, виды безопасности.

The concept of the category "national security": theoretical and legal analysis

The article is devoted to the definition of the concept of national security. The relevance of the article lies in the fact that by clearly and correctly defining the institution of national security, it is possible to ensure the national security of the state through effective legal regulation. The history of the origin and development of the term «national security» is analyzed, in relation to which the opinions of scientists from different points of view were considered and an attempt was made to give the author's definition. The analysis of the existing normative legal acts using the comparative legal method is carried out. In the history of the development of world civilization, ensuring security has been one of the main goals of human life, society and the state, since it is inherent in the entire social

structure of each society, starting from the individual and ending with any community of people (social groups, society, state).

Keywords: national security, security, threats, system, provision, national interests, types of security.

Кіріспе. Адамдардың қауіпсіздігі, олардың әр түрлі қауіп - қатерлерден қорғалуы адам өмірінің алғашқы жылдарынан бастап саналы тіршілік иесі (homo sapiens) ретінде оны қызықтырып, басты орынға ие болды.

Қоғамның қалыптасуы мен дамуының алғашқы кезеңінде қауіпсіздіктің негізі - қолайсыз табиғат құбылыстарынан қорғану мен өзінің өмір сүруін қамтамасыз ете алу мүмкіндігіне тірелді.

М.Т.Цицерон: «(IV, 11) Ең алдымен, табиғат тіршілік иелерінің әр түріне қорғануға, өз өмірін, яғни денесін қорғауға, зиянды болып көрінетін барлық нәрселерден аулақ болуға ұмтылыс берді» деп атап өткен [1].

Қазіргі уақытта қауіпсіздік мәселесі өзінің өзектілігін жоғалтпай, әлемде жаңадан пайда болған қауіп - қатерлер мен геосаяси тұрғыдан мемлекеттер арасында қалыптасқан күрделі, шиеленіскен жағдайлар мен Еуропа мен Кавказдағы, Таяу Шығыстағы әскери қақтығыстардың қайта жандануын ескерсек, ұлттық қауіпсіздік мәселесі алдыңғы қатарға шығады.

Сонымен қатар, жаһанда қауіпті вирустық инфекцияның таралуы, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, стратегиялық шикізат - мұнай экспортының қиындық тудыруы, ұлттық валютаның әлсіреуі, кәсіпкерлік субъектілерінің қаржылық қиындықтарын назарға алсақ, елімізде қиын әлеуметтік - экономикалық жағдай қалыптасқан.

Осы ретте ұлттық қауіпсіздікті құқықтық реттеу мәселелерін шешу үшін ұлттық қауіпсіздіктің мәнін және оның табиғатын түсінудің кілті болып табылатын бірқатар мәселелерді теориялық деңгейде шешу қажет екенін атап өткен жөн. Мұндағы маңызды мәселелердің бірі «ұлттық қауіпсіздік» ұғымы және оның мазмұны туралы сұрақ болып табылады.

Орта ғасырдағы саяси ой-пікірлердің барлығы діни идеологияға негізделіп, ғалымдары қоғамдағы барлық құбылыстарды құдайдың жаратуы деп түсіндірді. Ең алғаш рет саясатты құдайшылдық, діни түсіндірулерден ажыратып берген Н.Макиавелли болды. Макиавелли XVI ғасырда саяси ғылымға «мемлекет», «мемлекеттік қауіпсіздік», «билік», деген басты терминдерді енгізді. Ол мемлекеттің басты мақсаты билік болып табылады, мемлекеттің қауіпсіздігі саяси билікті ұстап тұру және күшейту деп тұжырымдады.

Бұл дәуірдің тағы бір көрнекті өкілі XVI ғасырда өмір сүрген француз саяси ойшылы Жан Боден болды. Оның ойынша мемлекеттік қауіпсіздік мемлекеттің егемендікке жетуінен, жалпы мемлекеттік мүдделері қорғау қажеттігінен құралады.

Жаңа замандағы саяси ойда халықаралық, аймақтық және ұлттық қауіпсіздік секілді болашақтағы тұжырымдардың элементтері пайда болады. Мәселен, Т.Гоббстың саяси ілімдерінде ұлттық қауіпсіздіктің біршама элементтері байқалады, Б.Спинозаның ілімінде ұжымдық қауіпсіздік элементтері, Гроций мен Канттың ілімдерінде ғаламдық деңгейдегі халықаралық қауіпсіздік элементтері сөз болды.

Осы заманда Гоббстың, Канттың және Гроцийдің қауіпсіздік тұжырымдары мемлекеттік қауіпсіздікке қатысты өзгерістерді толығымен анықтап түсіндіріп бере алмайды [2].

Қазіргі саяси ой - пікірлерде қауіпсіздік мәселесі көптеген даулар, пікірталастар тудырады. Осы кезеңде қауіпсіздік мәселесін талқылауда бірнеше тұжырымдар қалыптасқан. Бұл «ұлттық қауіпсіздік» анықтамасын айқындаудың әдістемесінің әр салалы болуына әкеледі.

Қауіпсіздік мәселесін зерттеуді маңызды жүргізіп жатқан американдық мектеп болса, ал кеңестік дәуірден кейінгі кеңістікте Ресей мектебі болып табылады. Бұлармен қоса, Қазақстанда да қауіпсіздік мәселесі Н.Ш.Жемпиисов, С.К.Жүрсімбаев, Ғ.Қ.Өтебаев,

М.М.Әлиев, Н.А. Бекбергенов және т.б. - ұлттық қауіпсіздікті, А.А.Ещанов, Т.К.Саурбаев, - әскери және экологиялық қауіпсіздікті, М.Т.Лаумулин – геосаяси қауіпсіздікті зерттеп келеді.

Сондай-ақ, отандық ғалым Е.К.Балымов қылмысқа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық мәселесін зерттеп, ұлттық қауіпсіздіктің бір аспектісін қарастырып, халықаралық ынтымақтастықтың маңызды орынан көрсеткен [3].

Негізгі бөлім. «Қауіпсіздік» терминіне келер болсақ, француз ғалымы Робердің сөздігінде мынандай анықтама беріледі: «Қауіпсіздік – дегеніміз адамның әр түрлі қауіптерден қорғалғанмын деп есептейтін кездегі жанның тыныштығы». Мұндай мағынада «қауіпсіздік» термині ең алғаш рет ХІІ ғасырдан бастап қолданыла басталады, бірақ қоғамымыздың дамуына байланысты «қауіпсіздік» термині бірқатар өзгерістерге ұшырады.

«Ұлттық қауіпсіздік» категориясын ашу оның көпқырлылығына байланысты белгілі бір қиындықтар тудырады.

Алғаш рет «ұлттық қауіпсіздік» термині 1904 жылы АҚШ президенті Томас Рузвельттің (1901-1909) Конгреске жолдауында қолданылды, осы жолдауда Панама каналы аймағын ұлттық қауіпсіздік мүдделеріне байланысты басып алуды ақтады және «қорғаныс» синонимі ретінде қолданылды.

1947 жылы АҚШ-та Ұлттық қауіпсіздік туралы заң қабылданды, оған сәйкес кеңес беру қызметін көрсететін ұлттық қауіпсіздікке қатысты ішкі, сыртқы және әскери саясатты үйлестіру бойынша АҚШ-тың Ұлттық қауіпсіздік кеңесі құрылды. АҚШ-тың Ұлттық қауіпсіздік туралы заңы ұлттық қауіпсіздікті АҚШ-тың сыртқы саясатында әр түрлі құралдарды- әскери және әскери емес тәсілдерді пайдалану мәселелерін теңгерімді көзқарас мүддесінде ішкі, сыртқы және әскери саясат мәселелерін біріктіру деп анықталды.

1947 жылдан кейін бұл терминнің мағынасы үнемі өзгеріп отырды және әр уақытта қалыптасқан жағдайларға (саяси, экономикалық, әлеуметтік жағдайға) байланысты ол жаңа мазмұнмен толықты. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі енді тек әскери тұрғыдан қарастырылмады, дегенмен батыс саясаттанушыларының беталыстарының арқасында осы тұжырымдамаға кеңірек мазмұн салына бастады, мұның мәні мемлекеттің нақты сыртқы және ішкі жағдайлардағы ұлттық құндылықтарды қорғау қабілетіне айналды [4].

«Ұлттық қауіпсіздік» көрсетілген қолдануынан кейінгі дамуы ұлттық қауіпсіздікті үлкен саясат призмасы тұрғысынан қарастыратын саяси реализм мектебінің негізін қалаушы Г.Моргентаудың есімімен тікелей байланысты.

Ол ұлттық қауіпсіздікті әскери қауіпсіздікпен анықтаудан асып, ұлттық қауіпсіздік мазмұнына мемлекеттің барлық өмірлік мүдделері мен оларға негізделген саясатты кіргізді. Г.Моргентау ұлттық мүдденің құбылысын зерттей отырып, «негізгі мүдде» терминін мемлекеттің физикалық, мәдени және саяси тұтастығын ұлт өмір сүруінің басты шарты ретінде қорғау ретінде қолданды.

Ресейлік саясаттанушы Н.А.Косолаповтың анықтамасы бойынша «ұлттық қауіпсіздік - бұл ұзақ уақыт бойы сақталуы мүмкін тұрақтылық, жеткілікті ақылға қонымды динамикалық қауіпсіздік жағдайы, нақты қауіп-қатерлерден, сондай-ақ мұндай қатерлерді тану және олар үшін қажетті шараларды уақтылы қабылдау арқылы бейтараптандыру қабілеттері» ретінде көрсеткен.

Отандық ғалым Н.Ш. Жемпиисов: «Ұлттық қауіпсіздік - бұл жеке адамның, қоғам және мемлекет өмірінің барлық деңгейлерінде ұлттық мүдделерді ретімен қамтамасыз етуге бағытталған ішкі және сыртқы сипаттағы нақты және ықтимал қауіптерден қорғалған әлеуметтік жүйелік құбылыс» [6].

Интернет энциклопедиясы уикипедияда: «Ұлттық қауіпсіздік - азаматтардың, қоғамның және мемлекеттің өмірлік мәнді мүдделерінің, ұлттық құндылықтарының, өмір салтының әр түрлі (саяси, экономикалық, әскери, экологиялық, психологиялық және тағы басқалар) ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғалғандығы» [7].

Қазақстан Республикасының Конституциясында «мемлекет қауіпсіздігі», «ұлттық қауіпсіздік» терминдері қатар қолданылады.

Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Конституциясының 32-бабында: «Қазақстан Республикасының азаматтары бейбіт әрі қарусыз жиналуға, жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, шерулер өткізуге және тосқауылдарға тұруға хақылы. Бұл құқықты пайдалану мемлекеттік қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, денсаулық сақтау, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүдделері үшін заңмен шектелуі мүмкін» [8].

Бұл жерде аталған категориялардың мағынасын түсіну үшін иерархиясы жағынан төмен тұрған нормативтік-құқықтық актілерге жүгінуіміз қажет, себебі конституцияда аталған терминдердің мағынасы ашылмады.

Біздің елімізде заңнамалық бағыттан қарағанда ұлттық қауіпсіздік ұғымы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 26 маусымдағы №233 «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңында «ұлттық қауіпсіздік - елдің ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі» ретінде «ұлттық қауіпсіздік объектілері - жеке адам, оның құқықтары мен бостандықтары, қоғам, оның материалдық және рухани құндылықтары, мемлекет, оның конституциялық құрылысы, тәуелсіздігі және аумақтық тұтастығы» көрсетілді [9].

Осы заң қауіпсіздік мәселесіне көзқарас тұрғысынан біздің ел үшін айтарлықтай жаңа сапалы секірісті қамтамасыз етті, бұл жеке тұлғаның және қоғамның және мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз ету мен қорғауды мүлдем ескермеуді тоқтатуды білдіреді.

Ал, 2012 жылы қабылданған жаңа заңда адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мазмұны мен қағидаттары, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі, мақсаттары мен бағыттары еленбеді деп есептейміз.

Осы екі заңды өзара салыстыратын болсақ, 1998 жылы 26 маусымда қабылданған «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңында ұлттық қауіпсіздік «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі – елдің ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі» делінсе, 2012 жылы 6 қаңтардағы «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңында былай анықтама беріледі: «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі – адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі» [10].

**Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы
Заңының 1-бабында көзделген негізгі ұғымдардың салыстырмалы кестесі**

№	Ескі редакция <u>26.06.1998 жылғы №233</u>	Жаңа редакция <u>06.01.2012 жылғы №527-IV</u>	Ескертпе
1.	«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі (бұдан әрі - ұлттық қауіпсіздік) - елдің ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;»	«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі (бұдан әрі – ұлттық қауіпсіздік) – <u>адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін</u> Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі»	Жаңа редакцияда «серпінді даму» ұғымы қосылған
2.	«Ұлттық қауіпсіздік объектілері - жеке адам, оның құқықтары мен бостандықтары, қоғам, оның материалдық және рухани құндылықтары, мемлекет, оның конституциялық құрылысы, <u>тәуелсіздігі және аумақтық тұтастығы;</u> »	«Ұлттық қауіпсіздік объектілері – адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары; қоғам, оның материалдық және рухани құндылықтары; мемлекет, оның конституциялық құрылысы;»	Ескі редакциядағы объектілер ретінде тәуелсіздік пен аумақтық тұтастық көрсетілген, алайда жаңа редакциядан маңызды ұғымдар алынып тасталған

3.	«Ұлттық қауіпсіздік субъектілері - өз өкілеттігін биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот билігі тармақтарының органдары арқылы жүзеге асыратын мемлекет, азаматтар мен ұйымдар;»	«Ұлттық қауіпсіздік субъектілері – өз өкілеттіктерін биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтары органдары арқылы жүзеге асыратын мемлекет, сондай-ақ <u>ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында мемлекеттік саясатты іске асыруға қатысатын</u> Қазақстан Республикасының азаматтары мен ұйымдары.»	Жаңа редакцияда ұлттық қауіпсіздік субъектілер ауқымы тарылған
4.	«Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделері (бұдан әрі - ұлттық мүдделер) - іске асырылуына мемлекеттің адам мен азаматтың <u>конституциялық</u> құқықтарын, Қазақстан қоғамының құндылықтарын, <u>негіз қалаушы мемлекеттік институттарды</u> қорғауды қамтамасыз ету қабілеті байланысты болатын Қазақстан Республикасының саяси, экономикалық әлеуметтік және басқа да қажеттерінің жиынтығы;»	«Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделері – іске асырылуынан мемлекеттің адам мен азаматтың құқықтарын, қазақстандық қоғамның құндылықтарын және конституциялық құрылыс негіздерін қорғауды қамтамасыз ету қабілеті байланысты болатын, Қазақстан Республикасының <u>заңнамалық тұрғыдан танылған</u> саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да қажеттіліктерінің жиынтығы;»	Жаңа редакцияда азаматтардың конституциялық құқықтары алынып тасталған

Елімізде «ұлттық қауіпсіздік» ұғымын ашу мен түсінудің екі ұштылығын байқауға болады.

Біріншіден, «ұлттық қауіпсіздік» түсінігінде «ұлттық» категориясына баса назар аударылып, осы мағынада жеке бір ғана ұлттың қауіпсіздігі ретінде түсіндіріледі. Сол себепті, осы терминнің қарсыластары Қазақстан Республикасы көп ұлтты мемлекет, ал «ұлттық қауіпсіздік» терминін қолдану шовинизмнің көрінісі, бір ұлттың өзге ұлттарға үстемдігі туралы дәлелдерді айтады.

Бұл аспектіден алғанда ұлттық қауіпсіздік саяси, экономикалық, әлеуметтік және өзге де қауіпсіздіктерден құралған ел қауіпсіздігінің ажырамас бөлігі болып табылады. Әлемдегі бірен-саран мемлекеттерді қоспағанда, адамзаттың тарихи даму сатысында мемлекетті қалыптасуына тілі, діні және ұлты бір адамдар қауымдастығы себепші болып, соның негізінде ғана мемлекеттер қалыптасқандығын көре аламыз.

Екіншіден, кейбір ғалымдар «ұлттық қауіпсіздік» түсінігінде «ұлттық» сөз белгілі бір елде, онда өмір сүретін ұлттарға қарамастан барлық белгілі бір мемлекетке қатыстылығы тұрғысынан түсініледі. Осындай көзқарас бізге ұлтқа азаматтық ретінде қарайтын американдық және француздық саясаттану мектептерінен келді. Осы ретте ұлттық қауіпсіздік мемлекет ұйымдастырылған қоғамның барлық көріністері мен нысандарындағы қауіпсіздігімен сәйкестендіріледі.

Қазақстандық ғалымдардың ұлттық қауіпсіздіктің түсінігі туралы әр түрлі көзқарастары бар, олардың көпшілігі ұлттық қауіпсіздікті белгілі бір сипаттамалар арқылы түсіндіруге тырысады. Мысалы: «қауіпсіздік объектісінің қауіп-қатер төнбегендегі жағдайы немесе жай-күйі, егер оған нақты қауіп болмаса, қасиеттердің нашарлауы»; «Мемлекеттің ішіндегі немесе сыртындағы қауіп-қатерлерге қарсы тұруға мүмкіндік беретін экономикалық және әскери қауқарын айтады»; «Әлемде бейбітшілікті бұзу мен ұлттардың қауіпсіздігіне қандай да бір қауіп-қатерлер төндіруді болдырмайтын халықаралық қатынастардың жай-күйі»; «Жеке тұлға, қоғам мен мемлекеттің кез-келген қауіп-қатерге төтеп бере алуға мүмкіндік беретін нақты шынайы механизмдері бар жағдайы» ретінде сипатталады.

Көрсетілген анықтамаларды жан-жақты талдай отырып, олардың жалпы тектік сипаттамалары - «жәй-күй, жағдайды» қолданады деген қорытынды жасауға әбден болады. Бірақ, біріншіден жәй-күй болуы немесе болмауы мүмкін, ал қабілет жүйенің белгілі бір қасиеті; екіншіден, «жәй-күй, жағдайды» деген термин ведомстволық тәсілді қолдануға шақырады, өз кезегінде әрбір әлеуетті қауіп-қатерге өзінің ведомстволық органы құрылады.

Біздің ойымызша, ұлттық қауіпсіздікті қауіпсіздіктің жай-күйі емес, өзін-өзі сақтау мен жетілдіру қабілеті деп түсіну керек. Осындай көзқарасты ұлттық қауіпсіздік деп санайтын бірқатар ғалымдар келіседі: «Сыртқы қауіп-қатерлерден арылудың нақты қауқары»; «мемлекет пен оның халқының жеке өзі не одақтас достық қарым-қатынастағы елдердің көмегімен егемендікке, аумақтық тұтастығына, әлеуметтік-экономикалық құрылымы мен тұрақты дамуына және өзге де конституциялық бастамаларға қатысты ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерді болдырмау, жою мүмкіндігі» деп көрсетеді.

Осындай тәсілді әбден қолдануға болады, алайда осыған дейін қалыптасқан «қауіпсіздік-қорғалғандық» тіркесі кедергі болады.

Ұлттық қауіпсіздік бойынша бірнеше ойларды ұсынамыз: «халықаралық қатынастар жүйесінде мемлекеттің өмір сүруін қамтамасыз ететін факторлар жиынтығы мен сырттан төнген қауіп-қатерлерді еңсеру қабілеті, ұлттық мүдделерге сәйкес әрекет ету қабілеті»;

В.Л. Манилованың ұлттық қауіпсіздік ұғымына келтірген анықтамасы жинақы болып көрінеді, оның пікірінше ұлттық қауіпсіздік қауіп-қатерлер, мүдделер мен оларға әсер ететін факторлар және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету әдістері бөліктерден құралған жүйе ретінде айқындайды.

С.В. Степашин ұлттық мүдденің қорғалуы арқылы қарайтын ұлттық қауіпсіздік ұғымын әр түрлі факторлардың әсерінен өзінің мәні мен бағытын өзгертетін сыртқы және ішкі қарама-қайшылықтардан туындайтын қауіп-қатерлерден қорғалуының нақты табиғи және тарихи жағдайда адам мен қоғамның ілгері дамуын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастардың сапалық жағын айтады.

В.С. Пирумов — жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін және де ұлттық құндылықтары мен өмір сүру салтын табиғаты жағынан әр түрлі сыртқы және ішкі қауіп-қатерлердің үлкен көлемінен (саяси, экономикалық, әскери, экологиялық және тағы басқа) қорғалуы деп айтады. Осы жерде ұлттық құндылықтар ретінде елге тиесілі рухани, интеллектуалдық және материалдық игіліктерді өмір сүру мен дамудың негізі ретінде алады [11].

Қорытынды. Осындай қорытындылар Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасында ескеріліп, ұлттық қауіпсіздік дегеніміз бұл – «адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күй» ретінде көрсетілді.

Біздің ойымызша, аталған анықтама ұлттық қауіпсіздіктің әлеуметтік-саяси табиғатын толығымен көрсетеді, жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігі мен дамуының диалектикалық сипатын ескереді.

Алайда, ұлттық қауіпсіздік дегеніміз – бұл тек жеке тұлғаны, қоғам мен мемлекетті емес, өмір сүру салтын мен ұлттық құндылықтарды сыртқы және ішкі қатерлердің кең көлемінен қорғау.

Талдау қорытындысы көрсеткендей, нормативтік-құқықтық актілер мен ғылыми әдебиеттерде ұсынылған «ұлттық қауіпсіздік» ұғымының түсіндірмелері әр түрлі бағытта және өте кең ауқымды болып келеді. Бірақ олардың барлығы жеке тұлғаның қауіпсіздігінен бастап, қоғам мен мемлекеттің, ұлттың қауіпсіздігін қамтуға тырысады.

Жоғарыда аталған заңнамада және ғылымда қалыптасқан ұғымдарды талдап, ұлттық қауіпсіздік ұғымына келесі: «Ұлттық қауіпсіздік - бұл жеке адамның, қоғам мен мемлекет өмірінің барлық деңгейлерінде ұлттық мүдделер мен құндылықтарды ішкі және сыртқы сипаттағы нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғау мен сақтау қабілеті» анықтама беруге болады.

Бұл «ұлттық қауіпсіздік» ұғымының қазіргі кезде пайда болған жаңа қауіп-қатерлер мен факторлардың жиынтығын қамтитын ауқымы кеңейгендігін көрсетеді.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Цицерон М.Т. О старости. О дружбе. Об обязанностях. М., «Наука», 1993. - 75 с.

2. Kim R. Holmes PhD What is National Security?. // Интернет-ресурс: https://www.heritage.org/sites/default/files/201910/2015_IndexOfUSMilitaryStrength_What%20Is%20National%20Security.pdf. Жүгіну мерзімі: 18.10.2023 ж.
3. Балымов Е.К., Уайсов Б.Ж. международного сотрудничества государств в борьбе с преступностью // *Ученые труды Алматинской Академии МВД РК имени М. Есбулатова - Алматы: 2023.* - С.370-375.
4. Donald M. Snow, National Security.- New York:eBook 2019.-408 p.
5. Сацуга А.А. Национальная безопасность как социальное явление современная парадигма Вестник Военного университета. - 2007. № 3 (11). С. 36 - 43.
6. Жемпиисов Н.Ш. К вопросу об определении понятия «национальная безопасность» Республики Казахстан // *Құқық қорғау органдары жаршысы №2 (12).* 2019 ж. 20-21 б.
7. Уикипедия ашық энциклопедиясы. Интернет-ресурс: https://kk.wikipedia.org/wiki/Ұлттық_Қауіпсіздік. Жүгіну мерзімі: 18.10.2023 ж.
8. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. // <https://adilet.zan.kz/>. Жүгіну мерзімі: 18.10.2023 ж.
9. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 26 маусымдағы № 233 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/>. Жүгіну мерзімі: 18.10.2023 ж.
10. «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/>. Жүгіну мерзімі: 18.10.2023 ж.
11. Мусаева Г.М., Абубакаров А.М. Обеспечение национальной безопасности: понятие, цель и основные методы: Вестник Дагестанского государственного университета. Серия 3. Общественные науки. 2018. Том 33. Вып. 1.

Авторлар туралы мәліметтер

Тайшыков Ж.Х. - 3-курс докторанты, Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы.

Жемпиисов Н.Ш. - Арнайы заң пәндері кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, аға әділет кеңесшісі, Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы.

Тайшыков Ж.Х. - докторант 3-курса, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Жемпиисов Н.Ш. - заведующий кафедрой специальных юридических дисциплин, старший советник юстиции, кандидат юридических наук, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Taishykov Zh.Kh. - 3rd-year doctoral student, Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

Zhempisov N.Sh. - Head of the Department of Special Legal Disciplines, Senior Adviser of Justice, Candidate of Legal Sciences, Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

М.М. Мушекенов¹, А.Т. Байсеитова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

АВТОКӨЛІК ЖОЛДАРЫНЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Қазақстан көптеген елдер бойынша орташа көрсеткіштерден едәуір асатын жол апатының жоғары деңгейінің елеулі проблемасына тап болды. Бұл жағдай мемлекеттік органдардың, қоғамдық ұйымдардың және жол қозғалысының барлық қатысушыларының кешенді көзқарасы мен қомақты күш-жігерін талап етеді. Жолдардың қауіпсіздігіне бірқатар факторлар әсер етеді: жол төсемінің жағдайы мен сапасынан бастап қоғамдағы психологиялық климатқа дейін. Осы жұмыстың авторлары автожолдардың инфрақұрылымдық ерекшеліктері, оларға техникалық қызмет көрсету, жүргізушілердің кәсібилігі мен жауапкершілігі деңгейі, жаяу жүргіншілер арасындағы хабардарлық пен тәртіп дәрежесі сияқты маңызды аспектілерге назар аударады. Ауа-райының жағдайын және олардың қозғалыс қауіпсіздігіне әсерін, соның ішінде төтенше температура, жауын-шашын және көктайғаққа байланысты тәуекелдерді талдауға ерекше назар аударылады. Сондай-ақ, автомобиль өнеркәсібіндегі жаңа технологиялар мен инновациялардың Жол қауіпсіздігін арттыруға әсері қарастырылуда. Авторлар апаттың жоғары деңгейінің негізгі себептерін жан-жақты атап қана қоймай, оны азайту үшін тиімді ұсыныстар жасауға тырысып, осы мәселелерге кең талдау ұсынады. Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстандағы жол қауіпсіздігінің жай-күйін жақсартуға бағытталған ұсыныстар кешенін қалыптастыру болып табылады, ол төтенше оқиғаларға дереу ден қою шараларын да, авариялардың алдын алу және олардың салдарын азайту жөніндегі ұзақ мерзімді стратегиялық бастамаларды да қамтиды.

Түйінді сөздер: жол қауіпсіздігі, жол-көлік оқиғалары, құқық бұзушылықтар, себептік факторлар, авариялылық, полицияның әкімшілік қызметі.

Факторы, влияющие на безопасность автодорог

Казахстан сталкивается с серьезной проблематикой высокого уровня дорожной аварийности, который значительно превышает средние показатели по многим странам. Это обстоятельство требует комплексного подхода и значительных усилий со стороны государственных органов, общественных организаций и всех участников дорожного движения. Влияние на безопасность дорог оказывает целый ряд факторов: от состояния и качества дорожного полотна до психологического климата в обществе. Авторы настоящей работы акцентируют внимание на таких важных аспектах, как инфраструктурные особенности автодорог, их техническое обслуживание, уровень профессионализма и ответственности водителей, а также степень осведомленности и дисциплины среди пешеходов. Отдельное внимание уделяется анализу погодных условий и их влияния на безопасность движения, включая риски, связанные с экстремальными температурами, осадками и гололедом. Также рассматривается влияние новейших технологий и инноваций в автомобильной промышленности на повышение безопасности на дорогах. Авторы предлагают обширный анализ этих проблем, стремясь не только всесторонне осветить основные причины высокого уровня аварийности, но и разработать эффективные рекомендации по ее снижению. Целью данного исследования является формирование комплекса предложений, направленных на улучшение состояния дорожной безопасности в Казахстане, что включает в себя как немедленные меры реагирования на чрезвычайные происшествия, так и долгосрочные стратегические инициативы по профилактике аварий и снижению их последствий.

Ключевые слова: дорожная безопасность, дорожно-транспортные происшествия, правонарушения, причинные факторы, аварийность, административная деятельность полиции.

Factors affecting the safety of roads

Kazakhstan is facing a serious problem of a high level of road accidents, which significantly exceeds the average in many countries. This circumstance requires a comprehensive approach and significant efforts on the part of government agencies, public organizations and all road users. A number of factors have an impact on road safety: from the condition and quality of the roadway to the psychological climate in society. The authors of this paper focus on such important aspects as the infrastructural features of highways, their maintenance, the level of professionalism and responsibility of drivers, as well as the degree of awareness and discipline among pedestrians. Special attention is paid to the analysis of weather conditions and their impact on traffic safety, including the risks associated with extreme temperatures, precipitation and ice. The impact of the latest technologies and innovations in the automotive industry on improving road safety is also considered. The authors offer an extensive analysis of these problems, seeking not only to comprehensively highlight the main causes of the high accident rate, but also to develop effective recommendations for its reduction. The purpose of this study is to form a set of proposals aimed at improving the state of road safety in Kazakhstan, which includes both immediate emergency response measures and long-term strategic initiatives to prevent accidents and reduce their consequences.

Keywords: road safety, traffic accidents, offenses, causal factors, accidents, administrative activities of the police.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы үшін жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі күн тәртібіндегі ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. 2023 жылдың бірінші жартыжылдығында ғана елде 5411 жол-көлік оқиғасы тіркелді, оның 700-і өліммен аяқталды, бұл өте жоғары пайыз – 12,9 %. Бұл ретте, ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің деректері бойынша 4778 ЖКО, яғни барлық тіркелгендердің 88 % жүргізушінің кінәсінен жасалған [1]. Сонымен қатар, жол қауіпсіздігінің жай-күйі мен деңгейіне көптеген түрлі факторлар әсер ететінін ескеру қажет. Бұл жерде көлік жүргізушілерінің мінез-құлқы сияқты фактор ғана емес, басқалары да байқалады.

Көлік инфрақұрылымының сапасы да өз рөлін атқарады: жол желісін сауатты жоспарлау, жолдардың техникалық жағдайын жақсарту, жол салу үшін жаңа және қауіпсіз материалдарды қолдану; көлік ағынына мониторинг жүргізу және бақылау; жылдамдықты бақылау үшін арнайы құралдар мен технологияларды ендіру; қауіпсіздік белдіктерін пайдалану және рульде алкогольді ішуге тыйым салу; жүргізушілер мен жолаушылардың жолды қауіпсіз пайдалану ережелері туралы хабардарлығын арттыруға бағытталған іс-шаралар өткізу; жолдағы оқиғаларға неғұрлым тиімді және уақтылы ден қою үшін жол қозғалысы қауіпсіздігіне байланысты ұйымдар мен қызметтер арасындағы ынтымақтастық және үйлестіру.

Мемлекет жолдардағы құқық бұзушылықтар мәселесін шешу және олардың салдарын азайту бойынша үлкен қадамдар жасап, арнайы бағдарламалар мен іс-шараларды іске асыруда. Бұл жерде жол қауіпсіздігі деңгейіне әсер ететін әртүрлі факторларды ескеру және бар мәселелерді шешудің сәйкесінше кешенді тәсілін қолдану өте маңызды.

Әдістер. Жол қауіпсіздігіне әсер ететін факторларды зерттеу үшін қолданылатын әдістерге статистикалық деректерді талдау, бейнежазба арқылы бақылау және жолдардың техникалық жағдайын бағалау кіреді. Бұл әдістер қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдауды қажет ететін негізгі проблемалық сұрақтарды анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, жұмысты жазу кезінде жалпы ғылыми әдістер (тарихи, талдау және синтез әдістері және т.б.) және жеке ғылыми әдістер қолданылды. Мысалы, деректерді жинау үшін

мамандарға сауалнама жүргізудің әлеуметтанулық әдістері, БАҚ жарияланымдарының, интернет-ресурстардың контент-талдауы қолданылды.

Зерттеу нәтижелері. Жол қозғалысы қауіпсіздігі – бұл көптеген факторларға байланысты мәселе, олардың әрқайсысы автокөлік жолдары қауіпсіздігінің жалпы көрінісіне ықпал етеді. Бұл факторларды үш негізгі категорияға бөлуге болады: адам факторы, көліктердің техникалық жағдайы және жол инфрақұрылымы. Зерттеу нәтижесінде дәлелденгендей жол қауіпсіздігіне әсер ететін негізгі және маңызды фактор – адам факторы. Бұған жүргізушілердің дайындығы мен біліктілігі, психологиялық жағдайы, шаршау, алаңдаушылық (мысалы, көлік жүргізу кезінде ұялы телефондарды пайдалану), алкоголь мен есірткінің әсері жатады. Жол қозғалысы ережелерін сақтамау, жылдамдықты шектен асырмау, жолдағы қауіпті маневрлер мен тәуекелдерді бағаламау да адам факторының маңызды аспектілері болып табылады. Осы факторларды ескеру жол қауіпсіздігі саласындағы кешенді шешімдер мен стратегияларды әзірлеу үшін қажет. Жоғарыда аталған факторлардың бірін елемей ауыр зардаптарға, авариялылықтың күшеюіне және жолдардағы ЖКО санының артуына әкелуі мүмкін.

Талқылау. Айта кету керек, әртүрлі елдерде жол қауіпсіздігі деңгейіне әсер ететін факторлардың тізімі бірдей. Шынында–Қазақстанда да, шетелде де зерттеушілер ең маңызды факторларға жүргізушінің мінез-құлқы, көлік құралының құрылымы мен жағдайы және жол инфрақұрылымы жатады [2].

XXI ғасырдың басынан бастап көптеген елдер жол қауіпсіздігі саласындағы зерттеулерге белсенді түрде инвестиция салуда. Адам факторын зерттеуге ерекше назар аударылады. Жүргізуші, оның реакциясы, тәжірибесі, психофизиологиялық жағдайы–мұның бәрі жолдардағы қауіпсіздікке тікелей әсер етеді. Айта кету керек, Германия, Жапония немесе АҚШ сияқты дамыған елдерде жүргізушілердің қателіктерін азайтуға көмектесетін жаңа технологиялар белсенді түрде енгізілуде: автоматты тежеу жүйелері, «соқыр» жерлерді бақылау және т.б. Мысалы, жүргізушінің психофизиологиялық жағдайын бақылау сияқты әдістер жақсы нәтижелерді көрсетеді [3].

Көліктің дизайны мен жағдайы да маңызды рөл атқарады. Қазіргі заманғы автомобильдер көптеген қауіпсіздік жүйелерімен жабдықталған: қауіпсіздік жастықтары, тұрақтандыру жүйелері, ABS және басқалары. Дегенмен, тіпті ең заманауи көлік тұрақты техникалық қызмет көрсетуді және техникалық бақылауды қажет етеді.

Жол инфрақұрылымына келетін болсақ, мұнда көптеген басқа елдер сияқты Қазақстанға да ұмтылатын жер бар.

Қазақстан бойынша жалпыға ортақ пайдаланылатын автомобиль жолдары желісінің ұзындығы 96 мың км құрады, оның ішінде 24,9 мың км – республикалық желі және 71 мың км – облыстық және аудандық маңызы бар автомобиль жолдары, оның ішінде 8,6 мың км (34 %) – I және II техникалық санаттағы автожолдар. Республикалық маңызы бар автожолдардың жалпы ұзындығының шамамен 22,5 мың км немесе 90 %-ы бекітілген нормативтік талаптарға сәйкес келеді. Бұл ретте республикалық маңызы бар автожолдардың 52 %-ы (12,8 мың км) жақсы жағдайда, 38 %-ы (9,6 мың км) қанағаттанарлық және 10 %-ы (2,6 мың км) қанағаттанарлықсыз жағдайда [4].

Қазақстанда жол инфрақұрылымын дамыту мемлекет тарапынан ғана емес, жеке сектор тарапынан да мақсатты күш-жігер мен инвестицияларды талап ететіні сөзсіз. Тек осылай ғана жол қозғалысының барлық қатысушыларының қауіпсіздігі мен жайлылығын қамтамасыз етуге, сондай-ақ елдің одан әрі экономикалық өсуіне ықпал етуге болады.

Жол инфрақұрылымын жетілдіру жөніндегі ұсыныстар әртүрлі нысандарда және әртүрлі құрылымдардың қатысуымен жүзеге асырылуы мүмкін: жол инфрақұрылымын дамытудың мемлекеттік бағдарламалары, мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) есебімен бағдарламалар, мемлекеттік қаржыландырумен жобалар және т.б.

ҚР Үкіметінің 2022 жылғы 30 желтоқсандағы қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық әлеуетін дамытудың 2030 жылға дейінгі Тұжырымдамасы мемлекеттік бағдарламалық құжаттың мысалы болып табылады. Бұл

құжатта цифрландырудың төмен деңгейімен және автокөлік саласында ақпараттық жүйелерді қолданумен байланысты негізгі проблемалар нақты көрсетілген: «Автокөлік саласында цифрландыру мен ақпараттық жүйелерді қолданудың төмен деңгейі. Желінің көлік инфрақұрылымын дамытуды жоспарлау, оның техникалық жай-күйі мен көлік құралдары қозғалысының қарқындылығы туралы ақпаратты жинау, талдау және сақтау, тұрақты бағыттар мен тасымалдаушылардың тізілімін жүргізу, тасымалдарды орындауға рұқсат беру құжаттарын беру және басқа да көптеген процестер деректерді жинаудың, өңдеудің және талдаудың заманауи ақпараттық жүйелерінің жоқтығына байланысты тиімсіз жүзеге асырылады» [4].

Негізінде, тұжырымдаманы іске асыру көлік инфрақұрылымының техникалық жай-күйін айтарлықтай жақсартуға, зияткерлік жүйелерді енгізуге және қызметтерді цифрландыруға ықпал етуі тиіс. Шетелдік тәжірибені зерттеу заманауи технологияларды қолданудың үлкен артықшылықтарын көрсетеді. Қозғалыс жағдайлары мен ауа-райының өзгеруіне бейімделе алатын интеллектуалды жол белгілері мен белгілерін енгізу жүргізушілердің жолда жақсы бағдарлануын қамтамасыз етеді және көлік жүргізу кезінде жақсы шешім қабылдауға ықпал етеді.

Мысалы, Road Nail деп аталатын жол қауіпсіздігі жүйесі жол бойында түйіндер желісін құру үшін озық сенсорларды, сымсыз және батареямен жұмыс істейтін технологияларды біріктіреді. Қондырғылар күн панельдері мен батареяларды қолдана отырып, көлік құралдарын анықтауға, жарық дабылына, сымсыз байланысқа және электрмен жабдықтауға арналған ішкі жүйелермен жабдықталған. Белсенді режимде түйіндер өтіп бара жатқан көліктерді анықтайды және көріну мен қауіпсіздікті жақсарту үшін жарық дабылын іске қосады, батарея қуатын үнемдеу үшін белгілі бір уақыттан кейін жарық сөнеді [5, 66 б.].

Әлбетте, мұндай жүйе пассивті рефлекторларға негізделген қолданылып жүрген белгілермен салыстырғанда қауіпсіздіктің әлдеқайда жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Мұндай белгілер жарықтың бір бөлігін көліктің алдыңғы фараларынан жүргізушіге қайтару арқылы жұмыс істейді. Нашар көріну жағдайында пассивті рефлекторлар автомобильдің фараларынан төмен жарық қарқындылығын алады, сондықтан шағылысқан жарықтың қарқындылығы жол жиегін сенімді белгілеу үшін жеткіліксіз.

Жол инфрақұрылымы сапалы танбалауды қамтуы керек, өйткені бүгінде көптеген автомобиль өндірушілер өз машиналарында жолақтан шығу және жолақты ұстау туралы ескерту жүйелерін ұсынады. Мұндай жүйелер соқтығысудың алдын алудың тиімді құралы болып табылады, әсіресе жүргізушінің назарын жаққа аудару немесе шаршау салдарынан ЖКО жағдайында. Бұл технологиялар жүргізушіге жолақтан абайсызда шығу туралы ескертеді және ықтимал апаттардың алдын алу үшін көлік құралының траекториясын автоматты түрде реттейді.

Жүргізушіні ескерту және жолақты ұстау жүйелері жол инфрақұрылымының да бөлігі болуы мүмкін. Жолды қалпына келтірудің ең классикалық әдісі – кенептің астына орналастырылған магнитті немесе сымды пайдалану, ал жолда келе жатқан көлік құралы жолдың астында жасырылған ферромагниттік сигналды анықтау және ағымдағы жолақтағы көліктің көлденең координаталық орнын анықтау үшін сигнал күшін есептеу датчиктерін пайдаланады. Осы әдіспен қозғалатын көліктердің көлденең-координаталық орналасуын есептеу дәлдігі бір-екі сантиметр болуы мүмкін [6, 752 б.].

Бұл анықтау әдісінің ең үлкен кемшілігі – бар жолды түрлендіру болып табылады, бұл айтарлықтай қаржылық инвестицияларды қажет етеді. Алайда, жолдардағы үлкен қаржылық шығындарға ғана емес, сонымен бірге адам шығынына да әкеліп соқтыратын апаттылықты ескере отырып, ең болмағанда, осындай жүйелерді елдің ақылы автобандарында орнатуға болады деп санаймыз.

Қауіпсіздікті қамтамасыз етудің зияткерлік жүйелерімен жарақтандырылған заманауи автожолдар салу шеңберінде мемлекеттік органдар жол инфрақұрылымын жақсарту жөніндегі жобаларды қаржыландыру және іске асыру үшін жеке компаниялармен ынтымақтаса алады. Бұл зияткерлік көлік жүйелерін әзірлеу мен орнатуды, жол белгілері мен белгілерді жаңартуды

және жолақты ұстау технологияларын енгізуді қамтуы мүмкін. Үкімет жол инфрақұрылымын жақсарту жобаларын жүзеге асыру үшін арнайы қорлар бөле алады. Бұл жаңа технологияларды зерттеуге және дамытуға, сондай-ақ жол нысандарын салуға және жаңартуға бюджет қаражатын бөлуді қамтуы мүмкін. Мұндай сәттер заңнамалық бастамаларда да көрініс табуы мүмкін, мысалы, Парламент жол қауіпсіздігінің белгілі бір стандарттарын, соның ішінде адаптивті жол белгілерін, жолақтан шығу туралы ескерту жүйелерін және басқа да заманауи технологияларды қолдануды талап ететін заңдар қабылдауы мүмкін.

Басқаша айтқанда, мұндай ұсыныстарды жүзеге асыру мемлекеттік органдардың, жеке сектордың және қоғамның келісілген күш-жігерін, сондай-ақ тиісті қаржыландыру мен заңнамалық қолдауды қажет етеді. Жол жамылғысын үнемі жаңартып отыру, бағдарламаларды адаптивті басқару, сапалы белгілерді орнату, әсіресе қауіпті жол учаскелерінде жарықтандыру және қауіпсіз жаяу жүргіншілер өткелдерін құру қажет. Жолдардағы камералар бүгінде қауіпсіздікті қамтамасыз ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Сонымен қатар, олар абсолютті панацея емес. Жолдардағы құқық бұзушылықтарды автоматты түрде тіркеу камераларының кең таралуы мен қолданылуы ғылым мен практиканың назарынан тыс қалған мәселелерді анықтайды.

Мәселен, М.Г. Ажибаевтың пікірінше, мұндай мысал ретінде кінәлі адамға қатысты жол қозғалысы ережелерін білу үшін емтиханды қайта тапсыруға жіберу туралы қаулы шығару сияқты әкімшілік-құқықтық ықпал ету шарасын қабылдау үшін жолдарда орнатылған бақылау камераларын пайдалану мүмкін еместігін көрсетуге болады. Автоматты камералар әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы емес, айыппұл төлеу қажеттілігі туралы нұсқаманы ғана ресімдейді. Жасалған құқық бұзушылықтың қайталануын тіркейтін хаттамамен бұзушылықты ресімдейтін полиция қызметкерінің жеке қатысуынсыз Жол жүрісі қағидаларын біліуін тексеру үшін кінәлі адамды емтихан тапсыруға жіберу туралы қаулы іс жүзінде мүмкін емес болып шығады [7, 22 б.].

Жол қауіпсіздігіне басқа факторлар да әсер етуі мүмкін. Тәжірибе көрсеткендей, елді мекендерде, әсіресе ірі қалаларда көлік құралдарының жүргізушілері көбінесе қозғалыс үшін кедергілер проблемасына тап болады, оның себебі кез-келген ірі көлемді объектілер жүргізіліп жатқан тиеу-түсіру жұмыстарына байланысты, сондай-ақ осы мекемелер қызметкерлерінің тұрақ орнын белгілеу үшін мекемелер ғимараттарында орнатылған шағын заттар. Ірі қалаларда тұрақ орындарының тапшылығына байланысты әр түрлі фирмалардың, сауда үйлерінің, қонақ үйлердің иелері өз жұмысшылары мен клиенттеріне ыңғайлы болу үшін автотұрақтардың шартты белгілерін білдіретін әртүрлі конфигурациядағы заттарды өз бетінше орнатады, осылайша жолдың жүру бөлігін шектейді [8, 51-52 б.].

Аталған мәселелердің шешімі интеллектуалды тұрақ болуы мүмкін – бұл әлемдегі тез дамып келе жатқан және қазіргі уақытта кеңінен қолданылатын жүйе. Әуежайлар, университеттер, ірі сауда орталықтары және қалалық гараждар автотұрақ технологиясының маңызды артықшылықтарын пайдалана бастайтын негізгі нысандардың бірі болып табылады. Ақылды тұрақ пайдаланушыларға қол жетімді және қол жетімді емес тұрақ орындарын бақылау үшін арзан сенсорларды, нақты уақыттағы деректерді және қолданбаларды пайдалануға мүмкіндік береді. Оның негізгі мақсаты – көп уақыт жұмсамай, оңтайлы тұрақ пен бос тұрақтарды іздеуді автоматтандыру. Кейбір шешімдерге онлайн төлемдер, тұрақ уақыты туралы хабарламалар және тіпті өте үлкен аумақтардағы көлік құралдарын бақылау мүмкіндіктері сияқты қызметтердің толық жиынтығы кіреді. Зияткерлік тұрақ шешімі жүргізушілерге де, орын иесіне де үлкен пайда мен табыс әкелуі мүмкін [9].

Тиімді жол инфрақұрылымы қауіпсіздікке ғана емес, сонымен қатар көлік ағындарын жеңілдетіп, жол жүру уақытын қысқарта отырып, елдің экономикалық дамуына да ықпал ететінін түсіну қажет. Сонымен қатар, зияткерлік көлік жүйелері, интеллектуалды автотұрақтар және тағы сондай сияқты заманауи технологиялар жолдардағы қауіпсіздік пен жайлылық деңгейін едәуір арттыра алады. Алайда, осы мақсаттарға жету үшін жол желісін жоспарлауды, қаржыландыруды және үнемі күтіп ұстауды қамтитын кешенді стратегиялар қажет.

Қорытынды. Сонымен, жол қауіпсіздігіне әсер ететін факторларды зерттеу жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және адамдардың өмірі мен денсаулығын қорғауда маңызды рөл атқарады. Зерттеу негізінде келесі тұжырымдар жасауға болады:

Жолдың жағдайы мен инфрақұрылымы автомобиль жолдарының қауіпсіздігіне айтарлықтай әсер етеді. Жол инфрақұрылымының нашарлығы, қажетті белгілердің, қоршаулар мен жарықтандырудың болмауы апат қаупінің жоғарылауына әкелуі мүмкін.

Жүргізушілердің мінез-құлқы да қауіпсіздікке әсер ететін өте маңызды фактор болып табылады. Жол ережелерін бұзу, мас күйінде көлік жүргізу, жылдамдықты арттыру және басқа да қауіпті әрекеттер апаттарға әкелуі мүмкін.

Автокөліктердегі жаңа технологиялар мен қауіпсіздік жүйелерінің дамуы апат ықтималдығын төмендетуге көмектеседі. Жол қозғалысы қауіпсіздігін арттыру және ЖКО санын азайту үшін қазіргі заманғы интеллектуалды технологияларды пайдалана отырып, жол инфрақұрылымын жақсарту қажет, оның ішінде:

- соқтығыстар туралы ескерту және жылдамдықты реттеуді автоматтандырылған жүйелерін пайдалану;

- өзгермелі қозғалыс пен ауа райы жағдайларына бейімделе алатын интеллектуалды жол белгілері мен таңбаларын енгізу;

- автокөлік жолдарын белдеуден шығу туралы ескерту және жолақты сақтау жүйелерімен жабдықтау;

- бағдаршамдарды адаптивті басқару және т.б.

Мемлекеттің, құқық қорғау органдарының, жол қызметтерінің, автоөндірушілердің және жалпы қоғамның бірлескен күш-жігері автожолдардың барынша қауіпсіздігіне қол жеткізу үшін қажет. Қауіпсіздіктің тиімді шараларын әзірлеу, оқыту бағдарламаларын жүргізу және жол қозғалысын дұрыс ұйымдастыру – апаттармен сәтті күресудің және ЖКО салдарын азайтудың негізгі факторлары.

Жол қауіпсіздігіне әсер ететін факторларды зерттеу апаттардың себептерін түсінуге және олардың алдын алу шараларын жасауға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жол-көлік оқиғаларының негізгі көрсеткіштерінің динамикасы <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators>

2. Редкоус В.М., Смирнова Е.С., Зиганшин М.М. Современные проблемы административной ответственности в области дорожного движения и обеспечения его безопасности: монография. — Рязань: Концепция, 2018. — 172 б.

3. Komarkova L., Polak M. Factors Affecting the Road Safety // Journal of Communication and Computer. —2016, March. doi: 10.17265/1548-7709/2016.03.006

4. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 1116 «Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық әлеуетін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200001116>

5. Todorovic B. Road Nail: Experimental Solar Powered Intelligent Road Marking System // Journal of Electrical Engineering. — 2012. — Vol. 63, No. 2. — Pp. 65-74. DOI: 10.2478/v10187-012-0010-1

6. Chen W., Wang W., Wang K. and others. Lane departure warning systems and lane line detection methods based on image processing and semantic segmentation: A review // Journal of Traffic and Transportation Engineering (English Edition). — 2020. — 7(6). — Pp. 748-774. DOI:10.1016/j.the.2020.10.002

7. Ажибаев М.Г. Отдельные вопросы мер административно-правового воздействия как инструмента по предупреждению уголовных правонарушений в сфере безопасности дорожного движения и эксплуатации автотранспортных средств // Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов ат. Қарағанды академиясының хабаршысы. — 2022. — №4 (78). — 18-24 бб.

8. Рахмет Е.Д. Методы административной деятельности органов внутренних дел в сфере обеспечения безопасности дорожного движения // ҚР ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. — 2021. — № 2 (67). — 47-54 бб.

9. Tokhirov E., Khakimova E. Car parking problems in cities, causes and solutions // Universum: техническиенаука : электрон. научн. журн. —2023. —5(110). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/15513>. DOI: 10.32743/UniTech.2023.110.5.15513.

Авторлар туралы мәліметтер

Мушкеенов М.М. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова, капитан полиции

Байсеитова А.Т. – начальник Факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции.

Мушкеенов М.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция капитаны.

Байсеитова Ә.Т. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің бастығы, заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.

Mushekenov M. – Doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Police Captain

Bayseitova A. – Head of the Faculty of Postgraduate Education of the M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan; Doctor of Law, Associate Professor, Police Colone.

Е.В. Шоканова¹, А.Н. Санапиянова¹, Ж.Е. Сидашева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ СЕРВИСНОЙ ФУНКЦИИ ПОЛИЦЕЙСКОЙ СЛУЖБЫ

В данной статье проводится анализ и изучение понятия и сущности сервисной функции полицейской службы. Здесь делается особый акцент на необходимость инновационных подходов и стратегий в деятельности полиции. Исследование подробно рассматривает международные стандарты и лучшие практики в области сервисно-ориентированной полиции, выделяя важность создания партнерских отношений с обществом для обеспечения общественной безопасности и порядка. Основной фокус статьи — на взаимодействии полиции с гражданами, укреплении доверия и защите прав и свобод человека. Автор представляет конструктивные предложения по оптимизации и улучшению деятельности полицейских служб в Республике Казахстан. Анализируются успешные зарубежные модели и адаптируя их к национальным реалиям. В статье также обсуждается роль правового образования и просвещения в процессе внедрения сервисной модели полиции. Работа предоставляет ценные научные выводы и рекомендации, которые могут быть полезными для специалистов в области права, сотрудников правоохранительных органов, исследователей и широкой общественности, интересующейся вопросами правоохранительной деятельности и общественной безопасности.

Ключевые слова: сервисная полиция, общественная безопасность, партнерство с обществом, инновационные подходы, международные стандарты, права и свободы.

Полиция қызметінің сервистік функциясының түсінігі мен мәні

Бұл мақалада полиция қызметінің сервистік функциясының түсінігі мен мәнін мұқият талдау және зерттеу жүргізіледі. Мұнда полиция қызметіндегі инновациялық тәсілдер мен стратегиялардың қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Зерттеу қоғамдық қауіпсіздік пен тәртіпті қамтамасыз ету үшін Қоғаммен серіктестік құрудың маңыздылығын көрсете отырып, қызметке бағытталған полиция саласындағы халықаралық стандарттар мен үздік тәжірибелерді егжей-тегжейлі қарастырады. Мақаланың негізгі бағыты-полицияның азаматтармен өзара әрекеттесуі, сенімділікті нығайту және адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау. Автор Қазақстан Республикасындағы полиция қызметтерінің қызметін оңтайландыру және жақсарту жөнінде сындарлы ұсыныстар ұсынады. Табысты шетелдік модельдер талданады және оларды ұлттық шындыққа бейімдейді. Мақалада сонымен қатар полицияның сервистік моделін енгізу процесінде құқықтық білім беру мен ағартудың рөлі талқыланады. Жұмыс құқық саласындағы мамандарға, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне, зерттеушілерге және құқық қорғау және қоғамдық қауіпсіздік мәселелеріне қызығушылық танытатын жалпы жұртшылыққа пайдалы болуы мүмкін құнды ғылыми тұжырымдар мен ұсыныстарды ұсынады.

Түйінді сөздер: сервистік полиция, қоғамдық қауіпсіздік, қоғаммен әріптестік, инновациялық тәсілдер, халықаралық стандарттар, құқықтар мен бостандықтар.

The concept and essence of the service function of the police service

This paper scrutinizes and analyses the concept and essence of the service function of policing. Here special emphasis is placed on the need for innovative approaches and strategies in policing. The study looks in detail at international standards and best practices in service-oriented policing, highlighting the importance of creating partnerships with the community to ensure public safety and order. The main focus of the article is on police interaction with citizens, building trust and protecting human rights and freedoms. The author presents constructive proposals to optimize and improve the performance of police services in the Republic of Kazakhstan. He analyses successful foreign models and adapts them to national realities. The article also discusses the role of legal education and enlightenment in the process of introducing the service model of police. The work provides valuable scientific conclusions and recommendations that can be useful for legal professionals, law enforcement officers, researchers and the general public interested in law enforcement and public safety.

Keywords: service police, public safety, partnership with society, innovative approaches, international standards, rights and freedoms.

Введение. Современные тенденции развития общества и государства, изменение социально-политической ситуации и уровня преступности, а также возросшие требования общества к качеству работы правоохранительных органов обуславливают необходимость поиска новых подходов и методов организации полицейской деятельности. Один из таких подходов представлен сервисной моделью полиции, которая предполагает тесное и продуктивное взаимодействие полицейских с гражданами и обществом в целом.

Целью данной статьи является исследование понятия и сущности сервисной функции полицейской службы, анализ международного опыта в данной области и возможности его адаптации в условиях Республики Казахстан. В рамках исследования будет рассмотрена философия и принципы сервисной модели, её основные характеристики и преимущества, а также потенциальные трудности и проблемы, связанные с её внедрением.

Важность и актуальность темы обусловлены стремлением к улучшению качества и эффективности работы полиции, укреплением доверия между полицией и обществом, а также необходимостью обеспечения прав и свобод граждан и поддержания общественного порядка и безопасности.

Данное исследование стремится способствовать развитию теоретических и практических аспектов организации полицейской деятельности, а также предложить рекомендации по внедрению и развитию сервисной модели полиции в Казахстане.

Методы. В процессе исследования сервисной функции полицейской службы были применены комплексные подходы, включающие анализ научной литературы, изучение международных стандартов и лучших практик в области ориентированной на обслуживание работы полиции. Использовались методы сравнительного анализа для рассмотрения успешных иностранных моделей полицейской службы и их возможной адаптации к условиям Казахстана. Качественные методы, включая анализ содержания правовых документов и интервью с экспертами, помогли собрать мнения о реализации сервисных моделей в полицейской деятельности. Кроме того, был проведен критический анализ национальных законодательных рамок и политик полиции для оценки их соответствия принципам ориентации на обслуживание. Такой всесторонний подход обеспечил глубокое понимание концепции и сущности сервисной функции в работе полиции, с акцентом на инновации, партнерство с обществом и защиту прав.

Основная часть. В этом году в своем сентябрьском послании народу Казахстана Президент Касым-Жомарт Токаев, отдельно сделал акцент на реформе правоохранительного блока, он указал что, «эта сфера традиционно находится под пристальным вниманием общественности. Серьезным испытанием для системы правопорядка стали дни «Трагического января». Хочу напомнить всему обществу наш общий принцип: «политическому плюрализму

– да, экстремизму, бандитизму, хулиганству – решительное нет». Там, где начинаются целенаправленные провокации, не может быть и речи о свободе слова и плюрализме мнений. Это посягательство на стабильность и безопасность общества, попытка расшатывания устоев государства. Важным уроком январской трагедии стало осознание необходимости значительного усиления общественной безопасности» [1].

В своём послании Президент Казахстана, Касым-Жомарт Токаев, акцентировал внимание на критической необходимости реформ в сфере правоохранительных органов, что имеет прямое отношение к теме нашего исследования — «Понятие и сущность сервисной функции полицейской службы». Президент подчеркнул значимость обеспечения общественного порядка и безопасности, а также необходимость усиления мер по обеспечению общественной безопасности, что подтверждает актуальность изучения и разработки новых подходов и методов в деятельности полицейских органов.

Президент также выделил важность поддержания политического плюрализма и противостояния различным формам антисоциального поведения, таким как экстремизм и бандитизм. Это подчеркивает необходимость разработки более глубоких и комплексных стратегий в области правоохранительной деятельности, включая сервисные функции полицейской службы, для обеспечения стабильности и безопасности общества.

Таким образом, исходя из послания Президента, мы хотим подчеркнуть важность научного исследования в области развития сервисной модели полиции, которое направлено на поиск и разработку новых подходов и методов для повышения эффективности полицейской службы в условиях современных вызовов и угроз.

Естественно, что упомянутые государственные инициативы привлекли внимание научного сообщества, включая исследователей из Казахстана и стран ближнего зарубежья. Это связано с тем, что аналогичные процессы преобразования происходят и в правоохранительных системах этих стран.

Тем не менее, большинство современных научных работ в данной области фокусируются на общем переосмыслении правоохранительной системы, либо конкретно на деятельности органов внутренних дел, либо на органах, занимающихся уголовным преследованием.

Для понимания концепции сервисной полиции первостепенной важности является определение самого понятия «полиция». Согласно Закону Республики Казахстан «О правоохранительной службе» от 6 января 2011 года, к правоохранительным органам относятся не только органы внутренних дел, но и прокуратура, государственная противопожарная служба, антикоррупционная служба и служба экономических расследований [2].

Центральной задачей всех этих органов, как определено в законе, является обеспечение и защита прав и свобод человека и гражданина, а также законных интересов физических и юридических лиц. Они также отвечают за реализацию государственной политики в области противодействия преступности и другим правонарушениям. Эти органы обладают специальными полномочиями для обеспечения законности, поддержания общественного порядка, выявления, предотвращения и пресечения правонарушений, а также исполнения судебных решений по уголовным делам. Таким образом, при рассмотрении концепции сервисной полиции, важно учитывать широкий спектр функций и обязанностей, которые возлагаются на правоохранительные органы в Республике Казахстан.

Полагаем что Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» предоставляет общее определение правоохранительных органов, конкретное определение полиции и её структуры приводится в Законе «Об органах внутренних дел» от 23 апреля 2014 года. Согласно этому закону, полиция включает в себя криминальную и административную полицию, а также подразделения следствия, дознания и другие единицы [3]. Данное разделение позволяет более четко определить функции и обязанности различных подразделений полиции, что, в свою очередь, может помочь в понимании, каким образом сервисная модель может быть внедрена и реализована в каждом из этих подразделений.

В соответствии со статьей 22 Закона Республики Казахстан «О правоохранительной службе», в системе правоохранительных органов страны предусмотрена особая система идентификации сотрудников на основе их ведомственной принадлежности. Это делается путем добавления к их специальным званиям или классным чинам слов, которые явно указывают наихаффилиацию с определенным ведомством. Такой подход позволяет не только четко определить функциональные обязанности и полномочия каждого сотрудника, но и обеспечивает прозрачность и понимание для граждан в вопросах взаимодействия с различными правоохранительными органами. В частности, слово «полиция» добавляется исключительно к званиям сотрудников органов внутренних дел. Это подчеркивает их прямую ответственность за обеспечение общественного порядка, безопасности граждан и реализацию политики ОВД на территории Республики Казахстан.

Исходя из анализа указанных нормативных документов Республики Казахстан, можно утверждать, что термин «полиция» применяется исключительно к сотрудникам органов внутренних дел. Это важное различие, которое определяет структуру, функции и полномочия данного правоохранительного органа в контексте казахстанской правовой системы.

Однако, если взглянуть на мировую практику, можно увидеть множество различных моделей полицейской службы. Эти модели не являются статичными и могут меняться в зависимости от социокультурных, исторических и политических особенностей каждой страны. Полицейские службы в разных странах формируются и функционируют на основе уникальных для каждого государства ценностей, традиций и потребностей.

Сотрудники полиции, будучи частью общества, в котором они служат, несут на себе отпечаток этого общества. Их подготовка, ценностные ориентиры, методы работы и взаимодействия с гражданами определяются историческим опытом, культурными особенностями и текущими социально-политическими реалиями. По этому, каждая модель полицейской службы является отражением уникального сочетания исторического наследия, культурных традиций и современных вызовов конкретного государства.

Политическая обстановка и общественные ценности в государстве играют ключевую роль в формировании и функционировании полицейских структур. Если государственные институты и политическая элита не стремятся к поддержанию и развитию демократических принципов, это, безусловно, отразится на деятельности и ценностях полицейских органов.

Полиция, как и любое другое государственное учреждение, не существует в вакууме. Она является частью общества и отражает его основные характеристики, как позитивные, так и негативные. Если в обществе преобладают такие явления, как коррупция, пьянство или другие антисоциальные поведенческие модели, то и в рядах полиции, вероятно, будут проявляться подобные тенденции.

Данные обстоятельства подчеркивает важность создания культуры прозрачности, ответственности и профессионализма в полицейских структурах. Только при условии наличия четких стандартов, обучения и контроля можно стремиться к тому, чтобы полиция действовала в интересах общества, а не в ущерб ему.

Следует осознавать, что основные профессиональные принципы деятельности полицейских структур, такие как преобладание законности, ответственность перед обществом и открытость в процессе принятия решений, являются, в сущности, общепринятыми. Тем не менее, деятельность ОВД происходит в рамках определенных культурных рамок и ограничений, а также в контексте экономической ситуации страны [4, с.545].

Как правило, полицейские службы несут на себе гораздо более обширную ответственность, чем может показаться на первый взгляд. Они не просто стражи закона, но и активные участники социальных процессов, направленных на создание благоприятного и безопасного общественного пространства. Задача обеспечения общественного порядка далеко не ограничивается простым поддержанием законности. Это комплексное и многоаспектное направление, включающее в себя превентивные меры, взаимодействие с общественностью, реагирование на чрезвычайные ситуации и многие другие функции.

По этому, даже если рассматривать только одну из функций полиции – обеспечение общественного порядка – становится ясно, что это требует наличия хорошо обученного, многочисленного и мобильного состава. Однако даже при наличии всех необходимых ресурсов, полиция не может действовать изолированно. Эффективное обеспечение порядка возможно только при активном взаимодействии с обществом, другими государственными и негосударственными структурами.

В советский период истории активное участие граждан в обеспечении общественного порядка было одной из характерных черт системы обеспечения безопасности. Добровольные отряды народных дружин и внештатные сотрудники милиции не просто дополняли официальные правоохранительные органы, но и стали важным инструментом взаимодействия между государством и обществом. Эта практика позволила создать систему, в которой граждане принимали активное участие в обеспечении своей безопасности и порядка в обществе. Такой подход, безусловно, находил одобрение и поддержку среди населения, что способствовало укреплению доверия к правоохранительным органам.

В советский период истории доминировало представление о превосходстве государственных интересов над интересами отдельного индивида. Личные права и свободы часто уступали место государственной идеологии и политике. Этот подход отражался в культурных и социальных аспектах жизни, где интересы государства ставились выше личных интересов гражданина.

Однако с течением времени, особенно в последние десятилетия, произошел существенный переход в понимании роли государства и прав индивида. Современное государство признает необходимость уважения и защиты прав и свобод личности. Теперь государственные органы взяли на себя обязанность не только не нарушать, но и активно защищать права граждан. Этот переход подчеркивает растущее значение индивидуальных прав и свобод в современном обществе и подтверждает роль государства как главного гаранта этих прав.

Комитетом по ликвидации дискриминации в отношении женщин (КЛДЖ) [5] в 1992 году было подчеркнuto, что государства обязаны брать на себя ответственность за противоправные действия отдельных индивидов, если государственными структурами не было предпринято своевременных мер для предотвращения нарушений прав. Также государства должны обеспечивать надлежащее расследование фактов насилия, привлечение виновных к ответственности и выплату компенсаций [6, с.1].

Такое понимание подчеркивает глубокую суть обязательств государства перед своими гражданами. Обеспечение общественного порядка и безопасности, в контексте которого каждый гражданин имеет право на защиту своих интересов, является ключевой функцией любого суверенного государства. Взаимоотношения между государством и гражданином основаны на взаимных обязательствах. И одним из основных долгов государства перед своими гражданами является защита их жизни, здоровья, чести и достоинства.

В период существования Советского Союза, органы внутренних дел были известны как милиция. Как указывает исследователь Р.С. Мельник, ключевым моментом в понимании роли милиции того времени является то, что она, наряду с другими структурами советской власти, служила прежде всего интересам Коммунистической партии, а не широкому кругу граждан. Таким образом, интересы партии часто ставились выше интересов индивида или общества в целом, даже если эти интересы были в конфликте с общественным благом. Это подчеркивает особую роль и функцию милиции в контексте политической и социальной системы Советского Союза [7, с.25].

С распадом СССР и обретением статуса независимых государств, страны постсоветского пространства, включая Республику Казахстан, столкнулись с необходимостью кардинального пересмотра своих правоохранительных систем. Прежние методы и подходы, основанные на репрессиях и принуждении, уже не отвечали новым демократическим ценностям и аспектам общественной жизни. Перед государствами стояла задача преобразования и модернизации своих правоохранительных органов. Основной акцент был сделан на переход от карательной

модели к модели, основанной на принципах правового государства, уважения к правам и свободам человека. Этот процесс требовал не только изменения законодательной базы, но и переосмысления роли и функций органов внутренних дел в новых социально-политических условиях.

В Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 5 октября 2018 года «Рост благосостояния Казахстанцев: повышение доходов и 14 качества жизни» сказано: «Нужно перевести работу полиции на сервисную модель. В сознании граждан должно укрепиться, что полицейский не карает, а помогает в трудной ситуации» [8].

Таким образом, Президент страны подчеркивает, что современная полиция должна быть ориентирована на обслуживание и помощь гражданам, а не на их преследование и наказание. Данный подход представляет собой переход к более гуманному и демократическому переходу в работе правоохранительных органов. Такой подход предполагает, что основной задачей полиции становится не только предотвращение и раскрытие преступлений, но и оказание помощи гражданам в различных жизненных ситуациях. Что в свою очередь, способствует укреплению доверия общества к правоохранительным органам и формированию позитивного образа полицейского среди граждан.

В стратегическом документе Республики Казахстан, предназначенном для реализации до 2025 года и утвержденном решением Президента от 15 февраля 2018 года, акцентируется внимание на том, что полицию, ранее воспринимаемую в качестве в основном силовой единицы, следует переосмыслить как ключевой институт, предоставляющий услуги в сфере обеспечения индивидуальной и общественной безопасности граждан. В рамках этой трансформации особое внимание уделяется пересмотру инфраструктурных решений и методов предоставления услуг, с акцентом на ориентацию на потребности граждан [9].

В соответствии с Национальным планом Республики Казахстан, к 2025 году предполагается отказ от преимущественно силовых методов в пользу сервисно-ориентированного подхода в деятельности правоохранительных органов. В рассматриваемых документах вводятся и активно используются понятия, такие как «правоохранительные услуги» и «сервисная модель полиции». Несмотря на то что сочетание слов «правоохранительные» и «услуги» может показаться необычным, его смысл вполне ясен и понятен.

Однако термин «сервисная модель полиции» представляет собой нововведение в научной и правовой лексике. На данный момент отсутствуют четкие нормативные определения и разъяснения этого понятия. Поэтому возникает необходимость в детальном анализе и определении его юридического содержания и концептуальных рамок.

В академическом контексте, для глубокого понимания семантики термина, необходимо обратиться к его корням и историческому происхождению. В данном случае, слово «сервисная» имеет свои корни в французском языке. Этимологически, оно произошло от слова «servis», что переводится как «услуга» или «служба», а также от глагола «servir», что означает «обслуживать» [10]. Это подчеркивает акцент на действии, направленном на удовлетворение потребностей другого лица или группы лиц. Таким образом, в контексте правоохранительной деятельности, термин «сервисная» может подразумевать акцент на обслуживании интересов и потребностей граждан, а не исключительно на исполнении формальных обязанностей.

В академическом контексте, при анализе понятия «сервис», можно выделить следующие интерпретации:

Согласно словарю Ефремовой, акцент делается на удовлетворении бытовых потребностей населения [11], что подразумевает не только предоставление услуг, но и создание условий для комфортной жизни граждан.

По определению Ожегова, «сервис» ассоциируется с обслуживанием [12], что подразумевает действия, направленные на удовлетворение потребностей клиента или пользователя. Примеры такого понимания можно найти в контексте гостиничного или автомобильного обслуживания.

Словарь Ушакова представляет «сервис» как комплексное понятие, включающее в себя различные учреждения и мероприятия, направленные на обеспечение повседневных потребностей граждан [13], которое включает в себя различные аспекты обслуживания, начиная от ремонта вещей и заканчивая доставкой товаров на дом.

В итоге получается что, «сервис» в широком понимании этого слова охватывает различные аспекты деятельности, направленные на обслуживание и удовлетворение потребностей человека, что делает его ключевым понятием в современном обществе.

Согласно международным стандартам и практикам, сервисная модель полиции представляет собой концепцию, в которой основные принципы и стратегические направления деятельности полиции ориентированы на предоставление высококачественных услуг населению и решение вопросов безопасности в сотрудничестве с обществом. Это подразумевает стабильные и взаимовыгодные отношения между государственными структурами и гражданами в процессе совместного выявления и решения проблем общественного порядка [14].

Важно подчеркнуть, что универсальной модели сервисной полиции не существует, однако существуют универсальные принципы, такие как открытость, доступность, дружелюбие, прозрачность и ответственность. В отличие от традиционной полицейской деятельности, которая фокусируется преимущественно на борьбе с преступностью, сервисная модель полиции ставит в центр внимания обеспечение чувства безопасности и профилактику правонарушений. Оперативная деятельность в этой модели ориентирована на предотвращение проблем безопасности, а не только на реакцию на уже произошедшие события. Главным объектом внимания являются граждане и общины, а критериями эффективности служат уровень доверия к полиции и качество жизни общества, наряду с количественными показателями уровня преступности.

Также необходимо отметить что, в глобальном контексте концепция сервисной полиции представляет собой новаторский подход к организации деятельности правоохранительных органов. Этот подход акцентирует внимание на взаимодействии с обществом, а не исключительно на репрессивных мерах. Сервисная модель полиции предполагает, что основной задачей полиции является служение интересам общества, а не только обеспечение законности. Это означает, что полиция должна работать в тесном сотрудничестве с гражданами, учитывая их потребности и интересы. Такой подход подразумевает не только реактивные действия (реагирование на преступления после их совершения), но и проактивные меры, направленные на предотвращение преступлений и решение социальных проблем, которые могут стать причинами преступного поведения.

Важной составляющей сервисной модели является партнерство с обществом. Полиция и граждане объединяют усилия для обеспечения общественной безопасности, что способствует формированию доверия между правоохранительными органами и населением.

В национальной юридической науке существуют разнообразные трактовки данного понятия.

Ученые А.М. Сайтбеков и Н.К. Адалиев акцентируют внимание на том, что деятельность сервисной полиции характеризуется общественной направленностью. Это предполагает не только активное взаимодействие с гражданами, но и инициативное решение вопросов, актуальных для общества. К таким вопросам, в частности, относятся проблемы безопасности, преступность, нарушения общественного порядка и страх перед возможностью стать объектом преступного посягательства [15, с.89].

Исследователи И.С. Приходько и Г.Р. Рустемова считают, что сервисная полицейская деятельность основывается на новаторских методах взаимодействия между правоохранительными структурами и обществом, целями которых являются эффективное противодействие преступности, укрепление законности и обеспечение общественной безопасности. Особое внимание в этом контексте уделяется пересмотру действующих подходов в работе полиции и созданию конструктивного взаимодействия между полицией и гражданским обществом [16, с. 217].

Следует подчеркнуть, что деятельность органов внутренних дел не ограничивается исключительно борьбой с преступностью. Это широкий спектр обязанностей, включая обеспечение общественного порядка, реагирование на административные правонарушения и многие другие функции. Однако в рассмотренных определениях акцент делается именно на противодействии преступности, что, по нашему мнению, является узким пониманием.

В то же время, несмотря на этот недостаток, упомянутые определения подчеркивают важность новых методов взаимодействия между полицией и обществом, а также акцентируют внимание на необходимости постоянного сотрудничества с гражданами.

Цитата Роберта Марка, руководителя полиции Великобритании, иллюстрирует этот подход: полиция должна действовать на основе доверия и согласия общества, а не просто применять силу. Это подчеркивает роль полиции как службы, работающей в интересах общества, а не против него [17, с.1].

В европейских странах основной акцент в полицейской деятельности делается на взаимодействие с обществом, а не на применение силы. Этот подход основан на понимании, что доверие и сотрудничество между полицией и гражданами являются ключевыми факторами успешной работы правоохранительных органов.

В таких странах, как Германия, Франция и Великобритания, полицейские службы активно сотрудничают с общественными организациями, местными сообществами и гражданами в целом. Это позволяет создать систему, в которой полиция действует в интересах общества, а не против него [18, с.51]. Такой подход основан на социальной технологии, согласно которой полиция должна работать в соответствии с ожиданиями и потребностями общества. Таким образом, в развитых странах полицейская деятельность становится более эффективной и результативной благодаря активному взаимодействию с гражданским обществом.

В ряде развитых стран была внедрена концепция «общественной полиции», которая предполагает активное взаимодействие правоохранительных органов с местным населением. Этот подход был предложен Марком Мором из Школы государственного управления им. Д. Кеннеди при Гарвардском университете [19].

Суть данной концепции заключается в том, что полиция и граждане объединяют свои усилия для обеспечения общественного порядка и безопасности. Граждане не просто пассивные наблюдатели или объекты охраны, они становятся активными участниками процесса, внося свой вклад в создание благоприятной обстановки в обществе. Таким образом, «общественная полиция» представляет собой синергию усилий полиции и общества в целях обеспечения общественного порядка и безопасности.

Профессор Н.А. Биекенов подчеркивает, что современная концепция полиции предполагает ее служение, интересам гражданского общества, активно сотрудничая с его представителями [20, с.4]. Эта идея меняет традиционное восприятие полиции как исключительно карательного органа. Вместо этого полиция начинает рассматриваться как организация, предоставляющая обширный спектр социальных услуг, работая в тесной связи с обществом. В этой модели взаимоотношений общество выступает в роли клиента, в то время как полицейское подразделение представляет собой поставщика услуг, стремящегося удовлетворить потребности граждан [21, с.7].

В недавнем Послании Президента Республики Казахстан к народу под названием «Казахстан в новой реальности: время действий», датированном 01.09.2020 года, особое внимание уделяется необходимости модернизации методов работы силовых структур. Президент подчеркивает, что активное использование передовых методов и подходов позволит правоохранительным органам страны соответствовать международным стандартам. Современные реалии и обстоятельства в Казахстане ставят перед правоохранительными органами задачу адаптации к изменяющимся условиям и активному реагированию на запросы и потребности гражданского общества [22].

Сервисная модель полиции, таким образом, представляет собой систему взаимодействия между правоохранительными органами и гражданами, при которой акцент делается на

сотрудничестве и партнерстве. Этот подход предполагает, что полиция не является лишь карающим органом, но и служит интересам общества, активно взаимодействуя с ним для обеспечения общественного порядка и безопасности.

Такое понимание сервисной модели полиции в Казахстане предполагает, что основной упор делается на решение конкретных задач, которые ставит перед правоохранительными органами законодатель. Это может включать в себя как реагирование на текущие проблемы и вызовы, так и проактивные действия по предотвращению потенциальных угроз [23, с.206].

Так, статья 4 Закона об органах внутренних дел Республики Казахстан устанавливает, что органы внутренних дел, призванные служить народу Казахстана, в целях обеспечения общественной безопасности осуществляют следующие задачи:

1) профилактику правонарушений;

2) охрану общественного порядка;

3) борьбу с преступностью;

4) исполнение уголовных наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия, а также административных взысканий [3].

Исходя из вышеуказанного положения, необходимо отметить, что Закон «об ОВД» Республики Казахстан четко определяет функциональные обязанности и направления деятельности данных структур. Эти задачи, предписанные законодательством, подчеркивают многогранность и комплексность функций, которые должны выполнять органы внутренних дел. Также будет не маловажным указать, что каждое из указанных направлений требует от правоохранительных органов не только строгого соблюдения законности, но и активного взаимодействия с гражданским обществом. В этом контексте сервисная модель полиции, основанная на принципах сотрудничества и партнерства с обществом, может стать ключевым инструментом в реализации вышеуказанных задач.

Заключение. В рамках научного исследования статьи «Понятие и сущность сервисной функции полицейской службы» был проведен анализ сущности и основных характеристик сервисной модели полиции, а также её возможного применения в контексте Республики Казахстан. Сервисная модель полиции, основанная на тесном и постоянном взаимодействии с гражданами, представляет собой инновационный подход к организации полицейской деятельности, который может способствовать укреплению общественного порядка и безопасности.

Международный опыт демонстрирует разнообразие подходов к реализации сервисной модели, но существуют общие принципы, такие как прозрачность, доброжелательность, и подотчетность, которые могут быть адаптированы к условиям Казахстана. Важность разработки и внедрения данной модели в Казахстане обусловлена актуальной необходимостью укрепления доверия между полицией и обществом и повышения эффективности полицейской деятельности.

Применение сервисной модели в различных странах показало ее высокую эффективность. Полиция становится более открытой и доступной для граждан, что способствует повышению уровня доверия к ней со стороны общества. В то же время, это позволяет более эффективно решать проблемы безопасности, так как взаимодействие с гражданами позволяет оперативно выявлять и решать возникающие проблемы.

Для Республики Казахстан внедрение сервисной модели полиции может стать важным этапом в развитии системы правоохранительных органов. Однако для этого необходимо провести глубокий анализ зарубежного опыта, выявить наиболее успешные практики и адаптировать их к условиям Казахстана.

Важно подчеркнуть, что успешное внедрение сервисной модели полиции предполагает не только изменение внешних форм взаимодействия с обществом, но и глубокую внутреннюю трансформацию самой системы органов внутренних дел. Это касается корпоративной культуры, системы обучения и подготовки кадров, а также механизмов внутреннего контроля и мотивации. Для успешного внедрения сервисной модели полиции в Казахстане предлагается разработать единую концепцию, адаптированную к местным реалиям, провести обучение и

подготовку полицейских служащих новым методам и подходам, укрепить доверие между полицией и обществом через открытый диалог и прозрачность действий, а также внедрить систему оценки эффективности деятельности полиции с учетом общественного мнения.

Важным аспектом является также необходимость обеспечения постоянного диалога между полицией и обществом. Это может быть реализовано через создание различных платформ (*офлайн и онлайн форматов*) для обсуждения актуальных проблем, обмена опытом и координации действий.

Также стоит уделить внимание внедрению современных технологий и инноваций в работу полиции, что позволит повысить качество предоставляемых услуг и сделать их более доступными для граждан. Реализация сервисной модели полиции может стать ключевым фактором в повышении уровня доверия к правоохранительным органам и улучшении качества жизни граждан Республики Казахстан. Это будет способствовать формированию более гармоничного и безопасного общества, в котором права и свободы граждан уважаются и защищаются на высшем уровне.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана. Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество // Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 26.09.2023).

2. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.07.2023 г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30916594 (дата обращения: 26.09.2023).

3. Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31538985 (дата обращения: 26.09.2023).

4. Das, Dilip K., «Challenges of policing democracies: a world perspective». – Spain, 1997. – 628p.

5. Комитетом по ликвидации дискриминации в отношении женщин // Интернет-ресурс: <https://www.ohchr.org/ru/treaty-bodies/cedaw> (дата обращения: 26.09.2023).

6. Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин Общая рекомендация № 19, параграф 9 // Интернет-ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw_handbook/cedaw_rec19.pdf (дата обращения: 26.09.2023).

7. Мельник Р.С. Государственные услуги и административный акт: АППК Республики Казахстан и его влияние на сферу государственных услуг // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2021. – № 2(65) – С. 25-33.

8. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 5 октября 2018 года // Интернет-ресурс: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidentarespubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g (дата обращения: 26.09.2023).

9. Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (дата обращения: 26.09.2023)

10. Происхождение слово сервис. Этимологические онлайн словари русского языка // Интернет-ресурс: <https://lexicography.online/etymology/%D1%81/%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B8%D1%81> (дата обращения: 26.09.2023).

11. Словари / Новый толково-словообразовательный словарь русского языка // Интернет-ресурс: <https://efremova.slovaronline.com/search?s=%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B8%D1%81> (дата обращения: 26.09.2023).

12. Толковый словарь Ожегова // Интернет-ресурс: <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=28490> (дата обращения: 26.09.2023).

13. Толковы словарь Ушакова // Интернет-ресурс: <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=69338> (дата обращения: 26.09.2023).

14. К чему привел переход полиции на сервисную модель работы // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33307985&pos=4;-106#pos=4;-106(дата обращения: 26.09.2023).
15. Сайтбеков А. М., Адалиев Н. К. Переход к сервисной модели полиции в Казахстане // Международный научный журнал «Галым» Костанайской Академии МВД РК. – 2020. – № 3(66)– С. 87–93.
16. Приходько И.С., Рустемова Г.Р. Опыт Казахстана по созданию сервисной полиции// Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями.Барнаульский юридический институт МВД РФ. – 2022. – № 2(22)– С. 217-218.
17. R. Mark. In the office of Constable Robert Mark // Published by Collins. — United Kingdom, 1978.– 320p.
18. Hicks R.D., Dolphin G. Avoiding Family Violence — the Non-Verbal Behavior of Police Intervention in Family Fights. ThePoliceChief. — 1979. — N 4 (3). — P. 50-55
19. Mark Moore. Research Professor of Public Management // Harvard Kennedy School. — Cambridge, 2023. // Internet resource: <https://www.hks.harvard.edu/faculty/mark-moore> (date of access: 26.09.2023).
20. Биекенов Н.А. Сервисная функция полиции: некоторые аспекты зарубежного опыта // журнал Наука. – 2020. – № 1(64)– С.3-8.
21. Павловский Н.Ю., Пылев С.С. 61 вопрос, 61 ответ: о службе и учебе полицейских штата Орегон (США). — М., 1997. — С. 7.
22. Послание Главы государства Касым-ЖомартаТокаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» (г. Нур-Султан, 1 сентября 2020 года) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37768784 (дата обращения: 26.09.2023).
23. Сабирдинов Б.С., Сайтбеков А.М. О соблюдении прав сотрудников органов внутренних дел в рамках сервисной модели полиции // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2022. – №2 (71). – С.206-213.

Сведения об авторах

Шоканова Е.В. – доцент кафедры административно-правовых дисциплин, Алматинской академия МВД Республики Казахстан имени МаканаЕсбулатова, полковник полиции.

Сананиянова А.Н. – доцент кафедры административно-правовых дисциплин, Алматинской академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции.

Сидашева Ж.Е. – доцент кафедры административно-правовых дисциплин, Алматинской академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, майор полиции.

Шоканова Е.В. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция полковнигі.

Сананиянова Әсел Нұрсайынқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясыәкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Сидашева Ж.Е. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция майоры.

Shokanova E.V.– Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines, MakanYesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Colonel.

Sananiyanova A.N.- Associate Professor, Department of Administrative and Legal Disciplines, MakanYesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Lieutenant Colonel of Police.

Sidasheva Zh.E. – Assistant professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after MakanYesbulatov, Major of Police.

Б.М. Сейтакова¹, А.М. Сайтбеков²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

²Министерство внутренних дел Республики Казахстан, Астана, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЖИЛИЩНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В научной статье осуществляется всесторонний анализ особенностей регулирования жилищных отношений сотрудников органов внутренних дел, с акцентом на механизмы предоставления жилища и жилищных выплат. Исследование начинается с тщательного рассмотрения действующих законодательных актов и применяемых на практике подходов, а также оценки влияния этих факторов на социальное обеспечение сотрудников.

В работе используется смешанный метод исследования, сочетающий элементы качественного и количественного анализа. Это подразумевает оценку текущей эффективности систем распределения жилищных средств и выявление потенциальных направлений для их усовершенствования. Особое внимание уделяется этапу сбора данных, включающему в себя анализ опросов сотрудников Жилищной комиссии при Департаментах Полиции, проведение интервью с сотрудниками ОВД.

Особое внимание уделяется необходимости внесения изменений и дополнений в действующее законодательство, учитывая текущие требования и потребности сотрудников ОВД.

Осуществляется анализ и разработка рекомендаций, направленных на оптимизацию процесса информирования сотрудников органов внутренних дел о правах и изменениях в жилищной политике, что способствует усилению их социальной защиты и удовлетворенности.

Ключевые слова: сотрудник, жилище, жилищные выплаты, аренда жилья, жилищная комиссия, ипотечный кредит, пенсионер, личный специальный счет.

Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары қызметкерлерін тұрғын үймен қамтамасыз етудің кейбір мәселелері

Ғылыми мақалада тұрғын үй беру және тұрғын үй төлемдері тетіктеріне баса назар аударылып, ішкі істер органдары қызметкерлерінің қатысуымен тұрғын үй қатынастарын реттеу ерекшеліктеріне жан-жақты талдау жасалған. Зерттеу қолданыстағы заңнамалық актілерді және практикада қолданылатын тәсілдерді мұқият талқылаудан, сондай-ақ бұл факторлардың жұмыскерлердің әлеуметтік қамсыздандырылуына әсерін бағалаудан басталады.

Жұмыста сапалық және сандық талдау элементтерін үйлестіретін аралас зерттеу әдісі қолданылады. Бұл тұрғын үй қаражатын бөлу жүйелерінің ағымдағы тиімділігін бағалауды және оларды жетілдірудің әлеуетті бағыттарын анықтауды білдіреді. Полиция Департаменттеріне қарасты Тұрғын үй комиссиясы қызметкерлерінің сауалнамаларын талдауды, ПО қызметкерлерімен сұхбат жүргізуді қамтитын деректерді жинау кезеңіне ерекше назар аударылады.

ПО қызметкерлерінің ағымдағы талаптары мен қажеттіліктерін ескере отырып, қолданыстағы заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттілігіне аса назар аударылады.

Ішкі істер органдарының қызметкерлерін тұрғын үй саясатындағы құқықтар мен өзгерістер туралы хабардар ету процесін оңтайландыруға бағытталған ұсынымдарды талдау

және әзірлеу жүзеге асырылады, бұл олардың әлеуметтік қорғалуы мен қанағаттануын нығайтуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: қызметкер, тұрғын үй, тұрғын үй төлемдері, тұрғын үйді жалға алу, тұрғын үй комиссиясы, ипотекалық несие, зейнеткер, жеке арнайы шот.

Some issues of housing provision for employees of internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan

The scientific article provides a comprehensive analysis of the peculiarities of regulation of housing relations involving employees of internal affairs bodies, with a focus on the mechanisms of providing housing and housing payments. The study begins with a careful consideration of the current legislative acts and approaches applied in practice, as well as the assessment of the impact of these factors on the social security of employees.

The work employs a mixed research method which combines elements of qualitative and quantitative analysis. This involves assessing the current effectiveness of housing allocation systems and identifying potential areas for improvement. Particular attention is paid to the data collection phase, which includes analyzing surveys of Police Department Housing Commission staff, conducting interviews with IAB staff.

Particular attention is paid to the need to make amendments and additions to the current legislation, taking into account the current requirements and needs of IAB staff.

The analysis and development of recommendations aimed at optimizing the process of informing the employees of internal affairs bodies about the rights and changes in housing policy, which contributes to the strengthening of their social protection and satisfaction, is carried out.

Keywords: employee, housing, housing payments, housing rent, housing commission, mortgage loan, pensioner, personal special account.

Введение. Сотрудники органов внутренних дел имеют особые жилищные права, являющиеся мотивирующим фактором и элементом социального обеспечения. Государство предоставляет инструменты для улучшения жилищных условий сотрудников, но за рамками эффективности реализации таких прав остаются вопросы для лиц, не попадающих под категории должностей, имеющих права на получение жилищных выплат.

Согласимся с Пшихожевым А. Х., что многие аспекты реформы полиции, особенно в плане реализации жилищных прав, остаются недостаточно эффективными. Значительное количество сотрудников ОВД по-прежнему проживают в арендованных квартирах, что отрицательно сказывается на их мотивации и служебной деятельности. Важным направлением является планомерная работа по формированию и использованию специализированного жилищного фонда, необходимости пересмотра финансирования жилищного обеспечения сотрудников полиции, с целью обеспечения социальной справедливости. Такая оптимизация финансирования способствует преодолению рисков государственного управления и повышает эффективность проводимой реформы [1].

Методы. Методология исследования включает в себя анализ законодательства, а также влияние законодательных изменений на социальную эффективность деятельности сотрудников ОВД. Дополнительно, исследование включает в себя применение эмпирических методик, такие как проведение интервью и опросов среди сотрудников ОВД.

Основная часть. Возникает много вопросов, как должна выражаться социальная защищенность для действующих сотрудников в отношении жилищных отношений?

Начнем с того, что согласно п.1 статьи 68 Закона Республики Казахстан «О правоохранительной службе» сотрудники пользуются правом первоочередного обеспечения жилой площадью из государственного жилищного фонда» [2], а именно жилища, принадлежащие коммунальному жилищному фонду, жилищному фонду государственных

предприятий либо жилищному фонду государственных учреждений и входящие в состав республиканского или коммунального имущества [3].

Ранее, в старой редакции Закона Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» содержалась информация по особенностям приватизации жилища из государственного жилищного фонда. В соответствии со статьей 22 сотрудники органов внутренних дел, имеющие выслугу двадцать и более лет в календарном исчислении, и сотрудники, уволенные со службы и имеющие выслугу двадцать и более лет в календарном исчислении, за исключением уволенных по отрицательным мотивам, а также сотрудники, имеющие выслугу десять и более лет в календарном исчислении и содержащиеся на иждивении детей-инвалидов, имели право безвозмездно приватизировать занимаемое жилище, предоставленное из государственного жилищного фонда [4]. В настоящее время эти пункты в статье исключены из действующего Закона, но сохранены в Законе «О жилищных отношениях» в ст.13 ч.8 подпункт 10, что «Право на безвозмездное получение в собственность занимаемых ими жилищ из государственного жилищного фонда имеют: сотрудники органов внутренних дел, имеющие выслугу двадцать и более лет в календарном исчислении, и сотрудники, уволенные со службы и имеющие выслугу двадцать и более лет в календарном исчислении, за исключением уволенных по отрицательным мотивам, а также сотрудники, имеющие выслугу десять и более лет в календарном исчислении и содержащиеся на иждивении детей с инвалидностью. В случае смерти пенсионера органов внутренних дел, имевшего право на приватизацию предоставленного служебного жилища, право приватизации переходит к членам семьи умершего (погибшего) [3].

Несмотря на исключение пунктов из статьи 22 Закона Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан», статья 13 часть 8 пункт 10 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях» позволяет обратить внимание сотрудников ОВД на правила безвозмездной приватизации. Существует вероятность, что сотрудники не знают о необходимости предоставления списка документов, подтверждающих стаж работы в ОВД, а также других необходимых документов для безвозмездной приватизации. В большинстве случаев, приватизацию осуществляют по остаточной стоимости жилища, наравне с другими категориями граждан, имеющих право на приватизацию лишь по остаточной стоимости. Это знание является ключевым для предотвращения оттока кадров из ОВД, так как может служить мощным стимулом для их удержания.

Далее обращаем внимание, что высоко затратным, но не вполне эффективным представляется такой базовый стимул жилищные выплаты. В соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2021 года № 524 «Об утверждении Правил обеспечения служебным жилищем сотрудников органов внутренних дел, исчисления размера, назначения, перерасчета, осуществления, прекращения, приостановления и возобновления жилищных выплат, а также категорий должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат» [5] (Далее-Постановление) жилищные выплаты осуществляются не всем сотрудникам ОВД, а только распространены на те должности, которые определены Настоящим Постановлением.

В настоящее время сотрудники из числа нуждающихся в жилье, получают жилищные выплаты в соответствии с Настоящим Постановлением, который является важным документом, устанавливающим Правила предоставления служебного жилья сотрудникам органов внутренних дел и регулирующий, связанные с этим аспекты.

Основанием для назначения жилищных выплат является признание сотрудника, нуждающимся в жилище, если в соответствии с ст.101-3 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях» (Далее- Закон), он не имеет жилища на праве собственности в данном населенном пункте, за исключением доли менее 50% в жилище. Требование настоящего подпункта не распространяется на сотрудников специальных государственных органов, органов внутренних дел, оперативно-следственных подразделений уполномоченного органа по противодействию коррупции или военнослужащих, имеющих неисполненное

обязательство по договору, заключенному в целях, предусмотренных подпунктами 1), 3), 4), 5) и 7) статьи 101-5 настоящего Закона, а также для оплаты аренды жилища с последующим выкупом [3].

По нашему мнению, в данном абзаце, не корректно изложено содержание. Возможно законодатель имел ввиду исключения из требования первого пункта. Во втором абзаце указывается, что сотрудники, которые имеют неисполненные обязательства по ряду условий, связанных с жильем, также признаются нуждающимися в жилье, несмотря на то, что они могут удовлетворять требованию первого пункта (отсутствие жилища на праве собственности или владение долей менее 50% в жилище). Таким образом, имеющие неисполненное обязательство является основанием признание сотрудника, нуждающимся в жилище.

Также, в соответствии с Постановлением п.53 подпункта 2, жилищные выплаты сотрудникам органов внутренних дел не прекращаются [5], когда обязательство по договору, заключенному в целях, предусмотренных подпунктами 1), 3), 4), 5) статьи 101-5 Закона, а также для оплаты аренды жилища с последующим выкупом [3], ими не исполнено. Это дает ему право быть признанным в нуждающимся в жилье, если он соответствует одному или нескольким из вышеупомянутых критериев и дает ему право на получение жилищных выплат в соответствии с законодательством Республики Казахстан. Возможно эти сотрудники не нуждаются в жилище фактически, в соответствии с п.1, юридически, это основание является условием для назначения жилищных выплат сотруднику, нуждающемуся в жилище.

Другими основаниями для назначения жилищных выплат является отсутствие в постоянном пользовании жилища, полученного из государственного жилищного фонда, на территории Республики Казахстан; проживание в жилище, не отвечающем санитарно-техническим требованиям; наличие в семье, лиц больных с тяжелыми хроническими заболеваниями, делающими совместное проживание невозможным [3]. Ключевым аспектом является то, что совместное проживание с больными членами семьи в одном помещении или квартире становится невозможным из-за тяжести их заболеваний. Этот пункт признает обстоятельства, которые могут требовать отдельного жилья для обеспечения адекватных условий проживания, как для больных членов семьи, так и для остальных ее членов.

Выше мы рассмотрели основания для назначения жилищных выплат и признания сотрудника, нуждающимся в жилище.

Далее хотим отметить, что сотрудникам внутренних дел отказывается в признании нуждающимися в жилище, если они или их супруги в соответствии со ст. 101-3 ч.3 Закона:

- 1) получили компенсацию за право на безвозмездную приватизацию;
- 2) получили жилищные выплаты, предусмотренные частями первой и третьей пункта 5, частью первой пункта 6 статьи 101-1 или частями первой и третьей пункта 5, частью первой пункта 6 статьи 101-2 настоящего Закона, по месту их получения;
- 3) исполнили обязательства по 1) приобретению в собственность жилища, в том числе с рассрочкой платежей или использованием ипотечного кредита (займа); 3) погашения ранее полученного ипотечного кредита (займа); 4) уплаты взносов при долевом участии в жилищном строительстве; 5) уплаты взносов при участии в жилищном и жилищно-строительном кооперативе; 7) улучшения жилищных условий в соответствии с Законом Республики Казахстан «О жилищных строительных сбережениях в Республике Казахстан», а также для оплаты аренды жилища с последующим выкупом по месту оформления договора;
- 4) реализовали право на приватизацию жилья из государственного фонда, за исключением приватизации через купонный механизм;
- 5) отчуждали жилье в последние пять лет, кроме случаев, когда супруги имели жильё до брака. Отчуждение доли менее 50% в жилище не учитывается [3].

В соответствии с Постановлением эти позиции являются основанием отказа признания сотрудников, нуждающихся в жилище, а в Законе Республики Казахстан «О жилищных отношениях» и являются основанием для «реализации права на жилище путем предоставления служебного жилища, а в случае отсутствия служебного жилища, отвечающего норме площади

жилища, установленной настоящим Законом, на его (ее) личный специальный счет перечисляются жилищные выплаты, которые используются только для оплаты аренды жилища». В нашем понимании, эта позиция касается в случаях места работы в другом населенном пункте и только для аренды жилища, в соответствии с этим требует дополнение в Закон как «...для оплаты аренды жилища в соответствии с п. 2 ст.101-5 Закона».

Далее хотим отметить, что порядок исчисления размера жилищных выплат исчисляется путем умножения стоимости аренды одного квадратного метра благоустроенного жилища в регионе, где сотрудник проходит службу, на общую площадь жилища. Площадь жилища определяется из расчета 18 квадратных метров полезной площади на каждого члена семьи, включая самого сотрудника. Стоимость аренды одного квадратного метра благоустроенного жилища устанавливается согласно данным уполномоченного органа в области государственной статистики на январь текущего года. Таким образом, расчет жилищных выплат базируется на стандартизированной оценке стоимости аренды и требуемой жилой площади, учитывая количество членов семьи сотрудника. Сотрудникам, предоставленным жильем из государственного жилищного фонда, жилищные выплаты не производятся, за исключением случаев, когда они обеспечены служебным жильем в общежитии, в таких случаях выплаты составляют 50% от установленной нормы [5].

Таким образом, законодательство предусматривает различные способы реализации права на жилище для сотрудников органов внутренних дел в зависимости от их предыдущего статуса и выполнения условий, связанных с жилищными выплатами и приватизацией.

Механизм перечисления выплат следующий: жилищные выплаты перечисляются ежемесячно на личный специальный счет сотрудника, открытый в банке по его выбору. Личный специальный счет открывается и обслуживается сотрудником самостоятельно. Жилищные выплаты осуществляются государственным учреждением органов внутренних дел в течение месяца со дня их назначения. Сотрудники, обеспеченные служебным жилищем, сохраняют за собой право на проживание в этом жилище и его приватизацию согласно установленному законом порядку [5].

Глава 5 Постановления устанавливает условия перерасчета жилищных выплат при изменении состава семьи (включая совершеннолетия детей, за исключением детей-инвалидов), перемене места службы сотрудника (за исключением определенных случаев) и ежегодном изменении стоимости аренды жилья по данным госстатистики. Перерасчет выплат, кроме случаев изменения стоимости аренды, основывается на приказе первого руководителя органа внутренних дел, изданном на основании рапорта сотрудника.

Согласно п.38 Постановления, в случае, когда сотрудник для дальнейшего прохождения службы убывает в другой регион, размер текущих жилищных выплат сохраняется по прежнему региону, где он проходил службу, если соответствующий договор заключался с ним в целях, предусмотренных подпунктами 1), 3), 4), 5) статьи 101-5 Закона, а также для оплаты аренды жилища с последующим выкупом, при условии признания нуждающимся в жилище решением жилищной комиссии. В случае переезда сотрудника в другой регион, размер выплат сохраняется по прежнему региону, если договор заключен по 1) приобретению в собственность жилища, в том числе с рассрочкой платежей или использованием ипотечного кредита (займа); 3) погашения ранее полученного ипотечного кредита (займа); 4) уплаты взносов при долевом участии в жилищном строительстве [5]. Из этого требования исключены п. 2, п.7 ст.101-5 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях», кроме оплаты аренды жилища, улучшения жилищных условий в соответствии с Законом Республики Казахстан «О жилищных строительных сбережениях в Республике Казахстан».

Возникает вопрос, сохраняет ли сотрудник, попадающий под категории должностей с правом на жилищные выплаты, это право при переезде, если у него остались невыполненные обязательства по указанным условиям, если жилищные выплаты производятся согласно стоимости аренды в новом регионе, основываясь на данных уполномоченного органа государственной статистики. Согласно содержанию п. 38 Постановления, при переезде сотрудника органов внутренних дел в другой регион, уровень его жилищных выплат остается

таким же, как в предыдущем регионе, в случае наличия неисполненного обязательства, связанный с приобретением жилья, включая варианты с рассрочкой платежа или ипотечным кредитом; погашением ипотечного кредита; взносами за участие в долевом строительстве.

Тому подтверждение, что разница в размере жилищных выплат при переезде сотрудника внутренних дел из одного региона в другой может быть обусловлена различиями в региональных рыночных условиях и стоимости жилья. Каждый регион имеет свои особенности в плане цен на недвижимость, уровня жизни и экономической ситуации, что влияет на стоимость аренды и цены на жилье.

Дополнительно следует учесть, что создается ситуация, в которой новые выплаты, привязанные к стандартам и рыночным условиям нового региона, могут оказаться недостаточными для покрытия расходов на жилище, оставшееся в предыдущем месте проживания.

Такое обстоятельство требует внимательного рассмотрения как со стороны сотрудника, так и Жилищной комиссии, чтобы обеспечить информирование о возможных финансовых трудностях, связанных с поддержанием обязательств по жилищу в предыдущем регионе.

Жилищная комиссия, в случае произведения жилищных выплат согласно стоимости аренды в новом регионе, куда прибыл сотрудник, основываясь на данных уполномоченного органа государственной статистики региона, должна рассмотреть возможность адаптации размера выплат с учетом обязательств сотрудника в предыдущем месте проживания.

Таким образом, осведомленность об этих факторах важна как для сотрудников, так и для Жилищной комиссии для обеспечения эффективного и справедливого процесса распределения жилищных ресурсов.

Так, в соответствии с п.52 Постановления, сотрудникам ранее назначенные жилищные выплаты согласно приказу первого руководителя органа внутренних дел возобновляются в случаях:

- повторного назначения на должности, подпадающие под категории должностей сотрудников, имеющих право на получение жилищных выплат, при условии использования жилищных выплат на погашение суммы аренды с последующим выкупом или ипотечного кредитования, оформленного в первый раз в соответствии со статьей 101-11 Закона, - со дня назначения на указанные должности. По нашему мнению, требуется дополнение *«в соответствии со статьей 101-4. ч.1 п.1, статьей 101-11 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях».*

- повторного назначения на должности, подпадающие под категории должностей сотрудников, имеющих право на получение жилищных выплат после нахождения в распоряжении, которые до зачисления в распоряжение являлись получателями жилищных выплат в системе органов внутренних дел, - со дня зачисления в распоряжение. Срок нахождения в распоряжении не должен превышать сроки, установленные законодательством, и требует дополнения *«...установленные Законом Республики Казахстан «О правоохранительной службе».*

Также, в указанном пункте говорится, что назначенные жилищные выплаты сохраняются на период нахождения сотрудника в отпуске по беременности и родам, отпуске по усыновлению (удочерению) новорожденного ребенка (детей), отпуске без сохранения заработной платы по уходу за ребенком до достижения им возраста трех лет, в том числе с зачислением в распоряжение соответствующего органа [5]. В этом случае, предполагаем, если во время такого отпуска по уходу за ребенком должность сотрудника начинает подпадать под категорию, дающую право на жилищные выплаты, сотрудникам, в соответствии с Постановлением необходимо обратиться в Жилищную Комиссию для сбора необходимых документов. Это требуется для использования возможности получения жилищных выплат, соответствующих новому статусу должности сотрудника. Также это является важным аспектом информационной работы сотрудников, чтобы они были осведомлены о своих правах и возможностях в изменяющихся условиях в связи с жилищными отношениями.

Для уточнения особенностей регулирования жилищных прав сотрудников ОВД нами было проведено интервьюирование с сотрудниками Жилищных комиссий отдельных Департаментов полиции (*Далее*- ДП) областей. В ходе интервьюирования сотрудников, было выявлено, что одним из проблемных вопросов на данный момент являются обращения сотрудников полиции, а также пенсионеров ОВД в Жилищную комиссию ДП, по вопросу приватизации служебных квартир, находящихся на балансе ДП.

На основании изложенного, возникают вопросы, когда местными исполнительными органами была выдана служебная квартира в одном городе, а при разделении областей сотрудник перевелся в другую, и в настоящее время уволен из ОВД по выслуге лет, имеют ли такие граждане право на проживание в служебной квартире (согласно договора найма (поднайма), которые находятся на балансе другого ДП, и на дальнейшую их приватизацию? По мнению сотрудников Жилищной комиссии, порой, после обращения этих граждан в судебные органы в частном порядке, судом направляется извещение об обязанности вынести положительное решение по предоставлению жилья из государственного жилищного фонда, о заключении договора найма жилища. Однако возникает много вопросов, как законодательно должно это реализовываться. С пенсионерами ОВД заключаются договоры на основании решения суда. В Законе оговорено, что договор найма заключается с действующими сотрудниками ОВД. Необходимо законодательно урегулировать порядок заключения договора с пенсионером ОВД.

Относительно прекращения жилищных прав сотрудников полиции законодательная ситуация должна быть предельно прозрачной и недвусмысленной - этого требует имидж государства, а также его характеристики как ключевого социального института. В этой связи, обоснованное беспокойство вызывают пробелы в законодательстве, в результате которых возникают неопределенные ситуации, могущие быть истолкованными не в пользу жилищного обеспечения человека, служащего государству.

Кроме этого возникают много вопросов по категоризации должностей сотрудников ОВД, имеющих права на получение жилищных выплат. К примеру, входит ли должность водителя роты конвойной службы в категорию должностей сотрудников ОВД, имеющих право на жилищные выплаты, когда в ДП другого города такие жилищные выплаты осуществляются.

В соответствии с Правилами, утвержденными Постановлением Правительства от 5 августа 2021 года №524 [5] водитель-конвоир входит в категорию должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат, Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 2 декабря 2016 года № 1122 «Об утверждении Правил конвоирования подозреваемых, обвиняемых и осужденных» п.19 «Водитель специального транспортного средства входит в состав конвоя, подчиняется начальнику конвоя и принимает меры по безаварийной эксплуатации транспортного средства» [6]. В заданном вопросе необходимым условием является, то, что должность должна быть полностью расписана в штатном расписании региона.

Далее хотим поднять проблему, в соответствии с пунктом 1 части 1 статьи 101-3 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях» регламентировано, что сотрудники органов внутренних дел признаются нуждающимися в жилище в случаях, если они не имеют жилища на праве собственности в данном населенном пункте, при этом наличие доли менее пятидесяти процентов в жилище не учитывается.

При этом, необходимо отметить, что в Постановлении Правительства Республики Казахстан от 23 мая 2023 года № 396 «О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2021 года № 524 «Об утверждении Правил обеспечения служебным жилищем сотрудников органов внутренних дел, исчисления размера, назначения, перерасчета, осуществления, прекращения, приостановления и возобновления жилищных выплат, а также категорий должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат» [7], которое введено в действие по истечению десяти календарных дней после дня его первого официального опубликования и

распространяется на отношения, возникшее с 1 января 2023 года, определены должности, которые включены в категорию должностей сотрудников, имеющих право на получение жилищных выплат. В связи с этим Жилищными комиссиями в отношении сотрудников, имеющие на праве собственности ипотечное жилье, до 2023 года, не признаются как лицами, нуждающимися в жилье. Возникают много споров по этому вопросу. Сотрудникам ОВД остается обращаться в судебные органы в частном порядке, которые на основании решения суда, понуждают ответчика (в лице Жилищной комиссии) принять меры по признанию истца нуждающимся в жилище и назначении истцу жилищных выплат со всеми приложенными документами. В данном случае законодательно существует пробел по какому критерию Жилищные комиссии отказывают в жилищных выплатах.

Следующим примером можно привести расхождение в этой же статье 101-3 части 1 пункта 1 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях», когда создаются определенные сложности и возникают спорные вопросы в реализации жилищной политики в отношении сотрудников ОВД.

К примеру, сотрудники ОВД могут иметь на праве собственности жилище в данном населенном пункте, которая приобретена с использованием ипотечного кредита (займа). Жилищной комиссией принимается решение согласно подпункта 1 пункта 1 статьи 101-3 подпункта 3 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях» об отказе в признании сотрудника ОВД нуждающимся в жилище и назначения жилищных выплат, а также предлагается обратиться в суд.

По требованию пункта 1 части 1 статьи 101-3 Закона, сотрудники органов внутренних дел, признаются нуждающимися в жилище в случаях, если они не имеют жилища на праве собственности в данном населенном пункте. Согласно второго абзаца п. 1 ч.1 статьи 101-3 Закона, вышеуказанное требование не распространяется на сотрудников органов внутренних дел, имеющих неисполненное обязательство по договору. В данном случае, предметом спора в суде становится договор по оформлению ипотечного жилья до выхода Постановления Правительства № 524 от 05.08.2021 года, а также понятие «на праве собственности жилище».

Далее, сотрудниками Жилищных комиссий отмечено, что существуют значительные риски нецелевого использования жилищных выплат, включая незаконное обналичивание через фиктивные договоры аренды, перевод средств родственникам для оплаты аренды, и использование средств для других целей, таких как погашение потребительских кредитов или ипотеки без соответствующих договоров. По мнению интервьюированных, эти действия не только нарушают закон, но также могут ухудшить жилищные условия сотрудников, в том числе и через умышленные действия членов их семей.

Эти проблемы подчеркивают важность социальной ответственности и необходимость прозрачности в использовании жилищных субсидий.

Завершая обсуждение, отметим, что результаты опроса среди сотрудников вспомогательных служб показали их убеждение в неэффективности текущей системы жилищных выплат. Они предлагают включить их в список лиц, имеющих право на эти выплаты. В то же время, они не возражают против увеличения зарплаты для сотрудников оперативно-следственных служб, поддерживая такое решение. Конечно, изучаемый стимул по системе жилищных выплат не охватывает жилищные права всех сотрудников ОВД. Данная проблема зависит от ряда обстоятельств, так как указанные выплаты, повторимся, охватывают ограниченный круг должностей.

Заключение. Пробельность в законодательстве остается следующей:

1. Закон Республики Казахстан «О жилищных отношениях», а также Постановление Правительства от 5 августа 2021 года № 524 «Об утверждении Правил обеспечения служебным жилищем сотрудников органов внутренних дел, исчисления размера, назначения, перерасчета, осуществления, прекращения, приостановления и возобновления жилищных выплат, а также категорий должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат», не содержат указания процедуры проведения проверки использования жилищных выплат и перечня документов необходимых для проверок;

2. В Постановлении Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2021 года № 524 «Об утверждении Правил обеспечения служебным жилищем сотрудников органов внутренних дел, исчисления размера, назначения, перерасчета, осуществления, прекращения, приостановления и возобновления жилищных выплат, а также категорий должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат», согласно п. 28, в перечне документов предоставляемых Жилищную комиссию, не предусмотрено предоставление договора на аренду жилья;

3. Вероятен юридически не контролируемый риск (факты частичного погашения ипотечного займа, перечисления денежных средств на счета третьих лиц для их снятия со счетов и передачи арендодателю) нецелевого использования денежных средств на различные цели, не предусмотренные ст.101-5 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях», которые требуют проверку обоснованности платежей, путем предоставления соответствующего договора;

4. Законодательством не оговорены правовые последствия для сотрудников, использовавших жилищные выплаты не по целевому назначению;

5. В Законе Республики Казахстан «О жилищных отношениях» упоминается договор найма, который заключается с сотрудниками ОВД. Однако, существует потребность в законодательном уточнении процедуры заключения таких договоров с пенсионерами ОВД, особенно в контексте решений суда. Это указывает на необходимость внесения изменений или дополнений в существующее законодательство для уточнения правового статуса пенсионеров ОВД в контексте жилищных отношений. Такие изменения могут включать конкретные положения, регулирующие процесс заключения договоров найма, права и обязанности пенсионеров ОВД, а также механизмы разрешения возможных споров.

Также остаются открытыми вопросы:

1. При каких условиях сотрудники полиции могут получать жилищные выплаты, оформившие ипотечное жилье до выхода Постановления Правительства № 524 от 05.08.2021 года и до настоящего времени оплачивающие ипотечный займ из собственных средств?

2. Когда будут выплачиваться жилищные выплаты сотрудникам, не подпадающим под категорию должностей, получающих жилищных выплат?

Завершая анализ жилищных прав сотрудников ОВД согласимся с мнением Кочетковой Н. Д., что для государственной социально-правовой политики для сотрудников ОВД, важно стремиться к обеспечению адекватной компенсации за ограничения, налагаемые на их право заниматься предпринимательской и другой экономической деятельностью. Это предполагает предоставление сотрудникам беспроцентных займов, кредитов и субсидий для приобретения или строительства жилья и др. [8, с. 24].

На данный момент, в контексте обеспечения жилищных прав вспомогательных служб, особенно актуальным является вопрос улучшения жилищных условий, реализации комплексных мер, в том числе введение специализированной отраслевой ипотеки. Эта ипотека могла быть предоставлять льготные условия кредитования для приобретения жилья.

Таким образом, совершенствование системы правового стимулирования служебной деятельности ОВД может быть обеспечено посредством реформирования системы жилищного обеспечения сотрудников ОВД и требует следующие внесения дополнений в законодательство:

1) Закон Республики Казахстан «О жилищных отношениях» (Далее -Закон) в статью 101-11 часть 1 «Реализация права на жилище сотрудниками органов внутренних дел» дополнить и изложить в следующей редакции:

Статья 101-11. Реализация права на жилище сотрудниками органов внутренних дел

«1. ...В случаях, когда сотрудник органов внутренних дел либо его (ее) супруга (супруг) получили жилищные выплаты, предусмотренные частью первой пункта 6 статьи 101-1, частью первой пункта 6 статьи 101-2 настоящего Закона, или денежную компенсацию взамен права безвозмездной приватизации или исполнили обязательства по договору, заключенному в целях, предусмотренных подпунктами 1), 3), 4), 5) и 7) статьи 101-5 настоящего Закона, а также для оплаты аренды жилища с последующим выкупом, или

реализовали право на приватизацию жилища из государственного жилищного фонда, реализация права на жилище осуществляется путем предоставления служебного жилища, а в случае отсутствия служебного жилища, отвечающего норме площади жилища, установленной настоящим Законом, на его (ее) личный специальный счет перечисляются жилищные выплаты, которые используются только для оплаты аренды жилища в соответствии с п. 2 ст. 101-5 настоящего Закона».

2) Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2021 года № 524 «Об утверждении Правил обеспечения служебным жилищем сотрудников органов внутренних дел, исчисления размера, назначения, перерасчета, осуществления, прекращения, приостановления и возобновления жилищных выплат, а также категорий должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат» дополнить пункт 28, пункт 52 подпункты 1, 2 в следующей редакции:

Глава 4. Порядок назначения жилищных выплат
Параграф 1. Рассмотрение документов для назначения жилищных выплат

«28. Для признания нуждающимся в жилище и назначения жилищных выплат сотрудник представляет в жилищную комиссию следующие документы:

16) договор аренды жилья».

Глава 9. Прекращение, приостановление и возобновление жилищных выплат

«52. Сотрудникам ранее назначенные жилищные выплаты согласно приказу первого руководителя органа внутренних дел возобновляются в случаях:

1) повторного назначения на должности, подпадающие под категории должностей сотрудников, имеющих право на получение жилищных выплат, при условии использования жилищных выплат на погашение суммы аренды с последующим выкупом или ипотечного кредитования, оформленного в первый раз в соответствии со статьями 101-4 ч.1 п.1, статьей 101-11 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях», - со дня назначения на указанные должности;

2) повторного назначения на должности, подпадающие под категории должностей сотрудников, имеющих право на получение жилищных выплат после нахождения в распоряжении, которые до зачисления в распоряжение являлись получателями жилищных выплат в системе органов внутренних дел, - со дня зачисления в распоряжение. Срок нахождения в распоряжении не должен превышать сроки, установленные Законом Республики Казахстан «О правоохранительной службе».

Новая редакция Глава 10 «Процедура проведения контроля по целевому использованию жилищных выплат, в том числе через проверку обоснованности платежей, а также правовые последствия для сотрудников, использующих жилищные выплаты не по назначению», дополнена подпунктами 56, 57, 58, 59, 60 и предложена изложить в следующей редакции:

«Глава 10 Процедура проведения контроля по целевому использованию жилищных выплат, в том числе через проверку обоснованности платежей, а также правовые последствия для сотрудников, использующих жилищные выплаты не по назначению

56. Контроль за целевым использованием жилищных выплат направлен на обеспечение эффективности и прозрачности расходования бюджетных средств, предназначенных для улучшения жилищных условий сотрудников органов внутренних дел;

57. Задачами контроля являются: предотвращение нецелевого использования жилищных выплат, обеспечение соответствия выплат законодательным требованиям, идентификация и пресечение возможных нарушений;

58. Контроль осуществляется на регулярной основе уполномоченными органами на основе перечня документов, необходимых для проверок. В процессе проверки анализируются предоставленные сотрудниками документы, подтверждающие законность и обоснованность платежей;

59. В случае выявления фактов нецелевого использования жилищных выплат, сотрудник подлежит дисциплинарной ответственности в соответствии с действующим

законодательством, а также имеет обязательство по возвращению неправомерно использованных средств;

60. В случаях особо грубых нарушений допускается применение уголовной ответственности согласно законодательству Республики Казахстан».

3) До решения вопроса и утверждения жилищных выплат для всех сотрудников ОВД, в целях мотивации по улучшению жилищных условий вспомогательных служб ОВД в Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» (Далее - Закон) статью 69 «Иные меры социальной защиты сотрудников и пенсионеров правоохранительных органов» дополнить и изложить в следующей редакции:

«Статья 69. Иные меры социальной защиты сотрудников и пенсионеров правоохранительных органов

Сотрудникам органов внутренних дел, не подпадающих под категорию должностей, имеющих право на получение жилищных выплат, предоставляется специализированная отраслевая ипотека на льготных условиях, включающая: а) сниженную процентную ставку по ипотечному кредиту; б) увеличенный срок кредитования; в) возможность частичного или полного государственного субсидирования процентной ставки; г) минимизацию первоначального взноса для приобретения жилья».

4) В целях мотивации сотрудников ОВД, направленных на учебу в магистратуру и докторантуру правоохранительных органов, Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» статью 9 «Прием на учебу в организации образования правоохранительных органов» второй абзац дополнить и изложить в следующей редакции:

«Статья 9. Прием на учебу в организации образования правоохранительных органов

11. Сотрудникам, зачисленным в магистратуру и докторантуру непосредственно по окончании высших учебных заведений правоохранительных органов Республики Казахстан, выплачиваются должностной оклад в размере семидесятипроцентного оклада преподавателя соответствующей кафедры, а также доплата за специальное звание или классный чин.

Сотрудникам, зачисленным в магистратуру и докторантуру правоохранительных органов Республики Казахстан, на время обучения устанавливается должностной оклад в размере семидесяти процентов от должностного оклада по последней (не временно исполняемой) штатной должности, занимаемой до направления на учебу, а также осуществляются жилищные выплаты по последней должности».

Список использованных источников

1. Пшихожев А. Х. Проблемные аспекты реализации жилищных прав сотрудников российской полиции // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemnye-aspekty-realizatsii-zhilischnyh-prav-sotrudnikov-rossiyskoj-politsii> дата обращения напр.: 26.12.2023;

2. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.07.2023 г.)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30916594 дата обращения напр.: 26.12.2023;

3. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-І «О жилищных отношениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007658&pos=3;-108#pos=3;-108 дата обращения напр.: 27.12.2023;

4. Закон Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.05.2020 г.) в старой редакции// Интернет-ресурс: <https://csukz.ru/korrupciya/%D0%9E%D0%B1%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D0%B5%D0%BB%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD.pdf> дата обращения напр.: 27.12.2023;

5. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2021 года № 524 «Об утверждении Правил обеспечения служебным жилищем сотрудников органов внутренних дел, исчисления размера, назначения, перерасчета, осуществления, прекращения, приостановления и

возобновления жилищных выплат, а также категорий должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат» // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31921282 дата обращения напр.: 28.12.2023;

6. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 2 декабря 2016 года № 1122 Об утверждении Правил конвоирования подозреваемых, обвиняемых и осужденных // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014619> дата обращения напр.: 28.12.2023;

7. Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 мая 2023 года № 396 «О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2021 года № 524 "Об утверждении Правил обеспечения служебным жилищем сотрудников органов внутренних дел, исчисления размера, назначения, перерасчета, осуществления, прекращения, приостановления и возобновления жилищных выплат, а также категорий должностей сотрудников органов внутренних дел, имеющих право на получение жилищных выплат» Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000396> дата обращения напр.: 28.12.2023;

8. Кочеткова Н.Д. Административно-правовое обеспечение социальной защиты сотрудников органов внутренних дел Российской Федерации: автореф. ... канд. юрид. наук.- Москва, 2006. – 27 с

Сведения об авторах

Сейтакова Б.М. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции

Сайтбеков А.М. – заместитель министра внутренних дел Республики Казахстан, доктор политических наук, кандидат юридических наук, профессор, генерал-майор полиции.

Сейтакова Б.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі

Сайтбеков А.М. – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің орынбасары, саяси ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор, полиция генерал-майоры.

Seitakova B. - doctoral student of Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Master of Legal Science, Police Lieutenant Colonel

Saitbekov A. – Deputy Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Candidate of Legal Sciences, Professor, Major General of Police.

С.К. Жетписов¹, А.Ш. Хамзин¹, Н.М. Мусабекова¹

¹Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В КАЗАХСТАНЕ: ПРИЧИНЫ, ОСОБЕННОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Данное исследование было профинансировано Комитетом по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН № AP19679267).

Статья является результатом анализа миграционных процессов, проведенных авторской группой полевых исследований в пунктах пропуска на границе Республики Казахстан с Российской Федерацией, поскольку основная часть вынужденных мигрантов въехала с территории России в 2022 году (пункт пропуска «Шарбакты»; пункт пропуска «Урлитобе»; пункт пропуска «Косак»; пункт пропуска «Кайрак»; пункт пропуска «Жана Жол»). Авторы исследования применив ряд методов сбора информации (опрос, анкетирование, наблюдение, интервью) попытались получить объективную картину о количестве нелегальных и вынужденных мигрантов, об отношении жителей к прибывающим мигрантам, о причинах вынужденной и нелегальной миграции. В ходе исследования, члены научного коллектива провели анализ национального законодательства в сфере регулирования миграционных процессов, включая нелегальную и вынужденную миграцию, что позволило оценить степень урегулированности рассматриваемой сферы и выявить наличие нормативно-правовых проблем, связанных с такими социальными явлениями как нелегальная и вынужденная миграция, правовым статусом различных типов мигрантов. Авторы пришли к выводу, что это явление имеет устойчивую тенденцию к распространению, систематическим изменениям и осложнениям. Спектр причинно-следственных связей значительно расширяется, поэтому на современном этапе вынужденная и нелегальная миграция глобализируются. В статье акцентируется внимание на необходимость выработки механизма противодействия нелегальной миграции, поскольку Казахстан, в связи со своим географическим расположением, позиционируется как пространство, на котором пересекаются пути евразийских миграционных процессов в том числе и незаконных.

Ключевые слова: миграция, нелегальная миграция, права мигрантов, нарушения прав, вынужденная миграция, миграционное законодательство, защита мигрантов.

Қазақстандағы көші-қон процестері: құқықтық реттеудің себептері, ерекшеліктері мен мүмкіндіктері

Мақала Қазақстан Республикасының Ресей Федерациясымен шекарасындағы өткізу пункттерінде авторлық далалық зерттеулер тобы жүргізген көші-қон процестерін талдаудың нәтижесі болып табылады, өйткені мәжбүрлі мигранттардың негізгі бөлігі Ресей аумағынан 2022 жылы көшіп келген ("Шарбакты" өткізу пункті; "Урлитөбе" өткізу пункті; "қосак" өткізу пункті; "Кайрак" өткізу пункті; "жаңа Жол" өткізу пункті). Зерттеу авторлары ақпарат жинаудың бірқатар әдістерін қолдана отырып (сауалнама, сауалнама, бақылау, сұхбат) заңсыз және мәжбүрлі мигранттардың саны, тұрғындардың келген мигранттарға қатынасы, мәжбүрлі және заңсыз көші-қонның себептері туралы объективті көрініс алуға тырысты. Зерттеу барысында ғылыми ұжым мүшелері заңсыз және мәжбүрлі көші-қонды қоса алғанда, көші-қон процестерін реттеу саласындағы ұлттық заңнамаға талдау жүргізді, бұл қарастырылып отырған саланың реттелу дәрежесін бағалауға және заңсыз және мәжбүрлі көші-қон сияқты элеуметтік құбылыстармен, әртүрлі типтегі мигранттардың құқықтық мәртебесімен

байланысты нормативтік-құқықтық проблемалардың болуын анықтауға мүмкіндік берді. Авторлар бұл құбылыс таралуға, жүйелі өзгерістерге және асқынуларға тұрақты тенденцияға ие деген қорытындыға келді. Себеп-салдарлық байланыстардың спектрі едәуір кеңейіп келеді, сондықтан қазіргі кезеңде мәжбүрлі және заңсыз көші-қон жаһандануда. Мақалада заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимыл тетігін әзірлеу қажеттігіне назар аударылады, өйткені Қазақстан өзінің географиялық орналасуына байланысты Еуразиялық көші-қон процестерінің, оның ішінде заңсыз процестердің жолдары қиылысатын кеңістік ретінде орналасады.

Түйінді сөздер: көші-қон, заңсыз көші-қон, мигранттардың құқықтары, құқықтардың бұзылуы, мәжбүрлі көші-қон, көші-қон заңнамасы, мигранттарды қорғау.

Migration processes in Kazakhstan: causes, features and possibilities of legal regulation

The article is the result of an analysis of migration processes conducted by the author's field research group at checkpoints on the border of the Republic of Kazakhstan with the Russian Federation, since the majority of forced migrants entered from the territory of Russia in 2022 (checkpoint "Sharbakty"; checkpoint "Urlitobe"; checkpoint "Kosak"; checkpoint "Kayrak"; the checkpoint "Zhana Zhol"). The authors of the study, using a number of methods of collecting information (survey, questionnaire, observation, interview), tried to get an objective picture of the number of illegal and forced migrants, the attitude of residents to incoming migrants, the causes of forced and illegal migration. During the study, the members of the research team analyzed national legislation in the field of regulating migration processes, including illegal and forced migration, which made it possible to assess the degree of regulation of the area under consideration and identify the existence of regulatory and legal problems related to such social phenomena as illegal and forced migration, the legal status of various types of migrants. The authors concluded that this phenomenon has a steady tendency to spread, systematic changes and complications. The range of cause-and-effect relationships is significantly expanding, therefore, at the present stage, forced and illegal migration are globalizing. The article focuses on the need to develop a mechanism to counter illegal migration, since Kazakhstan, due to its geographical location, is positioned as a space where the paths of Eurasian migration processes, including illegal ones, intersect.

Keywords: migration, illegal migration, migrants' rights, violations of rights, forced migration, migration legislation, protection of migrants.

Введение. Изучение миграционных процессов достаточно сложная деятельность, поскольку не все мигранты имеют определенную конкретизированную цель, направляясь в другое государство, поскольку причинный комплекс миграции людей весьма разнообразен. Ведь миграция населения – это естественный и непрерывный процесс в основе которого заложены самые различные обстоятельства (политические, экономические, идеологические, социальные, религиозные и др.). Данный процесс непрерывен, какие бы сложности и препятствия не возникали на пути мигрантов. Мигранты используют различные возможности, как в рамках миграционных законов, так и минуя их, для достижения своей цели.

В связи с тем что бы более тщательно изучить миграционные процессы в современный период, авторы на протяжении нескольких недель провели полевые исследования в пунктах пропуска на границе Республики Казахстан с Российской Федерацией (пункт пропуска «Шарбакты» (Павлодарская область, Шербактинский район); пункт пропуска «Урлитобе» (Павлодарская область, Железинский район); пункт пропуска «Косак» (Павлодарская область, Успенский район); пункт пропуска «Кайрак» (Костанайская область, Карабалыкский район); пункт пропуска «Жана Жол» (Северо-Казахстанская область, Мамлютский район). В рамках полевых исследований был применен ряд социологических методов сбора информации (опрос, анкетирование, наблюдение, интервью), для получения объективных данных о

современной миграционной ситуации в Казахстане, а именно: о количестве мигрантов, в том числе о нелегальных и вынужденных мигрантах; об отношении жителей к прибывающим мигрантам; о причинах миграции людей в целом, и о вынужденной и нелегальной миграции, в частности.

В общей сложности было проанкетировано более тысячи респондентов, в их числе как мигранты, прибывшие в Казахстан с целью трудоустройства, в качестве гостей и туристов, а также использующие территорию республики как транзитное пространство для дальнейшего передвижения, так и жители приграничных сел и аулов.

Кроме того, в рамках проводимого нами интервью мигрантов и жителей приграничных сел, опрашиваемые констатировали, что 2020-й год, создал серьезную преграду миграционным потокам в виде закрытых границ и ограничения передвижений, из-за введения карантинных мероприятий, а события 2022 года (процесс вынужденной миграции с России) обострили тревожные настроения жителей приграничья сложившиеся еще в пандемийные года. В результате подобных мер, экономика приграничных регионов претерпела кризисные последствия различного уровня, а сами жители этих регионов до сих пор наблюдают качественные изменения в таких типах миграции как трудовая, нелегальная и вынужденная.

В частности, после карантинных ограничений очень серьезно выглядит проблема трудовой миграции, испытывающая сложности из-за ограничения деятельности предприятий крупных отраслей и банкротства многих предприятий в сфере малого и среднего бизнеса. Данная проблема привела к росту нелегальной трудовой миграции, которая играет немаловажную роль, как для социально-экономической характеристики государства, так и для обеспечения национальной безопасности.

Помимо этого, как показала практика Казахстан еще не имеет достаточного опыта государственного регулирования процессов нелегальной миграции. Свидетельством этому является события осени 2022 года, когда Республика Казахстан столкнулась с относительно новым для себя типом миграции – миграцией вынужденной. Так, в частности в связи с военным конфликтом на территории Украины, и объявленными США, государствами Европейского Союза и другими странами экономическими и политическими санкциями в отношении Российской Федерации, в Казахстан устремился большой поток, так называемых вынужденных мигрантов. Ситуацию с вынужденной миграцией на территорию Казахстана усугубил Указ Президента Российской Федерации «Об объявлении частичной мобилизации в Российской Федерации», с подписанием которого зафиксирован большой приток мигрантов из России. С 21 сентября в Казахстан въехало около 200 тысяч россиян, основная часть из которых мужчины в возрасте от 18 до 55 лет [1].

Изложенное обуславливает необходимость комплексного изучения и рассмотрения вопросов миграции как социального явления, изучения методов и способов её урегулирования, а также методов и форм противодействия незаконной (нелегальной) миграции.

Обращая внимание на состояние изученности данных вопросов в правовой литературе, хочется отметить, что в настоящее время в Республике Казахстан отсутствуют специальные комплексные исследования, посвященные исследованию правового регулирования отдельных типов миграции (нелегальной, вынужденной) и противодействия её негативным последствиям в рамках интеграционных процессов. Однако, за последние несколько лет мы видим динамику роста научных статей, посвящённых различным аспектам миграции. Проводимые исследования в основном касаются экономической, политологической и социологической наук, в то время как в правовой литературе мы наблюдаем дефицит подобного рода анализа.

Всё вышеизложенное свидетельствует о недостаточной изученности проблем правового регулирования миграции и её негативных последствий, а также об актуальности и новизне настоящего исследования.

Методы. Методологическую основу научной статьи составляет комплекс научных методов, применение которых обусловлено целью и задачами исследования. Речь идет, в частности, о: инструментарии неинституционализма для исследования современных

правовых и институциональных основ государственной миграционной политики как предпосылки социально-экономического развития и реинтеграции мигрантов.

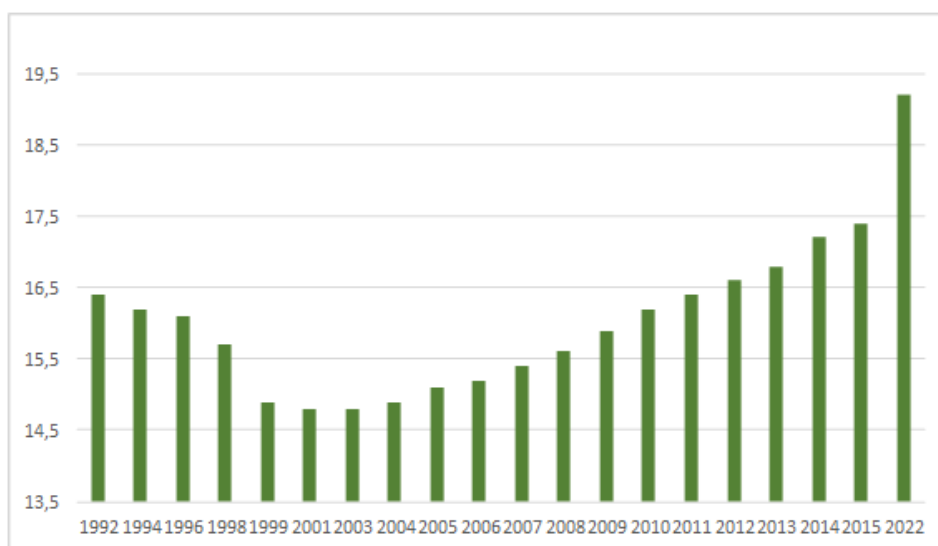
Также в качестве основных методов исследования в работе были применены следующие: структурно-функциональный метод для изучения функционального содержания миграционных процессов; правовой анализ нормативных актов был использован для выявления особенностей правового регулирования миграционных отношений на каждом исследованном периоде; абстрактно-логический – для определения и систематизации мотивационных факторов миграции, а также таких негативных последствий ее недостаточной правовой регламентации, как нарушения прав мигрантов и различных злоупотреблений в данной сфере; табличный и графический методы – для наглядного представления теоретических положений, полученных результатов исследования; анализ результатов статистических и конкретно-социологических исследований миграции позволил повысить степень достоверности выводов исследования; прогнозирование и моделирование рисков, с которыми сталкиваются мигранты с Республики Казахстан, а также при формировании предложений по совершенствованию отдельных теоретических и практических положений законодательства. Исследования опираются на обширный диапазон нормативно-правовых источников: Конституция Республики Казахстан, Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях, Уголовный кодекс Республики Казахстан и миграционное законодательство и др.

Обсуждение. Миграционные процессы не являются новым явлением для Республики Казахстан, где динамика численности населения периодически подвергается изменениям в силу определенных социально-экономических либо политических факторов вызывающих всплеск миграции людей.

Самый массовый процесс для современного казахстанского общества пришелся на начало независимости страны. Миграция населения того периода, была обусловлена последствиями неупорядоченной миграционной ситуации, существенно изменившее этнический состав населения. Несомненно в основе миграции 90-х годов находился комплекс факторов одновременно воздействовавший на переселенческое настроение людей: открытие границ; послабления миграционной политики ряда стран желавших вернуть этническое население из государства бывшего СССР; разрушение устойчивых экономических связей между республиками бывшего союза; банкротство большинства предприятий и остановка производство и др.

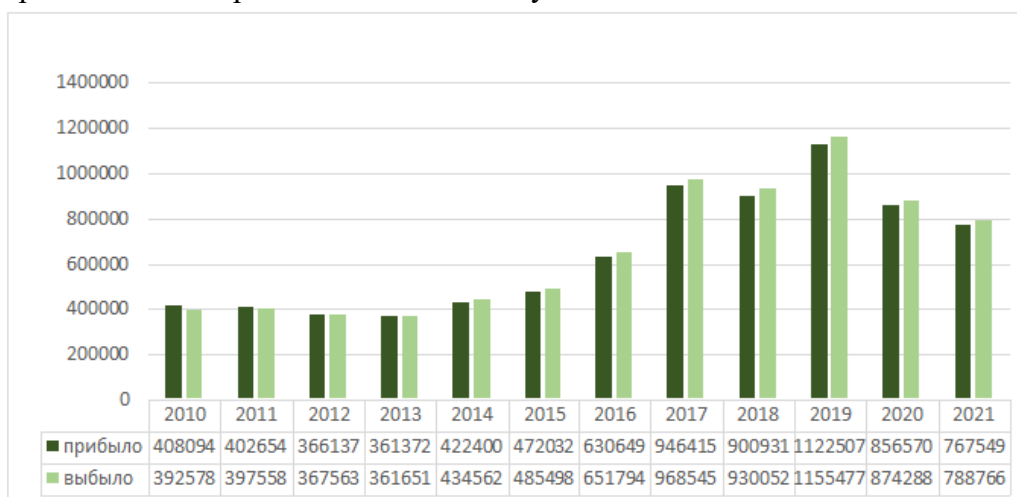
Анализируя статистические данные того периода, наблюдаем, что наибольшие темпы общего сокращения численности населения отмечены в 1990-е годы, что было вызвано как естественным сокращением населения, так и большой эмиграцией, когда из страны уехали более 2,2 миллиона человек [2, с. 5]. Период миграции того периода привел к тому, что на протяжении 15 лет состояние в сфере демографической ситуации оставалось напряженной. Об этом можно судить также и изучая итоги переписи населения в 1999 году, когда всего за десятилетний период (1989-1999 гг.) общая численность казахстанцев сократилась на 7,7% и составила 14981281 [3]. Понадобилось не одно десятилетие чтоб восстановить выбывшее население и обеспечить его дальнейший количественный рост. Однако государство справилось с ситуацией и итоги переписи населения 2021 года подтвердили исполнение поставленной задачи, поскольку количественный показатель общей численности населения закрепился на цифре - 19 186 015 [4, с. 5]. (Диаграмма № 1)

Диаграмма № 1. Численность населения Республики Казахстан за 1992-2022 годы

Несмотря на тот факт, что ситуация в сфере миграции населения выравнилась и резких количественных скачков не наблюдается, присутствуют факторы политического характера, создающие социальную напряженность в Республике Казахстан и вызывающее тревогу относительно эффективности обеспечения национальной безопасности государства. В частности, такую ситуацию мы наблюдали осенью 2022 года, о чем уже говорилось выше, когда в Республику Казахстан начали массово прибывать россияне. Если раньше на территорию Казахстана въезжали в основном мигранты из Таджикистана, Кыргызстана и Узбекистана, то в силу последних событий в Украине, на территорию Республики Казахстан, значительно увеличился приток мигрантов – граждан Украины и Российской Федерации[5]. Кроме того, Казахстан в силу объективных социально-экономических успехов своего развития является преимущественно страной-реципиентом мигрантов из соседних республик и транзитной территорией для мигрантов в Россию и Европу. К примеру, сейчас Казахстан занимает 15-е в мире место по процессам эмиграции и иммиграции. Диаграмма № 2 показывает миграцию населения Казахстана за последние 10 лет.

Диаграмма № 2. Миграция населения Республики Казахстан за 2010-2021 годы

В этой связи, авторы статьи решили исследовать процесс миграционных потоков непосредственно в рамках полевых исследований на границе с Российской Федерацией, чтобы получить объективные данные на сегодняшний день. Полевые исследования проводились в следующих пунктах пропуска на границе Республики Казахстан с Российской Федерацией:

1. Пункт пропуска «Шарбакты» расположенный в Шарбактинском районе Павлодарской области. Сопредельный пункт пропуска: «Кулунда» (Шарбакты) – Российская Федерация;
2. Пункт пропуска «Урлитобе» расположенный в Железинском районе Павлодарской области. Сопредельный пункт пропуска: «Ольховка» - Российская Федерация.

3. Пункт пропуска «Косак» расположенный в Успенском районе Павлодарской области. Сопредельный пункт пропуска: «Павловка» – Российская Федерация;

4. Пункт пропуска «Кайрак» расположенный в Карабалыкском районе Костанайской области Республики Казахстан. Сопредельный пункт пропуска: «Бугристое» - Российская Федерация;

5. Пункт пропуска «Жана Жол» расположенный в Мамлютском районе Северо-Казахстанской области. Сопредельный пункт пропуска: «Петухово» - Российская Федерация.

Исследования проводились путем применения социологических методов сбора информации (опрос, анкетирование, наблюдение, интервью). Были разработаны два вида анкет: 1) для опроса мигрантов; 2) для опроса жителей приграничных регионов. Было опрошено одна тысяча респондентов, которые ответили на ряд вопросов аккумулирующих изучение проблемных аспектов миграции. В данной статье мы приведем только малую часть того, что удалось изучить, поскольку ее объем не позволяют дать расширенный анализ и освещение полученных результатов. Анализ результатов проведенного анкетирования позволил получить важные данные, которые помогают прояснить современные миграционные процессы в Казахстане:

1. Анкетирование показало, что Казахстан является транзитной территорией, которая используется мигрантами для продвижения из стран Центральной Азии (Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан) в Российскую Федерацию и другие страны – 54,5% опрошенных.

2. Основное количество мигрантов 45,5% отметили, что являются добровольными мигрантами, пояснив что прибыли в страну в качестве гостей к проживающим родственникам; 40% отмечают, что прибыли с целью осуществления трудовой деятельности; 14,5% считают себя вынужденными мигрантами. При этом, становится все более очевидным, что данные типы мигрантов во многом взаимопересекаются, что можно назвать «смешанным миграционным потоком». Концепция «смешанных миграционных потоков», признана в настоящее время Верховным военным комиссаром ООН по делам беженцев, весьма важной, с точки зрения защиты прав человека, на это указывают зарубежные исследователи [6; 7].

3. Странами прибытия мигрантов являются: Россия 38%, Узбекистан – 21,7%, Кыргызстан – 15,2%, Таджикистан – 17,6%, иные страны – 7,5%.

4. Более половины респондентов из числа прибывших в Казахстан мигрантов отметили, что нуждаются в правовой поддержке – 75,3%. Необходимость правовой поддержки мигрантов связано с тем, что нахождение их на территории нашего государства сопряжено для них с соблюдением требований действующего законодательства, в противном случае это будет чревато применением мер юридической ответственности.

Анализ полученных результатов анкетирования, подтолкнул нас к дальнейшему исследованию мигрантов, особенно тех, кто позиционирует себя вынужденными мигрантами для выяснения причин, побудивших их к переселению. Проводя опрос методом интервьюирования, мы выяснили что основу принуждения людей к миграции составляют самые разнообразные факторы, обобщив которые можно вывести следующее:

- экономическое положение указывают одной из основных причин вынужденной миграции;

- гендерную уязвимость называют причиной миграционной мобильности женщины с детьми;

- экологическая катастрофа (повышенное загрязнение воздуха, наводнения, засуха, землетрясения и др.) также является причиной миграции достаточно большого количества людей;

- конфликты (военные, этнические, религиозные) приводят также к вынужденному переселению людей.

Как видим, анализ причин вынужденной миграции достаточно обширен, и зачастую ими служат действия людей. В свою очередь принуждение людей переселяться с одной территории на другую, приводит к разным последствиям в виде появления проблемы нелегальной миграции и повышения криминогенной ситуации. Но если рассматривать долгосрочную

перспективу, прибывающие вынужденные переселенцы играют положительную роль в различных аспектах общественной жизни.

Проблема неурегулированности вынужденной миграции позволяет мигрантам зачастую не легализовывать свое положение и оставаться вне правового поля. Что приводит к их правовой незащищенности и возможности совершать ими противоправные действия.

Заключение.

1. Анализ результатов проведенного исследования показывает, что достаточно сложно градировать миграцию «добровольную» и «вынужденную», однако считаем, что это необходимо делать, положив в основу такой признак как «продолжительность времени для принятия решения». Несмотря на то, что любая причина заставляющая людей мигрировать позволяет говорить о «вынужденной» миграции, их можно подразделить на причины не дающие возможность раздумывать и носящие внезапный характер и на позволяющие обдумать и принять взвешенное решение.

К примеру, бывают ситуации, когда человек в силу обстоятельств, представляющих угрозу для его жизни, резкая утрата средств к существованию становится беженцем и вынужден внезапно покинуть место постоянного проживания и выехать в неопределенное изначально место. Оказавшихся в такой ситуации можно считать вынужденными мигрантами. В иных случаях у человека есть время что бы принять решение о переселении в заранее обдуманное место либо о том какие принять меры для решения проблем вынуждающих мигрировать. Таких людей следует считать добровольными мигрантами.

2. Для определения того, что случилось осенью 2022 года, когда Казахстан принял массовый поток мигрантов из Российской Федерации, нужно более конкретизированное понимание вынужденной миграции. Средства массовой информации тогда оперировали такими понятиями как «жертвы политической ситуации», «беженцы», «политические мигранты». Полагаем это неверное восприятие ситуации. Несомненно, для современного периода характерно «смещение миграционных потоков», подмена понятий, недопонимание сущности того или иного вида миграции. И это в первую очередь связано со слабым законодательным урегулированием миграции и ее различных видов, отсутствием соответствующего понятийно-категориального аппарата закреплённом в правовых актах, с недостаточной урегулированностью правового статуса различных видов мигрантов и др.

Поэтому требуется понимание категории «вынужденной» миграции, чтобы не произошло смешения различных категорий мигрантов. В последние годы участились случаи, когда люди покидают свою страну, но с позиции права не являются беженцами. Это жертвы разных ситуаций экологического, экономического, политического характера. В этом случае уместно использовать термин, который имеется в международном праве «лицо, ищущее (просящее) убежище», в основном они въезжают на территорию государства легально, но могут, по крайней мере некоторые из них, оказаться на нелегальном положении

3. В зависимости от цели назначения нелегальную иммиграцию можно разделить на такую, которая осуществляется для: а) транзита; б) постоянного проживания; в) временного убежища. Отметим, что нелегальную миграцию можно различать и по времени возникновения, в частности, с момента: а) нарушение правил въезда на территорию государства и выезда с нее; б) нарушение правил пребывания на территории государства, что предопределяет необходимость продления визы и регистрации на территории страны пребывания (полулегальная миграция).

Нелегальной миграции свойственно еще и то, что ее субъекты покидают страну своего постоянного проживания и оказываются на территории других государств без официального разрешения. Следует отметить, что в последнее время термин «нелегальная миграция» начали активно использовать в нормативных источниках (национальных и международных) и в научных исследованиях, среди прочего в различных отраслях права, в средствах массовой информации, на научных конференциях. К примеру, принятая Казахстаном Концепция миграционной политики на 2023 – 2027 годы, также оперирует данной категорией при указании, что «одним из основных направлений в области управления миграционными

процессами является борьба с нелегальной миграцией, осуществляемая на национальном и международном уровнях»[8]. В тоже время, Закон Республики Казахстан «О миграции населения» [9] не использует данную категорию, заменяя ее другой – «незаконная миграция», в отличие от закона 1997 года который действовал ранее и ныне утратил силу. К слову, и Уголовный кодекс Республики Казахстан, в статье 394, устанавливает уголовную ответственность за организацию «незаконной миграции»[10]. Таким образом, следует устранить подобное разночтение и привести к единому законодательному знаменателю категориальный аппарат в сфере миграционных процессов.

Таким образом, в Республике Казахстан существует необходимость унификации миграционного законодательства в аспекте единой терминологии на основе ратифицированных договоров в области миграции.

Кроме того, полагаем, что деятельность государства в сфере миграции, должна быть сфокусирована на следующем: а) совершенствование правовых актов с учетом текущей ситуации и направленной на разрешение социальных проблем прибывших в Казахстан мигрантов; б) урегулирование стихийного характера миграции путем формирования полноценной законодательной базы, дающей правовое обеспечение регулированию всех типов миграции и защиты прав мигрантов.

Также, в свете усиления различных дестабилизирующих факторов, распространяющихся в современном мире, государству не следует упускать из виду такое явление как нелегальная миграция. Полагаем, государству нужна продуманная комплексная программа правового противодействия нелегальной миграции, особенно, если брать во внимание тот факт, что нелегальная миграция является проблемой не только национальной, но и международной. Также, по нашему мнению, следует акцентировать внимание и на проблемных вопросах определения понятия «нелегальный мигрант», его статуса. Иначе говоря, государство должно иметь правовое решение подобной задачи в рамках международно-правовых требований.

Список использованных источников

1. Радио «Азаттық» МВД: С 21 сентября в Казахстан въехало более 200 тысяч россиян // <https://rus.azattyq.org/a/32064253.html>
2. «Мы, Казахстан». Сборник Бюро национальной статистики РК. - Нур-Султан, 2000 г. – 100 с.
3. Оперативные данные (оперативная информация, бюллетени). [Электрон. ресурс]. - 2022. – URL: http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersPopulation?_afLoop=10388007911702932#%40%3F_afLoop%3D10388007911702932%26_adf.ctrl-state%3D8ibmvdjf9_143 (дата обращения: 18.08.2022).
4. Итоги Национальной переписи населения 2021 года в Республике Казахстан. – Нур-Султан, 2022. – 63 с.
5. Информационное агентство «Tengrynews» «Кажется, сейчас проснемся и все закончится». В Казахстан едут жители Украины и России. 11 марта 2022 года. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://tengrynews.kz/article/kajetsya-prosnemysya-vse-zakonchitsya-kazahstan-edut-jiteli-1757>.
6. Koser K. Irregular migration, state security and human security: The analysis provided in this paper is that of the author, and does not represent the views of the Global Commission on International Migration. - Global Commission on International Migration, 2005.
7. Reed H. Forced Migration and Undocumented Migration and Development. - New York: Population Division Department of Economic and Social Affairs United Nations, 2018.
8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года № 961 «Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023 – 2027 годы» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961>
9. Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31038298
10. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252.

Сведения об авторах

Жетписов С.К. – доктор юридических наук, профессор Торайгыров университета.

Хамзин А.Ш. – доктор юридических наук, профессор Торайгыров университета

Мусабекова Н.М. – кандидат исторических наук, профессор Торайгыров университета.

Жетпісов С.К. – заң ғылымдарының докторы, профессор Торайғыров университеті.

Хамзин А.Ш. – заң ғылымдарының докторы, профессор Торайғыров университеті

Мұсабекова Н.М. - тарих ғылымдарының кандидаты, профессор Торайғыров университеті.

Zhetpisov S.K. – Doctor of Law, Professor of Toraigyrov University.

Khamzin A.Sh. – Doctor of Law, Professor of Toraigyrov University

Musabekova N.M. – Candidate of Historical Sciences, Professor at Toraigyrov University.

А.А. Толыбаева¹, Г.Р. Рустемова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ КАЗАХСТАНА

Статья проводит всестороннее исследование применения современных технологических решений в работе казахстанских правоохранительных органов и оценивает их влияние на повышение эффективности и оперативности деятельности в области обеспечения общественной безопасности. Авторы анализируют использование систем видеонаблюдения с функцией распознавания лиц, автоматизированных аналитических программных обеспечений и других передовых технологических решений. Исследование выявляет значительные успехи в повышении оперативности расследований и профилактике преступлений, однако также указывает на ряд проблем и вызовов, связанных с защитой персональных данных и необходимостью усиления нормативно-правовой базы. Авторы предлагают ряд рекомендаций для оптимизации использования цифровых технологий, включая усиление законодательства, обучение персонала, расширение международного сотрудничества и увеличение прозрачности.

Ключевые слова: цифровые технологии, правоохранительные органы, видеонаблюдение, аналитическое программное обеспечение, защита данных, информационная безопасность.

Қазақстанның құқық қорғау органдарының қызметінде цифрлық технологияларды пайдалану тиімділігін талдау

Мақала қазақстандық құқық қорғау органдарының жұмысында заманауи технологиялық шешімдердің қолданылуына жан-жақты зерттеу жүргізеді және олардың қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қызметтің тиімділігі мен жеделдігін арттыруға әсерін бағалайды. Авторлар бетті тану функциясы бар бейнебақылау жүйелерін, автоматтандырылған аналитикалық бағдарламалық жасақтаманы және басқа да озық технологиялық шешімдерді пайдалануды талдайды. Зерттеу тергеу жеделдігін арттыруда және қылмыстың алдын алуда айтарлықтай жетістіктерді анықтайды, сонымен бірге жеке деректерді қорғауға және нормативтік-құқықтық базаны күшейту қажеттілігіне байланысты бірқатар проблемалар мен қиындықтарды көрсетеді. Авторлар цифрлық технологияларды пайдалануды оңтайландыру үшін бірқатар ұсыныстарды ұсынады, соның ішінде заңнаманы күшейту, қызметкерлерді оқыту, халықаралық ынтымақтастықты кеңейту және ашықтықты арттыру.

Түйінді сөздер: цифрлық технологиялар, құқық қорғау органдары, бейнебақылау, аналитикалық бағдарламалық қамтамасыз ету, деректерді қорғау, ақпараттық қауіпсіздік.

Analysing the effectiveness of digital technologies in the activities of law enforcement agencies in Kazakhstan

In this article has been conducted comprehensive research of the applying contemporary technology decisions in the activity of the law enforcement bodies of Kazakhstan and give an assessment to their influence on enhancing efficiency and responsiveness in the activities of providing

public security. The authors analyze the use of video surveillance systems with facial recognition, automated analytical software and other advanced technological solutions. The research has detected significant results in improving efficiency of the investigations and preventing crimes, however also number of problems connected to the security of the personal data and necessity of the strengthening legal and regulatory framework were distinguished. Authors have been suggesting recommendations for the optimization of usage of the digital technologies, including development of the law, training employees, extending international cooperation and providing transparency.

Keywords: digital technologies, law enforcement bodies, video surveillance, analytical software, data protection, information security.

Введение. В эпоху глобальной цифровизации, когда информационные технологии проникают во все сферы жизни общества, особое значение приобретает их использование в деятельности правоохранительных органов. Цифровизация предлагает новые возможности для повышения эффективности работы правоохранительных структур, улучшения качества расследований и обеспечения общественной безопасности. Применение современных цифровых технологий позволяет значительно ускорить обмен информацией, улучшить аналитическую работу и оптимизировать процессы принятия решений. В то же время, цифровизация ставит перед правоохранительными органами ряд вызовов, связанных с защитой персональных данных, обеспечением информационной безопасности и необходимостью адаптации к быстро меняющемуся технологическому ландшафту.

В контексте глобальных тенденций, Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев на 35-м пленарном заседании Совета иностранных инвесторов подчеркнул критическую важность цифровизации, отметив ее как «колоссальный технологический прорыв», определяющий современную повестку и оказывающий кардинальное влияние на развитие экономики. По его словам, широкое внедрение новых концепций и технологий, таких как искусственный интеллект, блокчейн, интернет вещей (IoT) и большие данные (Big Data), ведет к изменению правил игры во всех отраслях, становясь определяющим фактором конкурентоспособности стран. Такая трансформация предвещает значительный рост мирового рынка цифровых технологий и увеличение доли товаров и услуг, производимых с их использованием. Особое значение имеет поддержка создания в Казахстане Центра цифровых решений ООН для устойчивого развития Центральной Азии, что рассматривается как важная веха для интеграции страны в мировую цифровую аренду [1].

В Республике Казахстан, как и во многих других странах, активно внедряются цифровые технологии в работу правоохранительных органов. Это касается использования систем видеонаблюдения с функцией распознавания лиц, автоматизированных информационных систем учета и анализа преступлений, а также разработки и внедрения программного обеспечения для борьбы с киберпреступностью. Данные меры направлены на повышение оперативности и качества реагирования на преступления, а также на укрепление правопорядка в обществе [2, 88 с.].

Однако, несмотря на значительные достижения в области цифровизации, перед правоохранительными органами Казахстана стоят задачи по дальнейшему развитию и интеграции цифровых технологий. Важным аспектом является оценка эффективности уже внедренных технологических решений, выявление и устранение существующих недостатков, а также разработка стратегий по улучшению использования цифровых инструментов в соответствии с мировыми стандартами и лучшими практиками.

Таким образом, актуальность исследования эффективности использования цифровых технологий в правоохранительных органах Казахстана обусловлена не только необходимостью оптимизации существующих процессов, но и стремлением обеспечить высокий уровень правопорядка и безопасности в стране, а также адаптацию к вызовам современного информационного общества.

Основная цель данного исследования заключается в анализе эффективности использования цифровых технологий правоохранными органами в Республике Казахстан, а также в выявлении путей оптимизации их применения. В контексте глобализации и ускоренного развития информационных технологий, правоохранные органы сталкиваются с необходимостью адаптации к новым условиям и вызовам. Внедрение и использование цифровых технологий открывает широкие возможности для повышения эффективности и оперативности работы, однако также сопряжено с рядом проблем и рисков. В связи с этим, исследование направлено на всесторонний анализ данной ситуации в Казахстане.

Методы и материалы. Для достижения целей данного исследования и ответов на поставленные вопросы был выбран комплексный методологический подход, сочетающий качественные и количественные методы анализа. Такой подход позволяет всесторонне изучить проблематику использования цифровых технологий в правоохранных органах Казахстана, выявить эффективные практики и существующие проблемы, а также разработать обоснованные рекомендации.

Основой исследования стал детальный анализ научных публикаций, отчетов и исследовательских работ, посвященных вопросам цифровизации в правоохранительной сфере. Были проанализированы источники, содержащие данные о мировых тенденциях и лучших практиках использования цифровых технологий в правоохранных органах, а также специфике их применения в Республике Казахстан.

Были проанализированы конкретные случаи (кейсы) использования цифровых технологий в работе правоохранных органов Казахстана. Это включало изучение примеров внедрения и использования систем видеонаблюдения, аналитического программного обеспечения и других цифровых инструментов.

Обсуждение и результаты. В последние годы правоохранные органы Республики Казахстан активно интегрируют в свою деятельность цифровые технологии, что позволяет значительно повысить их оперативность и эффективность. Активно внедряются системы видеонаблюдения нового поколения, обладающие возможностями интеллектуального анализа изображений и распознавания лиц. Эти технологии позволяют не только вести непрерывное видеонаблюдение за общественными местами с целью обеспечения безопасности граждан, но и эффективно идентифицировать лица, находящиеся в розыске или причастные к совершению правонарушений.

В рамках продолжающихся усилий по улучшению городской безопасности, Алматы предпринимает значительные шаги к расширению своих технологических возможностей, особенно в области видеонаблюдения. По данным пресс-службы городского акимата, в городе планируется внедрение функции распознавания лиц в системы видеонаблюдения. Это является частью «Программы развития Алматы до 2025 и 2030 годов», которая включает в себя масштабную установку камер в социальных объектах для повышения безопасности их посетителей и жителей города.

С 2026 года, все системы видеонаблюдения в Алматы будут оснащены функцией видеоаналитики и распознавания лиц, что усилит оперативное реагирование при поиске пропавших лиц и обеспечение безопасности в ключевых точках города, включая аэропорты, вокзалы и места массового скопления людей. К 2027 году планируется дальнейшее расширение системы видеонаблюдения, что позволит охватить уязвимые объекты и жилые комплексы, предоставляя Центру оперативного управления Департамента полиции возможности для мониторинга потенциальных угроз [3].

Далее, благодаря интеграции с базами данных правоохранных органов, системы способны в режиме реального времени сопоставлять получаемые изображения с имеющейся информацией и выдавать оперативные сигналы о возможном совпадении.

Другим важным направлением цифровизации правоохранительной сферы является внедрение автоматизированных аналитических программных обеспечений. Эти системы предназначены для сбора, обработки и анализа больших объемов данных, поступающих из

различных источников, включая отчеты о преступлениях, информацию из социальных сетей и других открытых источников. Применение аналитического ПО позволяет правоохранительным органам не только оперативно реагировать на текущие угрозы, но и прогнозировать потенциальные риски, а также эффективнее планировать меры по предотвращению преступлений и обеспечению общественной безопасности [4, 267 с.].

Так, помимо систем видеонаблюдения, значительную роль в повышении эффективности правоохранительной деятельности играют и другие передовые технологические решения. Одним из таких является «Единая унифицированная статистическая система» (ЕУСС), которая служит основой для формирования статистических отчетов и аналитических данных в сфере уголовной, гражданской и административной правовой статистики, способствуя усилению аналитической работы и повышению точности правоохранительных решений.

Важной составляющей является также система «Специальные учеты» (АИС СУ), представляющая собой обширный банк данных, включающий информацию о лицах, привлеченных к уголовной ответственности, осужденных, разыскиваемых, а также о других категориях граждан. Это обеспечивает оперативный доступ к важной информации, необходимой для эффективного реагирования на правонарушения.

Не менее значимой является «Автоматизированная дактилоскопическая информационная система» (АДИС), которая позволяет быстро устанавливать личность по отпечаткам пальцев, облегчая процесс идентификации лиц, задержанных без документов или причастных к совершению преступлений.

Дополняет этот комплекс технологий «Единый реестр досудебных расследований» (ИС ЕРДР), автоматизированная база данных для регистрации и расследования уголовных дел. Эта система играет ключевую роль в упорядочении процесса досудебного расследования и обеспечении прозрачности и контроля за его ходом [5].

Внедрение этих систем не только способствует улучшению качества и оперативности работы правоохранительных органов, но и является важным шагом в направлении цифровизации и модернизации внутренних процессов, отвечая на современные вызовы и требования общественной безопасности.

Обе категории цифровых технологий играют ключевую роль в модернизации и повышении эффективности работы правоохранительных органов. Интеграция систем видеонаблюдения с функцией распознавания лиц и автоматизированных аналитических программных обеспечений создает синергетический эффект, значительно усиливая возможности правоохранительной системы в целом. Однако, несмотря на высокий потенциал этих технологий, их внедрение и использование требуют тщательного контроля и разработки соответствующих мер по обеспечению защиты прав и свобод граждан, а также учета этических аспектов применения подобных систем [6, 78 с.].

В рамках оценки эффективности использования цифровых технологий в деятельности правоохранительных органов был проведен анализ статистических данных и кейс-стади, который позволил выявить конкретные примеры влияния технологических инноваций на повышение качества и оперативности работы правоохранительных структур. Основные направления анализа включали оценку эффективности систем видеонаблюдения с функцией распознавания лиц, использование автоматизированных аналитических программных обеспечений и их вклад в предотвращение и раскрытие преступлений, а также общее влияние цифровизации на улучшение мер по обеспечению общественной безопасности.

Одним из решений проблем как преступности, так и коррупции в органах, является видеофиксация. Не случайно, полицейские оснащены жетонами-видеорегистраторами, отмечает Алексей Милюк, заместитель председателя Комитета административной полиции МВД РК.

В местах большого скопления людей установлены камеры видеонаблюдения. В центры оперативного управления выведено около 100 тысяч камер с общественных мест, аккумулируются вся оперативная информация и видеоаналитика. В МВД взяли за основу международный опыт. Планируется расширить системы фото- и видеофиксации нарушений

Правил дорожного движения. Установленные на дорогах данные в автоматическом режиме выявляют до 45% всех нарушений [7].

Как показывает практика, там, где установлены видеорекамеры, значительно сокращаются или вовсе прекращаются все проявления преступной деятельности. Получается, что здесь ключевую роль играют профилактика и предупреждение, а не борьба с последствиями [8].

Так, внедрение систем видеонаблюдения с функцией распознавания лиц значительно увеличило процент раскрытия преступлений на территории, подвергшейся мониторингу. После значительных успехов в области цифровизации правоохранительных структур, акцентируется внимание на стратегии, направленной на дальнейшее углубление использования передовых технологий в полицейской деятельности, которую лично определил Президент страны. Особенностью данного направления является не только стремление к предотвращению правонарушений через новшества в технологической сфере, но и к значительному ускорению процессов раскрытия преступлений. В качестве яркого примера реализации этой стратегии выступает комплексное обновление оборудования и программного обеспечения в полиции Северо-Казахстанской области. Среди ключевых инноваций – внедрение систем экстренного реагирования, активное использование мобильных технологий и планшетных компьютеров, которые обеспечивают новый уровень взаимодействия с гражданами и обработки данных.

Как подчеркивает Михаил Золкин, ведущий эксперт по ИТ и связи Департамента Полиции СКО, значительным шагом в этом направлении стало запуск инициативы «Безопасный город» в 2022 году, в рамках которой были установлены многофункциональные программно-аппаратные комплексы. Благодаря выделению 260 умных жетонов и внедрению мобильного приложения «102», целью которого является снижение количества ДТП, усиливается возможность для граждан сообщать о преступлениях и нарушениях, способствуя тем самым повышению общественной безопасности. Планшеты, активно внедряемые в деятельность полицейских подразделений, используются для цифровизации процессов оформления документации и предоставляют оперативный доступ к базам данных, что значительно улучшает качество и скорость реагирования на правонарушения.

С начала 2023 года, как отмечает Золкин, благодаря использованию этих инновационных подходов, было зафиксировано значительное количество сообщений о нарушениях, некоторые смогли быстро и эффективно отреагировать, что свидетельствует о растущей эффективности и актуальности внедряемых технологических решений в практику полицейской работы [9].

В целом, анализ подтверждает положительное влияние цифровизации на улучшение работы правоохранительных органов Казахстана. Особенно заметны улучшения в сферах предотвращения преступлений и оперативности реагирования на правонарушения. Однако, несмотря на значительные достижения, анализ также выявил ряд проблем и вызовов, связанных с обеспечением защиты персональных данных и информационной безопасности. Эти вопросы требуют дальнейшего изучения и разработки соответствующих мер по минимизации рисков, связанных с использованием цифровых технологий в правоохранительной деятельности. Однако для достижения максимальных результатов и обеспечения соблюдения прав и свобод граждан необходим комплексный подход, включающий разработку и внедрение новых технологических решений, а также постоянный мониторинг и оценку их влияния на правоохранительную систему.

Цифровые технологии могут как помочь в борьбе с коррупцией, так и создать новые возможности для её проявления.

С одной стороны, цифровизация способна существенно повысить открытость, публичность и прозрачность государственного управления, выявить коррупциогенные связи, схемы и отношения, оптимизировать антикоррупционную деятельность правоохранительных органов и ограничить возможности коррупционеров.

С другой стороны, цифровые технологии могут породить новые сферы коррупции и облегчить финансовую теневизацию коррупции. Например, использование цифровых валют может облегчить отмывание денег и другие коррупционные действия.

Таким образом, важно обеспечить должный контроль и регулирование использования цифровых технологий, чтобы минимизировать возможные риски и максимально использовать их потенциал в борьбе с коррупцией.

Анализ потенциальных рисков, связанных с внедрением и использованием цифровых технологий в деятельности правоохранительных органов, занимает важное место в исследовании. Эти риски не только касаются возможных нарушений прав и свобод граждан, но и поднимают вопросы о вызовах, с которыми сталкивается правоохранительная система в процессе технологической интеграции.

Одним из главных рисков, связанных с применением цифровых технологий в правоохранительных целях, является возможность нарушения права на приватность. Системы видеонаблюдения и аналитические инструменты, способные собирать и анализировать огромные объемы данных, в том числе личной информации без явного согласия субъектов, могут привести к необоснованному вторжению в личную жизнь [10].

Кроме того, существует риск профилирования и дискриминации на основе алгоритмического анализа, когда автоматизированные системы могут неверно интерпретировать данные, что приводит к ошибочным выводам о личности, ее поведении или намерениях. Это, в свою очередь, может вызвать несправедливое обращение с определенными группами населения или индивидами [11, 5 с.].

Для правоохранительной системы внедрение цифровых технологий также сопряжено с рядом вызовов. Одним из них является необходимость обеспечения высокого уровня информационной безопасности для защиты собранных данных от несанкционированного доступа, утечек или кибератак. Важность этого аспекта возрастает в условиях, когда данные, собираемые правоохранительными органами, могут включать в себя чувствительную личную информацию, чья утечка способна нанести серьезный вред как отдельным лицам, так и общественной безопасности в целом.

Другим вызовом является необходимость поддержания высоких стандартов профессионализма и этичности среди сотрудников правоохранительных органов, работающих с цифровыми технологиями. Это требует разработки и внедрения четких протоколов и руководств по этическому использованию технологий, а также обеспечение постоянного обучения и повышения квалификации персонала [12].

Для минимизации выявленных рисков и вызовов необходимо принимать целенаправленные меры, включая укрепление законодательной базы, которая регламентирует сбор, обработку и хранение данных, использование технологий в правоохранительных целях, а также защиту прав и свобод граждан. Ключевое значение имеет разработка механизмов надзора и контроля за деятельностью правоохранительных органов, чтобы обеспечивать прозрачность и подотчетность в использовании цифровых технологий.

Важным аспектом является также сотрудничество с общественными организациями и экспертным сообществом для обеспечения открытого диалога и обмена знаниями по вопросам этичного и ответственного использования технологий в правоохранительной сфере.

Таким образом, анализ рисков подчеркивает необходимость комплексного подхода к внедрению цифровых технологий в правоохранительную деятельность, который включает в себя не только технологическое развитие, но и укрепление правовой, этической и образовательной основы для минимизации потенциальных негативных последствий и обеспечения защиты прав и свобод граждан.

Оптимизация применения цифровых технологий в деятельности правоохранительных органов требует комплексного подхода, направленного на усиление мер по обеспечению информационной безопасности, защиты данных, а также повышение эффективности и этичности их использования. В этом контексте предлагаются следующие стратегии улучшения использования технологий:

– Разработка этических принципов, то есть формирование и внедрение кодекса этики, регламентирующего применение цифровых технологий в деятельности правоохранительных органов, с акцентом на уважение прав и свобод граждан. Определение и применение этических принципов в использовании технологий правоохранительными органами является основополагающим для обеспечения справедливости, прозрачности и уважения к правам человека. Принципы честности, прозрачности, справедливости, конфиденциальности и ответственности должны лежать в основе всех процедур и технологических решений. Разработка кодекса этики, обогащенная консультациями с общественными организациями, экспертами в области этики, правозащитниками и научным сообществом, обеспечивает многосторонний подход к формированию этических норм. Такой подход не только способствует созданию более сбалансированного и широкоприемлемого кодекса, но и учитывает различные перспективы и потребности. Ключевым элементом эффективного внедрения этих принципов является обучение сотрудников правоохранительных органов. Разработка специализированных учебных программ и проведение целенаправленных тренингов способствует повышению осведомленности и понимания важности этического использования технологий в ежедневной работе, гарантируя, что действия правоохранительных органов соответствуют высоким стандартам этики и уважения к личной жизни и свободам граждан;

– Повышение прозрачности использования технологий, включая обеспечение открытости и доступности информации о целях, методах и результатах использования цифровых технологий для общественности, включая возможность общественного контроля и надзора. Прозрачность подразумевает не только открытость и доступность информации о целях, методах и результатах применения цифровых технологий, но и предоставление возможности для общественного контроля и надзора. Для обеспечения прозрачности в использовании технологий, правоохранительные органы должны регулярно публиковать свои политики и процедуры, включая детали алгоритмического принятия решений, видеонаблюдения и сбор данных, а также предоставлять отчеты о воздействии и проводить независимые аудиты для оценки влияния этих технологий на права и свободы граждан. Создание каналов обратной связи через онлайн-платформы, публичные слушания и консультативные группы позволит гражданам выражать свои опасения и предложения. Законодательное регулирование доступа к информации о применении технологий, включая специфику алгоритмов и меры по защите данных, укрепит прозрачность. Информационные кампании и образовательные программы повысят осведомленность граждан о применении технологий и их правах, в то время как сотрудничество с неправительственными организациями, экспертными сообществами и академическими кругами будет способствовать разработке и внедрению лучших практик прозрачности и ответственности;

– Оптимизация процессов принятия решений, интеграция аналитических инструментов и систем искусственного интеллекта для повышения точности и объективности принятия решений, с одновременным снижением риска ошибок и предвзятости. Применение продвинутых аналитических инструментов и систем искусственного интеллекта (ИИ) играет ключевую роль в анализе больших объемов данных для выявления закономерностей, тенденций и аномалий, что способствует принятию обоснованных решений на основе данных, минимизируя субъективные мнения и человеческие ошибки. ИИ обеспечивает автоматизацию рутинных и сложных задач, выявляя неочевидные связи и предоставляя рекомендации, тем самым снижая вероятность предвзятости. Однако, для предотвращения системной предвзятости, необходимо регулярно ревидировать алгоритмы ИИ. Эффективное использование этих технологий требует соответствующего обучения сотрудников, чтобы они могли адекватно интерпретировать результаты и понимать возможности и ограничения технологий. С учетом быстрого развития технологий, важно обновлять и совершенствовать используемые инструменты и системы для поддержания их точности и актуальности. В процессе внедрения ИИ и аналитических инструментов крайне важно учитывать этические

аспекты, включая защиту конфиденциальности данных и прав человека, а также оценивать возможное социальное воздействие принимаемых решений.

Как один из примеров, географические информационные системы (ГИС) представляют собой прекрасный пример технологии, играющей важную роль в различных сферах, включая правоохранительные органы. ГИС способны создавать, управлять, визуализировать и анализировать данные, соединяя информацию о местоположении объектов с описательными данными, что открывает новые возможности для картографирования и аналитической работы. Такое сочетание данных и карт позволяет правоохранительным органам более эффективно анализировать преступные действия, понимать их географические закономерности и взаимосвязи, что в конечном итоге улучшает качество управления и принятия решений. Использование ГИС может значительно повысить эффективность оперативной работы, улучшить взаимодействие между различными подразделениями и агентствами, а также способствовать более осмысленному и обоснованному подходу к решению задач в области обеспечения общественной безопасности и профилактики преступлений [13].

Применение предложенных стратегий позволит не только усилить защиту информации и данных в контексте использования цифровых технологий правоохранительными органами, но и повысить общую эффективность и этичность их работы. Это, в свою очередь, способствует укреплению доверия граждан к правоохранительной системе и обеспечению более высокого уровня общественной безопасности.

Исследование демонстрирует, как цифровизация может эффективно служить улучшению работы правоохранительных органов, повышению их оперативности и усилению общественной безопасности. Оно подчеркивает важность интеграции цифровых технологий в повседневную деятельность правоохранительных структур и указывает на потенциал этих технологий в борьбе с преступностью и предотвращении правонарушений.

Заключение. В заключение можно отметить, что цифровизация правоохранительной сферы имеет значительный потенциал для повышения эффективности и оперативности работы органов внутренних дел. Интеграция передовых технологий, таких как системы видеонаблюдения с функцией распознавания лиц, автоматизированные аналитические программные обеспечения, и системы искусственного интеллекта, позволяет улучшить качество расследований, эффективно противостоять преступности и повысить уровень общественной безопасности.

Исследование, посвященное анализу эффективности использования цифровых технологий в деятельности правоохранительных органов Казахстана, демонстрирует значительные успехи и выявляет основные проблемы, связанные с этим процессом. На основе проведенного анализа можно сформулировать ответы на исследовательские вопросы, выделить наиболее эффективные технологии и обозначить ключевые проблемы.

Исследование показало, что системы видеонаблюдения нового поколения с функцией распознавания лиц и автоматизированные аналитические программные обеспечения, способные собирать, обрабатывать и анализировать большие объемы данных, являются наиболее эффективными в борьбе с преступностью. Эти технологии способствуют повышению оперативности и качества расследований, а также улучшают профилактику преступлений.

Основные проблемы, выявленные в ходе исследования, включают в себя вопросы защиты персональных данных и информационной безопасности. Кроме того, была отмечена необходимость совершенствования нормативно-правовой базы для регулирования использования цифровых технологий в правоохранительной деятельности, а также усиление профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов для эффективного использования этих технологий.

На основе проведенного анализа можно сформулировать следующие рекомендации для дальнейшего улучшения ситуации:

– Необходимо принять и усилить законодательные рамки, регламентирующие использование цифровых технологий в правоохранительных целях, особенно в аспектах

сбора, обработки и хранения персональных данных, для обеспечения защиты прав и свобод граждан;

– Усилить программы обучения и повышения квалификации сотрудников правоохранительных органов в области этического использования цифровых технологий и информационной безопасности;

– Расширить сотрудничество с общественными организациями, экспертным сообществом и международными партнерами для обмена знаниями и лучшими практиками в области применения цифровых технологий в правоохранительной деятельности;

– Увеличить прозрачность использования цифровых технологий, предоставляя доступ к информации о целях и методах применения, а также внедрение механизмов общественного контроля и обратной связи.

Заключение данного исследования подчеркивает важность комплексного подхода к внедрению и использованию цифровых технологий в правоохранительной деятельности, который должен учитывать не только технологическое развитие, но и необходимость защиты прав и свобод граждан, обеспечение высокого уровня информационной безопасности и поддержание этических стандартов в работе. Применение цифровых технологий в правоохранительных органах открывает новые возможности для улучшения общественной безопасности и борьбы с преступностью, однако требует аккуратного балансирования между эффективностью и защитой персональных данных. Внедрение предложенных рекомендаций позволит не только максимизировать пользу от использования цифровых технологий, но и минимизировать потенциальные риски, связанные с их применением.

Список использованных источников

1. Президент Касым-Жомарт Токаев провел 35-е пленарное заседание Совета иностранных инвесторов. – 2023. URL: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokaev-provel-35-e-plenarnoe-zasedanie-soveta-inostrannyh-investorov-853834> (дата обращения: 26.09.2023 ж.);
2. Алиулов Р.Р. Деятельность правоохранительных органов Республики Казахстан, осуществляющих расследование уголовных дел в электронном формате // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2021. №1 (43);
3. Система распознавания лиц внедряют в Алматы. – 2022. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/sistemu-raspoznavaniya-lits-vnedryat-v-almaty-477602/
4. Колупаева Т.А. Использование информационных технологий в правоохранительной деятельности // Молодой ученый. – 2020. – № 22 (312). – С. 267-268.
5. Краткая информация об информационных системах Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/press/article/details/17505?lang=ru>
6. Смахтин Е.В., Щербич С.В. Некоторые вопросы использования систем видеонаблюдения в деятельности правоохранительных органов по раскрытию и расследованию преступлений // Российское право: образование, практика, наука. – 2017. – №6 (102). – С. 77-82.
7. Как цифровые технологии могут улучшить работу полиции? – 2022 ж. – URL: <https://bluescreen.kz/kak-tsifrovyye-tiekhnologhii-moghut-uluchshit-rabotu-politsii/>
8. Как видео с камер улучшает статистику предотвращения и раскрываемости преступлений. – URL: <https://mk-kz.kz/incident/2018/04/18/kak-video-s-kamer-uluchshayut-statistiku-predotvrashheniya-i-raskryvaemosti-prestupleniy.html>
9. Современные технологии в работу внедряют полицейские. – 2023. – URL: <https://mtrk.kz/ru/2023/10/26/sovremennye-tekhnologii-v-rabotu-vned/>
10. Запорожцева А.А., Пелих О.В. Цифровой след – источник рисков информационной безопасности // Материалы XIII Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <https://scienceforum.ru/2021/article/2018028272> (дата обращения: 02.10.2023 г.).
11. Талапина Э.В. Обработка данных при помощи искусственного интеллекта и риски дискриминации // Журнал Высшей школы экономики. – 2022. – № 1. – С. 4-27.

12. Шушеначев А.В., Назаров А.Д. Этический аспект применения цифровых технологий в правоохранительной сфере // Вопросы российского и международного права. – 2021. – Том 11. – № 11А. – С. 113-120. DOI: 10.34670/AR.2021.35.70.011
13. Что такое ГИС? – URL: <https://www.esri.com/ru-ru/industries/law-enforcement/overview>.

Сведения об авторах

Толыбаева А.А. – докторант Алматинской Академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есбулатова, капитан полиции.

Рустимова Г.Р. – доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова.

Толыбаева А.А. – М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігі Алматы академиясының докторанты, полиция капитаны.

Рустимова Г.Р. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының Құқық қорғау қызметін басқару кафедрасының профессоры.

Tolybayeva A.A. - doctoral student of Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, police captain.

Rustemova G.R. – Doctor of Law, professor, professor of the department of law enforcement management of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov.

Б.У. Турегелдиев¹, А.Ж. Исаева², А.Ж. Нурутдинова³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Евразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

³Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ЖОҒАРҒЫ СОТТЫҢ НОРМАТИВТІК ҚАУЛЫЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Мақаланың негізі Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының маңызын зерделеу, оның заң нормаларының ортасында алатын орнын анықтау. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларын түсінігін, пәнін зерделеу, қазіргі қоғамда құқықтық қайшылықтардың алдын алу жолы ретінде қарастыру, нормативтік қаулылардың теориялық мәселелерін анықтау.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының ғылыми мәселелерін қарастыру, сот қаулыларының бір ізділігін қалыптастырушы негізгі фактор ретінде баға беру, оның маңызын зерделеу.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының құқықтық актілердің санаттарының тізімінде алатын орны, оның ерекше қызметі Конституциямен бекітілген функциясының жүзеге асыру жолын талдау.

Қазіргі таңда Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының құқық нормаларының арасында алатын орны мен түсінігіне, ғалымдармен қарастырылған құқықтық күшіне қатысты туындаған пікірлерді талдау.

Талдау нәтижесімен құқық нормаларының қатарында нормативтік қаулылардың алатын ерекше орнын белгілеу.

Түйін сөздер: Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары, жоғарғы сот, қаулы, нормативтік қаулылардың маңызы.

Значение нормативных постановлений Верховного суда в правоохранительной деятельности

В основу статьи положено изучение значения нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан, определение его места в среде норм закона. Изучение дисциплины нормативных постановлений Верховного суда, рассмотрение в современном обществе как способа предупреждения правовых противоречий, выявление теоретических проблем нормативных постановлений.

Рассмотрение научных вопросов нормативных постановлений Верховного Суда, оценка как основного фактора, формирующего единообразие постановлений суда, изучение его значения.

Место нормативных постановлений Верховного суда в списке категорий правовых актов, анализ пути реализации его специфической функции, закрепленной Конституцией.

Анализ возникших в настоящее время мнений относительно места и понимания нормативных постановлений Верховного Суда среди норм права, правовой силы, предусмотренной учеными.

Установление по результатам анализа особого места, занимаемого нормативными постановлениями в ряду норм права.

Ключевые слова: нормативные постановления Верховного суда, Верховный суд, постановление, значение нормативных постановлений.

The importance of regulatory rulings of the supreme court in law enforcement

The article is based on the study of the meaning of normative resolutions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, determination of its place in the norms of law.

Study of the concept, discipline of normative rulings of the Supreme Court, consideration in modern society as a way of preventing legal contradictions, identification of theoretical issues of normative rulings.

Consideration of scientific issues of normative rulings of the Supreme Court, evaluation as the main factor that forms the uniformity of court rulings, the study of its significance.

The role of normative rulings of the Supreme Court in the list of categories of legal acts, analysing the way of implementation of its specific function enshrined in the Constitution.

Analysing the current views on the place, understanding and legal force of normative rulings of the Supreme Court among the norms of law considered by scientists

Determination of the special place of normative rulings among legal norms according to the results of the analysis.

Keywords: normative resolutions of the Supreme Court, Supreme Court, ruling, meaning of normative resolutions.

Кіріспе. Құқық қорғау қызметі аясында Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары ерекше орын алады және маңызды. Бұл құжаттар құқық қолдану практикасы мен сот шешімдеріне айтарлықтай әсер ететін құқықтық жүйенің негізгі құралдарының бірі болып табылады. Осы кіріспе Жоғарғы соттың құқық қорғау қызметіндегі нормативтік қаулыларының маңыздылығына қысқаша шолу болып табылады және олардың осы саладағы маңыздылығын көрсетеді.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңдар мен нормативтік актілердің түсіндірмелерін тұжырымдайтын, сондай-ақ нақты құқықтық жағдайларда заңдарды қолдану кезінде сақталуы тиіс қағидаттар мен ережелерді көрсететін ресми құжаттар болып табылады. Көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстанда, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңды күшіне ие және соттар мен басқа да құқық қорғау органдары үшін міндетті.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының құқық қорғау қызметіндегі маңыздылығы бірнеше аспектілерде көрінеді. Біріншіден, олар сот даулары мен қылмыстық істерді қарау және шешу кезінде судьялар мен құқық қорғау органдары үшін құқық көзі және нұсқаулық ретінде қызмет етеді. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары соттарға заңдарды қолдану практикасын келісуге және біріздендіруге мүмкіндік береді, бұл құқықтық тәртіпті сақтауға ықпал етеді және сот шешімдерінде әділеттілікті қамтамасыз етеді.

Екіншіден, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңнамадағы сәйкессіздіктер мен белгісіздіктерді жоюға көмектесетін күрделі және даулы құқық нормаларын түсіндіруге ықпал етеді. Олар көбінесе заңға қосымша түсініктеме ретінде қарастырылады, бұл оны түсінуді және іс жүзінде қолдануды жеңілдетеді.

Үшіншіден, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық жүйені дамыту мен жетілдіруде маңызды рөл атқаруы мүмкін. Олар заң шығарушыларды заңдарға өзгерістер енгізуге және қазіргі заманғы қиындықтар мен құқықтық тәртіптің қажеттіліктерін ескеру үшін нормаларды нақтылауға ынталандыруы мүмкін.

Бұл баптың мақсаты Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының құқық қорғау қызметіндегі маңыздылығын тереңірек талдау болып табылады. Мақала барысында мұндай қаулылардың сот практикасына әсерін, олардың әділдікті қамтамасыз етудегі және заңдылықты сақтаудағы рөлін, сондай-ақ олардың құқықтық жүйені жетілдіруге қосқан үлесін зерттеу қаралатын болады.

Талқылау мен нәтижелер. Қазақстан Республикасында құқық нормаларын қолдану қатарында Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары танылады. Азаматтық, қылмыстық, жергілікті өзге де соттардың соттылығымен қаралатын істер бойынша Жоғарғы Сот ең жоғарғы сот органы болып табылады, онда сот істері қаралып, сот практикасы мәселесі

бойынша түсініктемесі беріледі. Келтірілген заң нормалары Қазақстан Республикасының Конституциясымен бекітілген. Заң нормаларын түсіндіру бойынша қызмет күнделікті өмірде салалық органдардың заң нормаларын жүзеге асыруында және оның Жоғарғы Сот органымен жүзеге асырылуы бірізді практиканың қалыптасуына үлкен үлес қосады.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысы ол құқықтық алаңда құқықтық акті болып танылады.

Құқықтық актілер туралы заңның нормаларымен құқықтық акт деп, уәкілетті органмен қабылданған белгіленген нысандағы ресми құжат, не жеке билік ететін құқықтық нұсқаманы қамтитын заңды белгіленген нысандағы шешім.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының заң нормасының иерархиясында алатын орны мен құзыреті құқықтық актілер туралы заңмен көрсетілген. Жоғарғы Сот уәкілетті орган және оның нормативтік қаулыларындасот практикасы бойынша түсіндірмелер қамтылатынын, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптамадан өтетінін және қаулының қабылдану тәртібі Қазақстан Республикасының соттары туралы заңнамада қарастырылады деп қаралған. Актіде өзге мерзім көрсетілмесе жарияланған күні заңды күшіне енеді.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің, Қылмыстық процесстік кодекстің және Азаматтық процесстік кодекстің құрамдас бөлігі деп Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысы деп белгіленген.

Жоғарғы Сот жергілікті және басқа да соттардың қарауына жатқызылған азаматтық, қылмыстық және өзге де істер бойынша жоғары сот органы болып табылады, оларға қатысты кассациялық саты функцияларын жүзеге асырады және нормативтік қаулылар қабылдау арқылы сот практикасы мәселелері бойынша түсіндірулер беріп отырады.

Сонымен қатар, Жоғарғы Сот қарауына жатқызылған сот істері мен материалдарын қарайды, зерделейді сот төрелігін іске асыруы уақытында заңдылықтың сақталу мәселелерін қарайды, нормативтік қаулылар мен сот істері бойынша қаулылар қабылдайды, заңда көзделген басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады[1].

Жоғарғы соттың нормативтік қаулысы бірқатар функцияларды өзіне қосады, олар:

1. Заң нормаларын түсіндіру, оларды саралау, құқықтық позицияларды анықтау мақсатында заң нормаларын талқылау, ұқсастығы бойынша қолдану;

2. Жоғарғы Соттың қаулылары бұл нақты істе белгіленген жағдайға қатысты сот практикасын түсіндіру үкімін шығару жүйесі, барлық салалық дауларда ерекше жағдайларды ескеріледі;

3. Жоғарғы Сот құқықтық ұстанымдағы ерекшеліктерді ескеру мақсатында тәуелсіз, әрі қолданыстағы заңнамаға сәйкес ерекше тәртіппен жүзеге асырылады, онда келесі мән жайлер ескеріледі:

- туындаған дауға қатысты жалпы соттың құқық қолдану практикасын зерделеуді;

- қарастырылып отырған істер шеңберінде субъектілік ерекшеліктердің тізімін ескеріп, жалпы процесстік қатынастардың құрамын зеріттеледі;

- Жоғарғы Сот іс бойынша қабылдаған шешімінде, шешімнің мотивациялық бөлігінде қабылданған шешім бойынша түсіндеру жұмысы атқараылады;

- Жоғарғы Соттың қаулысында жалпы мәртебесіне қарай сот шешімдерін жіктей отырып саралайды.

4. Жоғарғы Соттың позициялары нормативтік қаулыда әртүрлі негіздер бойынша жіктелуі мүмкін. Олар қаулының саласына, оның қабылдану жолына, қаулыны қабылдау бойынша ұсынысқа жаңашылдықтарға байланысты. Басым көпшілігі практикадағы қате деп танылған құқықтық ұстанымдарға байланысты;

5. Қабылданған шешімнің біркелкілігі, өзгеше айтқанда бір ізді құқық қолдану практикасына әсері қаралады.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары түсіндіру қажеттілігі жалпы қоғамда заң нормаларының ортақ түсінігінің нақты түсіндірілуінің қажеттілігінен туындаған. Заң нормалары нақты мән-жайды саралауды жүзеге асыруы заңды іске асыру барысында қиындық туындатады. Құқық қолданушылар арасында жиі заң нормаларына мән-жайды саралау

барысында қиындық тудыртады. Кейде заң нормаларын жылдармен жаңарып толықтырылуын талап етсе, кейбір заң нормаларын қоғамда әртүрлі түсінігін қарастыруға, қарама-қайшылықты ескеруді қажет етеді. Заң нормаларын түсінуге жоғарыдағы олқылықтар кері әсер етеді. Олардың кері әсер етуі қажетті заң нормаларының, азаматтардың конституциялық құқықтарының бұзылуына алып келеді. Сондықтан Жоғарғы Сотпен тиісті құқықтық практиканың қалыптасуын, заң нормаларының орынды қолдануын қалыптастыру мақсатында түсіндіруді қажет етеді. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары ол сот практикасындағы кемшілікті жедел анықтап онымен күресетін заңдылықтың негізгі құралы. Бұл құралдың туындау себебі оның жедел әрі көпсалалығына негізделген. Нәтижесімен нормативтік қаулы соттың бір ізді практикасын уақытылы қалыптастырып, заңның қате қолдануына төтеп береді. Сот қызметінің маңызды компоненті жоғарғы соттың нормативтік қаулысы, сот практикасының қалыптасуы оның нәтижесі танылады.

Орыс ғалымдары С.Н. Братся және А.Б. Венгеров, даулы жағдайда заңды қолдану, іс бойынша сот шешімін түсіндіруге заңмен белгіленген түсініктер жинағы [2].

Алайда сот нормативтік қаулыларына ғалымдармен қабылданған ортақ көзқарас жоқ. Кей ғалымдар сот шығармашылық билігінің маңыздылығын мойындамайды. Ал екінші ғалымдар оның пайдасын мүлдем жоққа шығарады. Ол ғалымдардың ойынша сот билігі заңды атқарушы және сот міндетінің қатарында оны атқару барысында туындайтын олқылықтарды заң шығару құқығы толық атқарушы биліктің функциясымен қарастырылмайды деп ғалым Р.З. Лившиц қарастырған [3].

Сот бұл функцияны заң нормасы азаматтардың құқықтарын қорғау барысында анықталған кемшіліктерге қатысты құқық нормаларын жасақтау арқылы вакуумды тудырады деп А.И. Дихтияр мен Н.А. Рогожиннің еңбектерімен белгіленген [4].

А. Барак соттардың заң шығармашылығы тек жанама қызмет оның нәтижесі әрдайым негізгі төрелік қызметімен байланысты деп атап өткен.

В.М. Лебедев соттарға төрелігін жүзеге асыру барысында оңай емес, заң нормасымен реттелмеген жағдайда әділетті шешімді қабылдау үшін оны сүйемелдеуге қажетті заң нормасын алмастыру мақсатында ойлап табуға мәжбүр болған. Соттар заң нормасының аясы белгісіздікке тірелгенде оны жойып, заң шығарушы ретінде әрекет етеді [5].

Ұқсас көзқарасқа ғалымдардың шолуы жиі ұштасады және ғалымдардың басым бөлігі оны қолдамайды [6].

Зеріттеушілердің келесі тізімі бұл құқықтық реттелуге өз пікірлері бар. Мысалы, Д.А. Керімов «Түсіндіруші құқықпен белгіленген мәтінге еш өзгеріссіз тек түсіндіру жұмысын жүзеге асыруы тиіс»-деп келіспейді. Ғалым Г.С. Сапарғалиевтің көзқарасы ұқсас пікірде ұштасады, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларымен заңның олқылықтарын түсіндіріп, ой толықтыруы қате, себебі ол жаңа нормаларды жасақтауға сол саланың уәкілетті орган емес деп айтып кетеді [7].

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысында берілген түсініктемесінде интеллектуалдық тұрғыда норманы түсіндіру процесі арқылы дайындалады. Мұндай қаулы Конституциялық нормативтік деп аталса да, норманы құрамайды ол тек түсіндіруші құжат ретінде есептеледі [8].

Практикада соттармен шыңғарылған шешімдер мемлекеттік органдар мен шешімге қатысы бар тұлғалармен орындалуы міндетті, сол шешімге берілген түсініктерге сәйкес қабылданады, заң нормаларының түсіндірулері де осы шешімдері мен оларға берілетін түсініктермен тығыз байланысты көрініс табады. А.С. Пиголкиннің айтуынша олардың айырмашылығы, нормативтік қаулы түсіндіру актісі ретінде қатаң бағыныштылық сипатына болады және жаңа, өзге нормаларды қамтымайды, жеке дара қолданылмайды [9].

Қазақ ғалымдарының ойтұжырымы келесі айырмашылықтың шектерін ашық көрсетеді, шешіммен бірге берілген ресми түсіндіру қабылданған актімен бірге қолданылады, ал егер акт күшін жойса немесе өзгертілсе нақты сол шешіммен бірге түсіндіруде өз күшін жояды, онда қосалқы мәнді сипаттар болуы мүмкін, ал нормативтік қаулылар нақты әрі қабылданатын актіден тыс қызмет етеді [10].

Кейбір ғалымдар өз еңбектерінде, нормативтік қаулы тек түсіндіруден өзге ештеңені қамтуы болмауы қажет және заңға өзгерістер көзделмеуі қажет деп белгілеген. Себебі нормативтік қаулылар дәлел ретінде қолданудың құралы ретінде іске асырылуы қажет [11].

Жоғары ақпараттың негізінде, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары мазмұны толықтырылуы тұрақты жүргізілуі қажет. Сондақтан нормативтік қаулыларды заң шеңберінше жеке жіктеп қолдануға болмайды олар тек түсіндірудің қызметін атқарады. Сотпен қабылданған шешім секілді жеке кешке ие бола алмайтынын түсінікті. Ал нормативтік қаулының нәтижесімен заң нормасын түсіндіруші норма арасында қайшылықтар мен даулар туындау қауіпі жоғары. Осылайша заң шығарушы сот органына заң нормасын шығаруға оны өзгертуге немесе жіктеуге мүмкіндік бермей, тек керісінше қатысы бар азаматтарға түсіндіру береді.

Ежелгі Римдік құқыққа сәйкес соттар тек төрелікті жүзеге асыруы тиісті, ал заң шығарушы қызметін іске асырмайды.

Барлығына белгілі қағида ол бір мемлекеттік орган екінші мемлекеттік органның уәкілеттігін өзіне артып, оның қызметін жүзеге асыруы қайшылықтар тудырады, сол себепті сот органдарына заң шығармашылығы бойынша уәкілеттікті алмастыру қарастырмайды. Себебі көптеген ғалымдардың айтуынша заң шығармашылығын сотқа жүктеу немесе сотпен ол құқықты алмастыру үлкен шиеліністіктерге алып келеді. Ә.Д. Байковтың айтуынша уәкілетті органның функцияларын алмастыру үйлесімді үйлесімдікті бұзады [12].

Осындай заң нормаларының қайшылықтарының алдын алу мақсатында А.И. Дихтяр мен Н.А. Рогожиннің айтуынша тек заң шығару функциясын алмастыруға жол берілмейді себебі сот билігінің қызметі деп сот төрелігі деп бақылайды. Сот төрелігін жүзеге асыру соттың негізгі қызметі, ҚР Конституциясын Жоғарғы Сотына жаңа заң нормаларын енгізуге оны бұрмалауға, түсіндірме берілетін заң нормаларына баға беруге құқығы берілмеген. Жоғарғы сотпен берілетін түсініктемелер тек заң нормасының мазмұнын талқылауға, оны біркелкі қолданылуы мақсатында түзетулер мен толықтыруарсыз мақсатына жүзеге асырылады. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысы мүлдем өзгеше актіге жатады.

Жоғарғы Соттың қаулылары құқықтық актілердің сатысынан тыс өзге актінің түріне жатады. Құқықтық актілер туралы заңмен белгіленген актілер сатысынан тыс, ол ерекше нормативтік қаулылар қатарында, онымен өзге заң нормаларының қалай түсіну қажеттілігін белгілейді.

Сондықтан, Жоғарғы Сот өзі түсіндіретін норманың мазмұнының сақталуына, орындалуына және қолданылуына түсіндірме береді. Сот жүйесі және соттардың мәртебесі жөніндегі құқық нормалары мен заң қолданысына қатысты нормалар іске асырылды. Г.С. Сапарғалиев жоғарғы соттың ҚР сот қаулыларын тәжірбеге бейімделгеніне байланыс тек түсініктеме беру оны талқылау Жоғарғы Соттың құқытарының шектелуіне алып келеді [13].

Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі жөнінде заңның 22-бабымен сот практикасы мәселесі бойынша түсіндірмелер жөнінде нормативтік қаулы қабылдауды қарастырылуы қажет [14].

Жоғарғы соттың қаулысы түрінде түсіндіру актісі жасақталады. Конституциялық нормативтік актілер өз табиғатымен құқықтық норманы қамтымайды тек түсіндіру жұмыстарын жүргізеді. Мұндай түсініктердің құқық субъектілеріне міндетті болатынын аңғаруға болады. Осы құқық нормасын түсіндіруші әрі құқық субъектілеріне міндетті болуы біздің қоғамда сот құқықтық күзіретінің қатарында нормативтік актілерді шығару функциясымен жақындастырады. А.С. Пиголкин өз еңбектерінде Жоғарғы Соттың қаулылары нормативтік акті ретінде жаңа құқықтық нормаларды қамтымай тек түсіндіруді жүзеге асырады және актіден бөлек қолданыла алмайды [15].

Е.Б. Әбдірасұлов нормативтік құқықтық акті тек өзі түсіндіретін құқықтық нормамен қатар қолданылады, заң нормасы жойылған жағдайда өз күшін еріксіз бірге жояды, сол себепті нормативтік актілер ретінде жоғарғы соттың қаулылары заң нормасын түсіндіру барысында қосалқы альтернативсіз мәнін сипаттайды деген тұжырымды баяндайды [16].

А.Ф. Черданцев ғылыми еңбегінде жоғарғы соттың түсініктемелері қандайда бір заң нормасын түсіндіруге жаңашылдығымен ерекшеленеді. Олар сот үкімі мен шешіміне негіз бола алмайды, тек белгіленген заң нормасының пайдалануына негіз бола алады [17].

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары жаңа заң нормасын құру немесе оны өзгерту емес, тек заң нормасының дұрыс қолдануын қамтамасыз ету мақсатында, бұрмалаудан сақтау үшін тиісті ортақ түсініктеме бекітуді көздейді. Осылайша өзі түсініктеме беретін актімен теңдей заң нормаларының құқықтық күшін иелене алмайды. Осындай ерекшелік салдарынан өзі негізделген заң нормасымен қатар өзгерістерге ұшырайды немесе күшін жояды.

Жоғарғы Сот өз кезегінде заң нормасын қолдану аясында маңызы зор нормативтік қаулыларды қабылдайды, қолданыстағы құқық нормаларын құруға немесе өзгертілуі мен тоқтатылуына құқылы емес, заңдар мен нормативтік актілердің түсінігін керісінше пайымдауға құқылы емес, себебі заң шығарушы уәкілетті органдар қатарына жатпайды. Бұл ретте рим құқығының келесі түсінігін атап өткен жөн, «*judicus est jus dicere non dare*» - судья заң шығарушы емес, сот төрелігін жүзеге асырушы.

Билік бөлу қағиасының бірі ол бір биліктің екінші билікке араласуына жол берілмейді сол себепті заң шығармашылығы сот билігінің функциясының қатарында жоқ. Басқаша айтқанда Жоғарғы Сотқа заң шығару функциясын беру қағидалардың бұзылуына алып келеді, Ә.Д. Байковтың ғылыми еңбегінде, «қағидалардың бұзылуы билік арасында қарама-қайшылықтар туғызады, өз функциясын атқаруға кедергі келтіреді» [18]. А.И. Дихтияр мен Н.А. Рогожинның ой-тұжырымдарына сәйкес, «сот билігінің құзыретінің шектерін белгілеу қажет», бұл билік арасында қақтығыстың алдын алады.

Жоғарғы Сот қаулылары жаңа заң нормасын қамтымай тек белгілі заң нормаларын қолдана отырып Жоғарғы Сот қаулыларын құқық қолдану субъектілеріне міндетті болып танылып, нормалардың түсіндірілуін қамтуы қажет. Себебі ҚР Конституциясының 4, 81-баптарының тиісті заң шығару функциясы бекітілмеген, сол себепті заң нормаларын өзгертуге де, толықтыруға да қарастырылмаған. Заң нормаларының түсіндіру барысында заң нормасына баға беруге Жоғарғы Соттың құқығы жоқ. Жоғарғы Сот нормативтік қаулылары заң нормаларының мазмұнын өзгеріссіз дұрыс әрібіркелкі түсінуі және қолдануы мақсатында түсіндіруді жүзеге асырады, олардың түзетілуін немесе толықтырылуын көздемейді. Қазақстан Республикасының «Құқықтық актілер туралы» Заңының 5-бабымен Жоғарғы Соттың қаулыларына берілген анықтамаға мүлдем басқа қырынан қарауға мүкіндік береді [19]. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларымен түсіндірілген құқық нормаларын қолдану әдісі барлық жағдайда қолданылуға міндетті болады, ал қолдану нәтижесінде пайда болған құқық нормасының практикасы сол құқық нормасын қолдану барысында құқық субъектілеріне міндетті болып қалыптасқан [20].

ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларын талдау онда құқықтың барлық нысандары бойынша тікелей түсініктемелер берілетінін аңғартады, сонымен қатар оларды келесі топтарға жіктеуге болады:

1) Заң нормаларын ортақ түсінуді қамтамасыз ету үшін мазмұны мен мағанасын бекітеді. Ол заң нормаларымен белгіленген құқық тәртібін нақты түсінуге алып келеді.

2) Соттардың ортақ практикасын қалыптастыру мен сот тардың қате түсініктерді қалыптастырудың алдын алады. Осы себепті Жоғарғы Сотпен ҚПК-мен өзге де заң нормаларының ортақ түсінігін қалыптастыру мақсатында түсініктеме беріледі.

3) Ұқсастық қағидасын басшылыққа ала отырып заң нормасын ұқсастығына қарай пайдалану олқылықтарға байланысты түсініктеме беріледі.

4) Құқықтық нақты анықтамасы жоқ заң түсініктерінің қолданылу практикасын қалыптастыру мақсатында құқықтық ұғымдардың мәнін зерделейді.

5) Заң нормаларын нақтылайды.

Сонымен қатар, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының негізгі мақсаты нақты заң нормаларын ортақ мәнін ғана қалыптастырып қоймай, оның қолдану практикасын қалыптастыруды көздейді. Өз кезегінде сот шешімдерінің бір ізділігін қалыптастыруға бағытталады.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының реттеу салаларының маңызды бөлігінің бірі болып, азаматтық заң нормаларына қатысты туындаған мәселелер танылады.

Осылайша қоғамдық қатынастардың маңызды бөлігі азаматтық саладағы заң нормаларының нақтылаулар мен негіздеулердің қажеттілігі, өзге заң нормаларының салаларына қарағанда үлкен көлемде ауқымдылығына байланысты тиісті дәрежеде реттелу қажеттілігін тудырды.

Азаматтық заң нормасы саласы теңдей дәрежеде құқықтық түсініктерді нақтылау мен олардың практикалық қолданысында қамтамасыз етілуі қажетті ерекше тәртіпті белгілеуді талап етеді. Бұл заң нормаларын бір ізді қолданысын бекітуге, тиімділігін арттыруға, заң нормаларын тиісті талаптардың сақтала отырып орындалуына алып келеді [21].

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларымен берілетін түсініктер қатарында нақтылаулардың нәтижесінде, азаматтық құқық қаынасы барысында туындайтын сұрақтардың толық жіктей отырып оларды реттеу мүмкіндігі туындайды.

Бірақта аталған қажеттілікті қамтамасыз ету құқықтық дәрежеде ауқымды қиындықтар туындатты. Құқықтық реттелуі үшін маңызды түсініктер мен құқықтық әрекеттердің жіктелген сапалы әрі толық түсініктермен қамтамасыз ету, азаматтық құқық нормаларының қатарында олардың өзге құқық салаларымен тығыз нормативтік қаулымен баяндалған жағдайдан өзге бағыттағы салалас қарым қатынастардың реттелуінің тәртібінде сұрақ туындатады. Өзге бағыттағы депқұқықтық нормалардың жіктелуі мен құқық нормаларының нақтылау механизміне қатысты баяндалған [22].

Жоғарыдағы азаматтық қатынастарды реттеуші заң нормаларымен пайда болатын қиындықтар мен түсініктердің сұрақтары қарапайым өмірде заң нормаларының реттелуін заң нормаларына тиісті ережелерімен реттеледі. Сот органдарымен заң нормаларына қатысты енгізілген нақтылаулар мен талаптар әрдайым құқықтық даулардың туындауына себепкер болуда. Оның себебі соттар өз актілерімен жиі ааматық құқықтық қатынастардың саласынан тыс шығып немесе оның шеңберін шамадан тыс шектеуге жол беруі мүмкін [23].

Ғылыми жинақтармен оқулықтарда ғылыми түсініктер берілу барысында Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларымен құқық саласын тікелей реттеуі көзделмеген.

Жоғарыда көзделген Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысымен азаматтық заң нормасының саласымен реттелетін құқықтық қатынастарды реттеу барысында туындаған қиындықтар үшін Жоғарғы соттың нормативтік қаулыларының құқықтық актілер санатындағы орынын белгілеу бойынша түсініктер тиімді оң септігін тигізеді.

Құқық норматарын нақтылау көптеген зеріктеушілермен құқық нормасын қолдану процедурасына қажеттілікпен негіздейді. Құқық нормаларын қолдану нақыты жағай мен олардың белгіленген ситуациясында қолданылу тәртібін түсінігін нақтылайды. Сондықтан Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларында толық жағдайдың жалпы және ерекше құқықтық жағынан зереленуі қажеттілігі туындайды. Сол себепті нормативтік қаулылардың құрамында жалпы, ерекше және айрықша жаңдайлар жіктеліп, абстрактілік пен нақтылау арасында айырмашылық сипатталуы тиіс. Сипаттау барысынжа логикалық тізбектік жолы қолданылады. Барлық даулы жағдайлардың сипатталуын жіктелусіз нақты жағдайды анықтау үшін қаулыда абстрактілі өзге жағдайлардың жиынтығын жіктеуді қамтамасыз ету қажет. Осылайша егер нақты жағдайды сипататуға жалпы абстрактілі жағдайды сипаттау мүмкін болмаса тиісінше нақты жағдай түсінігі жай методологияық орын алады [24]. Нақтылау барысында жалпы норманың нақты сипатталған жағдайды қандай қолданылуы мүмкіншілігі сипатталады. Өз кезегінде абстрактілі заң нормасы абстрактілі жағдайда асбстрактілі субъектіге қатысты қолданылатыны нақтыланды.

Ғалым Г.В. Демченко өз еңбегінде заң нормасына бір түсінігімен жалпы құқықтық қарым қатынастың толық спектрін қабылдау мүмкін емес екенін мәлімдеген. Себебі қарапайым жалпы заң нормасының ауқымы толық жағдайды қамтамасыз етілмейді. Объективті жағдайға қарағанда қарапайым заң нормасы қарастырған қа тынастар динамикалық тұрғыда жылдам даму үстінде. Сондықтан заң шығарушыға тұрақты дамып өзгеріске ұшырайтын құқықтық қарым қатынастарды реттеуші жалпы норманы қабылдау

қиын кейбір жағдайда салалық ерекшеліктердің түрлі санаттарына байланысты мүмкін емес [25]. Ал қарым қатынастар қарқынды дамып олар сол заң нормасынан тыс пайда болуда. Ал сот өз кезегінде аталған жағдайда әділ шешімді қамтамасыз еуге міндетті. Осылайша – құқықтық нақтылау процесі заңды процесс, себебі қабылданған абстрактілі жалпыға ортақ нормалар ерекше жағдайларды қамтыған заң нормасымен көзделген объективтік жағдайда Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының қажеттілігін туындатпаушы еді. Алайда қазіргі таңда аталған жағдайлар орын алуда.

Өзгеше айтқанда құқықтық нақтылаулар құқықтық реттеудің тиімділігін қамтамасыз ету үшін объективті қажеттіліктің туындауынан пайда болады. Онсыз құқықтық реттеу мүмкін емес, себебі аталған жалпы заң нормасы жалпы жағдайдағы талаптарды ақтамайды. Өзге заң құбылыстарына ұқсас делдалдық, ерікті, бұл құзыреттіліктің қызметі мемлекеттік (немесе уәкілетті қоғамдық) органдардың және оның объектісі заңнамалық болып табылады жоғары деңгейдегі қауымдастық пен абстрактілік ұғымдарын қамтитын нормалар, мұндай нормалардың көлемі ұғымдардың көлемімен анықталады олар қолданылады. Сонымен қатар оңалтудың нәтижелері қызмет белгілі бір нысанда тіркеледі және сатып алынады заңды міндетті сипаты болып танылады. Осылайша, ресми құқықты нақтылау–бұл мемлекет және басқалар жүзеге асырауы қажет құқық нормаларының негізгі түсінігін нақтылайды [26].

Алексеев С.С. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысымен ведомствалық құқықтық актілерді нақыталайды [27]. Калмыкова Ю.Х. азаматтық заң нормаларын және құқық нормаларының анықтамасын. Екіншіден, олар аңқытамалық құқық нормаларын түсіндіруге бағытталған. Үшіншіден, азаматтық құқықтың қарналыдық түсінігін қамтамасыз етеді. Төртіншіден, құқық нормасының түсінігін талқылайды. Құқықтық қолданудың тиімді жолын түсіндіреді [28].

Құқық нормасының түсіндіру Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларымен жүзеге асырылады. Аталған мәселені қарау барысында жалпы құқықтың түсінігі Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысымен реттеледі. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары реттеуші қызметті жүзеге асырады. Сонымен қатар, нормативтік қаулылар тікелей жағдайды нақтылауды көздейді. Туындайтын логикалық сұрақ, қаншалықты нақтылауға болады. Нақтылау нормаларының шегін анықтау маңызды ғылыми жұмыс. Құқықтық актіні нақтылаушы норма өзге құқықтық актілерді алмастырмайды. Тек құқықтық актімен қарастырылған құқық нормасының түсініктерін нақтылайды. Нәтижесінде құқық нормасының жалпы түсінігінен тек жеке жағдайды нақтылайды.

Қазіргі таңда Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларына назар аударсақ, аса күрделі немесе қарапайым заң бұзушылықтардан туындайтын түсініктерді саралау барысында негізге алынуы керек түсініктердің мәні мен белгілерін анықтайды. Бірақ аталған бірізділік практикасын қамтамасыз ету мақсатында судьялар әділ шешім шығару мақсатында объективті бағалаудан, ал сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары қылмысты саралау барысында баға беруді қалыптастыруда.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары аса үлкен маңызға ие. Нормативтік қаулылар тек түсіндіру жұмыстарын жүргізуді қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасының заңнамаларымен бүгінгі күнде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары тиісті дәрежеде маңызды орында белгіленген.

Нормативтік құқықтық сипаттың мағынасын түсіну және нормативтік қаулыларды назарға ала отырып сондай-ақ, олар қосымша нақтылауды қажет етеді, бағыттау қажет осы ресми сапа сипаттамаларын жақсартуға бағытталған құжаттар. Осыған байланысты, біздің ойымызша, біріздендіру қажет нормативтік қаулылардың мазмұнын қалыптастыру қағидалары олардың нысаны мен мазмұнына жаңа талаптар әзірленуі бастаманың нақты рәсімі, нормативтік құқықтық актілерді талқылау және қабылдау және ресімдеу бойынша тиісті нұсқаулықты қабылдануы қажет.

Мұның бәрі заң техникасын жасауға мүмкіндік береді Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының құқық қалыптастырушы актісі құру мен қолданудың нақты ережелерін әзірлеуді қамтитын болады.

Осылайша, жүргізілген зерттеу мынаны дәлелдеуге мүмкіндік береді жалпы Нормативтік қаулылардағы заңдарды нақтылау нәтижелері Қазақстан Республикасының заңнамасын әрі қарай даму мен жетілдіруге тікелей әсер етеді.

Заң нормаларын іске асыру процесінде трансформацияға байланысты оның мазмұнын өзгертуге келесі негіздер анықталады. Олар: қоғамның экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа да өмір сүру жағдайлары, заңнаманы айтарлықтай жаңарту.

Негізгі Заңның нормаларын нақтылау. Бұл ретте егер сот актілері Жоғарғы Соттың нақты істері бойынша, құқықтық ұстанымдарды әзірлеу арқылы төменгі соттарды қабылдауға бағыттайды.

Ұқсас істер бойынша ұқсас шешімдер, нормативтік қаулылар барлық сот практикасын талдау нәтижесі оны тиімді норманың қамтамасыз етуі, олардың міндеттілігі арқылы бірізді құқық нормасын қолдануды қамтасаыз етеді.

Мәні-заңның мағынасын нақтылау заңның мәтінін өзгертпестен және Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының орындарын анықтайды. Заң нормасында аталған өзгерісті «трансформациялар» деп атайды.

Трансформация нормалар мен принциптерді нақтылау процесінде жүзеге асырылады, әсіресе азаматтық құқықтық қатынастар субъектілері тиісті құқықтар мен міндеттермен қамтамасыз етілгенін анықтауды талап етеді.

Бірақ олар әрқашан мәтіндік түрде көбейтіледі және заңнамада көрініс табады, одан туындайды, түсініледі және құқықтық салаға реттеуді енгізеді. Қазақстан Республикасында, біздің ойымызша, бұл Жоғарғы Сот нормативтік қаулылар қабылдау арқылы шара мен шектерді айқындайды.

Мұндай заң нормаларын нақтылау жолы құқықтық актілердің дұрыс қолданылуының қалыптасуының оң практикасын алып келеді.

Заң нормаларының қалыптасуына үлкен үлес қосуынан бөлек жекеленген заң нормаларының трансформациясына қомақты үлес қосады. Жалпы заң нормасының қолданылуы жеке жағдайда қолданылуы үшін ішін ара толық нақтылауды енгізеді.

Қазіргі таңда нормативтік қаулылар заң нормаларының олқылықтарын уақытылы анықтап, оны қоғамдағы қайшылықтардың алдын алу үшін үлкен үлес қосуда.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары қазіргі уақытта құқықтық акт ретінде заң нормаларының бірізділігін қамтамасыз етуде. Нормативтік қаулы қоғамда жаңа заң нормаларын тудырмайды, сот процесі барысында қолданылатын заң нормаларына тиісті құқықтық түсініктемемен қамтамасыз етуде. Бұл қоғамда құқықтық нормаларды құқық органдарымен қолданылуының барысында әртүрлі практикалық сұрақтардың оң шешімін анықтап, қолданылуын қамтамасыз етеді.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары сот қаулыларының заңдылығы мен объективтілігінің орын алуына оң үлесін тигізуде. Бүгінгі күні білікті мамандар сот қаулыларының бірізділігін қамтамасыз ету мақсатында Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларын жиі қолданады. Өз кезегінде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары негізсіз құқықтық саралаудың, заң нормаларының құқық қорғау органдарымен негізсіз қолданылуы салдарынан перспективасы жоқ істердің сотқа жолдануынан, ал құқықтық сала қызметкерлеріне ортақ практиканы анықтауға өз үлесін қосуда. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларына сүйене отырып олардың қалыптасу практикасы судьялардың өз ара сот істері бойынша олқылықтардың алдын алу, сирек орын алатын сот істері бойынша бірізді практиканы қалыптастыруды жүзеге асыруға итермелеуші және сот жүйесінің сот билігін жүзеге асыру барысында жетілдіруші процесс болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңы.
2. Керимов Д.А. Толкование законодательства // Право и образование. 2002. № 3. 88. Б.
3. Лившиц Р.З. Судебная практика как источник права // Конституция и закон: стабильность и динамизм. М.: Юридическая книга, ЧеРо, 1998. 143 Б..

4. Дихтяр А.И., Рогожин Н.А. Источники права и судебная практика // Юрист. 2003. № 1. Б. 2.
5. Барак А. Судейское усмотрение. М., 1999. Б. 142-143.
6. Керимов Д.А. Толкование законодательства // Право и образование. 2002. № 3. Б. 93.
7. Сапаргалиев Г.С. Нормативные постановления Верховного суда как источник действующего права Республики Казахстан // Суды и их роль в укреплении государственной независимости (материалы междунар. научн.-практич.конф., посвященной 10-летию независимости Республики Казахстан. Астана: Изд. центр Верховного суда РК, 2001. Б. 117.
8. Сапаргалиев Г.С. Некоторые проблемы реализации Конституции Республики Казахстан // «Проблемы развития конституционализма в Казахстане». Материалы научно-практич. конференции. Алматы, 2002. Б. 14.
9. Теория государства и права : учебник для академического бакалавриата /А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев ; под ред. А. С. Пиголкина, Ю. А. Дмитриева. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2016.
10. «К вопросу о юридической природе нормативных постановлений Верховного суда Республики Казахстан» Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің хабаршысы № 2 (46), 2020 жыл. file:///C:/Users/админ/Downloads/К+вопросу+о+юридической+природе+нормативных+постановлений+Верховного+Суда+Республики+Казахстан.pdf
11. Абдрасулов Е.Б. Толкование закона и норм Конституции: теория, опыт, процедура /Под общ. ред. академика С.З. Зиманова. Монография. Алматы: Оркениет, 2002. Б. 143.
12. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. М.: Юридическая литература, 1976. Б. 102.
13. Бойков А.Д. Третья власть в России. Книга вторая - продолжение реформ. М.: «Юрлитинформ», 2002. Б. 134.
14. Сапаргалиев Г.С. Некоторые проблемы реализации Конституции Республики Казахстан // «Проблемы развития конституционализма в Казахстане». Материалы научно-практич. конференции. Алматы, 2002. Б. 14.
15. Туранин Владислав Юрьевич Творческое наследие профессора А. С. Пиголкина и современное российское право // Журнал российского права. 2011. №9 (177). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tvorcheskoe-nasledie-professora-a-s-pigolkina-i-sovremennoe-rossiyskoe-pravo>.
16. Абдрасулов Е.Б. Толкование закона и норм Конституции: теория, опыт, процедура /Под общ. ред. академика С.З. Зиманова. Монография. Алматы: Оркениет, 2002. Б. 143.
17. Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий и автобиографий. Т. 3 / Отв. ред. В. М. Сырых. — М.: РГУП, 2015.
18. Тукиев Аслан Султанович, Тлембаева Жанна Урумбасаровна, Елеусизова Индира Каржаубаевна О некоторых проблемах судебного правотворчества // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2016. №3 (44). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-problemah-sudebnogo-pravotvorchestva>.
19. «Қазақстан Республикасының Конституциясы» 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.
20. Сулейменов М.К. Нормативные постановления Верховного Суда в системе источников права. //Юрист.2009.№7.Б.16.
21. Абдрасулов Е.Б. Конкретизация гражданско-правовых норм в судебном решении: опыт Республики Казахстан. // Сборник материалов международной научно-практической конференции «Судебное решение и правотворчество». – Казань, 2009.
22. Конкретизация правовых норм: Общетеоретические работы / И.М. Рабинович, Г.Г. Шмелева // Правоведение. – 1985. – №6. – Б.31-39.
23. Черданцев А.Ф. Толкование советского права. – М.,1979. – С.6
24. Демченко Г.В. Неясность, неполнота и недостаток уголовного закона. // Журнал Министерства Юстиции, 1904. – №8. – Б.345.
25. Маами К.А. Судебное нормотворчество в условиях новых тенденций в развитии правовых систем. Материалы международной научно-практической конференции. ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, 2006 – Б.10-11.
26. Папкова О.А. Судейское усмотрение в гражданском процессуальном праве. Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 1997. – Б. 12.

Авторлар туралы ақпарат

Турегелдиев Б.У. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Заң факультетінің 3 курс докторанты.

Нурутдинова А.Ж. - PhD докторы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы.

Исаева А.Ж. – PhD докторы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры м.а.

Турегелдиев Б.У. - докторант 3 курса юридического факультета Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева.

Исаева А.Ж. – доктор PhD, и.о. ассоциированный профессор кафедры «Правоведение» Кызылординского университета имени Коркыт Ата.

Нурутдинова А.Ж. – доктор PhD, старший преподаватель кафедры Юриспруденции Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова.

Turegeldiev B.U. - 3rd year doctoral student at the Faculty of Law, L.N. Gumilev Eurasian National University.

Issayeva A.Zh. – Doctor of PhD, Acting Associate Professor of the Department of «Jurisprudence» of the Korkyt Ata Kyzylorda University.

Nurutdinova A.Zh. - PhD, senior lecturer at the department of Jurisprudence of Aktobe Regional University named after K.Zhubanov.

K.R. Useinova¹, A.G. Kan², S.D. Daniyarov¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

²Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after Makan Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

MODELS OF INTERACTION BETWEEN GOVERNMENT AGENCIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

The article examines the issues of interaction between civil society institutions and public authorities. Various approaches and models of interaction between civil society and the state are analyzed, including at various stages of historical development. The conclusion is made about the need for optimal interaction between government authorities and civil society through the creation of effective mechanisms to ensure the participation of citizens in various public associations.

The article was prepared within the framework of the AP14871865 project "Political and legal problems of the formation of integrity in the Republic of Kazakhstan in the modern period".

Keywords: civic engagement, cooperation, government agencies, civil society institutions, models of interaction.

Мемлекеттік органдардың азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл модельдері

Мақалада азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік органдардың өзара іс-қимыл мәселелері қарастырылады. Азаматтық қоғам мен мемлекеттің, оның ішінде тарихи дамудың әртүрлі кезеңдеріндегі өзара іс-қимылының әртүрлі тәсілдері мен модельдері талданады. Азаматтардың әртүрлі қоғамдық бірлестіктерге қатысуын қамтамасыз ететін пәрменді тетіктерді құру арқылы билік органдары мен азаматтық қоғамның оңтайлы өзара іс-қимылының қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Мақала AP14871865 "қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасында парасаттылықты қалыптастырудың саяси-құқықтық мәселелері" жобасы шеңберінде дайындалған.

Түйінді сөздер: азаматтық белсенділік, ынтымақтастық, мемлекеттік органдар, азаматтық қоғам институттары, өзара іс-қимыл модельдері.

Модели взаимодействия государственных органов с институтами гражданского общества

В статье рассматриваются вопросы взаимодействия институтов гражданского общества и органов государственной власти. Проанализированы различные подходы и модели взаимодействия гражданского общества и государства, в том числе на различных этапах исторического развития. Сделан вывод о необходимости оптимального взаимодействия органов власти и гражданского общества посредством создания действенных механизмов, обеспечивающих участия граждан в различных общественных объединениях.

Статья подготовлена в рамках проекта AP14871865 «Политико-правовые проблемы формирования добропорядочности в Республике Казахстан в современный период».

Ключевые слова: гражданская активность, сотрудничество, государственные органы, институты гражданского общества, модели взаимодействия.

Introduction. Cooperation between State institutions and civil society, including through dialogue with a wide range of public organizations, is essential to maintain stability, reduce social tension, and successfully implement public policies, including social reforms. One of the confirmations that today the state is interested in the formation and strengthening of civil society institutions in the country, as well as ensuring their effective operation, is the creation and operation of the Institute of the Commissioner for Human Rights, various presidential councils, as well as the activities of other councils and commissions aimed at strengthening interaction between public authorities and institutions civil society.

Many scientific papers have been devoted to the very problem of interaction between public authorities and civil society structures. At the same time, it is possible to consider models of interaction between civil society institutions and public authorities using examples of cooperation between the state and non-profit organizations.

The main part. Civil society is the hypostasis of any civilized (based on the social division of labor) human community. It was, is and always will be. Another thing is that every time it appears in a certain concrete historical form [1]. Thus, according to the author, no political regime can completely absorb or eliminate modern civil initiatives, completely destroy the material and spiritual life of citizens, destroy social ties and independence of both individuals and social groups. V.V. Ryabev, analyzing the relationship between the state and civil society, identifies such models as: - the paternalistic model. The signs of this model are: identification of the state and society; understanding of a person as a cog in the mechanism of the state; establishment of duties, not human rights and freedoms; total state control over all spheres of society, including the personal life of a citizen, etc.; - the individualistic, liberal model, according to the author, is typical for Western Europe, the USA and a number of other countries. Signs: the ultimate source of state power is a free citizen; the priority of human and civil rights and freedoms in relation to the state; the restriction of a citizen's independence is carried out exclusively by the volume of his rights and freedoms, and the restriction of state power is by civil society. - the participatory model. Signs: the main function of the state is to create, in accordance with the law, various social benefits for all citizens, taking into account the capabilities of each citizen; recognition of mutual connection and, at the same time, the inconsistency of the relationship between the state and civil society; the state is considered as an instrument for creating and ensuring decent conditions for the existence and development of citizens and society; The state has the functions of subsidiarity and solidarity, that is, the duty of the state to take care of the welfare of citizens, including the disadvantaged and the poor [2].

Other researchers in the field of civil society, recognizing the need for interaction between the state and civil institutions at the present stage of development, analyze models of such contradictory interaction from different sides.

Thus, the American professor and sociologist E. Arato focuses on interaction with the economic component of any state. The researcher believes that it was with the development of capitalism that the state began to be pushed aside so that freedom of market relations became possible. Therefore, instead of contrasting the state and civil society, he proposed a different model, which consists of three parts: the state, civil society and the economy [3].

Another researcher G.N. Weinstein, identifying three models of civil society relations with the authorities [4], believes that the first is a model of confrontation in which the strengthening of one side means the weakening of the other.

Such reciprocity between the state and civil society is not new, but it most accurately describes the specifics of the difficult relationship between civil society and government under a political regime prone to authoritarianism.

The second model is the democratization of society. When it becomes relevant not the confrontation of civil society with the authorities, but the search for compromise and consensus in relations with each other.

The third model corresponds to the situation of a democratic society and assumes a stable partnership between government institutions and civil society.

Moreover, when describing the latest model, in our opinion, such a statement about the interaction of civil society and the state as "...to work together, not instead of each other" [5].

The author's approach of another researcher in the field of civil society, O.V. Pasler, is quite original, which classifies all models of interaction between civil society and the state according to two criteria [6]:

1) criterion – from the position of strength and weakness of the subjects of interaction: an ideal model ("a strong state – a strong civil society"); a moderately de–statistic model ("a moderately weak state - a moderately strong civil society") – Great Britain, USA, Australia, etc.; moderately statistic model ("moderately strong state – moderately weak civil society") – Germany, France, etc.; statistic model ("strong state – weak civil society") – China, Latin American countries, Islamic countries, etc.; an extremely statist model ("an extremely strong state is an extremely weak civil society") – Venezuela, Cuba, etc.;

2) the criterion is based on the principle of functioning of models: a model of the "pendulum" type (countries of the western area), a model of the "typhoon" type (countries of the non–Western area).

From the position of strength and weakness of the subjects of interaction, the researcher refers Russia to the statist model, since, according to the author, our citizens are accustomed to strong state power and associate it with the functions of the state – restoring order in the country, employment opportunities, social guarantees and well-being, suppression of crime, etc.

At the same time, in our opinion, O.V. Pasler's attribution of the mechanism of interaction between civil societies and the state to the pendulum-type model peculiar to the countries of the American area is somewhat hasty. On the one hand, we can agree that in the history of the Russian state, periods of reform are replaced by counter-reforms and our state either creates institutional spaces or destroys them. On the other hand, the typhoon-type model characteristic of the East, in which manifestations of civil society are sometimes spontaneous, reactive and are a reaction to internal and external threats, is also reflected in modern realities.

Another researcher, Doctor of Economics A.A. Auzan identifies three forms of interaction between civil society and the state, depending on the external effects that such a society affects in order to internalize [7]. The first is when civil society is an assistant to the authorities, if state bodies do not cope well with identifying external effects. Then civil society takes over the protection of these interests. The second is when civil society not only identifies the problem of external effects, but also internalizes, solves the problem of external effects without addressing the state, acting as a participant parallel to the state. The last option is when civil society acts on secondary effects. Secondary effects may be caused by an attempt by the state to internalize external effects, that is, they may be the consequences of coercion applied by the state related to the violation of human and civil rights and freedoms, then there is a direct confrontation with the state on the part of civil society.

A worthy advantage of this concept is the ability to link the problems of civil society with the theory of externalities and assign civil society the role of a participant capable of resolving the identified problems more responsibly than the state.

The approach of sociologist, Doctor of Philosophy Yu.M. Reznik is quite meaningful, who tried not only to determine the qualitative originality of historical models and types of civil society at a particular moment of their existence, but also to highlight their regional projections in the modern world.

An interesting point of view on this problem of interaction between civil society and the state is S.B. Beroev, a member of the Public Chamber of the Republic of North Ossetia – Alania, who, based on the idea of complementarity between civil society and the state, notes that "civil society is not a system that opposes the state.... The institutions of civil society replace the state where, in principle, it cannot cope and, by its very nature, cannot cope" [8].

In any case, when considering the issue of interaction between public authorities and civil society structures, it is impossible to comprehensively consider all the theories that exist in modern political science. Of course, any approaches somewhat simplify the complex and multidimensional relations between the state and civil society at the present stage of development.

At the same time, one thing is clear that the state and civil society are interacting actors.

The entire history of the development of the state-legal matter indicates that the state has never been passive towards society since its inception, but has always been present in it and has always been very active towards it [9].

Conclusion. Indeed, nowhere and never, with the exception of historically short-term revolutionary cataclysms, have State power and civil society been in a state of complete denial of each other. And even more so, nowhere in the world, even in the most developed democracies, is there and cannot be complete and final justice, full mutual understanding between the state and civil society. It's just that in different eras and under different regimes of government, there is a predominance of either the principles of tolerance and mutual respect, or the principles of denial, violence and confrontation.

It seems that all attempts to separate civil society and the state are undertaken by scientists only in order to emphasize the essential difference and contradictory unity of the nature of these socio-political phenomena.

At the same time, in modern conditions, civil society can be established and maintained only through discussion and dialogue. A developing civil society needs a State that ensures national and general social interests and plays the role of an arbitrator between its various structures. And the quality and variety of platforms for meaningful conversation between civil society and the state will largely determine further prospects for the development of civil society

List of sources used

1. Mamut L. S. Civil society and the state: the problem of correlation // Social sciences and modernity. - 2022. – No. 5. – pp. 98-102.
2. Ryabev V. V. On the issue of interaction between the state and civil society in modern Russia // Journal of Sociology and Social Anthropology. - 2015. – No. 2. – Vol. VIII. – pp. 10-14.
3. Arato A. The concept of civil society: ascent, decline and reconstruction // Polis. – 1995. – No. 3. – pp. 29-32.
4. Weinstein G. N. Civil society and government. Problems of conceptualization // Problems of the formation of civil society in Russia: materials of the scientific seminar. – Issue 2. – M., 2013. – pp. 95-108.
5. Spitsyn A. I. Chief of Staff of the Public Chamber of the Orenburg region // "The structure of modern civil society" // Public Chambers of the Russian Federation: official website [Electronic resource]. – URL: <http://www.oprf.ru/discussions/1862/1933/newsitem/20232> (date of application: 07/14/2023).
6. Pasler O.V. Civil society and the state: dis. ... candidate of Political Sciences. sciences'. – Stavropol, 2021. – pp. 113-114.
7. Auzan A.A. Civil society as an alternative way of producing goods. Working materials / A.A. Auzan. – pp. 7-10.
8. Civil society and the state: new standards of interaction// The Public Chamber of the Russian Federation : official website [Electronic resource]. – URL: <http://www.oprf.ru/discussions/1862/1933/newsitem/20544> (date of application: 07/18/2023).
9. Corruption in the world and the international strategy to combat it: a monograph / edited by V.A. Nomokonov. – Vladivostok, DVSU Law Institute, 2014. – 143 p.

Information about the authors

Useinova K.R. – Head of the Department of Theory and History of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Law, Associate Professor.

Kan A.G. – Head of the research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Candidate of Law, police Colonel.

Daniyarov S.D. – Doctoral student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Усеинова К.Р. – заведующая кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор.

Кан А.Г. – начальник научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Данияров С.Д. – докторант кафедрасы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, м.ю.н.

Усеинова К.Р. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор.

Кан А.Г. - Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми-зерттеу орталығының бастығы. М. Есболатова, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Данияров С.Д. – әл-Фараби атындағы ҚазҰ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының докторанты.

Л.Т. Культемирова¹, М.Б. Токсанова¹, Б.А. Шопабаев²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ОБОРОТ ГРАЖДАНСКОГО ОРУЖИЯ: ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Вопросы оборота гражданского оружия всегда являлись объектом отдельного внимания со стороны государства. В Казахстане создана система правовых и организационных мер регулирования оборота гражданского оружия. К числу таких мер относится установление правовых запретов и ограничений. Используя термин «оборотоспособность», авторы подчеркивают его ограниченный потенциал применительно к гражданскому оружию. Это обусловлено тем, что оружие является источником повышенной опасности для жизни и здоровья человека, безопасности общества.

В статье сформулированы предложения в законодательство по вопросам регулирования оборота гражданского оружия. Обоснована необходимость конкретизации отдельных запретов на ношение оружия в общественных местах.

Подчеркнуто, что назначение и роль правового регулирования оборота гражданского оружия заключается в обеспечении законопослушного поведения граждан не только путем различных запретов и ограничений, но и через воспитательное воздействие права.

Ключевые слова: гражданское оружие, оборот оружия, коллекционирование оружия, экспонирование оружия, пользователь оружия, приобретение оружия, владелец оружия, холодное оружие, оружие самообороны, спортивное оружие, охотничье оружие, запреты на оборот оружия.

Азаматтық қару айналымы: қазақстан республикасындағы құқықтық реттеудің жекелеген аспектілері

Азаматтық қару айналымы мәселелері әрқашан мемлекет тарапынан ерекше назарда болды. Қазақстанда азаматтық қару айналымын реттеудің құқықтық және ұйымдастырушылық шараларының жүйесі құрылды. Мұндай шаралардың қатарына құқықтық тыйымдар мен шектеулер белгілеу жатады. «айналым қабілеттілігі» терминін қолдана отырып, авторлар оның азаматтық қаруға қатысты шектеулі әлеуетіне баса назар аударады. Бұл қару адамның өмірі мен денсаулығына, қоғамның қауіпсіздігіне үлкен қауіп төндіретіндігіне байланысты.

Мақалада азаматтық қару айналымын реттеу мәселелері бойынша заңнамаға ұсыныстар тұжырымдалған. Қоғамдық орындарда қару алып жүруге жекелеген тыйымдарды нақтылау қажеттілігі негізделген.

Азаматтық қару айналымын құқықтық реттеудің мақсаты мен рөлі азаматтардың заңға бағынатын мінез-құлқын әртүрлі тыйымдар мен шектеулер арқылы ғана емес, сонымен бірге құқықтың тәрбиелік әсері арқылы да қамтамасыз ету болып табылады.

Түйінді сөздер: азаматтық қару, қару айналымы, қаруды коллекциялау, қаруды экспонаттау, қаруды пайдаланушы, қаруды иелену, қару иесі, суық қару, өзін-өзі қорғау қаруы, спорттық қару, аңшылық қару, азаматтық қару айналымына белгіленетін тыйым салулар.

Arms turnover non-military weapons: certain aspects of legal regulation in the republic of kazakhstan

The issues of arms turnover non-military weapons have always been the subject of special attention from the State. Kazakhstan has established a system of legal and organizational measures to regulate the circulation of non-military weapons. Such measures include the establishment of legal prohibitions and restrictions. Using the term «turnover», the authors emphasize its limited potential in relation to non-military weapons. This is due to the fact that weapons are a source of increased danger to human life and health, and to the safety of society.

The article formulates proposals for legislation on regulating the circulation of non-military weapons. The necessity of specifying individual prohibitions on carrying weapons in public places is justified.

It is emphasized that the purpose and role of legal regulation of the circulation of non-military weapons is to ensure law-abiding behavior of citizens not only through various prohibitions and restrictions, but also through the educational impact of law.

Keywords: non-military weapons, arms turnover, collecting weapons, exposure of weapons, the user of an weapon, purchase of weapons, the owner of an weapon, edged weapons, self-defense weapon, sporting weapon, hunting weapon, prohibitions imposed on the turnover of weapons.

Введение. Конституция Республики Казахстан закрепила основные права и обязанности человека и гражданина, определившие содержание всего национального законодательства страны [1]. К числу таких прав относится право каждого защищать свои права и свободы не противоречащими закону способами, в том числе, применяя необходимую оборону (статья 13). Каждый, проживающий в Казахстане, вправе указывать или не указывать свою национальную принадлежность, пользоваться своей культурой (статья 19), свободно выбирать род деятельности и профессию (статья 24). Право граждан Республики Казахстан иметь в частной собственности любое законно приобретенное имущество гарантировано конституционной нормой о недопустимости лишения человека имущества, принадлежащего ему на праве собственности, кроме как по решению суда (статья 26). «Люди ... живут в материальном мире, где предметы, имущество помогают им удовлетворить их насущные, ежедневные жизненные потребности [2, с.56].

В контексте реализации указанных прав в рамках данной статьи будут рассмотрены отдельные аспекты оборота гражданского оружия на территории Республики Казахстан.

Общие принципы регулирования права на самооборону и иных перечисленных прав закреплены отраслевым законодательством Республики Казахстан. В частности, отношения, связанные с приобретением оружия, в результате чего оно становится объектом собственности и иных вещных прав, являются гражданско-правовыми. С одной стороны, они подпадают под действие таких принципов, как свобода отношений по приобретению имущества, недопустимость произвольного вмешательства кого-либо в частные дела, необходимость беспрепятственного осуществления гражданами своих прав. Физические и юридические лица «свободны в установлении своих прав и обязанностей на основе договора и в определении любых его условий, не противоречащих законодательству» [3]. С другой стороны, Гражданским кодексом Республики Казахстан предусмотрена возможность ограничения данной свободы. Это обусловлено необходимостью обеспечения безопасности, защиты жизни и здоровья людей, общества и в целом государства. Кроме того, данным нормативным правовым актом используется понятие «оборотоспособность». Суть его заключается в характеристике степени возможности использования объекта в свободном обороте в гражданско-правовых отношениях. Согласно статье 116 Гражданского кодекса, виды имущества, приобретение или отчуждение которых допускается по специальному разрешению, или которые могут принадлежать только определенной категории лиц, являются

ограниченно оборотоспособными [3]. Такое имущество и порядок его оборота определяется отдельным законодательством.

Гражданское оружие в силу своих технических характеристик и возможностей относится к источникам повышенной опасности и имеет неограниченный потенциал угрозы для жизни и здоровья человека, безопасности общества. Это является основанием для отнесения его к имуществу с ограниченной оборотоспособностью и требует соответствующего регулирования. Конституционная норма (статья 39) о возможности ограничения прав в целях охраны общественного порядка, жизни и здоровья человека является в данном случае определяющей при установлении степени регулирования. Под него подпадает и оборотоспособность гражданского оружия, и правоспособность граждан и юридических лиц в сфере оборота оружия.

Материалы и методы. Исследование вопросов оборота гражданского оружия в Республике Казахстан осуществлялось на базе национального законодательства и теоретических разработок в данной области.

В соответствии с общенаучными подходами к проведению теоретических исследований, методологическую основу работы составили базовые положения метода диалектического материализма, позволяющие отразить взаимосвязь теории и практики, содержания и формы предмета исследования, процессы развития и качественных изменений рассматриваемых правовых явлений. Для формулирования выводов и предложений применялись такие общие частнонаучные методы, как дескриптивный, сравнительно-правовой, конкретно-социологический, структурно-функциональный, анализ, синтез.

Основная часть. Вопросы оборота гражданского оружия всегда являлись объектом отдельного внимания со стороны государства. Традиционное обращение к историческим аспектам свидетельствует о применении соответствующих организационно-правовых мер регулирования уже в раннесоветский период. Так, в 1918 г. было принято постановление СНК РСФСР «О сдаче оружия». Цель данного документа, юридическая сила которого распространялась на всю территорию советского государства, заключалась в создании правовой основы для изъятия оружия у населения, пресечения и дальнейшего предупреждения незаконного его хранения, использования в преступных целях, в первую очередь, против органов государственной власти и ее представителей. В 1920 году СНК РСФСР принял декрет «О выдаче и хранении огнестрельного оружия и обращении с ним», согласно которому право на хранение и применение оружия имели представители соответствующих сфер деятельности (военнослужащие, милиция и т.п.). Предоставление права на хранение оружия иным лицам допускалось только в исключительных случаях [4]. Контроль за оборотом оружия, соблюдением правил его приобретения и хранения был возложен на милицию. При этом, отсутствовали единые требования, которые действовали бы на территории всей страны. Вплоть до 1960-х годов для приобретения охотничьего оружия не требовалось наличие охотничьего билета. А жителям промышленных районов предоставлялось право приобретать оружие без специального разрешения, но с обязательной регистрацией его по месту жительства. Лишение гражданина избирательного права лишало его также права на приобретение оружия, поскольку демонстрировало его неблагонадежность.

Только в 1975 году Советом Министров СССР был утвержден единый порядок приобретения, учета и хранения охотничьего оружия [5]. Документом предписывалось условие приобретения оружия исключительно на основании разрешения органов внутренних дел и при наличии охотничьего билета. Все приобретаемое оружие, а также оружие, приобретенное до принятия данного постановления, подлежало регистрации. Кроме того, Министерству внутренних дел СССР совместно с Министерством обороны СССР было поручено разработать инструкцию о порядке приобретения, учета, хранения и использования охотничьих ружей и боеприпасов.

При существовавшей уголовной ответственности за незаконное ношение, хранение, приобретение огнестрельного оружия была предусмотрена норма об освобождении от таковой в случае добровольной сдачи оружия и боеприпасов к нему [6].

Первым нормативным правовым актом, определившим базовые положения оборота оружия на территории Республики Казахстан, является Закон Республики Казахстан от 27 октября 1993 г. «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» [7]. Документом было введено понятие оружия и закреплена его классификация; обозначены ограничения на оборот служебного и гражданского оружия и установлен порядок его продажи и приобретения; определена система уполномоченных субъектов в сфере оборота оружия и сформулированы права и обязанности изготовителей и владельцев оружия. При охвате, казалось бы, достаточно широкого круга вопросов, данный закон сложно назвать проработанным и системным, дающим точное представление о регулируемой сфере общественных отношений. Более того, появление новых видов оружия и, соответственно, угроз для жизни и здоровья человека, безопасности общества и государства; необходимость введения новых инструментов контроля за оборотом оружия, а также установления не просто ограничений, но и запретов; расширение субъектов, имеющих права в сфере оборота оружия – все это требовало соответствующего нормативного правового регулирования. В этой связи актуальны слова профессора М.Т. Баймаханова, что в ряде случаев существенных изменений общественной жизни, правовые акты, регулирующие данную сферу отношений, не могут быть приведены в соответствие с изменившейся обстановкой отдельными поправками и дополнениями. В таких случаях необходима полная переработка действующих правовых актов, замена их совершенно новыми, качественно отличающимися от первых [8, с.82].

Именно этим обусловлено принятие через пять лет нового закона, регулирующего правоотношения в сфере оборота гражданского, служебного, боевого ручного стрелкового и холодного оружия на территории Республики Казахстан [9]. Закон Республики Казахстан «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» от 30 декабря 1998 года на сегодняшний день претерпел неоднократные изменения и дополнения (за 25 лет в него 43 раза было внесено различных поправок). Самым динамичным в плане нормотворческой деятельности в сфере оборота оружия стал 2014 год, когда в указанный закон семь раз вносились изменения. Они касались: классификации оружия, лицензионно-разрешительной деятельности в сфере оборота оружия, полномочий Правительства Республики Казахстан и органов внутренних дел и т.д. Существенные изменения были внесены после трагических событий в 2016 году, связанных с террористическими актами в Алматы и Актобе, а также в 2022 году [10] после январских событий, произошедших на территории всей страны. Ужесточены вопросы оборота оружия и требования к юридическим лицам, занимающимся реализацией оружия; внесены изменения по максимальному количеству оружия, которое граждане вправе иметь (с 10 до 4 и 2 единиц); введено понятие охолощенного оружия и в связи с этим, закреплён новый вид гражданского оружия; введены дополнительные запреты, в частности, передача оружия другому лицу, применение в населенных пунктах и в не отведенных для этого местах любого вида оружия (огнестрельного, газового, электрического, пневматического или метательного); запрещено выставление оружия в торговом зале, в специально оборудованном хранилище в состоянии, позволяющем производство выстрела и т.д.

На сегодняшний день к гражданскому оружию относятся следующие виды оружия: оружие самообороны, спортивное, охотничье, сигнальное и охолощенное оружие. Целевое предназначение гражданского оружия заключается в коллекционировании, экспонировании, самообороне, занятии спортом, охотой, использовании в образовательной и культурной сферах.

Право на приобретение перечисленных видов оружия имеют граждане Республики Казахстан, достигшие: а) 16 лет при приобретении в спортивных целях метательного оружия; б) 18 лет при получении по месту жительства разрешения от органов внутренних дел на отдельные виды оружия; в) 21 года при приобретении огнестрельного гладкоствольного длинноствольного оружия самообороны и охотничьего оружия. Кроме того, гражданское оружие вправе приобретать юридические лица с особыми уставными задачами, а также организации образования и культуры.

Общее количество оружия, которое граждане Республики Казахстан вправе хранить, составляет 4 единицы охотничьего огнестрельного оружия (из них, 2 единицы с нарезным стволом и 2 единицы гладкоствольного оружия), а также 2 единицы оружия самообороны. Следует подчеркнуть, что количественное ограничение не распространяется на коллекционное оружие.

Признавая одно из основных назначений оружия – самооборону – мы вынуждены констатировать и неограниченный ресурс оружия как источника повышенной опасности и угроз. Исследователи к числу таких угроз относят: доступ к огнестрельному оружию как инструменту самоубийства [11], а также повышенный риск убийств во время самообороны. В частности, исследователи связи между владением оружием и нападениями с применением огнестрельного оружия пришли к выводу, что у лиц, имевших при себе оружие, было в 4,46 раза больше шансов быть застреленными при нападении, чем у тех, у кого его не было [12]. Есть мнение о необходимости учета условий городской и сельской местности, поскольку в сельской местности преступления с применением огнестрельного оружия и контроль над ним относительно редки, а культура обращения с оружием сильна. В городах, напротив, уровень насильственных преступлений с применением огнестрельного оружия сравнительно высок, а возможности для использования оружия ограничены [13].

При разном подходе к оценке степени риска и пределов оборотоспособности оружия является бесспорной обоснованность введения запретов и ограничений на законодательном уровне. Главная их цель – обеспечение безопасности жизни и здоровья человека, безопасности общества и государства. При этом, крайне важен баланс между правами и безопасностью. «Владельцы оружия должны осознавать свои обязательства перед согражданами ... и признавать ограничения своей конституционной защиты», - отмечают исследователи в области оборота гражданского оружия [14].

Назначение и роль правового регулирования оборота гражданского оружия заключается в обеспечении законопослушного поведения граждан не только путем различных запретов и ограничений, но и через воспитательное воздействие права. «Роль права здесь гораздо шире и заключается она во всемерном способствовании развитию тех общественных отношений, которые станут заслоном на пути к правонарушению» [15, с.41-42].

Содержание норм национального законодательства в сфере оборота гражданского оружия демонстрирует профилактическую направленность установленных запретов и ограничений, перечень которых закреплен статьей 7 «Запреты, устанавливаемые на оборот гражданского и служебного оружия и патронов к нему» Закона Республики Казахстан «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» [9].

В соответствии с данной нормой к числу запретов относятся запреты на ношение оружия в открытом (незачехленном) виде в общественных местах, ношение оружия гражданами – участниками массовых публичных мероприятий и ношение оружия без разрешения в качестве принадлежности к национальному костюму.

Рассмотрим все три запрета в контексте одного общего условия – общественное место.

Согласно приказу Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89, общественное место – специально оборудованные места общего пользования в черте или вне городов и населенных пунктов, предназначенные для использования населением, а также проведения массовых мероприятий, обслуживания и отдыха граждан [16]. В соответствии с указанным приказом к общественным местам относятся: организации образования и отдыха; кинотеатры, театры, цирки, концертные, смотровые и выставочные залы, спортивные арены и другие крытые сооружения, предназначенные для массового отдыха, в том числе ночные клубы и дискотеки и т.д. Всего приведено десять групп различных общественных мест, объединенных по своему целевому назначению.

Запреты на ношение гражданского оружия распространяются на все объекты, подпадающие под понятие общественного места.

В Казахстане функционирует развитая инфраструктура по стрелковому спорту, включая тренировочную базу и места проведения соревнований, а также учебные центры для

подготовки спортсменов. Помимо стрелкового спорта, в Казахстане активно развивается и поддерживается спортивное фехтование на рапирах, саблях и шпагах, относящихся к спортивному холодному клинковому оружию. Данный вид спорта также обеспечен соответствующей учебно-тренировочной инфраструктурой

В части регулирования оборота оружия на спортивных мероприятиях законодательством предусмотрен запрет на хранение или использование вне спортивных объектов спортивного оружия (огнестрельного, пневматического, холодного клинкового, метательного). Исключение составляет необходимость хранения и использования луков и арбалетов для проведения научно-исследовательских и профилактических работ, связанных с иммобилизацией и инъектированием объектов животного мира [9].

Вместе с тем, применение спортивного оружия участниками мероприятий по факту нарушает запрет на ношение оружия в открытом (незачехленном) виде в общественных местах, поскольку все спортивные объекты являются таковыми.

Помимо спортивных мероприятий ношение гражданского оружия допускается в качестве принадлежности к национальному костюму. С одной стороны, это возможно при наличии разрешения для ношения оружия именно в качестве атрибута национального костюма. С другой стороны, запрет на ношение оружия участниками массовых мероприятий ограничивает эту возможность. При этом, ношение национальных костюмов, как правило, уместно во время публичных мероприятий, национальных празднований и т.д.

Исходя из этого, полагаем обоснованным предусмотреть ряд уточняющих моментов касательно запретов и ограничений, предусмотренных в статье 7 Закона Республики Казахстан «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия». В частности, предлагаем:

1) в пп 6) п.2: при запрете ношения оружия в открытом (незачехленном) виде в общественных местах предусмотреть исключение для участников мероприятий по стрелковым видам спорта и видам спорта с применением спортивного холодного клинкового оружия;

2) в пп 7) п.2: предусмотреть в целом запрет на ношение оружия в качестве принадлежности к национальному костюму (независимо от наличия разрешения) в общественных местах. В качестве исключения обозначить места, где допускается ношение таких костюмов: места, предназначенные для проведения культурных, ознакомительно-просветительских мероприятий, организованных местными исполнительными органами или по согласованию с ними и связанные с демонстрацией национальных традиций и обычаев этносов, проживающих на территории Казахстана.

Заключение. Признавая право физических и юридических лиц обладать не запрещенным к обороту имуществом (в данном случае, оружием), государство с учетом возможных рисков ввело дополнительные инструменты регулирования оборота такого имущества в виде особых требований, запретов и ограничений. Пределы запретов и ограничений, особенности возникновения и прекращения правовых отношений в сфере оборота оружия регламентируются административно-правовыми нормами. Главная их цель – соблюдение баланса между правами и законными интересами всех субъектов правоотношений.

Оборот гражданского оружия охватывает различные аспекты, связанные с приобретением, хранением, применением, ношением и т.д. оружия в соответствии с законодательством. При этом, он основан не только на перечисленных возможностях, но и ответственности владельцев оружия. При существующей трактовке ответственности в проспективном (положительная ответственность) и ретроспективном (негативная ответственность) смыслах, важно понимание не только юридических обязательств, но этической и моральной ответственности.

Оборот гражданского оружия представляет собой многоступенчатый процесс, в ходе которого должны учитываться, как реальные, так и потенциальные риски для жизни и здоровья человека, безопасности общества. Такие риски могут быть связаны с нецелевым

применением оружия, повышенной вероятностью несчастных случаев, нарушением правил хранения и применением оружия, халатным отношением, способным привести к утере оружия, нарушением техники безопасности и т.д. Все это подчеркивает значимость строгих мер регулирования оборота оружия, неукоснительного соблюдения техники безопасности при обращении с ним.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_/links Дата обращения напр.: 22.01.2024
2. Сайтбеков А.М., Маликова А.Ш., Кегембаева Ж.А. О вопросах совершенствования казахстанского уголовного законодательства по противодействию уголовным правонарушениям против собственности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова. – 1 (74). – 2023. - С.55-63
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_. Дата обращения напр.: 22.01.2024
4. Декрет СНК РСФСР от 12 июля 1920 года «О выдаче и хранении огнестрельного оружия и обращения с ним» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик // Интернет-ресурс: https://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_721.htm?ysclid=lsbjbogjao429622547. Дата обращения напр.: 22.01.2024
5. Постановление Совета Министров СССР от июля 1975 г. 646 «Об установлении единого порядка приобретения, учета и хранения охотничьих ружей» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик // Интернет-ресурс: https://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_8680.htm. Дата обращения напр.: 22.01.2024
6. Постановление Пленума Верховного Суда Казахской ССР от 15 сентября 1975 г. № 5 «О квалификации незаконного ношения, хранения, приобретения, изготовления или сбыта холодного оружия» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P75000005S_. Дата обращения напр.: 22.01.2024
7. Закон Республики Казахстан от 27 октября 1993 г. «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002900_. Дата обращения напр.: 22.01.2024
8. Баймаханов М.Т. Избранные труды по теории государства и права. Алматы: АЮ-ВШП «Әділет», 2003. - 710 с.
9. Закон Республики Казахстан от 30 декабря 1998 №339 г.. «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000339_. Дата обращения напр.: 22.01.2024
10. Закон Республики Казахстан от 11 июля 2022 года № 136-VІІ ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования порядка прохождения правоохранительной службы, повышения правовой и социальной защищенности и ответственности сотрудников правоохранительных, специальных государственных органов и военнослужащих, межведомственной координации, самостоятельности органов внутренних дел, усиления ответственности за отдельные уголовные правонарушения и оборота оружия» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000136#z150>. Дата обращения напр.: 22.01.2024
11. Anestis, M. D., Bond, A. E., & Bandel, S. L. (2022). Understanding Risk and Implementing Data-Driven Solutions for Firearm Suicide. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 704(1), 204-222. <https://doi.org/10.1177/00027162231173321>
12. Charles C. Branas, Therese S. Richmond, Dennis P. Culhane, Thomas R. Ten Have, and Douglas J. Wiebe, 2009: Investigating the Link Between Gun Possession and Gun Assault. American Journal of Public Health 99, 2034_2040, <https://doi.org/10.2105/AJPH.2008.143099>
13. Blocher, Joseph. "Firearm localism." Yale LJ 123 (2013): 82 // https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5934&context=faculty_scholarship
14. Ulrich, M. R. (2022). Balancing Rights and Responsibilities: The Role of Government and Citizens in Combatting Gun Violence. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 704(1), p. 292-309. <https://doi.org/10.1177/00027162231171474>
15. Алауханов Е.О., Зарипов З.С. Профилактика преступлений: Учебник. – Алматы: Нур-Пресс,

- 2008. – 375 с.

16. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89 «Об утверждении Правил приема и регистрации заявления, сообщения или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14W0009744>.

Сведения об авторах

Культемирова Л.Т. - старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент).

Токсанова М.Б. - начальник кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, полковник полиции.

Шопабаев Б.А. – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ имени аль-Фараби.

Культемирова Л.Т. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент).

Токсанова М.Б. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының құқық қорғау қызметін басқару кафедрасы бастығы, полиция полковнигі.

Шопабаев Б.А. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Kultemirova L.T. - Senior Researcher at the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor).

Toksanova M.B. - Head of the Department of Law Enforcement Management of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, police Colonel.

Shopabaev B.A. - Senior lecturer at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University.

А.К. Ибраева¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
Ақтөбе, Қазақстан

ПО – ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІГІНІҢ ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ

Мақала ішкі істер органдары қызметінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және қамтамасыз ету жөніндегі қызметтің негізгі бағыттарын зерттеуге арналған.

Автор мақалада Ішкі істер органдары қызметінің объективі арқылы адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық механизміне талдау жүргізіп, қазіргі заманғы заңнаманы талдау негізінде олардың орны мен рөлін анықтап, сондай-ақ Конституциялық кепілдендірудің негізі ретінде өкілеттіктерді қарастырған.

Әрбір азаматтың өзіне тиесілі құқықтары мен бостандықтарын кедергісіз іске асыруы қажеттілікті негіздейді және қарастырылып отырған саладағы ішкі істер органдарының ұйымдық құрылымы мен қызметін жетілдірудің негізгі бағыттарын белгілейді.

Қамтамасыз ету тетігін құқықтарды жүзеге асырудың алғышарты деп атауға және іске асыру тетігін құрамдас бөліктерге бөлуге болмайды, өйткені құқықтарды қамтамасыз ету де, қорғау да, іс-әрекетті үнемі сүйемелдейтін ретінде әрекет етеді. Бұл ретте автор, «қамтамасыз ету», «қорғау» және «сақтау» ұғымдарына қатысты ұғымдық аппаратты нақтылау қажеттілігін атап өтіп, тұжырымдаған.

Ішкі істер органдары Қазақстанда құқықтық мемлекет қалыптастыру жағдайында мемлекеттің қорғау функцияларын орындауды іске асыратын құқық қорғау жүйесінің, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық тетігінің ажырамас элементі болып табылатынын және ПО адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың конституциялық тетігінде орталық орындардың бірін алады деп тұжырымдап, өз ұсынымдарын береді.

Түйінді сөздер: полиция, ішкі істер органдар, азамат, адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету, сақтау, қорғау, қоғам, мемлекеттік орган, іс жүргізу, құқық бұзушылықтар, айыптау, санкциялар, құқықтық норма, құқықтық қатынас, заңды құқық, құқықтану зерттеулер, нормативтік актілер.

ОВД – как элемент конституционно-правового механизма обеспечения прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан

Статья посвящена изучению основных направлений деятельности по соблюдению и обеспечению прав и свобод человека и гражданина в деятельности органов внутренних дел.

Автор в статье провел анализ конституционно-правового механизма обеспечения прав и свобод человека и гражданина через призму деятельности органов внутренних дел, определил их место и роль на основе анализа современного законодательства, а также рассмотрел полномочия как основу конституционного гарантирования.

Беспрепятственная реализация каждым гражданином принадлежащих ему прав и свобод обосновывает необходимость и определяет основные направления совершенствования организационной структуры и деятельности органов внутренних дел в рассматриваемой сфере.

Механизм обеспечения нельзя назвать предпосылкой реализации прав и разделить механизм реализации на составные части, поскольку как обеспечение, так и защита прав выступают в качестве постоянного сопровождения действий. При этом автор отметил и сформулировал необходимость уточнения понятийного аппарата в отношении понятий «обеспечение», «защита» и «сохранение».

Органы внутренних дел выдвигают свои рекомендации, утверждая, что правоохранительная система, реализующая выполнение защитных функций государства в условиях формирования правового государства в Казахстане, является неотъемлемым элементом конституционно-правового механизма обеспечения прав и свобод человека и гражданина и ОВД занимает одно из центральных мест в Конституционном механизме защиты прав и свобод человека.

Ключевые слова: полиция, органы внутренних дел, гражданин, обеспечение, соблюдение, защита прав и свобод человека, общество, государственный орган, делопроизводство, правонарушения, обвинения, санкции, правовая норма, правоотношения, законное право, юриспруденция, нормативные акты.

Internal affairs bodies - as an element of the constitutional and legal mechanism for ensuring human and civil rights and freedoms in the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the study of the main areas of activity in the activities of internal affairs bodies to preserve and ensure the rights and freedoms of Man and citizen.

In the article, the author analyzed the constitutional and legal mechanism for ensuring the rights and freedoms of Man and citizen through the lens of the activities of Internal Affairs bodies, determined their place and role on the basis of the analysis of modern legislation, and also considered powers as the basis for constitutional guarantees.

The unhindered realization by each citizen of the rights and freedoms belonging to him justifies the need and establishes the main directions for improving the organizational structure and activities of internal affairs bodies in the field under consideration.

The provision mechanism cannot be called a prerequisite for the exercise of rights, and the implementation mechanism cannot be divided into components, since both the provision and protection of Rights Act as a constant accompaniment to actions. At the same time, the author noted and formulated the need to clarify the conceptual apparatus in relation to the concepts of «provision», «protection» and «storage».

The internal affairs bodies make their recommendations, arguing that in the conditions of the formation of a rule of law in Kazakhstan, the law enforcement system, which performs the protective functions of the state, is an integral element of the constitutional and legal mechanism for ensuring the rights and freedoms of Man and citizen, and the internal affairs bodies occupy one of the central places in the constitutional mechanism for protecting human rights and freedoms.

Keywords: Police, Internal Affairs bodies, citizen, ensuring, preserving, protecting human rights and freedoms, society, state body, proceedings, offenses, accusations, sanctions, legal norm, legal relationship, legal law, jurisprudence research, normative acts.

Кіріспе. Ішкі істер органдары негізгі құқық қорғау органдарының бірі ретінде жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік-құқықтық қамтамасыз ету тетігінде маңызды орын алады.

Жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын толыққанды қамтамасыз етудегі басты орын мемлекетке қоғамның саяси жүйесінің өзегі, негізгі буыны ретінде беріледі. Адам, оның құқықтық мемлекеттегі құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық деп жарияланып қана қоймайды, олар мемлекеттік дамудың мақсаты болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес адамның құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі, адамның құқықтары мен бостандықтары туғаннан бастап әрқайсысына тиесілі болады, абсолютті және бөлінбейтін деп танылады, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын айқындайды. Бұл қағида Қазақстан Республикасы Конституциясының басқа да нормаларында, ең алдымен, «адам және азамат» II бөлімінде де өз бекітілуін табады. Осылайша, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары Қазақстан Республикасы Конституциясының іргелі категориясын білдіреді және мемлекеттің барлық органдарының қызметінде басымдық болып табылады, олардың жұмысын бағдарлайды.

Құқық қорғау қызметі–бұл азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және қорғау, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында арнайы уәкілетті мемлекеттік органдар жүзеге асыратын мемлекеттік қызмет түрі. Бұл қызмет заңға сәйкес қатаң түрде жүзеге асырылуы керек. Құқық қорғау қызметін жүзеге асыру процесінде құқық бұзушылықтардың жолын кесу мақсатында құқық қорғау органдары субъектілердің құқықтары мен бостандықтарын заңда белгіленген тәртіппен шектеуі мүмкін. Осылайша, құқық қорғау қызметі, бір жағынан, мемлекет функцияларын жүзеге асыру нысаны ретінде, екінші жағынан, оның функцияларының бірі ретінде анықталуы мүмкін.

Негізгі бөлім. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды құқықтық қамтамасыз етуден аса маңызды және маңызды мемлекеттік міндет жоқ, өйткені қоғамның саяси, экономикалық, мәдени және басқа да көптеген мәселелерін шешудің сапасы мен динамикасы адам құқықтарын іске асырудан едәуір дәрежеде тәуелді болады.

Елдің конституциялық құрылымы негіздерінің іргелі қағидаттарының бірі адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану және іске асыруға кепілдік беру міндеті болып табылады.

Адам құқықтарын қорғау және уағдаластықтарды сақтау жөніндегі міндеттерді орындау, ең алдымен, елдің жетістіктері деңгейіне және ұлттық деңгейде бар тетіктерге байланысты екені даусыз. Қолданыстағы ұлттық заңдар және ең алдымен, мемлекеттің негізгі заңы ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясы, саяси шешімдер, іс жүргізу нормалары мен тетіктері әрбір елде адам құқықтарын іске асырудың негізгі факторлары болып табылады. Сондықтан ПО қызметкерлері адам құқықтарының стандарттарын іс жүзінде қолдана білуі және адам құқықтарының бұзылуы айыптау мен санкцияларға ұшырауы үшін адам құқықтарының ұлттық конституциялық және заңнамалық жүйелердің бөлігі болуы маңызды.

Мемлекеттік атқарушы органдардың ерекше жүйесі ретінде полиция тұтастай алғанда азаматтардың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің меншігін, мүдделерін қылмыстық және өзге де қол сұғушылықтардан қорғауға арналған және ол үшін, жоғарыда айтылғандай, мәжбүрлеу шараларын қолдану құқығы берілген. Оның жұмысы заңдылық, ізгілік, адам құқықтарын құрметтеу, жариялылық принциптеріне негізделген.

Әділетті қоғамда заң-теңдік пен тәртіптің кепілі. Құқықтық мемлекеттегі әділеттілік заңмен реттелген барлық әлеуметтік қатынастардың ортақ белгісі болады. Бұл ретте заңның сақталуы жауапкершілікті қабылдауды да білдіреді. Барлық азаматтардың заң алдындағы теңдігінің конституциялық қағидаты сақталмаған жерде әділетті мемлекет құру мүмкін емес.

Қоғам тәртіпке, заңдылыққа негізделіп, соған арқа сүйеп қалыптасып, өмір сүре алады. Қоғамда тәртіп болмаса, ол құлдырайды, қирайды, оның келешегі болмайды. Мұны адамдар ежелден-ақ жақсы түсінген. Сондықтан да қоғамда тәртіп адамдардың мінез-құлқын, іс-әрекетін реттейтін қағидалардың болуымен орнатылады. Қоғамдағы барлық қарым-қатынасты құқықтық реттеу өте күрделі, ол көп салалы, көп жүйелі процесс. Құқықтық басқарудың екі күрделі бағыты: құқықтың қоғамдағы қатынастарға тигізетін әсері, ықпалы және құқықтық реттеудің, басқарудың рөлі. Бұл екі процесті қосып айтқанда – қатынасты құқықтық реттеудің, басқарудың механизмі дейді. Қоғамдағы қатынасты құқықтық реттеу механизмі

құрылымының элементтері: құқықтық норма, құқықтық қатынас және заңды құқық пен міндеттің орындалуы туралы акті.

1) Құқықтық норма – арқылы қоғамдағы заңдылықтың, тәртіптің талабы, мазмұны, шеңбері, мүдде-мақсаты анықталады; олардың орындалу бағыттары, жолдары, тәсілдері көрсетіледі. Егер дұрыс орындалмаса, жауапкершіліктің түрлері көрсетіледі.

2) Құқықтық қатынас арқылы субъектілердің байланысын мүдде-мақсатын, құқық пен міндеттерін анықтап, біліп отырады. Ол мүдде-мақсаттарды қандай нормативтік актілер арқылы іске асырады; қатынастың басталуы мен аяқталуы көрсетіледі.

3) Заңды құқық пен міндеттің орындалуы туралы актіде қатынастың толық орындалып, аяқталуы; мүдде-мақсаттың екі жақты іске асуы; дұрыс орындалмаса себептері көрсетіледі, оны түзеу, орындау жолдары анықталады. Осы үш элементтерге сәйкес қатынасты реттеу механизмі үш кезеңге бөлінеді: қатынастың басталуы, ол қатынасты реттеу үшін жаңа норманың өмірге келуі, субъектілердің құқықтары мен міндеттерінің орындалуы. Қоғамдық қатынасты құқықтық реттеу механизмінің жақсы сапалы жұмыс атқаруы үшін субъектілердің рухани сана-сезімі, құқықтық білімі, мамандық тәжірибесі жоғары дәрежеде болуы керек. Мемлекет осы мәселелерге зор көңіл бөледі. Себебі бұл механизмнің алдында тұрған мақсат қоғамдағы ең күрделі, аса жауапты мүдде-мақсат – ол нормативтік актілердің дұрыс, уақытында орындалуын қамтамасыз ету. Сол арқылы халықтың бостандығын, теңдігін дұрыс дамыту, қоғамда әділеттікті, демократияны орнату.

2022 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Ж.Тоқаевтың бастамасымен жүргізілген конституциялық реформаның нәтижесінде елдің саяси жүйесін құқықтық жаңғыртудың жаңа кезеңі іске қосылды және қолда бар заңнамалық негіздер мен құқық қорғау институттары жетілдірілді. Жүргізілген конституциялық реформа адам құқықтарын қорғауға бағытталды.

Бүгінгі таңда Конституцияның жаңа редакциясында азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары нақты тұжырымдалған және нақты кепілдендірілген деп айтуға болады. Сонымен қатар, біздің еліміздің Негізгі заңында халықаралық стандарттарға сәйкес келетін адам құқықтарын қорғаудың конституциялық құралдарының толық тізімі бар. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында дұрыс атап өтілгендей, «конституциялық құқықтар мен кепілдіктерді мүлтіксіз сақтау мемлекет алдына қойылған жоғары міндеттерге қол жеткізудің кепілі болып табылатындықтан, аса маңызды құқықтық құжат – Конституцияның ережелерінде белгіленген әлеуетті дамытуды жалғастыру керек».

Елімізде орын алған өзгерістер мен толықтырулар биліктің барлық тармақтарының неғұрлым тиімді жұмыс істеуіне, заң шығару жұмысының сапасын арттыруға алғышарттар жасады, бұл тұтастай алғанда елдегі конституциялық заңдылық режимін нығайтуға бағытталған. Бұған «Прокуратура туралы» Конституциялық заңға жаңа мәртебе беру де ықпал етті. Осы мемлекеттік органның жұмысы жүйелі құқық қорғау қызметін және тиісінше мемлекет атынан ел аумағында заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалауды күшейтуге тиіс.

Азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын құқықтық қамтамасыз ету тетігінің әрекетін түсіну үшін: азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі мемлекеттің рөлін ашу; құқықтар мен бостандықтар саласындағы құқық нормаларын қорғау мен сақтаудың арақатынасын оларды іске асыру процесінің кезеңдері ретінде көрсету; көрсетілген құқықтарды іске асырудың нысандары мен тәсілдерін сипаттау; осы процестің кепілдік жүйесін ашу қажет.

Құқықтық әдебиеттерде «құқықтарды сақтау» және «құқықтарды қорғау» ұғымдарын анықтауға көптеген тәсілдер бар. Өкінішке орай, бұл ұғымдар әлі нақты анықтама алған жоқ. Бұл жағдай аталған құқықтық құбылыстардың терең саралануына айтарлықтай кедергі келтіреді. Құқық сақтау, құқық қорғау және тұтастай алғанда құқық қорғау қатынастарын сәйкестендіру «құқықтарды сақтау», «құқықтарды қорғау», «құқықтарды қамтамасыз ету», «құқықтарды іске асыру» сияқты ұғымдардың шатасуына әкеледі, нәтижесінде Құқықтану

зерттеулерінің тиімділігі, ғылыми және практикалық маңыздылығы төмендейді және сайып келгенде өз заңнамасын қалыптастыру кезінде осы терминдерді дұрыс бағаламауға алып келеді.

Азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі аса маңызды рөл мемлекет пен құқыққа тиесілі екені сөзсіз. Сонымен қатар, азаматтың осы құқықтар мен бостандықтарды кедергісіз пайдалану мүмкіндігін бекітетін құқықтық нормалардың болуы әрбір азаматқа олардың іске асырылуына автоматты түрде кепілдік берілетінін білдірмейді. Бұл үшін Қазақстан Республикасы Конституциясында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жариялау ғана емес, оларды іске асыру – осы құқықтың мазмұнын құрайтын игілікті нақты алу, яғни оны іске асыру талап етіледі. Сонымен, бір кездері белгілі кеңестік заң теоретигі Л.С.Явич, егер оның ережелері адамдар мен олардың ұйымдарының қызметінде, қоғамдық қатынастарда жүзеге асырылмаса, заң ештеңе емес және егер сіз оны қоғам өмірінде жүзеге асыру механизмінен алшақтасаңыз, құқықты түсіну мүмкін емес деп жазды [1, 201 б.].

Құқықтық әдебиеттерде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асыру әр азаматқа өзіне тиесілі субъективті құқықтардың негізінде жатқан материалдық және рухани игіліктерді, сондай-ақ осы құқықтарды кез-келген қол сұғушылықтан қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық нормалармен реттелетін процесс ретінде қарастырылады. Түпкілікті нәтиже ретінде бұл белгілі бір әрекеттерді орындау немесе жасаудан бас тарту нормаларының талаптары мен нақты іс әрекеттердің арасындағы толық сәйкестікке қол жеткізуді білдіреді [2, 121 б б.]. Азаматтардың құқықтарын іске асыру процесі өте күрделі және белгілі бір құрылымға ие. Құқықтың іске асырылуын, қолданылуын және қолданылуын қамтамасыз ететін құралдардың жиынтығы жалпы ережелерді құқық субъектілерінің жеке мінез-құлқына аударудың ерекше механизмін құрайды. Іске асыру тетігі дегеніміз-құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыру тәсілі, адам мен азаматтың, құқықтың барлық міндетті және басқа субъектілерінің келісілген заңды оң әрекеттері, сондай-ақ осы процеске әсер ететін жағдайлар мен факторлар.

Заң ғылымында азаматтардың құқықтарын іске асыру тетігінің құрылымы туралы мәселе пікірталас тудырады. Сонымен, кейде осы механизмнің үш құрамдас бөлігі деп аталады: 1) азаматтардың құқықтарын жүзеге асырудың алғышарты болып табылатын қамтамасыз ету механизмі; 2) тікелей іске асыру тетігі – осы құқықтарды іс жүзінде іске асыру; 3) құқықтар бұзылған кезде күшіне енетін және оларды қалпына келтіруге бағытталған қорғау тетігі [3, 123 б.].

Қамтамасыз ету тетігін құқықтарды жүзеге асырудың алғышарты деп атауға және іске асыру тетігін құрамдас бөліктерге бөлуге болмайды, өйткені құқықтарды қамтамасыз ету де, қорғау да, іс-әрекетті үнемі сүйемелдейтін ретінде әрекет етеді.

К.Б.Толкачевтің көзқарасы бойынша азаматтардың құқықтарын іске асыру тетігі екі кіші жүйеден тұрады: құқықтарды іске асыруды қамтамасыз етудің кіші жүйесі, азаматтардың бекітілген құқықтарды пайдалану жөніндегі іс-әрекеттерінің (мінез-құлық актілерінің) кіші жүйесі [4, 69 б.]. Яғни, азаматтардың құқықтарын іске асыру тетігінің құрылымында екі негізгі элемент бөлінеді: құқықты жүзеге асыру немесе тікелей іске асыру және құқықты тікелей іске асыруды қамтамасыз ету (кепілдік беру).

Ғылыми әдебиеттерде әртүрлі түсіндірме алған «қамтамасыз ету» термині де нақтылауды қажет етеді [5, 5 б.]. Бұл ретте «қамтамасыз ету» ұғымы «қорғау» және «сақтау» ұғымдарына қатысты жалпы болып табылады деген пікірмен келісу керек [6, 13 б.]. Ол адам мен азаматтың әлеуметтік игіліктерді барынша толық пайдалануына бағытталған саяси, экономикалық, әлеуметтік, рухани, құқықтық және өзге де шаралар мен шарттардың бүкіл жүйесін қамтиды.

Н.В. Витрук берген анықтама жиі кездеседі: «конституциялық құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз ету деп жазады ол, – оларды кепілдендіру жүйесі, яғни оларды заңды түрде жүзеге асыруды қамтамасыз ететін жалпы шарттар мен арнайы (заңды) құралдар жүйесі, қажет болған жағдайда оларды қорғау» [7, 195].

Қазіргі редакцияда адам және азамат құқықтарын қорғау тетігінің конституциялық негіздері—бұл жаңа Әділетті Қазақстанды құрудың бір түрі және бір мезгілде құралы. Жоғары заңды күш пен тікелей іс-қимыл актісі бола отырып, Негізгі заң тек құқықтық құжат ретінде ғана емес, сонымен бірге болашақта біздің еліміз қандай болуы керек және оның басымдықтары қандай болуы керек деген принциптердің, идеялар мен логикалық құрылымдалған жиынтығын қамтитын дүниетаным жүйесі ретінде де әрекет етеді.

Адам құқықтарының, оның ішінде осы саладағы халықаралық стандарттардың басымдығын тану Қазақстан Республикасын қазіргі заманғы елдер санатына жатқызуға мүмкіндік беретін сапалық жаңа сипаттама болып табылады. Алайда, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемелерді өзіне ала отырып, мемлекет одан заңды нормаларда белгіленген стандарттарға сәйкес келетін мінез-құлықты талап етуге құқылы. Сондықтан мемлекет жеке тұлғаларға қойылатын талаптарды міндеттер жүйесінде тұжырымдайды, оларды орындамағаны үшін заңды жауапкершілік шараларын белгілейді. Бұл практика бүкіл әлемде жалпыға бірдей танылған және халықаралық кездесулерде әзірленетін халықаралық ұйғарымдар мен талаптарға сәйкес келеді, онда адам құқықтары мәні болып табылатын келісімдер қабылданады.

Қорытынды. Қорыта келе мынандай тұжырымдар жасауға болады:

1. Ішкі істер органдары Қазақстанда құқықтық мемлекет қалыптастыру жағдайында мемлекеттің қорғау функцияларын орындауды іске асыратын құқық қорғау жүйесінің, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық тетігінің ажырамас элементі болып табылады. ПО адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың конституциялық тетігінде орталық орындардың бірін алады деп ойлаймыз.

2. ПО қызметіндегі адам құқықтары мен бостандықтарының басымдығы қағидаты, ең алдымен, ПО қызметінің мақсаттары, міндеттері мен оларға байланысты нақты өкілеттіктерінің мазмұнының өзгеруінен көрінеді. Демократиялық құқықтық мемлекеттің қалыптасуының қазіргі жағдайында ПО қызметі Әлеуметтік бағыттылықпен сипатталады. Бүгінгі таңда ПО-ның басты міндеті—азаматтардың құқықтарын қорғау, сақтау және қамтамасыз ету басымдығы болып табылады.

3. Құқық қорғау органдары жүйесіндегі ПО-н қарастыра отырып, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мәселелерін шешуде нақты құқық қорғау органдарының рөлі бірдей емес екенін атап өткен жөн. Бұл олардың функцияларының, құзыреттерінің, ведомстволық бағыныстылығының, нысандарының, әдістерінің, жұмыс жағдайларының айырмашылығымен, сондай-ақ оларда бар күштер мен құралдардың болуымен түсіндіріледі. Азаматтар өз құқықтарын бұзған жағдайда, әдетте, сотқа дейінгі кезеңде немесе жоғары билік органдарында, тіпті одан да жиі ішкі істер органдарында бастапқы қорғауды іздейді. Бұл құқық қорғау міндеттерін шешудегі негізгі салмақты ішкі істер органдары көтереді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

4. ПО саяси және әлеуметтік міндеттерді де жүзеге асырады. Бұл ретте ішкі істер органдарының басым міндеттері адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қамтамасыз ету және сақтау болып табылады. Олардың өкілеттіктерінің ерекшелігін бағалау және соңғыларын жүзеге асыру арқылы ішкі істер органдарының адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының ерекше және маңызды кепілі ретіндегі рөлі көрінеді.

5. Қазақстан Республикасындағы адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық тетігі конституциялық тұрғыдан анықталған және өзара келісілген элементтердің реттелген жиынтығы болып табылады.

6. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық механизмінің құрылымы негізделген элементтер, олардың ішінде ең маңыздысы болып, мемлекеттегі адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің негізін құрайтын құқықтар мен бостандықтардың, сондай-ақ оларды сақтау мен қорғаудың құралдары мен тәсілдерінің бекітілуін қамтамасыз ететін конституциялық-құқықтық нормалар бүкіл тетіктің жұмыс істеуінің негізі болып табылады;

7. Қазақстандағы қоғамдық қатынастардың дамуы, қазіргі заманғы көптеген мемлекеттердегідей, мемлекеттің адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын ғана емес, сонымен бірге ұлттың қауіпсіздігін-ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің өзектілігінің арту тенденциясын көрсететіні белгілі. Бұл адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық тетігін дамытудағы, құқықтық мемлекет құрудағы және Қазақстан қоғамының демократиялық негіздерін нығайтудағы табиғи және өте жағымды кезең деген тұжырым жасауға болады.

Сонымен, қазіргі кезеңде адамның жеке құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету проблемасы құқық қорғау органдарының, атап айтқанда Ішкі істер органдарының мемлекеттік биліктің халыққа ең жақын өкілдері ретіндегі белсенділігін арттыру проблемаларымен тікелей байланысты екенін атап өткіміз келеді. Қазіргі уақытта жеке құқықтарды қорғау туралы Конституциялық нұсқамаларды орындау үшін жаңа нормативтік құқықтық актілерді қабылдау маңызды емес, олар жеткілікті, бірақ оларды ішкі істер органдарының практикалық қызметінде сауатты және тиімді жүзеге асыру маңызды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Явич Л.С. Общая теория права. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1971 - 152 с.
2. Лазарев В.В. Применение советского права. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1972 - 200 с.
3. Пучкова М.В. Нормативные акты Совета Министров союзной республики в механизме реализации конституционных прав и свобод граждан. // Советское государство и право. - 1985 - №3 - С. 123-127.
4. Толкачев К.Б. Место органов внутренних дел в механизме реализации личных конституционных прав и свобод граждан: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. - М., 1982 – 30 с.
5. Воеводин Л.Д. Система конституционных прав и свобод советских граждан, юридические условия и средства их обеспечения и охраны // Юридические гарантии конституционных прав и свобод в социалистическом обществе. - М., 1987 - 287 с.
6. Григорян Л.А. Конституция СССР – правовая основа организации и деятельности органов внутренних дел // Конституционно-правовые основы организации и деятельности органов внутренних дел: Труды Академии МВД СССР. - М., 1982 - С.13-19..
7. Витрук Н.В. Социально-правовой механизм реализации конституционных прав и свобод граждан // Конституционный статус личности в СССР. - М., 1980 – С.195-196.

Автор туралы мәлімет

Ибраева А.К. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Малкеджар Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, з.ғ.к., полиция полковнигі.

Ибраева А.К. - начальник кафедры общеправовых дисциплин Актюбинского юридического института имени Малкеджара Букенбаева Министерства внутренних дел Республики Казахстан к.ю.н., полковник полиции.

Ibraeva A.K. - Head of the Department of General Legal Disciplines of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, Ph.D., police Colonel Lieutenant Colonel of Police.

А.Б. Байғалиев¹, К.Н. Ережепова²

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики
Казахстан, Косшы, Казахстан

²Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

НОРМЫ ДЕОНТОЛОГИИ В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ ПРОКУРАТУРЫ И ИНЫХ ОРГАНОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СФЕРЫ

Автор анализирует документы международных организаций и зарубежные национальные законы, где регламентированы вопросы этики и деонтологии в правоохранительной сфере в целом и в работе прокуратуры в частности.

Результаты проведенного анализа показывают важность и прогрессивность международных деонтологических предписаний, которые обусловлены тем, что они практически апробированы в различных странах мира, создали действенный механизм обеспечения независимости прокуроров.

В публикации обосновывается, что международные и общеевропейские нормы деонтологии прокурора закладывают прочную основу для функционирования органов прокуратуры в соответствии с международными стандартами и развития национального законодательства о прокуратуре.

Помимо выводов по итогам проведенного исследования в публикации обозначены перспективы дальнейших исследований с учетом этико-деонтологических универсалий и национально-ценностных различий.

Ключевые слова: деонтология, правоохранительная служба, прокуратура, международные стандарты, антикоррупционная культура, предотвращение правонарушений, кодекс этики, деонтологическая компетенция.

Әлемдік тәжірибесіндегі прокуратура және басқа құқық қорғау органдарының деонтология стандарттары

Мақала авторы жалпы құқық қорғау қызметіндегі және оның ішінде прокуратура жұмысындағы этика және деонтология мәселелерін реттейтін халықаралық ұйымдардың құжаттарына және шет мемлекеттердің ұлттық заңнамаларына талдау жасайды.

Талдау нәтижелері халықаралық деонтологиялық нұсқамалардың маңыздылығы мен прогрессивтілігін көрсетеді, бұл олардың әлемнің әртүрлі елдерінде іс жүзінде сынақтан өткендігімен және прокурорлардың тәуелсіздігін қамтамасыз етудің тиімді механизмін құруымен байланысты.

Басылым прокурорлық деонтологияның халықаралық және жалпыеуропалық нормалары прокуратураның халықаралық стандарттарға сәйкес жұмыс істеуіне және прокуратура туралы ұлттық заңнаманы дамытуға берік негіз қалайтынын негіздейді.

Басылымда зерттеу нәтижелеріне негізделген тұжырымдармен қатар этикалық және деонтологиялық әмбебаптар мен ұлттық құндылық ерекшеліктерді ескере отырып, одан әрі зерттеудің келешегі де көрсетілген.

Түінді сөздер: деонтология, құқық қорғау қызметі, прокуратура, халықаралық стандарттары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, құқық бұзушылықтың алдын алу, әдеп кодексі, деонтологиялық құзыреттілік.

Standards of deontology in the world practice of the prosecution and other law enforcement bodies

The author of the article analyzes the documents of international organizations and national laws of foreign countries, which regulate the issues of ethics and deontology in law enforcement in general and in the work of the prosecutor's office in particular.

The results of the analysis show the importance and progressiveness of international deontological prescriptions, which are due to the fact that they have been practically tested in various countries of the world, and have created an effective mechanism for ensuring the independence of prosecutors.

The publication substantiates that international and pan-European norms of the prosecutor's deontology lay a solid foundation for the functioning of the prosecutor's office in accordance with international standards and the development of national legislation on the prosecutor's office.

In addition to the conclusions based on the results of the study, the publication also outlines the prospects for further research, taking into account ethical and deontological universals and national value differences.

Keywords: deontology, law enforcement service, prosecution, international standards, anti-corruption culture, crime prevention, code of ethics, deontological competence.

Введение. С учетом реформирования правоохранительной системы и стоящих перед ней задач важным направлением для работы ученых и экспертов-практиков стал поиск путей совершенствования системы правоохранительных органов в целом и прокуратуры как одной из важнейших ее составляющих в целях приведения в соответствие с высокими международными стандартами, существующими в развитых государствах.

В частности, как известно, прокуратура является флагманом для всех государственных органов, так как ее деятельность направлена на установление соответствия функционирования последних законности, и для всех граждан, ведь ее миссия заключается в охране законных интересов и прав граждан. Это налагает высокую ответственность на работника прокуратуры, ведь он является представителем закона и государства и должен служить эталоном для других, поэтому его моральные качества имеют важное значение как в личном, так и в государственном масштабе.

С учетом вышеизложенного актуально изучение действующих в мире норм прокурорской деонтологии. Соответственно, в настоящей статье была поставлена цель провести анализ того, как регламентируются и применяются нормы деонтологии в правоохранительной сфере за рубежом.

В статье применяются методы сравнительного анализа и эмпирического анализа. Материалами для анализа послужили документы международных организаций и национальные законы зарубежных стран, в которых регламентируются вопросы этики и деонтологии в правоохранительной сфере в целом и в работе прокуратуры в частности.

Обсуждение результатов. В связи с универсальной важностью надзора за законностью в большинстве правоохранительных систем мира существует такой орган, как прокуратура, или аналогичный ей по функциям. При этом можно говорить о четырех типах стран в зависимости от статуса прокуратуры в них (Рисунок 1).

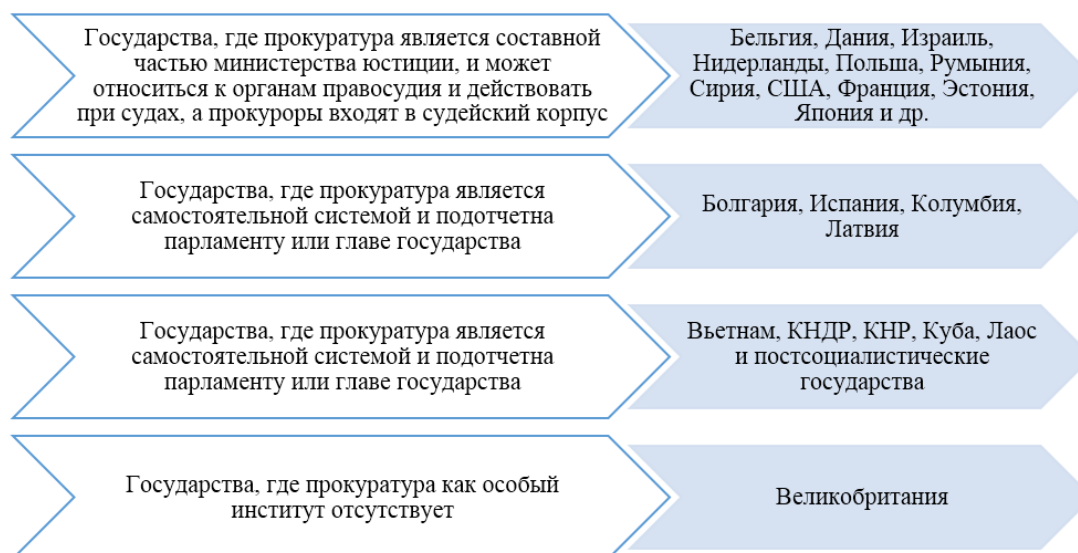

Рисунок 1 – Типология стран в зависимости от роли и статуса в них прокуратуры.

Примечание – Составлено по источникам [1, 28; 2; 3, 17].

В то время как в странах первой группы совмещаются позиции министра юстиции и генерального прокурора (например, в США и Польше) либо установлено, что прокуроры подчинены главе юстиционного ведомства (Франция) или контролируются специальной общественной комиссией наряду с судебным контролем (Япония), во второй группе стран (например, в Италии) прокуратура относится к судебной ветви власти, но в Испании обладает определенной автономией при принятии решений.

Ярким примером государств третьей категории является Китай с его народной прокуратурой, которая обособлена в системе органов юстиции и наделена максимально широкими полномочиями по контролю за законностью в отношении деятельности физических и юридических лиц.

Примечателен опыт четвертой категории стран, где, как например в Великобритании, Генеральный атторней возглавляет адвокатский корпус и может сам или через своих представителей по мере надобности участвовать в судебном процессе в роли обвинителя, однако полностью лишен надзорной функции [4], вместо чего сосредоточен на защите публичного интереса.

Кроме того, специфика вышеуказанных категорий может комбинироваться, а внутри каждой категории существуют существенные различия между подходами каждой конкретной страны [5].

Несмотря на особенности моделей прокуратуры в зарубежных странах можно выделить единые ее элементы. Так, основной задачей всех прокуратур является установление справедливости и защита прав и свобод граждан; характерными функциями – участие в разработке уголовной политики, выявление недостатков и критика действий государственных органов, толкование применения правовых норм.

В правовых актах о прокуратурах почти всех государств закреплены и осуществляются на практике принципы объективности, беспристрастности и независимости. Соответственно аналогичные принципы должны реализовываться в деятельности каждого прокурора.

Среди постсоветских стран, в число которых входит и Казахстан, особо отметим Беларусь и Россию. Так, согласно белорусскому закону о прокуратуре от 8 мая 2007 года №220-З прокуроры являются государственными служащими, назначаемыми из числа граждан страны, которые получили соответствующее образование и которым в обязательном порядке присущи определенные личные качества и высокая этичность [6].

Для сравнения российское нормативное правовое поле содержит особый документ – Кодекс этики, в котором не только регулируется профессиональная деятельность, но определяется необходимость этических норм и требований к государственным и гражданским

служащим, работающим в органах прокуратуры [7]. Соответствие поведения служащего требованиям данного кодекса влияет на принятие решений при оценке его деятельности и может повлиять на его дальнейшую карьеру как при возможном карьерном росте, так и при необходимости определения дисциплинарных мер.

На сегодня не существует единой общемировой схемы, определяющей компетенцию прокуратуры, либо стандартов ООН в этой области, а документы международных организаций по данному вопросу носят лишь рекомендательный характер.

Мы проанализировали регламентацию деонтологических норм и правил для работников прокуратуры различных стран, где кодексы этики сотрудников прокуратуры учитывают положения международно-правовых документов [8; 9; 10; 11], касающиеся международных и общеевропейских норм деонтологии.

Понятно, что в зависимости от национальных особенностей и исторических традиций место и роль прокуратуры в государственном механизме, круг полномочий и т.п. могут различаться, вместе с тем на международном уровне вырабатываются общепринятые принципы ее функционирования. В качестве примера можно привести стандарты, принятые МАП – Международной ассоциацией прокуроров [8] (рисунок 2).

Рисунок 2 – Международные профессиональные стандарты в сфере прокуратуры, принятые МАП 23 апреля 1999 года.

Примечание – Составлено по источнику [8].

На Шестой конференции генеральных прокуроров стран-членов Совета Европы 31 мая 2005 г. были представлены и утверждены Руководящие принципы в сфере этики и Кодекс поведения работников прокуратуры, так называемые Будапештские рекомендации [9].

Раздел 1 Рекомендаций гласит: «работники прокуратуры обязаны неуклонно, повсеместно и при любых обстоятельствах осуществлять свои функции честно, справедливо и беспристрастно, уважать, защищать и соблюдать права и достоинство личности» [9].

В разделе 2 (профессиональное поведение в целом) закреплены требования к работникам прокуратуры: они должны придерживаться самых высоких требований и стандартов своей профессии, осуществлять свои функции в соответствии с законом и не поддаваться чьему-

либо влиянию, честно исполнять свои обязанности, не допускать личной заинтересованности при вынесении решений.

Раздел 4 предполагает, что работник прокуратуры должен поддерживать в глазах общества имидж образцового, справедливого и беспристрастного государственного служащего, соблюдать служебную тайну и не использовать доступную ему информацию в своих интересах, не принимать подарки, иные денежные поступления и услуги от третьих лиц, избегать компрометации своей служебной репутации.

Рисунок 3 – Этические требования к прокурорам.
Примечание – Составлено по источнику [9].

Как видим, в международных правовых актах установлены общие требования к профессиональной этике и стандартам поведения прокуроров.

В ноябре 2009 г. на совместном заседании Консультативного совета европейских прокуроров и Консультативного совета европейских судей было принято Заключение №4 «О взаимоотношениях судей и прокуроров», состоящее из Бордосской декларации и Пояснительной записки к Декларации (6 разделов), в которых содержатся важные положения, касающиеся статуса, полномочий и деятельности прокуроров [12].

Бордосская декларация «О судьях и прокурорах в демократическом обществе» гласит, что представители данной профессии должны быть независимыми и автономными в принятии решений и выполнять свои функции честно, объективно и беспристрастно (рисунок 3).

В Бордосской декларации в Пояснительной записке отмечено, что «прокуроры должны иметь такие же права и обязанности, как любая другая сторона, и не должны занимать привилегированное положение в судебном разбирательстве (состязательность сторон)» [12].

Как видим, закрепление деонтологии прокурора в правовых актах существенно повышает ответственность работников прокуратуры. Именно поэтому деонтологические требования можно считать приоритетными в числе тех, которые могут быть предъявлены не только непосредственно к служебной деятельности прокурора, но и к выстраиваемым им взаимоотношениям с подчиненными, посетителями, должностными лицами поднадзорных органов, организаций и учреждений, а также к его поведению вне службы, в быту.

Вместе с тем нельзя не отметить, что возникает проблема не только выработки унифицированных стандартов функционирования прокуратуры, но и их внедрения в национальное законодательство.

Наконец, нельзя не принимать во внимание различия в западной, восточной и постсоветской ментальности общества, сложившейся под влиянием различных историко-культурных условий и репрезентирующей установившиеся в социуме идейно-ценностные установки, которые неизбежно отражаются во всех сферах государственной жизни, включая правоохранительную деятельность.

Например, Т. Т. Шиктыбаева, А. З. Ибраев, Р. С. Каспаева обращают внимание на то, как с учетом приоритетности прав и свобод личности в Европе и Америке одно из определяющих полномочий правоохранительных органов – применение наказания (и шире – насилия) к нарушителям закона – в обязательном порядке сопряжено с понятием «вынужденная необходимость» [13, 177], нередко отсутствующим либо не учитываемым, являющимся лишь декларативным в постсоветских странах.

С этой точки зрения отдельным перспективным направлением может стать изучение ценностного наполнения правоохранительной деятельности и деонтологических характеристик прокуратуры и других органов юстиции с учетом межстрановых различий.

Заключение. Подытоживая вышеизложенное, обратим внимание на то, что исследование международных и общеевропейских норм деонтологии в деятельности прокуратуры зарубежных стран позволило нам:

- обнаружить важность и прогрессивность международных деонтологических предписаний, которые обусловлены тем, что они практически апробированы в различных странах мира, создали действенный механизм обеспечения независимости прокуроров;
- обосновать, что международные и общеевропейские нормы деонтологии прокурора закладывают прочную основу для функционирования органов прокуратуры в соответствии с международными стандартами и развития национального законодательства о прокуратуре;
- аргументировать, что в морально-этической подготовке кадров для прокуратуры и работе с ними должна преобладать деонтология прокурора;
- убедиться, что необходимо создание стимулов для работников прокуратуры к этико-деонтологической профессиональной деятельности;
- наметить перспективы дальнейших исследований с учетом этико-деонтологических универсалий и национально-ценностных различий.

Список использованных источников

1. Страшун Б.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: в 4 т. – М.: Издательство «Век», 1995. – Т. 2. – 448 с.
2. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В.А. Туманова. – М.: Международные отношения, 1996. – 400 с.
3. Додонов В. Прокуратуры зарубежных стран. – М., 2006. – 320 с.
4. Конусова В.Т. Организация и деятельность органов прокуратуры в Соединённом королевстве Великобритании и Северной Ирландии // Право и государство. – 2016. – № 2 (71). – С. 65-70.
5. Конференция Уполномоченного при ЕСПЧ Лаптева П. А. // <http://www.espch.ru/content/view/107/28/1/0/>.
6. Закон Республики Беларусь. О прокуратуре Республики Беларусь: принят 8 мая 2007 года №220-3 // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30538333#pos=1;-337.
7. Приказ Генерального прокурора Российской Федерации. Об утверждении Кодекса этики и служебного поведения федерального государственного гражданского служащего органов прокуратуры

Российской Федерации: утв. 25 марта 2011 года, №79 // <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/1257525/>.

8. Стандарты профессиональной ответственности и изложение основных прав и обязанностей прокуроров: утв. Международной Ассоциацией прокуроров 21 апреля 1999 года.

9. Европейские руководящие принципы по этике и поведению для прокуроров «Будапештские руководящие принципы». Приняты на 6-й конференции Генеральных Прокуроров Европы в Будапеште 31 мая 2005 г. // Прокуратуры стран мира. Справочник / Под общ. науч. ред. докт. юрид. наук, проф. С. П. Щербы. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2006. – С. 272-277.

10. Международный кодекс поведения государственных должностных лиц. Принят резолюцией 51/59 Генеральной Ассамблеи от 12 декабря 1996 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_code_of_conduct.shtml.

11. Приложение. Модельный кодекс поведения для государственных служащих // Рекомендация Комитета министров Совета Европы от 11 мая 2000 г. N R (2000) 10 о кодексах поведения для государственных служащих // <https://base.garant.ru/2561375/53f89421bbdaf741eb2d1ecc4ddb4c33/>.

12. Сборник заключений Консультативного Совета Европейских Прокуроров // http://www.agka.kz/cms/wp-content/uploads/2017/04/Zakliuchenia_KSEP_No_1-10.pdf.

Шиктыбаева Т. Т., Ибраев А. З., Каспаева Р. С. Идеино-ценностные основы понятия правоохранительной деятельности и некоторые методологические аспекты ее осмысления // Хабаршы – Вестник. – 2023. – № 1 (79). – С. 174-181.

Сведения об авторах

Байгалиев А.Б. - доктор Философии (PhD), Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Ережепова К.Н. - докторант Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилева.

Байгалиев Ә.Б. - философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы.

Ережепова К.Н. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлтық Университетінің докторанты.

Baigaliev A.B. – PhD Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

Yezhepova K.N. - Doctoral student at L.N.Gumilyov Eurasian National University.

Н.Т. Саханова¹, Е.А. Церковнова¹

¹Қазақстан Республикасы ПИМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
Ақтөбе, Қазақстан

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС ҚИМЫЛ МЕХАНИЗМІ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ БАҚЫЛАУ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тетігіндегі қоғамдық бақылаудың түсінігі, маңызы, рөлі, ерекшеліктері қарастырылады. Қоғамдық бақылаудың негізгі қағидастары, оның сипаттамалары мен қазақстандық қоғам мен мемлекеттің тең құқылы әріптестігінің тетіктері қамтылған. Қоғамдық бақылаудың міндеттері, қоғамдық бақылаудың негізгі институттары, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу саласындағы қызметтің ерекшеліктері ашылады.

Мемлекет Басшысы Қасым Жомарт Тоқаев №30-VIII қол қойған 2023 жылғы 2 қазандағы «қоғамдық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының жаңа заңының негізгі ережелеріне қысқаша талдау жасалып, ілесіп түзетулер енгізілді. Бұл Заң Қазақстандағы азаматтық қоғам үшін жаңа мүмкіндіктер ашады және халықтың қалың тобына мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерін бақылауға, өз ұсыныстары мен пікірлерін айтуға, сондай-ақ қоғамдық бақылауды ұйымдастыруға және жүзеге асыруға байланысты қоғамдық қатынастарды реттеуге мүмкіндік береді, азаматтардың мемлекет істерін басқаруға қатысуын кеңейтеді, бұл билік пен қоғам арасындағы сенімді нығайтуға ықпал етеді.

Бұдан басқа, ағымдағы кезеңге арналған қоғамдық бақылау тетігін дамытудағы негізгі кемшіліктер жарияланды және оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізілді.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, қоғамдық бақылау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, қоғамдық бақылау тетігі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, қоғамдық бақылау институттары, мемлекеттік институттар, азаматтық қатысу, мемлекет серіктестігі.

Общественный контроль как механизм противодействия коррупции

В статье рассматривается понятие, значение, роль, особенности общественного контроля в механизме противодействия коррупции в Республике Казахстан. Освещены основные принципы общественного контроля, его характеристики и механизмы равноправного партнерства казахстанского общества и государства. Раскрываются задачи общественного контроля, основные институты общественного контроля, особенности деятельности в сфере предупреждения коррупции.

Приведен краткий анализ основных положений нового закона Республики Казахстан «Об общественном контроле», 2 октября 2023 года, подписанного главой государства Касым-Жомартом Токаевым за №30-VIII, с сопутствующими поправками. Данный Закон открывает новые возможности для гражданского общества в Казахстане и позволяет широким слоям населения следить за действиями государственных органов, высказывать свои предложения и мнения, а также позволит регулировать общественные отношения, связанные с организацией и осуществлением общественного контроля, расширит участие граждан в управлении делами государства, что способствует укреплению доверия между властью и обществом.

Кроме того освещены основные недостатки в развитии механизма общественного контроля на текущий период и включены предложения по их совершенствованию.

Ключевые слова: антикоррупционные меры, антикоррупционная культура, общественный контроль, противодействие коррупции, механизм общественного контроля, борьба с коррупцией, институты общественного контроля, государственные институты, гражданское участие, партнерство государства и общества.

Public control as a mechanism for combating corruption

The article examines the concept, meaning, role, and features of public control in the mechanism of combating corruption in the Republic of Kazakhstan. The basic principles of public control, its characteristics and mechanisms of equal partnership between Kazakh society and the state are highlighted. The tasks of public control, the main institutions of public control, and the specifics of activities in the field of corruption prevention are revealed.

A brief analysis of the main provisions of the new law of the Republic of Kazakhstan "On Public Control", October 2, 2023, signed by the head of state Kassym-Jomart Tokayev No. 30-VIII, with accompanying amendments, is given. This Law opens up new opportunities for civil society in Kazakhstan and allows broad segments of the population to monitor the actions of state bodies, express their suggestions and opinions, as well as regulate public relations related to the organization and implementation of public control, expand the participation of citizens in the management of state affairs, which helps to strengthen trust between the government and society.

In addition, the main shortcomings in the development of the mechanism of public control for the current period are highlighted and suggestions for their improvement are included.

Keywords: anti-corruption measures, anti-corruption culture, public control, anti-corruption, public control mechanism, anti-corruption, institutions of public control, state institutions, civic participation, partnership between the state and society.

Кіріспе. Бүгінгі таңда біздің елімізде сыбайлас жемқорлықтың таралуы республикада жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің тиімділігі мен нәтижелілігіне күмән келтіруде. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды іске асыру кезінде қызметі одан әрі жетілдіруді қажет ететін сыбайлас жемқорлыққа бағдарланған азаматтық қоғам институттарының қолдауынсыз табысқа жету мүмкін болмас еді. Барлық қолжетімді құралдарды пайдалана отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама шеңберінде ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу бойынша Мемлекеттік органдардың, бұқаралық ақпарат құралдарының, қоғамдық бірлестіктер мен үкіметтік емес ұйымдардың қызметін сауатты құрылған және дәйекті үйлестіру де ерекше маңызға ие. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық құжаттың 13-бабы Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы (2003 ж. 31 қазан) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте азаматтық қоғамның ең тиімді құралы, қоғамдық бақылауды кеңейтуді айқындайды [1, 76.]. Азаматтық қатысу-бұл азаматтар мен азаматтық қоғам ұйымдарының мемлекет пен жергілікті қоғамдастықты басқаруға қатысуы. Азаматтық қатысу нысандары азаматтар мен азаматтық қоғам құрылымдарының мемлекеттік органдардың шешімдерін дайындауға, қабылдауға, орындауға және орындалуын бақылауға қатысуы болуы мүмкін.

Сыбайлас жемқорлықтың кең таралуы жағдайында әкімшілік жүйе де, кәсіпкерлік құрылымдар да өз қызметін тиімді бақылауда ұстай алмайды және объективті шешімдер қабылдай алмайды. Азаматтар мен азаматтық қоғамның мемлекеттік органдардың қызметін бақылауға белсенді және тұрақты қатысуы ғана оларға өз қызметіндегі сыбайлас жемқорлық көріністерінен біртіндеп бас тартуға мүмкіндік береді.

Негізгі бөлігі. Қоғамдық бақылау қазіргі қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастырудың құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің табиғатын түсіну "сыбайлас жемқорлық" ұғымының мазмұнын нақтыламай және осы қоғамға қарсы құбылыстың тарихи тамырларын түсінбей

мүмкін емес. Қазіргі ғылыми және қоғамдық-саяси әдебиеттерде сыбайлас жемқорлық ұғымы кеңінен қолданылады. "Сыбайлас жемқорлық" сөзі (лат. "согумрег") көптеген мағыналарға ие: бүліну, құлдырау, пара беру, азғыру, алдау, бұрмалау, істерді ренжіту, қирату, бұрмалау, қорлау, абыройды масқаралау; көп мағыналы "gumpere" етістігімен бірге қолданылатын "со" префиксі (бұзу, заңды бұзу, келісімшартты бұзу), сыбайлас жемқорлық – бұл бірнеше субъектілердің қатысуымен жасалатын әрекет екенін көрсетеді. Сонымен қатар, латынның "согуптіо" "пара беру", "ыдырау" дегенді білдіреді; "сыбайлас жемқорлық" етістігі "біреуге ақшамен немесе басқа материалдық игіліктермен пара беру" дегенді білдіреді. Рим Заңында "согуптіге" сөзі "бұзу, бүлдіру, бұзу, бұрмалау, пара беру", сондай-ақ "азғындық, құлдырау, бұрмалану, нашар күй, бұрмалану (пікір немесе көзқарас)" дегенді білдіреді [2, 31 б.]. Сыбайлас жемқорлық ұғымын кеңінен түсіндірумен қатар, латынның "согуптіо" термині "сог" (жүрек, жан, рух, ақыл) және "ruptum" (бүлдіру, жою) деген екі түбір сөзден шыққан деген пікір бар. Сондықтан сыбайлас жемқорлықтың мәні лауазымды тұлғаларға пара беру, оларды байыту емес, әлеуметтік жүйенің, оның ішінде мемлекеттік билік жүйесінің бірлігін бұзу (ыдырау, ыдырау), мемлекеттің заңды мүдделеріне опасыздық жасау, қоғамдағы өз жағдайын жеке мақсатта пайдакүнемдікпен пайдалану арқылы отандастар [3, 7 б.]. Тиісінше, қазіргі қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің қалыптасуы, яғни адамның жоғары моральдық, құқықтық, саяси және басқа мәдениеттің негізінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру қабілетін білдіру қазіргі уақытта әлеуметтену процесінде қоғамның әрбір сауатты мүшесі игеруі керек объективті қажетті құбылыс мәртебесіне ие болады. Мұндай мәдениетті қалыптастырудың элементтерінің бірі - қоғамдық бақылау. "Қоғамдық бақылау" ұғымы ғылыми әдебиеттерде белсенді қолданылады, нормативтік құқықтық актілерде қолданылады. Ғылыми және практикалық қызметте "бақылау" термині жиі қолданылады. Ғалымдар оны әр түрлі түсіндіреді: құрал, фактор, форма, элемент, функция, қызмет, жүйе, кері байланыс, шарт, реттеуші, кепілгер, құбылыс, институт, әдіс.

Қоғамдық бақылау ұғымын талдаудан бұл азаматтар мен қоғамдық бірлестіктер жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың қызметін бақылау болып табылады. Азаматтық қатысу тұжырымдамасы басқарылатындардың мемлекеттік істерді басқару процесіне қатысуын білдіреді. Қоғамдық бақылау-бұл қоғам үшін мемлекеттік билік пен басқару органдарының, оның ішінде жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметін қарау мен бағалаудың және олардың қызметін оңтайландырудың маңызды құралы. Жалпы, қоғамдық бақылау қоғамның негізгі функцияларының бірі болып табылады, оның субъектілері азаматтар мен олардың бірлестіктері, ал негізгі объектілері мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды тұлғалары болып табылады. Қоғамдық бақылау азаматтардың әлеуметтік белсенділігінің нысаны, азаматтардың мемлекеттік органдар мен азаматтардың коммуникация саласы ретінде қоғамдық саясатқа тікелей қатысуы ретінде әрекет етеді. Бұл ретте қоғамдық бақылау проблеманы пайымдауды әзірлеуді және оны шешуге қатысу үшін ресурстарды қалыптастыруды талап етеді.

Мемлекеттік институттардың жұмысын қоғамдық бақылау демократияның негізі болып табылады. Қоғам мемлекетке өкілеттіктер мен ресурстар береді және олардың мақсатты пайдаланылуын бақылауға толық негіз бар. Қоғамдық бақылау дегеніміз-азаматтар өз міндеттерін орындайтындығына және азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайтындығына көз жеткізу үшін мемлекеттік органдардың жұмысын қадағалайды. Осылайша, қоғамдық бақылау дегеніміз-азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуын тоқтату және болдырмау мақсатында қоғамдық ұйымдар мен бастамашыл топтардың өкілдерінің мекемелер мен мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдарында, әртүрлі меншік нысанындағы кәсіпорындарда азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қадағалауы. Қоғамдық бақылаудың негізгі қағидаттары: әлеуметтік жетілу, Тәуелсіздік, адам құқықтары мен заң талаптарын түбегейлі қорғау, мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің

жариялылығы мен ашықтығы, мемлекет пен қоғамның өзара құрметі мен әріптестігі болып табылады.

Егер қоғамдық бақылаудың негізгі сипаттамалары туралы айтатын болсақ, онда ол: қоғамның барлық мүшелерінің мүдделері мен қажеттіліктерін біртұтас басқарушылық ерікке қалыптастыра отырып, қоғамды және оның жекелеген институттарын басқару нысаны ретінде жұмыс істейді, бұл әртүрлі әлеуметтік топтардың мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етеді және олардың арасындағы мүдделер қақтығысын болдырмаудың негізгі құралы болып табылады; қоғамның күш-жігерін үйлестіру және біріктіру әдісі болып табылады шұғыл тапсырмалар; әлеуметтік нормалардың бұзылуын анықтауға мүмкіндік беретін және сол арқылы олардың орындалуының кепілі ретінде қызмет ететін өзекті мәселелерді шешу үшін қоғамның күш-жігерін жүйелеуге және біріктіруге ықпал етеді; кез келген қоғамның объективті ажырамас өкілеттігі және оның негізгі институттарының бірі болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстанда қоғамдық бақылау тетіктерін дамыту мәселесі өзекті болып отыр. Қазақстандық қоғам мен мемлекеттің республикалық, өңірлік және жергілікті деңгейлердегі тең құқылы әріптестігі тетіктерін дамыту және қоғамдық бақылау жүйесін қалыптастыру процесі жүріп жатыр.

Мемлекеттік органдардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылының негізгі нысандары: мемлекеттік құрылымдардың қызметіне қоғамдық бақылау; қазақстандық заңнаманың сақталуына қоғамдық сараптама; азаматтардың жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге, стратегиялық маңызды шешімдерді әзірлеуге қатысуы; мамандандырылған кеңесші, консультативтік, үйлестіру және сараптама органдарын құру болып табылады. Қоғамдық бақылау жүйесін қоғамдық мүдделерді қорғауды жақтайтын адамдардың белгілі бір тобының заңды өкілдері қоғамдық бақылау органдарының жан-жақтылығы, әмбебаптығы, жариялылығы, міндеттілігі, алуан түрлілігі және танылуы қағидаттарына негіздеу ұсынылады.

Сыбайлас жемқорлықты қоғамдық бақылаудың негізгі институттары: 1) қоғамның әртүрлі көзқарастары бар әртүрлі әлеуметтік-мәдени және кәсіби топтарының мүдделерін білдіретін саяси партиялар; сайлаушылар сайлауға қатыса отырып, мемлекеттік биліктің заң шығарушы (өкілді) органдарының сайлауында сол немесе өзге партияға дауыс бере отырып, атқарушы биліктің саяси бағытын жанама бақылайды, сондай-ақ атқарушы биліктің саяси бағытын бас тартады олардың үмітін ақтамаған саяси партияларға сену; 2) еңбек ұжымдары өз мүдделерін қорғай алатын кәсіптік одақтар; 3) қоғамның мүдделерін мемлекеттік органдарда қорғау және қорғау үшін құрылатын коммерциялық емес сипаттағы қоғамдық ұйымдар мен бірлестіктер; 4) мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдарының қызметіне қоғамдық бақылауды жүзеге асыратын қоғамдық кеңестер; 5) сайлауға қатысатын байқаушылар сайлау барысын және қолданыстағы сайлау заңнамасының сақталуын бақылауды жүзеге асыруда. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың тиімділігін қамтамасыз ету үшін азаматтық қоғам институттарын (үкіметтік емес ұйымдар – ҮЕҰ) дамыту және сол арқылы олардың мемлекеттік органдарға ықпалын күшейту қажет. Алайда, қазіргі уақытта да Қазақстанда қоғамдық бақылау бірқатар үкіметтік емес ұйымдармен ұсынылғанын атап өткен жөн. Ұлттық алдын алу тетігі, қоғамдық бақылау комиссиялары белсенді жұмыс істеуде. Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан ұлттық қоғамдық сенім кеңесі құрылды. "Халық үніне құлақ асатын мемлекет" тұжырымдамасы шеңберінде азаматтық қоғамды шешім қабылдау үдерістеріне тарту үшін тиімді институционалдық-құқықтық негіз қалыптастырылды. "Қоғамдық кеңестер туралы" Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер енгізу арқылы қоғамдық кеңестердің құқықтық мәртебесі кеңейтілді [4].

Жұртшылық өкілдерінен тұратын арнайы мониторингтік топ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның іске асырылуын бағалауды қамтамасыз етті. "Ақпаратқа қол жеткізу туралы" Қазақстан Республикасының Заңымен қоғам алдында есеп беретін және транспарентті мемлекетті қалыптастыру үшін негіз қаланды [5].

"Ашық үкімет" электрондық платформасында ашық деректердің бес порталы құрылды: "Ашық бюджеттер", "Ашық НҚА", "ашық деректер", "мемлекеттік органдардың тиімділігін

бағалау", "Ашық диалог". Бұл ресурстар азаматтарға бюджеттік бағдарламаларды, нормативтік құқықтық актілердің жобаларын талқылауға қатысуға, статистикалық ақпарат алуға және проблемалық мәселелермен мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілерінің басшыларына жүгінуге мүмкіндік береді. Онлайн-режимде қаралуын қадағалай отырып, шағымдарды ыңғайлы және жылдам беруге мүмкіндік беретін "Е-өтініш" арнайы сервисін енгізу арқылы азаматтардың өтініштерімен жұмысты қайта іске қосу жүзеге асырылды.

Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің қабылдануымен жария-құқықтық дауларды қарау кезінде жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын қорғаудың тиімді тетіктері енгізілді, сондай-ақ билік органдарының шешім қабылдау процесіне азаматтардың қатысу кепілдіктері күшейтілді [6].

Жұртшылық арасынан тәуелсіз сарапшыларды тарта отырып, Нормативтік құқықтық актілердің жобаларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізілді, бұл сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтауға мүмкіндік берді.

Азаматтардың өңірлік маңызы бар маңызды мәселелерді шешуге қатысуына негізделген жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімді моделі дамуда. Елорда, республикалық және облыстық маңызы бар қалалардың тұрғындарына аумақтарды абаттандыру, көгалдандыру және санитарлық тазарту бойынша жобаларға бастамашылық жасауға мүмкіндік беретін "халық қатысатын бюджет" енгізілді. Бюджеттің төртінші деңгейін қалыптастыру арқылы ауыл халқының бюджет қаражатының не жұмсалатынын өз бетінше айқындауға мүмкіндігі бар. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдық округтердің, кенттер мен ауылдардың әкімдерін сайлау енгізілді. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мәселелерінде мемлекеттік органдардың азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл арналарын құруға мүмкіндік берген "Адалдық алаңы" жобасы бүкіл ел бойынша ауқымды болды [7, 5 б.].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру және азаматтық білім беруді дамыту, ҮЕҰ-ны да, барлық деңгейдегі мемлекеттік органдардың өкілдерін де осы процеске тарту шешуші мәнге ие. 2023 жылғы 2 қазанда Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев №30-VIII "қоғамдық бақылау туралы" Заңға қол қойып, ілеспе түзетулер енгізді [8]. "Осы Заңды қолданысқа енгізу тәртібі" Заңының 16-бабына сәйкес, ол алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін алты ай өткен соң қолданысқа енгізіледі. Қабылданған заңға сәйкес, әлі қолданысқа енгізілмеген, қоғамдық бақылаудың мақсаты қазақстандықтардың мемлекет істерін басқаруға қатысуын қамтамасыз ету болып табылады, ал оның міндеттері: ҚР азаматтарын қоғамдық бақылау процесіне тарту; ҚР жалпыұлттық басымдықтары шеңберінде орындалатын жобалардың сапалы іске асырылуын қамтамасыз ету болып табылады; қоғамдық бақылау объектілерінің шешім қабылдауы кезінде қоғамдық пікірді есепке алуды қамтамасыз ету; қоғамдық бақылау объектілері қызметінің ашықтығы мен ашықтығын қамтамасыз ету; қоғамдық бақылау субъектілері мен объектілерінің өзара іс-қимылын қамтамасыз ету; қоғамдық бақылау объектілері қызметінің тиімділігін арттыру; республика азаматтарының қоғамдық бақылау объектілерінің қызметіне деген сенім деңгейін арттыру; қоғамда құқыққа қайшы мінез-құлыққа төзбеушілікті қалыптастыру. Қоғамдық бақылауды жеке немесе 5 адамнан аспайтын топтар жүзеге асыра алады. Қоғамдық бақылау субъектілерінің: объектімен жазбаша келісім бойынша объектінің аумақтары мен үй - жайларына баруға; қоғамдық бақылау объектілерінен ақпарат сұратуға; аудиовизуалды техника құралдарын пайдалануға, сондай-ақ заңнама талаптарын сақтай отырып, бейне және фотосурет түсіруге; қоғамдық бақылау объектілерінің әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдануға құқығы бар. Бұл ретте: өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар адамдар; сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп таныған адамдар; 18 жасқа толмаған адамдар қоғамдық бақылау субъектілері бола алмайды; психикалық денсаулық саласында медициналық көмек көрсететін ұйымдарда психикалық, мінез-құлықтық бұзылуларға (ауруларға), оның ішінде психоактивті заттарды қолдануға байланысты есепте тұрған адамдар; бұрын сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар, экстремистік және террористік қылмыстар жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылған адамдар;

шетелдік қатысуы бар коммерциялық емес ұйымдар, сондай-ақ Республика заңдарына сәйкес қызметі тоқтатылған не тыйым салынған коммерциялық емес ұйымдар. Қоғамдық бақылау қоғамдық талқылау, қоғамдық сараптама және қоғамдық мониторинг нысандарында, сондай-ақ ҚР заңдарында белгіленген нысандарда жүзеге асырылады. Қоғамдық бақылау нәтижелері бойынша анықталған бұзушылықтарға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою жөніндегі шаралар туралы ұсыныстарды қамтитын қорытынды құжат әзірленеді. Қоғамдық бақылау объектілері қорытынды құжатты алғаннан кейін 10 жұмыс күнінен кешіктірмей қоғамдық бақылау субъектісіне әрбір ұсыным бойынша жеке дәлелді жауап жібереді. Ал қоғамдық бақылау объектісі қорытынды құжатты қараудан бас тартқан жағдайда, қоғамдық бақылау субъектісі шағымды тиісті мемлекеттік органдарға жіберуге құқылы. Бұл Заң Қазақстандағы азаматтық қоғам үшін жаңа мүмкіндіктер ашады, ол халықтың кең тобына мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерін бақылауға, өз ұсыныстары мен пікірлерін айтуға, сондай-ақ қоғамдық бақылауды ұйымдастыруға және жүзеге асыруға байланысты қоғамдық қатынастарды реттеуге мүмкіндік береді және азаматтардың мемлекет істерін басқаруға қатысуын кеңейтеді. Бұл билік пен қоғам арасындағы сенімді нығайтуға ықпал етеді. Өйткені, қоғамдық бақылау азаматтық қоғамды нығайтуға және елдегі демократияны дамытуға ықпал етеді. Бұл заңды Мемлекеттік басқарудағы ашықтық пен жауапкершілікке бағытталған маңызды қадам деп санауға болады. Алайда, қоғамдық бақылау жүйесінің толыққанды жұмыс істеуі үшін қоғамдық бірлестіктердің бостандығы, ақпаратқа қол жеткізу, тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдары, мемлекеттік институттардың демократиялылығы мен ашықтығы сияқты қажетті жағдайлар жасалуы тиіс екенін ұмытпауымыз керек. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте үш қағиданы іске асыру маңызды: бақылау, есеп беру және ашықтық. Қоғамдық бақылау сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл құралы ретінде азаматтар мен олардың дербес бірлестіктерінің сыбайлас жемқорлық үшін мүмкіндіктердің алдын алу, сыбайлас жемқорлық қатынастардың туындауына ықпал ететін жағдайларды жою, сыбайлас жемқорлық фактілерін анықтау және жолын кесу жөніндегі бірқатар іс-қимылдарын қамтиды. Қоғамдық бақылау жүйесінің нәтижелері: сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету; азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін арттыру; мемлекеттік институттардың ашықтығы мен есептілігін арттыру болып табылады; әлеуметтік-экономикалық проблемаларды қоғамдық және мемлекеттік құрылымдармен бірлесіп шешу.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылаудың тиімділігі:

- азаматтық қоғам ұйымдары өкілдерінің кәсіби дайындығы мен адалдығы деңгейі;
- мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметі туралы ақпараттың практикалық қолжетімділігі. Басқаша айтқанда, мемлекеттік органдар ұсынатын ақпарат қаншалықты толық және шынайы;
- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы хабарламалары бар азаматтар мен қоғамдық бірлестіктердің өтініштерін қарау жөніндегі мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігі.

Жалпы, Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылау жүйесін дамыту және жетілдіру, әлеуметтік-экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде елдің экономикалық және саяси дамуының маңызды стратегиялық бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасында қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетпей мүмкін емес. Сыбайлас жемқорлық жеке кәсіпкерліктің дамуына кедергі келтіреді, табиғи ресурстардың бұзылуына алып келеді және инвестицияларды Ұлттық экономика үшін тиімсіз етеді. Сондықтан Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді күрес қоғамдық, саяси және экономикалық салалардағы барлық стратегиялық күн тәртібін шешуді талап етеді. Қоғамның қолдаусыз мемлекет қабылдаған сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар ішінара ғана тиімді болуы мүмкін. Сондықтан сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың маңызды бағыты тиімді қоғамдық бақылау болып табылады.

Біздің республикамызда қоғамдық бақылау жүйесін қалыптастыру процесі даму сатысында және жүргізілген талдауға сәйкес қоғамдық бақылау тетігін дамытудағы негізгі кемшіліктер мыналар болып табылады:

1) Елдің қоғамдық-саяси өміріндегі азаматтардың белсенділігі жеткіліксіз. Азаматтардың қоғамдық бақылауға жеткіліксіз қатысуының негізгі себебі мемлекеттің қоғамдық-саяси өміріне немқұрайлылық болып табылады. Себебі, мұндай қатысу үшін азаматтарда жоқ немесе өз дағдыларын, ақшасы мен уақытын қоғамдық бақылауға жұмсағысы келмейтін ресурстар қажет.

2) Мемлекеттік институттарға сенім, қоғамның базалық негіздерімен ынтымақтастық және келісім сияқты біріктіруші құндылықтардың әлсіз айқындылығы.

3) Халықтың әлеуметтік-экономикалық және саяси процестерді жеткіліксіз түсінуі және қоғамдық бақылаудың мазмұны туралы нақты түсініктің болмауы. Яғни, қарама-қайшы жағдай қалыптасты: бір жағынан, қоғамдық бақылау жүйесін дамыту процесі жүріп жатыр, қоғамдық бақылау негіздерін бекітетін нормативтік-құқықтық база құрылуда, қоғамдық бақылаудың өзіндік институттары қалыптасуда; екінші жағынан, азаматтардың елдің қоғамдық-саяси өміріне деген қызығушылығы жыл сайын төмендейді, қоғамның сұраныстары жеткіліксіз қанағаттандырылады.

Нәтижесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында қоғамдық бақылауды жүзеге асыру үшін жағдай жасауға қатысты бірқатар мәселелер шешілмеген күйінде қалып отыр. Мұның бәрі қазіргі уақытта Қазақстанда қоғамдық бақылау жүйесі қалыптасу сатысында тұрғанын айғақтайды.

Осыған байланысты оны жетілдіру мақсатында мыналарды орындау қажет:

– қазіргі уақытта қолданысқа енгізілмеген "қоғамдық бақылау туралы" қабылданған Қазақстан Республикасының Заңы оны іске асыруды қамтамасыз ететін нормативтік құжаттар топтамасымен бірге енгізілсін;

- сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлайтын азаматтарды тиісті қорғауды және сыйақы беруді қамтамасыз ету;

- қоғамдық пікірді ескере отырып, сыбайлас жемқорлық деңгейін мониторингілеу мен бағалаудың тиімді жүйесін құру;

- әкімшілік кедергілерді жою мақсатында тұрақты негізде мемлекеттік қызметтер көрсету тетіктерін жетілдіру, оның ішінде электрондық құжат айналымы жүйесін кеңейту және жетілдіру;

- азаматтар мен заңды тұлғалардың өтініштеріндегі мәселелерді шешу; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы жоспарлар мен қысқа мерзімді нысаналы бағдарламаларды іске асыру бойынша бақылауды күшейту;

- сыбайлас жемқорлық себептерін жою бойынша тиісті шаралар қабылдамайтын мемлекеттік органдардың жауапкершілігін күшейту. Қоғамдық және мемлекеттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы органдардың қызметі туралы, оның ішінде олардың сайттарында ақпарат орналастыру арқылы көпшілікке хабарлау;

- сыбайлас жемқорлыққа "нөлдіктөзімділік" атмосферасын қалып тастыру және оның көріністеріне қарсы іс-қимыл бойынша нақты ұсыныстар әзірлеу жөніндегі азаматтық бастамаларға жәрдемдесу;

- корпоративтік секторда сыбайлас жемқорлық қақарсы іс-қимыл жөніндегі шараларды ілгерілетуге жәрдемдесу.

Қорытынды. Осылайша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында қоғамдық бақылау жүйесін қалыптастыру күрделі процесс болып табылады, оған көптеген факторлар әсер етеді, сондықтан кешенді зерттеуді қажет етеді.

Қазақстандағы қоғамдық бақылау туралы заң-бұл азаматтардың мемлекеттік басқаруға қатысуының және биліктің ашықтығын қамтамасыз етудің маңыздылығына баса назар аударатын жана заңды құжат. Ол жұртшылыққа мемлекеттік органдардың қызметін бақылауға белсенді қатысуға мүмкіндік беретін тетіктерді ұсынады.

Қазақстандағы қоғамдық бақылау туралы заңның басты мақсаты-мемлекеттік құрылымдар жұмысының ашықтығы мен ашықтығын арттыру, сондай-ақ шешім қабылдау үдерістеріне азаматтық қатысуды ынталандыру. Ол мемлекеттік басқарудың неғұрлым демократиялық және жауапты жүйесін құруға бағытталған. Ол қоғамдық бақылауды жүзеге асырудың бірқатар тетіктерін ұсынады, соның ішінде тәуелсіз қоғамдық кеңестер құру, негізгі шешімдер қабылдау кезінде қоғамдық тыңдаулар өткізу, мемлекеттік сипаттағы ақпаратқа қол жеткізу, сондай-ақ ережелер мен заңдарды бұзу мәселелері бойынша азаматтардың өтініштеріне мүмкіндік беретін құрылымдар құру. Сондай-ақ, Қазақстандағы азаматтық қоғам үшін жаңа мүмкіндіктер ашады, халықтың кең тобына мемлекетті басқаруға белсенді қатысуға, өз ұсыныстары мен пікірлерін айтуға, сондай-ақ мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерін бақылауға мүмкіндік береді. Бұл билік пен қоғам арасындағы сенімді нығайтуға ықпал етеді.

Алайда, қазіргі уақытта қоғамдық бақылауды дербес институт ретінде заңнамалық тұрғыдан бекіту, оның ұғымдарын, міндеттері мен қағидаттарын айқындау ғана емес, сонымен қатар нақты Мемлекеттік органдардың қызметін реттеуде қоғамдық бақылаудың мүмкіндіктерін кеңейту маңызды, өйткені мемлекеттік органдар қызметінің барынша ашықтығы кезінде және азаматтар мен олардың бірлестіктерінің тиісті өтініштерін қарауға байыпты назар аударғанда ғана. сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылау, тиімді болады және азаматтық қоғамды нығайтуға және елдегі демократияны дамытуға ықпал ете алады. Дегенмен, бұл заңды Мемлекеттік басқарудағы ашықтық пен жауапкершілікке бағытталған маңызды қадам деп санауға болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

- 1."Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции" (принята вг.Нью-Йорк 31.10.2003г. Резолюцией 58/4 на 51-ом пленарном заседании 58-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Система КонсультантПлюс: Версия Проф. - 32 с.
2. Большой юридический словарь // <http://slovar.cc/pravo>.
3. Основы антикоррупционной культуры: учебное пособие / под общей редакцией д.б.н., профессора Абдрасилова Б.С. – Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2016. – 176 с.
4. Закон Республики Казахстан «Об общественных советах» от 2 ноября 2015 года № 383-V ЗРК.- ИПС "Әділет" (zan.kz).
5. Закон Республики Казахстан «О доступе к информации» от 16 ноября 2015 года № 401-V ЗРК-ИПС "Әділет" (zan.kz).
6. Административный процедурно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-V - ИПС "Әділет" (zan.kz)
7. Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802. - ИПС "Әділет" (zan.kz)
8. «Об общественном контроле» Закон Республики Казахстан от 2 октября 2023 года № 30-VIII ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030#:~:text=>

Авторлар туралы мәліметтер

Саханова Н.Т. – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының меңгерушісі, полиция полковнигі.

Церковнова Е.А. - Қазақстан Республикасы ПМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, полиция полковнигі.

Саханова Н.Т. – магистр юридических наук, начальник кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Актюбинского юридического института МВД РК имени М.Букенбаева, полковник полиции.

Церковнова Е.А. - доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Актобинского юридического института МВД РК имени М.Букенбаева, полковник полиции.

Sakhanova N. T. – Master of Laws, Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev.

Tserkovnova E.A. - Associate Professor of the Aktobe Law Institute of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, Police Lieutenant Colonel.

Г.Н. Мухамадиева¹, А.Ж. Ахметова², А.Д. Джаманбаева³
¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
²Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Мақалада Қазақстан Республикасын реформалау жағдайындағы құқық қорғау жүйесі, құқық қолдану практикасының қазіргі жағдайы, сондай-ақ құқық қорғау жүйесін жетілдіру үшін Қазақстан Республикасында өткізілген бірқатар нақты іс-шаралар талданған. Стратегиялық бағдарламалардың сөз жүзінде емес, іс жүзінде іске асуы үшін мемлекеттегі барлық институттардың жұмыла жұмыс жасауы қажеттігі өзектеледі.

Зерттеу нәтижесінде прокурорлық қадағалау ең алдымен ведомстволық және ведомстводан тыс бақылау аппаратымен заңдарды қолдануға бағытталуы керек, бірақ бұл органдарды алмастыруға бағытталмауы керек, сондықтан бақылаушы органдармен өзара іс-қимыл тек олардың қадағалауы ретінде жүзеге асырылуы қажеттігі тұжырымдалған.

Түйін сөздер: құқық қорғау жүйесі, құқық қорғау органдары, реформалау, прокурорлық қадағалау.

Становление современной правоохранительной системы Республики Казахстан

В статье проанализирована правоохранительная система в условиях реформирования Республики Казахстан, современное состояние правоприменительной практики, а также ряд конкретных мероприятий, проведенных в Республике Казахстан для совершенствования правоохранительной системы. Актуализируется необходимость совместной работы всех институтов государства для реализации стратегических программ не на словах, а на деле.

В результате исследования было сформулировано, что прокурорский надзор должен быть направлен в первую очередь на применение законов аппаратом ведомственного и вневедомственного контроля, но не на замещение этих органов, поэтому взаимодействие с контролирующими органами должно осуществляться только как их надзор.

Ключевые слова: правоохранительная система, правоохранительные органы, реформирование, прокурорский надзор.

The formation of the modern law enforcement system of the Republic of Kazakhstan

The article analyzes the law enforcement system in the context of the reform of the Republic of Kazakhstan, the current state of law enforcement practice, as well as a number of specific measures taken in the Republic of Kazakhstan to improve the law enforcement system. The necessity of joint work of all state institutions for the implementation of strategic programs is actualized, not in words, but in deeds.

As a result of the study, it was formulated that prosecutor's supervision should be aimed primarily at the application of laws by the apparatus of departmental and non-departmental control, but not at replacing these bodies, therefore, interaction with regulatory authorities should be carried out only as their supervision.

Keywords: law enforcement system, law enforcement agencies, reformation, prosecutorial supervision.

Кіріспе. Қазақстан Республикасында қазіргі заманғы құқық қорғау жүйесінің қалыптасуы 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін орын алды. Осы кезден бастап қазақстандық құқық қорғау жүйесінің дамуының түбегейлі жаңа кезеңі басталды. Қазақстан құқық қорғау жүйесінде, оны халықаралық стандарттар мен нормаларға сәйкестендіру үшін, елеулі реформалар жүргізді.

1991 жылы кеңестік социалистік республикалар одағының ыдырауы Қазақстан дамуының жаңа кезеңін бастай отырып, әлем тарихындағы үлкен бетбұрыс болды. 1990 жылғы 25 қазанда қабылданған «Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Мемлекеттік Егемендігі Декларациясы» қазақ халқы ғасырлар бойы армандаған тәуелсіздікке қол жеткізудің алғышарты болды [1]. 1991 жылғы 16 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Егемендігі туралы» Конституциялық Заң жарық көрді [2]. 1991 жылғы 6 желтоқсанда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің "Қазақ КСР прокуратура органдарының бірыңғай жүйесін құру, олардың дербестігі мен тәуелсіздігін қамтамасыз ету туралы" қаулысымен прокуратура органдарының бірыңғай жүйесі құрылды [3]. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1992 жылғы 17 қаңтардағы қаулысымен "Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы" Заң қолданысқа енгізілді. Бұл құжат қадағалау органының құқық қорғау қызметін жақсартуда оң рөл атқарды, көптеген новеллалар енгізді [4]. Прокуратура — мемлекет атынан заңнама мен құқықтарды сонымен қатар адамның және азаматтың еркіндіктерін қадағалап бақылайтын құқық қорғау органы. Және де басқада функцияларды шектеулі, ұлттық заңнамамен орындалуын қадағалайды.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін қылмысқа қарсы күресте құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылының жылдар бойы қалыптасқан тетіктері жұмыс істемеді. Сол жылдары қылмыстың тез өсуі байқалды. 1992 жылы Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі құрылды. Ол ішкі істер және құқықтық тәртіп саласындағы бас атқарушы органға айналды [5]. 1992 жылғы 23 маусымда "Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы" Заң қабылданды, ол еліміздің Ішкі істер органдарының міндеттері мен функцияларын айқындаған алғашқы құжат, сондай-ақ «Қазақстан Республикасының Ішкі әскерлері туралы» Президенттің Жарлығы болды [6]. Сонымен қатар, нормативтік-құқықтық базаны жаңарту арқылы жедел-ізвестіру қызметі белсенді дамыды, негізгі назар жедел қызметтердің кадрлық құрамын жақсартуға бағытталды. Осы және басқа да нақты даму бағыттары мен қылмысқа қарсы күрестің неғұрлым тиімді нысандары кейін «жедел-ізвестіру қызметі туралы» 1994 жылғы 15 қыркүйектегі ҚР Заңымен айқындалды [7]. Сол қиын жылдардың нәтижесі қазіргі заманғы полиция жүйесінің қалыптасуы болды. Ішкі істер органдары үшін қылмысқа қарсы күресті ұйымдастыруда және құқықтық тәртіпті нығайтуда туындаған көптеген күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік туды. ІІМ әрбір кезең үшін басым міндеттерді, азаматтарды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі нақты шараларды көрсететін қылмысқа қарсы күрес және құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша бірқатар шаралар қабылдады. Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігі — Қазақстан Республикасы үкіметі құрамына енетін Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы, Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары жүйесін басқарады, сонымен қатар қарастырылған заңнамалар аясында Қазақстан Республикасы аумағындағы қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті сақтау мақсатындағы салааралық іс-қимылдарды реттейді, құқық қорғау аясындағы мемлекеттік саясатты жасаумен және іске асырумен айналысады [8]. Министрлік өз қызметін Қазақстан Республикасы Конституциясы, Қазақстан Республикасы заңдары, Президент, Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілері, басқа да нормативтік актілер, халықаралық келісімшарттар мен Қазақстан Республикасының басқа да міндеттемелеріне сәйкес жүргізеді. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін ІІМ министрлері ұзақ уақыт отырмады. Владимир Шумов екі жыл жұмыс істеді - 1992 жылдан 1994 жылға дейін, Болат Баекенов 1994 жылдан 1995 жылға дейін жұмыс істеді. Болат Баекенов 2012 жылдың қараша айында "Казахстанская правда" газетіне берген сұхбатында оның жұмысы кезінде көптеген қылмыскерлермен күрескенін, шекарасы жоқ халықаралық топтар болғанын айтты [9]. Айта кетейік, 1991 жылы мемлекеттік қауіпсіздік комитетін басқарған бірінші Баекенов, кейін Ұлттық қауіпсіздік комитеті (ҰҚК) болып өзгертілді. 1995

жылы министр қызметін 2000 жылға дейін қызмет еткен Қайырбек Сүлейменов атқарады. 1998 жылы Қазақстан милициясы полиция болып өзгертілді.

1992 жылы шілденің 13-і күні Президент Жарлығымен Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитеті болып қайта құрылды. Тәуелсіз Қазақстанның ұлттық қауіпсіздік органының тарихы осы күннен бастау алады. Барлық реформалардың басты мақсаты - Комитетке жүктелген міндеттерді тиімді шешу, егемен Қазақстанның мүддесін қорғау болды. Қазір Ұлттық қауіпсіздік комитеті - кез келген қатер мен сынаққа шұғыл да барабар жауап бере алатын икемді, әрі жоғары білікті арнайы қызмет. Өзінің қарсы барлау тұжырымдамасын жасау нәтижесінде шетелдік арнайы қызмет өкілдерінің әрекеттерін әшкерелеу, олардың белсенділігін бәсеңдету, Ұлттық қауіпсіздік комитетін бақылауға алу мүмкін болып отыр. Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті (ҚР ҰҚК) — арнайы мемлекеттік орган болып, Қазақстан халқына бағынады. Басты бақылаушысы және басшыларын тағайындаушысы Қазақстан Республикасының Президент (бас қолбасшы) болып табылады. Басты мақсаты мемлекеттің қауіпсіздігін және біртұтастығын сақтау [10].

1993 жылы Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы қабылданды, ол билік пен азаматтардың сот арқылы қорғалу құқығын бөлу жүйесін құрды [11]. Бұл елдегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға ықпал етті. Сонымен қатар, Қазақстан құқық қорғау органдарының жұмысын жақсарту үшін полицейлердің кәсібилігін арттыруға бағытталған «Жаңа полиция» жобасы және құқық қорғау органдарының техникалық базасын жаңғырту жөніндегі бағдарлама сияқты бірқатар бағдарламаларды енгізді. Конституцияда прокуратураға үш баптан тұратын жеке он жетінші тарау арналды. Оларда прокуратура Қазақстан Республикасының аумағында заңдардың дәл және біркелкі орындалуын қадағалауды жүзеге асырады, прокуратура органдары өз құзыреті шегінде қылмыстық қудалауды жүзеге асырады, сот процесіне қатысады деген ережелер бекітілді. Прокуратура органдары өз өкілеттіктерін мемлекеттік органдардан және олардың лауазымды адамдарынан тәуелсіз жүзеге асырады. Олар өз қызметінде тек заңға бағынады.

Елдің құқық қорғау жүйесінің тарихи дамуы Қазақстанның 1994 жылғы мемлекеттік құқықтық реформасын [12] және 2002 жылғы құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде жүзеге асырылды [13].

Құқықтық реформа сот-құқықтық жүйені реформалаудың басым бағыттарын бекіткен тарихи құжатқа айналды. Сот жүйесін реформалауда "Қазақстан Республикасындағы соттар мен судьялардың мәртебесі туралы" Конституциялық заң күші бар 1995 жылғы Жарлық маңызды рөл атқарды [14]. Заң Тәуелсіз сот билігінің айқындаушы мәртебесін – біртұтас мемлекеттік биліктің тең құқылы тармақтарының бірін бекітті.

Елдің нарықтық экономика жолында алға жылжуы, демократияның кеңеюі құқықтық жүйені қалыптастырудың жаңа тәсілдерін талап етті. Осыған байланысты құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасында прокуратураны реформалаудың негізгі қағидаттары мен прокурорлық қадағалау міндеттері айқындалды, олар жаңа Конституцияда және ҚР Президентінің 1995 жылғы 21 желтоқсандағы "Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы" заң күші бар Жарлығында көрініс тапты [15]. Прокуратураның құқық қорғау рөлін арттыру мақсатында оған алғаш рет конституциялық қадағалау функциясы - Республика Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдарға наразылық білдіру құқығы жүктелді. Осылайша, бірінші кезең 1991 жылғы желтоқсаннан 1995 жылғы тамызға дейін - Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы қабылданған жылға дейін жалғасты. 1995 жылғы 30 тамыздағы жаңа қабылданған Республика Конституциясының 83-бабы прокуратураны тәуелсіз бірыңғай орталықтандырылған жүйе деп жариялады. Ол мемлекет атынан Республика заңдарының, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл және біркелкі қолданылуына, жедел-іздістіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және атқарушылық іс жүргізудің заңдылығына жоғары қадағалауды жүзеге асыруға, заңдылықты бұзушылықтарды анықтау және жою жөнінде шаралар қабылдауға, сотта мемлекеттің мүддесін білдіруге, қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға арналған. Бұл алдын-ала тергеу функциясы прокуратураның қарауынан

шыққанын білдіреді. Ол басқа құқық қорғау органдарына берілді. Прокуратура Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы қабылданғаннан кейін Қазақстан Республикасының Президентіне ғана есеп берді [16].

Әдістері. Қойылған мәселелерді зерттеу кезінде зерттелетін институттың мәнін, Конституциялық және салалық заңнаманың Қазақстан Республикасындағы заңдылық пен құқықтық тәртіптің жай – күйіне реттеушілік әсер ету мүмкіндігін айқындауға мүмкіндік беретін зерттеу нысанының сапалық сипаттамаларын айқындайтын логикалық, формальды-құқықтық, талдамалық, сондай-ақ функционалдык әдістер пайдаланылады.

Авторлар қабылдаған ғылыми талдауда кешенділік пен жүйелілік қағидаттары дәйекті түрде жүзеге асырылады және нәтижелі түрде біріктіріледі, бұл Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы құқық қорғау жүйесінің қалыптасуын неғұрлым толық, ғылыми тұрғыдан өзектендіруге мүмкіндік берді.

Пікірталас. Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы құқық қорғау жүйесін қалыптастырудағы маңызды қадамдардың бірі 1995 жылы мемлекеттің құқықтық негізін айқындаған және азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын белгілеген жаңа Конституцияны қабылдау болды.

1997 жылы 22 сәуір күні Президент Жарлығымен бұрынғы Кеңес елдері арасында алғаш болып Қазақстанда Әскери полиция органы құрылды. Содан бері "22 сәуір – әскери полиция күні" ретінде атап өтіліп келеді [17].

1997 жылы «Адвокаттық қызмет» туралы Заңы қабылданды. Ол жаңа құқық қорғау жүйесін құрды және полицияның функциялары мен өкілеттіктерін анықтады [18].

Қазақстан Республикасының Құқық қорғау жүйесін дамытудағы маңызды жетістіктердің бірі 2001 жылы жаңа құқық қорғау құрылымын - Ұлттық қауіпсіздік комитетін (ҰҚК) құру болды. Бұл жаңа уақыттағы сын-қатерлерге және терроризм, ұйымдасқан қылмыс және басқалар сияқты жаңа қауіптермен күресу қажеттілігіне жауап болды.

Қазақстан Республикасының Үкіметі құқық қорғау жүйесін нығайтуға және оның тиімділігін арттыруға әрдайым көңіл бөлуде. 2009 жылы Қазақстан Республикасының Құқық қорғау жүйесін дамытудың 2010 - 2020 жылдарға дейінгі кезеңге арналған жаңа Тұжырымдамасы қабылданды, ол құқық қорғау жүйесін дамытудың негізгі бағыттарын және оның тиімділігін арттыру жөніндегі шараларды айқындайды [19]. Бұл құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес жеке тұлғаны, қоғамды және мемлекетті қылмыстық-құқықтық қорғаудың қолданыстағы тетіктерін жаңғырту мақсатында 2013 жылғы 31 желтоқсанда "Қазақстан Республикасының Құқық қорғау жүйесін одан әрі дамыту жөніндегі шаралар туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен [20]. Қазақстан Республикасының Құқық қорғау жүйесін одан әрі жаңғыртудың 2014 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілді және Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының кадр саясатының тұжырымдамасы мақұлданды. Бағдарламаның негізгі мақсаты - азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін тиімді қорғауды қамтамасыз ету арқылы құқықтық тәртіп органдарына деген сенім деңгейін арттыру. Бағдарлама құқық қорғау саласындағы мемлекеттік қызметтердің спектрін кеңейтуді және стандарттауды, сондай-ақ олардың сапасын арттыру жөніндегі шараларды көздеді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Құқық қорғау жүйесі заманауи және тиімді болып табылады. Ол озық технологиялармен және жабдықтармен жабдықталған және оның қызметкерлері тұрақты кәсіптік оқыту мен біліктілікті арттырудан өтеді. Қазақстан сондай-ақ трансұлттық қылмыс пен терроризмге қарсы күресте басқа елдермен белсенді ынтымақтасады.

Елеулі жетістіктерге қарамастан, Қазақстан Республикасының Құқық қорғау жүйесі шешілуі қажет бірқатар сын-қатерлер мен проблемаларға тап болады. Олардың кейбіреулері мыналарды қамтиды:

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес: Сыбайлас жемқорлық Қазақстанда елеулі проблема болып табылады және құқық қорғау органдары да ерекшеленіп тұрған жоқ. Құқық

қорғау жүйесіндегі реформалар ашықтықты қамтамасыз етуге және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті нығайтуға бағытталуы тиіс.

2. Сот төрелігінің қолжетімділігін жақсарту: Қазақстанның кейбір өңірлерінде сот төрелігінің қолжетімділігі жеткіліксіз болып қалуда. Бұл заңсыз ұстауға және күзетпен ұстауға, сондай-ақ негізсіз сот шешімдеріне әкелуі мүмкін.

3. Жұмыс әдістерін жетілдіру: жаңа технологиялар мен жабдықтарды енгізуге қарамастан, кейбір құқық қорғау органдары әлі күнге дейін ескірген жұмыс әдістерін қолданады. Оларды жаңғыртуды және озық әдістер мен тәсілдерді пайдалануды қамтамасыз ету қажет.

4. Адам құқықтарын нығайту: адам құқықтары мен жеке бас бостандығын қорғау қазіргі құқық қорғау жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Адам құқықтарын қорғау тетіктерін нығайту және құқық қорғау органдарының адам құқықтарының рөлі мен маңызы туралы БАҚ арқылы хабардарлығын арттыру қажет.

5. Ынтымақтастықты жақсарту: трансұлттық қылмыспен күресу сияқты көптеген қиындықтарды шешу үшін әртүрлі елдердің құқық қорғау органдарының ынтымақтастығы қажет. Қазақстан өз азаматтарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін өзінің әріптестік қатынастарын және басқа елдермен ынтымақтастығын дамытуды жалғастыруы тиіс.

6. Кәсіби даярлықты қамтамасыз ету: Қазақстанның құқық қорғау органдарының өз міндеттерін тиімді орындау үшін қажетті білімі мен дағдылары болуы маңызды. Қызметкерлерді кәсіби даярлауды, оқытуды және қайта даярлауды қамтамасыз етуде Үкіметтің басымдығы болуға тиіс.

7. Қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесін дамыту: әсіресе киберқауіпсіздік, қаржылық қылмыстар және есірткі бизнесі саласында қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесін дамыту қажет. Азаматтардың қауіпсіздігіне ықтимал қатерлерді уақтылы анықтауды және алдын алуды қамтамасыз ету маңызды.

8. Азаматтардың құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету: құқық қорғау жүйесі азаматтардың құқықтық қорғалуына кепілдік беріп, оларға әділ сот шешімін алуға мүмкіндік беруі керек. Заң көмегінің қолжетімділігін қамтамасыз ету және заң қызметтерінің сапасын жақсарту маңызды.

9. Электрондық үкіметті дамыту: электрондық үкіметті дамыту құқық қорғау органдары жұмысының тиімділігін жақсартып, азаматтарға қызметтердің ыңғайлылығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ете алады. Құқық қорғау жүйесіне заманауи технологияларды дамытуды және енгізуді жалғастыру қажет.

10. Құқық қорғау органдарының қызметіне бақылауды күшейту: құқық қорғау органдарының қызметіне бақылау жасау билікті асыра пайдаланудың алдын алу және азаматтардың құқықтарын қорғау үшін қажет. Құқық қорғау органдарының қызметін бақылауға жауапты бақылау тетіктері мен тәуелсіз органдарды дамыту маңызды.

Осылайша құқық қорғау жүйесін жетілдіру үшін Қазақстан Республикасында өткізілген бірқатар нақты іс-шараларды атап өтуге болады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы қабылданды [21].

2009 жылы Қазақстан Республикасының Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігін ("Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттік") құру. Бұл мамандандырылған ведомство сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеумен айналысады және экономика саласындағы заңның сақталуын бақылайды [22].

"Құқық қорғау қызметі туралы" 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380 Заңға елеулі өзгерістер мен толықтырулар енгізілді (2014 жылғы 07 Қараша №248 және 2014 жылғы 29 желтоқсан №269), оған сәйкес құқық қорғау органдарына жаңадан құрылған мемлекеттік органдар – Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес өз қызметін жүзеге асыратын сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі жатқызылды [23]. Яғни, құқық қорғау органдарына өз қызметін Қазақстан Республикасының

заңнамалық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын прокуратура, ішкі істер, мемлекеттік өртке қарсы қызмет органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі жатады.

2014 жылы 23 сәуірде Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Заңда Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған құқық қорғау органы болып табылады деп бекітілді [24].

2014 жылғы 6 тамызда Қазақстан Республикасы Президентінің "Қазақстан Республикасының Мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы" Жарлығымен Қазақстан Республикасының Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі (қаржы полициясы) жойылды. Сыбайлас жемқорлық қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу, ашу және тергеу жөніндегі оның функциялары мен өкілеттіктері жаңадан құрылған мемлекеттік қызмет және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігіне берілді. Экономикалық және қаржылық қылмыстар мен құқық бұзушылықтар ҚР Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің Экономикалық тергеу қызметіне берілді [25]. Осыған байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің жедел-тергеу бөлімшелеріне құқық қорғау органы мәртебесі берілді. Сондай-ақ жаңадан құрылған Агенттікке ҚР Мемлекеттік қызмет істері Агенттігінің Мемлекеттік қызмет саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты іске асыру, мемлекеттік қызметтер көрсету сапасын бағалау және бақылау жөніндегі функциялары мен өкілеттіктері берілді. Сондай-ақ, ҚР Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің Экономикалық тергеу қызметінің құқық қорғау қызметі регламенттелді.

Салық комитеті мен ҚР Қаржы министрлігінің Кедендік бақылау комитеті ҚР ҚМ Мемлекеттік кірістердің бірыңғай комитетіне бірікті.

Төтенше жағдайлар министрлігінің өкілеттіктері мен функциялары өнеркәсіптік қауіпсіздік, Мемлекеттік материалдық резервті қалыптастыру және дамыту саласындағы функциялар мен өкілеттіктерді қоспағанда, ПМ-ге берілді.

2014 жылы Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы жаңа кодексін әзірлеу және қабылдау, ол ескірген әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексті ауыстырды және әкімшілік сот төрелігі саласындағы азаматтардың құқықтарының кепілдіктерін нығайтты; 2014 жылы ескірген Қылмыстық кодексті ауыстырған Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексі қабылданып, қылмыстық жауаптылықтың жаңа шаралары енгізілді [26]; 2014 жылы қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесін жаңғыртуға және оны халықаралық стандарттарға сәйкес келтіруге бағытталған Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексіне қол қойылды. Бұл құқықтық өрісті нығайтуға және сот төрелігінің сапасын арттыруға ықпал етті.

2015 жылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреспен жоғары деңгейде айналысатын Қазақстан Республикасының Ұлттық сыбайлас жемқорлыққа қарсы бюросы құрылды.

2016 жылдың соңына дейін "Прокуратура туралы" Заңға әр уақытта көптеген түзетулер мен толықтырулар енгізілді. Мемлекет басшысының бастамасымен 2017 жылғы конституциялық реформа құқық қорғау органдары болып табылатын прокуратура органдары қызметінің жаңа кезеңін бастады. Егер Конституцияның 83-бабының ескі редакциясына сәйкес прокуратура мемлекет атынан Республика Президентінің заңдары мен жарлықтарының дәл және біркелкі қолданылуын жоғары қадағалауды жүзеге асырса, енді прокуратура Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуын заңда белгіленген шектерде және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асыруға, сотта мемлекеттің мүдделерін білдіруге және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға шақырылады. 2017 жылғы 30 маусымда Мемлекет басшысы жариялаған конституциялық реформаны іске асырудың қисынды жалғасы және бәсекеге қабілетті ұлттық экономиканы қалыптастыру саясатын іске асыру, сондай-ақ ЭЫДҰ-ның мемлекеттік басқару салаларындағы озық

тәжірибесін енгізу болып табылатын "Прокуратура туралы" Қазақстан Республикасының жаңа Заңы қабылданды [27]. Оны әзірлеу кезінде жаңа қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын қолдану практикасы мен теориясында туындайтын көптеген мәселелер реттелді. Аталған заңда қызметтің мақсаты, құқықтық негіздері, ұйымдастыру және қызмет принциптері, прокурорлық қадағалау салалары (қадағалаудың негізгі бағыттары, пәні, нысандары, шектері мен қадағалаудың түрлері), сотта мемлекет мүддесін білдіру және қылмыстық қудалау, құқықтық актілер және прокуратура органдарының жүйесі, сондай-ақ өзге де мәселелер анықталды.

2018 жылы 5 шілдеде 1997 жылғы «Адвокаттық қызмет» туралы Заңының күші жойылып, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» жаңа заң қабылданды. Заңда алғаш рет Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік адвокатура қызметінің негіздері, тәртібі мен шарттары белгіленуі мүмкін деп көрсетілді [28].

2018 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан адам құқықтары жөніндегі кеңес құру. Бұл орган Қазақстандағы адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етумен және қорғаумен айналысады және мемлекеттік билік органдарымен және қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимыл жасайды [29].

2019 жылы Құқық қорғау жүйесін дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған жаңа стратегиясын әзірлеу және қабылдау [30]. Бұл құжат құқық қорғау жүйесін одан әрі жетілдіру және оның қылмысқа қарсы күрестегі және азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі тиімділігін арттыру үшін негізгі бағыттар мен шараларды белгілейді.

2019 жылы Қазақстан Республикасында есірткі мен психотроптық заттардың таралуын бақылаумен айналысатын есірткі мен психотроптық заттарды бақылау жөніндегі Ұлттық орталық құрылды.

2020 жылы Интернет желісіндегі қылмыстық әрекеттерді анықтаумен және алдын алумен айналысатын киберқылмысқа қарсы күрес жөніндегі арнайы орталық құрылды.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 25 тамыздағы № 608 қаулысымен "Прокуратура туралы" Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының жобасы Қазақстан Республикасының Парламенті Мәжілісінің қарауына енгізілді [31]. 2022 жылғы 28 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісі екінші оқылымында Мемлекет басшысының 2022 жылғы 16 наурыздағы "Жаңа Қазақстан: жаңару және жаңғыру жолы" атты Қазақстан халқына Жолдауын орындау үшін әзірленген "Прокуратура туралы" Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының жобасын мақұлданды. Мемлекет басшысы заңдылықты арттыру және құқық қорғау қызметін жүйелі түрде күшейту үшін Прокуратура туралы Жеке Конституциялық заң қабылдау талап етілетінін атап өткен болатын. Осылайша, 2022 жылы 5 қарашада ҚР-ның прокуратурасының құзыретін, қызметінің ұйымдастырылуы мен тәртібін айқындайтын «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы қабылданды [32].

Бас Прокурордың бірінші орынбасары Тимур Тәшімбаевпен заңның негізгі новеллалары туралы: 1) Республиканың Бас прокурорына халықаралық шарттар ратификацияланғанға дейін олардың, ҚР нормативтік құқықтық актілерінің Конституцияға сәйкестігіне сәйкестігін қарау, сондай-ақ Негізгі заң нормаларына ресми түсініктеме беру үшін конституциялық сотқа жүгіну құқығы берілгені атап өтті [33]. "Бұл норма прокуратураның заңсыз құқықтық актілерге наразылық білдіру және оларды жалпы юрисдикция соттарында сот тәртібімен жою жөніндегі өкілеттіктерімен қатар азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейтеді. 2) Сигнал түскен кезде прокурорға қойылатын басты талап халықтың проблемаларын шұғыл шешу болады. Бұрынғы тәжірибеге сәйкес көптеген шағымдар мәні бойынша қарау үшін уәкілетті мемлекеттік органдарға жіберілді. Бұл шектеулер азаматтардың сынына негізді түрде себеп болды. Енді заң прокуратура органдары қарайтын өтініштердің тізімін кеңейтті", - деп түсіндірді Тимур Тәшімбаев.

2023 жылы 14 наурызда Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 21 ақпандағы N 32 «Әскери полиция органдары туралы» Заңның күші жойылып, Әскери полиция органдары Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген құзыреті шегінде Қазақстан

Республикасының Қарулы Күштерінде, басқа да әскерлер мен әскери құралымдарда құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге бағытталған, Қазақстан Республикасының «Әскери полиция органдары туралы» жаңа Заңы қабылданды [34].

Осы шаралардың барлығы Қазақстан Республикасының Құқық қорғау жүйесін нығайтуға және оның қылмысқа қарсы күрестегі және азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі тиімділігін арттыруға көмектесті. Осыған байланысты реформалар ары қарай жалғасын табуда. Осы саладағы негізгі бағыттарды одан әрі айқындау мақсатында мемлекет басшысы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында «Заң үстемдігі орнықпаса және азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік берілмесе, әлеуметтік-экономикалық дамудың бірде-бір міндеті табысты жүзеге асырылмайды. Қазақстандық үш буынды модель экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерінің үлгісі бойынша құрылуы тиіс екенін атап өтті. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) елдерінде қылмыстық процестің мақсаты - сапалы және уақтылы сот төрелігі. Сондықтан, полиция қылмыстарды анықтап, қатысы бар адамдарды анықтап, дәлелдемелерді жинап, бекітуі тиіс. Прокурор жиналған дәлелдемелерге тәуелсіз баға беруге, азаматтардың құқықтарының бұзылуын болдырмауға, адал азаматтарды қылмыстық процеске тартуға жол бермеуге, сотта айыптауды қолдауға міндетті. Сот органдардың әрекеттеріне шағымдарды қарайды және іс бойынша түпкілікті үкім шығарады» деп атап өтті. Мұндай тәсіл тежеу мен тепе-теңдік жүйесін нығайтады, әр кезеңде тиімді сүзгілер жасайды, деп есептейді Мемлекет басшысы [35]. Мемлекет басшысы 2022 жылғы 16 наурыздағы "Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы" атты Қазақстан халқына жолдауында қорғау мәселелері үнемі жетілдіріп отыруды қажет етеді деп көрсетті.

Бұдан кейін 2021 жылы 15 қазанда Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы бекітілді [36]. Бұл ел тәуелсіздігі кезеңіндегі құқықтық жүйе мен құқық жүйесін жаңарту және жетілдіру арқылы құқықтық және демократиялық мемлекет құру стратегиясын дәйекті, жүйелі және жан-жақты айқындайтын төртінші бағдарламалық құжат. Тұжырымдаманың Ағымдағы ахуал деген 1-бөлімінде қоғамның жеке адамды, қоғамды және мемлекетті қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғауға кепілдік беруге қабілетті құқықтық тәртіптің қамтамасыз етілуін объективті қажет етуі және мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы пәрменді саясаты құқық қорғау органдары қызметкерлерінің әлеуметтік-құқықтық қорғалуын қамтамасыз етудің маңыздылығын айқындайды деп көрсетіліп, сот практикасының негізсіздігі мен тұрақсыздығын тудыратын қылмыстық іс жүргізу заңнамасының тұрақты түзетулеріне ерекше назар аударылады. Конституциялық заңға Бас прокурордың прокуратура органдары жүйесінде сотқа дейінгі тергеп-тексеруді ұйымдастыру туралы Нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау өкілеттігі туралы нормалар енгізілген. Конституциялық заңда мемлекет басшысының Жолдауына сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеру енгізілді: қинау туралы істерді прокуратура органдары ғана сотқа дейін тергеп-тексеруі тиіс.

Қорытынды. Прокуратураның жаңа мәртебесі заңдылықты нығайтудың негізгі тетіктерінің бірі - жоғары қадағалаумен байланысты. Тергеуші барлық шешімдерді бұрын өзі қабылдайтын, прокурор осы шешімдердің заңдылығын тексерген. Қазір қылмыстық процестегі бес негізгі шешім прокурормен келісілгеннен кейін ғана заңды күшіне енеді. Олар келесідей. Біріншісі – адамды күдікті деп тану; екіншісі – күдіктінің іс – әрекетінің саралануы; үшіншісі – қылмыстық құқық бұзушылықтың саралануы; төртіншісі-тергеу мерзімдерінің үзілуі; бесіншісі-қылмыстық істің не қылмыстық қудалаудың тоқтатылуы. Бұл өзгерістер 2020 жылдың соңында күшіне енді және үш буынды модельді енгізудің алғашқы кезеңі болды.

Енді прокурор қылмыстық процесте алғашқы кезеңнен бастап қадағалайды. Мысалы, адамды қылмыстық іс бойынша күдікті деп тану үшін тергеуші алдымен прокурорға тиісті материалдар мен қаулы жобасын ұсынады. Бұл кезде адам әлі күдікті болып саналмайды және қылмыстық процестің орбитасына қатыспайды. Прокурор қаулыға келісім бергеннен

кейін ғана адам күдікті мәртебесін алады. Сонымен бірге, егер прокурор тиісті дәлелдемелер жеткіліксіз деп есептесе, күдікті деп тану туралы қаулыны бекітуден бас тартуға құқылы.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органдардың заңдардың орындалуына прокурорлық қадағалауды құқықтық негіз, субъектілер, қадағалаудағы объектілер, прокурорлық қадағалаудың нысанасы, құралдары және оларды іске асыру ерекшеліктері сияқты критерийлер бойынша ерекшеленетін қадағалау қызметінің дербес салалары ретінде саралап, қарау керек. Отандық қылмыстық процесінде функцияларды араластыруды болдырмау үшін сотқа дейінгі тергеп-тексеруді басынан бастап прокурорлардың (арнайы прокурор, процестік прокурор) не тергеушілердің (анықтаушылардың) жүзеге асыруы қажет.

Сондай-ақ прокурордың өкілеттіктерінен жоғары қадағалауды ғана емес ведомстволық бақылауды да жүзеге асыратынын көруге болады, яғни прокурор ҚПК-тің 59-бабының 2-бөлігінде бекітілген тергеу бөлімінің бастығының кейбір өкілеттіктерін атқарады. Мысалы: ҚПК-193-бабының 1-бөлігінің 6-тармақшасында ҚПК-те көзделген жағдайларда прокурор сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның әрекеттерін және (немесе) шешімдерін келіседі, бекітеді; заңдылық бұзылған кезде тергеушіні, анықтаушыны қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізуден шеттету деп көрсетілген. Осыдан, сотқа дейінгі тергеп-тексеру процесін жоспарлау және ұйымдастыру, алдын ала тергеу мен анықтау бағытын айқындау, нұсқаларын ұсыну, тергеп-тексеру тактикасы мен әдістемесін таңдау, тергеушіні қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізуден шеттету және т.б. мәселелері тергеу бөлімі бастығының құзыретінде қалуға тиіс деп ұсынамыз.

Осылайша, Қазақстан Республикасында адамның қылмыстық процестегі прокурорлық қадағалау институты ары қарайғы дамуды және толық жетілдіруді қажет етеді. Кейінгі зерттеулердің бағыттары заңдылықты және құқықтық тәртіптің нығаюына; Қазақстан халқының қоғамдық өмірінің барлық саласына, биліктің мемлекеттік-құқықтық институттарын қоса, демократиялық амал-тәсілдерді, әрекетті енгізуге негізделуі қажет.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде бүгінгі таңда елімізде құқық қорғау органдары едәуір нығайтылды, олардың ішкі құрылымы мен штат саны оңтайландырылды, сондай-ақ қалыптасқан ішкі саяси және қылмыстық жағдайға сәйкес қызметтің жаңа бағыттары айқындалды деп айтуымызға болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы декларация жөнінде Қазақ ССР Жоғарғы Советінің 1990 жылғы 25 қазандағы № 307-ХІІ Қаулысы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B900001700_
2. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы 1991 жылғы 16 желтоқсанғы Қазақстан Республикасының конституциялық заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z910004400_
3. Постановление Президиума Верховного Совета от 6 декабря 1991 г. «Об образовании единой системы органов прокуратуры Казахской ССР, обеспечении их самостоятельности и независимости» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P910002000_/info
4. Закон Республики Казахстан от 17 января 1992 г. № 1146-ХІІ О Прокуратуре Республики Казахстан (Утратил силу) // <https://online.zakon.kz/>
5. Біз халық үшін қызмет етеміз 11.04.2017 ж. <https://egemen.kz/article/119472-biz-khalyq-ushin-qyzmet-etemiz>
6. «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Ішкі әскерлері туралы» Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 23 маусымдағы N 1407-ХІІ Заңы. Күші жойылды // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z920002200_
7. «Жедел-іздістіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000_
8. Ішкі істер министрлігі. Уикипедия — ашық энциклопедиясынан алынған мәлімет <https://ru.wikipedia.org>.
9. Министры МВД Казахстана: Кто запомнился на этом посту. 24.11.2018 // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/ministryi-mvd-kazahstana-cto-zapomnilsya-na-etom-postu-357531/

10. Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті. Уикипедия — ашық энциклопедиясынан алынған мәлімет // <https://kk.wikipedia.org/>
11. Қазақстан Республикасының Конституциясы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі 1993 жылғы 28 қаңтар (күші жойылған) // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000_info
12. Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаның Мемлекеттік бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Қаулысы 1994 жылғы 12 ақпан N 1569. Күші жойылды https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001569_
13. Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы (Күшін жойған) Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі N 949 Жарлығы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U020000949_
14. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы N 132 Конституциялық заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_
15. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 21 желтоқсандағы N 2709 Заңы (күші жойылған) // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002709_
16. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамыздареспубликалық референдумда қабылданды // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
17. Әскери полиция – тәртіп пен бекем бірлік айнасы 22 Сәуір 2021 // https://massaget.kz/arnauyi_jobalar/65053/
18. Адвокаттық қызмет туралы (Күшін жойған) Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 5 желтоқсандағы N 195 Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000195_
19. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_
20. 2013 жылғы 31 желтоқсанда "Қазақстан Республикасының Құқық қорғау жүйесін одан әрі дамыту жөніндегі шаралар туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 720 Жарлығы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000720>
21. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_
22. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің 2006 - 2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі 2009 - 2010 жылдарға арналған іс-шаралар жоспары туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 8 мамырдағы N 677 Қаулысы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P090000677_
23. Құқық қорғау қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380>
24. Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000199>
25. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің кейбір мәселелері және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 29 тамыздағы № 900 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000900>
26. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
27. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI ҚРЗ (күші жойылды) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000081>
28. Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176>
29. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 154-VII ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000154#z190>
30. Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы (Күшін жойған) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 982 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000982>

31. "Прокуратура туралы" Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 25 тамыздағы № 608 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000608>
32. Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 155-VII ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000155>
33. Ташимбаев Т. Как повлияет на жизнь казахстанцев новый конституционный закон "О прокуратуре" 18.11.2022 // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/povliyaet-jizn-kazahstantsev-novyiy-konstitutsionnyiy-zakon-483548/
34. Әскери полиция органдары туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 14 наурыздағы № 205-VII ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000205#z186>
35. Мемлекет Басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы: Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020>
36. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>

Авторлар туралы мәліметтер

Мухамадиева Г.Н. - к.ю.н., доцент кафедрасы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Ахметова А.Ж., - преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин Alikhan Bokeikhan University.

Джаманбаева А. Д. - магистрант кафедрасы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им.аль-Фараби.

Мухамадиева Г.Н. - з.ғ.к., ҚазҰУ Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті. әл-Фараби.

Ахметова А.Ж. - Alikhan Bokeikhan University мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы.

Джаманбаева А.Д. - ҚазҰУ Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының магистранты.әл-Фараби.

Mukhamadieva G.N. - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Akhmetova A.Zh. - lecturer at the Department of Public Law Disciplines at Alikhan Bokeikhan University.

Dzhamanbayeva A.D. - graduate student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Б.М. Сейтакова¹, Ж.Р. Дильбарханова¹

¹Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СИСТЕМЫ КРИТЕРИЕВ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИЦИИ

В научной статье в соответствии с Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 июня 2019 года № 515 «Об утверждении системы критериев оценки деятельности полиции» представлена доработка системы критериев оценки эффективности работы полиции. По первой группе критериев, основанной на количественных показателях, предлагается дополнить показателем 4-1) количество правонарушений, совершенных с использованием инфо-телекоммуникационных технологий. Согласно второй группе критериев, связанной с качественной оценкой работы полиции, включается «уровень удовлетворенности сотрудников». Кроме того, Приложение 1 к Приказу Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 июня 2019 года № 515 «Об утверждении системы критериев оценки деятельности полиции» Методику оценки деятельности полиции предлагается дополнить Главой 4.1 «Порядок оценки деятельности полиции по качественным критериям».

Ключевые слова: эффективность, критерий, показатель, полиция, оценка, сотрудник, методика, уровень доверия.

Полиция қызметінің тиімділігін бағалау критерийлерінің жүйесін жетілдіру бойынша негізгі бағыттар

Ғылыми мақалада «Полиция қызметін бағалау өлшемшарттары жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы № 515 бұйрығына сәйкес полиция жұмысының тиімділігін бағалау өлшемшарттары жүйесін пысықтау ұсынылған. Сандық көрсеткіштерге негізделген өлшемшарттардың бірінші тобы бойынша 4-1) ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалана отырып жасалған құқық бұзушылықтар саны көрсеткішімен толықтыру ұсынылады. Полиция жұмысын сапалы бағалауға байланысты өлшемшарттардың екінші тобына сәйкес «қызметкерлердің қанағаттану деңгейі» енгізіледі. Бұдан басқа, «Полиция қызметін бағалау өлшемшарттары жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы № 515 бұйрығына 1-қосымша Полиция қызметін бағалау әдістемесін «Полиция қызметін сапалық өлшемшарттар бойынша бағалау тәртібі» 4.1-тарауымен толықтыру ұсынылады.

Түйінді сөздер: тиімділік, критерий, көрсеткіш, полиция, бағалау, қызметкер, әдістеме, сенім білдіру деңгейі.

Main directions for improving the system of criteria for assessing the effectiveness of police activities

This scientific article illustrates the refinement of the system of criteria to assess the effectiveness of work of the police in accordance with the Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated 4 June 2019 No. 515 “On approval of a system of criteria for assessment of police activities”. According to the first group of criteria based on quantitative indicators, it is proposed to add an indicator 4-1) quantity of crimes committed with the use of

information and telecommunication technology. According to the second group of criteria related to qualitative assessment of work of the police, it is proposed to include “employee satisfaction level”. Moreover, according to the Annex 1 to the Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated 4 June 2019 No. 515 “On approval of a system of criteria for assessment of police activities” it is proposed to complement the method for assessment of police activities with Chapter 4.1 “Procedure for assessment of police activities by qualitative criteria”.

Keywords: effectiveness, criterion, indicator, police, assessment, employee, methodology, level of trust.

Введение. Для повышения эффективности работы органов внутренних дел (Далее - ОВД) ключевым фактором является организационно-правовое обеспечение их деятельности. В этом контексте основное внимание уделяется поиску оптимальных организационных решений и результативному использованию ресурсов, что способствует более эффективному функционированию ОВД.

Методы. Исследование проводилось на основе анализа документов нормативно-правовой базы. Системный анализ включал в себя всесторонний обзор оценки полиции, что позволило выявить области для ее улучшения. Дополнительно, исследование включает в себя применение эмпирических методик, таких как интервьюирование сотрудников полиции для понимания их взглядов на текущую систему оценки полиции.

Основная часть. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 июня 2019 года № 515 «Об утверждении системы критериев оценки деятельности полиции» является важным документом в развитии организационно-правового обеспечения деятельности органов внутренних дел. В этом документе определены основные направления оценки работы полиции, которые подразделяются на количественные и качественные критерии.

Рассмотрение первой группы критериев включает в себя показатели, отражающие деятельность в области применения закона, такие как уровень преступности, число убийств и их раскрытие, раскрытие других тяжких и особо тяжких преступлений, количество уголовных правонарушений, совершенных на улицах и других общественных местах, криминологическая характеристика лиц, совершивших уголовные нарушения, а также состояние дорожной безопасности, являющиеся количественными показателями, контролируемые МВД самостоятельно.

В соответствии с Методикой, расчет осуществляется следующим образом, каждому количественному критерию присвоены соответствующие коэффициенты значимости. В зависимости от фактически достигнутых результатов оперативно-служебной деятельности каждому критерию присваиваются баллы. Для критерия (подкритерия) определены условия присвоения баллов на основе сравнения с аналогичным периодом прошлого года. Один из расчетов осуществляется по следующей схеме: фактически полученный балл критерия умножается на присвоенный коэффициент значимости, затем полученный результат умножается на 100% и др. [1]. Уровень рассчитывается из расчета на 100 тыс. населения.

В практической деятельности такой способ расчета создает излишние барьеры. Намного эффективнее, практические сотрудники считают, расчет без сравнения с прошлым годом (отход от АППГ) и необходимости упрощенной автоматизированной базы расчета. По мнению практических сотрудников, необходимо изучение международного опыта упрощенного расчета, достаточности расчета роста и снижения преступности, плотности населения, преобладания вида преступности в отдельном регионе без сравнения с регионом с такой же численностью, а порядок вычисления должен исходить из расчета на 10 тысяч населения. Помимо оценки по количеству убийств, раскрываемости убийств, а также других тяжких и особо тяжких преступлений и др. необходимо учитывать количество правонарушений, совершенных с использованием инфо-телекоммуникационных технологий, по уровню раскрытия которых, большинством граждан оценивается полиция.

Поскольку мнение населения играет важную роль, рассмотрим один из качественных критериев эффективности полиции из второй группы - уровень доверия населения к полиции [1]. Уровень доверия населения к полиции в Республике Казахстан оценивается с помощью опросов, проводимых Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Возникает вопрос об измерении относительного доверия населения. Несмотря на наличие в анкете «Уровень доверия населения к правоохранительным органам и судебной системе» его порядок и механизм вовлечения граждан в сотрудничество с полицией, недостаточно определен.

В настоящее время исследование общественного мнения базируется на периодических опросах граждан с использованием стандартизированной анкеты. Опрос по единой методологии предназначен отслеживать изменения в общественном мнении относительно деятельности правоохранительных органов и судебной системы и занимает продолжительный период времени для обработки данных.

Считаем, что для получения оперативного ответа на вопросы оценки эффективности полиции стоит внедрять опросы с использованием QR-кодов. Предложенный подход с использованием онлайн-формы для опросов и размещением ссылок на QR-кодах в зданиях ОВД позволит существенно сократить время получения обратной связи от граждан и оперативно реагировать на выявленные проблемы. Это важно, учитывая требования, предусмотренные в Приказе Министра внутренних дел Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года № 998. В приказе указывается на необходимость оценки качества и эффективности мер по оказанию государственных услуг населению [2]. Считаем необходимым разделить оценку деятельности в зависимости от специфики работы, например, акцентируя внимание на оценке компетенций дежурных частей ведомства из-за большого числа обращений в день. Такой подход позволит измерять эффективность в зависимости от компетенции подразделения, учитывая специфику его работы. Однако, для полноценной оценки работы ОВД, возможно, потребуется совершенствование существующей методологии оценки, чтобы сочетать показатели внутренней эффективности с желаемыми результатами полицейской деятельности и конечными результатами [3].

Таким образом, существующая методология оценки работы ОВД требует совершенствования. В рамках нынешней системы, оценка деятельности полиции сконцентрирована на динамике статистических показателей. Объективность результатов оценки подвергается сомнению, особенно когда система поощрений напрямую связана с показателями эффективности. Система оценки, закрепленная в Приказе Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 июня 2019 года № 515, не охватывает весь спектр необходимых критериев, таких как: индивидуальная оценка каждого сотрудника, учет личных качеств и психологического состояния сотрудников, а также уровень удовлетворенности общества работой полиции. Поэтому представляется разумным предложить дополнение указанного Приказа новым критерием «уровень удовлетворенности сотрудников», а также Главой 4.1 Методики «Порядок оценки деятельности полиции по качественным критериям», содержащей порядок расчета на основе социологических опросов населения, а также опросов среди сотрудников полиции.

Для успешного внедрения дополнений, необходимо разработать детальный план реализации мер, направленных на устранение проблем в работе полиции и повышение ее эффективности. Разработка краткосрочного плана действий позволит объединить в одном документе ключевые мероприятия и сроки для достижения основных стратегических целей и задач. Конкретный план станет важным ориентиром и неотъемлемой частью организации деятельности системы органов внутренних дел.

Исследование подчеркивает важность переосмысления подходов к оценке эффективности работы ОВД, перехода от количественной оценки к качественной, от абсолютных показателей к относительным. Для достижения более полной и объективной оценки деятельности органов внутренних дел необходимо внедрение экспертного опроса как

дополнительного инструмента анализа, к примеру, создав рабочую группу по модернизации системы оценки деятельности полиции из независимых экспертов вневедомственной подчиненности. Экспертное мнение, основанное на знаниях и опыте специалистов в данной области, способно будет выявить и детализировать проблемы, а также предложить эффективные пути их решения. Совместное проведение опросов экспертов и населения значительно расширят арсенал методов оценки и будет способствовать повышению объективности в оценке деятельности правоохранительных органов и доверия обществом.

Тем самым, учитывая, что на сегодня качество рассмотрения обращений не контролируется, необходим механизм в ОВД по обратной связи с населением через социальные сети, путем введения показателя результативности работы отдельно взятого сотрудника.

Полиция может использовать социальные сети как инструмент поддержания общественного порядка [4].

При встречах с населением, предлагаем оценивать также количество лиц, принявших участие во встрече, либо количество просмотров в социальных сетях.

Общественное мнение может быть получено в ходе изучения писем, заявлений и жалоб населения. В последнем случае это позволит принять адекватные меры по реагированию со стороны других правоохранительных органов.

Все это требует пересмотра системы аудита качества правоохранительной деятельности, обеспечивающего действенную обратную связь с населением на предмет оценки эффективности их работы (снижение жалоб на действие (бездействие) полицейских, увеличение положительных откликов об их работе, оценки качества работы, обеспечения высокого уровня доверия со стороны населения и т.п.) [5].

Изучение проблемы критериев оценки деятельности полиции, контроля за ней, привлечение граждан, проведение исследований общественными фондами, негосударственными организациями, также может рассматриваться как форма общественного контроля, а использование результатов проведенных исследований, их распространение, доведение до сведения населения и лиц, занимающих государственные должности, — как способ воздействия на власть. Стоит включить такие формы исследования и рекомендации в содержание общественного контроля на правовом уровне [6, с. 207].

По мнению С.Е. Каиржановой, органам внутренних дел необходимо вернуть доверие граждан, поднять престиж полицейского и др. В этом и заключается качественный показатель эффективности органов внутренних дел. Оценка деятельности органов внутренних дел должна включать в себя качественные свойства каждого из ее элементов, так как ее интегративные свойства возникают не самостоятельно, а из свойств и качеств этих элементов, образующих целостный объект организации и оценки [7, с.151-152].

Применительно к новому формату работы полиции Казахстана необходимо определять качественный критерий деятельности каждого сотрудника ОВД, который должен складываться из морально-этических качеств современного полицейского. Необходимо в первую очередь изменение идеологии и культуры самих сотрудников ОВД.

Высокий уровень правоприменения и развитие профессиональной культуры среди сотрудников ОВД отражает успешное взаимодействие с обществом, что указывает на реализацию цели, направленной на усиление социальной эффективности работы полиции [8, с.70-71]. Важно оценивать организационную культуру на основе ее влияния на результативность работы организации и способности формировать ожидаемые модели поведения среди сотрудников. Моргачев С.С. рекомендует использовать термин «зрелая организационная культура», означающая культуру, которая включает национальные и общественные ценности, соответствующие современной социально-политической и экономической ситуации, способствует единению коллектива, повышает ответственность за будущее организации и выполнение задач, а также формирует позитивное восприятие деятельности организации обществом. Это подчеркивает значимость интеграции механизма организационной культуры в деятельность внутренних ведомств [9, с. 17].

Управленческая культура внутренних ведомств характеризуется доминирующими подходами к управлению. В отличие от управленческой культуры, культура управления является частью индивидуального когнитивного уровня, основанной на знаниях, навыках и умениях участников процесса, и может воплощаться в реальной практике. Она встроена в личностную структуру каждого сотрудника и преобразуется в управленческую культуру организации через социальные взаимодействия [10, с.59-60] Морально-этические принципы поведения сотрудников при этом, являются основными ориентирами, индикаторами культурного, правового поведения [11].

Укрепление корпоративной, зрелой организационной и деонтологической культуры, основанных на ценностях профессионализма, уважения к правам и свободам граждан, справедливости и верховенства права, играют важную роль в повышении организационной эффективности ОВД.

Заключение. По нашему мнению, приведенный анализ показывает, что объективно достичь показателей эффективности возможно благодаря расширению критериев оценки деятельности полиции.

По количественным критериям предлагаем расчет без сравнения с показателями прошлого года. Необходима упрощенная автоматизированная база расчета. В Методике оценки деятельности полиции определение показателей эффективности необходимо проводить из расчета на 10 тысяч населения и сравнение по регионам в процентном соотношении.

Кроме того, помимо оценки по количеству убийств, раскрываемости убийств, а также других тяжких и особо тяжких преступлений и др. необходимо оценивание по уголовным правонарушениям, совершенным с использованием инфо-телекоммуникационных технологий, по уровню раскрытия которых, большинством граждан оценивается полиция.

Вместе с этим необходимо принимать меры по устранению возможных причин неэффективности. Для этого считаем целесообразным ведомственную оценку использовать для анализа общей ситуации в регионах, но не оценки конкретных отделов полиции.

По качественным критериям оценки эффективности полиции предлагаем:

- проводить оценку на основе совместного анализа разнообразных информационных источников (ведомственная статистика, анализ жалоб на действия полиции, исследование общественного мнения в данной локации);

- в перечень критериев Приказа Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 июня 2019 года № 515 «Об утверждении системы критериев оценки деятельности полиции» включить «уровень удовлетворенности сотрудников»;

- дополнить Методику оценки деятельности полиции Главой 4.1 «Порядок оценки деятельности полиции по качественным критериям», в которой предлагаются расчеты итогов оценивания населением качественных критериев оценки деятельности полиции с переходом на QR-кода в целях получения объективной информации работы конкретного подразделения, сотрудника полиции. В рамках управленческой деятельности предлагается внедрить систему онлайн-оценки деятельности сотрудников полиции на основе метода «360 градусов», входящего в топ самых популярных инструментов оценки персонала и управления человеческими ресурсами. Этот подход необходим для работы с предлагаемым критерием «уровень удовлетворенности сотрудников», поскольку метод «360 градусов» обеспечит всесторонний и объективный анализ их профессиональной деятельности, учитывая мнения коллег, руководства и подчиненных.

Список использованных источников

1. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 июня 2019 года № 515 «Об утверждении системы критериев оценки деятельности полиции»// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33512767&pos=40;-53#pos=40;-53 дата обращения напр.: 23.01.2024;

2. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года № 998. О некоторых вопросах реализации кадровой политики в органах внутренних дел Республики Казахстан// Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012679> дата обращения напр.: 23.01.2024;
3. Selected International Best Practices in Police Performance Measurement// Интернет-ресурс: https://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR1153.html дата обращения напр.: 23.01.2024;
4. 50 Shocking Statistics on Community Policing: 2024 Guide// Интернет-ресурс: // <https://atonce.com/blog/statistics-on-community-policing> дата обращения напр.: 24.01.2024;
5. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года»// Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> дата обращения напр.: 24.01.2024;
6. Биекенов Н. А. Национальная полиция Казахстана: конституционно-правовые основы организации и деятельности: Монография. — Бишкек, 2011. -430 с.;
7. Каиржанова С.Е. Актуальные вопросы эффективности деятельности полиции// Құқық қорғау қызметінің тиімділігі: экономикалық және құқықтық талдау. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. 2014 жылғы 7 қараша / Эффективность правоохранительной деятельности: экономический и правовой анализ. Материалы международной научно-практической конференции. 7 ноября 2014 года / з.ғ.д., профессор, Б.М. Нұрғалиевтің редакциясымен /Под ред. д.ю.н., профессора, Б.М. Нурғалиева. Басылымға жауаптылар/ Ответственные за выпуск: з.ғ.д., профессор М.А. Арыстанбеков, з.ғ.к., доцент Құсаинова А.Қ. – Қарағанды: «Болашақ-Баспа» РББ, 2014 ж. -265 бет. – С.148-154;
8. Сейтакова Б.М. Социально-ориентированная направленность деятельности ОВД как фактора реализации сервисного подхода работы полиции// Материалы Международного научно-методического журнала «ГЛОБАЛЬНАЯ НАУКА И ИННОВАЦИЯ 2022: ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ». – 2022. - № 2(16). - С.69-72;
9. Моргачев С. С. Менеджмент и его использование в управленческой деятельности органов внутренних дел: автореф. ... канд. юрид. наук.- Москва, 2004. – 28 с.;
10. Передня Д.Г. Управленческая культура органов внутренних дел Российской Федерации: концепция, состояние, факторы развития: дисс. ... ученой степени д.социол. наук. - Москва, 2023. - С.344.
11. Kan A., Useinova K., Toktybaev A. Ethical and legal foundations of the principle of integrity in the activities of civil servants// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. - 2023.- 3 (76). - С.195-199.

Сведения об авторах

Сейтакова Б.М. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Дильбарханова Ж.Р. – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Сейтакова Б.М. – Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Дильбарханова Ж.Р. – Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі.

Seitakova B. - doctoral student of Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Master of Legal Science, Police Lieutenant Colonel.

Dilbarkhanova Zh. – deputy of Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Doctor of Law, Professor, Police Colonel.

Э.А. Алимова¹, Г.М. Сагынбекова², Ж.А. Кегембаева³

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²Специализированный межрайонный экономический суд, Алматы, Казахстан

³Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье рассматриваются ключевые направления административно-правового обеспечения общественной безопасности в Казахстане с учетом Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы, утвержденной Постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2023 года. В этом программном документе прослеживаются новые подходы, нацеленные на создание целостной системы превенции правонарушений на основе солидарной ответственности всех субъектов, включая государственные органы, правоохранительные структуры и население. Такое выстраивание конструктивного партнерства между государством и гражданским обществом способствует повышению эффективности профилактики правонарушений и усилению доверия к правоохранительным органам. Авторы анализируют основные положения законодательства, направленные на обеспечение правопорядка и защиту прав граждан, а также на развитие механизмов взаимодействия между всеми участниками процесса обеспечения общественной безопасности. Основное внимание уделяется системе административно-правовых мер, применяемых для обеспечения безопасности в общественных местах, вопросам внедрения современных технологий и совершенствования правового регулирования для повышения эффективности системы общественной безопасности. В заключение статьи предлагаются меры по дальнейшему развитию административно-правового регулирования в данной сфере.

Ключевые слова: административное право, административная деятельность полиции, общественная безопасность, правопорядок, правонарушения, партнерство с обществом.

Қоғамдық қауіпсіздікті әкімшілік-құқықтық қамтамасыз етудің негізгі бағыттары

Мақалада Қазақстанда қоғамдық қауіпсіздікті әкімшілік-құқықтық қамтамасыз етудің негізгі бағыттары қарастырылады. Бұл мәселе 2023 жылғы 29 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен бекітілген қоғамдық қауіпсіздікті қоғаммен әріптестік жасап қамтамасыз етудің 2024-2028 жылдарға арналған тұжырымдамасы негізінде талданады. Аталған бағдарламалық құжатта құқық бұзушылықтардың алдын алудың бірыңғай жүйесін құруға бағытталған жаңа тәсілдер көрсетілген, мұнда барлық субъектілердің, соның ішінде мемлекеттік органдардың, құқық қорғау құрылымдарының және халықтың әріптестігі негізінде ортақ жауапкершілік қағидаты басшылыққа алынады. Мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы осындай серіктестік құқық бұзушылықтардың алдын алу тиімділігін арттырып, құқық қорғау органдарына деген сенімді нығайтуға ықпал етеді. Авторлар қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі заңнаманың негізгі ережелерін және барлық қатысушылар арасындағы өзара іс-қимыл механизмдерін дамыту мәселелерін талдайды. Негізгі назар қоғамдық орындардағы қауіпсіздікті қамтамасыз етудің әкімшілік-құқықтық шараларына, заманауи технологияларды енгізу мәселелеріне және жүйенің тиімділігін

арттыруға арналған құқықтық реттеуді жетілдіруге бөлінеді. Мақалада осы саладағы әкімшілік-құқықтық реттеуді одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген.

Түйінді сөздер: әкімшілік құқық, полицияның әкімшілік қызметі, қоғамдық қауіпсіздік, құқық тәртібі, құқық бұзушылықтар, қоғаммен әріптестік.

The main directions of administrative and legal provision of public safety

The article discusses the key directions of administrative and legal support for public security in Kazakhstan, considering the Concept of Public Security in Partnership with Society for 2024-2028, approved by the Government of the Republic of Kazakhstan on December 29, 2023. This program document outlines new approaches aimed at creating an integrated system of crime prevention based on the shared responsibility of all participants, including state bodies, law enforcement agencies, and the public. The establishment of constructive partnerships between the state and civil society enhances the effectiveness of crime prevention measures and strengthens public trust in law enforcement agencies. The authors analyze key legislative provisions aimed at ensuring public order and protecting citizens' rights, as well as developing mechanisms for interaction among all stakeholders involved in ensuring public safety. Special attention is given to the system of administrative and legal measures applied to ensure safety in public spaces, the implementation of modern technologies, and the improvement of legal regulations to increase the efficiency of the public security system. The article concludes with recommendations for further development of administrative and legal regulation in this area.

Keywords: administrative law, police administrative activities, public safety, law and order, crime prevention, partnership with society.

Введение. Обеспечение общественной безопасности и защиты прав граждан является одной из ключевых задач государства, требующей не только эффективного правового регулирования, но и активного взаимодействия с обществом. В последние годы в Казахстане сделан упор на разработку комплексных мер по обеспечению безопасности, что связано с необходимостью адаптации к новым угрозам и вызовам. Киберугрозы, террористическая деятельность, опыт массовых беспорядков в январе 2022 года и социальной напряженности на фоне экономических и политических изменений актуализировали проблему обновления подходов к обеспечению общественной безопасности. Одним из ключевых элементов такой модернизации является партнерство между государством и обществом. Это партнерство направлено на усиление превентивных мер, вовлечение граждан в процесс обеспечения безопасности и развитие системы солидарной ответственности. Концепция обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан, акцентирует внимание на необходимости усиления этих подходов и создания единой системы правового обеспечения, основанной на современных технологиях и интеграции общественных институтов в процесс превенции правонарушений [1].

Цель данной статьи заключается в проведении научно обоснованного, детального анализа административно-правовых механизмов, обеспечивающих общественную безопасность, а также законодательных и практических мер, принимаемых в Казахстане.

Материалы и методы. В рамках исследования ключевых направлений административно-правового обеспечения общественной безопасности в Казахстане использованы комплексные методы анализа нормативных правовых актов и правоприменительной практики. Основными источниками послужили законодательные акты Республики Казахстан, включая Конституцию, Кодекс об административных правонарушениях, Законы РК "О правоохранительной службе", "О профилактике правонарушений", "О профилактике бытового насилия", "О противодействии терроризму" и

другие нормативные правовые акты. Особое внимание уделено Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы, утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2023 года, которая задает новый вектор развития системы превенции правонарушений.

Методология исследования основывается на системном подходе, включающем анализ правовых норм, регулирующих деятельность правоохранительных органов, их взаимодействие с гражданским обществом и механизмов контроля за соблюдением общественного порядка. Применяются методы сравнительного анализа, чтобы выявить особенности и отличия между правовыми подходами Казахстана и зарубежных стран в вопросах обеспечения общественной безопасности.

Результаты. Результаты исследования показали, что административно-правовое обеспечение общественной безопасности в Казахстане проходит через этап модернизации в контексте новых вызовов и угроз. Концепция обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы предлагает существенные изменения в подходах к превенции правонарушений, вводя солидарную ответственность всех участников правопорядка и усиливая партнерство с обществом. Было выявлено, что несмотря на то, что государственные органы играют ключевую роль в регулировании и координации правоприменительной деятельности, активное участие гражданского общества становится решающим фактором для повышения эффективности этих мер. Были проанализированы примеры успешного внедрения современных технологий, таких как системы видеонаблюдения и автоматизированные системы мониторинга правонарушений, что существенно улучшает превентивные меры и повышает общественное доверие к правоохранительным органам.

Кроме того, результаты анализа правоприменительной практики показывают необходимость дальнейшего совершенствования нормативно-правовой базы для увеличения прозрачности правоохранительной деятельности и большей вовлеченности граждан в обеспечение безопасности.

Обсуждение. Административная деятельность полиции представляет собой одну из ключевых функций органов внутренних дел, направленную на обеспечение общественной безопасности и защиту правопорядка. В рамках этой деятельности полиция выполняет широкий спектр задач, связанных с регулированием общественных отношений, предотвращением правонарушений и их пресечением. Основной задачей административной деятельности является охрана общественного порядка и обеспечение безопасности в общественных местах, на транспорте и на других объектах, требующих повышенного внимания.

Именно превентивный характер является одной из важных характеристик административной деятельности полиции. Полиция не только реагирует на уже совершенные правонарушения, но и принимает меры для их предотвращения, что способствует поддержанию стабильности и безопасности в обществе. Для этого применяются различные формы контроля и надзора, такие как патрулирование, проведение рейдов и проверок, административные задержания и другие меры принуждения. Выбор формы правоохранительной деятельности напрямую зависит от типа охраняемого объекта.

Зарубежный опыт в области административной деятельности полиции показывает обоснованность такого подхода, выражающегося в различной типологии охраняемых объектов и подбора наиболее эффективных мер к их защите. Одним из ключевых критериев является разделение охраняемых объектов на общие и специальные. При этом и отечественные, и зарубежные исследователи сходятся во мнении, что общественный порядок и общественная безопасность являются универсальными объектами охраны. Общественный порядок, например, включает в себя порядок в общественных местах с интенсивным движением, таких как улицы, площади, общественный порядок во дворах жилых районов и на охраняемых территориях. Общественная безопасность, как универсальный объект полицейской защиты, включает в себя следующие родственные объекты: безопасность людей

в общественных местах, безопасность дорожного движения, пожарная безопасность, санитарная безопасность и т.д. [2, с. 163].

Общие объекты полицейской охраны включают в себя обеспечение общественной безопасности и порядка с применением широко используемых полицейских методов, включая патрулирование, административный надзор и иные меры административно-правового принуждения, которые осуществляются патрульными подразделениями и участковыми инспекторами. Эти задачи часто входят в компетенцию нескольких подразделений административной полиции, что обеспечивает координацию усилий для эффективной охраны.

Зарубежные специалисты сегодня также поднимают вопрос о необходимости переосмысления самого понятия общественной безопасности. Так, в отчете NLC (Национальной лиги городов США) говорится о том, что для реального лидерства городским руководителям необходимо использовать новые показатели, которые будут отражать: а) общее понимание того, что представляет собой реальная безопасность, благополучие и справедливость для всех жителей; б) оценку равного доступа жителей к этим условиям; в) основу для принятия мер при выявлении неравенства. При этом предлагается оценивать безопасность через такие критерии, как справедливые условия труда, безопасное жилье и школы, быстрое разрешение конфликтов с минимальным вмешательством государства и постоянный доступ к честности и правосудию [3].

Подходы к обеспечению общественной безопасности, применяемые в зарубежных странах, дают ценный опыт, который можно адаптировать и в Казахстане. В последние годы в Казахстане также произошли значительные изменения в системе охраны общественного порядка, в том числе переход на сервисную модель полиции. Этот подход направлен на повышение доверия к правоохранительным органам, усиление взаимодействия с гражданами и ориентированность на предоставление качественных услуг населению. В основе сервисной модели лежит идея, что полиция должна не только бороться с преступностью, но и активно взаимодействовать с обществом для предотвращения правонарушений и создания условий для безопасной жизни.

Такая модель предполагает улучшение коммуникации между полицией и гражданами, что способствует более оперативному и эффективному решению возникающих проблем. Переход на сервисную модель также подразумевает более прозрачную работу полиции, предоставление гражданам возможности влиять на процесс принятия решений, касающихся их безопасности, а также участие в совместных программах по предупреждению правонарушений. Надо отметить, что число таких проектов, в которых граждане могут проявить свою социальную активность, существенно возросло. В стране функционирует свыше 5,5 тысяч общественных формирований правоохранительной направленности, которые объединяют более 29 тысяч человек. Среди них можно выделить отряды «Сақшы», «Советы общественности», а также формирования, созданные на базе предприятий и организаций различных форм собственности. Существенный вклад в обеспечение общественного порядка вносят волонтеры, особенно во время массовых мероприятий, в поиске пропавших людей, в профилактике правонарушений и пропаганде здорового образа жизни, а также в обеспечении общественной безопасности [4, с. 59-60].

Таким образом, обеспечение общественной безопасности в Казахстане сегодня включает в себя не только традиционные методы полицейской работы, но и активное взаимодействие с населением, что позволяет более точно учитывать потребности граждан и оперативно реагировать на возникающие угрозы. Активное вовлечение общественных формирований и волонтерских движений способствует расширению возможностей правоохранительных органов, повышению доверия, созданию по-настоящему партнерских отношений с обществом.

Концепция обеспечения общественной безопасности на 2024-2028 годы определила четкие целевые индикаторы, которые можно рассматривать как векторы направления для дальнейшего совершенствования правоохранительной деятельности.

Важнейшим направлением, конечно, является снижение уровня преступности, включая кражи и мошенничества, а также борьба с правонарушениями, совершаемыми с использованием информационно-коммуникационных технологий. Кроме того, значительное внимание уделяется снижению преступлений, совершаемых в состоянии алкогольного опьянения, и повышению общего уровня безопасности на дорогах, что напрямую влияет на общественную безопасность. Неотъемлемой частью процесса обеспечения безопасности является совершенствование правотворчества и правоприменения. Это требует постоянного обновления нормативной базы, соответствующей современным вызовам и реалиям. Эффективное правотворчество способствует созданию условий для своевременного реагирования на изменения в социально-правовой сфере, а правоприменение обеспечивает реализацию законодательных норм на практике. Важно, чтобы процесс правоприменения был гибким и соответствовал динамике правонарушений, обеспечивая баланс между государственными интересами и защитой прав граждан [1].

Кроме того, в современных условиях одних административных мер воздействия недостаточно для обеспечения высокого уровня безопасности. Международный опыт показывает, что исключительно полицейские санкции не дают долговременного эффекта, и это подчеркивает необходимость изменения подходов к обеспечению правопорядка и безопасности. Для повышения эффективности требуется использование современных высокотехнологичных программ и технических средств [5, с.59]. Технологический прогресс открывает новые возможности для правоохранительных органов и государственных структур, позволяя не только оперативно реагировать на угрозы, но и активно предотвращать их. Полиция должна быть оснащена инновационными технологиями и современными средствами. Именно цифровизация и внедрение технологических решений становятся важными составляющими в системе общественной безопасности.

Одной из ключевых технологий, нашедших широкое применение в обеспечении общественной безопасности, является система видеонаблюдения. Интеллектуальные камеры видеонаблюдения способны не только фиксировать происходящее, но и анализировать видеопоток в реальном времени, выявляя подозрительное поведение, нарушителей общественного порядка и нештатные ситуации. Эти системы широко применяются в крупных городах, транспортных узлах, местах массового скопления людей, таких как стадионы, торговые центры и вокзалы. Внедрение таких систем позволяет полицейским подразделениям получать более оперативную информацию и своевременно реагировать на возникающие угрозы, снижая вероятность правонарушений.

Технологии распознавания лиц активно применяются правоохранительными органами для обеспечения общественной безопасности и охраны правопорядка, особенно на объектах, уязвимых в террористическом отношении, особо важных государственных объектах, стратегических объектах отраслей экономики, опасных производственных объектах, объектах массового скопления людей и др. [6, с. 827].

Эти технологии помогают идентифицировать подозреваемых на основе фото и видео, полученных с камер наблюдения и социальных сетей. Они широко используются сегодня в аэропортах, на вокзалах, в местах повышенной безопасности для идентификации лиц, находящихся в розыске, и предотвращения террористических актов. С помощью анализа биометрических данных система может в реальном времени сравнивать изображение человека с базами данных, что позволяет оперативно задерживать нарушителей и предотвращать потенциальные угрозы. В Казахстане такие системы уже достаточно давно внедряются для обеспечения безопасности на транспортных объектах и в общественных местах, и число камер видеонаблюдения растет большими темпами.

Большое распространение в Казахстане получили также автоматизированные системы контроля дорожного движения, доказавшие свою высокую эффективность. Эти системы включают в себя камеры, которые фиксируют превышение скорости, проезд на красный свет, нарушение правил парковки и другие нарушения. Они обеспечивают беспристрастную фиксацию нарушений, что способствует не только снижению уровня аварийности на дорогах,

но и повышению общей дисциплины участников дорожного движения. Автоматизированные системы также помогают выявлять угнанные автомобили, вести контроль за транспортными средствами, принадлежащими гражданам, лишенным прав на вождение, и оперативно передавать информацию в соответствующие службы для принятия мер.

Надо сказать о том, что, несмотря на очевидные преимущества технологий искусственного интеллекта (ИИ), их применение вызывает определенные опасения в обществе. В первую очередь, это касается вопросов приватности и возможной предвзятости в алгоритмах, что приводит к риску дискриминации. В результате появляются мнения о необходимости строгого регулирования и этического контроля использования ИИ. По мнению Е.Каштановой и А. Лобачевой, внутри общества распространение ИИ, в первую очередь, влечет полную ликвидацию приватности, что является огромной возможностью для дискриминации человеческого капитала. В международной практике уже поднимались случаи, когда системы распознавания лиц демонстрировали меньшую точность в идентификации людей различных этнических групп, что порождало недоверие к таким технологиям. Самым ярким примером дискриминации человеческого капитала в эпоху ИИ выступает угроза внедрения системы социальных рейтингов – системы оценки, в основу которой положено социально-политическое поведение индивидов, организаций и других учреждений для определения их социальной репутации [7, с. 180].

На наш взгляд, с критикой по поводу возможной дискриминации и предвзятости стоит поспорить, здесь важно отметить, что использование видеонаблюдения и распознавания лиц направлено на повышение безопасности и предотвращение преступлений. Это не форма дискриминации, а необходимость для защиты граждан и стратегических объектов. В условиях роста угроз общественной безопасности, такие меры позволяют своевременно реагировать на потенциальные угрозы, снижая риск массовых инцидентов и обеспечивая защиту жизненно важных объектов и населения.

Еще одним направлением использования технологий является прогнозирование преступлений с помощью анализа данных. Специальные алгоритмы на основе больших данных могут анализировать статистику правонарушений и выявлять закономерности, что позволяет правоохранительным органам заранее планировать свои действия и распределять ресурсы. Такие технологии помогают предсказывать, где и когда может произойти правонарушение, что позволяет полицейским более эффективно патрулировать проблемные районы и предотвращать преступления до их совершения.

Мы согласны с тем, что цифровизация правоохранительной деятельности влечет за собой появление новых правовых рисков. Поэтому важно отметить, что использование технологий в обеспечении общественной безопасности требует не только технической инфраструктуры, но и развития законодательной базы. Правоохранительные органы должны иметь четкие нормативы и правила, регулирующие использование данных технологий, чтобы избежать нарушений прав граждан и неправомерного использования информации. Прозрачность и подотчетность при внедрении технологий крайне важны для сохранения доверия населения к правоохранительным структурам.

Кроме того, одним из важных аспектов внедрения технологий является обучение сотрудников полиции и других служб. Внедрение современных систем требует квалифицированного персонала, способного эффективно использовать новые инструменты. Организация обучения и переподготовки кадров становится одной из приоритетных задач для обеспечения безопасности с использованием современных технологий.

Заключение. Таким образом, современные технологии играют ключевую роль в обеспечении общественной безопасности, позволяя правоохранительным органам более эффективно предотвращать правонарушения, контролировать общественные пространства и оперативно реагировать на возникающие угрозы. Внедрение интеллектуальных систем видеонаблюдения, автоматизированных средств контроля и анализа данных способствует созданию более безопасной среды для граждан и повышению уровня правопорядка.

Применение новейших технологий, их интеграция в повседневную административную деятельность полиции не только повышают ее эффективность, но и укрепляют доверие населения. Важно подчеркнуть, что цифровые технологии и активное социальное участие — это две взаимодополняющие составляющие, на которых должна основываться современная система общественной безопасности.

Системное использование индикаторов, заложенных в Концепции, а также постоянное совершенствование правовой базы, позволяют правоохранительным органам не только объективно оценивать текущие риски и угрозы, но и эффективно планировать свои действия. Это, в свою очередь, способствует укреплению правопорядка, снижению уровня преступности и повышению безопасности граждан в Казахстане, обеспечивая долгосрочные результаты.

Список использованных источников

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2023 года № 1233 «Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024 – 2028 годы (в сфере профилактики правонарушений)» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001233>.

2. Matvejevs A. Problems of police activity in ensuring public order and public safety // Socrates: RSU elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls. – 2021. – № 3 (21). – Pp. 159-168. <https://doi.org/10.25143/socr.21.2021.3.159-168>.

3. Leadership (REAL) reimagining public safety a toolkit for cities and towns: The report of the National League of Cities (NLC). 2021 // <https://www.nlc.org/>

4. Сайтбеков А.М., Культемирова Л.Т. Участие граждан в охране общественного порядка в рамках сервисной модели обеспечения безопасности // Ученые труды Алматинской академии МВД РК. – 2022. – № 1 (70). – С. 57-64.

5. Колесников Ю.Ю., Ахмеджанова Г.Б., Тузельбаев Н.О. Деятельность административной полиции в системе управления МВД Республики Казахстан и вопросы их реализации // Ученые труды Алматинской академии МВД РК. – 2021. – № 4 (69). – С. 57-63.

6. Утеген Д., Рахметов Б.Ж. Технология распознавания лиц и обеспечение безопасности биометрических данных: компаративный анализ моделей правового регулирования // Journal of Digital Technologies and Law. – 2023. – №1(3). – Сс. 825–844. <https://doi.org/10.21202/jdtl.2023.36>.

7. Каштанова Е.В., Лобачева А.С. Проблемы предвзятости и дискриминации человеческого капитала в системах искусственного интеллекта // Вестник Гос.ун-та управления. – 2023. – №4. – С. 176-185.

Сведения об авторах

Алимова Э.А. – доктор PhD, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции, ученый секретарь Ученого совета Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова.

Сағынбекова Г.М. – судья специализированного межрайонного экономического суда г. Алматы, доктор юридических наук.

Кегембаева Ж.А. – профессор кафедры международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, доктор юридических наук, профессор.

Алимова Э.Ә. – PhD докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі, Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми кеңесінің ғалым хатшысы.

Сағынбекова Г.М. – Алматы қаласы мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының судьясы, заң ғылымдарының докторы.

Кегембаева Ж.А. – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және элем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Alimova E.A. – PhD, Associate Professor, Colonel of Police, Academic Secretary of the Academic Council of the M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Sagynbekova G.M. – Judge of the Specialized Interdistrict Economic Court of Almaty, Doctor of Law.

Kegembayeva Zh.A. – Professor at the Department of International Law at Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Doctor of Law, Professor.

К.А. Краснова¹

¹Российский государственный университет правосудия
Санкт-Петербург, Российская Федерация

ПРЕВЕНТИВНОЕ ДЕЙСТВИЕ ВИДЕОНАБЛЮДЕНИЯ В ОБЩЕСТВЕННЫХ МЕСТАХ: НА ПРИМЕРЕ Г. САНКТ-ПЕТЕРБУРГА

Статья посвящена вопросам использования систем видеонаблюдения в правоохранительных целях. Современные системы видеонаблюдения могут предотвратить совершение преступлений в общественных местах и вносят значительный вклад в обнаружение правоохранительными органами преступников. Цель исследования – изучить, в какой степени системы видеонаблюдения влияют на реализацию намерения лица совершить преступление и его сдерживание. Дана оценка общему уровню правопорядка и общественной безопасности и личного чувства безопасности граждан в случае увеличения охвата территорий превентивным видеонаблюдением. Отдельное внимание уделено работе аппаратно-программного комплекса «Безопасный город» в г. Санкт-Петербурге, рассматриваются его преимущества и недостатки. Методы исследования. Общенаучные и специальные методы правовых исследований. Особое значение имели формально-юридический и компаративистский методы, метод контент-анализа, позволившие всесторонне изучить превентивный потенциал видеонаблюдения в общественных местах. Практическая значимость статьи заключается в том, что ее содержание может быть использовано для занятий в системе служебной подготовки сотрудников органов внутренних дел. Результаты и выводы. Результаты исследования представляют определенный интерес для исследователей и сотрудников органов внутренних дел при изучении опыта функционирования систем превентивного видеонаблюдения. Полученные данные могут способствовать развитию мобильных приложений общественной безопасности в других мегаполисах и крупных городах мира.

Ключевые слова: видеонаблюдение, правопорядок, безопасность, профилактика, общественная безопасность, общественный порядок, предупреждение преступлений, безопасный город.

Бейнебақылаудың алдын алу әрекеті қоғамдық орындарда: Санкт-Петербург мысалында

Мақала Бейнебақылау жүйелерін құқық қорғау мақсатында пайдалану мәселелеріне арналған. Заманауи бейнебақылау жүйелері қоғамдық орындарда қылмыстың алдын алады және құқық қорғау органдарының қылмыскерлерді анықтауына айтарлықтай үлес қосады. Зерттеудің мақсаты-бейнебақылау жүйелері адамның қылмыс жасау ниетін жүзеге асыруға және оны болдырмауға қаншалықты әсер ететінін зерттеу. Аумақтарды профилактикалық бейнебақылаумен қамту ұлғайған жағдайда құқықтық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздіктің жалпы деңгейіне және азаматтардың қауіпсіздігінің жеке сезіміне баға берілді. Санкт-Петербургтегі "Қауіпсіз қала" аппараттық-бағдарламалық кешенінің жұмысына ерекше назар аударылады, оның артықшылықтары мен кемшіліктері қарастырылады. Зерттеу әдістері. Құқықтық зерттеулердің жалпы ғылыми және арнайы әдістері. Қоғамдық орындарда бейнебақылаудың алдын алу әлеуетін жан-жақты зерттеуге мүмкіндік берген формальды-құқықтық және компаративистік әдістер, контент-талдау әдісі ерекше маңызға ие болды. Мақаланың практикалық маңыздылығы оның мазмұнын ішкі істер органдары қызметкерлерін қызметтік даярлау жүйесіндегі сабақтар үшін пайдалануға болатындығында. Нәтижелер мен

қорытындылар. Зерттеу нәтижелері профилактикалық бейнебақылау жүйелерінің жұмыс тәжірибесін зерттеу кезінде зерттеушілер мен ішкі істер органдарының қызметкерлері үшін белгілі бір қызығушылық тудырады. Нәтижелер әлемнің басқа мегаполистері мен ірі қалаларында қоғамдық қауіпсіздіктің мобильді қосымшаларын дамытуға ықпал етуі мүмкін.

Түйінді сөздер: бейнебақылау, құқық тәртібі, қауіпсіздік, алдын алу, қоғамдық қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, қылмыстың алдын алу, Қауіпсіз қала.

Preventive action of video surveillance in public places: the experience of St. Petersburg

The article is devoted to the use of video surveillance systems for law enforcement purposes. Modern CCTV systems can prevent the commission of crimes in public places and make a significant contribution to the detection of criminals by law enforcement agencies. The purpose of the study is to examine the extent to which video surveillance systems influence the implementation of a person's intention to commit a crime and its deterrence. An assessment was made of the general level of law and order and public safety and the personal sense of security of citizens in the event of an increase in the coverage of territories by preventive video surveillance. Special attention is paid to the operation of the "Safe City" hardware and software complex in St. Petersburg, its advantages and disadvantages are considered. Research methods. General scientific and special methods of legal research. Of particular importance were the formal legal and comparative methods, the method of content analysis, which made it possible to comprehensively study the preventive potential of video surveillance in public places. The practical significance of the research lies in the fact that its content can be used for training in the system of professional training for employees of internal affairs bodies. Results and conclusions. The results of the study are of particular interest to researchers and employees of internal affairs bodies when studying the experience of functioning of preventive video surveillance systems. The findings may contribute to the development of public safety mobile applications in other cities around the world.

Keywords: video surveillance, law and order, security, prevention, public safety, public order, crime prevention, safe city.

Введение. Системы видеонаблюдения играют все более важную роль в современном городе. Возможности их использования практически не ограничены. С одной стороны, собираемая ими информация вносит значительный вклад в предотвращение и раскрытие преступлений, наряду с традиционными профилактическими возможностями органов внутренних дел и участия общественных формирований в охране общественного порядка [1]. В этом аспекте эффективное использование систем видеонаблюдения усиливает возможности органов внутренних дел в обеспечении безопасности граждан. Имеющийся арсенал инструментов реагирования на вызовы и угрозы безопасности позволяет говорить об органах внутренних дел, как о субъекте, от эффективности деятельности которого зависят безопасность и спокойствие граждан, состояние преступности и уровень криминогенной обстановки в стране [2, с. 58]. С другой стороны, видеонаблюдение успешно встраивается в систему мониторинга всех служб города, включая коммунальные. Например, в г. Астане операторы посредством GPS мониторинга и систем видеонаблюдения координируют работу специализированной техники по санитарной очистке города [3].

Для скорости развития систем видеонаблюдения в особенности, в сверхкрупных городах, таких как Москва и Санкт-Петербург, характерно то, что через 4-5 лет можно будет говорить о смене морально устаревших оперативно-технических средств и внедрения нового поколения отдельных типов камер, настолько быстро происходит их техническое развитие [4].

Развитие микроэлектроники в сочетании с новейшими информационными технологиями позволяет внедрять новые формы ситуационной технической профилактики с помощью надежных средств контроля, для которых практически исключены ограничения на дальность,

время и емкость хранения, а также несанкционированное проникновение [5, с. 278]. Одной из таких форм является видеонаблюдение, организуемое в общественных местах [6]. Этот метод преимущественно находится в ведении государства и применяется в общественных местах с целью обеспечения общественного порядка и общественной безопасности и осуществления правоохранительной деятельности [7]. Его также применяют муниципальные учреждения (детские сады, школы, медицинские учреждения) и частные компании (магазины, банки, аэропорты).

Может возникнуть вопрос, сопровождают ли технологическое развитие криминологические исследования, посвященные использованию превентивного видеонаблюдения. С сожалением следует констатировать, что количество публикаций, посвященных исследованию эффективности использования видеонаблюдения в России, незначительно, и преимущественно посвящены частным случаям их профилактического использования на охраняемых объектах уголовно-исполнительной системы [8] либо объектах спортивной инфраструктуры, где проводятся массовые спортивные мероприятия различного уровня [9]. Тем не менее, количество зарубежных источников также весьма невелико, если сравнивать его с количеством исследований, представляющих новейшие технические разработки [10-11].

Не будет преувеличением сказать, что широкое использование систем видеонаблюдения имеет важное значение для эффективной работы всех правоохранительных органов. Многие исследования показывают, что камеры значительно повышают у населения чувство субъективной безопасности, что также является важным фактором их дальнейшего использования [5, с. 281].

Целями использования превентивного видеонаблюдения правоохранительными органами выступают, прежде всего:

- повышение общего уровня правопорядка и общественной безопасности на отдельных территориях;
- обеспечение информационной безопасности;
- сдерживание потенциальных нарушителей общественного порядка;
- выявление и розыск лиц, совершивших административные правонарушения и преступления.

Рассмотрим развитие государственной системы превентивного видеонаблюдения на примере г. Санкт-Петербурга.

Основная часть. Единый центр Аппаратно-программного комплекса «Безопасный город» (далее – АПК БГ) начал функционировать в г. Санкт-Петербурге в мае 2017 г. Его открытие было приурочено к проведению игр Кубка конфедераций ФИФА, проходивших в период с 17 июня по 2 июля 2017 г.

Технически АПК БГ функционирует на платформе «Прогнозирование и поддержка принятия управленческих решений», которая отражает актуальную информацию о происшествиях в режиме онлайн, и в настоящее время включает в себя 11 автоматизированных систем, в числе которых функционирует городская система видеонаблюдения.

По данным на конец декабря 2023 г. городская система видеонаблюдения объединяет почти 90 тыс. камер видеонаблюдения, функционирующих во всех районах города. Камера видеонаблюдения представляет собой многофункциональное устройство контроля с широким функционалом, который позволяет анализировать оперативную обстановку вблизи камеры. Камеры установлены в популярных туристических локациях (вблизи Петропавловской крепости, Исаакиевского собора, площадей и достопримечательностей) и жилых городских районах (дворы, подъезды). Узнать местоположение камер городской системы видеонаблюдения можно с помощью мобильного приложения «Безопасный Санкт-Петербург», которые скачан более 134 тыс. раз. Функционал данного приложения позволяет не только посмотреть на карте города пиктограммы, обозначающие места, где установлены камеры, их количество в конкретной точке и направление обзора, а также «картинку», которую

они показывают. Более того, зарегистрированные пользователи могут оформить запрос видеоархива в течении семи суток в случае какого-то происшествия. В одном заказе через приложение можно заказать видеоархив продолжительностью до 30 минут. Всего в течении суток можно направить три подобных запроса. С точки зрения виктимологической профилактики представляют особый интерес функции: «*видеосвидетель*», которая позволяет самому пользователю снять видео происшествия, а также «*экстренная помощь*», которая позволяет пользователю направить сообщение, указав адрес происшествия и причину обращения в экстренные городские службы.

В настоящее время ведется активная работа по интеграции в городскую систему видеонаблюдения ведомственных и частных систем видеонаблюдения, что позволяет усилить контроль в общественных местах. В частности, уже интегрированы порядка 11 тыс. камер видеонаблюдения, включая камеры метрополитена, аэропорта, железнодорожных вокзалов, морского пассажирского порта, светофоров, КАД, стадиона «Газпром Арена», многофункциональных центров предоставления государственных и муниципальных услуг и иных объектов социальной инфраструктуры и др.[12]. Это следует признать положительным трендом, поскольку, по справедливому мнению профессора Кунца, сочетание использования государственных и негосударственных камер и надлежащей организации обмена информацией делает возможным более сложные операции и более широкий обмен информацией [5, с. 279].

Примечательно, что Комитет по информатизации и связям Правительства Санкт-Петербурга регулярно размещает на своем сайте подробную информацию о результатах использования городской системы видеонаблюдения, что следует оценить положительно. Зарубежные криминологи также рекомендуют публиковать и регулярно пересматривать политику в области видеонаблюдения, а также информировать о ней сотрудников полиции [13].

Что касается недостатков городской системы видеонаблюдения, то мы пока можем наблюдать лишь экстенсивный рост числа городских камер и интегрируемых в общегородскую систему частных камер. При этом не прослеживаются результаты «интеллектуализации» видеонаблюдения, включая анализ данных об обнаружении: объектов и подозрительных лиц; движения; аномальных событий; происшествий; «ложных» тревог. Между тем, исследователи обращают внимание на такие актуальные проблемы как: внедрение методов глубокого обучения; изучение мультимодального объединения данных; использование периферийных вычислений для обработки информации, поступающей с камер городского видеонаблюдения в реальном времени [14-15].

Таким образом, цели превентивного видеонаблюдения, сформулированные выше, привлекательны и в целом находят поддержку во властных структурах и среди граждан. Однако рассматривая полезность видеонаблюдения с криминологической точки зрения, возникает противоречивое чувство. Представляется, что чрезмерно большое количество камер в отдельных локациях свидетельствует о том, что они скорее небезопасны, раз предпринимаются такие чрезмерные технические усилия, чтобы держать их под контролем.

Кроме того, следует отметить прогрессирующую дисфункциональность органов внутренних дел, которая проявляется в отчуждении от нужд граждан. Преобладание технических средств наблюдения происходит на фоне практически полного отсутствия более традиционных мер профилактики правонарушений в местах массового скопления людей в центре города – полицейские патрули, круглосуточные посты и пункты полиции в шаговой доступности от основных достопримечательностей. Все это свидетельствует о некоторой «искусственности» видеонаблюдения, попыткой замаскировать отсутствие полицейских сил. Стремление охватить наиболее значимые туристические локации и объекты городской инфраструктуры десятками, а то и сотнями камер видеонаблюдения порой обходится намного дороже (с учетом затрат на их установку, техническое обслуживание, закупку серверов и контроллеров, и т.п.), чем если бы там были организованы регулярные полицейские патрули или организован пост полиции.

Заключение. Использование инновационных технических средств в полицейской деятельности соответствует превентивным стратегиям государства и позволяет обрести оптимальный баланс между обязанностями и ответственностью сотрудников полиции и граждан.

Внедрение городской системы видеонаблюдения в г. Санкт-Петербурге было обусловлено усилиями городского Правительства по увеличению привлекательности туристического центра и объектов спортивной инфраструктуры, а также обеспечению безопасного пребывания большого числа гостей «северной столицы» на её главных улицах, площадях и транспортных узлах. В этой связи автоматизация анализа информации, поступающей с камер видеонаблюдения, является наиболее перспективным направлением развития систем видеонаблюдения.

Необходимо продолжить криминологическое исследование различных аспектов использования систем видеонаблюдения в общественных местах для правоохранительных целей в региональном разрезе, с тем чтобы оценить их эффективность и влияние на реализацию намерения лица совершить правонарушение или преступление в общественном месте и его сдерживание.

Список использованных источников

1 Кобец П.Н., Кобозев А.А. Основы правового регулирования взаимодействия сотрудников МВД России и граждан в сфере охраны правопорядка и обучения безопасности: опыт и проблемы // Вестник Всероссийского института повышения квалификации сотрудников Министерства внутренних дел Российской Федерации. – 2023. – № 2(66). – С. 42-51.

2 Сайтбеков А.М., Культемирова Л.Т. Участие граждан в охране общественного порядка в рамках сервисной модели обеспечения безопасности // Ученые труды Алматинской академии МВД РК. – 2022. – №1 (70). – С. 57-64.

3 Дубирова Ж. Городской центр мониторинга и оперативного реагирования "iKomek" как центр улучшений: опыт Астаны // Медиа. Информация. Коммуникация. – 2018. – № 25. – С. 35-42.

4 Мельников Н.М. Применение GSM-контроллеров в системе видеонаблюдения органов внутренних дел / Н.М. Мельников, А.В. Никишкин, С.И. Князева, Д.А. Подольский // Информатизация и связь. – 2023. – № 1. – С. 39-43. – DOI 10.34219/2078-8320-2023-14-1-39-43

5 Кунц К.-Л. Введение в криминологическое мышление / пер. с нем. к.ю.н. А. Козловой. – СПб: ООО Издательский дом «Алеф-Пресс», 2019. – 362 с.

6 Кобец П.Н. Борьба с преступностью в регионах России на примере г. Москвы // Поиски и находки российской юридической науки: Сборник научных трудов, посвященных 70-й годовщине Победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов / Филиал ФГКУ «ВНИИ МВД России» по Северо-Западному федеральному округу. – СПб: ООО «Копи-Р Групп», 2015. – С. 40-49.

7 Кобец П.Н. Основные предпосылки применения специальных технических средств в деятельности правоохранительных органов Российской Федерации // Научные труды международной научно-практической конференции ученых РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Москва, 24–25 июня 2014 года. Том 3. – М.: Российский государственный аграрный университет – МСХА им. К.А. Тимирязева, 2014. – С. 89-91.

8 Царькова Е.Г. Применение искусственных нейронных сетей для обработки информации в системах видеонаблюдения на охраняемых объектах УИС // Безопасность. Управление. Искусственный интеллект. – 2022. – Т. 2, № 2(2). – С. 19-26.

9 Кобец П.Н. Пути совершенствования законодательных механизмов обеспечения безопасности международных спортивных мероприятий // Уголовно-правовые и криминологические проблемы противодействия преступности в спорте: коллективная монография по результатам работы Международной научно-практической конференции «Уголовно-правовые и криминологические проблемы противодействия преступности в спорте». – СПб: Центр научно-информационных технологий «Астерион», 2021. – С. 277-281.

10 Кобец П.Н., Тарасевич О.В. Правовые основы и особенности функционирования японской полицейской системы // Научные исследования в современном мире. Теория и практика: Сборник избранных статей Всероссийской (национальной) научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 10 июня 2022 года. – СПб: Частное научно-образовательное учреждение дополнительного профессионального образования Гуманитарный национальный исследовательский институт

«НАЦРАЗВИТИЕ», 2022. – С. 191-195.

11 Tihanyi M., Matyas S., Vari V. Tools of Law Enforcement of Street Homelessness in Hungary // Уголовная политика и правоприменительная практика: Сборник статей по материалам X Международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 27 октября 2023 года. – СПб: Центр научно-производственных технологий «Астерион», 2023. – С. 203-212.

12 Безопасный город [Электронный ресурс]. URL: <https://kis.gov.spb.ru/proekty/bezopasnyj-gorod/> (дата обращения: 29.01.2024).

13 Kirui G., Muiya B., Ochieng D. (2023). The moderating effect of cctv policies on the relationship between CCTV use and police operational outcomes the moderating effect of CCTV policies on the relationship between CCTV use and police operational outcomes. Strategic Journal of Business & Change Management. 10. DOI: 10.61426/sjbc.v10i1.2582.

14 Pokle S., Thote A., Dahake J., Pawde K., Kanojia M. (2023). Remotely Accessed Smart CCTV System Using Machine Learning.

15 Sai A., Prasad K. (2023). Machine Learning Software for the Detection of Violence from CCTV Live Footage. Journal of Image Processing and Artificial Intelligence. 9. 12-18.

Сведения об авторе

Краснова К.А. - доцент кафедры уголовного права, Российский государственный университет правосудия.

Краснова К.А. - қылмыстық құқық кафедрасының доценті, Ресей мемлекеттік Әділет университеті

Krasnova K.A. - Associate Professor, Department of Criminal Law, the Northwest branch of the Russian State University of Justice.

Н.К. Амиров¹, С.А Сейлханова²

¹Университет «Нархоз», Алматы, Казахстан,

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ БУЛЛИНГУ В ШКОЛАХ

В статье рассматриваются вопросы административно-правовой ответственности учащихся школ и их родителей за буллинг. По мнению автора в деле противодействия буллингу необходимы совместные усилия родителей, общества и государства. Буллинг в школах препятствует получению образования, нормальному психологическому развитию школьников, вносит дезорганизацию в образовательный и воспитательный процесс в школах. Кроме того, несовершеннолетние занимающиеся буллингом и нарушающие закон часто становятся на преступный путь во взрослой жизни. Поэтому важно распределение роли всех лиц и сторон участвующих в образовательном и воспитательном процессе. Нельзя считать ответственной за все только школу. В настоящее время школы не имеют действенных правовых инструментов для воздействия на нарушителей и детей, занимающихся буллингом.

На первом месте, конечно же, стоит профилактика буллинга. Однако если уже буллинг имеет место, то государство и общество должны противопоставить этому явлению более жесткие меры. Одним из этих мер, по мнению авторов, являются высокие размеры административных штрафов, привлечение родителей, детей занимающихся буллингом к административной ответственности. Усиление административной ответственности, многократное увеличение размеров административных штрафов могут способствовать решению проблем противодействия буллингу.

Ключевые слова: правонарушение, буллинг, школа, профилактика буллинга, административная ответственность, административный штраф.

Мектептердегі буллингке қарсы тұрудың құқықтық аспектілері

Мақалада буллинг актілерін жасағаны үшін мектеп оқушылары мен олардың ата-аналарының заң алдындағы құқықтық жауапкершілігі мәселелері қарастырылады. Автордың пікірінше, буллингке қарсы іс-қимылда ата-аналардың, қоғамның және мемлекеттің бірлескен күш-жігері қажет. Білім беру мекемелеріндегі қоқаң-лоқы, қорлау, қорқыту мен кибербуллинг әрекеттері білім алуға, оқушылардың қалыпты психологиялық дамуына кедергі келтіреді. Оқу орындарында білім және тәрбие беру жүйесіне кері әсерін тигізеді. Сонымен қатар, буллингпен айналысатын және заңды бұзатын кәмелетке толмаған жеткіншектер көбіне ересек жасында қылмыстық жолға түседі. Сондықтан білім беру және тәрбие процесіне қатысатын жауапты адамдар мен мекемелердің функцияларын нақты бөлу маңызды. Буллингке тосқауыл жасауда тек жалпы орта мектеп мекемелері ғана жауапты болмау қажет. Қазіргі уақытта мектептерде құқық бұзушылар мен буллинг жасайтын балаларға әсер ететін заңды құралдар жеткілікті емес және олардың күші әлсіз.

Буллингтің пайда болуын алдыналу шараларынегізгі құрал болып табылады. Алайда, қандай да бір буллинг актілері орын алған жағдайда, мемлекет пен қоғам құқыққа қайшы әрекеттерге қатаң шараларды қарсы қоюы керек. Авторлардың пікірінше, осы шаралардың бірі-әкімшілік айыппұлдардың жоғары мөлшері, буллинг жасайтын балалардың ата-аналарын әкімшілік жауапкершілікке тарту. Әкімшілік жауапкершіліктің күшеюі, әкімшілік айыппұлдар мөлшерінің бірнеше есе артуы буллингке қарсы тұру мәселелерін шешуге ықпал етуі мүмкін.

Түйінді сөздер: құқық бұзушылық, қорқыту, мектеп, қорқытудың алдын алу, әкімшілік жауапкершілік, әкімшілік айыппұл.

Legal aspects of countering bullying in schools

The article discusses issues of administrative and legal responsibility of schoolchildren and their parents for bullying. According to the author, joint efforts of parents, society and the state are necessary to combat bullying. Bullying in schools interferes with the acquisition of education and the normal psychological development of students, and introduces disorganization into the educational process in schools. In addition, minors who engage in bullying and break the law often take a criminal path in adulthood. Therefore, it is important to distribute the roles of all persons and parties involved in the educational process. The school alone cannot be held responsible for everything. Currently, schools do not have effective legal tools to influence offenders and children involved in bullying.

In the first place, of course, is the prevention of bullying. However, if bullying already occurs, then the state and society must counter this phenomenon with more stringent measures. One of these measures, according to the author, is high administrative fines and bringing parents and children involved in bullying to administrative responsibility. Only strengthening of administrative responsibility and a multiple increase in the size of administrative fines can help solve the problems of combating bullying.

Keywords: offense, bullying, school, bullying prevention, administrative liability, administrative fine.

Введение. Проблема буллинга в учебных заведениях, в частности в школах, является очень серьезной. Многие страны пытаются решить эту проблему. Проблемы с буллингом в школах существовали и в Советском Союзе, тогда это часто называли травлей. Необходимо понимать, что это очень большая проблема для современного общества, государства и школ. Школьные учреждения в первую очередь должны заниматься образованием детей. Дети идут в школу для получения хороших знаний. Современные школы не наделены достаточными полномочиями для профилактики и пресечения буллинга. Это обстоятельство приводит к необходимости изменения подхода к противодействию буллингу, расширению полномочий школ в профилактике и пресечению актов буллинга, повышению юридической ответственности школьников, занимающихся буллингом и их родителей.

В ст. 1 Конституции Республики Казахстан закреплено, что высшими ценностями государства являются человек, его жизнь, права и свободы [1]. В ст. 27 Конституции Республики Казахстан сказано, что детство находится под защитой государства. Государство должно обеспечивать защиту детства, прав и законных интересов детей, право детей на безопасную среду. Для этого проводится государственная политика в интересах детей, государством принимаются соответствующие законы, формируется национальный механизм защиты прав детей, устанавливается ответственность за нарушение прав детей.

Среди ситуаций связанных с нарушениями прав детей особо выделяется буллинг. Необходимо отметить, что случаи буллинга часто распространены среди школьников. Закон РК «О правах ребенка в Республике Казахстан» указывает на следующие признаки буллинга: систематические (два и более раза) действия унижительного характера, преследование и (или) запугивание, в том числе направленные на принуждение к совершению или отказу от совершения какого-либо действия, а равно те же действия, совершенные публично или с использованием средств массовой информации и (или) сетей телекоммуникаций, и (или) онлайн-платформ (кибербуллинг) [2]. Основными признаками буллинга являются систематичность, унижительный характер, преследование, запугивание, словесное, психологическое или физическое воздействие. Буллинг отличают продолжительность травли, систематичность, агрессивное поведение, противоправность, намеренность. На подобные

действия необходимо реагировать сразу и достаточно серьезным образом. Недопустимо не обращать должного внимания на случаи буллинга. Нельзя думать, что ситуация разрешится сама по себе. К сожалению, это не разрешится само по себе. Государство и общество должны реагировать на случаи буллинга самым решительным образом. Задачи по противодействию буллингу должны быть распределены между школой, родителями, уполномоченными государственными органами, общественными структурами. Также нельзя во всем винить школу и учителей. К сожалению, школа не обладает достаточными полномочиями и инструментами по противодействию буллингу. Основная задача учителей в том чтобы учить детей, давать им знания. Так как случаи буллинга распространены именно среди школьников, то следует усилить полномочия школы (учителей и администрации). За совершение актов буллинга виновные лица должны привлекаться к ответственности. Ни один случай буллинга в стенах школы не должен остаться без должного ответа со стороны государства и общества. При продолжении занятия буллингом виновные учащиеся должны исключаться из школы. И этот процесс должен быть регламентирован и более упрощен, чем сейчас.

Необходима четко выстроенная система мер по борьбе с буллингом. В этой связи стоит обратить внимание на выполнение родителями своих обязанностей, особенно тех родителей, чьи дети занимаются буллингом. Несовершеннолетние, занимающиеся актами буллинга и их родители как ответственные за воспитание своих детей должны привлекаться к юридической ответственности, к ним необходимо применять различные меры правового воздействия. Как известно несовершеннолетние могут привлекаться к административной ответственности с 16 лет. В соответствии со ст. 15 УК РК к уголовной ответственности привлекается лицо, достигшее 16-летнего возраста. Лишь за совершение некоторых преступлений лицо может привлекаться к уголовной ответственности с 14 лет [3]. А это означает, что если школьник занимается буллингом в младшем возрасте практически сложно найти меры воздействия к нему. К сожалению, пока государство и общество не в состоянии преодолеть проблему буллинга, особенно в младших и средних классах. Сказанное не означает, что государство и общество должны обходиться лишь методом убеждения, профилактическими беседами и т.д. Данные обстоятельства говорят об актуальности проблемы противодействия буллингу среди детей в школе, необходимости выработки комплекса действенных юридических мер в отношении детей занимающихся буллингом и их родителей.

Основная часть. 15 апреля 2024 г. был принят закон РК «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей». КоАП РК был дополнен ст. 127-2. «Травля (буллинг, кибербуллинг) несовершеннолетнего». Травля (буллинг, кибербуллинг) несовершеннолетнего влечет предупреждение или штраф в размере десяти МРП. Данное действие совершенное повторно в течение года после наложения административного взыскания влечет штраф в размере тридцати МРП. Буллинг совершенный несовершеннолетним лицом в возрасте от двенадцати до шестнадцати лет влечет предупреждение или штраф на родителей или лиц, их заменяющих, в размере десяти МРП [4]. В связи с этими изменениями и дополнениями в законодательстве считаем актуальным исследовать как сложится в дальнейшем ситуация с противодействием буллингу, какое влияние могут оказать данные поправки в законодательстве. Штрафные санкции могут быть применены только к несовершеннолетним, достигшим 12 лет. А что если несовершеннолетний, который занимается буллингом, еще не достиг 12 лет? Какие меры можно применить к нему? Как отмечает А. Губенко в случае, если агрессорам-малолеткам не исполнилось еще 12 лет, тогда вообще нет никакой ответственности. Разве что дисциплинарная [5]. Штрафные санкции в отношении родителей в размере 10 МРП вряд ли могут оказать какое-либо существенное влияние на родителей детей занимающихся буллингом. Думается, что подобные санкции должны быть значительные даже для взрослых людей.

А.Б. Альжанпишет, что распространение буллинга связано с усилившимися кризисными явлениями современного социума. Осложняет ситуацию неизученность причин и последствий

детской травли, а также непонимание реальных масштабов ее экспансии в нашей стране. Очевидной является необходимость принятия оперативных мер по профилактике буллинга, особенно в детской и подростковой среде, как в наиболее уязвимой возрастной категории. Особую актуальность получили и проблемы противодействия кибербуллингу [6]. Действительно в основе разрастания ситуаций с буллингом, жестокости в среде несовершеннолетних лежат проблемы, связанные с кризисными явлениями в обществе и государстве. На протяжении многих лет государство и общество относились к буллингу в среде школьников не как к глобальной и острой проблеме. Исходя из сложности ситуации с буллингом, возможно следует делать больший акцент на усиление юридической ответственности несовершеннолетних нарушителей.

Российские авторы В.А. Курбенков, А.Ю. Новосельцев пишут, что российское законодательство об образовании и профилактике правонарушений несовершеннолетних не учитывает общественную опасность буллинга и носит популистский характер. Буллинг исключает возможность получения полноценного образования и здорового психического развития школьников. Общественная опасность буллинга состоит не только в дезорганизации работы учебных заведений. Это приводит к созданию хулиганских групп, противоправная деятельность которых выходит далеко за пределы школы [7, с. 95-97]. Исходя из всех этих угроз, которые несет буллинг, государству и обществу следует сформировать комплексный подход к проблемам противодействия буллингу, начиная от профилактики, заканчивая мерами пресечения и привлечения к ответственности.

Государство и общество должны защищать любого ребенка, кто стал жертвой буллинга в школе или на улице. Каждому человеку присуще личное достоинство. В ст. 17 Конституции Республики Казахстан сказано, что достоинство человека неприкосновенно. Никто не должен подвергаться насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению. В ст. 18 Конституции Республики Казахстан сказано, что каждый имеет право на защиту своей чести и достоинства.

Часто дети ставшие жертвами буллинга и их родители не знают что делать, обращение в школу не всегда дает результаты, травля может продолжаться. В таких случаях желательно рассмотреть вопрос о привлечении к ответственности родителей детей занимающихся буллингом. В ст. 27 Конституции Республики Казахстан сказано, что забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей. Родители детей ставших жертвами буллинга и школа должны иметь действенные правовые средства для защиты детей от травли. Это очень большая проблема, которая требует комплексного решения. Дети, ставшие жертвами буллинга, обращаются в первую очередь за помощью к родителям и учителям. Ст. 70 Кодекса РК от 26 декабря 2011 г. «О браке (супружестве) и семье» определяет права и обязанности родителей по воспитанию и образованию ребенка. Родители обязаны заботиться о здоровье своего ребенка. Родители имеют право и обязаны воспитывать своего ребенка. Родители, воспитывающие ребенка, несут ответственность за обеспечение необходимых условий жизни для его физического, психического, нравственного и духовного развития [8]. Тут можно выделить два типа родителей. Одни родители могут воспитывать своих детей в духе спокойного и законопослушного поведения, уважения прав других детей и учителей, уважения общественных норм и правил. В отличие от них могут быть родители, культивирующие в своих детях более агрессивное, наглое, неуважительное в отношении других поведение. Родители должны воспитывать детей в уважении к закону, правам других лиц, общественным нормам и правилам. Если несовершеннолетний занимается буллингом, то резонно задать вопрос о роли его родителей и опекунов в этом. Возможно, что родители и опекуны в должной мере не занимаются такими детьми и даже как-то способствуют такому наглому и агрессивному поведению детей. По крайней мере, такое нельзя исключать. И это должно быть предметом расследования уполномоченных органов и должностных лиц. Соответственно на первое место выходит вопрос о юридической ответственности таких родителей.

Школьная пора занимает продолжительный срок. В школе дети получают знания и определенную социализацию. Целью общества и государства является правовое и культурное воспитание несовершеннолетних, привитие им культурных ценностей, норм морали и нравственности. В течение всей этой школьной поры любой обучающийся должен быть защищен от травли со стороны кого-либо. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года N 591 «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» устанавливает систему правовых, педагогических мер по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждению детской безнадзорности и беспризорности. Все эти меры направлены на формирование законопослушного поведения у несовершеннолетнего, воспитание несовершеннолетнего, привитие ему правил и норм поведения, принятых в обществе, защиту от отрицательного влияния социальной среды [9]. Воспитанием детей в первую очередь должны заниматься родители. Родители обязаны осуществлять необходимый надзор за поведением и времяпровождением несовершеннолетнего. В противном случае общество сталкивается с безнадзорностью несовершеннолетнего. Это происходит вследствие неисполнения или ненадлежащего исполнения обязанностей по его воспитанию, обучению и содержанию со стороны родителей или их законных представителей, а также педагогов, воспитателей. Некоторые семьи внешне могут выглядеть как вполне благополучные. Однако на самом деле это может быть типичная неблагополучная семья, где родители или законные представители несовершеннолетних не исполняют своих обязанностей по их воспитанию, обучению, содержанию и отрицательно влияют на их поведение.

Законом предусматриваются меры индивидуальной профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних. Одним из часто применяемых мер является профилактическая беседа. Профилактические беседы не всегда могут не давать должный эффект. Родители школьников занимающихся буллингом должны нести ответственность за неисполнение или ненадлежащее исполнение своих обязанностей. Это должны быть меры административной ответственности в виде штрафа, административного ареста, иных мер и административных ограничений, принуждение к выплате компенсации потерпевшей стороне. Крупные штрафные санкции на родителей детей, занимающихся буллингом, могут помочь в значительной мере преодолеть проблему буллинга. Дети, продолжающими совершать акты буллинга, должны заниматься правоохранительные органы, суды и специальные организации образования. В законодательстве должен быть предусмотрен каскад, система последовательных мер по противодействию буллингу.

Еще одной мерой по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних является представление об устранении причин и условий, способствующих совершению правонарушений. В некоторых образовательных учреждениях образования работа по противодействию буллингу может вестись не на должном уровне. Иногда учителя и администрация школы могут уклониться от разрешения ситуации, пустить на самотек, не выполнять свои обязанности по обеспечению безопасности учащихся. Поэтому такое представление является действенной мерой. Хотелось бы отметить, что подобное представление следует выносить и в отношении родителей, детей занимающихся буллингом, как лиц не исполняющих свои родительские обязанности в должной мере. Возможно стоит рассмотреть направление таких представлений по месту работы родителей или опекунов, детей занимающихся буллингом.

Следующей из мер предусмотренных законодательством является профилактический учет и контроль. На профилактический учет ставятся несовершеннолетние нарушители закона и их родители. Постановка на учет рассматривается в основном как проявление метода убеждения. Однако многие несовершеннолетние и их родители, мягко говоря, могут относиться не совсем серьезно к такому методу как убеждение. Поэтому эти меры на наш взгляд следует дополнить более серьезными мерами в отношении несовершеннолетних нарушителей и их родителей. Что должно последовать после постановки на учет? Одним из действенных мер, может быть, административный штраф в отношении родителей, детей

нарушивших закон и занимающих буллингом, отчисление нарушителя из школы и направление его в другие, специально созданные учреждения образования воспитательного характера.

Воспитание детей это совместная работа родителей, общества и государства. В большинстве родители не имеют навыков воспитания детей, отсутствуют знания основ педагогики. Результатом упущения в воспитании в семье является проявление девиантности детей (самовольный уход из дома, буллинг, проявление агрессии, жестокость к животным и т.д.)и, дальше – больше, тем самым они причиняют вред обществу [10, с. 187-189]. Как мы уже отмечаем можно выделить две категории родителей, детей занимающихся буллингом: родители, которые стараются выполнять свои родительские обязанности, но все равно не в состоянии оказать воспитательное воздействие на своих детей и родители, которые не занимаются выполнением своих родительских обязанностей по воспитанию детей в русле законопослушного поведения. В отношении последних законодательство предусматривает меры административной ответственности за неисполнение родителями своих обязанностей. Ст. 127 КоАП РК предусматривает ответственность за неисполнение родителями или другими законными представителями обязанностей по воспитанию и (или) образованию, защите прав и интересов несовершеннолетнего и устанавливает штраф в размере десяти МРП. Повторное совершение данного правонарушения в течение года влечет штраф в размере пятнадцати МРП либо административный арест на срок до пяти суток [11]. Административный штраф - очень действенная мера, однако из-за незначительного размера штраф в данном случае может быть неэффективным. Необходимо в разы увеличивать размеры административного штрафа для родителей детей занимающихся буллингом. Также в отношении детей и родителей можно применять в качестве воспитательных мер профилактические беседы с психологом и сотрудниками правоохранительных органов, общественные работы.

В.А. Курбенков, А.Ю. Новосельцев пишут, что школане обладает реальными возможностями по поддержанию дисциплины и не может быть субъектом профилактики правонарушений несовершеннолетних. По мнению авторов, следует предоставить реальные полномочия учителям, привлекать частные охранные предприятия, законодательно регламентировать исключение ученика из школы за издевательства над учащимися с последующим его направлением в школу с особыми условиями воспитания. В ряде других государств прохождение реабилитации в учебном заведении со специальным режимом является обязательным условием для правонарушителя, отчисленного из общеобразовательной школы [7, 95-100]. А.Б. Альжан предлагает принятие антибуллинговой политики организации образования, антибуллингового кодекса, создание в школах антибуллингового комитета. Автор рассматривает международный опыт применения антибуллинговых программ, возможность их адаптации в РК, высоко оценивает научную обоснованность и проверенную временем эффективность зарубежных программ против буллинга [6]. Несомненно, все это важно, ведь противодействие буллингу в первую очередь должно вестись методами убеждения, применением профилактических мер. Однако все это является лишь воспитательными, педагогическими, психологическими методами. Нам нужно усиливать и правовые методы воздействия, в том числе штрафные санкции на родителей, детей занимающихся буллингом, штрафные санкции на самих детей, привлечение таких детей к какой-то общественно полезной работе в объеме определенного количества часов. К сожалению, КоАП РК не содержит каких-то серьезных видов административных взысканий для детей занимающихся буллингом. В системе административных мер по противодействию буллингу нужно предусмотреть исключение из школы, направление в классы или школы со специальным режимом.

Заключение. В последнее время государство и общество начали осознавать всю опасность буллинга в образовательных учреждениях, решать данную проблему. С учетом всех обстоятельств в законодательство РК были внесены поправки, усиливающие юридическую ответственность за буллинг в школах. Однако штрафные санкции за буллинг все же

незначительны по размеру. Думается, что в законодательстве должна быть сформированная действенная система мер по противодействию буллингу. Такая система мер должна характеризоваться сочетанием использования методов убеждения и принуждения, воспитательных, педагогических и юридических мер, общественного и государственного воздействия.

В первую очередь необходимо законодательно закрепить правила поведения учащихся, общие для всех школ антибуллинговые правила для учащихся, с подробной регламентацией применения всех мер воздействия. Незначительные конфликты, первые случаи травли в среде школьников следует разрешать на начальном этапе с помощью учителей, родителей, администрации и общественного органа по противодействию буллингу. На этом этапе следует использовать меры педагогического и воспитательного характера. Если подобные меры не возымеют успеха либо ситуация станет сложной, то необходимо уже участие правоохранительных органов, в особенности органов внутренних дел и суда. На начальном этапе к нарушителям и их родителям могут быть применены такие меры постановка на учет, профилактическая беседа, административный штраф. При этом размеры административных штрафов каждый раз должны увеличиваться с учетом повторности совершения актов буллинга. Думается, что размеры штрафов следует пересмотреть в сторону многократного повышения. Здесь уже другой этап, другие методы и меры противодействия буллингу. Тут уже идет подключение мер материального воздействия. Возможно, следует рассмотреть применение к некоторым возрастным категориям нарушителей общественно полезного труда.

В случае продолжения совершения нарушителями актов буллинга следует предусмотреть в законодательстве возможность их отчисления из обычных школ и направления в школы со специальным режимом. В отношении таких нарушителей должны применяться коррекционные воспитательные, педагогические и правовые меры.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.). // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> дата обращения: 15.01.2024.
2. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 г. N 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан». // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345> дата обращения: 20.04.2024.
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226_.htm дата обращения: 12.01.2024.
4. Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2024 года № 73-VIII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей». // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000073> дата обращения: 25.01.2024.
5. Губенко А. Все на одного: какое наказание вводится за буллинг в Казахстане. // Интернет-ресурс: <https://www.zakon.kz/pravo/6431089-vse-na-odnogo-kakoe-nakazanie-vvoditsya-za-bulling-v-kazakhstan.html> дата обращения: 25.01.2024.
6. Альжан А.Б. Проблемы противодействия буллингу среди несовершеннолетних. // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38529307&pos=10;-118#pos=10;-118 дата обращения: 20.01.2024.
7. Курбенков В.А., Новосельцев А.Ю. Буллинг в российских школах: правовые проблемы профилактики. // Журнал российского права. - 2020. - № 3. С.95-102.
8. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье». // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518/k110518.htm> дата обращения: 20.01.2024.
9. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года N 591 «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности». // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591> дата обращения: 25.01.2024.
10. Досыбеков Н.С., Калиеков Е.М., Токсанова М.Б. Социально-психологический аспект проблемы противоправного поведения несовершеннолетних. // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова. -2023. - №1(74). – С. 186-194.
11. Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК. «Об административных

правонарушениях». // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235/k14235.htm> дата обращения: 26.01.2024.

Сведения об авторах

Амиров Н.К. - к.ю.н., PhD, ассистент-профессор Школы права и государственного управления Университета Нархоз.

Сейлханова С.А. – начальник кафедры уголовного права и криминологии Алматинской Академии МВД Республики Казахстан имени М.Есболатова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Амиров Н.К. - заң ғылымдарының кандидаты, PhD, Нархоз Университеті құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент-профессоры.

Сейлханова С.А. – Қазақстан Республикасының ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Amirov N.K. - candidate of law, PhD, assistant Professor of the University "Narhoz".

Seilkhanova S.A. – head of the Department of criminal law and criminology of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbolatov, candidate of law, police colonel.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ,
КРИМИНОЛОГИЯ,
ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО,
КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО**

**CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY,
PENAL ENFORCEMENT LAW**

Н.Ж. Мухаметкалиев¹

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан
имени М.Букенбаева, Актобе, Казахстан

СОЦИАЛЬНАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ В СИСТЕМЕ ПРОБАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Социальная реабилитация осужденных является важной задачей современного общества, которое представляет собой комплекс мероприятий, направленных на восстановление прав и свобод осужденных, а также на создание условий для их успешной социальной адаптации. Социальная реабилитация является важной составляющей правовой культуры общества, поскольку обеспечивает эффективную защиту прав осужденных и способствует снижению уровня рецидивной преступности.

Целью данной статьи является рассмотрение основных аспектов социальной реабилитации осужденных, включая понятие социальной реабилитации, ее цели и задачи, а также рассмотрение основных подходов к социальной реабилитации осужденных. Объект исследования – социальная реабилитация осужденного, которое подразумевает под собой восстановление прав и свобод осужденных, а также их социальная адаптация после отбывания наказания. Достижение указанного реализуется путем восстановления физического, эмоционального, ментального здоровья, создания условий для профессиональной реабилитации и переподготовки осужденных, которые имели проблемы с трудоустройством до осуждения, а также оказания психологической помощи и поддержки осужденным, чтобы снизить уровень стресса и тревожности и обеспечить успешную социальную адаптацию. В статье рассмотрены основные принципы социальной реабилитации осужденных, а также современный подход к ее реализации.

Ключевые слова: социальная реабилитация, ресоциализация осужденных, социальная адаптация, пробация, лишение свободы, социально-правовая помощь, восстановление.

Қазақстан Республикасының пробация жүйесіндегі әлеуметтік оңалту: теориялық-құқықтық аспект

Сотталғандарды әлеуметтік оңалту қазіргі қоғамның маңызды міндеті болып табылады, ол сотталғандардың құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіруге, сондай-ақ олардың табысты әлеуметтік бейімделуіне жағдай жасауға бағытталған іс-шаралар кешенін білдіреді. Әлеуметтік оңалту қоғамның құқықтық мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені ол сотталғандардың құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз етеді және қайталанатын қылмыс деңгейін төмендетуге ықпал етеді.

Осы мақаланың мақсаты әлеуметтік оңалту ұғымын, оның мақсаттары мен міндеттерін қоса алғанда, сотталғандарды әлеуметтік оңалтудың негізгі аспектілерін қарау, сондай-ақ сотталғандарды әлеуметтік оңалтудың негізгі тәсілдерін қарау болып табылады. Зерттеу объектісі – сотталғандардың құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіруді, сондай-ақ жазасын өтегеннен кейін оларды әлеуметтік бейімдеуді көздейтін сотталғанды әлеуметтік оңалту. Көрсетілгенге қол жеткізу физикалық, эмоционалдық, психикалық денсаулықты қалпына келтіру, сотталғанға дейін жұмысқа орналасу проблемалары бар сотталғандарды кәсіби оңалту және қайта даярлау үшін жағдай жасау, сондай-ақ сотталғандарға стресс пен мазасыздық деңгейін төмендету және табысты әлеуметтік бейімделуді қамтамасыз ету үшін психологиялық көмек пен қолдау көрсету арқылы жүзеге асырылады. Мақалада

сотталғандарды әлеуметтік оңалтудың негізгі принциптері, сондай-ақ оны жүзеге асырудың заманауи тәсілдері қарастырылған.

Түйінді сөздер: әлеуметтік оңалту, сотталғандарды қайта әлеуметтендіру, әлеуметтік бейімделу, пробация, бас бостандығынан айыру, әлеуметтік-құқықтық көмек, қалпына келтіру.

Social rehabilitation in the probation system of the Republic of Kazakhstan: theoretical and legal aspect

Social rehabilitation of convicts is an important task of modern society, which is a set of measures aimed at restoring the rights and freedoms of convicts, as well as creating conditions for their successful social adaptation. Social rehabilitation is an important component of the legal culture of society, since it provides effective protection of the rights of convicts and helps to reduce the level of recidivism.

The purpose of this article is to consider the main aspects of the social rehabilitation of convicts, including the concept of social rehabilitation, its goals and objectives, as well as to consider the main approaches to the social rehabilitation of convicts. The object of the study is the social rehabilitation of a convict, which implies the restoration of the rights and freedoms of convicts, as well as their social adaptation after serving their sentence. The achievement of this is realized by restoring physical, emotional, mental health, creating conditions for vocational rehabilitation and retraining of convicts who had problems with employment before conviction, as well as providing psychological assistance and support to convicts in order to reduce stress and anxiety and ensure successful social adaptation. The article discusses the basic principles of social rehabilitation of convicts, as well as a modern approach to its implementation.

Keywords: social rehabilitation, resocialization of convicts, social adaptation, probation, imprisonment, social and legal assistance, rehabilitation.

Введение. В современной пробационной деятельности Республики Казахстан большое значение отводится социально-правовой помощи осужденным в рамках их ресоциализации, социальной адаптации и реабилитации. В Концепции правовой политики до 2030 года отражена важность процесса ресоциализации осужденных как первостепенный шаг в пенитенциарной системе, требующий разработки и введение новых и гибких подходов с учетом практики зарубежных государств, имеющих богатый и результативный опыт, а также активного привлечения общественности в данный процесс [1]. В этой связи, в настоящее время реализуется пилотный проект по изменению механизмов взаимодействия с местными исполнительными органами для разрешения вопросов, связанных с отбыванием наказания осужденными учреждений УИС и пересмотр подходов к реализации пенитенциарной пробации, которое апробируется в Костанайской области.

На основании представленного комплекса направлений в области подготовки осужденного к освобождению следует отметить, что мерам по социальной реабилитации отводится незначительное внимание в сравнении с ресоциализацией и социальной адаптацией как в теории так на практике. Таким образом, социальная реабилитация зачастую используется как логическое дополнение вышеуказанным категориям.

Методы. Исследование проводилось методом анализа правовой природы, сущности и значения социальной реабилитации в пробационном механизме Республики Казахстан.

Основная часть.

Правовая регламентация социальной реабилитации в Республике Казахстан

Социальная реабилитация проводится в рамках оказания социально-правовой помощи в ходе реализации одной из моделей пробации (досудебной, приговорной, пенитенциарной или постпенитенциарной).

Так, согласно пп.) 3 п.1 ст.6 Закона РК «О пробации» к числу социально-бытовой адаптации, которая осуществляется в контексте ресоциализации, социальной адаптации и реабилитации лиц, в отношении которых применяется пробация, относится организация реабилитационных мероприятий [2].

В соответствии с п.) 2 ст.1 Закона РК «О профилактике правонарушений» под социальной реабилитацией понимается «комплекс мер, осуществляемых субъектами профилактики правонарушений, направленных на оказание правовой, социальной, психологической, педагогической помощи лицу с противоправным поведением, а также процесс преодоления психологической и (или) моральной травмы» [3].

В исправительной системе европейских стран и США, напротив, термин «реабилитация» получил широкое применение в значении «трансформация нарушителя закона в законопослушного гражданина для выполнения полезной роли в обществе» [4].

Стоит отметить, что категория «реабилитация» рассматривается в других нормативных правовых источниках, в частности здравоохранения. Исходя из пп.)159 п.1 ст.1 Кодекса РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» под медико-социальной реабилитацией понимается «комплекс мер по восстановлению здоровья больных и лиц с инвалидностью с использованием медицинских, социальных и профессионально-трудовых мероприятий для приобщения к работе, включения в семейную и общественную жизнь» [5]. Эта форма реабилитации также распространяется на лиц, имеющих психические и (или) поведенческие расстройства, которые реализуются в рамках их профилактики, диагностики и лечения.

Другой разновидностью реабилитации является медицинская реабилитация, которая заключается «в комплексе медицинских услуг, направленных на сохранение, частичное или полное восстановление нарушенных и (или) утраченных функций организма пациента» (пп.)187 п.1 ст.1), и регулируется ст.125 Кодекса РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» [5].

Как правило, процесс реабилитации наступает в отношении лиц, имеющих физическое или психологическое заболевание, которое реализуется в рамках медицинской услуги. При этом, такого рода недуг влияет на социальное положение человека, поскольку возникают определенные трудности, которые препятствуют для полноценной и активной жизнедеятельности.

Реабилитация в уголовно-исполнительной системе подробно отражена в приказе Министра здравоохранения Республики Казахстан от 30 июня 2022 года № ҚР ДСМ-61 «Об утверждении Правил оказания медицинской помощи лицам, содержащимся в следственных изоляторах и учреждениях уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы» [6], в котором регулируются базовые аспекты медицинской реабилитации в отношении лиц, изолированных от общества.

Теоретические основы социальной реабилитации осужденных.

В целях восстановления правового, социального, физического положения осужденного, которые были нарушены (ограничены) по причине вступления в уголовно-исполнительные правоотношения реализуются совокупность мероприятий (социальные, психологические, педагогические и иные), образующие социальную реабилитацию.

Одной из функций государства является защита социальных прав, свобод, а также гарантий человека и гражданина, именно эта основа составляет социальную политику в Республике Казахстан.

Важность социальной реабилитации индивида, в частности осужденного, его потребность и нужда в этом воспринимается как универсальное явление социального характера.

Человек в процессе своего жизненного пути сталкивается с различными жизненными обстоятельствами, которые влияют на его внешнее благополучие и внутренние силы и способности, как в позитивном, так и негативном ключе. Исходя из этого, в случае возникновения сложных ситуаций, он нуждается в поддержке со стороны других лиц для обеспечения жизнедеятельности на должном уровне.

Указанные обстоятельства характеризуют социально-реабилитационную помощь, в общем, необходимо отметить, что каждая категория населения имеет специфический курс реабилитационных мер. В рамках настоящей статьи, нами рассмотрены осужденные лица, подпадающие под систему пробации.

Различные факторы, как объективные (такие как возрастные изменения, серьезные заболевания или травмы, экономический кризис, увеличение социальной напряженности и т.д.), так и субъективные (как изменение целей, интересов и ценностных ориентаций, отрыв от семьи, потеря работы или прекращение обучения и т.д.), могут привести к постепенному отдалению человека от социальной жизни и превращению его в маргинальную личность. Кроме того, он теряет свое чувство идентичности с окружающим миром.

Наиболее ключевыми для индивида компонентами этого процесса являются:

- разрушение обычной системы социальных связей и отношений;
- потеря обычного социального статуса и связанной с ним модели поведения и восприятия мира;
- разрушение обычной системы социальной ориентации индивида;
- уменьшение или утрата способности к самостоятельной и адекватной оценке себя, своих действий и действий других людей, что может привести к затруднениям при принятии решений.

При использовании пробации, основными целями социальной реабилитации человека являются: в первую очередь - восстановление его социального статуса и позиции в обществе; во-вторых - достижение определенной степени социальной, материальной и духовной независимости; в-третьих - увеличение уровня его социальной адаптации к новым жизненным условиям.

Основными этапами социальной реабилитации осужденных является:

Первый этап – это диагностика. На этом этапе проводится анализ социально-психологических и экономических условий жизни осужденного, определяются основные причины и мотивы совершения им преступления, а также выявляются особенности его личности.

Второй этап – это коррекционно-воспитательная работа. Она включает в себя обучение осужденных навыкам поведения, которые необходимы для успешной социальной адаптации, а также помощь в укреплении морально-этических установок и формировании социально ответственного поведения.

В рамках социально-реабилитационной работы субъектов, занимающихся пробацией, успешная реализация которой может привести к снижению уровня рецидива, улучшению реабилитации осужденных и общей безопасности общества [7, с. 257], можно выделить основные виды такой работы в зависимости от содержания задач и характера социальных или личностных проблем, связанных с лицами, в отношении которых она применяется:

- медико-социальная, заключающаяся в восстановлении физического и психического здоровья и потенциала человека, которые были подорваны в результате внешних воздействий;
- психологическая реабилитация – это система специальных и целенаправленных мероприятий, которая помогает восстановить различные виды психической деятельности, психические функции, качества и способности, необходимые для успешной адаптации человека в обществе, принятия и выполнения социальных ролей, а также достижения высокого уровня самореализации;
- восстановление гражданских прав лица, которое образует социально-правовую работу;
- социально-нравственная, состоящая в восстановлении имиджа личности в глазах общественности путём отбеливания репутации, чести и достоинства;
- социально-экономическая, которая заключается в реституции финансового положения осужденного;
- социально-культурная – это восстановление среды, которая обладает культурными характеристиками и создает условия для творческой активности и духовной самореализации личности;

- социально-педагогическая работа состоит в организации и проведении образовательной поддержки в случае различных нарушений способности человека к обучению;

- профессионально-трудовая видится в создании новых или восстановлении утраченных навыков труда и профессионализма, а также их применении в трудовой деятельности, с учетом особенностей и возможностей человека, и затем его трудоустройства;

- социально-средовой аспект - складывается в обеспечение восстановления у человека чувства социальной значимости в новой социальной среде путем знакомства с основными характеристиками этой среды, помощи в организации среды жизнедеятельности, а также восстановлении привычных моделей поведения и деятельности, необходимых для организации собственной повседневной жизни.

Заключение. Социальная реабилитация осужденных является одной из важнейших задач в области уголовно-исполнительной системы. Эта задача заключается в том, чтобы помочь осужденным вернуться в общество и стать полноценными членами общества после отбытия наказания. Однако, эта задача не так проста, как может показаться на первый взгляд, и требует серьезных усилий со стороны государства и общества.

Социальная реабилитация осужденных является многогранным процессом, который включает в себя различные аспекты, которые характеризуются не только исправлением поведения и укреплением морально-этических установок, но и обеспечением экономической и социальной поддержки, что позволяет осужденным вернуться в общество и стать полноценными гражданами.

Список использованных источников

1. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года: Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>.

2. О пробаии: Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 38-VI ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038>.

3. О профилактике правонарушений: Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года № 271-IV // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271_.

4. Rehabilitation // Encyclopedia of Crime and Justice. The Gale Group Inc., 2002. P. 24.

5. О здоровье народа и системе здравоохранения: Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360>.

6. Об утверждении Правил оказания медицинской помощи лицам, содержащимся в следственных изоляторах и учреждениях уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы: Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 30 июня 2022 года № КР ДСМ-61 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028669>.

7. Дузбаева С.Б., Жанибеков А.К., Цой А.Н. Совершенствование теоретической, организационной и нормативной модели пробаии как способ улучшения уголовно-исполнительной системы Казахстана // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2023. - № 2 (75). –С.250-258.

Сведения об авторе

Мухаметкалиев Н.Ж. – начальник Актюбинского юридического института МВД РК им. М. Букенбаева, кандидат юридических наук.

Мұхаметқалиев Н.Ж.– Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты.

Mukhametkaliev N.Zh. – Head of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, Candidate of Law.

R. Dzhansaraeva¹, M.E. Akbolatova¹, K.T. Tagaybek¹
¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE

The relevance of the topic of domestic violence is growing every day. The article covers the topic of domestic violence and types of domestic violence. Using victimological prevention to address crimes related to domestic violence involves researching and understanding victimhood in such cases, as well as taking measures to prevent such crimes and protect potential victims. In addition, the article provides specific measures for the victimological prevention of domestic violence. These victimological prevention measures cover the obvious and frequent causes of domestic violence. The article also presents the opinions of foreign scientists on victimological prevention.

The article was written within the framework of the AP14872079 project "Victimological problems of preventing domestic violence."

Keywords: domestic violence, preventive measures, victimology, potential victim.

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың виктимологиялық алдын алу шаралары

Тұрмыстық зорлық-зомбылық тақырыбының өзектілігі күн сайын артып келеді. Мақалада тұрмыстық зорлық-зомбылық тақырыбы және тұрмыстық зорлық-зомбылық түрлері көрсетілген. Тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы қылмыстарды шешу үшін виктимологиялық алдын алу шараларын қолдану мұндай жағдайларда құрбандықты зерттеу мен түсінуді, сондай-ақ мұндай қылмыстардың алдын алу және ықтимал жәбірленушілерді қорғау шараларын қабылдауды қамтиды. Сонымен қатар, мақалада тұрмыстық зорлық-зомбылықтың виктимологиялық алдын-алу шаралары бойынша нақты шаралар берілген. Бұл виктимологиялық алдын-алу шаралары тұрмыстық зорлық-зомбылықтың айқын және жиі себептерін қамтыған. Сондай-ақ, мақалада шетелдік ғалымдардың виктимологиялық алдын-алу шаралары туралы пікірлері келтірілген.

Мақала AP14872079 "тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың Виктимологиялық мәселелері" жобасы аясында жазылған.

Түйінді сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, алдын алу шаралары, виктимология, ықтимал жәбірленуші.

Виктимологическая профилактика семейно-бытового насилия

Статья посвящена рассмотрению виктимологических аспектов понятия и видов бытового насилия. Использование виктимологической профилактики для предупреждения преступлений, связанных с бытовым насилием, предполагает исследование мер защиты потенциальных жертв. В этой связи, в статье рассмотрены конкретные меры, связанные с виктимологической профилактикой бытового насилия. Также в статье представлены мнения зарубежных ученых о необходимости и эффективности виктимологической профилактики бытового насилия.

Статья подготовлена в рамках проекта AP14872079 "Виктимологические проблемы предотвращения домашнего насилия".

Ключевые слова: бытовое насилие, профилактические меры, виктимология, потенциальная жертва.

Introduction. The famous American philosopher Richard David Bach wrote, "The bonds that bind your real family are not connected by blood, but by respect and joy in each other's lives".

According to the Code of the Republic of Kazakhstan "On Marriage (Matrimony) and family", a family is a circle of persons connected by property and personal non-property rights and obligations arising from marriage (matrimony), kinship, property, adoption or other form of adoption of children and designed to strengthen and develop family relations [1].

It would seem that the family is the safest place, but it can also be unsafe in the family. Unfortunately, the growth of domestic violence in the world makes us think about preventive measures.

Domestic violence is an intentional illegal act (action or omission) of one person in the field of family and household relations against another (others), causing or containing a threat of causing physical and (or) mental suffering, as the concept of domestic violence is noted in the law "On the prevention of domestic violence" of the Republic of Kazakhstan [2].

Methods. In preparing this work, general scientific, chronological, statistical, institutional, system-structural and other methodologies used in jurisprudence were used. This work uses the study of documentary sources; a comparative legal method of reviewing documents and normative legal acts of national legislation.

Main part. Domestic violence is a form of violence that occurs between family or close relatives in a domestic setting. It can include various types of violence, which can be physical, psychological, sexual or economic.

Types of domestic violence:

1. Physical violence: physical aggression, for example, beating, slapping, pushing, strangling, causing bodily harm, etc.
2. Psychological violence: humiliation, intimidation, threats, constant criticism, control, isolation, insults, humiliation, neglect, etc.
3. Sexual violence: coercion to sexual activity, rape, coercion to violent acts.
4. Economic violence: restriction of financial independence, control over finances, denial of access to money, destruction of livelihoods.

All of these forms of violence have serious consequences for the victim, including physical trauma, post-traumatic stress syndrome, anxiety, depression, low self-esteem, social isolation, and even suicide.

The commentary to the Law of the Republic of Kazakhstan "On the prevention of domestic violence" indicates that the danger of domestic violence is not only that the victim is physically hurt, bodily injury, harm to health, often leading to death. Victims of domestic violence become mentally depressed. Gradually, they, who constantly live in fear of being subjected to violence, lose their self-esteem, lose the ability to defend themselves, and instead come weak-willed, humility, depression, hopelessness. Victims of domestic violence brought to such a state do not attach value to their inviolability, or even to their lives. And these qualities in the future may encourage a victim of violence to commit violent acts against others by themselves[3].

We also know that domestic violence is a latent crime. According to the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, 125 thousand appeals were received by the police in 2021, 115 thousand appeals in 2022 and 100 thousand appeals on domestic violence in 2023. Each request is a call that the police needed.

The increased number of crimes in the field of domestic violence in the country increases the relevance of victimological prevention of domestic violence.

Victimology is the science that studies the victim of crime, her characteristics, vulnerability and the consequences of crime for her. For effective victimological prevention of domestic crimes, it is important to take into account the characteristics and needs of potential victims.

Like traditional crime prevention, victimological prevention has a complex structure, is carried out by various subjects, at various levels, in various type and forms, in relation to different objects, at early an media test age if station of victim behavior and personality traits, this is how Yu.A. Jakhbarov interprets victimological prevention in his writings [4].

For example, O.S. Yarovaya believes that the central idea of victimological crime prevention at any level is its priority focus on studying the personality of the victim and his behavior. At the same time, general social victimological prevention, which, on the one hand, provides for solving problems of socio-economic, cultural, educational, legal, organizational, political, ideological and other nature, and on the other hand, is aimed at eliminating and neutralizing factors that contribute to the victimization process, its main task does not provide for the direct fight against crime [5].

Victimological prevention involves the development and implementation of measures and programs aimed at reducing the risk of domestic crimes and protecting potential victims.

As victims of domestic violence, this is a more dependent and vulnerable person in the family. In a traditional family, a woman is most often vulnerable and dependent, and 99 percent of the victims of domestic violence in practice are, of course, women. We believe that we should introduce several supportive programs specifically for women that contribute to the prevention of domestic violence.

A woman becomes financially dependent during the period of preparation for childbirth and caring for a newborn child. It is not uncommon for such cases when a woman takes care of children and is engaged in everyday life, and becomes completely dependent on her husband. Absorbing all types of violence, including domestic and economic violence.

To support women during the decree period, it is very important for us in the country to introduce maternity capital, which will give confidence to a woman and her family confidence in the future. After all, one of the reasons for domestic violence is problems of a socio-economic nature and the lack of stable earnings.

At the moment, our country provides social benefits and allowances for mothers with many children from the state, but the amount of the amount is a small part that does not cover even basic needs.

In addition, an important aspect of victimological prevention is the awareness and acceptance by society that domestic violence is a crime and its inadmissibility, as well as the need for active intervention and assistance to victims and society in ending violence.

In his interview, President Kassym-Jomart Tokayev clearly and unequivocally stated that he supports tougher penalties for domestic violence and also noted that, "It is important to understand that any legislative changes will not be effective if there is no complete rejection, zero tolerance for any forms of aggression and violence in society. Agree, it looks strange when people, on the one hand, demand tougher penalties for violence, and on the other hand, admire the "romance" of the criminal world, idolize the heroes of films that violate the laws, or even real criminals. We must work together to counteract any attempts to justify destructive, antisocial behavior, and fight against legal nihilism" [6].

One of the reasons for the high increase in domestic violence is women's acceptance of domestic violence. Women's acceptance of domestic violence is a serious problem, and we need to deal with this problem immediately.

We believe that one solution to this problem is to strengthen the work of crisis centers to support victims of domestic violence. To begin with, it is necessary to increase the number of crisis centers. This factor will relieve the workload of crisis centers. At the moment, crisis centers work only with victims of domestic violence. We believe that the work should be done to raise awareness. Awareness-raising: It is important that women are aware of their rights and do not tolerate violence. You also need to connect mental education. Learning about healthy relationships, conflict resolution, and alternative ways to solve problems will help women understand that violence is unacceptable and unjustified.

Family and household relations – relations between spouses, former spouses, persons living or living together, close relatives, persons with a common child (children) [2].

Domestic violence can occur between ex-spouses, especially if the divorce process took place relatively recently.

For the victimological prevention of domestic violence between ex-spouses, the concept of ensuring the safety of life and health of a potential victim for a fixed period should be introduced in a

legal manner. Which implies the support of a potential victim's law enforcement order for a fixed period of time.

As for the protection of victims of domestic violence, the Law "On the Prevention of Domestic Violence" contains several general provisions in this regard, which do not actually disclose their essence.

Thus, article 5 of the Law states that the victim, recognized in accordance with the procedure established by law as a person in a difficult life situation, is provided with special social services.

These services include a guaranteed (free) volume of special social service and paid special social services.

The provision of a guaranteed and additional volume of special social services provided in excess of the guaranteed volume is attributed to the competence of local executive bodies of districts and cities of regional significance [3].

Conclusion. There are often situations when a potential victim does not need social and material assistance, but is afraid of his ex-spouse. At this point, law enforcement agencies or emergency services that are trained by the internal affairs bodies how and what to do in such situations should enter into their rights at the request of potential victims. Also notify the potential rapist in writing about the entry into force of emergency services, which will ensure the safety and security of health and life for the potential victim.

Victimological prevention of domestic crimes in our country is one of the important components in the overall national system of combating crime and protecting the interests of victims.

No one should be subjected to torture, violence, or other cruel or degrading treatment or punishment.

List of sources used

1. On Marriage (Matrimony) and Family The Code of the Republic of Kazakhstan dated 26 December, 2011 No. 518-IV.// Internet resource: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>
2. Concerning Prevention of domestic violence. Law of the Republic of Kazakhstan dated 04.12.2009 No. 214-IV.// Internet resource: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z090000214_
3. Comment to the Law of the Republic of Kazakhstan "On the prevention of domestic violence" "Application by courts of the norms of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the prevention of domestic violence"// Internet resource: https://adilet.zan.kz/rus/docs/T090000214_
4. Jakhbarov, Yu.A. Criminological characteristics and prevention of crimes on a victimological basis : abstract. ... dis. cand. Jurid. Sciences : 12.00.08 / Yu.A.Jakhbarov. – Ryazan, 2004. – 27 p.
5. Olga S. Yalova Special victimological prevention of domestic violence against women: scientific article.- Krasnodar: Krasnodar University of the Ministry of Internal Affairs of Russia , 2018- 5 p.
6. Interview of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the newspaper "Egemen Qazaqstan"// Internet resource: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-respubliki-kazahstan-kasym-zhomart-tokaev-kak-progressivnaya-naciya-my-dolzhen-smotret-tolko-vpered-302415>.

Information about the authors

Dzhansaraeva R.E. – Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Law, Professor.

Akbolatova Maral Eltayevna – PhD, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Tagaibek K.T. – Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law, Almaty.

Джансараева Р.Е. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Ақболатова М.Е. - phd докторы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Тағайбек Қ.Т. – әл-Фараби атындағы ҚазҰ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы

Джансараева Р.Е. – заведующая кафедрой уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, доктор юридических наук, профессор.

Ақболатова М.Е. – доктор phd, старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. Аль-Фараби.

Тағайбек Қ.Т. – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль – Фараби, м.ю.н.

А.А. Арыкбаев¹, Д.Т. Амуртаева¹, А.А. Ешназаров¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республика Казахстан, Астана, Казахстан

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ «ДЛИТЕЛЬНОГО СРОКА» В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Современное общество сталкивается с необходимостью более глубокого понимания влияния длительного срока отбывания наказания на личность осужденных. В данной статье проводится научный анализ правового аспекта рассматриваемого вопроса, с точки зрения психологического, социального и этического последствия такого заключения. Поднимая важные проблемы о воздействии длительного заключения на психологическое состояние осужденных, их социальную реабилитацию, семейные отношения и доступ к медицинской помощи, в статье выделяются факторы, которые требуют особого исследования в уголовно-исполнительной системе.

Исследования разных авторов представляют разнообразные определения «длительного срока» и предлагают разные критерии для классификации таких сроков. Длительное заключение может вызвать у осужденных чувство несправедливости наказания и влияет на их мировоззрение, что создает угрозу для успешного процесса реабилитации и его возвращения в общество.

Авторами обсуждаются факторы, которые могут ухудшить ситуацию осужденных, включая строгий режим, бедность предметного мира, сенсорную депривацию, скученность на малом пространстве и специфические условные формы общения администрации и охраны с заключенными.

Исходя из результатов анализа в статье обосновывается вывод о необходимости законодательного регулирования понятия «длительный срок» с целью разработки и внедрения образовательных и реабилитационных программ с улучшением условий отбывания наказания в пенитенциарных учреждениях, а также более гибким подходам в уголовной юстиции, которые способствуют эффективной ресоциализации осужденных и снижению риска рецидива.

Ключевые слова: длительное заключение; условия заключения; влияния на личность; психологические последствия; социальная реабилитация; ресоциализация; этические аспекты; срок; лишения свободы; рецидив.

«Ұзақ мерзім» ұғымы туралы сұраққа Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасында

Қазіргі қоғам жазаны өтеудің ұзақ мерзімінің сотталғандардың жеке басына әсерін тереңірек түсіну қажеттілігіне тап болады. Бұл мақалада осындай қорытындының психологиялық, әлеуметтік және этикалық салдары тұрғысынан қарастырылатын мәселенің құқықтық аспектісіне ғылыми талдау жасалады. Сотталғандардың психологиялық жағдайына, олардың әлеуметтік оңалтуына, отбасылық қатынастарына және медициналық көмекке қол жетімділігіне ұзақ мерзімді түрменің әсері туралы маңызды мәселелерді көтере отырып, мақалада қылмыстық-атқару жүйесінде ерекше зерттеуді қажет ететін факторлар көрсетілген.

Әр түрлі авторлардың зерттеулері «ұзақ мерзімнің» әр түрлі анықтамаларын ұсынады және осындай мерзімдерді жіктеудің әр түрлі критерийлерін ұсынады. Ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру сотталғандарға жазаның әділетсіздігі сезімін тудыруы мүмкін және

олардың дүниетанымына әсер етеді, бұл оңалтудың сәтті процесіне және оның қоғамға оралуына қауіп төндіреді.

Авторлар сотталғандардың жағдайын нашарлататын факторларды, соның ішінде қатаң режимді, пәндік әлемнің кедейлігін, сенсорлық депривацияны, шағын кеңістіктегі толып кетуді және әкімшілік пен күзетшілердің тұтқындармен қарым-қатынасының ерекше шартты түрлерін талқылайды.

Талдау нәтижелеріне сүйене отырып, мақалада пенитенциарлық мекемелерде жазаны өтеу жағдайларын жақсартып отырып, білім беру және оңалту бағдарламаларын әзірлеу және енгізу мақсатында «ұзақ мерзім» ұғымын заңнамалық реттеу қажеттілігі, сондай-ақ сотталғандарды тиімді қайта әлеуметтендіруге және қайталану қаупін азайтуға ықпал ететін қылмыстық әділеттегі неғұрлым икемді тәсілдер туралы қорытынды негізделеді.

Түйін сөздер: ұзаққа қамау; қамау шарттары; жеке тұлғаға әсері; психологиялық салдары; әлеуметтік оңалту; қайта әлеуметтену; этикалық аспектілер; мерзім; бас бостандығынан айыру; рецидив.

On the issue of the concept of "long term" in the legislation of the Republic of Kazakhstan

Modern society is faced with the need for a deeper understanding of the impact of a long sentence on the personality of convicts. This article provides a scientific analysis of the legal aspect of the issue under consideration, from the point of view of the psychological, social and ethical consequences of such a conclusion. Raising important issues about the impact of prolonged imprisonment on the psychological state of convicts, their social rehabilitation, family relations and access to medical care, the article highlights factors that require special research in the penal system.

Studies by different authors present a variety of definitions of "long term" and offer different criteria for classifying such terms. Prolonged imprisonment can cause convicts to feel the injustice of punishment and affect their worldview, which poses a threat to the successful rehabilitation process and its return to society.

The authors discuss factors that can worsen the situation of convicts, including strict regime, poverty of the objective world, sensory deprivation, crowding in a small space and specific conditional forms of communication between the administration and guards with prisoners.

Based on the results of the analysis, the article substantiates the conclusion about the need for legislative regulation of the concept of "long term" in order to develop and implement educational and rehabilitation programs to improve the conditions of serving sentences in penitentiary institutions, as well as more flexible approaches in criminal justice that contribute to the effective re-socialization of convicts and reduce the risk of recidivism.

Keywords: long-term imprisonment; conditions of imprisonment; effects on personality; psychological consequences; social rehabilitation; re-socialization; ethical aspects; term; imprisonment; relapse.

Введение. В истории формирования государств институт наказания развивался от карательных методов к более организованным системам. Под воздействием общественных ценностей и понимания необходимости ответственности за совершенные деяния, начиная с физических наказаний, постепенно формировалась уголовная система, в которой лишение свободы стало основным видом наказания.

Согласно статье 46 УК РК под лишением свободы понимается изоляция осужденного от общества путем направления его в учреждение уголовно-исполнительной системы. В уголовном праве различают срочное и бессрочное лишение свободы. Срочное лишение свободы предусматривает определенные пределы, так согласно статьям 46 и 60 УК РК лишение свободы назначается на срок от шести месяцев и может превышать тридцати лет по

совокупности приговоров [1]. Применение конкретных сроков позволяет уголовной системе адаптироваться к различным преступлениям. Однако, теория признает, что назначение более длительного срока лишения свободы существенно влияет на осужденного. Уже при сроке свыше пяти лет у осужденных начинают проявляться различные психологические, социальные и реабилитационные аспекты, влияющие на возможность успешной реинтеграции в общество.

Методы. Методика написания статьи основана на критическом анализе и синтезе данных, предоставленных в источниках. Авторы подчеркивают разнообразные точки зрения, включая работы С.С. Акуленко, В.А. Елонского, М.И. Коваля и других, создавая богатый и многогранный контекст для обсуждения темы.

Основная часть. Исследование влияния длительного заключения на личность человека является важным аспектом уголовной и криминологической науки, а также социальной практики. Она поднимает вопросы о том, как обеспечить соблюдение прав осужденных, а также каким образом улучшить условия содержания и реабилитации, чтобы минимизировать негативные последствия для личности осужденных и общества в целом.

В национальном уголовно-исполнительном законодательстве отсутствует определение «длительный срок лишения свободы» [1]. Этот термин используется субъективно и может различаться в разных контекстах и для разных лиц, в зависимости от точки зрения и интерпретации.

Между тем, как ранее было указано, законодатель определяет продолжительность заключения через количественное выражение уголовного законодательства, через исчисление непосредственно годами лишения свободы, что также является характеризующим признаком категории уголовного правонарушения. Определение «длительного срока» часто зависит от контекста и целей, для которых это понятие используется. Например, в научных исследованиях и дискуссиях в области уголовной юстиции, «длительный срок» может варьироваться в зависимости от целей конкретного исследования. В некоторых странах, срок лишения свободы свыше десяти лет может считаться «длительным», в то время как в других - это значение может быть выше или ниже.

Как отмечает д-р Крю, проблемы длительного тюремного заключения, поднимают более широкий набор гуманистических вопросов, заставляя нас задуматься над тем, как общество и государство обращаются с такими людьми и как это соотносится с основными принципами гуманизма и правосудия [2].

В свете дискуссий о состоянии уголовного законодательства Республики Казахстан, авторы статьи Т.К. Акимжанов и И.С. Приходько предлагают значительные изменения в части нормативов, предусмотренных статьей 46 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Как отмечалось ранее согласно действующему законодательству, предусмотренные санкции для различных видов преступлений варьируются от 6 месяцев до 30 лет в зависимости от характера совершенного преступления. Авторы предлагают внести изменения в установленные нормы, направленные на уменьшение санкций. Предложенные изменения включают в себя снижение максимальных сроков лишения свободы до 10 лет для тяжких преступлений, до 12 лет – для особо тяжких преступлений, до 5 лет – в случае преступлений по неосторожности. Также предлагается уменьшить сроки для совокупности преступлений до 15 лет и совокупности приговоров до 20 лет. Как утверждают авторы, это может не только сделать уголовную систему более гуманной, но и повысить ее эффективность в плане реабилитации осужденных [3, с. 41-51].

Существующие мнения ученых, которые предлагают разные определения, добавляет интерес к рассматриваемому нами вопросу. Например, М.Г.Детков, ссылаясь на доклад Ю.Я.Чайки, отмечает, что в разных странах длительными считаются различные сроки: свыше двух лет - в Финляндии, свыше четырех лет - в Швеции, свыше пяти лет - в Греции, свыше десяти - лет в Македонии. [4, с. 28-32]. Однако стоит отметить, что в рассматриваемых странах различаются правила определения сроков лишения свободы. Например, в Финляндии наказание может быть назначено на определенный период или пожизненно, где минимальный

срок составляет четырнадцать суток, а максимальный - 12 лет, в определенных случаях приговор может быть условным. [5, с. 181-185]. В Швеции, согласно Уголовному кодексу, максимальный срок тюремного заключения составляет 10 лет, а минимальный - 14 дней. [6, с. 143-147]. Также М.Г.Детков предлагает рассматривать понятие «длительного лишения свободы» с организационно-правовой и психолого-педагогической точек зрения, которое подразумевает комплексный подход к анализу длительных сроков лишения свободы и их влияние на осужденных. Предлагая такой комплексный подход М.Г.Детков, скорее всего имеет в виду, что для полного понимания длительных сроков лишения свободы и их последствий необходимо учитывать как правовые аспекты, так и аспекты психологической реакции осужденных на длительное заключение и пути их реабилитации и социальной адаптации после освобождения. Этот подход помогает более глубоко и полно оценить, как длительное заключение влияет на личность и будущее осужденных, а также какие улучшения могут быть внесены в уголовную систему для более эффективной реабилитации и снижения рецидива.

С. Акуленко и В.А. Елонский вместе с М.И. Ковалевым предлагают определенные критерии для классификации длительных сроков лишения свободы [7, с.118].

С.С.Акуленко классифицирует длительные сроки лишения свободы на два вида. Первый вид длительные сроки (от 10 до 20 лет), этот период включает в себя лишение свободы на относительно продолжительный период, но не настолько длительный, чтобы быть считанным «особо длительным». Второй вид - особо длительные сроки (от 20 до 30 лет). Особо длительные сроки обозначаются для самых продолжительных наказаний, что подразумевает, что они находятся на вершине шкалы длительности [8, с.387-394; 9, с.199].

В.А. Елонский и М.И.Коваль: Эти авторы предлагают считать длительными сроки лишения свободы от восьми лет. Это предложение указывает на более низкий порог для классификации сроков как «длительных» и подразумевает, что даже сравнительно короткие сроки, такие как восемь лет, могут считаться длительными, особенно в контексте некоторых уголовных преступлений [10]. В.Г. Рогач ссылаясь на результаты исследований ряда авторов (А. И. Ушатиков, Б. Б. Казак, 2003; Д. А. Дружиненко, 2007 и др.), указывает, что по мере увеличения срока пребывания в исправительном учреждении у осужденных наблюдается снижение интенсивности переживания чувства вины за совершенное преступление, а зачастую даже развивается чувство несправедливости назначенного им наказания [11, с.122-129]. Данное исследование представляет интересное психологическое и социологическое явление. Когда осужденные проводят продолжительное время в исправительных учреждениях, они могут начать оправдывать себя и свои поступки, считая их несправедливым, которое может затруднить процесс реабилитации и их успешное возвращение в общество после отбытия наказания. Поэтому эта тенденция имеет важное значение как для психологических исследований, так и для разработки политики в области исправительной системы и уголовного правосудия.

Автор В.С.Мухина выделяет ряд негативных факторов в контексте исследования лиц, осужденных к длительным срокам отбывания наказания [12, с.51-60]. Вот объяснения для этих факторов:

Строгий режим: Эти условия включают в себя применение более строгих правил и ограничений для осужденных, отбывающих длительные сроки. Такие условия могут также включать в себя ограничения на передвижение, доступ к информации, свободу общения и другие аспекты их повседневной жизни.

Бедность предметного мира: Относится к ограниченности доступа осужденных к различным предметам и ресурсам, которые могут сделать их условия жизни более комфортабельными. Осужденные могут столкнуться с ограниченным доступом к личным вещам, культурным и развлекательным ресурсам.

Сенсорная депривация: Обозначает ограничение стимуляции всех чувств (вид, слух, запах и так далее), что может привести к психологическим и эмоциональным негативным последствиям.

Скученность на малом пространстве: Долгосрочное заключение часто связано с ограниченным доступом к пространству и ограничением движения осужденных, которое может привести к чувству скученности и изоляции.

Специфические условные формы общения администрации и охраны с заключенными: Это относится к тому, как администрация учреждения и сотрудники охраны взаимодействуют с осужденными. Специфические формы общения могут включать в себя строгие или враждебные отношения, что может ухудшить общую атмосферу в учреждении.

Конечно эти факторы указывают на трудности и вызовы, с которыми сталкиваются осужденные, отбывающие длительные сроки. Они также подчеркивают важность улучшения условий в учреждениях исполнения наказания и предоставления поддержки для осужденных, чтобы снизить негативные последствия длительного заключения.

Исследования и анализ факторов, указанных В. С. Мухиной в контексте лиц, отбывающих длительные сроки лишения свободы, выдвигают на первый план важные аспекты, связанные с условиями и последствиями долгосрочного заключения. Результаты таких исследований подчеркивают важность улучшения условий в учреждениях исполнения наказания. Это может включать в себя улучшение режима, предоставление образовательных и реабилитационных программ, а также создание условий для социального взаимодействия и поддержки. Подобные исследования также могут подталкивать к рассмотрению альтернативных мер наказания и более гибким методам уголовной юстиции, которые могут более эффективно способствовать исправлению и реабилитации осужденных.

На протяжении многих лет, длительное заключение оказывает глубокое влияние на личность человека. Это воздействие можно рассматривать с разных точек зрения, включая психологическую, социальную и этическую перспективы.

Вот некоторые ключевые аспекты влияния длительного заключения на личность:

Психологические последствия: Длительное пребывание в заключении может вызывать серьезные психологические проблемы. Осужденные могут столкнуться с депрессией, тревожностью, социальной изоляцией и потерей самооценки. Они могут также развить посттравматический стрессовый синдром, связанный с опытом заключения. Исследования показывают, что длительное заключение может изменить личность человека, затруднить его возвращение к нормальной жизни в обществе и вызывать различные психологические проблемы [13]. **Социальная реабилитация:** Продолжительное лишение свободы может препятствовать социальной реабилитации осужденных. Осужденные, особенно молодые, могут потерять связь с обществом, упустив возможность получить образование, развивать профессиональные навыки и участвовать в общественной жизни. **Семейные отношения:** Длительное заключение оказывает воздействие на семейные отношения осужденных. Разрыв связи с семьей и детьми может вызвать социальные и эмоциональные проблемы как у самих осужденных, так и у их близких. **Доступ к медицинской помощи:** Ограниченный доступ к медицинской помощи в заключении может ухудшить состояние здоровья осужденных, что также влияет на их личность и общую жизнеспособность. **Рецидив:** Длительное заключение, не представляющее адекватных ресурсов и возможностей для реабилитации, может увеличить риск рецидива после освобождения. **Этические вопросы:** Длительное заключение поднимает важные этические вопросы, связанные с человеческим достоинством, правами и условиями содержания осужденных.

В целом, исследования, анализ и выводы, выносимые из таких исследований, подчеркивают важность обращения внимания на условия и последствия долгосрочного заключения в уголовной системе, с целью сделать ее более гуманной и эффективной, как с точки зрения реабилитации осужденных, так и в контексте общественной безопасности.

Заключение. Проанализировав труды различных авторов в контексте длительного отбывания наказания, приходим к выводу, что «длительный срок» в рамках лишения свободы охватывает временной период, превышающий обычные стандарты временного заключения. Этот период зависит от разнообразных факторов, включая законодательные, социокультурные и психологические. Понятие «длительный срок» не ограничивается лишь количественным

выражением в годах; оно также включает в себя организационно-правовые нормы и учет психологических аспектов воздействия продолжительного заключения на личность осужденного. Таким образом, данное понятие предполагает относительность и изменчивость, подчеркивая зависимость от различных факторов, влияющих на восприятие временного интервала. Этот аспект уголовного правосудия представляет собой сложную и многогранную проблему, требующую внимательного рассмотрения и возможных корректировок в уголовно-исполнительном законодательстве. В связи с чем, предлагаем включить в статью 3 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан следующее понятие: «Длительный срок» временной период, превышающий установленные стандарты временного заключения, учитывающий общественные и культурные контексты, а также организационно-правовые нормы и воздействия долгосрочного заключения на психологическое состояние и реабилитацию осужденного.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V ЗРК [Текст] // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>, (дата обращения: 28.10.2023).
2. Astrid Julia. The Problems of Long-Term Imprisonment: Dr Ben Crewe [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://blogs.law.ox.ac.uk/centres-institutes/centre-criminology/blog/2016/11/problems-long-term-imprisonment-dr-ben-crewe>, (дата обращения: 06.11.2023).
3. Акимжанов Т.К., Приходько И.С. О некоторых причинах неэффективного противодействия преступности в современных условиях в Республике Казахстан. // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. — 2020. — № 4 (65). — С. 41-51. – Режим доступа: <https://alpolac.edu.kz/category/%d0%b6%d1%83%d1%80%d0%bd%d0%b0%d0%bb/>, (дата обращения: 06.11.2023).
4. Детков М.Г. Длительное лишение свободы: понятие, содержание, эффективность [Электронный ресурс] / М.Г. Детков // Вестник института: преступление, наказание, исправление. – 2008. – № 2. – С. 28-32. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/dlitelnoe-lishenie-svobody-ponyatie-soderzhanie-effektivnost>, (дата обращения: 06.11.2023).
5. Гусева С.И. Пенитенциарная система Финляндии [Электронный ресурс] / С.И. Гусева. – С. 181-185. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/penal-system-of-finland>, (дата обращения: 06.11.2023).
6. Стромов В.Ю. Система уголовных наказаний в законодательстве зарубежных государств [Электронный ресурс] / В.Ю. Стромов // Пробелы в российском законодательстве. – Выпуск №4- 2016. – С. 143-147. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-ugolovnyh-nakazaniy-v-zakonodatelstve-zarubezhnyh-gosudarstv>, (дата обращения: 06.11.2023).
7. Суслов Ю.Е. Длительный срок отбывания наказания как психологическая проблема в уголовно-исполнительной системе Российской Федерации [Электронный ресурс] / Ю.Е. Суслов. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/dlitelnyy-srok-otbyvaniya-nakazaniya-kak-psihologicheskaya-problema-v-ugolovno-ispolnitelnoy-sisteme-rossiyskoy-federatsii>, (дата обращения: 03.11.2023).
8. Корнилова Т.В. Понятие и характерные особенности наказаний в виде длительных сроков лишения свободы в зарубежном уголовном праве [Электронный ресурс] / Т.В. Корнилова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. – 2018. – № 3 (34). – С. 387-394. – Режим доступа: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/pravo/2018/03/2018-03-37.pdf>, (дата обращения: 03.11.2023).
9. Смирнов А.М. Длительные сроки лишения свободы в отношении осужденных мужчин: монография / А.М. Смирнов. – Москва: Юрлитинформ, 2010. – 199 с. – ISBN 978-5-93295-652-6.
10. Коваль М.И. Социально-правовая адаптация лиц, отбывших длительные сроки лишения свободы [Электронный ресурс] / М.И. Коваль. – Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/sotsialno-pravovaya-adaptatsiya-lits-otbyvshikh-dlitelnye-sroki-lisheniya-svobody> (дата обращения: 06.11.2023).
11. Рогач В.Г. Стратегии преодоления жизненных трудностей у осужденных, отбывающих длительные сроки лишения свободы [Электронный ресурс] / В.Г. Рогач // Вестник института: преступление, наказание, исправление. – 2018. – № 1 (41). – С. 122-129. – Режим доступа: <https://cyberleninka.m/article/n/strategii-preodoleniya-zhiznennyh-trudnostey-u-osuzhdennyh-otbyvayuschih-dlitelnye-sroki-lisheniya-svobody>, (дата обращения: 06.11.2023).

12. Мухина В.С. Пожизненно заключенные: мотивация к жизни / В.С. Мухина, А.А. Хвостов // Развитие личности. – 2002. – № 3. – С. 51–60.

13. Как тюрьма изменяет личность человека - BBC News Украина [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-44083238>, (дата обращения: 06.11.2023).

Сведения об авторах

Арыкбаев А.С. – магистрант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, майор юстиции.

Амуртаева Д.Т. – доцент кафедры специальных юридических дисциплин Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, юрист 1 класса.

Ешназаров А.А. – доцент кафедры специальных юридических дисциплин Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, советник юстиции.

Арыкбаев А.С. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының магистранты, әділет майоры.

Амуртаева Д.Т. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, 1-сыныпты заңгер.

Ешназаров А.А. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, әділет кеңесшісі.

Arykbayev A. – graduate student of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, major of justice.

Amurtaeva D. – Associate Professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, lawyer of the 1st class.

Yeshnazarov A. – Associate Professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Adviser of Justice.

А.А. Амреева¹, О.Р. Цой¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатоватындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ БАЛАМА ЖОЛДАРЫ ЖӨНІНДЕ

Аталмыш мақалада террористік актілердің орын алуы мен қауіпі жағдайындағы іс-қимыл тәртібі, терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері, оны қалыптастыратын орта және лаңкестіктің алдын алу үшін жүргізілетін шаралар баяндалады. Дау-жанжалдардың шығуына, саяси шиеленістің орын алуына ықпал ететін факторлар сипатталады. Әзірше оған қарсы күрес шаралары бар болғаны әскери күш қолдану мәселесімен ғана шектелуде. Күш қолданудан басқа, жан-жақты негізделген жалпы әлемдік саяси стратегиялық концепция болуы қажет екендігі айтылады.

Терроризммен күресте, өмір тәжірбиесі көрсетіп отырғанындай, тек әскери күштеу жолы жеткіліксіз, оған қарсы күрестің басқа да баламалы жолдары іске асырылуы тиіс екендігі қарастырылады.

Исламның саясаттандырылу процесі, күнәсіз адамдарға жасалатын әділетсіздік мәселесі жете талданады. Сонымен қатар, осы мәселелерді шешуде әсіресе қарым-қатынастардың шиеленісуі негізінде ксенофобиялықты болдырмау бағытында мәдениет және өнер мекемелерінің ерекше жауапкершілігі көрсетіледі.

Терроризм мәселесіне келгенде оны қалыптастыратын ортаға да көңіл бөлу қажеттілігі, адамның террорист болып қалыптасуының өзіндік себептері мен жолдарын сипаттайды. Англияда, Италияда, Германияда, Испанияда және т.б. елдерде билікке қарсы күрес қарулы оппозиция түрінде жүзеге асырылғандығы, олардың әртүрлі идеологиялық көзқарастары болғандығы қарастырылады.

Аталмыш мақалада сонымен қатар, дау-жанжалдар шығуының алдын-алу, ол үшін бәсекелес субъектілер іс-әрекетінің әлеуметтік-экономикалық негіздерін қалыптастыру қажеттігі айтылады. Бұл мәселелерді шешуде, ғылым мен мәдениет айтарлықтай жәрдем тигізе алатындығына тоқталады. Осы ретте қоғамтанушылардың, әсіресе философтардың алдында еркіндік, тендік, бостандық, әділеттілік туралы, шиеленіс пен терроризм туралы арнайы курстар енгізу міндеттері тұрғаны баса көрсетіледі.

Терроризм қандай бір жолмен асырылмасын, оны ешқандай жолмен ақтауға келмейтіндігі, террорға қарсы күресте тек ғана қарулы соққы әдісіне үміт артуға болмайтындығы, бұл құбылысқа қарсы күш қолдану әдісінің баламалы түрлері де болуы қажет екендігін айтады. Дінді саяси мақсатқа пайдалану ғаламдандудың жемісі дей отырып, Қазақстанға діни экстремизмнің таралуына жол бермеу үшін көптеген сақтық шараларын жүзеге асыруға тура келетіндігіне тоқталады.

Түйінді сөздер: лаңкестік, радикалдану, экстремизм, лаңкестік ұйым, қауіпсіздік, ислам экстремизмі, лаңкестік акт, жихад, лаңкестік қауіп, діни фанатизм, радикалды ислам, жаһандық терроризм, терроризмге қарсы күрес.

О некоторых альтернативных путях борьбы с религиозным экстремизмом и терроризмом

В данной статье излагаются порядок действий в условиях возникновения и угрозы террористических актов, вопросы противодействия терроризму, формирующая его среда и

меры по предупреждению терроризма. Характеризуются факторы, способствующие возникновению конфликтов, появлению политической напряженности. Пока меры борьбы с ним ограничиваются лишь вопросом применения военной силы. Помимо применения силы, необходимо иметь всесторонне обоснованную всеобъемлющую глобальную политическую стратегическую концепцию.

В борьбе с терроризмом, как показывает жизненный опыт, недостаточно только военного насилия, должны быть реализованы и другие альтернативные пути борьбы с ним.

Тщательно анализируется процесс политизации ислама, проблема несправедливости по отношению к безвинным людям. Кроме этого, особо подчеркивается первостепенная ответственность учреждений культуры и искусства в плане недопущения обострения взаимоотношений на почве ксенофобии в ходе разрешения этих вопросов.

Когда речь идет о вопросе терроризма возникает необходимость уделять внимание и среде, которая его формирует, характеризует собственные причины и пути становления человека террористом. Рассматривается, что в Англии, Италии, Германии, Испании и др. странах борьба против власти осуществлялась в виде вооруженной оппозиции, у них были разные идеологические взгляды.

В данной статье также говорится о необходимости предупреждения возникновения конфликтов, для чего необходимо формирование социально-экономических основ деятельности конкурирующих субъектов. Обращается внимание на то, что наука и культура могут оказать существенную помощь в решении этих проблем. При этом общественники, особенно философы, предлагают ввести специальные курсы о свободе, равенстве, независимости, справедливости, конфликтах и терроризме. Какими бы путями не осуществлялся терроризм нельзя его оправдывать, не надо возлагать надежду лишь на метод применения оружия относительно него, против этого явления должны быть альтернативные использованию силы методы.

Говоря о том, что использование религии в политических целях является продуктом глобализации, Казахстану придется принимать множество мер предосторожности для предотвращения распространения религиозного экстремизма.

Ключевые слова: террорист, радикализация, экстремизм, террористическая организация, безопасность, исламский экстремизм, террористический акт, джихад, террористическая угроза, религиозный фанатизм, радикальный ислам, глобальный терроризм, борьба с терроризмом.

On some alternative ways to combat religious extremism and terrorism

This article outlines the procedure for action in the context of the emergence and threat of terrorist acts, issues of countering terrorism, the environment that shapes it, and measures to prevent terrorism. The factors contributing to the emergence of conflicts and the emergence of political tension are characterized. So far, measures to combat it are limited to the use of military force. Beyond the use of force, there must be a well-informed, comprehensive global political strategic vision.

In the fight against terrorism, as life experience shows, military violence alone is not enough; other alternative ways to combat it must be implemented.

The process of politicization of Islam and the problem of injustice towards innocent people are carefully analyzed. In addition, the primary responsibility of cultural and art institutions is especially emphasized in terms of preventing the aggravation of relationships based on xenophobia in the course of resolving these issues.

When it comes to the issue of terrorism, it becomes necessary to pay attention to the environment that forms it, characterizes its own causes and ways of becoming a terrorist. It is considered that in England, Italy, Germany, Spain and other countries the struggle against power was carried out in the form of armed opposition, they had different ideological views.

This article also refers to the need to prevent conflicts, for which it is necessary to form the socio-economic foundations of the activities of competing entities. Attention is drawn to the fact that science and culture can provide significant assistance in solving these problems. At the same time, social activists, especially philosophers, propose introducing special courses on freedom, equality, independence, justice, conflict and terrorism.

No matter how terrorism is carried out, it is not necessary to place hope only on the method of use of weapons in relation to it, there must be viola against this phenomenon.

Keywords: terrorist, radicalization, extremism, terrorist organization, security, Islamic extremism, terrorist act, jihad, terrorist threat, religious fanaticism, radical Islam, global terrorism, fight against terrorism.

Кіріспе. Ғасырлар тоғысында адамзат біріккен күшпен шешетін жалпы планетарлық мәселелер көбейе түсті. Діни экстремизм мен терроризм ХХІ ғасырдың ең бір өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Террорлық актілерге итермелейтін антагонизмдер және қайшылықтар өсе түсуде.

Жаһандану процесі мен идеологиялық қарама-қайшылықтар мен қауіп-қатерлі ұлттық-діни қайшылықтар да өршуде, бұлар бірімен-бірі астасып күрделеніп кетті. Қазіргі кезде діни экстремизм мен лаңкестік бір ғана аймаққа, бір ғана мемлекетке тән нәрсе болмай отыр. Әлемдік дәрежеде лаңкестікке апаратын діни экстремизм жалғаса түсуде. Түрлі топтар осыны пайдалану арқылы саяси-экономикалық мәселелерді шешуге тырысуда.

Дінді, әділеттілікті, еркіндікті, теңдікті өзінше түсінетіндер арасында дау-жанжалдар күшейе түсуде. Ол экстремизм мен терроризмге, аяғы антитерроризмге ұласуда. Мұнда жағдай тарихта бұрын да болған.

Терроршылдық өршіп тұрған қазіргі кезде адамзат онымен күрестің бірден-бір жаңа және тиімді жолын таба алған жоқ, тек оның алғышарттарына ғана қол жеткізді. Әлемдік қауымдастық онымен күрес жөнінде әскери күш қолдану үшін халықаралық дәрежеде күш біріктіру қажеттігін жариялады. Бірақ бұл саланың өзінде де шешілмеген мәселелер жеткілікті. Дінге байланысты экстремизм мен террор кеше мен бүгін ғана пайда болған құбылыс емес. Оның ертеден келе жатқан тарихи тамыры терең.

Қазіргі лаңкестік әрекеттердің мәнін түсінуде адамзат тарихындағы діни көз-қарастар мен саясаттарды ғылыми жағынан зерттеудің маңызы ерекше. Ең алдымен экстремисшілдік пен терроршылдықтың шығу себептерін анықтап алу қажет. Онымен күресте әскери күш қолданудан басқа баламалы жолдарды да қарастыру керек. Терроршылдыққа қарсы күрес жүргізіп жатқан коалициялық күштердің тарапынан да қателіктер, әділетсіздіктер орын алуда. Дін атаулы, оның ішінде ислам діні, зиянды деп біржолота түйіндесек қателескен болар едік. Міне, осы мәселелер, діннің экстремизм мен терроризмге қатыстылығы аталмыш мақалада баяндалады.

Әдістер. Мақаланы жазуда қоғамдық ойда белгілі методологиялық-теориялық принциптер қолданылды. Діни экстремизм мен терроризмнің негіздерін талдауда, нақты-тарихи, диалектикалық, жүйелілік, салыстырмалық, логикалық, әлеуметтанымдық және тұтастық, методологиялық принциптері басшылыққа алынды.

Нақтылы әлеуметтік зерттеу әдісі қолданылды.

Жалпы бөлім. Қазіргі кезде терроризмге қарсы күш қолданбаса да болмайды. Бірақ ол ылғи да оң нәтижелер беріп жатқан жоқ. Сондықтан онымен күрестің күш қолданудан басқа да жолдарын қарастыру нағыз қажеттілік. Алдағы уақытта сонымен қатар терроризмге қарсы күрес тек әскери жолдармен шектеліп қалмай басқа да, атап айтқанда, саяси, ғылыми, мәдени және т.б. жолдармен де шешілетінін ескермей болмайды. Атап өтетін жайт, Президент әлем халқын бейбітшілікке шақыратын жаңа жаһандық қозғалыс қажет екенін жеткізді. Сонымен қатар Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев Қазақстан дінаралық және өркениетаралық ынтымақтастыққа негіз болатын бастамаларға әрдайым қолдау көрсететінін, оны сыртқы саясаттың негізгі басымдықтарының бірі ретінде ұстанатынын атап өтті [1]. Егер терроризмді

түрлі ұлттық, діни, әлеуметтік, саяси және басқа салалардағы шешілуге тиісті мәселелер екенін еске алатын болсақ, онымен күрес ісі де сол сияқты сан-салалы болмақ.

Алайда қазіргі кезде халықаралық терроризммен күрестің мәні қазіргі кезде негізінен "әділ жаза" берумен ғана шектеліп отыр. Ал бұл дегеніңіз нағыз терроризмнен кем түспейтін шегі жоқ адекватты емес акция. Басқаша айтқанда діни экстремизм мен терроризмді жазалау шиеленістің жаңа түрлерін тудыруда. Яғни, бұрынғыдан да күшті терроризмнің жаңа түрі пайда болуда. Бұл жағдай, біздіңше, терроризмге қарсы күрес концепциясының өзін жетілдіруді қажет етеді. Шамадан тыс адекватты емес репрессия тиісінше сондай күшпен қайта террор туғызуы мүмкін. Әрбір әрекет, қимыл осыған тең қарсы әрекетті тудыратыны әлемге әйгілі. Осының өзі халықаралық терроризммен күрес ісіне саяси стратегиялық басшылықтың, біздіңше, өз дәрежесінде емес екенін көрсетеді.

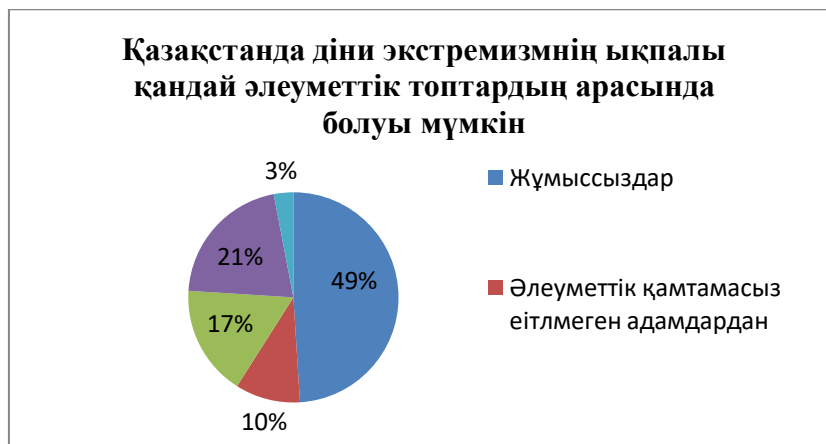
Мемлекеттік саяси басшылар әлемде 500 дей терроршыл ұйымдардың барын, олардың бюджеті бірнеше миллиард доллар болатынын айтудан әрі бара алмай отыр. Әзірше оған қарсы күрес шаралары бар болғаны әскери күш қолдану мәселесімен ғана шектелуде. Өйткені ол терроризмді түпкілікті жеңуге жеткіліксіз. Күш қолданудан басқа, біздіңше, жан-жақты негізделген жалпы әлемдік саяси стратегиялық концепция болуы қажет. Сонымен қатар терроризммен күрес ісі ғылыми, әлеуметтік, психологиялық, идеологиялық, экономикалық, мәдениет және т.б. жақтарын қамтуы қажет.

Ғылыми тұрғыдан алып болсақ, дау-жанжалдардың шығуы адамдардың табиғатынан туындамайды. Саяси шиеленістің орын алуында басқа да факторлар бар. Оның ішінде: әлеуметтік факторлар; адамдардың негізгі құндылықтарды және саяси идеалдарды түсінудегі алшақтық; адамның жеке тұлғасын қалыптастырудағы қажеттіліктерді ескермеу; ұлттық және діни мәдениет тұтастығына шек қою, қысым жасау; жеке бас еркіндігін шектеу және т.б.

Бүкіл бір елді терроршылдар қатарына жатқыза салу барып тұрған әділетсіздік. Ал әділетсіздік орын алған жағдайда тиісінше оған өршелене қарсыласу да тоқталмайды.

Терроршыларды дайындаудың бір жолы – жастардың оқып, білім алуына тиым салу. Нақтылы зерттеулер көрсетіп отырғанындай жергілікті жерлерде жағдайы жоқтықтан оқи алмаған балалар да кездесуде. «Қазақстанда діни экстремизмнің ықпалы қандай әлеуметтік топтардың арасында болуы мүмкін?» деген сауалға 3% - ертеңгі күнге сенімсіздік көңіл-күймен қараған адамдардан, 10% - әлеуметтік қамтамасыз етілмеген адамдардан, 17% - шетел идеологиясына уланып қалған жастардан, 21% - нашакорлардан, 49% - жұмыссыздардың арасынан деп жауап берген (1 Кесте). Әсіресе жастар арасындағы жұмыссыздық, ашынушылық және бос уақыттарының көптігі, оларды экстремистік топтарға қатысуды итермелейді. Бұған сол топтарға қатысушы адамдардың теріс қасиеттерін қосуға болады: жалқаулық, сөйте тұра тез баюға ұмтылушылық және т.б. Ал бұл дегеніңіз экстремизмге *потенциалды* кандидат деген сөз.

1 Кесте

Онымен қоса, Орта Азиядағы экстремизм мен терроризмнің белгілі дәрежеде Қазақстанға да ықпал ететіні белгілі болып отыр. Қайыршылыққа, сауатсыздыққа ұшыраған

адамдар терроризмге қолайлы. Көптеген зерттеулер көрсетіп отырғанындай тығырыққа тіреліп басқа жол таппай торыққандар өте қауіпті. Ондайлар экстремистік террорлық жолға өз еркімен оп-оңай бара алады [2].

Терроршылдықты анықтауда жалаң және жадағай қорытынды жасай салуға болмайды. Қазіргі кезде ислам дүниесі әлемдік азулы ақпарат құралдарының "азығына" айналып отыр. "Ақпараттар соғысының" кесірінен мұсылман елдерінің келбеті көмескіленуде. Исламның қағидалары бұрмалануда. Мысалы, ислам атын жамылған экстремистік топтардың көпшілігі өздерінің «мұсылмандар туысқандығы қоғамынан» шыққанбыз деп есептейді. Оның негізін салған мұғалім Хасан-Аль-Банн болып табылады. Сөйтіп олар діни ұйым ретінде мұсылмандардың адамгершілік бет пердесін түзету жолындағы өз идеологиясы бар саяси партияға айналдырып алған. Ол бойынша исламдық дін – мемлекеттен, саясаттан ажырағысыз құбылыс. Шын мұсылман – тек Аллаға табынатын ғана адам емес. Ол – бүкіл мұсылмандардың бәрінің мәселелеріне жаны ашитын болуы тиіс, сөйтіп бүкіл қоғам шариат заңымен өмір сүруі тиіс. Қажет болған жағдайда тіпті қолына қару алып күресуді насихаттайды. Оны олар джихад ұғымымен байланыстырып, «Алла үшін өлу – біздің жоғарғы ұмтылысымыз» [3],-дейді Хасан-Аль-Банн. Бұл сияқты исламдық терроризм идеологиясы қарсылас жағындағы қарулы күштер өкілдерінің өлтірілуін ақтап ғана қоймай, бейбіт халықтың, оның ішінде, әйелдер мен балалардың да, өлтірілуі тиіс дейді [4]. Бұл әрине мұсылмандыққа ғана жат нәрсе емес, бүкіл адамзат құндылығына жат нәрсе болып табылады. Террорлық жолмен күрестің өте қатаң жолы осындай түрде дамып, жаһандық (глобалдық) сипат алуда. Бұл өз кезегінде, қазақ жастарының басқа дінді қабылдауларына әсер етеді (2 Кесте). Ғылыми зерттеулер көрсетіп отырғанындай, шынайы дінде экстремизмге орын жоқ және болмауы да тиіс[5]. Қандай факторлар қазақ жастарының басқа дінді қабылдауларына әсер етеді? деген сұраққа ұлттық рухтың төмендігі - 31%, күн-көрістің қиындығы – 23%, тәлім-тәрбиенің нашарлығы - 20%, миссионерлік күшті үгіт насихат 26%. Осындай кездерде мәмілеге келу мүмкіндігі аяқасты етілсе, мәселе ушығып, дау-жанжалдарға алып барады.

2 Кесте

Көріп отырғанымыздай дау-жанжалдар көп ретте пікір таластардан, соған байланысты келіссөздерден басталады, аяғы террорға ұласуы әбден мүмкін.

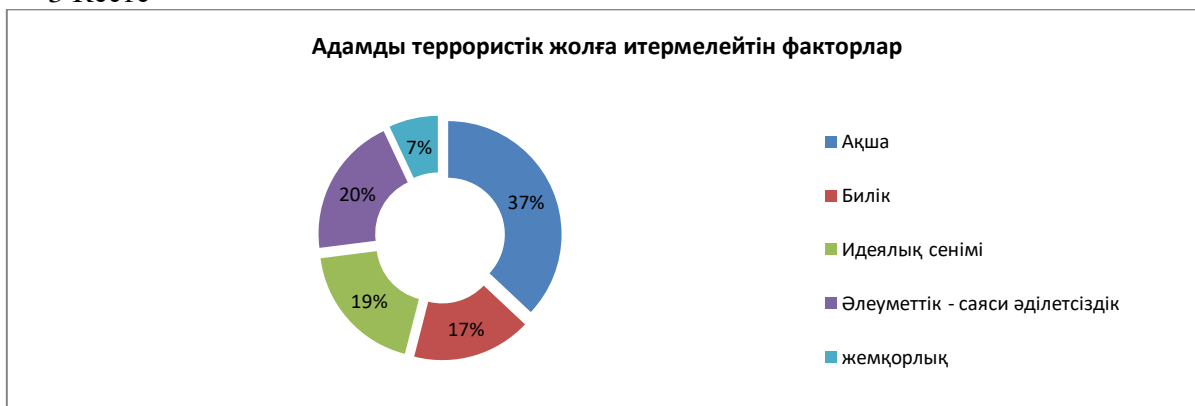
Терроризм мәселесіне келгенде оны қалыптастыратын ортаға да көңіл бөлу қажет. Қарсылас жақтар әдетте өзінің екінші жаққа деген өшпенділігін легитимдендіруге тырысып бағады. Тарихи деректерге жүгінетін болсақ, Англияда, Италияда, Германияда, Испанияда және т.б. елдерде билікке қарсы күрес қарулы оппозиция түрінде жүзеге асырылғаны белгілі. Мысалы, Англияда "Ирландық Республикалық Армия", Италияда "Қызыл бригадалар", Германияда "Қызыл Армия Фракциясы", Францияда "Тікелей әрекет", Испанияда "Басклық сепаратистік ұйым - ЭТА". Олардың, әрине, әртүрлі идеологиялық көзқарастары болған. Бұл

соғыстарда террористер ғана өлтірілмей, бейкүнә адамдар шығын болған. Оның нәтижесі террордың жаңа толқынын әкелген. Бұдан шығатын қорытынды - күш қолдануға қарсылық ретінде күш қолдану акциясы өршиді. Терроризм тоқталмайды.

Терроршылдық ұстанымдардың көпшілігі, талдап қарайтын болсақ, олар өздерін белгілі бір қоғамдық топтардың құқы мен еркін қорғаушыларымыз деп есептеген. Ал шын мәнінде терроршылдықтың нағыз себептері тіпті басқа да болып шығады. Мысалы, кәдімгі материалдық мүдделер немесе террор жасақшылары лидерлерінің қанағаттандырылмаған амбициясы немесе жоғарғы саяси сферадағы құпия дем берушілер екені белгілі. Бұл жерде ондайлар тарапынан айтылатын халық мүддесі туралы идеологиялық "астар" олардың өз мақсаттарын бүркемелеуі үшін ғана керек. Сол үшін саясаттың мақсаты мен діннің мұратын шатастыруға болмайды. Дінді саяси мақсатқа пайдалану ғаламдандудың жемісі. Сонымен қатар, халықаралық қауымдастыққа есірткі айналымы да үлкен қауіп тудырып отыр. Лаңкестіктің өршуі көп ретте нашақорлық пен есірткі бизнесінің шамадан тыс қолданылуында болып отыр. Осындай жағдайда Қазақстанға діни экстремизмнің таралуына жол бермеу үшін көптеген сақтық шараларын жүзеге асыруға тура келеді.

Дау-жанжалдың шығуы көбінесе жаңа саяси күштердің аренаға шығуына, идеологиясыздық кеңістіктің пайда болуына, оның орнына сырттан әдейілеп келтірілетін деформацияланған идеялардың келуіне, бүлдіру іс-әрекетін қаржыландырудың жаңаша қалыптасуына және т.б. байланысты. Ал, адамның террорист болып қалыптасуының өзіндік себептері мен жолдары болатыны белгілі. Діни экстремизм мен терроризмді кез-келген адам жасамайды, оны жасайтын белгілі бір адамдар тобы, яғни әлеуметтік негізі болады. «Адамды террористік жолға итермелейтін факторлар?» деген біздің сауалымызға ақша -37% , билік - 17% , идеялық сенім – 19% , әлеуметтік-саяси әділетсіздік – 20% , жемқорлық – 7% деп жауап берілген (3 кесте). Төмендегі кестедегі көрсетілген жағдайлар қоғамда шиеленісті күшейтеді және ол саяси терроризмнің әлеуметтік базасын қалыптастырады.

3 Кесте

Осы кезге дейінгі жүргізілген антитеррорлық күрес тәжірбиесі көрсетіп отырғандай, бейбіт және күнәсіз адамдарға жасалатын әділетсіздік, қиратушылық күшті. Ал, террордың қарулы күшпен тоқтатылуына келетін болсақ, оның ақырына көз жетпейді - қарсылас жақтардың бір-біріне өшігуі күшейіп тоқтаусыз террор жалғаса түседі. Олай болса, біздіңше, террорға қарсы күресте тек ғана қарулы соққы әдісіне үміт артуға, сенуге болмайды. Терроризм қандай бір жолмен асырылмасын, оны ешқандай жүзеге ақтауға болмайды. Өйткені терроризм бейкүнә адамдарды жаппай қырып жоятын, қорқыныш пен үрей тудыратын күштеудің шектен шыққан ең жек көрінішті түрі. Солай екен деп антитеррорлық соғысты бірден-бір тиімді әдіс болып қалады деуге болмайды. Олай болса экстремизм мен терроризмге қарсы күш қолдану әдісінің *баламалы* түрлері де болуы қажет [6]. Терроризммен күресте, өмір тәжірбиесі көрсетіп отырғанындай, тек әскери күштеу жолы жеткіліксіз. Терроризммен күрестің басқа да баламалы жолдары іске асырылуы тиіс. Тұңғыш Президентіміздің "Сындарлы он жыл" атты кітабында оның кейбір бағыттары атап көрсетілген: біріншіден, әр-түрлі елдердің экономикалық қалыптасуындағы

диспропорцияларды этносаралық жеңумен де байланысты. Екіншіден, конфессияаралық диалогқа жол ашу. Үшіншіден, әлеуметтік-саяси мәселелерді тыңғылықты шешіп отыру. Төртіншіден, планетадағы дамушы елдер мен аймақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз ететін жаһандық стратегияны қалыптастыру. Бесіншіден, терең дамыған әлеуметтік-экономикалық, саяси интеграцияны дамыту және арнайы континентальдық институтты құру арқылы қауіпсіздіктің бірыңғай кеңістігіне қол жеткізу.

Терроризм айдарын бір елге беталды таға салу өте қауіпті. Соған қарамастан терроризмді анықтаудың белгілі бір қалыптасқан критеріі әлі күнге дейін болмай отыр. Түрлі ақпарат құралдарының мәлімет беруіне байланысты ол туралы пікір қалай болса солай қалыптасады. Соған байланысты жеке тұлғаларға, тіпті мемлекеттерге қысым жасалады. Ол айналып келгенде қарапайым халықтың жағдайына ауыр тиеді. Сондықтан терроризмді анықтап алу әдістерін жетілдіру қажет. Кімнің дәл террорист, кімнің террорист емес екенін білу оңай іс емес. Оның белгілі бір ортақ өлшемдері болмаса, үлкен жолсыздықтар мен әділетсіздікке жол берілуі мүмкін. Әрине кімде-кім бейбіт халықты өз мақсатында, соның ішінде саяси себептермен өлтіруге, қырып жоюға ұмтылса, ол сөзсіз террорист. Бірақ турасын айту керек, кейбір мемлекеттер террорист ұғымын кең мағынасында қолдануға тырысады, яғни өзінің қарсыластарын террористер қатарына жатқызуға тырысады. Сөйтіп күштеу жолына түседі.

Терроризммен күрестің жоғарыда аталған жолдарымен қатар, *ғылым мен мәдениет* саласының терроризм саясатын бәсеңдетудегі немесе болдырмаудағы ерекше рөлін атап айтуға болады. Террорға қарсы әскери соққы беру ісіне қарама-қарсы осы аталғандар, біздіңше, нағыз басқаша түрі, яғни *баламасы* болып табылады. Сондықтан оның жетістіктерін бейбітшілік мақсатында қолдану өте-мөте маңызды және актуальды.

Дау-жанжалдар шығуының алдын-алуға (превентивті) болады. Ол үшін ең алдымен бәсекелес субъектілер іс-әрекетінің әлеуметтік-экономикалық негіздерін қалыптастыру қажет. Бұл айтылған мәселелерді шешуде, біздіңше, ғылым мен мәдениет айтарлықтай жәрдемін тигізе алар еді. Мысалы, әр-түрлі талқыланып жүрген адам еркіндігі мәселесін алайық. Қазіргі кезде "ойыма не келсе соны істеймін" дейтін принципті негізге алатын абсолютті еркіндік ұғымы үстем болып отыр. Бұл терроризмнің теориялық мұрындығы деген сөз. Ал шын мәнінде жауаптылық пен қажеттілікке негізделмейтін валюнтаризм мен анархиядан басқа ешнәрсе емес. Терроршылдық іс-әрекеттер көп ретте осыған негізделеді. Міне, осыған қарамастан оқу орындарында, баспасөзде күштеу түріндегі абсолюттік еркіндік кеңінен насихатталуда. Осыны философиялық-методологиялық жағынан ғылыми тұрғыдан әшкерелемейінше болмайды [6]. Осы ретте қоғамтанушылардың әсіресе философтардың алдында, әлі де, еркіндік, тендік, бостандық, әділеттілік туралы, шиеленіс пен терроризм туралы арнайы курстар енгізу міндеті тұр. Осы мәселелерді шешуде әсіресе қарым-қатынастардың шиеленісуі негізінде ксенофобиялықты болдырмау бағытында мәдениет және өнер мекемелерінің ерекше жауапкершілігін атап айтқан жөн. Билік тұрақсыздығы мен қоғамның дезинтеграциялануы дау-жанжалдардың болуынан гөрі саяси қайшылықтарды *реттей алмаушылықтан*, тіпті ол қайшылықтарды жай ғана *элементшіліктен* орын алатындығы ғылыми дәлелденген. Неміс ғалымы Р.Дарендорф әлемде тек ғана реттелетін дау-жанжал болғанда ғана саяси тандау еркіндігі мен жеке адам еркіндігінің болатынын ғылыми дәлелдеп шықты [7]. Басқаша айтқанда күш қолдану әдісімен шектеліп қалмай, мәдениет жетістіктерін жете пайдаланған жағдайда ғана, біздіңше, дау-жанжалдар кемиді, реттеуге жол ашылады. Осы ретте қоғамда радикалдық және экстремистік көңіл күйдің өсуіне итермелейтін әлеуметтік және саяси факторлар анықталуы, сөйтіп оларды реттеу жағы ойластырылуы тиіс.

Бір өкініштісі, телеарналар күні-түні адамды қинаудың, қорлаудың, зорлық-зомбылықтың, кісі өлтірудің мыңдаған түр-түрін бала-шағаға, жас-кәріге күні бойы тынбастан көрсетуде. Республикалық телеарналарда көрерменге "рухани азық" ретінде көрсетіліп жатқан фильмдердің "Кровавое лето", "Кровавый ритуал", "Блуждающая пуля", "Чисто английское убийство", "Зов убийцы" және т.б. атауларының өзі-ақ осыны айғақтап тұр. Америка бұл фильмдерді өз халқына көрсетпей, екінші, үшінші сортты деп есптейтін елдерге тарататын көрінеді. "Мұндай фильмдер ланкестер, бас-бұзарлар үшін көрнекі сабақ емей немене?! Мен,

өз басым, мынаған түсінбеймін: осындай фильмдерді бірінен соң бірін толассыз көрсетіп, күллі республика жұртшылығына ашықтан-ашық уағыздап отырған мырзалар мен ханымдар да ұл өсіріп, қыз өсіріп отырған ата-аналар емес пе?" деп жазады Қайрат Жұмағалиев [8]. Мұндай ашынып айтылған сөзде, біздіңше, шындық бар. Бұл сайып келгенде жастарды қылмысқа баулитын тәсіл, балалар мен жасөспірімдер арасындағы қылмыстың өршуінің бір себебі осында. Оны еш сотпен, бұйрықпен тежеу мүмкін емес екендігін өмір де дәлелдей түсуде. Осындай келеңсіздіктерге жол бермеу үшін цензуралық бұғау болмаса да, әдісін тауып бақылау керек. Жамандыққа, жалғандыққа негізделген ортаның орнықсыз болатыны, ондай қоғамның өзін-өзі іштей жегідей жеп бітетіні туралы білу қазіргі жас ұрпаққа ауадай қажет. Көрерменге ой салатын, рухани нәр беретін хабарлар жасау керек. Ал телеарналарда зорлық-зомбылық жан түршігетін небір катыгездіктерді дәріптейтін фильмдерді көрсету тоқтатылуы керек. Ол үкіметтің бірінші кезекте қолға алатын ісі болуы тиіс.

Азаматтық, мемлекетаралық, дүниежүзілік соғыстар экономикалық мүдделер саласындағы дағдарыстардан туындаған. Әрине бұлардың орнына *баламалы жолдар - дипломатиялық, саяси* және т.б. қолданылған болса. Бірақ бірте-бірте барған сайын баламалы жолдар артта қалып барады ма? деген пікірде жоқ емес. Қазіргі кезде АҚШ өзінің күш-қуатымен барлық өз проблемаларын ескіше жолмен шешуге күш салуда. "Соғыс - басқаша құралдармен жүргізілетін саясаттың жалғасы, - дейтін Клаузиевидің афоризмінен әрі бара алмай отыр.

Жаһандану процесі қанаушылық пен әділетсіздік мәселесін біржолға шеше алмайды. Жаһандану процесін *терроризмнен құтқаратын панация* деуге, біздіңше, болмайды. Бұл процесс артта қалған елдердің дамуын тежейді және оларды кедейлендіре түседі. Сөйтіп ол әділетсіздік пен қанаудың алғышартына айлануда. Сондықтан бұны экстремизм мен терроризмнің бір шарты деуге толық болады. Олай болса, біздіңше, әлемдегі астам державалардың әлем қайшылықтарына байланысты саясаттарын қайта қарау қажеттігі туындап отыр. Басқаша айтқанда олар терроршылдықтың шығып кетпеуін көздейтін *альтернативті түбірлі өзгерістерге баруы қажет*. Олай болмаған жағдайда терроризм тоқталмайды. Сонымен, терроршылдық – күш қолдану. Ал онымен күрес ісі де көбінесе күш қолданумен ғана байланысты болып отыр. Бұрынғы тарихта да, қазіргі кезде де солай болып келеді. Басқаша айтқанда мемлекет тарапынан террорға қарсы күш қолдану әдісі ылғи да болған, бола беруі де, біздіңше, әбден мүмкін. Бірақ ылғи да күш қолдану - күш қолдануды тудыра береді. Сондықтан онымен күрестің баламалы жолдары өте қажет.

Қорытынды. Бүгінгі көп этносты Қазақстанда ислам діні ұлттық құндылығымыздың негізі ғана емес, сондай-ақ, ол мемлекетіміздегі мәдениеттер арасы келісімнің де кепілі болуға лайық. Қазақстан өзінің мемлекеттік саясатында осыны жүзеге асыруға тырысуда.

Шынайы исламның терроризммен үш қайнаса сорпасы қосылмайды дедік. Бірақ, қалай дегендеде терроризмнің бір ұшы дінге байланысты болып отыр. Орталық Азия елдері үшін басты қауіп халықаралық және жергілікті экстремистік ұйымдардың зайырлы режимдерді құлатып, оның орнына *халифат орнатпақшылық* іс-әрекеттері. Ал бұл жергілікті халықтың санасын уландырудың ұзақ мерзімдік стратегиялық жоспары болып табылады. Оппозициялық күштер діни экстремистердің бұндай іс-әрекетін саяси оппозиция ретінде дәріптеп, оның легальды түрдегі саяси іс-әрекетін пайдаланып қалғысы келеді.

Ал шындап келгенде "отты нүктелерде" болып жатқан дау- жанжалдарды этникалық немесе діни деп бағалау сол дау- жанжалдардың шын мәнін бүркемеушілік ғана. Көп ретте олардың негізінде этникалық та емес, діни де емес және тіпті этносаяси да емес, *нағыз экономикалық* факторлар жатады. Меншікті қайта бөлу үшін күрес, аумақтарды және табиғи ресурстарды иелену құқы, саяси билік - міне қазіргі кездегі және "конфессияналдық" дау-жанжалдар "этникалық" және деп аталып жүргендердің нағыз негізі де, көзі де осында. Ал егер де осы дау-жанжалдарды саяси режимдер шеше алмаған жағдайда, "тәуелсіздік үшін күрескерлер" бұны өз мақсаттарына пайдаланып кетуі мүмкін. Қазақстан этносаралық татулық пен келісімді сақтау үшін әрдайым орнықты және салиқалы саясат жүргізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшылары съезі хатшылығының XXI отырысына қатысушыларға үндеу жолдады. Интернет-ресурс: <https://sputnik.kz/20231011/dinder-sezi-20-zhyl-ishinde-orkenietaralyq-dialog-alanupa-aynaldy>: 11 Қазан 2023.
2. Амреева А.А. Жаһандану дәуіріндегі діни фундаментализм мен терроризмнің Қазақстанға ықпалы //Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. -2021 №2(67) . – 104 бет.
3. Кожушко Е. Современный терроризм. Анализ основных направлений. – Минск: Харвест, 2000. – С, 249-252.
4. Johannes J.C. Jansen. The Dual Nature of Islamic Fundamentalism. –N.- Y.: Commel University Pruss, 1997. – P. ix-xi
5. Амреева А.А. Жаһандану дәуіріндегі діни фундаментализм мен терроризмнің Қазақстанға ықпалы //Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. -2021 №2(67) . – 104 бет.
6. Амреева А.А. Діни экстремизм мен терроризм: мәні және Қазақстанға ықпалы. Алматы, 2005. – 148 бет;
7. R. Darendorf Life chandes: Apro aches fo social and political theory. Chicago, 1979. p.107.
8. Жұмағалиев Қ. Абайдан артық кімің бар? //Егемен Қазақстан. 14 тамыз 2022, 4 бет.

Автор туралы мәліметтер

Амреева А.А. - Қазақстан Республикасы ПМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының әскери және арнайы тактикалық даярлық кафедрасының доценті, полиция подполковнигі, саяси ғылымдарының кандидаты.

Цой О.Р. – Қазақстан Республикасы ПМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының әскери және арнайы тактикалық даярлық кафедрасының бастығы, полиция полковнигі, заң ғылымдарының кандидаты.

Амреева А.А. - доцент кафедры военной и тактико-специальной подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова, подполковник полиции, кандидат политических наук.

Цой О.Р. – начальник кафедры военной и специальной тактической подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова, полковник полиции, кандидат юридических наук.

Amreeva A. - Associate Professor of the Department of military and special tactical training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Police Lieutenant Colonel, Candidate of Political Sciences.

Tsoy O. - Head of the Department of military and special tactical training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Police Colonel, candidate of Law.

А.А. Мухитдинов¹, О.Б. Хусаинов², Н.Е. Байгелова³

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

²Институт Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан

³Университет Международного бизнеса им. К.Сагадиева, Алматы, Казахстан

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРОФИЛАКТИКИ ЭКСТРЕМИЗМА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Статья представляет собой всесторонний анализ различных подходов и методик, применяемых в разных странах мира для предотвращения радикализации молодежи. В работе освещаются ключевые аспекты и проблемы, связанные с профилактикой экстремизма, включая необходимость четкого разграничения понятий «терроризм», «радикализм» и «экстремизм». Авторы обращают внимание на роль образования в формировании устойчивости к экстремистским идеологиям и подчеркивают значимость активного диалога и дискуссий в образовательном процессе. Особое внимание уделено вопросам подготовки педагогов, способных эффективно обсуждать сложные и спорные темы, связанные с экстремизмом. В статье также подчеркивается важность интеграции молодежи в общество через предоставление образовательных и трудовых возможностей, а также вовлечение молодых людей в общественные инициативы. Авторы делают акцент на многообразии подходов и стратегий, применяемых в разных культурных и социальных контекстах, подчеркивая необходимость адаптации успешных практик к специфике конкретной страны или региона. В заключение статьи представлены выводы о том, какие стратегии и методы могут быть наиболее эффективными в профилактике экстремизма среди молодежи на международном уровне.

Ключевые слова: экстремизм, профилактика радикализации, молодежное образование, международный опыт, социальная интеграция, обучение педагогов, культурный контекст.

Жастар арасында экстремизмнің алдын алу бойынша халықаралық тәжірибе

Мақаласы әлемнің әртүрлі елдерінде жастардың радикалдануын болдырмау үшін қолданылатын әртүрлі тәсілдер мен әдістердің жан-жақты талдауы. Жұмыста экстремизмнің алдын алуға байланысты негізгі аспектілер мен проблемалар, соның ішінде "терроризм", "радикализм" және "экстремизм" ұғымдарын нақты ажырату қажеттілігі көрсетілген. Авторлар экстремистік идеологияларға төзімділікті қалыптастырудағы білімнің рөліне назар аударады және білім беру процесінде белсенді диалог пен пікірталастың маңыздылығын атап көрсетеді. Экстремизммен байланысты күрделі және даулы тақырыптарды тиімді талқылауға қабілетті педагогтарды даярлау мәселелеріне ерекше назар аударылады. Мақалада сонымен қатар жастарды білім беру және еңбек мүмкіндіктерін ұсыну, сондай-ақ жастарды қоғамдық бастамаларға тарту арқылы қоғамға біріктірудің маңыздылығы көрсетілген. Авторлар әртүрлі мәдени және әлеуметтік контексттерде қолданылатын әртүрлі тәсілдер мен стратегияларға назар аударады, табысты тәжірибелерді белгілі бір елдің немесе аймақтың ерекшеліктеріне бейімдеу қажеттілігін атап көрсетеді. Мақаланың қорытындысы бойынша халықаралық деңгейде жастар арасында экстремизмнің алдын алуда қандай стратегиялар мен әдістер тиімді болуы мүмкін екендігі туралы қорытындылар ұсынылған.

Түйінді сөздер: Экстремизм, радикалданудың алдын алу, жастар білімі, халықаралық тәжірибе, әлеуметтік интеграция, педагогтарды оқыту, мәдени контекст.

International experience in preventing extremism among young people

The article "International Experience in Preventing Extremism among Youth" is a comprehensive analysis of various approaches and techniques used in different countries of the world to prevent radicalisation of youth. The paper highlights the key aspects and problems related to the prevention of extremism, including the need to clearly distinguish between the concepts of "terrorism", "radicalism" and "extremism". The authors draw attention to the role of education in building resistance to extremist ideologies and stress the importance of active dialogue and discussion in the educational process. Particular attention is paid to the training of educators who are able to effectively discuss complex and controversial topics related to extremism. The article also stresses the importance of integrating youth into society by providing educational and employment opportunities, as well as involving young people in community initiatives. The authors emphasise the diversity of approaches and strategies used in different cultural and social contexts, stressing the need to adapt successful practices to the specificities of a particular country or region. The article concludes with conclusions on what strategies and methods may be most effective in prevention.

Key words: Extremism, radicalisation prevention, youth education, international experience, social inclusion, teacher training, cultural context.

Введение. В современном глобализированном мире проблема экстремизма среди молодежи приобретает особую актуальность. Террористические происшествия за прошедшие десятки лет явно показали, что даже мощные государственные органы с развитой экономикой, вооруженными силами и сложной административной иерархией не являются неприступными к угрозам экстремизма. Особую тревожность вызывает растущая радикализация среди молодых людей. Основная часть тех, кто подвергается радикальным взглядам на Западе, приходится на молодежь в возрастной категории 15-25 лет [1, с. 23].

Международный опыт в этой области предоставляет ценные уроки и практики, которые могут быть адаптированы и применены в различных культурных и социальных контекстах. Многие страны мира уже столкнулись с вызовами, связанными с радикализацией молодежи, и предприняли определенные шаги для решения этой проблемы. Осмысление и анализ этих подходов позволяют не только выявить успешные практики, но и учесть возможные ошибки и ограничения.

Политизация радикальных взглядов может стать толчком к экстремистским действиям. Из этого следует, что образовательные учреждения, начиная со школ, должны стать фронтом в разработке стратегий противодействия экстремизму. Государство осуществило несколько действий, акцентируя внимание на вопросах профилактики экстремизма в школьной среде. Независимо от расширения законодательных мер в этом направлении, учебные стандарты уделяют недостаточное внимание изучению этого феномена.

Методы. В исследовании использовались различные методы сбора и анализа данных. Основой исследования послужили данные, собранные из многочисленных международных источников, включая научные публикации, официальные отчеты правительственных и неправительственных организаций, а также результаты социологических опросов и интервью с экспертами в области образования и социальной работы. Анализ проводился с использованием качественных и количественных методов, включая контент-анализ и сравнительный анализ, что позволило всесторонне рассмотреть и оценить различные подходы и стратегии профилактики экстремизма среди молодежи в разных странах.

Результаты исследования подчеркивают, что эффективная профилактика экстремизма среди молодежи требует комплексного подхода, включающего образовательные инициативы, социальную интеграцию, профессиональное развитие и активное вовлечение молодых людей в общественную жизнь. Образовательные программы, направленные на развитие критического мышления и понимания культурного многообразия, оказались эффективными в

формировании устойчивости к экстремистским идеям. Активное обсуждение и диалог по вопросам экстремизма в образовательной среде способствуют развитию у молодежи способности анализировать и отвергать радикальные взгляды. Важную роль играет также социальная интеграция молодежи, включая предоставление возможностей для образования и трудоустройства, что снижает риск радикализации.

Обсуждение результатов исследования подчеркивает необходимость учета культурных и социальных особенностей каждой страны при разработке и внедрении программ по профилактике экстремизма. Кроме того, обращается внимание на значимость подготовки педагогов, способных эффективно проводить обсуждения на чувствительные темы и работать с разнообразными группами учащихся.

Основная часть. В некоторых научных трудах рассматривается степень осведомленности о профилактике экстремизма в образовательных учреждениях. Г. А. Хакимова подчеркивает, что после уроков ОБЖ учащиеся неустойчиво усваивают информацию о проблематике экстремизма [2]. Исследование Е. В. Сальникова и С. А. Гаврилина, в ходе которого были опрошены педагоги, показывает недостаток знаний учителей в вопросах профилактики экстремистской активности [3, с. 2]. В их работе акцентируется внимание на том, что педагогический коллектив недостаточно осведомлен о законодательных нормах, направленных на противодействие экстремизму. Это подтверждает гипотезу о том, что в образовательной сфере слабо представлены идеи и понимание экстремистских материалов [3, с. 8].

Эта проблематика привлекает внимание ученых не только из нашей страны, но и за рубежом. Так, создатели программы «Beyond Bali» подчеркивают необходимость формирования эмоциональных навыков, способствующих противостоянию экстремистским угрозам [4]. В статье Л.Ф. Барнса анализируются переплетения секулярных и духовных концепций в учебном процессе. Автор приходит к выводу, что активное насаждение светских ценностей может стать катализатором конфликтов и способствовать обострению социального климата среди учеников [5]. В руководстве К. Кристмана детально рассматриваются основные теоретические концепции радикализации и факторы, способствующие ее возникновению [6].

В работах ученых из разных стран акцентируется внимание на изучении религии как средства предотвращения экстремизма в школьной программе. Л. Гирон утверждает, что такой подход может привести к тому, что цели религиозного образования будут напрямую связаны с интересами национальной безопасности [7, с. 131]. Д. Мулин анализирует влияние атак 11 сентября 2001 года на структуру и методику преподавания неконфессионального религиозного образования в Великобритании. Отмечается, что события этого дня оказали глубокое воздействие на содержание уроков [8]. Ссылки на трагедию 2001 года в Нью-Йорке часто встречаются в образовательной программе [8, с. 160].

Борьба с экстремизмом занимает центральное место в образовательной сегменте многих государств. Ниже мы рассмотрим и обратимся к основным мерам и методам профилактики экстремизма в школьных учебных заведениях, основанным на международном опыте.

Многие национальные программы содержат разделы, уделяющие особое внимание методам предотвращения экстремизма среди студенческой молодежи. В качестве примера можно привести британскую программу по борьбе с экстремизмом «Prevent», в которой значительное внимание уделяется взаимодействию с молодым поколением [9].

Sjakket. Проект под названием Sjakket, что в переводе с датского означает «Команда», был запущен в Дании в 1991 году в качестве платформы для поддержки детей из уязвимых слоев общества. Основной идеей было создание пространства, где дети могли бы приходить без предварительной регистрации. Взаимодействуя с различными благотворительными организациями, Sjakket проводила множество спортивных мероприятий [10, с. 58].

Les Scouts Musulmans de France. Во Франции с 1990 года функционирует программа «Скауты-мусульмане Франции», основанная мусульманином, суфийским ученым и автором, шейхом Халедом Бентунесом. Несмотря на многочисленные препятствия, на пути ее создания на национальном уровне, инициатива получила поддержку глобального скаутского движения.

Среди основных направлений деятельности этой группы - организация походов, экскурсий, кемпингов и других активностей на открытом воздухе. Они также разрабатывают образовательные материалы по различным вопросам, активно занимаются экологической деятельностью и стремятся к продвижению межрелигиозного диалога. Скауты акцентируют внимание на таких актуальных проблемах, как интеграция, социальное неравенство, радикализация и образовательные вызовы [10].

Actieplan Slotervaart: Борьба с радикализацией. В районе Slotervaart в Амстердаме проживает значительное количество мусульман. Для борьбы с радикализацией этот район получает специализированное финансирование. В программу активно вовлечены различные участники, включая органы местного самоуправления, мечети и общественные организации мигрантов. Один из ключевых образовательных проектов программы – «Academia Islamica». Его основная миссия - стимулировать развитие гражданской идентичности среди молодежи, а также организация дебатов и поддержка молодых людей из группы риска [10].

Aik Saath: Вместе как один. В Великобритании, в середине 1990-х годов, в городе Слау и районе Саутолл в Лондоне происходили массовые столкновения между молодежными группами индусов, мусульман и сикхов. Этнические и религиозные конфликты становились всё более напряженными, что привело к множеству проявлений физического насилия. Дадли Викс, эксперт в области урегулирования конфликтов, активно участвовал в деятельности по прекращению вражды. В 1998 году был выпущен документальный фильм «Миротворец», который рассказывал о его работе по разрешению конфликтов в этом районе. Используя опыт и знания, полученные из этой работы, Викс основал группу по решению конфликтов под названием Aik Saath. Название, которое переводится с трех языков - хинди, пенджаби и урду, как «Вместе как один», символизирует объединение различных этнических и религиозных групп в общем стремлении к миру. Город Слау является одним из самых многонациональных городов Великобритании. Aik Saath, начав свою работу здесь, теперь расширила свои активности по всей столице и другим графствам страны. Организация сосредоточена на образовательной и социальной работе со школьниками, студентами и членами молодежных организаций. Она также занимается обучением экспертов методам мирного урегулирования конфликтов, противостоит экстремистским идеям, расизму и буллингу [11].

Beyond Bali: После Бали. После трагических событий 2002 года на острове Бали, когда в результате терактов погибло множество австралийцев, в Австралии стала актуальной необходимость профилактических мер против экстремизма среди молодежи. Так родилась программа «Beyond Bali». Она предназначена для подростков в возрасте 15-16 лет и имеет целью научить их устойчивости к попыткам привлечения в экстремистскую среду, дать им моральные и интеллектуальные ориентиры. Данная программа основана на принципах развития морального и интеллектуального потенциала школьников и включена в систему общего образования страны.

Программа состоит из пяти ключевых уровней:

1. Эмпатия. Учим детей понимать и сочувствовать чувствам других, что формирует у них способность видеть мир глазами другого человека.
2. Моральное обоснование. Помогаем молодым людям различать право от неправа, формировать свои моральные принципы.
3. Осознанность. Здесь акцентируется внимание на самоосмыслении, понимании своих действий и их последствий.
4. Принятие решений. Подростки учатся анализировать информацию, предвидеть последствия и принимать обдуманные решения.
5. Творческий подход. Этот уровень направлен на развитие креативного мышления, способности видеть нетрадиционные пути решения проблем [4, с. 370, 379].

Такая структура позволяет школьникам получить комплексное развитие, которое поможет им противостоять влиянию экстремистских групп и идеологий.

Исходя из представленного анализа, можно предварительно выделить следующие основные выводы:

1. Реакция на Трагедии. Во многих странах инициативы по профилактике экстремизма возникают как реакция на трагические события или эскалацию межконфессиональных или межэтнических конфликтов. Эти трагедии становятся катализаторами для создания и разработки программ, которые могут предотвратить подобные события в будущем.

2. Самоуправление молодежи. Вовлечение молодежи в процесс принятия решений и формирование у них чувства ответственности - ключевой элемент успешной профилактики экстремизма. Это позволяет укреплять социальные связи, формировать лидерские качества и содействовать интеграции молодежи в общество.

3. Гибкость и Адаптивность. Хотя исходные условия и причины возникновения каждой программы могут отличаться, успешные идеи и методики можно адаптировать и применять в разных социокультурных контекстах.

4. Общегражданская Идентичность. Подчеркивание общности интересов и ценностей, а не акцентирование внимания на различиях, помогает формировать у молодежи чувство принадлежности к обществу и усиливает их приверженность общим целям и задачам.

5. Особое внимание к религиозной молодежи. Учитывая глобальный характер исламистского экстремизма, многие программы нацелены на работу с мусульманской молодежью. Однако важно подчеркнуть, что такие инициативы не должны становиться источником стигматизации или предвзятости. Они должны быть направлены на формирование диалога, понимания и взаимоуважения между различными группами населения.

В целом, профилактика экстремизма требует комплексного подхода, включающего образовательные программы, социокультурные мероприятия и активное участие сообщества.

Профилактика экстремизма среди школьников — это сложный процесс, требующий многогранного и целостного подхода. Важность такой работы не подлежит сомнению, так как она направлена на формирование гармоничной личности, устойчивой к различным внешним и внутренним воздействиям.

1. Изучение темы «экстремизм» и её воздействие на общество может быть внедрено в курс «Основы безопасности жизнедеятельности». В контексте профилактики экстремизма, как утверждает В. С. Щербаков, преподаватели этого курса играют ключевую роль в образовании учащихся [12, с. 1]. Вдобавок, гуманитарные предметы также способствуют борьбе с радикальными взглядами, формируя у учащихся определенные компетенции. Эти знания и навыки помогают школьникам развивать в себе моральную стойкость перед лицом экстремизма.

2. Дополнительные мероприятия за пределами школы могут быть эффективными для подростков, склонных к риску. Это может включать в себя разнообразные спортивные события, в том числе футбольные матчи, активности на свежем воздухе, экскурсионные поездки и клубы по совершенствованию определенных умений [1, с. 26].

3. Привлечение молодежи к волонтерству также может оказаться полезным. Здесь могут быть разные направления: помощь пожилым людям, деятельность, направленная на укрепление межрелигиозного диалога, например, совместное содержание в порядке религиозных зданий различных конфессий [1, с. 32].

4. Развитие эмоциональных навыков стоит в центре внимания. Это касается обучения контролю своих эмоций, формирования способности сочувствовать, улучшения способностей к принятию решений и размышлению в моральной плоскости. Учитывая растущее присутствие экстремизма в онлайн-пространстве, критическое мышление и умение безконфликтно разрешать проблемы становятся всё более актуальными [13].

5. Менторство, когда старшие учащиеся или университетские студенты взаимодействуют с учениками из потенциально уязвимых групп, включая участие в структурах школьного самоуправления.

6. Обучение родителей, акцентируя внимание на понимании противодействия экстремистским угрозам. Главное в этой инициативе — донести до родителей, что никто не является полностью устойчивым к воздействию экстремизма [12, с. 2].

7. Поддержка в доступе к образовательным программам.
8. Поддержка и консультации по вопросам трудоустройства [4, с. 373].
9. Проведение конкурсов и стимулирование участия для представителей религиозных меньшинств. Примером может служить молодежная награда в США для мусульман, способствующая созданию примеров для подражания [1, с. 59].

10. Распространение информационных материалов, таких как брошюры, книги и стенды, направленных на предупреждение экстремизма, а также противодействие преступным группам и повседневной преступности [4, с. 373].

11. Межконфессиональное религиозное образование, которое предполагает изучение духовных наследий и религиозных практик различных культур с точки зрения культурологии.

После трагических событий 11 сентября 2001 года мировое сообщество стало иначе относиться к роли религиозного образования в школьной программе. До этой даты религиозное образование часто считалось «забытым» элементом учебного плана. Однако в начале 21 века подход к подготовке преподавателей для преподавания религиозного межконфессионального образования прошел серьезные изменения, а также укрепилась позиция этого предмета в глазах школьного руководства [8, с. 159].

Трудности в методике профилактики экстремизма. Один из вызовов, перед которым стоят педагоги, — это нехватка глубокого понимания и эмпатии при обсуждении чувствительных тем. Например, А. Куотермейн утверждает, что многие студенты охотно вступают в дискуссии о терроризме, особенно в контексте обсуждения ислама. Однако зачастую в этих дискуссиях возникают искаженные или предвзятые вопросы. В этих условиях учителю важно быть подготовленным к такому обороту событий [14].

Еще один вопрос, который требует внимания — это путаница в определениях понятий «терроризм», «радикализм» и «экстремизм» в сознании учащихся. Разные источники, включая СМИ, политические декларации и даже научные статьи, могут использовать эти термины по-разному, что добавляет путаницы в понимании школьниками данных концепций.

Третья ключевая проблема заключается в том, что большинство международных программ акцентирует внимание на процессах радикализации, в основном касающихся мусульман [4, с. 372]. В то время как вопросы, связанные с профилактикой экстремизма в контексте радикальных неоязыческих движений и неонацизма, остаются недостаточно освещенными.

Секуляризация образования – это явление, при котором учебные заведения или другие государственные органы стараются избегать вопросов религии. Риск здесь заключается в пропаганде светских идей, которые акцентируют внимание на индивидуальной независимости и пренебрегают традиционными ценностями, разрушая тем самым общественные связи. Подобное акцентирование на индивидуальной автономии может вести к повышенному индивидуализму и эгоцентричности среди учащихся [5, с. 136].

Большая часть инициатив по противодействию экстремизму фокусируется на расширении возможностей для молодежи. Тем не менее, практики, нацеленные на стимулирование дискуссии, представлены в меньшем объеме [1, с. 19].

Международный опыт в профилактике экстремизма среди молодежи показывает, что подходы к решению данной проблемы могут существенно различаться в разных странах и регионах. Необходимость таких мер становится особенно актуальной на фоне растущего числа терактов и экстремистских проявлений в мире.

Существуют определенные проблемы, которые выявлены в процессе педагогической работы. Среди них отсутствие эмпатии у учителей, предвзятые мнения учащихся, путаница в понимании понятий «терроризм», «радикализм» и «экстремизм», а также секулярная индоктринация в образовательной системе. Несмотря на это, существуют успешные практики и методики, направленные на борьбу с экстремизмом, применяемые в различных странах.

Заключение. В заключении анализируя все вышеуказанное, мы приходим к нижеследующим выводам.

Современная международная обстановка подчеркивает необходимость четкого разграничения и понимания таких понятий, как «терроризм», «радикализм» и «экстремизм». Эти термины, хоть и тесно связаны, имеют различные значения и контексты применения, что вызывает необходимость их точного определения и использования в образовательной сфере.

В Европе и Северной Америке, как и в других частях мира, обнаружена существенная потребность в ясном и последовательном определении этих концепций. Отсутствие единого понимания может привести к путанице и неправильному восприятию этих явлений среди молодежи. Например, терроризм часто ассоциируется с применением насилия для достижения политических целей, в то время как радикализм может описывать процесс усиления экстремальных взглядов, не всегда ведущий к насилию. Экстремизм же, в свою очередь, может означать убеждения или действия, идущие на крайности, что не обязательно связано с прямым насилием.

Создание единого стандарта понимания этих терминов в образовательных учреждениях могло бы значительно улучшить качество преподавания и понимания этих сложных и чувствительных тем. Также это поможет учащимся развивать более критический и осознанный подход к обсуждаемым вопросам. Осведомленность и правильное понимание этих понятий являются ключевыми для развития устойчивости молодежи к экстремистским идеологиям и предотвращения радикализации.

Секулярная индоктринация, или отсутствие включения религиозного образования в школьные программы, становится проблемой во многих странах мира. Это отсутствие диалога о религии в образовательных учреждениях может иметь неожиданные и даже опасные последствия. Когда школы полностью исключают обсуждение религиозных тем, учащиеся могут оказаться лишены достоверной информации об этих важных аспектах культуры и истории. В результате они могут обратиться к менее надежным источникам, что увеличивает риск получения предвзятой или искаженной информации.

Отсутствие образовательного контента о религии оставляет вакуум, который может быть заполнен экстремистскими идеологиями. Например, без устойчивых и обоснованных знаний о религиозных учениях, учащиеся могут стать уязвимыми для радикальных интерпретаций, которые могут быть представлены как «единственная истина». Это создает риски радикализации, особенно среди молодежи, ищущей ответы на сложные вопросы идентичности и принадлежности.

В этом контексте, важно обеспечить сбалансированный подход в образовании, где религиозные темы обсуждаются с точки зрения исторической и культурной значимости, без пропаганды конкретных верований. Такой подход позволит учащимся получить объективные знания и способствует развитию критического мышления. В конечном счете, это может способствовать формированию более устойчивого и мирного общества, где молодежь осведомлена и устойчива к радикальным идеологиям.

Ключевым моментом является создание безопасной и открытой среды для обсуждения, где учащиеся могут выражать свои мысли и вопросы без страха осуждения. Это обеспечивает возможность для обмена мнениями, анализа различных точек зрения и развития навыков конструктивного диалога. Особенно важно, чтобы такие дискуссии не ограничивались узкими рамками и включали обсуждение разнообразных форм экстремизма, в том числе тех, которые могут быть менее заметны, но не менее опасны. Включение различных культурных и исторических перспектив также может способствовать более глубокому пониманию проблемы. В целом, акцентирование внимания на обсуждении экстремизма может играть ключевую роль в образовательных стратегиях по предотвращению радикализации среди молодежи, делая их более осведомленными и устойчивыми к экстремистским идеологиям.

Подготовка учителей к ведению дискуссий о темах экстремизма является критически важной для успешной реализации программ по профилактике радикализации среди молодежи. Эффективность образовательного процесса во многом зависит от компетенции и подготовленности педагогов к обсуждению этих чувствительных и многогранных вопросов. Преподаватели должны быть обучены не только основам теоретических знаний о различных

формах экстремизма, но и способам ведения диалога с учащимися, которые могут иметь разные мнения и взгляды на эту тему. Особое внимание следует уделить развитию навыков эмпатии и понимания, чтобы учителя могли адекватно реагировать на различные вопросы и сомнения учащихся, а также уметь обуздывать конфликтные ситуации и предотвращать распространение предвзятых или экстремистских идей в классе.

Важным аспектом является также обучение учителей работе с разнообразными группами учащихся, включая молодежь из разных социокультурных сред, что требует понимания и уважения к различным культурным и религиозным контекстам. Педагоги должны быть подготовлены к тому, что дискуссии могут касаться не только общих тем, но и чувствительных, специфических вопросов, связанных с личными переживаниями и опытом учеников. Таким образом, компетентность и готовность учителей к обсуждению тем экстремизма и радикализации играют ключевую роль в формировании устойчивой и осведомленной позиции у молодежи в отношении этих явлений.

Один из ключевых аспектов в профилактике экстремизма среди молодежи - это создание условий для их полноценной интеграции в общество. Это означает не только обеспечение доступа к качественному образованию, но и предоставление реальных возможностей для трудоустройства и карьерного роста. Молодые люди, чувствующие свою значимость и вовлеченность в общественную жизнь, менее склонны к привлечению радикальными идеологиями.

Помимо создания образовательных и трудовых возможностей, важно также вовлекать молодежь в активный диалог и дискуссии по актуальным социальным и политическим вопросам. Участие в дебатах и обсуждениях позволяет молодым людям развивать критическое мышление, умение аргументировать свою точку зрения и слушать других. Это способствует формированию у молодежи устойчивости к простым, но радикальным решениям сложных вопросов, которые часто предлагают экстремистские группировки.

Список использованных источников

1. Department for Communities and Local Government. Preventing Support for Violent Extremism through Community Interventions: A Review of the Evidence. – London: Department for Communities and Local Government, 2010. – 81 p.
2. Хакимова Г. А. Терроризм как реальная угроза безопасности в современном обществе // Вестн. Нижневартговского гос. ун-та. 2011. – № 2. – С. 60–67.
3. Сальников Е. В., Гаврилин С. А. Отдельные аспекты профилактики экстремизма в образовательных школах // Проблемы безопасности. – 2013. – № 2. – С. 1–14.
4. Aly A., Taylor E., Karnovsky S. Moral Disengagement and Building Resilience to Violent Extremism: An Education Intervention // Studies in Conflict & Terrorism. – 2014. – Vol. 37, No. 4. – P. 369–385.
5. Barnes L. Religion, Education and Conflict in Northern Ireland // Journal of Beliefs Values. – 2005. – Vol. 26, No. 2. – P. 123–138.
6. Christmann K. Preventing religious radicalisation and violent extremism: A systematic review of the research evidence. – London: Youth Justice Board, 2012. – 77 p.
7. Gearon L. The Counter Terrorist Classroom: Religion, Education, and Security // Religious Education. – 2013. – Vol. 108, No. 2. – P. 129–147.
8. Moulin D. Religious Education in England After 9/11 // Religious Education. – 2012. – Vol. 107, No. 2. – P. 158–173.
9. Prevent Strategy. – London: HM Government, 2011. – 116 p.
10. The Change Institute. Study on the best practices in cooperation between authorities and civil society with a view to the prevention and response to violent radicalisation. – London: The Change Institute, 2008. – 135 p.
11. Aik Saath – Together as One. // Internet source: <https://www.belongnetwork.co.uk/about-us/stories/aik-saath-together-as-one/> (access data: 18.01.2024).
12. Щербakov В. С. Современная подготовка педагогов школы к противодействию религиозному экстремизму (на примере преподавателей курсов «Основы безопасности жизнедеятельности») // Казанский педагогический журнал. – 2015. – Т. 3, № 6–3. – С. 76–79.
13. Юнусова А. Б. Женщины в экстремистских сообществах // Научный журнал. – 2017. – № 1 (14). – С. 1–4.

14. Quartermaine A. Discussing terrorism: a pupil-inspired guide to UK counter-terrorism policy implementation in religious education classrooms in England // British Journal of Religious Education. – 2016. – Vol. 38, No. 1. – P. 1.

Сведения об авторах

Мухитдинов А.А. – докторант 2-курса факультета послевузовского образования, Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции.

Хусаинов О.Б. – доцент кафедры международного права, Института Сорбонна-Казахстан, КазНПУ им.Абая, к.ю.н.

Байгелова Н.Е. – доцент кафедры социально-гуманитарных наук, Университета Международного бизнеса им. К.Сагадиева к.ю.н.

Мухитдинов А.А. – жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің 2-курс докторанты, Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы, полиция подполковнигі.

Хусаинов О.Б. – халықаралық құқық кафедрасының доценті, Сорбонна-Қазақстан институты, ҚазҰПУ.Абай.

Байгелова Н.Е. – доцент әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар кафедрасы, з.ғ.к., Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті.

Mukhitdinov A.K. – doctoral student of the 2nd year of the Faculty of Postgraduate Education, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Lieutenant Colonel of Police.

Khusainov O.B. – associate Professor, International Law Department, Sorbonne-Kazakhstan Institute, Abai KazNPU, Candidate of Legal Sciences.

Baigelova N.Ye. - Associate Professor, Department of Social and Humanitarian Sciences, K.Sagadiev University of International Business.

Т.К. Акимжанов¹, Ж.Р. Дильбарханова², А.Р. Алимбетова³

¹НИИ права университета «Туран», Алматы, Казахстан

²Алматинская академия МВД РК им. М.Есбулатова, Алматы, Казахстан

³Институт «Педагогика, бизнес и право» Алматинского гуманитарно-экономического университета, Алматы, Казахстан

О РЕАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ В РАМКАХ ДЕЙСТВУЮЩЕЙ КОНЦЕПЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ДО 2030 ГОДА

Статья посвящена актуальной и практически значимой проблеме. Авторами рассматриваются актуальные проблемы теоретического и прикладного характера, связанные с уголовной политикой Республики Казахстан как одной из составных частей правовой политики и показано ее значение в сфере противодействия преступности.

Исходя из основных направлений государственной правовой политики Республики Казахстан, выводы, предложения и рекомендации, реализация которых будет способствовать улучшению правоприменительной практики и более эффективной реализации проводимой уголовной и уголовно-правовой политики в государстве, поскольку предполагают внесение изменений и дополнений в действующее уголовное и уголовно-исполнительное законодательство Республики Казахстан.

В подготовленной авторами статье предпринята попытка сформулировать научное обоснование стратегии развития уголовной политики, а также комплексного исследования уголовно-правовых, криминологических и социальных проблем при ее реализации в Республике Казахстан на очередную десятилетнюю перспективу.

Выводы и рекомендации по совершенствованию реализации уголовной политики Республики Казахстан основаны на полученных результатах проведенного исследования, обоснованы, актуальны и будут способствовать построению Нового Казахстана.

Ключевые слова: концепция, правовая политика, уголовная политика, реализация уголовной политики, эффективность уголовной политики.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының қазіргі тұжырымының шеңберіндегі заманғы қылмыстық саясатты жүзеге асыру туралы

Мақала өзекті және практикалық маңызды мәселеге арналған. Авторлар құқықтық саясаттың құрамдас бөліктерінің бірі ретінде Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатына қатысты өзекті теориялық және қолданбалы мәселелерді қарастырып, оның қылмыспен күрес саласындағы маңыздылығын көрсетеді.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік құқықтық саясатының негізгі бағыттарын негізге ала отырып, оларды іске асыру құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге және мемлекетте жүргізіліп жатқан қылмыстық және қылмыстық-атқару саясатын тиімдірек іске асыруға ықпал ететін қорытындыларды, ұсыныстар мен ұсынымдарды, өйткені олар Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық және қылмыстық-құқықтық заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізуді көздейді.

Авторлар дайындаған мақалада қылмыстық саясатты дамыту стратегиясының ғылыми негіздемесін тұжырымдауға, сондай-ақ Қазақстан Республикасында оны жүзеге асыру кезінде қылмыстық-құқықтық, криминологиялық және әлеуметтік мәселелерді жан-жақты зерттеуге талпыныс жасалған. алдағы онжылдық перспектива.

Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатын іске асыруды жетілдіру бойынша қорытындылар мен ұсыныстар зерттеу нәтижелеріне негізделген, негізделген, өзекті және Жаңа Қазақстан құрылысына ықпал етеді.

Түйінді сөздер: тұжырымдама, құқықтық саясат, қылмыстық саясат, қылмыстық саясатты жүзеге асыру, қылмыстық саясаттың тиімділігі.

On the implementation of modern criminal policy within the framework of the current concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030

The article is devoted to an actual and practically significant problem. The authors examine current theoretical and applied problems related to the criminal policy of the Republic of Kazakhstan as one of the components of legal policy and show its importance in the field of combating crime.

Based on the main directions of the state legal policy of the Republic of Kazakhstan, conclusions, proposals and recommendations, the implementation of which will contribute to the improvement of law enforcement practice and more effective implementation of the ongoing criminal and penal policy in the state, since they involve introducing changes and additions to the current criminal and penal law legislation of the Republic of Kazakhstan.

In the article prepared by the authors, an attempt is made to formulate a scientific justification for the strategy for the development of criminal policy, as well as a comprehensive study of criminal legal, criminological and social problems during its implementation in the Republic of Kazakhstan for the next ten-year perspective.

Conclusions and recommendations for improving the implementation of the criminal policy of the Republic of Kazakhstan are based on the results of the study, are justified, relevant and will contribute to the construction of a New Kazakhstan.

Keywords: concept, legal policy, criminal policy, implementation of criminal policy, effectiveness of criminal policy.

Введение. Реализация основных положений уголовной политики Республики Казахстан, по мнению авторов статьи, которое основано на мнении известных ученых в данной сфере, изучении правоприменительной практики как в Казахстане, так и странах дальнего и ближнего зарубежья, позволит улучшить реализацию таких важных приоритетных направлений проводимой в стране правовой политики, как сохранение стабильности в обществе и обеспечение должного правопорядка и согласия в обществе, которые необходимы для поступательного развития экономики, права, политики и других институтов гражданского общества.

Поскольку уголовная политика как часть всей правовой политики государства охватывает многие вопросы правового регулирования, и особенно в части назначения уголовных наказаний, следует принимать во внимание все происходящие изменения в состоянии и структуре преступности, анализе ее количественных и качественных показателей, которые свидетельствуют о наличии негативных изменений (рост ежегодно совершаемых и регистрируемых в Едином реестре досудебного расследования (далее - ЕРДР) общественно-опасных деяний (преступлений, уголовных проступков) в Республике Казахстан) говорят о наличии серьезных проблем в сфере правопонимания и борьбы с преступностью.

Обеспечение национальной безопасности нашего государства является главной стратегической задачей, поскольку необеспечение национальной безопасности государства влечет потерю его суверенитета.

Поэтому в Республике Казахстан вопросы обеспечения национальной безопасности были нормативно урегулированы на законодательном уровне - 6 января 2012 года принят Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан». Наряду с указанными в данном Законе угрозами угрозам национальной безопасности, к ним отнесены

именно негативные изменения, происходящие в структуре и динамике самой преступности в Республике Казахстан [1, с. 53].

Вместе с тем, по причине многих факторов объективного и субъективного характера, криминогенная обстановка в Республике Казахстан длительное время остается не достаточно стабильной, так как имеют место негативные тенденции сохраняющегося роста, особенно наиболее опасных видов преступлений (тяжкие, особо тяжкие), а также большой доли преступлений небольшой и средней тяжести. Среди зарегистрированных в ЕРДР основную долю составляют общеуголовные преступления.

Важное значение на изменение криминальной ситуации в Республике Казахстан имеют не только количественные, но и качественные показатели преступности (состояние, структура, динамика, коэффициент общей преступности, индекс судимости, характер преступности, цена преступности и др.) [2, с. 48-54]: имеют место новые проявления преступности, появление новых, ранее неизвестных правоприменительной практике преступлений, связанных с цифровизацией и изменениями в экономике страны, представляющих повышенную общественную опасность. Это, например, виды преступлений, связанные с коррупцией, наркотиками, терроризмом и экстремизмом, в информационной сфере, организованная преступность и другие.

Изменяющиеся в негативную сторону количественные и качественные показатели преступности негативно влияют и на само общество, особенно на его нравственные характеристики, отношения между людьми, способствуют усилению в нем социально-психологической напряженности, снижению уровня доверия населения правоохранительной системе и в целом государству, что в свою очередь препятствует проведению указанных реформ.

Изучая историю развития суверенного Казахстана после распада бывшего СССР и приобретения суверенитета, мы выделили в динамике такие исторические этапы развития уголовной политики, начиная с 1991 года (со дня объявления о независимости РК) и заканчивая настоящим временем, то есть началом 2024 года.

На первом, переходном, этапе развития уголовной политики нашего государства (1991-1997 годы) вносились различные изменения в законодательство Казахской ССР, и готовилась правовая база суверенной Республики Казахстан.

Второй этап развития уголовной политики охватывает период с 1997 по 2014 годы, который характеризуется принятием новых для суверенного Казахстана Уголовного, Уголовно-процессуального, Уголовно-исполнительного кодексов Республики Казахстан.

Третий этап развития уголовной политики Республики Казахстан берет начало с 2015 года, со дня вступления в силу принятых в 2014 году новых Уголовного, Уголовно-процессуального, Уголовно-исполнительного кодексов, Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях по настоящее время.

Мы взяли за основу развития уголовной политики действующие УК, УПК, УИК РК, так как они определяют содержание проводимой правоприменительной деятельности правоохранительных органов.

В настоящее время, содержание проводимой уголовной политики основано на утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» [3], а также целевых установках, сформулированных в ежегодных Посланиях народу Казахстана Президентом Республики Казахстан К-Ж.К.Токаевым .

Материалы и методы. Методологическую основу проведенного исследования составляют современная доктрина юриспруденции, диалектико-материалистический метод познания, а также частно-научные методы: исторический, логический, сравнительно-правовой, системно-структурный, конкретно-социологический, статистический, исторический, а также методы анализа и синтеза.

Методологической основой исследования являются базовые положения правовой науки, интерпретированные применительно к теме рассматриваемой в статье в соответствии с

общенаучными принципами и способами построения теоретико-прикладных исследований.

Данные методы позволили исследовать состояние борьбы и противодействия преступности в процессе реализации уголовной политики государства, особенно в части назначения уголовных наказаний.

Особое внимание было уделено исследованию противодействия и борьбы с преступностью путем реализации уголовной политики с применением уголовных наказаний, укреплению правопорядка и профилактике преступности.

Эмпирической базой исследования явились официальные статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, следственно-судебная практика, материалы проведенного конкретно-социологического исследования.

В ходе написания статьи авторы опирались на общепринятые фундаментальные положения общей теории права, труды по конституционному, уголовному, уголовно-исполнительному праву, криминологии.

Основная часть. Вопросам понимания и сущности уголовной политики учеными советского и постсоветского периодов уделено немало внимания. По данной проблеме было издано немало учебных пособий, монографий, научных статей, в которых были освещены суть уголовной политики, ее понятие, содержание, этапы развития и другие направления правовой политики.

Однако, как отмечают многие известные ученые-криминологи, определяя преступность как негативное, социально изменчивое явление, нетрудно заметить, что и уголовная политика должна строиться с учетом данного понимания преступности, особенно ее изменчивого характера.

В противном случае система противодействия преступности, которая строится на основе уголовной политики того или иного государства, отстанет от реалий и будет неэффективной.

История противодействия и борьбы с преступностью показала, что для достижения успеха в данном направлении необходимы концептуальные идеи, подробные и научно обоснованные планы на государственном уровне, эффективная их реализация, профессионально подготовленные кадры, приемлемое законодательство, материально-финансовое и техническое, научное обеспечение данного процесса.

Приведем примеры из исторического развития процесса противодействия преступности.

Так, а ранее действовавшей Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года было указано, что важнейшим звеном правовой политики государства является уголовная политика, совершенствование которой осуществляется путем комплексной, взаимосвязанной коррекции уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного права, а также правоприменения [4].

Также, в указанной Концепции правовой политики Республики Казахстан была отмечена роль современного состояния уголовного права, указано, что можно констатировать, что в целом обеспечено его поступательное развитие. Действующий Уголовный кодекс - достаточно эффективный инструмент борьбы с преступностью и уголовно-правовой защиты прав и свобод человека, интересов государства и общества [4].

Как видим, данная Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года была утверждена Указом Президента Республики Казахстан и поэтому отражает позицию всего государства.

О роли уголовного права достаточно емко было записано и в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года», где в п. 4.10 было отмечено, что важным направлением правовой политики является политика государства в области противодействия преступности.

Современная уголовно-правовая политика нацелена на обеспечение безопасности личности, ее прав и свобод, а также общества и государства от криминальных угроз.

Важно выработать механизмы, направленные на обеспечение стабильности уголовного и уголовно-процессуального законодательства.

Для достижения целей уголовного законодательства необходимо решение следующих вопросов:

- совершенствование уголовного законодательства и практики его применения с учетом требований международно-правовых стандартов в области прав человека, противодействия преступности и особенностей национальной правовой системы, а также выработка нового понятия уголовного правонарушения;
- совершенствование механизмов назначения наказания по уголовным правонарушениям;
- оптимизация уголовного законодательства с одновременной коррекцией уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства;
- достижение качественного улучшения криминогенной обстановки в стране [3].

Большое внимание развитию уголовного законодательства РК и его института наказания было уделено в послании от 1 сентября 2022 года Президентом страны К.К.Токаевым который отметил, что следует провести ревизию Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов, избавиться от всего, что фактически не работает или препятствует правосудию [5].

Оценивая современное состояние уголовного права, как базовой отрасли права для отраслей права криминального цикла и науки, можно констатировать, что, в целом, обеспечено его поступательное развитие.

Вместе с тем негативные изменения в количественных и качественных характеристиках преступности свидетельствуют о необходимости дальнейшего совершенствования процесса противодействия и борьбы с ней, в том числе и в вопросах назначения уголовных наказаний, выработке комплексных решений по противодействию и предупреждению преступлений на общем и специально-криминологическом уровнях.

Кроме этого, в круг современной уголовной политики входит определение новых стратегических задач по противодействию преступности, особенно ее таким отдельным видам, как террористическая и экстремистская преступность.

Успешное решение задач уголовной политики связано со многими аспектами, которые в комплексе обеспечивают уровень эффективности противодействия и борьбы с преступностью, которые должны быть научно и экономически обоснованными, продуманными, взвешенными и, самое главное, своевременными.

В ходе исследования проблем противодействия преступности следует осуществлять разработку новых теоретических основ современной концепции уголовной политики, ее доктрины, которая не только обеспечила бы комплексное противодействие современной преступности, но и улучшила бы качество жизни граждан страны, а также самих сотрудников правоохранительных органов.

Особенно в данной сфере имеет повышенный интерес противодействие преступности путем применения уголовных наказаний, так как уголовное наказание при правильном и умелом его применении является действенным инструментом воздействия на преступность и преступников.

Как известно, успехом любой программы, концепции, плана мероприятий является их научная обоснованность, достоверность, материальное, техническое и финансовое обеспечение, а также выполнимость; без соблюдения указанных требований трудно обеспечить их реализацию.

Вместе с тем, реализация уголовной политики и ее эффективность в немалой степени зависят от субъекта реализации. Если в качестве субъекта реализации определена какая-либо временная комиссия с непонятным статусом, то успеха в решении поставленных задач, как правило, трудно будет достичь.

Ярким примером неэффективного воздействия на преступность в Республике Казахстан, ее причин является борьба с коррупционной преступностью, поскольку даже при наличии правовой базы, документов концептуального характера, жесткостью уголовного

законодательства, субъекта противодействия наделенного большими полномочиями не дают желаемых результатов, так как коррупция не только не снизилась, но судя по громким уголовным делам в отношении ответственных должностных лиц, имеет свое продолжение и широкое распространение в обществе.

Также на эффективность реализации уголовной политики государства, в том числе и в части назначения уголовных наказаний, влияет и политическая воля руководства страны.

Например, при реализации уголовной политики в части назначения уголовных наказаний у нас в стране была предложена двухвекторная политика, сущность которой заключена в более гибком проведении уголовной политики страны, использовании различных компромиссов, уступок, с целью повышения эффективности уголовных наказаний и более качественном исполнении наказаний и вместе с тем ужесточая ответственность за тяжкие и особо тяжкие преступления.

Как нам представляется, теория противодействия преступности, осуществляемая в период суверенного развития страны, основанная на положениях Закона Республики Казахстан «О профилактике правонарушений», должна вытекать и в то же время формировать волю законодателя и обеспечивать дальнейшее ее развитие, а также избегать формального подхода со стороны ее субъектов, то есть правоприменителей [6].

Основой для успешной реализации уголовной политики в стране являются положения, закрепленные в Конституции РК, в которой Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы [7, с. 4].

Наличие в условиях формирующегося правового государства достаточной правовой базы для успешного противодействия преступности позволит уголовной политике как составной части правовой политики государства создать необходимые условия для успешного выполнения специфических государственных функций по борьбе с преступностью и ее предупреждению.

Для Казахстана исследование сущности уголовной политики, особенно в части назначения уголовных наказаний, является новым и мало изученным. В рамках проведенного исследования авторы обратились к трудам ученых-юристов советского и постсоветского периодов.

Чтобы полнее рассмотреть механизм реализации уголовной политики государства в сфере назначения уголовных наказаний, рассмотрим содержание самой уголовной политики.

Наиболее активно данные вопросы исследовались учеными советского периода, особенно в 60-80-е годы прошлого столетия.

Большой вклад в формирование современной уголовной политики внесли такие ученые, как Х.Д. Аликперов, А.И. Долгова, Н.Ф. Кузнецова, А.И. Коробеев, В.Ф. Лапшин, Н.А. Лопашенко А.В. Наумов, В.С. Овчинский, А.И. Рарог, В.И. Селиверстов и др.

Среди казахстанских ученых можно выделить следующих ученых:

Н.М. Абдирова, Т.К. Акимжанова, А.Н. Ахпанова, К.Ж. Балтабаева, И.Ш. Борчашвили, Е.И. Каиржанова, М.Ч. Когамова, А.Мизамбаева, А.Х. Миндагулова, Р.Т. Нуртаева, Е.А. Онгарбаева, С.М. Рахметов, И.И. Рогова, Г.Р. Рустемову, А.Б. Скакова, Б.К. Шнарбаева и др.

Труды советских, постсоветских, отечественных исследователей способствовали развитию научных основ современной уголовной политики и определению перспективных направлений по ее дальнейшему развитию.

К числу фундаментальных работ по проблемам борьбы и противодействия преступности на концептуальном уровне относятся работы С.В. Бородина [8], В.Н. Кудрявцева [9], С.С. Босхолова [10], Р.В. Жубрина [11] и др.

Среди казахстанских авторов можно выделить работы А.Х. Миндагулова «Профилактика преступлений» (2005) [12], Е.О. Алауханова и З.С. Зарипова «Профилактика преступлений» (2008) [13], Е.И. Алауханова «Антикоррупционная правовая политика» (2009) [14]; Пути совершенствования уголовной политики Республики Казахстан: коллективная монография. - Алматы, (2020) [15], Алимбетовой А.Р., Акимжанова Т.К. Уголовная политика

в области назначения наказания в свете действующего уголовного законодательства Республики Казахстан: Монография – Алматы, университет «Туран», (2023) [16] и др.

Более того, реализация уголовной политики государства тесно связана и с обеспечением национальной безопасности в Республике Казахстан, так как преступность и ее различные проявления отнесены к угрозам национальной безопасности.

Важное значение на изменение криминальной ситуации в Республике Казахстан имеют не только количественные, но и качественные показатели преступности (состояние, структура, динамика, коэффициент общей преступности, индекс судимости, характер преступности, цена преступности и др.) [17, с.32], а также новые проявления преступности, появление новых, ранее неизвестных правоприменительной практике преступлений, связанных с цифровизацией и изменениями в экономике страны, представляющих повышенную общественную опасность.

Это, например, такие виды уголовных правонарушений, связанные с коррупцией, наркотиками, терроризмом и экстремизмом, в информационной сфере, организованной преступности и другие.

Изменяющиеся в негативную сторону количественные и качественные показатели преступности негативно влияют и на само общество, особенно на его нравственные характеристики, отношения между людьми, способствуют усилению в нем социально-психологической напряженности, снижению уровня доверия населения правоохранительной системе и в целом государству, что в свою очередь препятствует проведению указанных реформ.

Ярким примером влияния криминальных структур на Казахстан явились январские события 2022 года, когда мирные демонстрации граждан, недовольных социально-экономическим положением в стране под влиянием террористов и экстремистов превратились в массовые беспорядки сопровождаемые погромами, поджогами, убийствами как сотрудников правоохранительных органов и военнослужащих, так и мирных граждан. За несколько дней массовых беспорядков был нанесен значительный ущерб государственным и иным учреждениям среднего и малого бизнеса, убито 238 человек, в том числе 19 сотрудников правоохранительных органов и военнослужащих.

На протяжении нескольких дней январской трагедии Республика Казахстан, тридцатилетие которой торжественно отмечала вся страна буквально в последние дни декабря 2021 года, оказалась на грани разрушения. Поскольку правоохранительные и специальные государственные органы, вооруженные силы, призванные обеспечивать национальную и общественную безопасность, правопорядок в обществе по различным причинам объективного и субъективного характера, которые еще выясняются в настоящее время, оказались деморализованными и не способными выполнять свои функции.

И только решительность и мужество Президента РК К-Ж.К.Токаева, проявленные в те трагические январские дни, позволили сохранить не только стабильность в обществе, безопасность ее граждан, но и само государство.

Благодаря высокому международному авторитету Президента РК К-Ж.К.Токаева удалось в кратчайшие часы организовать прибытия войск ОДКБ, что смогло стабилизировать и нормализовать обстановку в Казахстане в достаточно короткое время.

Достаточно подробная и объективная оценка январской трагедии была дана 3 января 2024 года в интервью Президента Республики Казахстан К-Ж.К.Токаева газете «Егемен Казакстан» [18].

Реализация указанных положений уголовной политики Республики Казахстан, по мнению авторов, которое основано на мнении известных ученых в данной сфере, изучении правоприменительной практики, как в Казахстане, так и странах дальнего и ближнего зарубежья, позволит улучшить реализацию таких важных приоритетных направлений проводимой в стране правовой политики, как сохранение стабильности в обществе и обеспечение должного правопорядка и согласия в обществе, которые необходимы для поступательного развития экономики, права, политики и других институтов гражданского

общества.

Для повышения эффективности противодействия преступности необходима более точная и полная диагностика самой преступности, дополнительные методики ее исследования, использование математических методов анализа преступности, позволяющих не только добиваться точных результатов в определении количественных и качественных показателей преступности, но и делать прогноз на ближайшую и дальнюю перспективу. Прогностическое направление поможет вносить своевременные коррективы в законодательство, в организационные аспекты работы правоохранительных органов. То есть требуется активная, научно обоснованная концептуальная работа по совершенствованию уголовной политики Республики Казахстан.

Для повышения эффективности противодействия преступности необходим комплекс мероприятий, о чем указывал известный советский ученый С.В. Бородин. Он подробно охарактеризовал проводимые государством меры по противодействию преступности того периода - советскую уголовную политику, которая, по мнению цитируемого автора, ориентирует различные силы общества на борьбу с преступностью на комплексной основе. Комплексную программу борьбы с преступностью необходимо разрабатывать на базе широкого сотрудничества не только криминологов и юристов более широкого профиля, но и экономистов, философов, психологов, педагогов и др. [8, с.18].

Большое внимание при разработке теории уголовной политики обращалось на понятийный аппарат. Так как преступность - это изменчивое явление, то появлялись новые виды преступности, которые требовали пересмотра не только имеющегося понятийного аппарата, но и законодательства Республики Казахстан.

Прежде чем перейти к раскрытию сущности термина «уголовная политика» рассмотрим понятие слова «политика» вообще.

Обратимся к словарю русского языка Ожегова С.И. Так, слово политика рассматривается в трех значениях: 1) деятельность государственной власти, партии или общественной группы в области внутригосударственных или внешних отношений, определяемая интересами этой власти, партии, группы; 2) вопросы и события общественной государственной жизни; 3) образ действий, направленных на достижение чего-нибудь, определяющих отношения между людьми [19, с.542].

Поскольку слово «политика» охватывает сферу общественных отношений, то оно достаточно широкое по смыслу и содержанию, так как речь идет об обществе и общественных отношениях.

Применительно к рассматриваемой теме уголовная политика является деятельностью государственных, в нашем случае государственных, правоохранительных, органов в сфере борьбы с преступностью.

В юридической и социальной науке содержание слова «политика» очень разностороннее. Например, по мнению Х.Х. Матузова, под политикой следует понимать область взаимодействия различных социальных групп, партий, наций, народов, государств, правительства и населения, граждан и их объединений [20, с. 5].

Поскольку уголовная политика является частью правовой политики, а правовая политика, в свою очередь, есть часть общей политики, то основные подходы к определению общей политики характерны и для такой более узкой сферы, как уголовная политика.

Для подтверждения наших суждений приведем точки зрения известных ученых юристов советского и постсоветского периодов.

Как считали известные ученые советского периода, уголовная политика представляет собой такое направление советской политики, в рамках которого определяются исходные требования борьбы с преступностью посредством разработки и осуществления широкого круга предупредительных мер, создания и применения правовых норм материального, процессуального и исполнительного уголовного права, устанавливающих криминализацию и пенализацию, а когда нужно - декриминализацию и депенализацию деяний, а также посредством определения круга допустимых в борьбе с преступностью мер государственного

принуждения [21, с.49].

По мнению известного ученого Г.М. Миньковского, политика борьбы с преступностью является частью внутренней политики, обеспечивающей эффективное функционирование экономической, политической сфер государственного строительства [22, с.32].

В юридической науке встречаются различные подходы к толкованию сущности уголовной политики.

Первая группа ученых давала весьма широкое толкование понятия уголовной политики, так как связывала с этим направлением деятельность не только правоохранительных, но и иных государственных органов и общественных организаций, у которых борьба с преступностью не входила в их прямую сферу деятельности (А.А. Герцензон, М.И. Ковалев, Ю.А. Воронин и др.).

Вторая группа ученых (С.В. Бородин, И.М. Гальперин, В.И. Курляндский, А.С. Сенцов, Н.А. Стручков и др.) к содержанию уголовной политики относили только правоохранительные органы, то есть, по их мнению, речь должна идти только о специально уполномоченных государством органов.

По нашему мнению, данная позиция ученых не совсем логична, так как вне уголовной политики оказались криминологические, на наш взгляд самые эффективные и масштабные, меры предупреждения преступности.

Об этом достаточно убедительно высказался другой известный советский ученый П.С. Дагель, сторонник широкого толкования уголовной политики, по мнению которого при узком понимании содержания уголовной политики выпадают предупреждение, профилактика преступности [23, с.15].

Более узкое толкование уголовной политики сформулировал другой ученый Н.А. Беляев, по мнению которого при реализации уголовной политики речь должна идти только о тех уполномоченных государством органах, которые ведут борьбу с преступностью с помощью наказания [24, с15]. То есть цитируемый автор связал напрямую уголовную политику с уголовными наказаниями. По его мнению, речь идет не просто о специальных органах, а тех органах, которые уполномочены государством на применение наказания.

Как нам представляется, при определении содержания уголовной политики мы должны исходить из содержания самой уголовной политики и выработки мер по противодействию (предупреждению) преступности.

Поэтому искусственное сужение рассматриваемого понятия не совсем оправдано.

По нашему мнению, уголовная политика Республики Казахстан представляет собой государственную политику в сфере борьбы с преступностью, независимо от содержания компетенции субъектов реализации уголовной политики.

Тем более компетенция субъектов, уполномоченных государством для реализации уголовной политики, может быть постоянной, временной или даже разовой на период осуществления того или иного мероприятия.

Общим для уголовной политики является то, что она включает в себя отрасли права криминального цикла, суть которых, как известно, имеет принудительный характер, а содержание - наказание или угроза использования наказания, так называемая специальная превенция, превентивные меры.

Например, по мнению В.В. Зубкова, вопрос о выделении уголовной политики как самостоятельной составляющей единого правового воздействия на преступность как государственной политики в рамках борьбы с преступностью, оценивая их с позиций соблюдения всех конституционных норм и принципов, обеспечивающих защиту человека, его жизни, прав, свобод и законных интересов, вполне логичен и закономерен [25, с.103; 26, с. 143].

По нашему мнению, причинами недостаточной эффективности проводимой уголовной политики являются следующие наиболее важные и визуально ощущаемые факторы: 1) недостатки в правовом регулировании самого процесса борьбы с преступностью (несовершенство уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного

законодательства); 2) просчеты и недостатки в деятельности правоохранительных и специальных органов, проблемы их кадрового обеспечения и недостаточная координация их деятельности; 3) неготовность гражданского общества к участию в процессе противодействия с преступностью; 4) отсутствие должного научного обеспечения процесса борьбы с преступностью и его прогнозирование и другие.

На протяжении последних десятилетий в государстве осуществляется практически непрерывное реформирование юридической сферы, направленное на укрепление законности, усиление борьбы с преступностью, повышение качества работы правоохранительных органов.

Как известно, уголовное наказание всегда занимало центральное место в проводимой Республикой Казахстан государственной правовой политике, поскольку является одним из важных и действенных инструментов влияния на преступников и преступность в целом.

Ужесточая или ослабляя уголовную ответственность за совершаемые общественно опасные деяния, изменяя уголовное законодательство путем криминализации или декриминализации отдельных составов Особенной части УК РК, государство этим самым мониторит и постоянно поддерживает необходимый баланс для повышения эффективности противодействия преступности.

Порой было трудно определить ту золотую середину строгости уголовных наказаний, поскольку излишнее ужесточение санкций или, напротив, чрезмерная мягкость назначаемых уголовных наказаний могут вызвать не только рост преступности или некоторых ее видов, но даже и другие, которые вызывают нежелательную реакцию гражданского общества

Более широкое толкование уголовной политики дают современные российские ученые, которые связывают ее с непосредственным процессом противодействия преступности [27, с. 427-428].

Интересную позицию высказал российский исследователь Ю.И. Бытко. Автор монографии сделал следующий вывод, что политику, называемую уголовной, в самом широком смысле целесообразно определять как политику борьбы с преступностью. В рамках этой политики необходимо различать следующие отрасли (виды) политики: уголовная политика (политика в сфере совершенствования законов, обеспечивающих борьбу с преступностью),

уголовно-правоприменительная (политика в области назначения уголовных наказаний судами), криминологическая политика (политика в сфере ресоциализации осужденных лиц и применении иных мер профилактического воздействия) [28, с. 60].

Затем Ю.И. Бытко отмечает, что уголовная политика даже в таком узком смысле - это очень и очень сложное явление, многогранное и научно многогранное, требующее постоянных серьезных коллективных исследований с разных сторон [28, с. 60].

Поскольку преступность, выступающая в качестве основного объекта уголовной политики, является сложным социальным и негативным явлением того или иного общества, то уголовная политика представляет собой сложное, многогранное социальное образование, объектом которой являются преступления и совокупность преступлений, совершенных, совершаемых в настоящее время или которые могут быть совершены в будущем.

Чтобы конкретизировать исследуемые вопросы, в структуре уголовной политики следует выделить ее цель, содержание и субъекты.

Цель уголовной политики заключается в обеспечении эффективного воздействия на преступность, ее причины и условия, а также выработке новых предложений по предупреждению преступности, которые должны быть реальными, научно обоснованными, выполнимыми, подкрепленными финансово, с наименьшими социальными затратами и издержками.

Содержание уголовной политики – сама стратегия достижения поставленных целей, то есть механизм постановки и достижения желаемых результатов в противодействии преступности путем использования широкого круга предоставленных законодательством средств и методов воздействия на преступность и преступников, в том числе и посредством назначения и исполнения уголовных наказаний.

Виды уголовной политики – это основные направления воздействия данного вида противодействия преступности. (криминологическая (научно-прогностическая) политика; уголовно-правовая политика; уголовно-процессуальная политика; оперативно-розыскная политика; предупредительно-профилактическая политика; уголовно-исполнительная политика.).

Заключение. Исследование применения института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания позволило сформулировать следующие выводы и предложения.

1. Уголовная политика Республики Казахстан является важной частью всей правовой политики государства и призвана обеспечивать общественную безопасность и правопорядок в государстве и нуждается в постоянном обновлении и переосмыслении, так как от ее эффективной реализации зависит стабильность экономического, социального и политического развития общества и государства.

2. Следует на концептуальном уровне провести диагностику преступности, причин и условий, а также исследовать прогностическое направление самой преступности, приняв во внимание социально-демографические, криминологические, уголовно-правовые, психологические и иные характеристики личности преступника, осужденного за совершенные преступления. Предвидеть какие изменения преступности в ближайшей и отдаленной перспективе с тем, чтобы своевременно выработать упреждающую стратегию противодействия ей.

Для чего и в целях усиления научного обеспечения правоприменительной деятельности создать в составе Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан Казахский НИИ по изучению проблем преступности и выработки мер по противодействию ей, а также в составе МВД Республики Казахстан - Научно-исследовательский институт МВД РК на правах самостоятельного департамента или комитета. Укомплектовать указанные подразделения сотрудниками с опытом научно-исследовательской и практической работы в правоохранительных органах.

3. В целях активизации исполнения Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года предлагается разработать и утвердить Комплексный план мероприятий по реализации основных мероприятий, вытекающих из положений Концепции и утвердить его постановлением Правительства Республики Казахстан или Указом Президента Республики Казахстан.

4. В целях упорядочения и конкретизации проводимой уголовной политики в Республике Казахстан, следует выделить такие ее самостоятельные направления, как:

- 1) криминологическая (научно-прогностическая) политика;
- 2) уголовно-правовая политика;
- 3) уголовно-процессуальная политика;
- 4) оперативно-розыскная политика;
- 5) предупредительно-профилактическая политика;
- 6) уголовно-исполнительная политика.

Это позволит не только конкретизировать содержание уголовной политики, но и более предметно и эффективно воздействовать на преступность и повысить эффективность мер предупредительного и профилактического воздействия.

5. Для повышения эффективности противодействия преступности предлагается в целях активизации реализации Закона Республики Казахстан «О профилактике правонарушений» разработать и утвердить Правительством Республики Казахстан Комплексный план мероприятий по реализации Закона Республики Казахстан «О профилактике правонарушений».

В качестве организационных мер проработать возможность введения должности вице-Премьера РК по профилактике правонарушений, заместителей акимов областей, городов, районов по профилактике правонарушений. В структуре МВД РК ввести должность вице-министра по профилактике правонарушений, создать департамент (комитет) профилактики со

структурными подразделениями на уровне областных, городских и районных подразделений полиции.

Усиление профилактической направленности противодействия преступности позволит не только осуществлять превентивные меры на более ранних стадиях готовящихся уголовных правонарушений, но и значительно сократить затраты государства на эти цели, так как намного легче, дешевле и эффективнее предупредить любое преступление, чем .

6. В рамках реализации требований Президента РК К.-Ж.К. Токаева об усилении роли гражданского общества и построения «слышащего, справедливого государства» и полного исключения возникновения протестных настроений в обществе, создать на уровне республики, области, города, района, села дворцы (дома) демократии, в которых могли собираться граждане РК, объединения, партии для обсуждения и оперативного разрешения накопившихся проблем с приглашением на них руководителей служб республиканских, областных, городских районных, поселковых органов и по возможности разрешения их на месте, в целях недопущения возникновения на «ровном» месте, как это нередко происходит, а тем более разрастания протестных настроений и недовольств в адрес государственных органов и должностных лиц.

Предпринять комплекс мер, направленный на повышение авторитета правоохранительных органов путем их сближения с гражданским обществом в вопросах борьбы и противодействия преступности, так как борьба с преступностью - это задача не только правоохранительных и специальных органов, но и гражданский долг каждого члена нашего общества.

Список использованных источников

1. О национальной безопасности Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года // Правоохранительные органы: сборник законодательных актов. – Алматы, 2019. - С. 50-70.
2. Криминология: учебник /М.П.Клейменов.- 3-е изд., перераб. и доп.- М.: Норма: ИНФРА-М, 2019. -400 с.
3. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674
4. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_. 18.01.2021.
5. Справедливое государство, единая нация, благополучное общество: Послание Президента Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года // «Казахстанская правда». - 2022. -2 сентября.
6. О профилактике правонарушений: Закон Республики Казахстан. - Алматы: ЮРИСТ, 2012. – 12 с.
7. Конституция Республики Казахстан. Практическое пособие.- Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2023.- 44 с.
- 8.Бородин С.В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы. - М.: Наука, 1990. – 272 с.
9. Кудрявцев В.Н. Стратегия борьбы с преступностью. - М.: Юристъ, 2003. – 352 с.
10. Босхолов С.С. Основы уголовной политики: конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. - М.: ЮрИнфоР, 1999 – 293 с.
11. Теоретические основы предупреждения преступности на современном этапе развития российского общества: монография / П.В. Агапов, Г.В. Антонов-Романовский, В.К. Артеменков и др.; под общ. ред. Р.В. Жубрина; Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – М.: Проспект, 2018. – 656 с.
12. Миндагулов А.Х. Профилактика преступлений: учебник. - Алматы: HAS, 2005. – 408 с.
13. Алауханов Е.О., Зарипов З.С. Профилактика преступлений: учебник. - Алматы: Заң әдебиеті, 2008. – 376 с.
14. Алауханов Е.О. Антикоррупционная правовая политика. - Алматы: Заң әдебиеті, 2009. - 256 с.
15. Пути совершенствования уголовной политики Республики Казахстан: коллективная монография. - Алматы, ТОО «Лантар Трейд», 2020 - 275 с.

16. Уголовная политика в области назначения наказания в свете действующего уголовного законодательства Республики Казахстан: Монография Алимбетова А.Р., Акимжанов Т.К.. – Алматы, университет «Туран», 2023.-180 с.
17. Криминология: учебное пособие. 2-е изд. Стандарт третьего поколения / под ред. В. Бурлакова, Н. Кропачева. - СПб.: Питер, 2016. - 304 с.
18. Газета "Егемен Казакстан" 3 января 2024 года.
19. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 60 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. - 25-е изд. испр. и доп. – М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2008. – 976 с.
20. Матузов Н.И.. Актуальные проблемы российской правовой политики // Государство и право. - 2001. - №10. - С. 5-9.
21. Загородников Н.И., Стручков Н.А. Направления изучения советского уголовного права // Сов. государство и право. - 1981. - №7. - С. 49-55.
22. Миньковский Г.М. Правовая политика в сфере борьбы с преступностью и проблемы законодательного регулирования этой борьбы // Проблемы формирования уголовной политики Российской Федерации и ее реализации органами внутренних дел. - М., 1995. - С. 32-40.
23. Дагель П.С. Проблемы советской уголовной политики. – Владивосток, 1982. – 124 с.
24. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации / Беляев Н.А. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. - 176 с.
25. Зубков А.И. Карательная политика России на рубеже тысячелетий. - М., 2000. – 84 с.;
26. Зубков В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. - М.: Из-во НОРМА, 2002. – 304 с.
27. Полный курс уголовного права: В 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. Т. 1. Преступление и наказание. - СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 1133 с.
28. Бытко Ю.И. Справедливость и уголовная политика: монография. - М.: Юридинформ, 2017. – 216 с.

Сведения об авторах

Акимжанов Т.К. - доктор юридических наук, профессор, директор НИИ права университета «Туран».

Дильбарханова Ж.Р. - доктор юридических наук, профессор, заместитель начальника Алматинской академии МВД РК имени М.Есбулатова, полковник полиции.

Алимбетова А.Р. – доцент кафедры «Экономика, услуги, право» Института «Педагогика, бизнес и право» Алматинского гуманитарно-экономического университета, доктор PhD.

Әкімжанов Т.Қ. – заң ғылымдарының докторы, профессор, «Тұран» университетінің Заң ғылыми-зерттеу институтының директоры.

Ділбарханова Ж.Р. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М.Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, полиция полковнигі.

Әлімбетова А.Р. – Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің Педагогика, бизнес және құқық институтының экономика, қызмет көрсету, құқық кафедрасының доценті.

Akimzhanov T.K. - Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Law of the University "Turan".

Dilbarkhanova Zh.R. - Doctor of Law, professor, deputy head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police colonel.

Alimbetova A.R. – Associate Professor of the Department of Economics, Services, Law of the Institute of Pedagogy, Business and Law of the Almaty Humanitarian and Economic University.

А.Г. Шидемов¹, К.М. Бишманов², А.А. Бейсеев³

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макан Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²«Центр по изучению проблем терроризма и экстремизма в Республике Казахстан»,
Алматы, Казахстан

³ Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Баримбек Бейсенова,
Караганда, Казахстан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПЕДОФИЛА

В данной статье рассматриваются криминологическая характеристика личности педофила. Сексуальные посягательства на половую неприкосновенность и половую свободу лиц, не достигших совершеннолетия, являются одной из самых злободневных и острых проблем казахстанского общества, поскольку деформация физического и психического развития несовершеннолетних и малолетних угрожает здоровью нации. Не понимающие характера совершаемых с ними сексуальных действий малолетние и несовершеннолетние лица легко становятся незащищенными жертвами, что возводит данный вид криминальных посягательств в ранг преступлений повышенной общественной опасности, вызывающих большой общественный резонанс.

Сексуальные посягательства оказывают негативное воздействие на нормальное физическое, психическое и духовно-нравственное развитие несовершеннолетних, что может крайне отрицательно повлиять на их дальнейшую жизнь. Опасность представляет также моральное развращение детей и подростков, формирование у них преждевременного нездорового полового интереса, развитие неправильного представления о половых взаимоотношениях и противоестественных нормах половой жизни.

Ключевые слова: педофил, сексуальность, проблема, несовершеннолетний, личность, характеристика.

Педофилдің жеке басының криминологиялық сипаттамасы

Бұл мақалада педофилдің жеке басының криминологиялық сипаттамасы қарастырылады. Кәмелетке толмаған адамдардың жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық еркіндігіне жыныстық қол сұғу қазақстандық қоғамның ең өзекті және өткір проблемаларының бірі болып табылады, өйткені кәмелетке толмағандар мен кәмелетке толмағандардың дене және психикалық дамуының деформациясы ұлт денсаулығына қауіп төндіреді. Олармен жасалатын жыныстық әрекеттердің сипатын түсінбейтін кәмелетке толмағандар мен кәмелетке толмағандар оңай қорғалмаған құрбандарға айналады, бұл қылмыстық қол сұғушылықтың бұл түрін үлкен қоғамдық резонанс тудыратын жоғары әлеуметтік қауіпті қылмыстар қатарына қосады.

Жыныстық зорлық-зомбылық кәмелетке толмағандардың қалыпты физикалық, психикалық және рухани-адамгершілік дамуына теріс әсер етеді, бұл олардың кейінгі өміріне теріс әсер етуі мүмкін. Сондай-ақ, балалар мен жасөспірімдердің моральдық азғындауы, оларда ерте зиянды жыныстық қызығушылықтың қалыптасуы, жыныстық қатынастар мен жыныстық өмірдің табиғи емес нормалары туралы қате түсініктің дамуы қауіп төндіреді.

Түйінді сөздер: педофил, жыныстық қатынас, проблема, кәмелетке толмаған, жеке тұлға, мінездеме.

Criminological characteristics of the pedophile's personality

This article examines the criminological characteristics of the pedophile's personality. Sexual assaults on the sexual integrity and sexual freedom of persons under the age of majority are one of the most pressing and acute problems of Kazakhstani society, since the deformation of the physical and mental development of minors and minors threatens the health of the nation. Minors and minors who do not understand the nature of sexual acts committed with them easily become unprotected victims, which elevates this type of criminal encroachments to the rank of crimes of increased public danger, causing a great public outcry.

Sexual assaults have a negative impact on the normal physical, mental, and spiritual and moral development of minors, which can have an extremely negative impact on their future lives. The danger is also the moral corruption of children and adolescents, the formation of premature unhealthy sexual interest in them, the development of a misconception about sexual relationships and unnatural norms of sexual life.

Keywords: pedophile, sexuality, problem, minor, personality, characteristic.

Введение. В последние годы наблюдается рост преступлений в отношении несовершеннолетних, совершаемых на сексуальной почве.

Криминогенная ситуация осложняется ростом удельного веса преступлений с особо квалифицирующими признаками состава. Это особая жестокость, малолетний возраст потерпевшего, тяжесть последствий.

Значительная доля сексуальных преступлений характеризуется криминологическим рецидивом, подчеркивающим недостатки уголовного законодательства, а также неэффективность мер уголовно-правового воздействия в отношении лиц, ранее совершавших преступления сексуальной направленности.

При исследовании анализируемой группы половых преступлений особый интерес вызывает характеристика личности преступника и жертвы. «Типичная информация о личности преступника имеет важное криминологическое значение», - отмечал Р. С. Белкин [1]. Благодаря такой информации удастся выдвинуть версии о мотиве и цели преступления, о способе совершения и сокрытия преступления, сузить круг лиц, среди которых могут находиться преступники.

Личность преступника является основным элементом в процессе исследования различных категории преступлений. Важность этого элемента криминологической характеристики заключается в том, что действия преступника характеризуются актом поведения, в котором отражаются свойства личности.

Как писал И. Н. Якимов, «Наука и жизнь показывают, что не существует какого-либо одного типа преступников и что в действительности существуют много типов, значительно разнящихся один от другого. Однако, несмотря на все многообразия типов преступников, их можно с целью классификации подвести к нескольким основным типам преступника: 1) профессионального, 2) случайного, 3) душевнобольного, 4) дегенерата (вырождающегося человека)» [2].

При рассмотрении психического здоровья преступника необходимо учитывать наличие отклонений сексуального влечения с точки зрения медицинских показателей. Наиболее распространенным отклонением при совершении ненасильственных половых преступлений против несовершеннолетних является педофилия. Согласно медицинскому словарю под педофилией понимается половое извращение, которое выражается в половом влечении к детям, подросткам [3].

В уголовно-правовой литературе к педофилии относят посягательства в отношении детей, при которых у виновного отсутствуют устойчивые нарушения сексуального предпочтения. Такое расширение толкования термина "педофилия", привнесение в него правового содержания затрудняет разработку адекватных мер социального контроля над этим

явлением. Ежегодно правоохранительными органами Республики Казахстан выявляется значительное число детей, пострадавших от посягательств педофилов.

Для фиксированных педофилов характерно то, что их сексуальные предпочтения с подросткового возраста связаны исключительно с лицами, которые моложе по возрасту. И эта склонность сохраняется на протяжении всей жизни [4].

Что касается половой принадлежности преступников, то нужно отметить, что большинство данных преступлений совершается лицами мужского пола гетеросексуальной ориентации. Удельный вес преступников женского пола является небольшим, как правило, это женщины с отклонениями в умственном развитии, которые сами в прошлом подвергались насилию, совершают подобные деяния совместно с мужчинами-педофилами. Возможно, малое количество случаев совершения преступления лицами женского пола обусловлено высоким уровнем латентности данного вида преступлений, женщинам-педофилам труднее признаться в своем проступке, ввиду той роли, которую общество возлагает на женщин, кроме того, сексуальные агрессии, исходящие от женщин могут быть сложно распознаваемы, как пострадавшими детьми, так и окружающими.

Методология. Методологическую основу научной статьи составляет диалектический метод познания. В ходе написания статьи также были использованы логический, системно-структурный, конкретно-социологический и другие методы исследования.

Основная часть. Для сбора материала был осуществлен выезд и изучены материалы специализированного межрайонного суда по уголовным делам г. Алматы.

Общей сложностью нами были изучены 47 приговоров уголовных дел.

Благодаря изучению и ознакомлению с материалами судебных приговоров уголовных дел данной категории преступлений, позволила нам составить портрет современного педофила осужденного за данные противоправные действия.

Средний возраст осужденных за педофилию на момент приговора от 20 - до 50 лет. Это граждане Республики Казахстан. Уроженцы из разных регионов страны. Абсолютно все осужденные мужского пола. Среди них большинство имеют лишь среднее образование. В основном безработные, зарабатывающие на жизнь случайными подработками (обслуживающий персонал уборка территории, тех персонал, развозка на личном автотранспорте). Семейное положение холостые или разведенные. Большинство ранее не подвергались к административной ответственности и не были ранее судимы. По заключениям судебно психолого-психиатрической экспертиз субъекты данного вида преступления какими-либо психическими расстройствами не страдали ранее и не страдают. Они могли в полной мере осознать фактический характер и общественную опасность своих действий и руководить ими [5].

Личностные черты педофилов: агрессивность по отношению к потерпевшим; жестокость в отношении потерпевших которые отказывались выполнять те или иные действия сексуального характера; проявляли хладнокровие когда стало известно что потерпевшие несовершеннолетнего возраста; замкнутость в обществе где их умыслы посягать на половую неприкосновенность малолетних детей скрыты от посторонних лиц.

Преступления данного характера в основном совершены будучи в состоянии алкогольного опьянения. Но имелись факты когда субъекты данного вида преступления совершали будучи в трезвом состоянии. С целью реализации своего преступного умысла, направленного на совершение насильственных действий сексуального характера данные субъекты преступления путем обмана а затем угрозой применения физической силы и ее применения удовлетворяли свои сексуальные удовлетворения. Совершались преступления в основном в вечернее или ночное время в закрытых подвальных помещениях, квартирах, в салоне автомобиля.

Сексуальную удовлетворенность они получали путем засовывания в рот половой член или через засовывания в анальное отверстие несовершеннолетних детей.

По итогам изучения приговоров уголовных дел, нами было условно предложено разделить субъектов данного вида преступления на два типа:

1) **псевдопедофил** – взрослое лицо страдающий каким-либо психическим расстройством. Который полной мере осознает фактический характер и общественную опасность своих действий и руководит ими с целью реализации своего преступного умысла, направленного на совершение разового насильственных действий сексуального характера в отношении детей.

2) **педофил** – взрослое лицо с медицинской патологией тоесть сексуальное влечение к детям. Лица с психическим расстройством сексуального поведения а именно половым влечением к детям;

Средний возраст потерпевших на момент совершения преступления от 7 до – 16 лет. В основном женского пола. Насильственные действия сексуального характера совершены с угрозой и с применением физической силы, и в силу своих малолетнего возраста и беспомощности потерпевшие не могли оказать сопротивление. Потерпевшие и подсудимые в основном являлись родственниками (приемный отец, брат, двоюродный брат, дядя) или знакомыми (сосед, знакомый с соц сети).

Судами Республики Казахстан лица которые осуществляли противоправные деяния были осуждены по нескольким статьям Уголовного кодекса Республики Казахстан: 121 (части 3, 4), 124 (части 1, 3), 191 (части 1), 120 (части 2), 137, 188.

Проводились судебно психолого-психиатрические, судебно-биологические, судебно-медицинские, судебно-психиатрические, судебно-молекулярно-генетические, судебно-психиатрическо-криминалистические, судебно-наркологические, судебно-видеофонографические экспертизы а также проводились клиничко-психопатологические и неврологические исследования [5].

Были нами также исследованы опыт и мнение практических сотрудников ОВД. Дана объективная оценка складывающейся обстановке по преступлениям данной категории. Получена возможность установить положительную методику для работы органов внутренних дел по противодействию развратным преступлениям сексуального характера в отношении несовершеннолетних.

В итоге с помощью анкетирования пришли к следующему выводу:

1) Занимающие должности респондентов: руководители (4-3%), оперуполномоченные (64-52%), иные (УИП, ИДН и так далее) (73-45%).

2) Стаж работы в ОВД респондентов: до 2-х лет (11-9%); от 2-х до 5 лет (58-39%); от 5 до 10 лет (47-32%); свыше 10 лет (25-20%) [6].

Респонденты на вопрос что, в вашем понимании, означает термин «педофил» наибольшее количество ответили, что «педофил» - это человек с психическим отклонением. По их мнению причинами и условиями способствующими совершению преступлений сексуального характера в отношении несовершеннолетних являются морально-психологическое состояние и психо-эмоциональное отклонение. А радикальные, допускающие ужесточение уголовной ответственности за половые преступления в отношении несовершеннолетних является наиболее приемлемым способом профилактики.

Большинству респондентам не поручалось расследование либо участие в раскрытии половых преступлений в отношении несовершеннолетнихи редкосталкиваются в ходе своей службы с преступлениями в отношении половой неприкосновенности несовершеннолетних. В ходе расследования данного вида преступлений сотрудники ОВД сталкиваются с проблемой проведения экспертиз. Чаще всего назначаются в ходе расследования половых преступлений в отношении несовершеннолетних судебно-медицинская экспертиза.

Сотрудники при назначении экспертиз, по половым преступлениям в отношении несовершеннолетних встречаются с такой проблемой как отсутствие или нехватка знаний в правильном сборе материалов для экспертиз (исследований). На вопрос существуют ли особенности при допросе лиц, задержанных по подозрению в совершении половых преступлений в отношении несовершеннолетних большинство ответили нет. Согласно ответам респондентов сексуальные отклонения является основным мотивом у лиц подозреваемых (обвиняемых) в совершении преступлений, связанных педофилией.

Согласно проведенному опросу на практике требуется разработка специальной практической, методических рекомендаций (инструкций) для выявления, раскрытия и расследования половых преступлений в отношении несовершеннолетних. Многие сотрудники не проходили курсы повышения квалификации по противодействию по данному виду преступлений. Работу органов внутренних дел по противодействию половым преступлениям в отношении несовершеннолетних считают частично удовлетворительной. Нехватка практических, методологических материалов (инструкций, пособий и т.д.) оказывающих помощь в работе по противодействию половым преступлениям в отношении несовершеннолетних является негативно сказывающим на деятельности органов внутренних дел по противодействию половым преступлениям в отношении несовершеннолетних.

Опрошенные написали что знакомы с особенностями психологической работы с педофилами в общих чертах. Показания подозреваемых (обвиняемых) и вещественные доказательства являются самыми распространенными по делам рассматриваемой категории преступлений. Сотрудники ОВД считают что противодействие родителей (законных представителей) потерпевшего создают затруднения в ходе проведения ОРМ или следственных действий при расследовании половых преступлений в отношении несовершеннолетних [6].

Исследования показали, что педофилы могут обладать многими психическими характеристиками, выходящими за рамки девиантного сексуального влечения, включая высокий уровень аффективных расстройств, расстройств, связанных с употреблением психоактивных веществ, расстройств контроля импульсов, других парафилий, а также кластерных расстройств личности. Среди этиологических причин - история сексуального насилия в детстве и лежащая в основе девиантного поведения нейробиология. сексуальное возбуждение, безусловно, возникает при снижении эротической дифференциации [7].

Мы пытаемся определить наиболее действенные, но в то же время гуманные меры по предупреждению преступности. Необходимо учитывать, что за каждым преступлением стоит конкретная личность преступника, чье девиантное поведение является следствием целого ряда социальных, правовых, психологических и иных факторов [8].

Заключение. Подводя итог хочется сказать, что преступность против половой неприкосновенности несовершеннолетних является серьезной проблемой современного казахстанского общества.

Следовательно, для всестороннего и полного изучения феномена сексуальных преступников необходим междисциплинарный подход, т.к. понимание специфических черт личности, совершающих преступные деяния сексуальной направленности даже после испытанного уголовного наказания, возможно при использовании совокупности знаний биологических нарушений и личностных расстройств. Для того чтобы понять истоки преступного поведения, разобраться в мотивации сексуального преступного поведения, необходимы знания, накопленные экспертами в области психиатрии, психологии, виктимологии, социологии и криминологии.

Дифференциация личности преступников возможна по различным основаниям и может преследовать различные цели. При составлении типов личности педофилов, мы учитывали следующие критерии: социально-демографические, уголовно-правовые, нравственно-психологические.

Проведённое нами криминологическое исследование преступников, совершающих сексуальное посягательство в отношении несовершеннолетних позволило предложить их классификацию по следующим основаниям: 1) общественной опасности личности; 2) активности сексуально-преступного поведения; 3) выбору жертв преступлений; 4) в зависимости от механизма образования преступного посягательства.

Предложенная нами классификация педофилов не претендует на единственно верную, однако, на наш взгляд, будет иметь большое научно-познавательное и практическое значение для успешного решения всего комплекса вопросов, связанных как с конкретным случаем

совершения сексуального преступления в отношении несовершеннолетних, так и с общими задачами борьбы с преступностью и предупреждения преступлений.

С учетом результатов проведенного исследования в основу классификации личности преступника, совершающего сексуальные преступления, положен характер антисоциальной (асоциальной) направленности личности, особенности выбора жертвы и механизмы совершения преступного деяния. В свою очередь объективная оценка всех элементов структуры личности сексуального преступника с учетом изложенных фактов дает возможность понять весь спектр криминогенно-образующих факторов сексуально-преступного поведения.

Список использованных источников

1. Белкин Р. С. Проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. - М., 1988. – 278 с.
2. Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. — М., ЛексЭст, 2003. – 329 с.
3. Медицинский словарь – педофилия. Сайт terminy.info. URL:<http://www.terminy.info/medicine/medicaldictionary/pedofiliya> (дата обращения 14.02.2017).
4. Богомолова С., Образцов В. «Психологический профиль» на службе полиции США. Записки криминалистов. - М., 1994. - 495 с.
5. Заключение по материалам изученных уголовных дел Специализированного суда уголовным делам города Алматы.
6. Результаты анкетирования сотрудников территориальных подразделений ОВД МВД Республики Казахстан.
7. Cohen LJ, Galynker II (2002) Clinical features of Pedophilia and implications for treatment. *JPsychiatrPract* 8: 276-289. Link: <https://bit.ly/2YyuLl0>
8. Насырова Э.М. Криминологическая и оперативно-розыскная профилактика уголовных правонарушений, совершаемых несовершеннолетними // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – Алматы. - 1(66)21. – С.52-57.

Сведения об авторах

Шидемов А.Г. – начальник отделения Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, майор полиции, доктор философии (PhD).

Бишманов К.М. - директор общественного фонда «Центр по изучению проблем терроризма и экстремизма в Республике Казахстан», профессор КазНУ им. аль-Фараби, кандидат юридических наук, доцент.

Бейсеев А.А. - начальник отдела планирования и контроля Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова, кандидат филологических наук, магистр юридических наук, полковник полиции.

Шидемов А.Г. - Қазақстан Республикасы ПММ.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми зерттеу орталығының бөлімше бастығы полиция майоры, философия докторы (PhD).

Бишманов К.М. - «Қазақстан Республикасындағы экстремизм және терроризм мәселелерін зерттеу орталығы» Қоғамдық қорының директоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Бейсеев А.А. - Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы жоспарлау және бақылау бөлімнің бастығы, филология ғылымдарының кандидаты, заң ғылымдарының магистрі, полиция полковнигі.

Shidemov A.G. - Head of the Department of the Scientific Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Police Major, doctor of philosophy (PhD).

Bishmanov K.M. - Director of the Public Foundation «Center for the Study of Problems of Terrorism and Extremism in the Republic of Kazakhstan», candidate of jurisprudence science, associate professor.

Beiseev A.A. - Head of the Planning and Control Department of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov, Candidate of Philological Sciences, Master of Law, Police Colonel.

A.Sh. Yeschanov¹, B.A. Kulmukhanbetova¹

¹Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshy, Kazakhstan

ON THE ISSUE OF IMPROVING MEASURES FOR THE PREVENTION OF MILITARY INFRACTIONS IN THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article contains conclusions and suggestions on improving measures for the prevention of military criminal infractions in the Kazakh army. The proposals proposed by the authors of the article are conditioned by the existing facts of criminal infractions committed in the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, some of which cause a broad resonance in Kazakh society. In this regard, specific measures have been proposed to improve measures for the prevention of military infractions in the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan. These proposals follow from the analysis of the norms of the laws of the Republic of Kazakhstan «On Military Service and Status of Military Servants» and «On Prevention of Infractions », which, according to the authors of the article, also need to be specified and supplemented with provisions of an applied nature. The proposals put forward are of a complex and purely used nature and are intended for practical application by the commanders of military units (institutions) and relevant officials. It seems that the implementation of the proposed proposals will increase the effectiveness of preventive activities concerning military criminal infractions.

Keywords: military crime, military service, military criminal infractions, the competence of military administration bodies, prevention of illegal encroachments, prevention of military infractions, preventive activities, causes and conditions of military criminal infractions.

К вопросу совершенствования мер профилактики воинских правонарушений в Вооруженных Силах Республики Казахстан

В статье содержатся выводы и предложения по совершенствованию мер профилактики воинских уголовных правонарушений в казахстанской армии. Предлагаемые авторами статьи предложения обусловлены имеющимися фактами совершения в Вооруженных Силах Республики Казахстан уголовных правонарушений, некоторые из которых вызывают широкий резонанс в казахстанском обществе. В этой связи, предложены конкретные меры по совершенствованию мер профилактики воинских правонарушений в Вооруженных Силах Республики Казахстан. Данные предложения вытекают из анализа норм законов Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих» и «О профилактике правонарушений», которые, по мнению авторов статьи, также нуждаются в конкретизации и дополнении положениями прикладного характера. Выдвинутые предложения имеют комплексный и сугубо прикладной характер и предназначены для практического применения командирами воинских частей (учреждений) и соответствующими должностными лицами. Представляется, что реализация предлагаемых предложений повысит эффективность профилактической деятельности в отношении воинских уголовных правонарушений.

Ключевые слова: воинское преступление, военная служба, воинские уголовные правонарушения, компетенция органов военного управления, предупреждение преступных посягательств, профилактика воинских правонарушений, профилактическая деятельность, причины и условия воинских уголовных правонарушений.

Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде әскери құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын жетілдіру мәселесіне

Мақалада Қазақстан армиясындағы әскери қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын жетілдіру бойынша қорытындылар мен ұсыныстар қамтылған. Авторлар ұсынған ұсыныстар Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау фактілеріне байланысты, олардың кейбіреулері қазақстандық қоғамда кең резонанс тудырады. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде әскери құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын жетілдіру бойынша нақты шаралар ұсынылды. Бұл ұсыныстар Қазақстан Республикасының «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» және «Құқық бұзушылықтардың алдын алу туралы» заңдарының нормаларын талдаудан туындайды, олар мақала авторларының пікірінше, нақтылауды және қолданбалы сипаттағы ережелермен толықтыруды қажет етеді. Ұсынылған ұсыныстар кешенді және таза қолданбалы сипатқа ие және әскери бөлімдердің (мекемелердің) командирлері мен тиісті лауазымды тұлғалардың практикалық қолдануына арналған. Ұсынылып отырған ұсыныстарды іске асыру әскери қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты профилактикалық қызметтің тиімділігін арттыратын сияқты.

Түйінді сөздер: әскери қылмыс, әскери қызмет, әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар, әскери басқару органдарының құзыреті, қылмыстық қолсұғушылықтардың алдын алу, әскери құқық бұзушылықтардың алдын алу, профилактикалық қызмет, әскери қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептерімен жағдайлары.

Introduction. In modern conditions, the effectiveness of crime prevention has a scientifically proven justification and confirmation.

A brilliant galaxy of criminologists from the former USSR has built a comprehensive preventive system for countering infractions, dedicating numerous textbooks, monographs, and articles to it.

Kazakh scholars have also contributed significantly to developing ideas about preventing infractions. Theoretical works in this field of law enforcement require further theoretical knowledge and an applied understanding by practitioners of the existing foundations.

It is well known that preventing infractions aims to impact criminogenic determinants to eliminate and level them proactively.

Moreover, the prevention of infractions as a set of preventive measures should be considered in three aspects:

- firstly, as a law enforcement activity, that is, prevention here acts as the legal status of the subjects of prevention, implemented through their powers enshrined in the law and other regulatory legal acts;

- secondly, as a system of legal relations arising between the subject of prevention and the object of preventive action;

- thirdly, as a system of influence on infractions and its causes and conditions.

The above provisions apply to preventing general infractions and military infractions. Moreover, maintaining law and order continues to be a topical issue in military units (institutions) of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan.

Main part. Thus, according to the Committee of Legal Statistics and Special Records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan for 2018-2022 [1], 2,064 criminal infractions committed by military personnel were registered (Table 1), of which the share of criminal offences was 21%, little gravity 21%, crimes of average gravity 40%, grievous crimes 37% and especially grave crimes 2% (Figure 1).

The structure of criminal infractions committed by military personnel is quite diverse. Among them, in addition to military criminal infractions (Chapter 18 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), military personnel most often commit criminal infractions against persons (Chapter

1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), criminal infractions against property (Chapter 6 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), criminal infractions against public security and public order (Chapter 10 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), criminal infractions against the health of population and morality (Chapter 11 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), transport criminal infractions (Chapter 14 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), criminal infractions against the management procedure (Chapter 16 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), as well as bribery (Articles 366, 367, 368 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

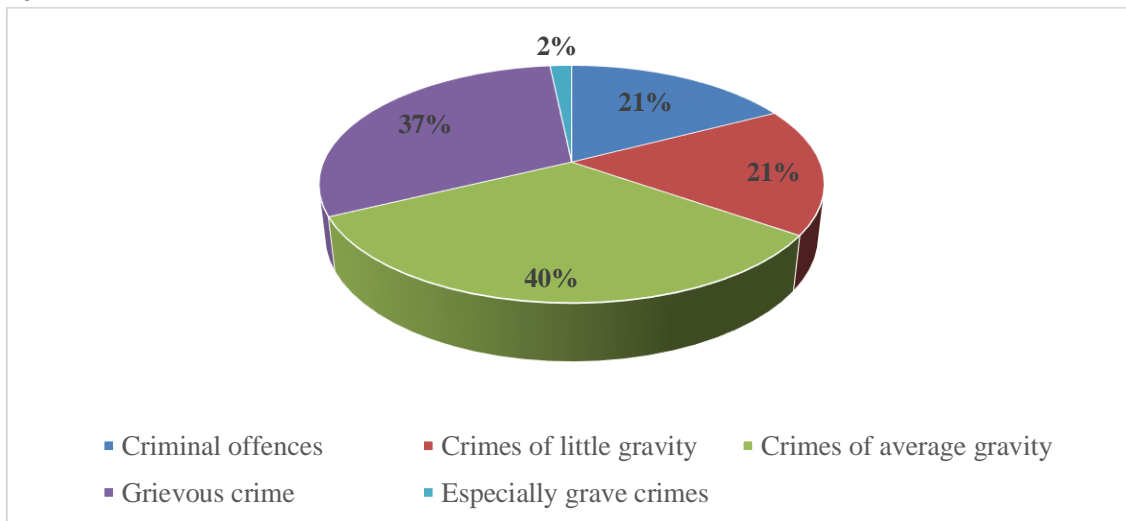
Table 1. Information on registered criminal infractions committed by military personnel for the period 2018-2022

	2018	2019	2020	2021	2022	Intotal
Totalcriminalinfractions	416	376	445	403	425	2 065
Criminaloffences	85	85	80	101	80	431
Crimes	331	291	365	302	345	1 634
Crimes of little gravity	70	60	84	61	68	343
Crimes of average gravity	161	130	148	88	129	656
Grievous crime	98	98	129	147	136	608
Especiallygravecrimes	2	3	4	6	12	27

Here, it is necessary to take into account that due to the specifics of military service, the state and structure of criminal infractions committed by military personnel may be much larger and extensive, that is, it is latent: «When a large number of men are locked in barracks and at the same time they are isolated from the outside world, many of the above-mentioned negative phenomena become inevitable and even natural» [2].

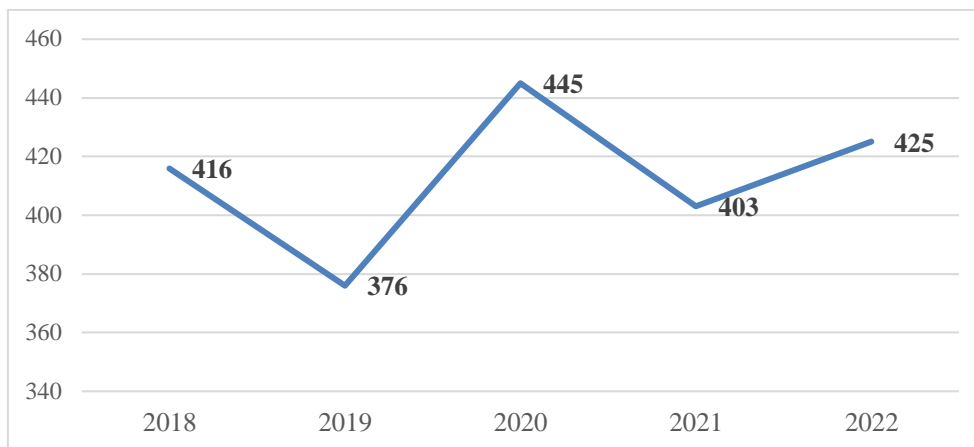
Moreover, foreign literature notes that in most cases, deviant behaviour is caused by the negative impact of peers during service [3].

Figure 1. The share of criminal infractions committed by military personnel for the period 2018-2022

Analysis of the dynamics of criminal infractions committed by military personnel over the past five years demonstrates their volatility, with a decline in 2019 and 2021 and an increase in 2020 and 2022 (Figure 2).

Figure 2. Dynamics of criminal infractions committed by military personnel for the period 2018-2022

«Compliance with military discipline ... is one of the prerequisites for improving the effectiveness of the country's defence and ensuring national security in general» [4]. This is because «military service in the Republic of Kazakhstan is a special type of public service of servicemen of the Armed Forces, other troops and military formations aimed at directly ensuring military security related to the armed protection of sovereignty, territorial integrity and inviolability of the State border of the Republic of Kazakhstan» [5, pp. 33-34].

In this regard, the issue of improving measures for the prevention of military infractions is a convincing confirmation of its relevance and practical significance.

In this context, it seems natural to indicate in Article 3 of the Law of the Republic of Kazakhstan, "On Military Service and the Status of military personnel" dated February 16, 2012, No. 561-IV ZRK, among the principles of military service and the status of military personnel on 1) legality and 2) protection of the rights and freedoms of a serviceman from criminal and other unlawful encroachments, his inviolability in performing the duties of military service [6].

The Law of the Republic of Kazakhstan "On the Prevention of Infractions", dated April 29, 2010, No. 271-IV [2], also aims to prevent infractions in the military environment. This law provides for the relevant competence of the military police and the army administration bodies [7].

At the same time, this competence requires specifics and additions and constant monitoring of the activities carried out. For example, the military administration bodies, carrying out, according to Article 9-2 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Prevention of Offenses" dated April 29, 2010, No. 271-IV [7], the organization of educational, socio-legal and propaganda work in the troops, should also carry out preventive work with an emphasis on eliminating the causes and conditions conducive to the commission of offences and crimes. The conduct of educational, socio-legal and propaganda work in the military, in general, involves the implementation of preventive goals about infractions but does not directly aim, for example, at preventing the use of violence against military personnel during service and their deaths.

Another example. The facts of suicides and «hazing» in the army ranks are gaining great public resonance. However, the competence of the military administration bodies, fixed at the legislative level, is limited to organizing work to strengthen the moral and psychological state of personnel and the army discipline and taking measures to eliminate the causes and conditions contributing to the commission of infractions.

It seems that the proposed wording does not fully cover and target the work of the military authorities to independently identify the facts of assault and suicidal manifestations in close cooperation with the army investigation authorities and military prosecutors.

In general, standard and superficial legislative formulations do not allow direct and purposeful responses to the determinants of infractions related to the death and injury of personnel, the use of

violence against military personnel, and encroachment on the life, health, honour and dignity of military personnel, etc. In this regard, the legislative provisions under consideration need to be adjusted so that they are clarified and their applicability to a specific life situation can be determined.

Considering the above and the fact that the legislative requirements need to be supplemented and explained in more detail, we believe it is advisable to develop and provide commanders and other officials with methodological manuals and recommendations on preventing infractions in the unit for their practical law enforcement in the troops. The proposed methodological manuals and recommendations can be used in the daily activities of military units (institutions) and units to form a healthy moral and psychological situation in military collectives. On the other hand, it requires the organization and conduct by authorized officials of explanatory work with specific service members on the issues of the onset and inevitability of responsibility for the infraction committed, as well as other legal consequences of improper, illegal behaviour on the part of individual service members.

It is essential to issue reference books and memos containing information about the fundamental rights and duties of military personnel, rules of health and safety, unacceptable behaviour, responsibility for such behaviour, the procedure for contacting the competent authorities and filing a complaint to the command and other officials and State bodies, including the prosecutor's office and the court.

The consideration of anonymous appeals should not be ignored by the command of military units (institutions) since military personnel, due to age, subjective moments and psychological characteristics, can openly speak out against their abusers and other harassment, including from non-commissioned officers and officers.

The so-called «feedback» with military personnel should also be carried out through anonymous questionnaires, including by independent expert and sociological services, unexpected physical examinations, and, for the same purpose, the arrival of civilian doctors from medical institutions to organize and conduct independent medical examinations and psychological diagnostics of military personnel.

This will increase preventive work in military units and create an atmosphere of zero tolerance for military infractions.

By taking preventive measures at an early stage, it is possible to avoid and prevent violence and the death of service members, causing them physical, property and moral damage. At the same time, ongoing preventive work should be organized to eliminate the causes and conditions that contribute to the use of violence against military personnel during their service and, as a result, their deaths. At the same time, the role of the commander of an army unit (institution) and other authorized officials should be a priority, and his activities should be built considering the following requirements.

First, comply with and be conducted based on laws and other regulatory legal acts, requirements of general military charters, manuals and instructions.

Second, preventive measures should be based on analyzing and evaluating the statutory norms and rules of conduct for each service member and the unit.

The third is to ensure the consistency and consistency of preventive and disciplining influences on the personality of commanders and other army officials to combat all negative phenomena in the field of military discipline.

Organizing work with contract employees exposed to risks associated with conditions of service, family and household problems, and gambling addiction is essential.

The role and practical significance of this discipline for military lawyers is to acquire the skills of working with personnel to prevent the illegal behaviour of some military personnel, identify the causal complex of deviant behaviour, and take appropriate response measures.

It should be remembered that infraction prevention covers a wide range of issues, from the facts of service members' deaths to the prevention of road accidents.

A military lawyer should also know that to carry out preventive measures, the entire arsenal of methods for studying personality, public opinion, and the environment must be used. These methods include questionnaires, anonymous interviewing, group surveys, biographical methods of personality study, document analysis, etc.

Any preventive measures should be carried out by the requirements of regulatory legal acts and governing documents and based on recommendations developed by analytical units of military command bodies. This is because an adequate response to criminogenic determinants should be carried out after their appropriate analysis, the acceptability of the measures applied, their permissibility and the relevance of application. In this regard, the analytical component of preventive activities should be strengthened, its compliance with positively proven domestic and foreign standards and methods of implementing preventative measures against the criminal behaviour of certain persons and criminogenic sites. In addition, the issues of creating analytical groups in the military administration bodies, conducting monitoring work in this direction with the development of proposals and recommendations for the subjects of prevention require their solution.

Officials of the central office of the Ministry of Defense of the Republic of Kazakhstan should not stand aside in the area under study; they should bring proposals for its legislative improvement to the activities of infractions prevention, organization of training seminars, meetings with personnel and field scheduled and unscheduled inspections with the study of the causes and conditions of the commission of infractions by military personnel, research of «problematic» zones of military units (institutions) and individual military personnel, systematically allowing deviations from lawful behaviour and violating the established order.

As for the training seminars, we consider it reasonable to organize them based on the State Institution «National Defense University» at advanced training courses with the involvement of military lawyers, commanders of military units (institutions), and other authorized officials. At the same time, the proposed advanced training courses should be taught not only by the teaching staff of the National Defense University but also by commanders who have positive indicators and illustrative examples in the field of crime prevention, as well as representatives of foreign countries.

The technical means of video surveillance and fixation widely used in civilian life can also help effectively identify the so-called "difficult areas and personalities" mentioned above.

For example, the currently used technical methods of video surveillance of roads, houses, entrances, etc., should be used on the territory and military units (institutions) to identify infractions and offenders and prevent illegal behaviour. Therefore, technical means of monitoring military facilities and personnel should be constantly monitored and, if necessary, responded to.

It is advisable to install video systems in each military unit (institution) and simultaneously provide for their maintenance and modernization in case of wear.

Of great importance in modern conditions is the activity of subjects of crime prevention and the Armed Forces military administration bodies, which should work in this direction in cooperation with women's councils, officers' meetings and other military public associations. One of the aspects of such work should be the creation of special units (officer groups) for the prevention of infractions, scientific and analytical support for the work carried out, the development and implementation of a unified methodology for the prevention of criminal infractions related to encroachment on the life, health, honour and dignity of military personnel.

Conclusion. An important issue is the interaction of military units (institutions) in the exchange of experience in preventive activities and the study of the relevant experience of the Armed Forces of foreign countries. To this end, it seems advisable to create a coordination center for the prevention of infractions based on the Main Directorate of the Military Police, which would ensure the interaction of military police bodies with the command of military units (institutions) for the prevention of infractions and the military units themselves among themselves in an operational mode.

In this context, the interaction of military unit command (institutions) with various public organizations, veterans' councils, officers' meetings, and other military public associations should be resolved to prevent military infractions.

To fulfil the requirements of the General Military Regulations of the Armed Forces, other troops and military formations of the Republic of Kazakhstan [8], it is necessary to strengthen the personal responsibility of commanders at all levels and specific officials for conducting legal education, knowing the requirements of current legislation and being responsible for its violation, as well as for the

behaviour of subordinate military personnel, the identification of their commission of illegal facts, including non-statutory relationships, assault, etc.

Thus, modern scientific and technical approaches (applied scientific research) should be used when organizing and conducting preventive work. This includes existing, positively proven research in military educational institutions and military units, considering the international experience of other countries' armies. At the same time, stereotyping, fraud, and formalism must be avoided in this work since the maintenance of law and order in the unit as a whole and the moral and psychological state of the personnel depend on its results.

List of sources used

1 Information on the main performance indicators of law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan for 2018-2022// Portal of Legal Statistics and Special Accounts [Electronic resource]. Access mode:<https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (accessed 29 September 2023).

2 Belanovsky, S., Marzeeva, S. Wars of fellow soldiers // The twentieth Century and the World, 1990. – No. 11. – P. 119-120.

3 Kuhl S, Kosloski AE, Ryon SB, Monar A. Masculinity, Organizational Culture, Media Framing and Sexual Violence in the Military. *Social Sciences*. 2018; 7(5):80. <https://doi.org/10.3390/socsci7050080>

4 Petkov, S.; Barikova, A., Kopotun, I., Bulhakova, O., Gubariev, S. The mechanism for the prevention of military administrative offences under martial law// *Revista Amazonia Investiga*, ISSN-e 2322-6307, Vol. 12, №. 63, 2023, págs. 243-253.

5 Aldashev, C.M., Isabayeva Zh.N., Zhunisova G.A. Issues of defining the concept of military personnel in the legislation of the Republic of Kazakhstan // *Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov*, 2023. – № 1(73). – P. 30-36.

6 On Military Service and Status of Military Servants: The Law of the Republic of Kazakhstan dated 16 February 2012 № 561-IV // Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. Access mode:<https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1200000561>(accessed 29September 2023).

7 On Prevention of Infractions: The Law of the Republic of Kazakhstan dated 29 April, 2010 № 271-IV// Legal information system of Regulatory Legal Acts of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. Access mode:https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z100000271_ (accessed 29September 2023).

8 On approval of the general military charters of the Armed Forces, other troops and military formations of the Republic of Kazakhstan: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2007 No. 364 I.// information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. Access mode:http://adilet.zan.kz/rus/docs/U070000364_ (accessed September 29, 2023).

Information about authors

Eschanov A.Sh. - Professor of the Department of General Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor, Senior Adviser of Justice.

Kulmukhanbetova B.A.- Chief Researcher of the Center for the Study of Criminal Policy and Criminology issues of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, Associate professor, Master of Arts in Career Development and Coaching Studies (University of Warwick), Senior Adviser of Justice.

Ещанов А.Ш. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институты Жалпы заң пәндері кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, аға әділет кеңесшісі.

Құлмұханбетова Б.А. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының Ведомство аралық ғылыми-зерттеу институты Қылмыстық саясат және криминология проблемаларын зерттеу орталығының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, құқықтану доценті, гуманитарлық ғылымдар магистры (Уорик университеті), аға әділет кеңесшісі.

Ещанов А.Ш. - профессор кафедры общеправовых дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доктор юридических наук, профессор, старший советник юстиции.

Кулмуханбетова Б.А. - главный научный сотрудник Центра исследования проблем уголовной политики и криминологии Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, доцент правоведения, магистр гуманитарных наук (Университет Уорика), старший советник юстиции.

Ш.С. Тогайбаева¹, А.И. Тогайбаев¹, К.О. Бекишев¹

¹Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА СОЗДАНИЕ И РУКОВОДСТВО ФИНАНСОВОЙ (ИНВЕСТИЦИОННОЙ) ПИРАМИДОЙ (СТАТЬЯ 217 УК РК)

В статье дается толкование понятия «финансовая пирамида», история развития уголовной ответственности финансовой пирамиды, исследуются методы и формы борьбы с финансовыми пирамидами в зарубежных странах, проблемы уголовно-правовой квалификации финансовых пирамид в Республике Казахстан. Практическая значимость внесения изменений в действующий Уголовный Кодекс РК.

В настоящее время в Казахстане вопрос о квалификации финансовых пирамид урегулирован в недостаточной степени, именно поэтому необходимо детальное исследование понятия, признаков и видов финансовых пирамид. Исследование проводится с целью совершенствования законодательных актов и последующим противодействием финансовых пирамид. Это исследование поможет в разработке новых решений для ряда важных проблем уголовного права, таких как: научное обоснование необходимости совершенствования уголовно-правовой, административно - правовой борьбы с этим социальным злом. Под созданием и руководством финансовой пирамидой понимается осуществление физическим лицом или объединением физических лиц привлечения (получения) финансовых активов от ее участников и получение вкладчиками дохода за счет перераспределения активов других лиц.

Для эффективного отправления правосудия, предотвращения финансовых пирамид необходимо внесение поправок в Уголовный кодекс Республики Казахстан.

Ключевые слова: финансовая пирамида, мошенничество, вкладчик, инвестор, борьба с финансовыми пирамидами, микрофинансовые организации.

Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және басқару үшін қылмыстық жауапкершіліктің даму тарихы (ҚР ҚК 217-бап)

Мақалада «қаржы пирамидасы» ұғымына түсініктеме берілген, қаржы пирамидасының қылмыстық жауапкершілігінің даму тарихы, шет елдердегі қаржы пирамидаларымен күресу әдістері мен нысандары, қаржының қылмыстық-құқықтық біліктілік мәселелері қарастырылған. Қазақстан Республикасындағы пирамидалар. Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне өзгерістер енгізудің практикалық маңызы

Қазіргі уақытта Қазақстанда қаржылық пирамидалардың біліктілік мәселесі жеткілікті түрде реттелмеген, сондықтан қаржылық пирамидалардың түсінігін, ерекшеліктерін және түрлерін егжей-тегжейлі зерттеу қажет. Зерттеу заңнамалық актілерді жетілдіру және кейіннен қаржылық пирамидаларға қарсы тұру мақсатында жүргізіледі. Бұл зерттеу қылмыстық құқықтың бірқатар маңызды мәселелерінің жаңа шешімдерін әзірлеуге көмектеседі, мысалы: қылмыстық заңнаманы жетілдіру қажеттілігін ғылыми негіздеу, осы әлеуметтік зұлымдыққа қарсы әкімшілік-құқықтық күрес

Қаржы пирамидасын құру және басқару деп жеке тұлғаның немесе жеке тұлғалар бірлестігінің оған қатысушылардан қаржы активтерін тартуды (алуын) және инвесторлардың басқа тұлғалардың активтерін қайта бөлу арқылы кіріс алуын жүзеге асыруы түсініледі.

Сот төрелігін тиімді жүзеге асыру, қаржылық пирамидалардың алдын алу үшін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне өзгерістер енгізу қажет.

Түйінді сөздер: пирамида схемасы, алаяқтық, салымшы, инвестор, қаржылық пирамидалармен күрес, Еуропалық алаяқтыққа қарсы қызмет.

History of the development of criminal responsibility for the creation and management of a financial (investment) pyramid (article 217 of the CC RK)

The article gives an interpretation of the concept of "financial pyramid", the history of the development of the criminal liability of the financial pyramid, explores the methods and forms of combating financial pyramids in foreign countries, the problems of criminal-legal qualification of financial pyramids in the Republic of Kazakhstan. The practical significance of amending the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

At present, in Kazakhstan, the issue of qualifying financial pyramids is not sufficiently regulated, which is why a detailed study of the concept, features and types of financial pyramids is necessary.

The study is conducted with the aim of improving legislative acts and subsequent opposition to financial pyramids. This study will help in the development of new solutions for a number of important problems of criminal law, such as: scientific substantiation of the need to improve the criminal law, administrative and legal struggle against this social evil. The creation and management of a financial pyramid is understood as the implementation by an individual or an association of individuals of attracting (receiving) financial assets from its participants and receiving income by investors through the redistribution of assets of other persons.

For the effective administration of justice, the prevention of financial pyramids, it is necessary to amend the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Key words: pyramid scheme, fraud, depositor, investor, fight against financial pyramids.

Введение. Вовлечение граждан в инвестиционную деятельность необходимо не только для формирования «нормального» рынка.

В настоящее время создана правовая база по противодействию созданию и руководству финансовой (инвестиционной) пирамидой как в нашей стране, так и в зарубежном законодательстве. Так, в Казахстане были приняты ряд законов: Закон Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 180-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и деятельности правоохранительных и специальных государственных органов» [1] Закон Республики Казахстан от 12 июля 2022 года № 139-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» [2].

Но имеются ряд частных компаний, которые злоупотребляют доверием граждан к инвестиционным инструментам не только в Казахстане, но и в других странах.

Судя по количеству обманутых людей из года в год, вложившие деньги в финансовую пирамиду, следует говорить об актуальности данной темы.

Материалы и методы исследования. Материалами исследования явились нормы уголовного законодательства Республики Казахстан по данной теме; научные публикации исследователей в области уголовного права, правоприменительная практика и статистические данные.

Методами исследования в данной работе явились всеобщий диалектический метод познания, анализ, метод сравнения, и частно-научные методы (анализ нормативных документов).

Основная часть. В 2017 году было заведено 63 таких дела, в 2018 году – 103. Общая сумма причинённого материального ущерба только по оконченным уголовным делам за 2017-

2019 годы составила свыше 8,3 млрд тенге (6,341 млрд тенге – в 2017 году, 1,863 млрд тенге – в 2018 году, 147,8 млн тенге – за 8 месяцев 2019 года) [3].

Данная проблема актуально для многих стран. Необходимо отметить, что не во всех странах встретим определение «финансовая пирамида».

В Германии закон запрещает «вербовать участников в структуры, где доход происходит от взносов других участников и предусматривает наказание в виде лишения свободы на срок до двух лет или штрафа. Кроме того, предусмотрено наказание и за неоконченное деяние в виде попытки создать такую структуру» [4]. В Канаде принят Акт о конкуренции [5]. В 2005 году в Китае создан Китайский фонд по защите инвесторов (China Securities Investor Protection Fund, SIPF) призван обеспечивать защиту граждан КНР от финансовых мошенников, в том числе в плане выплаты компенсаций пострадавшим инвесторам [6].

Многие страны, например, США, ФРГ, Франция, в настоящее время используют самые различные механизмы борьбы с финансовыми пирамидами, например, систему страхования участников.

В Польше имеется Закон Республики Польши «О недобросовестной конкуренции» [7].

Что касается средств борьбы с мошенничеством, то в рамках ЕС создана специальная организация – Европейская служба по борьбе с мошенничеством.

Необходимо обратить внимание на тот факт, что ранее по УК РК 1997 года отдельной самостоятельной статьи, предусматривающей уголовную ответственность за создание и (или) руководство деятельностью финансовой (инвестиционной) пирамиды отсутствовала.

Лица (обвиняемые) привлекались за указанные выше деяния по статье мошенничество.

Приведем несколько примеров привлечения к уголовной ответственности за создание финансовых пирамид в Казахстане по ст. 177 УК РК.

В 2018 году расследовалось уголовное дело в отношении Ж.К. (СД МВД РК), который в мае 2016 года создал ТОО "Unnity corporation". Затем в сентябре того же года создал мобильное приложение Appport и стал распространять ложные сведения о том, что с помощью указанного приложения вкладчики смогут получить прибыль.

В 2017 году расследовалось уголовное дело в отношении П.С. (ДВД Карагандинской области), который в 2015 году распространил ложные сведения среди населения о якобы существующей группе компаний под названием Atlantic Plus, специализирующейся на строительстве недвижимости на территории Казахстана. [8].

На скамье подсудимых находились предпринимательница Бахыт Адилова и исполнительный директор ТОО "КазРосИнвестПроект" Маржан Муканова. Жертвами подсудимых стали 2 тысячи 648 потерпевших и ГУ "Налоговое управление". Общая сумма ущерба составляет более 600 миллионов тенге. (Кокшетауский суд) [9]. Ее осудили по ст.177 ч.3 п."б" УК" [9].

Другой пример. В Караганде четыре организатора финансовой пирамиды, похитившие более 290 млн тенге, приговорены к различным срокам наказания.

Денис Фельде, Олжас Есенгараев, Дмитрий Локтионов и Ахат Алдашев создали финансовую. Д. Фельде признан виновным по части 2 статьи 325 (Подделка, изготовление или сбыт поддельных документов, штампов, печатей, бланков, государственных наград), пунктом "б" части 3 статьи 177 (Мошенничество) УК РК. Осужден О. Есенгараев по пункту "б" части 3 статьи 177 УК РК на 8 лет лишения свободы с конфискацией имущества и т.д. [10]. Ранее четверо молодых людей предлагали услуги по продаже дорогих автомобилей [10].

Вскоре в Казахстане, вышел закон Республики Казахстан от 17 января 2014 года № 166-V ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» УК РК дополнен новой статьей 177-1 (Создание и (или) руководство деятельностью финансовой (инвестиционной) пирамиды) [11].

Часть первая указанной выше статьи 177-1 УК РК предусматривала уголовную ответственность за создание, а равно руководство деятельностью финансовой (инвестиционной) пирамиды или ее структурного подразделения.

Часть 2 ст. 177 - 1 УК РК устанавливала ответственность за те же деяния, совершенные: а) группой лиц по предварительному сговору; б) неоднократно; в) с использованием своего служебного положения; г) с привлечением денег или иного имущества в крупном размере.

Квалифицирующими признаками части 3 ст. 177 - 1 УК РК являлись : а) организованная группа; б) лицо, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, если они сопряжены с использованием им своего служебного положения; в) с привлечением денег или иного имущества в особо крупном размере.

В данной статье было примечание. Согласно п.1 указанного примечания **под финансовой (инвестиционной) пирамидой** в настоящей статье понималось привлечения денег или иного имущества либо права на него физических и (или) юридических лиц без использования привлеченных средств на предпринимательскую деятельность, обеспечивающую принятые обязательства, путем перераспределения данных активов и обогащения одних участников за счет взносов других.

В п.2 данного примечания было указано, что лицо, добровольно заявившее об участии в финансовой (инвестиционной) пирамиде, а также активно способствовавшее раскрытию или пресечению преступления, освобождалось от уголовной ответственности, если в его действиях не содержится состава иного преступления [11]. Положения настоящего пункта не распространяются на лицо, создавшее финансовую (инвестиционную) пирамиду».

Данным Законом пункт 5 примечания статьи 307 после цифр «177,» дополнено словами «пунктом б) части третьей статьи 177-1 ».

Необходимо отметить, что данный состав преступления относился ранее к главе «Преступления против собственности».

Затем нумерация статьи по финансовой пирамиде изменилась. Номер статьи стал 217 УК РК.

Далее Законом Республики Казахстан от 3 июля 2017 года № 84-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной системы» были внесены изменения и дополнения в статью 217: в абзаце втором части первой слова "от одной тысячи до трех тысяч" заменено словами "до трех тысяч" [12].

Затем Законом Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 180-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и деятельности правоохрани-

тельных и специальных государственных органов» абзац второй части первой статьи 217 после слов "показателей либо" дополнено словами "привлечением к общественным работам на срок до восьмисот часов, либо"[13].

В Кокшетау суд огласил приговор по резонансному делу о финансовой пирамиде. Организатору потребительских кооперативов "Выгодное жилье" и "MANSUR AUTO" Р.Д.С. предстоит провести в колонии 6 лет и восемь месяцев [14].

Приведем сл. пример. В январе 2020 года у Ахымбековой Р.Ж. возник преступный умысел, направленный на организацию деятельности финансовой пирамиды. Она разработала план, в которую посвятила сноху Елеукову К.Ж., на что последняя согласилась. В ее обязанность входило заниматься привлечением вкладчиков, формированием их списка, ведением учета привлеченных денежных средств и их перераспределением между вкладчиками.

Они 7 января 2020 года создали чаты в мобильных мессенджерах «WhatsApp» и «Telegram» под названием «Астана Раушан касса айналымы», где в целях вовлечения вкладчиков разместили информацию в виде следующих маркетинговых планов. Первый способ – «Маркетинг» 4 дня, то есть: при вкладе 6 500 тенге вкладчики на протяжении четырех дней должны были получать по 2 500 тенге в день, что составило бы окончательную сумму выплаты в размере 10 000 тенге; при вкладе 13 000 тенге, сумма выплаты составила бы 20 000 тенге и т.д. Второй способ – «Маркетинг» 2 дня, то есть; при вкладе 7 000 тенге вкладчики на

протяжении двух дней должны были получать по 5 000 тенге в день, что составило бы окончательную сумму выплаты в размере 10 000 тенге и т.д.

Организацию деятельности финансовой пирамиды Ахымбекова Р.Ж. и Елеукунова К.Ж. осуществляли посредством создания в указанных мессенджерах так называемых «коробок» для формирования участников пирамиды с определением сумм вкладов и сумм выплат денежных средств с учетом процентов.

Так, в одной «коробке» регистрировалось до 30 вкладчиков, после чего объявлялся старт вклада денежных средств. После этого вкладчики перечисляли денежные средства через мобильное банковское приложение на карточные счета АО «Kaspi Bank», указанные подсудимыми.

Всего ими в период с января по июль 2020 года были созданы в мессенджерах «WhatsApp» и «Telegram» свыше 100 «коробок», по которым ежедневно объявлялись новые старты с привлечением вкладов более 1 000 физических лиц.

Всего ими в период времени с января по июль 2020 года привлекли денежные средства потерпевших в созданную и руководимую ими финансовую пирамиду на общую сумму 229 755 801 тенге, то есть в особо крупном размере. Им инкриминировали 198 фактов привлечения денег физических лиц.

Действия подсудимых Ахымбековой Р.Ж. и Елеукуновой К.Ж. суд квалифицирует по пункту 2 части 3 статьи 217 УК [15].

С начала этого года Агентство по финансовому мониторингу выявило 22 финансовые пирамиды. Ведомство также получило 3511 обращений от граждан с просьбой проверить ту или иную компанию на признаки финансовой пирамиды. По данным агентства, в системе «Кибернадзор» уже заблокировано почти 4 тыс. сайтов и аккаунтов действующих или предполагаемых финансовых пирамид [16].

Ранее ведомство опубликовало список организаций, которых суд уже признал финансовыми пирамидами:

Необходимо отметить, что ранее в ст. 3 УК РК 2014 г. ст. 217 УК РК была внесена в перечень коррупционных уголовных правонарушений.

Далее Законом РК от 27 декабря 2019 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам совершенствования уголовного, уголовно - процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» [16] из перечня коррупционных преступлений (уголовных правонарушений) исключена ст. 217 УК РК.

Затем Законом Республики Казахстан от 12 июля 2022 года № 139-VII ЗРК [2] в Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года:

2) в статье 217: абзац второй части первой изложить в следующей редакции: "наказываются штрафом в размере от одной тысячи до трех тысяч месячных расчетных показателей либо привлечением к общественным работам на срок до одной тысячи двухсот часов, либо ограничением свободы на срок до пяти лет, либо лишением свободы на тот же срок, с конфискацией имущества."; пункт 4) абзаца первой части второй после слова "имущества" дополнить словами "либо права на него"; в части третьей: пункт 2) абзаца первой изложить в следующей редакции: "2) с привлечением денег, иного имущества либо права на него в особо крупном размере;"; в абзаце втором слово "десяти" заменить словом "двенадцати".

УК РК дополнено статьей 217-1 следующего содержания:

"Статья 217-1. Реклама финансовой (инвестиционной) пирамиды

1. Реклама финансовой (инвестиционной) пирамиды, то есть личное и непосредственное распространение информации публично или с использованием средств массовой информации или электронных информационных ресурсов, повлекшее вовлечение в нее лиц с причинением значительного ущерба, –

наказывается...

2. Деяние, предусмотренное частью первой настоящей статьи, совершенное: 1) группой лиц, группой лиц по предварительному сговору; 2) неоднократно; 3) лицом с использованием своего служебного положения, –
наказывается...[2]

Законом Республики Казахстан от 12 июля 2022 года № 140-VII ЗРК «О внесении дополнения в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» в абзаце первом статьи 150 дополнить словами ", если эти действия не содержат признаков уголовно наказуемого деяния".[2]

В юридической литературе делались предложения по совершенствованию норм УК об ответственности за создание и руководство финансовой пирамидой. Так, Рахметов С.М. писал : «... в ст. 217 УК имеется примечание, которое позволяет остаться безнаказанным после совершения преступления, предусмотренного указанной статьей УК. ... Благодаря этому примечанию многие организаторы и руководители финансовых пирамид остаются безнаказанными [17].

Необходимо отметить, что выявлением и расследованием уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности занималась Служба экономических расследований при Министерстве финансов Республики Казахстан. Затем главой нашего государства было принято решение упразднить этот орган и создать вместо него новый орган, который будет выполнять функции Службы экономических расследований. В соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 28 января 2021 года вместо Службы экономических расследований образовано Агентство Республики Казахстан по финансовому мониторингу – государственный орган, непосредственно подчиненный и подотчетный Президенту Республики Казахстан, с передачей ему функций и полномочий Министерства финансов РК в сфере противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма, а также по предупреждению, выявлению, пресечению, раскрытию и расследованию экономических и финансовых преступлений и правонарушений [18].

Заключение. Не менее криминализованы современные «проекты» в сфере майнинга (особенно «облачного майнинга») и инвестиций в криптовалюты. При этом в ряде стран, как и в большинстве других стран мира, нет однозначного запрета на участие граждан в криптовалютных операциях.

В большинстве стран сегодня ведется разработка национальных законов по регулированию операций с криптоактивами.

Один из самых распространенных приемов инвестиционного мошенничества – это привлечение денег населения нефинансовыми компаниями («производственными», «инвестиционными» и др.) по договору займа.

Есть еще один запретительный механизм, который используется для противодействия недобросовестным финансовым практикам, - ограничение сетевого маркетинга.

Мы полагаем, что усилить работу уполномоченных органов по контролю и надзору за рекламой. По телевидению и в интернет чаще распространять информацию о лжепредпринимателей (финансовых пирамидах). Как мы писали ранее, законодатель поспешил исключить из списка коррупционных преступлений вышеназванную статью.

Список использованных источников

1 Закон Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 180-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и деятельности правоохранительных и специальных государственных органов»

2 Закон Республики Казахстан от 12 июля 2022 года № 139-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид»

3 Иващенко О.//[globalAml.display\("admixer_e909921ae1df4a201_zone_56791_sect16776site6405](https://globalAml.display()

4 Уголовное Уложение (Уголовный кодекс) Федеративной Республики Германия. Научно – практический комментарий и перевод текста закона.- 2 – е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2016.- 312 с.

5 Финансовые мошенничества: признаки, виды, способы защиты. – М.: редакция «Российской газеты» 2018. Вып. № 19.- 160 с.

6 Чупрова Е. В. Ответственность за экономические преступления по уголовному праву Англии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.ю.н.-М.: Юрайт,2005. -31 с.

7 Чупрова Е. В. Ответственность за экономические преступления по уголовному праву Англии. Диссертация на соискание ученой степени к.ю.н.- М.: Юрайт,2005. -189 с.

8 Финансовые пирамиды в Казахстане. 180 уголовных дел за последние три года.// <https://informburo.kz/stati/finansovye-piramidy-v-kazahstane-180-ugolovnyh-del-za-poslednie-tri-goda.html>

9 Организаторов «Клуба миллионеров» приговорили к 6 и 7 годам лишения свободы в Кокшетау// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31210011

10 В Караганде осуждены организаторы финансовой пирамиды, похитившие более 290 млн тенге// <https://www.caravan.kz/news/v-karagande-osuzhdeny-organizatory-finansovojj-piramidy-pokhitivshie-bolee-290-mln-tenge-270118/>

11 Закон Республики Казахстан от 17 января 2014 года № 166-V ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000166>

12 Законом Республики Казахстан от 3 июля 2017 года № 84-VI « О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной системы»// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000084/links>

13 Законом Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 180-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и деятельности правоохранительных и специальных государственных органов»// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000084#z218>

14 Организатору финансовых пирамид "Выгодное жилье" и "MANSUR AUTO" вынесли приговор // <https://ru.sputnik.kz/20220811/organizatoru-finansovykh-piramid-vygodnoe-zhile-i-mansur-auto-vynesli-prigovor-26663713.html>

15 Приговор г. Нурсултан. Архив.2020 г.

16 Закон РК от 27 декабря 2019 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности»

17 Рахметов С.М. Совершенствование норм УК об ответственности за создание и руководство финансовой пирамидой»// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31778572

18 Указ Президента Республики Казахстан от 10 сентября 2022 года № 1006» «О внесении изменения в Указ Президента Республики Казахстан от 20 февраля 2021 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001006>

Сведения об авторах

Тогайбаева Ш.С. - профессор кафедры «юриспруденция» Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова, кандидат юридических наук.

Тогайбаев А.И. - старший преподаватель кафедры юриспруденция Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова, кандидат юридических наук.

Бекишев К.О. - старший преподаватель кафедры «Международные отношения. Истории и социальной работы» Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова.

Тогайбаева Ш.С. - Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің "Құқықтану" кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Тогайбаев А.И. - Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау Университетінің «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты.

Бекишев К.О. – «Халықаралық қатынастар. Истрия және әлеуметтік жұмыс» кафедрасының аға оқытушысы Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің.

Togaibayeva Sh.S. - Professor of the Department of Jurisprudence of the Abai Myrzakhmetov Kokshetau University, Candidate of Law.

Togaibayev A.I. is a senior lecturer at the Department of Jurisprudence of the Abai Myrzakhmetov Kokshetau University, Candidate of Law.

Bekishev K.O. - Senior lecturer at the Department of International Relations. Istria and Social work of Kokshetau University named after Abai Myrzakhmetov.

А.Б. Избасова¹, А.Г. Кан², Ш.Б. Маликова¹

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

² Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ОТБАСЫЛЫҚ-ТҰРМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ВИКТИМОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Қазақстан Республикасының Конституциясы әркімнің өз ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауға құқығы бар және адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайтындығын реттейді [1]. Бұған қарамастан, әйелдерге, балаларға қатысты зорлық-зомбылық біздің қоғамда ең көп таралған адам құқықтарының бұзылуының бірден бір түрі болып табылады. Бұл құбылыс әлеуметтік, мәдени, діни, экономикалық ерекшеліктеріне қарамастан, қоғамның барлық бөлігіндегі әйелдерді қамтиды.

Қоғамдық өмірдің дамуымен отбасындағы әйелдерге, балаларға қатысты зорлық-зомбылық жеке әлеуметтік маңызы бар проблемаға бөлініп және ол қоғам тарапынан айқын көрінетін теріс бағаға ие болады. Қазіргі таңда отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес ғылыми жұртшылық тарапынан ғана емес, заңнама мен құқық қолданушы тарапынан да ерекше назар аударуды талап етуде.

Мақалада отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың виктимологиялық сипаттамасы қаралады және отбасылық-тұрмыстық бағыттағы қылмыстардан зардап шеккендердің сипаттамасы мен типологиясы талданады. Сондай-ақ отбасылық зорлық-зомбылықтың пайда болу мәселелері қаралып, қылмыстың осы түрлерінің негізгі виктимологиялық ерекшеліктері, себептері айқындалған.

Түйінді сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, отбасылық-тұрмыстық қарым-қатынастар, виктимділік, алдын алу, құрбандар типологиясы, зорлық-зомбылық мәселесі.

Виктимологическая характеристика семейно-бытовых правонарушений

Конституция Республики Казахстан регламентирует, что достоинство человека неприкосновенно, каждый имеет право на защиту своей чести и достоинства [1]. Несмотря на это насилие в отношении женщин, детей по-прежнему представляют собой одно из самых распространенных нарушений прав человека в нашем обществе. Это явление затрагивает женщин из всех слоев общества, независимо от социальных, культурных, религиозных, экономических особенностей.

С развитием общественной жизни насилие в семье в отношении женщин, детей выделяется в отдельную социально-значимую проблему, которое получает ярко выраженную негативную оценку со стороны общества. Борьба с семейно-бытовым насилием требует особого внимания не только со стороны научной общественности, но и стороны законодательства и правоприменителя.

В статье рассматривается виктимологическая характеристика семейно-бытового насилия и анализируется характеристика и типология жертв от преступлений семейно-бытовой направленности. Также рассмотрены вопросы возникновения семейного насилия, определены основные виктимологические особенности, причины данных видов преступности.

Ключевые слова: бытовое насилие, семейно-бытовые отношения, виктимность, профилактика, типология жертв, проблема насилия.

Victimological characteristics of family and domestic offenses

The Constitution of the Republic of Kazakhstan regulates that human dignity is inviolable, everyone has the right to protect their honor and dignity. Despite this, violence against women and children continues to constitute one of the most widespread human rights violations in our society. This phenomenon affects women from all walks of life, regardless of social, cultural, religious, economic characteristics.

With the development of public life, domestic violence against women and children becomes a separate socially significant problem, which receives a pronounced negative assessment from society. The fight against domestic violence requires special attention not only from the scientific community, but also from legislation and law enforcement.

The article examines the victimological characteristics of domestic violence and analyzes the characteristics and typology of victims of domestic crimes. The causes of the occurrence of family violence are also considered, the main victimological features and the causes of these types of crime are identified.

Key words: domestic violence, family relations, victimization, prevention, typology of victims, problem of violence.

Кіріспе. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстық құқық бұзушылықтар зорлық-зомбылық қылмыстылығының ішінде елеулі орын алады. Тұрмыстық қылмыстар біздің әрқайсымызға ең жақынымыз деп танылатын адамдармен –әке, ана, жұбайы (зайыбы), аға-әпкелермен, балалармен жасалатын қылмыс түрлері.

Қылмыстың қандай да бір түрінің бастауын және оның сапалық сипаттамаларын білу, оларға қарсы күрестің және қылмыстың ерте алдын алудың тиімді құралдарын әзірлеуге мүмкіндік беретіндіктен, тұрмыстық қылмыстылықтың криминологиялық сипаттамасы ерекше қызығушылық тудырады. Соның ішінде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жәбірленушісі тұлғасы мәселесі де ерекше назарда.

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық криминологиялық проблема ретінде экономикалық, саяси, құқықтық, дүниетанымдық, психологиялық, медициналық және т.б. сипаттағы қарама-қайшы жағдайлардың шексіз әртүрлілігін қамтиды. Бұл жағдайлар тұрмыстық зорлық туралы білімді талдау және жүйелеу, тұрмыстық зорлық-зомбылықты бейтараптандыру, нәтижесінде отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың криминологиялық теориясын әзірлеу идеясын қалыптастырады. Зорлық-зомбылықтың мазмұны туралы мәселелер пікірталас тауызуға.

Материалдар мен әдістер. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың виктимологиялық мәселелерін зерттеу Қазақстан Республикасының әрекет етуші заңнамасы мен аталған саладағы теориялық әзірлемелер негізінде жүзеге асырылды.

Теориялық зерттеулер жүргізуге жалпы ғылыми тәсілдерге сәйкес жұмыстың әдіснамалық негізін теория мен тәжірибенің өзара байланысын, зерттеу нысанының мазмұны мен нысанын, қарастырылатын құқықтық құбылыстардың даму процестері мен сапалық өзгерістерін көрсетуге мүмкіндік беретін диалектикалық материализм әдісінің базалық ережелері құрады. Тұжырымдар мен ұсыныстарды әзірлеу үшін мынадай мейлінше жалпы жеке ғылыми әдістер қолданылды: салыстырмалы-құқықтық, нақты-әлеуметтік, құрылымдық-функционалдық, талдау.

Негізгі бөлім. Радостева Ю.Б. оны жәбірленушінің еркіне қарсы жүзеге асырылатын, дене және психикалық қол сұғылмаушылықты бұзуға бағытталған, адам ағзасына қасақана қоғамға қауіпті, құқыққа қарсы әсер ету ретінде айқындайды [2, 28 б.].

Шарапов Р.Д. Зорлық-зомбылық күш қолдануды адам ағзасына физикалық немесе ақпараттық әсер ету арқылы жәбірленушінің еркіне қарамастан оған қасақана заңсыз, дене және психикалық зиян келтіру түріндегі жеке қауіпсіздігіне қылмыстық қол сұғышылық ретінде қарастырады [3, 10 б.].

Ғылыми әдебиеттерде физикалық және психикалық зорлық-зомбылықпен қатар, экономикалық күш көрсету де кеңінен қарастырылады. Экономикалық зорлық-зомбылық ретінде отбасының бір мүшесін отбасының басқа мүшесінің тұрғылықты жерінен, тамағынан, киімінен және жәбірленушінің заңда көзделген құқықтары бар басқа да мүлкі мен қаражатынан нәтижесінде өлімге әкеп соғуы немесе денсаулығының бұзылуына әкеп соғуы мүмкін қасақана айыру түсініледі.

Сонымен қатар, сексуалдық зорлық-зомбылық деген түрін де айтып кетуге болады. Және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың аталған түрі қауіптілігі жағынан жоғары деп айтуға болады. Себебі, жақын, қанды туыстар арасындағы жыныстық қылмыстар неғұрлым қауіпті қылмыстар кейіннен отбасылық құндылықтардың дұрыс қалыптасуына елеулі және қайтымсыз олқылықтарды туындатады.

ҚР 4 желтоқсан 2009 ж. № 214-IV Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы заңына сәйкес нәпсіқұмарлық (сексуалдық) зорлық-зомбылыққа - адамның жыныстық қол сұғылмаушылығына немесе жыныстық бостандығына қасақана қол сұғатын құқыққа қарсы әрекет, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты нәпсіқұмарлық сипаттағы әрекет деген түсінік берілген [4].

Қазіргі заманғы әлеуметтануда отбасышілік зорлық-зомбылықтың пайда болуының үш қайнар көзін бөліп қарастырады:

- зорлық-зомбылық субъектілерінің жеке психологиялық сипаттамалары;
- отбасышілік орта климаты (отбасылық өмір динамикасының өзі отбасышілік зорлық-зомбылық нысандарының туындау ықтималдығына әсер етеді);
- қоғамның қоғамдық-мәдени деңгейі.

Жалпы алғанда зорлық-зомбылықты басқа адамға тән азабын немесе залал келтіретін әрекет ретінде анықтауға болса, онда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың нақты қайнар көзі және осы әрекетті қолдану ортасы – отбасы екені анық көрсетілген. Яғни, зұлымдықты жасаушы және оның құрбандары ретінде ең жақын адамдар: ерлі-зайыптылар, балалар болад.

Сонымен, тұрмыстық зорлық-зомбылық - бір адамның отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы басқасына (басқаларға) қатысты дене және (немесе) психикалық азап келтіру қатерін төндіретін немесе оны қамтитын қасақана құқыққа қарсы әрекеті (әрекеті немесе әрекетсіздігі).

Соңғы онжылдықта отбасындағы зорлық-зомбылықтың криминологиялық сипаттамаларында әйелдерге қатысты елеулі өзгерістер тіркеледі, олар да түсіндіруді талап етеді. Бұрынғысынша отбасындағы зорлық-зомбылық жасырынғ яғни латентті қылмыстар болып табылады және оны күннен күнге өршу үрдісі байқалуда. Жақын адамдар арасындағы қақтығысқа негіз болатын проблеманың ерекшелігі осындай зорлық-зомбылықтың алдын алудың арнайы жүйесін құру мәселесіне ерекше назар аударуды талап ететіндігі жаналық емес.

Соның ішінде, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарынан зардап шеккен құрбандардың (жәбірленуші әйел адамдардың) жеке басының виктимологиялық сипаттамасы ғылымдар үшін, ең алдымен криминология үшін орталық проблемалардың бірі болып отыр. Бұл ретте қылмыс құрбандары мен қылмыскерлер арасындағы қарым-қатынастардың сипаты, олардың қылмыс жасаған кездегі әлеуметтік-тұрмыстық байланыстары өте маңызды және криминологиялық маңызды фактор болып табылады.

Бұдан басқа, қылмыс құрабаны мен қылмыскер арасындағы байланыстың неғұрлым жақындығы (туыстық дәрежесі бойынша, жәбірленуші мен қылмыскер арасындағы даму қарқындылығы, ұзақтығы және т.б.), отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбаны болу ықтималдығының жоғары екенін көрсетеді.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбандары көбінесе әйелдер. Мұның басты себептері ретінде гендерлік теңсіздік, тарихи, әлеуметтік-мәдени, экономикалық және саяси жәбірленушінің психикалық жағдайына әсер ететін факторлар және оның мінез-құлқының виктималдығын айтуға болады.

Жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстардан көбінесе жәбірленушілер қылмыскердің әйелдері (бірге тұратындар) (46%), балалар (15%), күйеулері (бірге тұратындар) (14 %), ата-аналары (9%), апа-сіңлілері (6%), сондай-ақ кінәлілердің өзге де туыстары (10%).

Отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында қылмыс жасаған кездегі тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының мінез-құлқын, олардың психологиялық ерекшеліктерін зерделеу осы тектес қылмыстардың алдын алу мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді.

Д.В. Ривман, адамның жеке қасиеттерінің сипаты мен дәрежесіне негізделген, олардың жеке мінез-құлқының әрекеттерін айқындайтын жәбірленушілердің (құрбандардың) мынадай типологиясын ұсынады:

Жәбірленушінің агрессивті түрі. Бұл типологияға зиян келтірушіге немесе басқа адамдарға шабуыл жасау, басқа да арандатуәрекеттері (қорлау, жала жабу және т.б.) түріндеөзінің көрсеткен агрессиясы нәтижесінде құрбан болған адамдар жатады. Осы типтегі жәбірленушілерге қақтығыс жағдайын әдейі жасау тән.

Жәбірленушінің белсенді түрі. Осы үлгідегі жәбірленушілерге мінез-құлқы агрессивті және даулы емес, бірақ ақыр соңында олардың өздеріне зиян келтірілетіндер жатады. Олар зиян келтіру туралы өтінішті өздері сұрайтындар немесе өздерінің басқа да әрекеттерімен субъектіні зиян келтіруге итермелейтіндер.

Жәбірленушінің бастамашыл түрі (Инициативный тип). Осы үлгідегі жәбірленушілердің мінез-құлқы сипатқа ие, бірақ соңында оларға зиян келтіреді. Бұғанен алдымен лауазымдық немесе мемлекеттік жағдайы қауіпті жағдайларға араласуды міндетті ететін адамдар кіреді.

Жәбірленушінің пассивті түрі. Осы үлгідегі жәбірленушілерге қылмыскерге әртүрлі себептер бойынша: жасына, дене әлсіздігіне, дәрменсіздігіне, өзінің құқыққа қарсы немесе адамгершілікке жатпайтын әрекеттері үшін жауапкершіліктен қорқатын жай-күйі, қорқақтығы және т.б. себептер бойынша қарсылық көрсетпейтіндер жатады.

Жәбірленушінің сыншыл емес түрі. Осы үлгідегі жәбірленушілерге өмірлік жағдайларды дұрыс бағалай алмайтын, барлығына немқұрайлы қарайтындар жатады. Сыншыл болмау өздерінің жеке басының жағымсыз тұстары негізінде (ашкөздік, пайдакүнемдікті ұнату және т.б.) немесе оң (жомарт, мейірімділік, тым жауаптылық және т.б.), интеллектуалық деңгейінің төмендігіне байланысты болуы мүмкін.

Жәбірленушінің бейтарап түрі. Бұл типке әрекеттері мінез-құлқы барлық жағынан мінсіз, ол ешқандай түрде қылмыстық іс-әрекет тудырмайтындар жатады [5, 162 б.].

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарынан зардап шеккен әйелдер адамдар мынадай жалпы сипаттармен сипатталады:

- өзін-өзі төмен бағалауы;
- зорлық-зомбылық туралы аңыздарды дұрыс деп қабылдауы;
- отбасы туралы, әйелдердің отбасы мен қоғамдағы рөлі туралы, «әйелдердің мақсаты» туралы дәстүрлі түсініктерді, ұстанымдарды ұстанады;
- зәбір көрсетушінің әрекеттері үшін жауапкершілікті өзіне алуға бейім;
- үнемі өзін кінәлі сезініп, қол сұғушыға қатысты ашулану сезімін жоққа шығаруы;
- негізінен көп әрекет ете қоймайтын, бірақ тірі қалу үшін және зорлық-зомбылық актісіне қарсы тұру үшін жеткілікті күші бар болуы;
- кейде психофизиологиялық құқық бұзушылықтарды көрсететін шағымдар білдіретін;
- үстем әріптеске сексуалдық қызметтер көрсетуді «сәтті» жыныстық қатынас деп санайтын;
- оларды шешуге ешкім де көмектесе алмайды деген басым оймен жүретіндер деп сипаттама берілген [6, 30 б.].

Алайда, әйелдер көп жағдайда отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болғанымен, қаза болғандареректер жиі шығады, ал әйел – қылмыскер болатын кездер де жиі кездесіп отырады.

Отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбандарына айналатындардың арасында қарттар, психикасының белгілі бір ерекшеліктері бар адамдар мен ақыл-ойының дамуы артта қалған немесе басқа да психикалық кемшіліктері бар адамдар да жиі кездеседі. Бұл олардың дәрменсіздігіне, өз әрекеттерін бақылай және толық сезіне алмауына байланысты және басқа тұлғалардың іс-әрекеттеріне қажетті қарсылық көрсете алмаулары, зорлық-зомбылық пен заңға қайшы мінез-құлық фактісін түсінбеуі салдарынан туындап отырады. Мұндай санаттағы адамдар зорлық көрсетушілер үшін жеңіл «олжаға» айналады, олар олардың үстінен үстемдіктерін оңай көрсетіп, өздерінің ашуын алады десек те болады.

Ерлі-зайыптылар арасындағы зорлық-зомбылық қатынастар қалыптасуына әсер ететін факторлардың ішінде сыртқы (отбасының материалдық жағдайы, жалпы әлеуметтік күйзеліс, жұмыссыздық, нашар тұрғын үй жағдайлары) және ішкі (күйеуінің маскүнемдігі, ерлі-зайыптылардың араласуы) факторларды ретінде бөліп көрсетуге болады [6, 53 б.]. Ерлі-зайыптылар арасындағы қатынастарды айқындайтын ішкі факторларға келер болсақ, алынған деректер әрбір үшінші әйелдің ұрып-соғудан зардап шегетінін және күйеуінен қорқатындығын көрсетеді.

Қазіргі уақытта әлеуметтік жұмыстар бойынша теория мен практикада отбасындағы зорлық-зомбылықтың пайда болу себептерін түсіндіретін бірнеше тәсілдерді қарастырады. Олардың біріншісі психологиялық, яғни ішкі шиеленіс, стресс, зорлаушының созылмалы психикалық проблемалары) не психоәлеуметтік факторлар (отбасышilik өзара қарым-қатынастар және отбасылық тарих). Басқа тәсілдерге сүйенсек осындай жан-жалдарға нашакорлық немесе алкогольдік масаю, материалдық қиындықтар, жәбірленушінің тәуелділігі, сыртқы ортаның тұрақсыздандырушы әсерлер септігін тигізеді.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарын жасауға көбінесе құрбандарының дау-жанжалды шешіп беретініне сенімділіктің жоқтығынан құқық қорғау органдарынан көмек сұрамауы, жеке, отбасылық мәселелерді жұртшылыққа шығарғысы келмеуі, туыстарының, көршілерінің, таныстарының алдындағы ұялу сезімдері, отбасын сақтап қалу ниеті, зорлаушы тарапынан кек алу қорқынышы салдарынан тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстың неғұрлым латентті түрі болып табылады.

Қорытынды. Осылайша, сот тәжірибесін зерделеу барысында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын жәбірленушінің мінез-құлқын ескере отырып құрылуы керек, өйткені ол солай олардың мінез-құлқы көбінесе жанжалды жағдайдың катализаторы болып табылады және олар кейіннен қылмыс жасауға ықпал ететіндігі деген қорытындыға келуге болады.

Сонымен қатар, жоғарыда қарастырылған нәтижелер ерлі-зайыптылар арасындағы дағдарыс туралы айтуға мүмкіндік береді. Әрбір үшінші әйел өзінің отбасылық қатынастарын теріс сипаттайды, әрбір бесінші әйел балалары үшін ғана өмір сүреді, әрбір оныншы әйел тұрақты дау-жанжал жағдайларында өмір сүреді.

2024 жылғы 15 сәуірде Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңына қол қойған болатын. Аталған өзгерістер 16 маусым 2024 жылы күшлене енеді. Бұл заң, 15 нормативтік құқықтық актілерге, атап айтсақ, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Кодексіне, 2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне, 2014 жылғы 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексіне, «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі Кодексіне, «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» 2002 жылғы 8 тамыздағы Қазақстан Республикасының Заңына және т.б. актілерге ауқымды өзгерістер енгізбек. Және бұл өзгерістер тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының жасалу деңгейін әлдеқайда төмендетеді деген үміттеміз.

Қаржыландыру. Ғылыми мақала BR 27882414 «Зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларды қолдау және оңалту бағдарламасы: ресурстық модульді орталықтар желісін

тәжірибелік енгізу» жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2023-2025жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029
- 2 Радостева Ю.В. Уголовно-правовое понятие насилия: автореф.дисс...канд.юрид.наук: 12.00.08 – Екатеринбург, 2006. – 32 с.
- 3 Шарапов Р.Д. Уголовно-правовая характеристика физического насилия: автореф.дисс...канд.юрид.наук. – СПб, 1999. – 24 с.
- 4 Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы Заңы (2023.01.07 берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525704
- 5 Ривман Д.В. Криминальная виктимология – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
- 6 Нигматуллин М. Р. Виктимологическая характеристика жертв семейно-бытовых преступлений // Виктимология. 2017. № 4 (14). С. 30-38.

Авторлар туралы мәліметтер

Избасова А.Б. - философия докторы (PhD), Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доцент м.а.

Кан А.Г. – заң ғылымдарының кандидаты, М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясы.

Маликова Ш.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Избасова А.Б. - доктор философии (PhD), и.о. доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Кан А.Г. – кандидат юридических наук, Алматинская академия МВД РК имени М.Есбулатова.

Маликова Ш.Б. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Izbassova A.B. - Philosophy Doctor (PhD), Associate professor, Department of Criminal law, Criminal process and Criminalistics, Al-Farabi Kazakh National University.

Kan A.G. - Candidate of Law Sciences, Almaty academy Ministry of Internal Affairs of M. Esbulatov Almaty.

Malikova Sh.B. - Candidate of legal sciences, Associate Professor of the department of Criminal law, Criminal process and Criminalistics, Al-Farabi Kazakh National University.

А.Б. Скаков¹, Л.О. Хон¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева,
Костанай, Казахстан

К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОГО СТАТУСА СЛУЖБЫ ПРОБАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, ВЕЛИКОБРИТАНИИ И ФРАНЦИИ

В статье рассматривается вопрос создания и совершенствования казахстанской службы пробации. Проанализированы организационно-правовые статусфункционирования службы пробации в таких странах, как Великобритания и Франция. Частично проведен сравнительно-правовой анализ деятельности сотрудников службы пробации Казахстана и зарубежных стран. Выявлены определенные различия в организации работы сотрудников по контролю и надзору за осужденными к наказаниям, не связанным с лишением свободы, как в Казахстане, так и в зарубежных странах.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная система; служба пробации; контроль; надзор; наказания, не связанные с лишением свободы; организационно-правовой статус.

Қазақстан Республикасы, Ұлыбритания және Франция пробация қызметінің ұйымдық-құқықтық мәртебесі мәселесіне

Мақалада қазақстандық пробация қызметін құру және жетілдіру мәселесі қарастырылады. Ұлыбритания мен Франция сияқты елдерде пробация қызметінің ұйымдық-құқықтық мәртебесі талданады. Қазақстан мен шетелдердің пробация қызметі қызметкерлерінің қызметіне салыстырмалы-құқықтық талдау ішінара жүргізілді. Қазақстанда да, шетелдерде де бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазаларға сотталғандарды бақылау және қадағалау жөніндегі қызметкерлердің жұмысын ұйымдастыруда белгілі бірайырмашылықтар анықталды.

Түйін сөздер: қылмыстық-атқару жүйесі; пробация қызметі; бақылау; қадағалау; бас бостандығын анайыруға байланысты емес жазалар; ұйымдық-құқықтық мәртебе.

On the issue of the organizational and legal status of the probation service of the Republic of Kazakhstan, Great Britain and France

The article discusses the issue of creating and improving the Kazakh probation service. The organizational and legal status of the functioning of the probation service in countries such as the United Kingdom and France is analyzed. A comparative legal analysis of the activities of employees of the probation service of Kazakhstan and foreign countries has been partially carried out. Certain differences have been identified in the organization of the work of employees for the control and supervision of persons sentenced to non-custodial sentences, both in Kazakhstan and in foreign countries.

Keywords: penal enforcement system; probation service; control; supervision; non-custodial penalties; organizational and legal status.

Введение. Важной особенностью проводимой нашим государством уголовной политики в современных условиях является ее гуманизация. Уголовная политика направлена на сокращение объема применения наказания в виде лишения свободы за счет расширения сферы применения к осужденным уголовных наказаний и мер, альтернативных лишению свободы, осужденным предоставляется возможность доказать свое исправление, оставаясь в социуме, при сохранении привычных для них условий жизнедеятельности. Обозначенные задачи требуют принятия дополнительных мер для достижения основной цели уголовно-исполнительного законодательства – исправления осужденных, а также их ресоциализации и социальной адаптации. Говоря о преимуществах уголовных наказаний и мер, альтернативных лишению свободы, следует отметить, что лицо, оказавшееся в сфере уголовного судопроизводства, имеет реальную возможность реабилитировать себя перед обществом. В этой связи возрастает роль института, реализующего исполнение «внетюремных» видов наказания, которым является служба пробации.

Методы. Цель данного исследования заключается в проведении анализа деятельности службы пробации в зарубежных странах и выявлении положительных моментов в деятельности службы пробации Великобритании и Франции. Для достижения цели были использованы эмпирический и формально-юридический методы познания.

Основная часть. К моменту обретения независимости Казахстан по индексу тюремного населения занимал третье место, уступая лишь США и России. В этой связи одним из приоритетных направлений строительства правовой государственности в Республике Казахстан стала масштабная и системная трансформация уголовной политики, подразумевающая развитие института, исполняющего уголовные наказания, без изоляции осужденных от общества. Уже в 2012 году в Казахстане была создана служба пробации, которая получила концептуальное и законодательное оформление. Структурно пробация была образована на базе функционировавших ранее уголовно-исполнительных инспекций при уголовно-исполнительной системе [1] (далее – УИС). Так, в 2015 году Казахстан переместился на 95 место в мире по удельному весу осужденных к наказанию в виде лишения свободы, на 100 тыс. населения [2]. Это сокращение численности осужденных в местах лишения свободы, без преувеличения можно назвать эпохальным.

Несмотря на это, реформирование службы пробации является весьма актуальным. Так, в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 стоит вопрос повышения организационно-правового статуса службы пробации и его сотрудников путем обеспечения самостоятельности пробации от тюремной службы и выделения отдельной целевой подпрограммы финансирования [3].

Также в данной Концепции предметом внимания является рассмотрение подходов к ресоциализации лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы в учреждениях УИС (пенитенциарной), с учетом международного передового опыта, направленного на развитие личных и гибких навыков, с привлечением представителей гражданского общества.

В этой связи нами проведен сравнительно-правовой анализ между деятельностью службы пробации УИС Республики Казахстан и службой пробации таких зарубежных стран, как Великобритания и Франция.

Интересно отметить реформирование службы пробации в Великобритании, которое произошло в апреле 2017 г. служба борьбы с правонарушителями была преобразована в Службу тюрем и пробации. Причиной данной реорганизации стала необходимость ограничить службу пробации от выполнения несвойственных ей функций (в частности, решение вопросов развития уголовно-исполнительной политики государства, выполнение законодательских функций и т.д.).

В течение последнего времени служба пробации Англии подотчетна Министерству юстиции и зарекомендовала себя положительно с практической точки зрения.

Структуру службы пробации в настоящее время составляют:

- 1) общественная (государственная) пробация;

2) частная пробация, которая была создана 2,5 года назад для работы с правонарушителями, совершившими менее опасные правонарушения [4].

Государственная служба пробации осуществляет свою деятельность в отношении лиц, совершивших более опасные правонарушения (тяжкие насильственные, все сексуальные посягательства, а также менее тяжкие преступления, за которые назначается более 12 месяцев тюремного заключения) и действует в рамках общественных интересов, сотрудники осуществляют партнерство с судами, а также с мировыми судьями (мировые судьи проходят специальную подготовку сроком до 12 месяцев и рассматривают дела о мелких уголовных правонарушениях). Служба пробации постоянно взаимодействует с судом в формате формальных официальных встреч по коммуникациям, в процессе которых обсуждаются вопросы своевременности и качества предоставления досудебных докладов. Вопрос о подведомственности правонарушителя (государственная или частная служба пробации) решается после подготовки досудебного доклада.

Инициатором досудебного доклада является суд, составляется он, как правило, в отношении менее тяжких уголовных правонарушений. Досудебный доклад может быть представлен в устной либо письменной форме. Устная форма досудебного доклада имеет место при необходимости его быстрого предоставления, но в последующем в обязательном порядке должен быть представлен соответствующий документ. В отношении более тяжких правонарушений срок предоставления досудебного доклада может составлять до 15 и даже до 21 дня. По общему правилу, при составлении досудебного доклада необходим контакт офицера пробации с самим правонарушителем, однако поскольку в некоторых случаях это является невозможным, то может быть организована видео-связь (например, если правонарушитель находится в изоляции) [5, с. 188].

Если в общих чертах освещать критерии эффективности оценки деятельности офицеров пробации, то в Англии офицер пробации не несет персональной (дисциплинарной) ответственности за факты повторных правонарушений со стороны подконтрольных лиц. Одним из способов контроля за качеством досудебных докладов является процедура контрподписания руководством соответствующих документов.

Кроме того, ежегодно осуществляется проверка отчетов офицеров пробации по методу случайной выборки. В качестве критерия оценки деятельности офицеров пробации может выступать не наличие либо количество повторных правонарушений, а статистика изменения рисков, свидетельствующая об эффективности коррекционного воздействия на правонарушителя.

Организационно-правовая форма службы пробации Англии явно отличается от казахстанской практики системы исполнения наказания без изоляции осужденного от общества. В нашей УИС сотрудники службы пробации до суда в отношении правонарушителя не имеют к нему никакого отношения и тем более не контактируют с ним до суда.

Также в Республике Казахстан вопрос создания частной службы пробации на наш взгляд из области фантастики, так как вся уголовно-исполнительная система Казахстана является государственной и создания в ней частного сектора или подобного рода частного звена представляется нам не исполнимым на сегодняшний день.

Интересным представляется тот факт, что в Великобритании система оценки деятельности офицеров пробации, по каким-то показателям она имеет сходство с отечественной системой оценки эффективности и качества выполняемой работы сотрудниками службы пробации Казахстана.

По законодательству Франции режим пробации, то есть условное осуждение, сопровождаемое надзором, может быть назначен лицу, в случае осуждения к тюремному заключению за совершение преступления, вне зависимости от срока наказания, который осужденный должен бы был отбыть в местах лишения свободы. Что касается назначения режима пробации, то оно включает в себя, прежде всего требование к осужденному подчиняться мерам надзора и содействия, предусмотренным специальным постановлением в целях социальной реадaptации преступников, а также требование выполнять те из указанных

в том же постановлении обязанностей, которые специально возложены на осужденного обвинительным приговором. Отметим, что сами меры надзора и содействия при исполнении режима probation практически те же, что и применительно к институту условнодосрочного освобождения по пенитенциарному законодательству Франции.

Согласно Уголовно-процессуальному кодексу Франции, судья имеет право отдавать распоряжение о приводе осужденного, не выполняющего свои обязанности и уклоняющегося от встречи с сотрудниками службы probation и с самим судьей, а также отдавать распоряжение о розыске скрывшегося лица, подвергнутого режиму probation. Судья может также на основании мотивированного постановления помещать лицо, уклоняющееся от выполнения предписанных правил поведения и возложенных обязанностей, в арестный дом на определенный срок (срок законодателем определен до пяти суток) и одновременно начать процедуру получения распоряжения об исполнении наказания. Решение об отмене испытательного режима и об исполнении наказания может быть обжаловано прокуратурой и самим осужденным [6, с. 233].

Исполнение режима probation предполагает установление надзора за поведением осужденного. Что касается лиц, осуществляющих этот надзор за осужденными, то почти во всех странах он осуществляется сотрудниками службы, специально создаваемой в этих целях. Во Франции эти службы получили название комитетов по probation.

В состав этого комитета входят:

- судья по исполнению наказаний; председатель;
- сотрудники комитета (агенты по probation);
- помощники сотрудников комитета, являющиеся стажерами, социальные сотрудники – консультанты, как правило, педагоги по образованию, секретарь, выполняющий техническую работу [7, с. 92].

При каждом комитете по probation создана специальная ассоциация, в состав которой входят представители благотворительных организаций и фондов. Создание такой ассоциации облегчает решение вопросов об оказании поднадзорным материальной помощи, когда они попадают в затруднительное положение, что особенно часто случается с осужденными в момент выхода из тюрем.

К работе в комитете могут также привлекаться граждане, желающие на общественных началах оказывать помощь профессиональным сотрудникам в осуществлении надзора.

Создание подобного рода ассоциаций в УИС Республики Казахстан на сегодняшний день будет противоречить основным принципам и задачам, прописанным в уголовном и уголовно-исполнительном законодательстве Республики Казахстан, а также потребуются дополнительные рабочие места и решение вопросов по финансовой составляющей.

Штатная численность подобного рода комитета во Франции не маленькая, а как правило это затраты в организации деятельности со стороны государства только одного комитета, на которые выделяются из бюджета средства, осуществляется поиск соответствующих кандидатур на должности и все сопутствующие вопросы занимают много времени и средств.

Поэтому мы считаем, что перенимать опыт в организации работы службы probation Франции следует частично и выборочно. Интересным представляется вопрос правового положения сотрудников probation Франции. Профессиональные сотрудники комитетов по probation приравнены по своему положению к категории воспитателей, работающих в пенитенциарной системе, а назначаются они на основании принятого постановления министра юстиции из числа воспитателей, имеющих пятилетний стаж работы в пенитенциарном учреждении, при этом не менее двух лет непосредственно в должности воспитателя.

В Казахстане сотрудники probation имеют обширный круг полномочий и применяют воспитательные меры в отношении лиц, состоящих на учете у службы probation. Кроме того, сотрудники службы probation автоматически являются воспитателями по отношению к подучетным, тем самым осуществляя основные функции УИС по воспитанию и исправлению осужденных.

Заключение. Краткий анализ организационных и правовых основ в деятельности служб пробации Великобритании и Франции позволяет нам говорить о сходствах и различиях с деятельностью службы пробации Республики Казахстан. Для совершенствования и перехода к иной системе исправления осужденных без изоляции от общества, в нашей стране необходимо вносить изменения в ряд нормативно-правовых актов в части введения дополнительных обязанностей на сотрудников службы пробации по контролю за осужденными (участия их в социальных и реабилитационных мероприятиях, организуемых службой пробации, в том числе участия в специальных корректирующих психологических программах) и тем самым поэтапно менять и перестраивать работу казахстанской службы пробации.

Таким образом, для плавного внедрения некоторых особенностей организационно-правового статуса зарубежного опыта в деятельность службы пробации Республики Казахстан необходимо учитывать правовую систему государства, а также экономические, национальные и политические факторы.

Список использованных источников

1. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858> (дата обращения: 03.05.2024 г.).

2. Альтернативы лишению свободы в Республике Казахстан: современное состояние и перспективы URL: <https://yvision.kz/post/dnevnik-poezdki-v-angliyu-izuchaem-probaciyu-772565> (дата обращения: 08.05.2024 г.).

3. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года: Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674#z133> (дата обращения: 03.05.2024 г.).

4. Симонова Ю.И. Дневник поездки в Англию: изучаем пробацию! // Электронный журнал YVISION.KZ. URL: <https://yvision.kz/post/dnevnik-poezdki-v-angliyu-izuchaem-probaciyu-772565> (дата обращения: 06.05.2024 г.).

5. Малолеткина С.Н. Организационные и правовые основы деятельности уголовно-исполнительных инспекций России и служб пробации зарубежных стран // IV Международный пенитенциарный форум «преступление, наказание, исправление»: матер. Междунар. науч.-практ. конф. – Рязань: Академия ФСИН России, 10 т. Том 3, 2019. – С. 187-190.

6. Пертли В. А. Организация пробации // Пробелы в российском законодательстве. 2011. № 2. С. 233–235.

7. Казакова Т.А. Зарубежный опыт деятельности службы пробации (на примере Франции) // Уголовно-исполнительная система сегодня: взаимодействие науки и практики: матер. Юбил. XX Всеросс. науч.-практ. конф. – Новокузнецк: Кузбасский институт Федеральной службы исполнения наказаний, 2020. – С. 90-93.

Сведения об авторах

Скаков А.Б. – профессор кафедры уголовного права и криминологии Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, доктор юридических наук, профессор.

Хон Л.О. – старший научный сотрудник научно-исследовательского центра Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, майор полиции.

Скаков А.Б. – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы қылмыстық құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Хон Л.О. – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, полиция майоры.

Skakov A. – professor of the department of criminal law and criminology of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after SH. Kabylybaev, doctor in Law, professor.

Khon L. – senior researcher at the Research Center of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after SH. Kabyrbayev, major police.

A.M. Saitbekov¹

¹Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

THE EVOLUTION OF THE INSTITUTION OF ACTIVE REPENTANCE IN THE HISTORY OF CRIMINAL LAW IN KAZAKHSTAN

This article examines the evolution of the institution of active repentance in the criminal law of Kazakhstan, covering its formation, development and current trends. The legislative framework is analyzed, starting with the first mentions of the institute in the Soviet period and ending with modern legal norms. The changes that have occurred in the Criminal Code of Kazakhstan and their impact on the practice of active repentance are discussed.

The article examines the main stages of the institute's development, including its integration into the criminal justice system, as well as interaction with international standards and recommendations aimed at humanizing criminal policy. Special attention is paid to aspects related to the social adaptation of offenders and crime prevention.

The study also analyzes specific examples of the use of active repentance in judicial practice, which allows us to identify the effectiveness of this mechanism in reducing the level of recidivism and contributing to the correction of offenders. Critical views on the institute, its strengths and weaknesses, as well as proposals for its further improvement are discussed.

The article emphasizes the relevance of studying the institution of active repentance in the context of modern challenges of criminal justice in Kazakhstan and the need for its adaptation to changing social conditions. In conclusion, it is concluded that this institution is important for the development of a more humane and effective criminal law system in the country.

Keywords: active repentance, criminal law, Kazakhstan, criminal code, rehabilitation, recidivism, international standards, judicial practice, humanization, criminal policy.

Қазақстанның қылмыстық құқығы тарихындағы шынайы өкіну институтының эволюциясы

Бұл мақалада Қазақстанның қылмыстық құқығындағы белсенді өкіну институтының эволюциясы, оның қалыптасуы, дамуы және қазіргі тенденциялары зерттеледі. Кеңес дәуіріндегі институт туралы алғашқы ескертулерден бастап қазіргі заманғы құқықтық нормаларға дейінгі заңнамалық база талданады. Қазақстанның Қылмыстық кодексінде болған өзгерістер және олардың белсенді өкінуді қолдану тәжірибесіне әсері талқылануда.

Мақалада институттың дамуының негізгі кезеңдері, оның ішінде оның қылмыстық әділет жүйесіне кірігуі, сондай-ақ қылмыстық саясатты ізгілендіруге бағытталған халықаралық стандарттар мен ұсыныстармен өзара іс-қимыл қарастырылады. Құқық бұзушылардың әлеуметтік бейімделуіне және қылмыстың алдын алуға байланысты аспектілерге ерекше назар аударылады.

Зерттеу барысында сот практикасында белсенді өкінуді қолданудың нақты мысалдары талданады, бұл рецидивизм деңгейін төмендетуде және құқық бұзушыларды түзетуге ықпал етуде осы механизмнің тиімділігін анықтауға мүмкіндік береді. Институттың сыни көзқарастары, оның күшті және әлсіз жақтары, сондай-ақ оны одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар талқыланады.

Мақала Қазақстанның қылмыстық әділетіндегі қазіргі заманғы сын-қатерлер контекстінде белсенді өкіну институтын зерделеудің өзектілігін және оны өзгермелі әлеуметтік жағдайларға бейімдеу қажеттілігін атап көрсетеді. Қорытындылай келе, бұл

институттың елдегі қылмыстық құқықтың неғұрлым ізгілікті және тиімді жүйесін дамыту үшін маңыздылығы туралы қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: белсенді өкіну, қылмыстық құқық, Қазақстан, Қылмыстық кодекс, оңалту, рецидивизм, халықаралық стандарттар, сот практикасы, ізгілендіру, қылмыстық саясат.

Эволюция института деятельного раскаяния в истории уголовного права Казахстана

В данной статье исследуется эволюция института деятельного раскаяния в уголовном праве Казахстана, охватывающая его становление, развитие и современные тенденции. Анализируется законодательная база, начиная с первых упоминаний об институте в советский период и заканчивая современными правовыми нормами. Обсуждаются изменения, произошедшие в уголовном кодексе Казахстана, и их влияние на практику применения деятельного раскаяния.

В статье рассматриваются основные этапы развития института, включая его интеграцию в систему уголовной юстиции, а также взаимодействие с международными стандартами и рекомендациями, направленными на гуманизацию уголовной политики. Особое внимание уделяется аспектам, связанным с социальной адаптацией правонарушителей и профилактикой преступности.

В рамках исследования также анализируются конкретные примеры применения деятельного раскаяния в судебной практике, что позволяет выявить эффективность данного механизма в снижении уровня рецидивизма и способствовании исправлению правонарушителей. Обсуждаются критические взгляды на институт, его сильные и слабые стороны, а также предложения по его дальнейшему совершенствованию.

Статья подчеркивает актуальность изучения института деятельного раскаяния в контексте современных вызовов уголовной юстиции Казахстана и необходимости его адаптации к меняющимся социальным условиям. В заключении делается вывод о значимости данного института для развития более гуманной и эффективной системы уголовного права в стране.

Ключевые слова: деятельное раскаяние, уголовное право, Казахстан, уголовный кодекс, реабилитация, рецидивизм, международные стандарты, судебная практика, гуманизация, уголовная политика.

Introduction. The evolution of the institution of active repentance in the criminal law of Kazakhstan is an important aspect reflecting changes in approaches to criminal responsibility and rehabilitation of offenders. Modern society demands a more humane approach to criminal justice, which makes the institution of active repentance an important tool for correcting offenders. At the same time, Kazakhstan is actively working to improve its legal system in accordance with international standards, which includes the principles of rehabilitation and re-socialization of criminals.

Issues related to active repentance are the subject of active study in scientific circles, which contributes to the development of the theory and practice of criminal law in Kazakhstan, the study of the evolution of the institution of active repentance in the criminal law of Kazakhstan is not only relevant, but also necessary to understand its role in the modern legal system and society as a whole.

The criminal law of Kazakhstan and its independent institutions, including the institute of active repentance, are traditionally viewed through the prism of various periods of the historical development of the state:

- Criminal legislation of the pre-Soviet period (before October 1917);
- Soviet criminal law;

– post-Soviet criminal legislation (modern criminal law of the Republic of Kazakhstan) [1].

Such periodization, we believe, fully corresponds to the main historical stages of the development of the Republic of Kazakhstan. The main criterion for dividing into these historical periods is a change in punitive policy, the publication of relevant normative legal acts defining and implementing this policy, which, in turn, depended and depends on the most important events in the country. In this regard, the words of M. Saavedra are relevant to this day: "History is a treasury of our deeds, a witness to the past, an example and a lesson for the present, a warning for the future" [2].

Thus, we consider it advisable to show the evolution of the institution of active repentance, taking into account its impact on the punishability of criminal offenses, taking into account each period separately.

Methods. For a comprehensive and well-founded study of the institute of active repentance in the criminal law of Kazakhstan, historical and legal, comparative, analytical and regulatory methods were used.

The main part. One of the first sources of regulation of criminal legal relations in the history of Kazakh law is considered to be Adat [3]. Based on encyclopedic sources, it can be concluded that in a general (broad) sense, adat is a custom, survivable norms of pre-Islamic legal complexes, as well as the realities of legal life that are not reflected in Sharia [4].

Also, in our opinion, the definition of adat is given by A. S. Bogolyubov – a set of traditional customs among the peoples of the Caucasus, Central Asia and others professing Islam. Bogolyubov explains: "Adat is opposed to the official legal system of Islam – Sharia. According to the norms of the adat, cases of blood feud, bride stealing, etc. were usually resolved, and the Sharia sanctioned civil cases – property disputes, land, inheritance, etc. The tribal elders were judged on the basis of the adat." In the writings of Muslim jurists, the term "adat" merges with the term "urf" and acts as its synonym. However, this is typical only for the territories near Mecca and Medina, the customary law of which had a great influence on the formation of Sharia norms and was considered as an additional source of law. In the rest of the Islamic world, the norms of adat existed in addition to Sharia. This took place where the population was superficially Islamized and Sharia courts were absent or did not have sufficient authority, as well as where, despite the centuries-old existence of Islam, tribal relations and ancient legal traditions persist [5].

This order of application of the adat was peculiar to Kazakhstan in all periods of history associated with the operation of customary law [6].

Some Islamic jurists assigned adat a certain role in regulating public relations, stipulating that adat should not contradict Sharia [7]. However, in some countries where the norms of Adat and Sharia were in force, the provisions of adat could significantly diverge from Sharia, acting as an alternative or even completely pushing them aside [5].

In turn, Kazakh customary law was not characterized by contradictions with Sharia norms. According to historians, this situation is explained by two main reasons.

Firstly, during the historical period associated with the operation of the adat on the territory of Kazakhstan, the norms of Sharia had no direct effect. The institution of the Sharia court in Kazakhstan was absent as such [6]. Accordingly, under the influence of the historical features of the Kazakh society of the period under review, adat became the only and quite sufficient source of law to ensure public interests. An important role in the absolute dominance of the adat was played by the traditional system of administration of justice, based on the Biy courts. The high authority and level of public trust in biyas, in fact, did not allow the development of the institution of spiritual judges (qadi), who were supposed to judge exclusively according to Sharia norms [6].

Secondly, due to the high role of Islam in Kazakh society, the norms of adat and the practice of their application, of course, were formed taking into account Muslim spiritual values. This trend is especially evident in terms of the humanistic provisions of the adat in Kazakhstan [6].

One of such humanistic provisions is precisely the norms, one way or another related to the institution of active repentance – surrender, compensation and other reparation for harm, admission of guilt[8].

It is generally believed that up to the beginning of the XVI century, adat was an unwritten source of law, mainly passed from mouth to mouth, from generation to generation. In other words, in general, before this historical stage in Kazakhstan, adat was an informal source of law [6].

The first successful attempt to form a written set of rules based on the adat is considered to be the code of laws of Kasym Khan, popularly called the "Bright Path". This code of laws consisted of five parts that regulated public relations in the main spheres of that society [9]. One of these parts was the criminal law [6].

The next stage in the evolution of written law based on legal and folk customs (adat) in Kazakhstan was the adoption of the code of laws of Yessim Khan at the beginning of the XVII century. The new code of laws has been preserved in the memory of the people as the "Ancient Way of Yesim Khan" (kaz. Yesim hannin eski zholy). It is also referred to as old [10] and primordial [11]. In essence, the "Ancient Way of Yesim Khan" was an addition to the code of laws of Khan Kasim [9].

At the end of the XVII century, legal reforms were again carried out in the Kazakh Khanate under Khan Tauk. The new set of laws was popularly called the "Seven Provisions" (kaz. Zheti jargy). It is also referred to as the "Seven Institutions". The laws of the Khans Kasym and Yesim were supplemented by two chapters [12].

It should be noted that the code of laws "Zheti Zhargy" has existed almost unchanged for more than two centuries and has been successfully applied in regulating public relations of Kazakhs. Most of the provisions of the laws of Khan Tauke were applied on the territory of Kazakhstan until the middle of the XIX century, and some norms were used until 1917 [6].

Significant changes in the system of legal regulation were associated with the accession of Kazakhstan to Russia, since 1731. In the regulation of criminal legal relations on the territory of Kazakhstan, along with the customary law of the Kazakhs (adat), the norms of the criminal legislation of Russia began to be applied. This trend has begun to have an increasing character. Thus, Russian criminal law was generally applied in cases of crimes against public administration, serious crimes, as well as crimes against the Russian population. Cases of other crimes continued to be considered according to the norms of the adat. This concept of regulating criminal legal relations in Kazakhstan persisted until the establishment of Soviet power [13].

During the period of Kazakhstan's accession to Russia, the following circumstances were characteristic of Kazakh customary law, mitigating guilt (responsibility): confession, admission of guilt, commission of a crime for the first time, insignificance of damage, compensation for damage caused, reconciliation with the victim, etc. [6].

It should also be noted that according to the adat, the perpetrator could be released from punishment regardless of the severity of the committed act, with the exception of particularly cruel crimes against the person.

Thus, in the Kazakh customary law, when determining the measures of responsibility for a committed crime, the post-criminal behavior of the perpetrator was of great importance. So, if, after committing a crime, the perpetrator compensated for the damage caused, committed other actions aimed at making amends, he could be completely released from punishment even for serious crimes. That is, the restoration of violated rights was often considered a complete atonement.

Accordingly, it can be concluded that voluntary compensation for damage caused as a result of a crime was the most significant circumstance mitigating responsibility and punishment under Kazakh customary law. In turn, one of the main functions of the adat and the justice system based on it was the restoration of violated rights and the normal state of public relations. The punitive function was not a priority, but, to a greater extent, related to the side functions of law. This manifested the humanistic essence of the Kazakh customary law.

Active repentance as a mitigating or exonerating circumstance from criminal liability was also widely used by the norms of Russian criminal law, although it should be noted that the term "active repentance" itself was not used in legislation.

Since the legislation of the Russian Empire had a great impact on the territory of Kazakhstan, in our opinion, it is advisable to study the history of Russian criminal law.

The most significant period, from the point of view of the formation of the institution of active repentance in Kazakh law, is associated with the establishment of Soviet power.

One of the characteristic examples of the norm on exemption from criminal liability in connection with active repentance is Article 114 of the Criminal Code of the RSFSR of 1922 (it operated, among other things, on the territory of the Kazakh ASSR). Thus, the decree of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of October 9, 1922 "On amending Article 114 of the Criminal Code" expanded the range of persons who could be released from criminal punishment, and Article 114 itself was set out in the following wording:

"Persons falling under the scope of this and the previous articles (meaning the recipient, giver and intermediary in a bribe) may be released from punishment by the court only in the case of:

- if they voluntarily and immediately report the extortion of a bribe;
- if timely testimony and reports will assist in solving the bribery case" [14].

The institute of active repentance received its further development as a result of the entry into force of the Criminal Code of the RSFSR in 1926 [15].

In the Criminal Code of the RSFSR of 1926, which was in force on the territory of the Kazakh ASSR until 1936, and subsequently the Kazakh SSR before the adoption of the Criminal Code of the Kazakh SSR of 1959, Article 118 "Bribery and mediation in bribery" provided for exemption from prosecution of perpetrators, in cases of:

- a) if there has been extortion of bribes against them;
- b) if they immediately, after giving a bribe, voluntarily declare what happened [15].

In this regard, G. Karnitsky and G. Roginsky noted that "... the specified "benefit" to persons who gave a bribe should be interpreted strictly restrictively: only with the simultaneous presence of both signs – timeliness and voluntariness of the application – it is possible to release the bribe-giver from liability on this basis ..." [16,1].

It should be noted that the approximate list of mitigating circumstances enshrined in Article 48 of the Criminal Code of the RSFSR of 1926 did not include active repentance. However, as A. B. Wroblewski and B. S. Utewski note, an open-hearted confession should be considered a "mitigating circumstance" that would be taken into account when determining a particular measure of social protection [17]. They also come to the conclusion that the court may, with consciousness and remorse, lower the measure of social protection, but is not obliged to do so and resolves this issue depending on the circumstances of the case, on the presence or absence of aggravating circumstances. If the court recognizes that aggravating circumstances prevail over mitigating ones, it has the right, even with awareness and remorse, to choose the highest penalty [17,1].

From the point of view of M. S. Grinberg, in the judicial practice of the USSR of the 30s, known for mass repressions and shootings, mitigating circumstances were nullified, devoid of any meaning, since accounting for them could become "... an insurmountable obstacle to mass repression ..." [18]. In this regard, the development of the institute of active repentance was actually suspended during this period [1].

The influence of active repentance on the punishability of crimes became more effective during the Great Patriotic War of 1941-1945. Thus, by decree of the State Defense Committee No. 1156 of 1942 "On the surrender of captured weapons", residents of areas liberated by the Soviet Army who voluntarily surrendered all selected domestic and captured weapons within 24 hours [19] were exempted from criminal liability.

The resolution of the Plenum of the Supreme Court of the USSR dated January 22, 1942 "On the application of punishment for desertion" explained that the grounds for not using execution for desertion in wartime are mitigating circumstances such as remorse of the defendant and surrender [19].

During the Great Patriotic War, the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On granting amnesty to persons who voluntarily left the enterprises of the military industry and voluntarily returned to these enterprises" dated December 30, 1944, released persons who would return to their enterprises before February 15, 1945 [20,1].

The experience of effective application of norms on active repentance during the wartime period was successfully used by the Soviet legislator in building a system of norms forming the institution of active repentance[1].

After the end of the Great Patriotic War, the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR dated September 17, 1955 "On amnesty for Soviet citizens who collaborated with the occupiers during the Great Patriotic War of 1941-1945" declared amnesty for Soviet citizens who during the war "through cowardice or unconsciousness became involved in cooperation with the occupiers" [21]. Article 7 of the Decree considered as a "mitigating circumstance" the surrender of citizens abroad who committed serious crimes against the USSR during the specified period, setting an upper limit of punishment for them – five years of exile [21].

The changes that have taken place in the political, economic and social life of the country have prompted the government to develop a new criminal policy of the state [1].

On December 25, 1958, the Fundamentals of the Legislation of the USSR and the Union Republics were adopted, where for the first time in article 33 of this legislative act active repentance is reflected as mitigating circumstances. In addition, having determined an approximate list of all mitigating circumstances, the Foundations pointed to the possibility of introducing other mitigating circumstances into the criminal codes of the Union Republics [1].

These circumstances were fully included in the relevant paragraphs 1 and 8 of the similar Article 35 of the Criminal Code of the Kazakh SSR, adopted on July 22, 1959 [22].

It should be noted that the Criminal Code of the Kazakh SSR did not provide for norms exempting from criminal liability in connection with the active repentance of the person who committed the crime. In the course of further development of criminal legislation, such norms were introduced in Articles 50 "Treason to the Motherland", 147 "Bribery", 202 "Illegal carrying, storage, acquisition, manufacture and sale of weapons, military supplies and explosives", 214 "Illegal manufacture, acquisition, storage, transportation, shipment or sale narcotic drugs" [23].

In order to strengthen the fight against organized forms of crime, strengthen law and order, protect the constitutional rights and freedoms of citizens from criminal encroachments, the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, having the force of law, dated March 17, 1995 "On Amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan" introduced Article 45-4 into the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [1].

Judicial practice and the guiding explanations of the Supreme Court of the period under review clearly indicated that the active repentance of the person who committed the crime should have been taken into account by the courts when making a decision [1].

Thus, in the resolution of the Plenum of the Supreme Court of the USSR dated October 6, 1970 (with subsequent amendments) "On judicial practice in cases of motor vehicle crimes" it is stated that "when imposing punishment, courts should proceed not only from the consequences that have occurred, but take into account the attitude of the perpetrator to these consequences, his behavior after the commission of a crime (taking measures to prevent harmful consequences of providing assistance to the victim), as well as the identity of the perpetrator and other circumstances mitigating responsibility" [24].

A landmark stage in the development of the institute of active repentance in the criminal law of Kazakhstan was the adoption of the first Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in 1997 after gaining state independence. The influence of active repentance on the punishability of crimes has become possible to the greatest extent. Firstly, this became possible as a result of the expansion and legislative specification of certain aspects of active repentance among the circumstances mitigating criminal liability and punishment and giving them a clearer legal meaning in cases of sentencing by the court (paragraph "d" and "k" of Part 1 of Article 53, Article 55 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997), secondly, the consolidation of active repentance in the General part of the Criminal Code as an independent basis for exemption from criminal liability in the presence of the conditions of such exemption provided for by law (Article 65 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997), and thirdly- an increase in the number of special norms of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan providing for exemption from criminal liability

in connection with active repentance (for example, notes to Articles 125, 165, 231 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997 and others) [25].

In 2014, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of the second generation was adopted. The central idea of further improvement of criminal policy is a two–vector model of criminal law development: on the one hand, the humanization of criminal legislation in relation to persons who have committed crimes of small and medium gravity for the first time, as well as socially vulnerable groups of the population, on the other hand, the tightening of the criminal law for the commission of serious and especially serious crimes, hiding from criminal prosecution, and also in case of recidivism.

Conclusion. Thus, the institution of active repentance, as one of the tools for the humanization of criminal policy, has the necessary prerequisites and appropriate legal resources for further improvement and expansion of positions in the structure of criminal law.

The use of active repentance is aimed at reducing the rate of recidivism, as it motivates offenders to correct their mistakes and improve behavior. The effectiveness of the institute of active repentance in judicial practice can serve as an indicator of changes in the country's criminal policy and its focus on crime prevention.

List of sources used

1. A. Saitbekov. The history of the development of the institution of true repentance since the Soviet era and its reflection in the legislation of Kazakhstan. / Science and life of Kazakhstan (Science and life of Kazakhstan), No. 4 (62). - Astana, 2018. - P. 46.
2. <https://e-history.kz/ru/news/show/32038>
3. Zimanov S. Z. The social system of the Kazakhs of the first half of the XIX century – Alma-Ata: Nauka, 1958. – 291 p.
4. Explanatory dictionary. The Russian Ethnographic Museum. Electronic resource [access mode]: <http://www.ethnomuseum.ru/adat> .
5. Bogolyubov A. S. Adat // Imam: encyclopedic dictionary / Ed. edited by S. M. Prozorov. Moscow: Nauka publ., 1991, p. 13.
6. Kultelev T.M. Criminal customary law of the Kazakhs (from the moment of Kazakhstan's accession to Russia to the establishment of Soviet power). Alma-Ata, 1955. p.201.
7. Ali-zadeh, A. A. Adat: [arch. October 1, 2011] // Islamic Encyclopedic Dictionary. — M., Ansar, 2007.
8. Kagramanov V. P. Crimes in the field of marital and family relations. Moscow, 1950. – p.105.
9. The first laws of the steppe. Electronic resource [access mode]: <http://e-history.kz/ru/publications/view/722>.
10. The ancient way of Yesim Khan. Electronic resource [access mode]: <http://www.kazlit.kz/hany/drev-put-esim> .
11. The primordial path of Yesim Khan. Electronic resource [access mode]: <http://tak-to-ent.net/publ/8-1-0-234> .
12. The history of Kazakhstan. The reign of Tauke Khan (1680-1718). "Zhety Jargy" by Tauke Khan // Electronic resource [access mode]: <http://testent.ru/index/0-47>.
13. Materials on Kazakh customary law / Comp. Z. Kenzhaliev, etc. Almaty, 1996. pp.14-22.
14. Collection of documents on the history of criminal legislation of the USSR and the RSFSR (1917-1952). – M., 1953. – p.148;
15. The systematized text of the all–Union criminal laws and criminal codes of the Union republics. – M., 1948. - pp.62-514;
16. Roginsky G. The Criminal Code of the RSFSR: Manuals for lawyers. Universities, schools and courses / G. Roginsky, G. Kornitsky. – 9th ed. – M., 1936. – p.183;
17. Wroblevsky A.B. The Criminal Code of the 1926 edition: Commentary / A.B. Vrublevsky, B.S. Utevsky / Under the general editorship of E.G. Shirvindt. – M., 1927. – p. 101;
18. Grinberg M.S. Criminal law and mass repressions of the 20s and subsequent years // State and Law. - 1993. - No. 1. – p. 67;
19. Collection of current resolutions of the Plenum and directive letters of the Supreme Soviet of the USSR 1924-1944. – M., 1946. – p.56;

20. Collection of documents on the history of criminal legislation of the USSR and the RSFSR 1917-1952. М., 1953. – p.42;
21. Collection of documents on the history of criminal legislation of the USSR and the RSFSR (1953-1991). The legislation of the USSR. – Kazan, 1992. – Part 1. – pp.27,28.
22. Bulletin of the Supreme Council and the Government of the Kazakh SSR. 1959. No. 23. Article 177.
23. Bulletin of the Supreme Council and the Government of the Kazakh SSR. 1962. No. 31;
24. Collection of resolutions of the Plenum of the Supreme Court of the USSR (1924-1986)) М., 1987. pp.694-702
25. Criminal law of the Republic of Kazakhstan. General part: a course of lectures / ed. Borchashuili I. S. – Almaty, 2006. – pp. 388-389.

Information about the author

Saitbekov A.M. - Deputy Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Candidate of Law, Professor, Major General of the police.

Сайтбеков А.М. – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің орынбасары, саясаттану ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор, полиция генерал-майоры.

Сайтбеков А.М. - заместитель Министра внутренних дел Республики Казахстан, доктор политических наук, кандидат юридических наук, профессор, генерал-майор полиции.

Т.А. Түсіп¹, А.Р. Шегебаева¹

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы, Қазақстан

НЕКЕГЕ ТҰРУҒА МӘЖБҮРЛЕУ МАҚСАТЫНДА ӘЙЕЛДЕРДІ ҰРЛАҒАНЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫ ЕНГІЗУГЕ ҚАТЫСТЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Мақалада авторлармен «Некеге тұруға мәжбүрлеу мақсатында әйелдерді ұрлағаны үшін қылмыстық жауаптылықты енгізуге қатысты кейбір мәселелер» бойынша талдау нәтижелерін қарастырылады. Атап айтқанда, мәжбүрлі түрде некеге тұру мақсатында әйелдерді ұрлағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартуға қатысты отандық қылмыстық заңнамаға жаңа заң нормасын енгізуге қатысты мәселелер қаралды. Авторлармен қолданыстағы құқықтық актілерге мониторинг жүргізіліп, халықаралық тәжірибеге шолу жасалды. Сонымен қатар қылмыстық тәжірибенің реттеушілік ықпал етуіне талдау жасалды. Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы шешім қабылданғанға дейін оның нәтижелерін алдын ала талдау және бірлесіп талқылау бойынша дәлелді тұжырымдар ұсынылады.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық, мәжбүрлі некеге тұру, адам ұрлау, құқық бұзушылықтар, қылмыстық жауаптылық, талдау, халықаралық тәжірибе, сот тәжірибесі.

Некоторые вопросы связанные с введением уголовной ответственности за похищение женщин с целью вступления в брак

В данной статье авторами рассматриваются результаты проведенного анализа на тему: «Введение уголовной ответственности за похищение женщин с целью принуждения вступления в брак». В частности рассмотрены вопросы касаемые введения в отечественное уголовное право новой нормы закона касающейся привлечения к уголовной ответственности за похищения женщин с целью принуждения вступления в брак. Автором осуществлен мониторинг действующих правовых актов, обзор международного опыта, анализ регуляторного воздействия уголовной практики. Внесены аргументированные предложения по проведению предварительного анализа и совместного обсуждения его итогов перед принятием решения по изменениям и поправкам в действующее уголовное законодательство.

Ключевые слова: уголовное право, принудительный брак, похищение, правонарушения, уголовная ответственность, анализ, международный опыт, судебно-следственная практика.

Issues related to the introduction of criminal responsibility for kidnapping women for the purpose of marriage

In this article, the author examines the results of the analysis conducted on the topic: «The introduction of criminal responsibility for the abduction of women in order to force marriage». In particular, the introduction of a new rule of law in domestic criminal law concerning the criminalization of the abduction of women for the purpose of forced marriage was considered. The author monitored the existing legal acts, review of international experience, analysis of regulatory impact of criminal practice. Argued proposals were made for conducting a preliminary analysis and joint discussion of its results before deciding on changes and amendments to the existing criminal legislation.

Keywords: criminal law, forced marriage, abduction, offenses, criminal liability, etc, analysis, international experience, judicial and investigative practice.

Кіріспе. 2008 жылы Қазақстан Республикасымен Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын және оны толықтыратын үш хаттаманы, оның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын адам саудасы, әсіресе әйелдер мен балалар саудасының алдын алу және жолын кесу және ол үшін қолданылатын жазалар туралы хаттаманы ратификациялады [1].

Аталған Палермо хаттамасы адамды қанау нысандарының толық тізбесін келтіреді, олардың бір бөлігі отандық заң шығарушымен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде криминализацияланған (*116-бап «Адам ағзалары мен тіндерін алып қоюға мәжбүрлеу немесе заңсыз алып қою», 128-бап «Адам саудасы», 135-бап «Кәмелетке толмағандар саудасы», 308-бап «Жезөкшелікпен айналысуға тарту» және т.б.*).

Бұл ретте көрсетілген тізбеге құлдыққа ұқсас бірқатар әдет-ғұрыптар мен тәжірибелер кірмейді (*борыштық құлдық, мәжбүрлі неке және т.б.*).

Сонымен қатар, құлдыққа ұқсас әдет-ғұрыптар мен тәжірибелер құлдықты, құл саудасын және 1956 жылғы 7 қыркүйектегі Құлдықты, құл саудасын және құлдыққа ұқсас институттар мен әдет-ғұрыптарды жою туралы қосымша конвенцияның 1-бабында айқындалғанын атап өткен жөн [2], олар 2008 жылы Қазақстан адам саудасы кезінде қанау нысандарының ең аз тізбесіне енгізуге міндеттеме алды.

Әдістер. Некеге тұруға мәжбүрлеу мақсатында әйелдерді ұрлағаны үшін қылмыстық жауаптылықты енгізу бойынша мәселелерді зерттеуде ғылыми таным әдістерінің кешені қолданылды. Мақалада некеге тұруға мәжбүрлеу мақсатында әйелдерді ұрлаудың түрлі проблемаларын зерделеу үшін тарихи, салыстырмалы, статистикалық мәліметтерге талдау жасау және зерттеудің әлеуметтік әдістері пайдаланылды. Сонымен қатар, некеге тұруға мәжбүрлеу мақсатында әйелдерді ұрлауды қылмыстық-құқықтық тұрғыдан зерделеу үшін отандық және шетел тәжірибесіне салыстырмалы талдау жүргізу негізінде салыстырмалы-құқықтық әдіс қолданылды.

Негізгі бөлім. Мәжбүрлеп некеге тұрудың қауіптілігі қаналған адамның (*мәжбүрлі, ұрланған*) еркіне және қалауына қарсы жыныстық қанау мен зорлық-зомбылыққа ұшырауымен, қызметші рөлінде болумен, үйде және одан тыс та жерлерде мәжбүрлі еңбектің басқа түрлеріне жегілу қауіпінің болуымен шарттастырылады.

Адамның конституциялық құқықтарын бұзудың жоғарыда аталған мән-жайлары мәжбүрлі некеге қарсы іс-қимыл бойынша заңнамалық шаралар қабылдаудың негізділігін растайды.

Мысалы, шетелдік тәжірибені зерделеу шет мемлекеттердің әртүрлі тәсілдерді қолдануын көрсетеді. Мәселен, кейбір мемлекеттер (*Қырғызстан, Түрікменстан, Өзбекстан*) қылмыстық заңнамаларының жекелеген баптарында некеге мәжбүрлеу үшін жауаптылықты бекітеді.

Бұл ретте, бұрын мұндай прецедент Қазақ КСР тарихында орын алғанын, онда қылмыстық заңнамада (*1959 жылғы 22 шілдедегі редакцияда*) некеге тұруға мәжбүрлеу үшін жауаптылық көзделгенін атап өткен жөн [3].

Сондай-ақ басқа елдер мәжбүрлі некені адамды қанау нысандары тұрғысынан қарастыратынын айта кету керек (*Австралия (ҚК 271.1 а)[4], Испания (ҚК 177а)[5], Корея Республикасы (ҚК 289 [6]), Македония (ҚК 418-а) [7]*).

Мысалы, Литва Қылмыстық кодексінің [8] 147-бабы адам саудасының мақсаты ретінде жезөкшелік, порнография немесе жыныстық қанаудың мақсаты үшін **мәжбүрлі неке** немесе жалған есеп айырысу некесі, мәжбүрлі еңбек немесе қызмет көрсету, соның ішінде қайыр сұрау, қылмыс жасату немесе басқа да пайдалану мақсаттары үшін құлдық немесе құлдыққа жақын жағдайларда қанауды көздеді (*қылмыс құрамы негізгі элементі ретінде*).

Украинаның Қылмыстық кодексінің [9] 149-бабына сәйкес, адамды қанау ретінде жыныстық қанаудың барлық түрлерін, оның ішінде адамды порно бизнесте қолдану, мәжбүрлі түрде құлдыққа немесе құлдыққа ұқсас әдет-ғұрыпты ұстану бойынша мәжбүрлі қызмет көрсетулерге салу, қарыз құлдығына тарту, адам ағзаларын немесе тіндерін алу, адамның келісімінсіз тәжірибе жүргізу, бала асырап алу немесе пайда табу мақсатында асырап алу, мәжбүрлі жүктілік немесе жүктілікті мәжбүрлеп тоқтату, **мәжбүрлі неке**, қайыр сұрауға мәжбүрлеу, қылмыстық іс-әрекетке тарту, қарулы қақтығыстарда пайдалану және т.с.с. әрекеттерді түсіну керек (*Украина ҚК 149-бабына 1-ескертпе*).

Осылайша, халықаралық-құқықтық құжаттардың негізгі нормалары мен шет елдердің бірқатар заңнамалары мәжбүрлі некені адам саудасына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарға жатқызады.

Ғылым тұрғысынан қылмыстық құқық және қылмыстық саясат теориясы барлық іс-әрекеттерге ортақ бірқатар міндетті критерийлер мен оларды қылмыстық жауаптылыққа тарту шарттарын анықтайды, бұл оның негізгі принциптері болып табылады.

Бүгінде Қазақстанда мәжбүрлі некеге тұру мақсатында әйелдерді ұрлағаны үшін отандық заңнамаға қылмыстық жауаптылықты енгізуге қатысты мәселе өзекті болып отыр.

Криминологиялық тұрғыдан алғанда, әйелдерге қарсы қылмыстар қылмыс құрбанының гендерлік белгісі ретінде қылмыстың жалпы көлемінен ерекшеленетін қылмыстың белгілі бір түріне айналады. Қылмыстың бұл түрі жалпы қылмыстың ажырамас бөлігі болып табылады, бірақ ерекше ерекшеліктері оны криминологиялық зерттеудің тәуелсіз объектісі ретінде бөлуге мүмкіндік береді [10].

Жоғарыда аталған халықаралық тәжірибені зерделеу нәтижелерінің негізінде отандық қылмыстық заңнамамызда қылмыстық құқық бұзушылықтың мұндай құрамын криминализациялау туралы шешім қабылдауды мерзімінен ерте деп санаймыз. Біздің пікірімізше аталған мәселелені жан-жақты толыққанды зерттеп, криминализациялау туралы мәселелені қозғау үшін қолданыстағы қылмыстық заңнама қабылданған сәттен бастап осы уақытқа дейінгі сот-тергеу практикасына кешенді талдау жүргізу қажет (*ҚК 120-бабы «Зорлау», 121-бабы «Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері», 122-бабы «Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау», 123-бабы «Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету» 124-бабы «Жас балаларды азғындық жолға түсіру», 125-бабы «Адамды ұрлау», 126-бабы «Бас бостандығынан заңсыз айыру», 128-бап «Адам саудасы»*).

Осы талдаудың нәтижелері осы уақытқа дейін қалыптасқан істердің аталған санаты бойынша сот-тергеу практикасын, оның ішінде мәжбүрлеп некеге тұру мақсатында жасалған қылмыстардың нақты статистикасын, олардың жасалуының негізгі себептерін, қай өңірлерде неғұрлым жиі жасалатынын, олардың өсу немесе төмендеу динамикасын, істерді тергеу мен сотқа жеткізудегі қиындықтарды айқындауға мүмкіндік береді (*қолданыстағы заңнаманың жетілмегендігі немесе өңірлердегі құқық қолдану проблемалары*). Сонымен қатар, аталған талдау жүргізу барысында полиция, прокуратура, адвокаттар мен судьялар арасында осы санаттағы қылмыстық істерді тергеу барысында туындайтын қайшылықтар мен кедергілерді анықтау және кейіннен жою тұрғысынан сауалнама немесе сұхбат жүргізу қажет.

Қорытынды. Осы талдаудың жалпыланған қорытындылары қозғалған мәселе бойынша шынайы көріністі, көрсетілген құқық бұзушылықтардың нақты статистикасын (*олардың болуы немесе керісінше, оның ішінде өсуі немесе төмендеуі*), олардың жасалу себептері мен шарттарын көрсетеді. Сот-тергеу практикасының анықталған және жалпыланған проблемаларын ведомствоаралық кеңесте (*ІІМ, БП, ЖС, Әділетминінің қатысуымен*) нақты талқылау қажет және жоғарыда аталған барлық рәсімдер жүргізілгеннен кейін ғана оларды жою жөніндегі іс-қимыл алгоритмін әзірлеуге кірісу қажет.

Бұдан басқа, Омбудсмен кеңсесі ұсынған Қазақстан Республикасы ҚК 125-бабындағы [11] ескертуді алып тастау туралы бастама біздің ойымызша, одан әрі қылмыстық әрекеттердің

алдын алу үшін заңды негіз болып табылатын жеңілдететін нормаларды қолдану бөлігінде мемлекеттің ұстанымына қайшы келеді (мысалы, заң шығарушы қылмыс жасаудан өз еркімен бас тартқан жағдайда, ҚК-тің 175-бабында «Мемлекеттік опасыздық жасау» қылмыстық жауаптылықтан босату көзделген, мұндай ізгілік шаралары қолданыстағы ҚК-нің басқа баптарында орын алған).

ҚК-нің 125-бабы ескертуінде ұсынылған түзету қабылданған жағдайда, біз ұрлаушының одан әрі қылмыстық әрекетті өз еркімен тоқтату мүмкіндігін ғана емес, сонымен бірге жәбірленушінің өмірі мен денсаулығын қосымша тәуекелге ұшыратып, оның жағдайын нашарлатамыз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 маусымдағы N 40-IV Заңы // Интернет-ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000040>, өтініш беру күні: 07.01.2024 ж; «Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын адам саудасының, әсіресе әйелдер мен балалар саудасының алдын алу және жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттаманы ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 маусымдағы N 37-IV Заңы // Интернет-ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000037>, өтініш беру күні: 07.01.2024 ж.

2. «1926 жылғы 25 қыркүйектегі Құлдық туралы конвенцияны, 1953 жылғы 7 желтоқсандағы Құлдық туралы конвенцияға өзгерістер енгізу туралы хаттаманы және 1956 жылғы 7 қыркүйектегі Құлдықты, құл саудасын және құлдыққа ұқсас институттар мен әдет-ғұрыптарды жою туралы қосымша конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 5 ақпандағы N 19-IV Заңы // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000019>, сұрау салу күні: 07.01.2024.

3. Уголовный кодекс Казахской ССР с изменениями и дополнениями на 15 апреля 1996 г. Учебное издание – 1996 г. – 140 с.

4. Criminal Code Act 1899. // интернет ресурс: <https://www.legislation.qld.gov.au/view/pdf/inforce/current/act-1899-009>, сұрау салу күні: 07.01.2024.

5. Spain Criminal code 2016. // интернет ресурс: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf, сұрау салу күні: 07.01.2024.

6. CRIMINAL CODE of Soth Korea. (Wholly amended as of Jan. 1, 1998) // интернет ресурс: <https://www.refworld.org/docid/3f49e3ed4.html>, сұрау салу күні: 11.01.2024.

7. Criminal Code of Republic of Macedonia // интернет ресурс: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/zakoni/criminal_code.pdf, сұрау салу күні: 11.01.2024.

8. Republic of lithuania criminal code // интернет ресурс: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzvvpvg&documentId=a84fa232877611e5bca4ce385a9b7048&category=TAD>, сұрау салу күні: 11.01.2024.

9. Criminal Code of the Republic of Ukraine интернет ресурс: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/ukr/2001/criminal-code-of-the-republic-of-ukraine-en_html/Ukraine_Criminal_Code_as_of_2010_EN.pdf, сұрау салу күні: 11.01.2024.

10.А. Амангелдықызы, А.Н. Цой, Н.Д. Тлешалиев. Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық бұзушылықтардың алдын алудың жалпы сұрақтары // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми еңбектері – 2023. – 3 (76). – С. 306-312

11. 2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі № 226-V ҚРЗ. // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> сұрау салу күні: 03.01.2024.

Авторлар туралы мәліметтер

Түсіп Т.А. - Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы Ведомствааралық ғылыми-зерттеу институтының бас ғылыми қызметкері, аға әділет кеңесшісі.

Шегебаева А.Р. - Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы Ведомствааралық ғылыми-зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері, философия докторы (PhD), әділет кеңесшісі.

Түсіп Т.А. – главный научный сотрудник Межведственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, старший советник юстиции.

Шегебаева А.Р. – старший научный сотрудник Межведственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доктор философии (PhD), советник юстиции.

Tusip T.A. – Chief Researcher of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Senior Adviser to Justice.

Shegebayeva A. – Senior Researcher at the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Justice Advisor.

Е.М. Бимолданов¹, К.Ж. Кобландин¹, Е. Тасқын¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ӨМІРГЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ТАЛДАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақала Қазақстан Республикасындағы заңға қайшы, қоғамға қауіпті іс-әрекет адам өміріне қол сұғатын қылмыстардың кейбір проблемаларын талдау мақсатында орындалды. Өмірге қарсы қылмыстар туралы қылмыстық құқықтық теориядағы ғылыми пікірлерге талдау жасалып, қолданыста жүрген Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 99 бабындағы адам өлтіру қылмысы субъектісінің әлеуметтік және психологиялық бейнесі (портреті) зерделенді. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің 2023 жылғы Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 99 бабы бойынша тіркелген ақпараты талданды.

Авторлар адам өлтірумен байланысты заңнаманың ағымдағы жай-күйіне талдау жүргізіп қана қоймай, адам өміріне қол сұғатын заңға қайшы, қоғамға қауіпті іс-әрекетке қарсы іс қимыл шаралары бойынша ұсыныстар жасады.

Түйінді сөздер: өмір; адам өлтіру; заңға қайшы; зорлық-зомбылық; қоғамға қауіпті; тұлға; ішімдік; психологиялық.

Некоторые проблемы анализа преступлений против жизни

Статья выполнена с целью анализа некоторых проблем правонарушений, опасных для общества и посягающих на жизнь человека в Республике Казахстан.

Проанализированы научные взгляды в уголовно-правовой теории о преступлениях против жизни, а также проанализирован социально-психологический образ (портрет) субъекта преступления убийства в статье 99 действующего Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Проанализирована информация комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, зарегистрированная по статье 99 Уголовного кодекса Республики Казахстан 2023 года.

Авторы не только провели анализ текущего состояния законодательства, связанного с убийством, но и выработали рекомендации по мерам противодействия противоправной, общественно опасной деятельности, посягающей на жизнь человека.

Ключевые слова: жизнь; убийство; противозаконное; насилие; общественно опасное; личность; пьянство; психологическое.

Some problems of analysis of crimes against life

The article was carried out with the aim of analyzing some problems of offenses that are dangerous to society and encroach on human life in the Republic of Kazakhstan.

Scientific views in the criminal legal theory on crimes against life are analyzed, and the socio-psychological image (portrait) of the subject of the crime of murder in Article 99 of the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is analyzed.

The information of the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, registered under Article 99 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 2023, was analyzed.

The authors not only analyzed the current state of legislation related to murder, but also developed recommendations on measures to counter illegal, socially dangerous activities that encroach on human life.

Keywords: life; murder; illegal; violence; socially dangerous; personality; drunkenness; psychological.

Кіріспе. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылғы 2-қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық және жеке адамға, әсіресе балаларға қатысты басқа да ауыр қылмыстар үшін жазаны шұғыл түрде қатаңдату қажет», деп атап өтті [1].

Көп ұзамай, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2019 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңымен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99 бабы «адам өлтіру» өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Атап, айтқанда 3-бөлік «Жас баланы өлтіру –

белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, жиырма жыл мерзімге бас бостандығынан айыруға не мүлкін тәркілеп немесе онсыз, бас бостандығынан өмір бойына айыруға жазаланады», деп толықтырылды.

Адамның өмір сүруге деген құқығының қорғалуы, мемлекет тарапынан оған кепілдік беріліп, осы бағыттағы нормативтік құқықтық актілердің жетілдірілуі, оның қауіпсіздік мәселелері, адам өміріне қол сұғатын заңға қайшы іс-әрекеттерге қарсы іс-қимыл шаралары әр қашанда өзекті болып табылады.

Әдістер мен материалдар. Авторлар мақаланы дайындау барысында қолданыста жүрген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 1 тарауындағы өмірге қарсы қылмыстарға шолу жасап, талдау жүргізді.

Адам өлтіруге қатысты дереккөздер, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексіндегі адам өлтіру бабы бойынша есептік кезеңдетіркелеген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы ақпараттар алынып, талдау жүргізілген.

Адам өлтіру құрамының белгілері бар іс-әрекетті жасайтын тұлға бейнесі (портреті) зерделеніп, осындай заңға қайшы, қоғамға қауіпті іс-әрекетке қарсы іс-қимыл шаралары бойынша ұсыныстар мен қорытындылар жасалған. Мақаланы жазу барысында қорытынды жасауда негізге алынатын салыстырмалы құқықтық зерттеу әдістері мен қатар жалпы ғылыми және танымның формалды-логикалық әдістері қолданылған.

Негізгі бөлім. «Әр адам өмір сүруге, бостандықта болуға және оның жеке басына қол сұғылмауына құқылы», деп адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында атап өтілгендей [2], кез келген азаматтық, демократиялық қоғамда адамның өмір сүруге деген құқығы барлығынан жоғары тұрып және сол адам өмір сүріп жатқан мемлекет тарапынан жоғары деңгейде қорғалуы тиіс. Біздің елімізде де адамның өмір сүруге деген құқығының қорғалуына кепілдік беріледі. Қолданыста жүрген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (ары қарай- ҚК) ерекше бөлігінің 1-тарауында, 99-бап «адам өлтіру» орналасуы, жоғарыда айтылған кепілдіктің айғағы. Осы жерде сөзіміздің дәлелі ретінде қолданыста жүрген қылмыстық кодекстің екінші бабы, қылмыстық кодекстің міндеттеріне бірінше кезекте адам және азаматтың құқықтарын қоғамға қауіпті қолсұғушылықтан қорғауды айқындайтын [3].

Адам өлтіру деп басқа адамды қазаға ұшырату түсініледі. Қылмыстық құқық теориясында адам өлтірудің үш түрін көрсетуге болады: қарапайым, дәрежеленген және жеңілдетілген. Қарапайым адам өлтіру ҚК 99-бабының 1-бөлігінде көрсетілген және басқа адамның өмірін қасқана ниетпен қию болып табылады. Адам өлтірудің дәрежеленген құрамы ҚК 99-бабының 2, 3-бөліктерінде көзделген және ауырлататын мән-жайларда адам өлтіру болып табылады. Адам өлтірудің жеңілдетілген құрамы ҚК 100, 101, 102, 103, 104 және 105-баптарда көзделген және ол жеңілдетілген мән-жайларда адам өлтіру болып табылады.

Дегенмен, жоғарыда келтірілген топтастыруқылмыстық құқық теориясында соңғы нұсқасы болмауы мүмкін. Аталған бағытта талдау, зерттеу жүргізіп жүрген ғалымдар еңбектерінен басқада топтастыру түрін кездестіруге болады. Атап айтатын болсақ, С.М. Рахметов, М.Қ Уатбекова «Жеке тұлғаға қатысты қылмыстардың саралануы» атты ғылыми еңбектерінде: «абайсызда кісі өлтіру және өзін өзі өлтіруге дейін жеткізку адам өлтіруге қатысты емес денсаулыққа қарсы өзге қылмыстарға жатады» деп атап көрсеткен [4,16].

Өмірге қарсы бағытталған қылмыстарды топтастыру, қылмыс құрамының субъективтік жағымен тығыз байланыста және де адам өміріне қол сұғатын іс-әрекетті дұрыс саралап, кінәлі тұлғаға әділ сот жазасын тағайындау кезінде маңызы зор деп ойлаймыз.

Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы қызметкерлерінің авторлық құқықта«аса қатігездікпен адам өлтіру құрамының объективтік белгілерінің кейбір аспектілері және олардың іс-әрекетті саралауға әсері» атты жазған ғылыми мақалада, адам өлтіруге қарсы іс-қимыл шараларының қай кезде де өзекті екендігін атап көрсетіп, аса қатігездікпен адам өлтіру құрамының саралау, қылмыстық жауаптылық сұрақтары, жалпы осындай іс-әрекетке қарсы қылмыстық құқықтық сипаттағыіс-қимыл шараларына тоқталып кетекен[5,174 б.].

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ақпараты бойынша,біз зерделеген төмендегі диаграммадан 2023жылы өмірге қарсы барлығы 1016 қылмыстық құқық бұзушылық есептік кезеңде тіркелсе, оның ішінде ҚК 99-бабы бойынша 472, ҚК 100-бабы бойынша 5, ҚК 101-бабы бойынша 6, ҚК 102-бабы бойынша 6, ҚК 103-бабы бойынша 0, ҚК 104-бабы бойынша 55, ҚК 105-бабы бойынша 472 қылмыстық құқық бұзушылық есептік кезеңде тіркелген. Берілген ақпараттардан 2023 жылы өмірге қарсы қылмыстардың ішінде, қасақана қылмыстар ҚК 99-бабы адам өлтіру, яғни басқа адамды құқыққа қарсы қасақана қазаға ұшырату қылмысы едәуір көп жасалғандығын байқаймыз.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ақпараты бойынша 2023 жылы ҚК 99-бабында көрсетілген заңға қайшы, қоғамға қауіпті қылмыс жасаған адамның білімі, айналысатын жұмыс түрі туралы ақпаратты төменде кесте (1 кесте) түрінде келтірдік. Талдау барысында, 2023 жылы басқа адамды құқыққа қарсы қасақана қазаға ұшырату қылмысын жасағандардың

басым бөлігі жұмыссыздар болған. Яғни осы тұрғыда жұмыссыздық мәселесі кез келген қоғамда заңға қайшы, қоғамға қауіпті іс-әрекеттердің жасалуының бір ғана себебі болуы мүмкін.

1 кесте

	жұмысшы	мемлекеттік қызметші	Жеке кәсіпкер	Мектеп, гимназия, лицей оқушысы	Кәсіптік білімді колледжде алушы	Жоғары оқу орны	жұмыссыз
ҚК 99	40	1	2	3	6	1	433

2017 жылы 10 тамызда Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясында Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігі өкілдерінің, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы қызметкерлерінің, Қазақстан Республикасы Ішкі істер Министрлігі қызметкерлерінің, Облыс әкімдері орынбасарларының, ғылыми қоғамдастық өкілдерінің қатысуымен өткізілген «адам өміріне қолсұғумен байланысты қылмыстардың профилактикасы» атты дөңгелек үстел материалдарында, мәселені тереңінен зерделеп Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстары мекемелеріндегі сотталғандардан сұрау жүргізіліп, адам өміріне қасақана қол сұғатын тұлғаның әлеуметтік және психологиялық бейнесі (портреті) берілген. Яғни, ол 21-29 жаста, жұмыссыз (жоғарыда біз 1 кесте де келтіріп кеткен ақпараттарға сәйкес келеді), орта білімді, бойдақ. Әрбір үшінші сотталған ішімдікке құмар. Толық емес отбасында немесе балалар үйінде тәрбиеленген (80 пайызы). Басқа адамның өмірінің маңыздылығы, құндылығы деген жеке көзқарас қалыптаспаған. Кішкентай бала кезінен бастап «зорлық-зомбылық» мәселені шешудің жалғыз және тура жолы деген ой қалыптастырған жеке тұлға.

Құрбандар, көбінесе Қазақстан Республикасының азаматы, ер адамдар (74 пайыз), жас шамасы 30-49 аралығында, басым бөлігі ішімдік ішкеннен соң түнгі уақытта тұрғын үй жайларда табылған (үй, пәтер 45,8 пайыз) [6,11 б.].

Жоғарыда баяндалып, келтірілген ақпараттар, зерделеніп жүргізілген салыстырмалы талдаулар жеке адамның өміріне қарсы қол сұғатын заңға қайшы, қоғамға қауіпті қасақана іс-әрекеттерді жасаған адамдарды әділ сот жазасына тартып, аталған іс-әрекеттердің алдын алуда қорытынды жасауға негіз болды.

Қорытынды. Қорытындылай келе, қолданыста жүрген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің ерекеше бөлігіндегі адам өміріне қарсы қасақана қылмыстардың профилактикасы мәселелері, оның ішінде жергілікті жерлердегі профилактика іс-шараларының мақсатты және жан жақты, дұрыс жүргізілуі қажеттігін, сонымен қатар еліміздегі сотталған адамдардың әлеуметтік ортаға қосылып, мінез-құлықтарына бақылау жасайтын пробация институты қызметінің жетілдіруін қажет екендігін көрсетті. Сонымен қатар, жоғарыда тұлғаның әлеуметтік және психологиялық бейнесі берілген кезде түнгі уақытта ішімдік ішумен байланысты деген ақпарат болды.

Осы негізде түнгі уақытта ішімдік ішіліп іс-шаралар өткізілетін ғимараттарды профилактика ретінде қатаң бақылауға алу, ішімдіктердің дүкендерде түнгі уақытта сатылмауына қатаң тиым салу, қажет болған жағдайда ішімдіктен еріксіз емдеу – профилактикалық мекемесіне орналастыру бойынша жұмыстар жүргізу, отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелеріндегі проблемаларды анықтау, олардың алдын алу бойынша барлық субъектілердің бірлесе әрекет етуі, отбасылық құндылықтарды, отбасылық мәдениетті, отбасында, сонымен қатар басқа да ұжымдарда адамдардың бір бірімен сөйлесу мәдениетін қалыптастыру жіне ұстап тұру, мемлекеттік деңгейде салауатты өмір сүру салтын насихаттайтын, нақты жұмыс жасайтын халықты жұмыспен қамту бағдарламалардың болуы қажет деген ойдамыз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылғы 2-қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы.

Электронды ресурсы. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy.

2. «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесінен.

3. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесінен.

4. Рахметов С.М., Уатбекова М.Қ. Жеке тұлғаға қатысты қылмыстардың сарарлануы. - Алматы: «Издательство «Норма-К» ЖШС, 2012.- 140б.

5. Сейлханова С.А., Батырбаев А.К., Абижанов С.М. Аса қатігездікпен адам өлтіру құрамының объективтік белгілерінің кейбір аспектілері және олардың іс-әрекетті саралауға әсері // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2023. – №4 (77). – Б.174-180.

6. Профилактика преступлений, связанных с посягательствам на жизнь человека: сборник докладов и материалов. – Астана: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2017. – 194 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Бимолданов Е.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі,

Кобландин К.Ж. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, заң ғылымдарының магистрі, полиция полковнигі.

Тасқын Е. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Бимолданов Е.М. - заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Кобландин К.Ж. - доцент кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, магистр юридических наук, полковник полиции.

Тасқын Е.Т. - заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Bimoldanov Ye.M. - Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, candidate of legal sciences, associate professor (associate professor), police colonel.

Koblandin K.J. - Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, master of legal sciences, police colonel.

Taskyn Ye. - Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), Lieutenant Colonel of Police.

М.А. Аюбаев¹

¹КУИС МВД Республики Казахстан, Астана, Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПРОБАЦИОННОГО КОНТРОЛЯ К ЛИЦАМ, ОСУЖДЕННЫМ К ПОЖИЗНЕННОМУ ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ, ОСВОБОЖДЕННЫМ УСЛОВНО-ДОСРОЧНО

Решением заседания Совета по Правовой политике при Президенте Республики Казахстанот 24 июня 2022 года №22-51-2.1 Министерству внутренних дел было поручено проработать проблемные вопросы применения пробационного контроля к лицам, осужденным к пожизненному лишению свободы, при освобождении условно-досрочно. Для реализации этого вопроса Комитетом уголовно-исполнительной системы под председательством автора был изучен международный опыт ряда зарубежных стран, обобщены мнения заинтересованных государственных органов, представителей неправительственного сектора и научного сообщества.

В результате проведенной работы были выработаны законодательные поправки, которые нашли отражение в реализуемых законопроектах.

Ключевые слова: пожизненное лишение свободы, условно-досрочное освобождение, пробационный контроль, электронные средства слежения.

Пробациялық бақылауды қолданудың өзекті мәселелері өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған

2022 жылғы 24 маусымдағы Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Құқықтық саясат жөніндегі кеңес отырысының №22-51-2.1 шешімімен Ішкі істер министрлігіне өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға пробациялық бақылауды қолданудың проблемалық мәселелерін пысықтау тапсырылды.

Бұл мәселені іске асыру үшін қылмыстық-атқару жүйесі комитеті автордың төрағалығымен бірқатар шет елдердің халықаралық тәжірибесін зерделеп, мүдделі мемлекеттік органдардың, үкіметтік емес сектор мен ғылыми қоғамдастық өкілдерінің пікірлерін жинақтады.

Жүргізілген жұмыстың нәтижесінде іске асырылып жатқан заң жобаларында көрініс тапқан заңнамалық түзетулер әзірленді.

Түйінді сөздер: өмір бойы бас бостандығынан айыру, шартты түрде мерзімінен бұрын босату, пробациялық бақылау, электрондық бақылау құралдары.

Topical issues of the application of probation control to persons sentenced to life imprisonment, released on parole

By the decision of the meeting of the Council on Legal Policy under the President of the Republic of Kazakhstan on June 24, 2022 No.22-51-2.1, the Ministry of Internal Affairs was instructed to work out problematic issues of the application of probation control to persons sentenced to life imprisonment, upon parole. To implement this issue, the Committee of the Penal Enforcement System, chaired by the author, studied the international experience of a number of foreign countries, summarized the opinions of interested government agencies, representatives of the non-governmental

sector and the scientific community. As a result of the work carried out, legislative amendments were developed, which are reflected in the draft laws being implemented.

Keywords: life imprisonment, parole, probation control, electronic tracking devices.

Введение. Осужденные к пожизненному лишению свободы (*далее – ПЛС*) в Казахстане отбывают наказание в двух учреждениях УИС: Учреждение №39 (*г. Житикара, чрезвычайной безопасности*) и Учреждение №41 (*г. Аркалык, полной безопасности, тюрьма*) Департамента УИС по Костанайской области. Количество осужденных к ПЛС составляет 187 человек.

В соответствии со статьей 72 Уголовного кодекса Республики Казахстан (*далее – УК*) [1], лицо, отбывающее назначенное судом ПЛС, может быть освобождено условно-досрочно, если судом будет признано, что оно не нуждается в дальнейшем отбывании этого наказания и фактически отбыло не менее 25 лет лишения свободы.

В случае если лицо, отбывающее назначенное судом ПЛС, выполнило все условия процессуального соглашения, оно может быть освобождено условно-досрочно после фактического отбытия не менее 15 лет лишения свободы.

Согласно статистике, из 187 осужденных к ПЛС правом условно-досрочного освобождения (*статья 72 УК*) могут воспользоваться 121 осужденных, формальный срок которых подходит: в 2025 г. – 1, 2027 г. – 1, 2028 г. – 3, 2029 г. – 6, 2030 г. – 5, 2031 г. – 8, 2032 г. – 11, 2033 г. – 7, 2034 г. – 12, 2035 г. – 7, 2036 г. – 9, 2037 г. – 9, 2038 г. – 8, 2039 г. – 4, 2040 г. – 3, 2041 г. – 6, 2042 г. – 4, 2043 г. – 2, 2044 г. – 6, 2045 г. – 6, 2046 г. – 3.

Не подпадают под условно-досрочное освобождение 48 осужденных к ПЛС, из них: 26 которым смертная казнь заменена на ПЛС, 13 осужденных за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних, 9 осужденных за террористические и экстремистские преступления.

Вместе с тем, в настоящее время УК не урегулирован вопрос установления срока, на который осужденный к ПЛС будет освобождаться условно-досрочно.

Основная часть. Изучение опыта зарубежных стран показало, что наиболее распространенная практика применения условно-досрочного освобождения осужденных к ПЛС в целом единообразна – это освобождение под надзор, что предполагает отбор заключенных для досрочного освобождения и осуществление контроля за ними на свободе с возложением соблюдения определенных обязанностей.

При этом осужденному к ПЛС, при его освобождении под надзор устанавливаются следующие испытательные сроки:

1) «Пожизненно».

Так, в Англии и Ирландии условно-досрочно освобожденный осужденный к ПЛС за все время пребывания на свободе должен находиться под наблюдением сотрудника службы пробации и соблюдать «пожизненную лицензию» (*определенные правила и условия, за нарушение которых может быть возвращен в тюрьму*).

Аналогичная практика сложилась в Японии.

2) «С установлением определенного срока».

К примеру, в Эстонии пробационный контроль после освобождения длится не более 3 лет, в Швеции и Польше – 5 лет.

Во Франции продолжительность применения мер контроля устанавливается на срок не менее 5 и не свыше 10 лет.

В Германии и Аргентине срок контроля составляет 5 лет.

В Австрии при условно-досрочном освобождении от отбывания ПЛС и для осужденных, страдающих психическими отклонениями, из учреждений для опасных рецидивистов испытательный срок составляет 10 лет.

Наряду с этим, в США определенного срока нахождения под пробационным контролем нет. Время условно-досрочного освобождения заключенных из учреждения и время

освобождения от условий условно-досрочного освобождения определяет комиссия штата по условно-досрочному освобождению.

Необходимо отметить, что право досрочного освобождения не предусмотрено в ряде некоторых стран, к примеру в Бельгии, Болгарии, Кении, Молдове, Таджикистане, Турции, Узбекистане, Украине и Республике Беларусь. При этом в таких странах как Индия и Китай пожизненное заключение без права досрочного освобождения было отменено. В последние годы его приняли в качестве формальной законодательной санкции.

Кроме того, практика осуществления возврата в места лишения свободы во всех странах идентична.

Так, в Японии и отдельных странах СНГ (*Россия, Кыргызстан*) отмена условно-досрочного освобождения наступает в случаях, если осужденный снова совершит преступление либо нарушит требования предписания условно-досрочного освобождения [3, 4].

В Италии условно-досрочное освобождение может быть применено к любому осужденному, в том числе к ПЛС [5]. При этом оно отменяется, если лицо совершит преступление или уголовный проступок того же рода либо нарушит свои обязанности, связанные с его нахождением на свободе под надзором. Время, в течение которого досрочно освобожденное лицо находилось на свободе, не засчитывается в срок отбытого наказания. После отмены досрочное освобождение не может повторно применяться к этому лицу.

Для обсуждения мнений и выработки общих позиций были проведены рабочие встречи и круглые столы как на региональном уровне (*в Костанайской области по месту дислокации учреждений УИС для рассматриваемой категории осужденных*) и обсуждены на республиканском.

21 июля 2022 года под председательством автора Министерством внутренних дел проведен Республиканский круглый стол на тему «Применение пробационного контроля к лицам, осужденным к ПЛС, освобожденным условно-досрочно», с участием заинтересованных государственных органов, национальных экспертов, научного сообщества и общественных организаций (*50 человек*).

По итогам круглого стола участниками предложены следующие позиции по рассматриваемому институту.

Уполномоченным по правам человека в Республике Казахстан Азимовой Э.А. в части права на УДО предложено рассмотреть право лиц, осужденных к ПЛС, на подачу ходатайства на УДО после 20 лет отбывания наказания с правом последующей подачи каждые два года.

При этом срок пробационного контроля исчислять исходя из максимальных сроков погашения судимости, что составляет 8 лет после отбытия наказания согласно статье 79 УК [1].

Кроме того, предложено предусмотреть исключения, когда суд может освободить это лицо или изменить ему приговор в части изменения срока лишения свободы до 25 лет.

Костанайской академией МВД им. Ш. Кабылбаева и ДУИС по Костанайской области предложено установить срок пробационного контроля на 10 лет.

В случае отказа в условно-досрочном освобождении, повторное внесение ходатайства может подано не ранее чем по истечении трех лет со дня вынесения постановления об отказе.

В случае совершения умышленного тяжкого или особо тяжкого преступления осужденным к пожизненному лишению свободы, к которому было применено условно-досрочное освобождение, отменить условно-досрочное освобождение, оставить ПЛС без дальнейшего права на условно-досрочное освобождение.

Доктор юридических наук, профессор Балтабаев К.Ж. отмечает, что ПЛС необходимо определить, как самостоятельный вид наказания на законодательном уровне, что позволит регламентировать жизнь рассматриваемых заключенных в неволе. Следует отказаться от уступки по условно-досрочному освобождению для осужденных к ПЛС в случае их соглашения о сотрудничестве в виду неиспользования таковой возможности в период досудебного расследования. Следующим этапом реформирования ПЛС могло бы быть

сокращение срока условно-досрочного освобождения для таких осужденных до 15 лет. При этом такое освобождение должно быть условным на 10 лет, с пробационным контролем за таким лицом. Такая новелла потребует пересмотра сроков лишения свободы в уголовном законодательстве в целом.

Верховный Суд отмечает, что в соответствии с частью 2 статьи 72 УК [1] за лицом, освобожденным условно-досрочно, в течение оставшейся неотбытой части наказания судом устанавливается пробационный контроль. Исходя из условий данной нормы пробационный контроль должен устанавливаться «пожизненно».

Костанайский областной суд предлагает для лиц, осужденных к ПЛС, пробационный контроль осуществлять «пожизненно». При этом погашение судимости (ст.79 УК) в отношении лиц, осужденных к ПЛС осуществлять по истечении десяти лет после условно-досрочного освобождения.

Академия правосудия при Верховном Суде полагает необходимым установление «пожизненного» пробационного контроля с учетом условий:

1) в случае неоднократного совершения административного правонарушения или злостного уклонения от исполнения обязанностей, возложенных на условно-досрочно освобожденное лицо, отменить условно-досрочное освобождение без права его повторного применения;

2) запретить покидать территорию страны и менять место жительства в первые пять лет;

3) обязательное применение полицией электронных средств слежения.

Генеральной прокуратурой отмечены обоснованные опасения неподготовленностью осужденных к изменившимся условиям жизни и соответственно, возможные риски совершения ими новых преступлений. В связи с чем полагает возможным после условно-досрочного освобождения надзор осуществлять на базе действующих центров социальной адаптации с проживанием в них до 5 лет, при этом пробационный контроль установить «пожизненно».

Министерство труда и социальной защиты населения не поддерживает позицию Генеральной прокуратуры в части осуществления надзора за условно-досрочно освобожденными лицами на базе социальных учреждений в виду отсутствия компетенции в осуществлении пробационного контроля.

Между тем, Министерство труда и социальной защиты населения в соответствии с международной практикой полагает о необходимости в переподготовке соответствующих кадров по осуществлению пробации.

Позиции установления пожизненного пробационного контроля придерживается также Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции (*Антикоррупционная службы*) и Министерство внутренних дел.

Также с позиции Министерства внутренних дел срок повторного внесения ходатайства об условно-досрочном освобождении должен составлять 3 года. При этом на период пробационного контроля полагает необходимым использовать электронные средства слежения.

Доктор юридических наук, профессор Когамов М.Ч. полагает, что срок пробации должен быть постоянным, разумным по содержанию и эффективным. Доктором юридических наук, профессором Скаковым А.Б. предлагается установить пробационный контроль «пожизненно», с осуществлением контроля Службой пробации. Также сократить сроки наступления права на условно-досрочное освобождение с 25 до 12 лет, что позволит мотивировать осужденного к исправлению и правопослушному поведению.

Исполнительным директором Общественного фонда «Хартия за права человека» Турмагамбетовой Ж.У. в ходе обсуждения предложено:

1) осуществлять пробационный контроль «пожизненно»;

2) сократить срок наступления права на условно-досрочное освобождение с 25 до 20 лет;

3) осуществлять пенитенциарную пробацию к осужденным к ПЛС за 5 лет до формального срока условно-досрочного освобождения.

Министерство юстиции обращает внимание на неподготовленность к изменениям условий жизни осужденных ПЛС, к которым будет применено условно-досрочное освобождение и возможностью совершения ими уголовных правонарушений. В связи с этим, предлагается усилить мероприятия по ресоциализации осужденных и отметить, что при проведении пробационного контроля необходимо принимать во внимание общественную опасность преступлений, совершенных лицом, повлекшим ПЛС.

Институт законодательства и правовой информации для рецепции позитивного зарубежного опыта и повышения эффективности постпенитенциарной ресоциализации полагает целесообразным:

1) передать полномочия по осуществлению пробационного контроля за лицами, освобожденными условно-досрочно от отбывания наказания в виде лишения свободы, в Службу пробации. Такое решение позволит нивелировать трудности в социальной адаптации к условиям жизни на свободе условно-досрочно освобожденных лиц. Как известно, на постпенитенциарной стадии важным является не только контроль, а, прежде всего, проведение эффективной работы по адаптации условно-досрочно освобожденного в обществе и закреплению ранее приобретенных им положительных качеств;

2) сократить предусмотренный законом срок отбытия наказания для предоставления возможности условно-досрочного освобождения осужденным к пожизненному лишению свободы с 25 до 20 лет. Данный подход оправдан тем, что длительные сроки пребывания в условиях изоляции затрудняют впоследствии социальную адаптацию к условиям жизни на свободе.

С учетом проработки совместно с заинтересованными государственными органами, обсуждения вопроса применения пробационного контроля к лицам, осужденным к ПЛС, освобожденным условно-досрочно и с учетом международного опыта выработаны следующие подходы:

1) при предоставлении условно-досрочного освобождения осужденным к ПЛС пробационный контроль установить «пожизненно» (*Верховный суд, Костанайской областной суд, Академия правосудия при ВС, Генеральная прокуратура, Антикоррупционная служба, Министерство внутренних дел, проф. М.Ч. Когамов, проф. А.Б. Скаков, Ж.У. Турмагамбетова*).

2) при предоставлении условно-досрочного освобождения осужденным к ПЛС пробационный контроль устанавливать сроком не менее 10 лет (*Э.А. Азимова, Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, ДУИС по Костанайской области, проф. К.Ж. Балтабаев*).

3) в случае отказа судом в условно-досрочном освобождении определить право повторной подачи ходатайства через 2-3 года (*Генеральная прокуратура, МВД, Э.А. Азимова*).

4) предусмотреть запрет на условно-досрочное освобождение осужденных к ПЛС, к которым оно ранее применялось (*мнение поддержано всеми государственными органами и учеными*).

5) по отношению к освобожденному условно-досрочно лицу от ПЛС в обязательном порядке применять электронные средства слежения (*Академия правосудия при ВС, Министерство внутренних дел, Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева*).

6) сократить срок предоставления условно-досрочного освобождения осужденных к ПЛС с 25 до 20 лет (*Э.А. Азимова, проф. А.Б. Скаков, Ж.У. Турмагамбетова, Институт законодательства и правовой информации РК*).

Заключение. Для реализации выработанных позиций разработаны нормативные поправки, которые нашли отражение в проекте Закона Республики Казахстан

«О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам оптимизации Уголовного, Уголовно-процессуального и Уголовно-исполнительного кодексов».

В статью 72 Уголовного кодекса вносятся изменения и дополнения в части назначения за лицом, освобожденным условно-досрочно от отбывания наказания в виде пожизненного лишения свободы пробационного контроля сроком на 10 лет, кроме того условно-досрочное освобождение не будет применяться к ранее условно-досрочно освобожденным от отбывания наказания к пожизненному лишению свободы

При этом в статье 162 Уголовно-исполнительного кодекса будет предусмотрено, что при отказе суда в условно-досрочном освобождении осужденного к пожизненному лишению свободы, повторное внесение ходатайства может иметь место не ранее чем по истечении трех лет со дня вынесения постановления об отказе, а также установлена обязательность применения электронных средств слежения к лицам, освобожденным условно-досрочно от отбывания наказания к пожизненному лишению свободы.

В случае принятия предлагаемых поправок будет устранен правовой пробел в национальном уголовном и уголовно-исполнительном законодательстве в части регламентации вопроса условно-досрочного освобождения от отбывания наказания осужденных к пожизненному лишению свободы.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК.
2. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК.
3. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года.
4. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года.
5. Боякова Т.Л., Чуракова В.Г., Лопина М.В., Соломатин С.В. Институт условно-досрочного освобождения в разных странах и его совершенствование в Российской Федерации. // Вестник Воронежского института ФСИН России. – 2020. – №1. - С.164-169.

Сведения об авторе

Аюбаев М.А. – д.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), КУИС МВД Республики Казахстан.

Аюбаев М.А. - з.ғ.д., қауымдастырылған профессор (доцент), Қазақстан Республикасы ІІМ Қылмыстық-атқару жүйесі комитеті.

Ayubaev M.A. – Doctor of Law, Associate Professor (Associate Professor), Committee of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

А.А. Базилова¹, М.Е. Ақболатова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ПЕНИТЕНЦИАРНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ: ПРИЧИНЫ И МЕРЫ ПРОФИЛАКТИКИ

На основе данной научной статьи мы пришли к выводу, что преступления, совершенные заключенными во время отбывания лишения свободы, оказывают негативное воздействие на достижение целей уголовного наказания, подрывают авторитет уголовно-исполнительной системы, дестабилизируют оперативную обстановку и состояние правопорядка в исправительных учреждениях, свидетельствуют о наличии коренных противоречий, возникающих при исполнении уголовного наказания в виде лишения свободы.

Ключевые слова: исправительное учреждение; пенитенциарная преступность; места лишения свободы; меры.

Пенитенциарлық қылмыс: себептері және алдын алу шаралары

Осы ғылыми мақала негізінде сотталғандардың бас бостандығын анайыру жазасын өтеу кезінде жасаған қылмыстары қылмыстық жазаның мақсаттарына қолжеткізуге кері әсерін тигізеді, қылмыстық-атқару жүйесінің беделіне нұқсан келтіреді, жедел жағдаймен құқықтық тәртіпті тұрақсыздандырады деген қорытындыға келдік. Түзеу мекемелерінде және бас бостандығын анайыру түріндегі қылмыстық жазаны орындау кезінде туындайтын түбегейлі қайшылықтардың бар екендігін көрсетеді.

Түйін сөздер: түзеу мекемесі; қылмыстық қылмыс; қамауда ұстау орындары; шаралар.

Penitentiary crime: causes and prevention measures

Based on this scientific article, we came to the conclusion that crimes committed by prisoners while serving imprisonment have a negative impact on achieving the goals of criminal punishment, undermine the authority of the penal system, destabilize the operational situation and the state of law and order in correctional institutions, and indicate the presence of fundamental contradictions that arise during the execution of a criminal sentence in the form of imprisonment.

Keywords: correctional institution; penal crime; places of detention; measures.

Введение. Преступность - это многоаспектное негативное, социально-правовое явление, свойственное обществу в целом. Преступность порождает многовариантное, конфликтное преступное поведение отдельных индивидов, групп индивидов, социальных групп, культур, стран, цивилизаций объективно находящихся в противоречий друг с другом. Резюмируя можно выделить преступность индивидов, бытовую преступность, отдельных социальных групп, отдельно социальных подсистем, государственную преступность и т.д. Преступность отдельных подсистем в свою очередь включает пенитенциарную преступность (преступность в местах лишения свободы) [1].

Есть много определений к понятию пенитенциарная преступность. В традиционной понимании пенитенциарной преступностью является преступность, в местах лишения свободы, основными фигурантами которой выступают осужденные. Или же можно дать следующее определение, пенитенциарная преступность- это совокупность преступлений в

местах лишения свободы, совершаемых осужденными учреждениями уголовно-исполнительной системы в процессе исполнения наказания [2].

Если говорить про статистические данные, то количество пенитенциарных преступлений невелик, но согласно высказываниям в научных публикациях эти данные являются лишь незначительной, видимой частью пенитенциарной преступности.

Основная часть. Опасность пенитенциарной преступности заключается в том, что оно оказывает негативное воздействие не только на достижение цели уголовного наказания, но и вызывает недоверие к уголовно-исполнительной системе и дискредитирует ее, дестабилизирует деятельность исправительных учреждений.

Признаки пенитенциарной преступности:

1) она представляет собой часть всей преступности, зарегистрированной на определенной территории в определенный промежуток времени и обладающей определенным набором количественных и качественных показателей;

2) характеризуется высоким уровнем латентности;

3) обусловлена факторами, взаимосвязанными с действующей уголовной и уголовно-исполнительной политикой государства, условиями отбывания наказания в местах лишения свободы;

4) имеет выраженную специфику субъекта преступлений;

5) представляет опасность как пенитенциарной, так национальной, общественной и личной безопасности [3, с. 26];

6) способствует распространению криминальной субкультуры.

К преступлениям, наиболее часто совершаемым в пенитенциарных учреждениях, следует отнести:

1) побег из места лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи (ст. 426 УК РК);

2) преступления, связанные с незаконным оборотом наркотических средств (ст. 297 УК РК);

3) неповиновение законным требованиям администрации уголовно-исполнительного учреждения (ст. 428 УК РК);

4) уклонение от отбывания наказания в виде лишения свободы (ст. 427 УК РК);

5) преступления против личности, конституционных и иных прав (гл. 1 и 3 особенной части УК РК);

6) кражи на объектах уголовно-исполнительной системы (ст. 188 УК РК);

7) недонесение о преступлении (ст. 434 УК РК).

В основе существования преступности в местах лишения свободы лежит ряд причин общей социального, экономического, организационно-правового характера. Общая причина пенитенциарной преступности это объективные, социальные особенности организации осужденных обусловлены фактом кары, а также противоречия между социально-сформированными, формально-определенными потребностями людей и возможностями их удовлетворения в местах лишения свободы. Реальные возможности удовлетворения потребности в значительной степени определяется социальным положением преступника, его местом в иерархии общественных отношений исправительного учреждения.

Основными явлениями, которые способствуют сохранению или росту пенитенциарной преступности являются отчуждения осужденных за противоправное поведение, увязывание какого-либо качества с отдельным человеком или множеством людей, хотя эта связь отсутствует или не доказана, феномен тюремного населения, неизбежное вхождение в социальную сферу осужденных (нахождение места в иерархии заключенных), безвольно придерживаться криминальных традиций. Все эти явления отрицательно влияют на поведение осужденных.

Личность пенитенциарного преступника представляет собой индивида, который отличается комплексом негативных свойств личности, сформированных при воздействии разных обстоятельств, которые направили его совершить противоправное деяние. Большинство преступлений совершаемых в местах лишения свободы являются латентными. Это

в большинстве связано с тем, что лица отбывающие наказания придерживаются тюремной субкультуры и невнимательностью сотрудников пенитенциарных учреждений.

Психологический портрет лица, совершившего преступление в пенитенциарных учреждениях: 1) агрессивен, склонен к жестокости, хитрый, умеет тактически мыслить, вспыльчивый и взрывной характер; 2) возраст: от 15 до 45 лет; 3) зачастую придерживается тюремной субкультуры; 4) семейное положение: холост, незамужняя; образование-среднее или среднее-специальное.

Социальная структура в местах лишения свободы очень широка и сложна. Можно выделить две категории управления и социализации заключенных: формальный и неформальный. Я хочу остановиться на неформальном.

В тюрьмах стран содружества независимых государств можно выделить следующие неформальные категории заключенных:

- «блатные» – своего рода хранители неформальных тюремных норм и ценностей;
- «мужики» – заключенные, стремящиеся сохранить свою независимость как от администрации, так и от блатных;
- «масти» – маргиналы тюремного сообщества, они исключены из социальной жизни в тюрьме и вынуждены ограничивать свое повседневное общение кругом таких же изгоев;
- «козлы» или «дятлы» – заключенные, открыто сотрудничающие с тюремной администрацией и передающие ее представителям всю интересующую их информацию;
- «барыги» или «барыжники» – лица, осужденные за экономические преступления и организаторы различных актов купли-продажи в самой тюрьме;
- «фуфлыжники» – те, кто не может или отказывается платить карточный долг;
- «черти» – заключенные, не привыкшие поддерживать себя в порядке и соблюдать правила личной гигиены, ими становятся в тюрьме лица без определенного места жительства;
- «крысы» - заключенные, уличенные в мелком воровстве;
- «петухи», «опущенные» – насильно превращенные в пассивных гомосексуалистов в качестве наказания за преступления, считающиеся серьезными с точки зрения тюремной морали и этики: за насилие над детьми, за повлекшее серьезные последствия, предательство, за рецидивное воровство у других заключенных [4].

Знакомство с данными категориями происходит сразу с момента получения первого срока заключения. В зависимости от прошлого и личных качеств заключенный получает определенный статус в неформальной пенитенциарной иерархии. Следят за порядком и выполнением неформальных норм лидеры. Лидеры можно подразделить на несколько категорий:

- Вор в законе;
- Авторитет;
- Положенец;
- Смотрящий.

Тюремная субкультура представляет собой совокупность норм, ценностей, ритуалов, обычаев и традиций, выработанных лицами, отбывающими наказание в местах лишения свободы и использующими их для противостояния общечеловеческим законам и правилам поведения.

Тюремная субкультура выполняет следующие функции:

- 1) определяет социальную структуру;
- 2) регулирует соблюдение поведенческих норм;
- 3) формирует индивидуальное и групповое сознание, определяет ценностные ориентиры, взгляды и привычки людей;
- 4) способствует распознаванию «своих» и «чужих»;
- 5) определяет меры поощрения наказания в неформальных группах;
- 6) служит средством коммуникации и развлечения в среде осужденных;
- 7) «прививает» негативное отношение к представителям власти, общечеловеческим законам и правилам поведения [5].

Детерминантом пенитенциарной преступности в основном выступает отрицательное поведение администрации мест лишения свободы. К ним можно отнести: словесное оскорбление, унижение, затрагивающее достоинства осужденных лиц; неспособность спасти, улучшить состояние оскорбленных, обиженных лиц; недостаточный контроль за осужденными лицами; упущения в воспитательной, психологической работе.

Основным направлением предупреждения пенитенциарных преступлений является внедрение передовых технологий по контролю над заключенными в местах лишения свободы, ограничение личностных отношений, контакта заключенных с сотрудниками КУИС.

Также увеличение количества служб пробации. Пробация (от лат. probation - испытание). Служба пробации – орган уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы, осуществляющий исполнительные и распорядительные функции по обеспечению исполнения уголовных наказаний без изоляции от общества, а также организации и функционированию пробации. Это значит, что служба пробации занимается предупреждением рецидива, благоприятно воздействует на будущее поведение лиц при выходе на свободу. Благодаря службам пробации лицо может быть снова адаптировано к реалиям жизни [6].

Предупреждение и профилактика преступления всегда является одной из сложнейших задач.

Заключение. Самым эффективным методом борьбы с пенитенциарной преступностью является воспитательная работа. Воспитательная работа должна использовать инновационный подход, что предполагает использование религиозных конфессий для профилактики, индивидуальный подход к каждому осужденному, организация рационального досуга осужденных и также общеобразовательное обучение, интеллектуальное развитие осужденных. Можно также добавить профессиональное обучение для последующего рационального привлечения к труду с учетом производственно-хозяйственной деятельности.

Глубокое изучение тюремной субкультуры, традиций, норм и морали позволит выработать рабочие методы профилактики и противодействия пенитенциарной преступности.

Вместе с тем сотрудниками пенитенциарных учреждений необходимо взять на особый контроль каждый факт изменения статуса осужденного в неформальной социальной структуре. Также искоренить практику дискриминации этой категории осужденных при распределении работ в учреждениях и эксплуатации их на неоплачиваемых работах.

Список использованных источников

1. Блувштейн Ю.Д., Яковлев А.М. Введение в курс криминологии. учеб. пособие. - Минск, 2020. – 171 с.
2. Акимжанов Т.К., Елюбайқызы Ж. Пенитенциарная преступность как объект самостоятельного криминологического исследования // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41166438>
3. Хлюстова К.С. Понятие, содержание и особенности пенитенциарной преступности // Научно-практический электронный журнал Аллея Науки. - №4(31). – 2019. – С. 123-128
4. Хохрин С.А. Пенитенциарная преступность как предмет правового и криминологического исследования: монография / под ред. К.А. Сыча. - М., 2015. – 176 с.
5. Алферов Ю.А. Пенитенциарная социология и перевоспитание осужденных. Домодедово: ДИПК МВД РФ, 2014. - 212с.
6. Андреев В.М. Предупреждение правонарушений в СИЗО. - М., 2020. – 127 с.

Сведения об авторах

Базилова А.А. - Әл-фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Акболатова М.Е. - Әл-фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының PhD докторы.

Базилова А.А. - старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Акболатова М.Е. - доктор PhD, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Bazilova A.A. - teacher of the chair of criminal law and criminal procedure, criminalistics of the law faculty of KAZNU named after Al-Farabi.

Akbolatova M.E. - PhD, Department of Criminal law, Criminal procedure and Criminalistics, al-Farabi Kazakh National University.

А.Г. Шидемов¹, Е.М.Тилеубергенов²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

²Көкшетау мемлекеттік университеті. Ш. Уәлиханова, Көкшетау, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАЛАРДЫҢ МАҚСАТТАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Аталған ғылыми мақала қылмыстық жазалардың мақсаттары және оларды іске асыру мәселесіне арналған. Қылмыстық жаза, жазалау сипатын ескере отырып, әрқашан қылмыскерді түзете алмайды. Мемлекеттердің қылмыстық құқығына балама жазалар белгілі. Сондықтан қылмыс жасағаны үшін кінәлі адамға қылмыстық-құқықтық ықпал етудің (жазалаудың) шарасын таңдау кезінде сотқа нақты және ғылыми негізделген бағдарлар қажет.

Бір жағынан, мемлекет ықпал ету мен ынталандырудың ықтимал құралдарының ауқымын кеңейтуге бағытталған қылмыстық-құқықтық саясатты жүзеге асырады (санкцияларда бас бостандығынан айырудың баламалы түрлерінен бастап қылмыстық жауаптылықтың өзге де шараларын кеңінен қолдануға, қылмыстық салдарлардың материалдық және өзге де бас тартуына дейін, оның ішінде дауды соттан тыс реттеуге, қылмыстық жауаптылықтан босатуға, жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға немесе оны неғұрлым жұмсаққа ауыстыруға қатысты құқықтық өтемақы), ауыр емес қылмыстар жасаған, қоғамнан оқшауланбай түзетуге қабілетті, әлеуметтік бейімделу мен оңалтуға ынтасы бар. Екінші жағынан – қылмыстық іс-әрекеттің аса қауіпті көріністері кезінде, қылмыс жасаған адамдарда қоғамда қоғамға қарсы өмір салтының тұрақты белгілері болған кезде (мысалы, адамның өмірі мен денсаулығына қол сұғу, терроризм актілерін жасау, сыбайлас жемқорлық алдын алу жағдайларында) жазалау шараларын тағайындаудың неғұрлым қатаң шектерін белгілеу жөнінде елеулі бағыт іске асырылуда, есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың прекурсорлары мен аналогтарының заңсыз айналымына, ұйымдасқан топтар немесе қылмыстық ұйымдар жасаған қылмыстарға байланысты әрекеттер, қылмыстардың қайталануына жол беру).

Түйінді сөздер: қылмыстық жаза, мемлекет, қылмыс, жазалау, заңнама, мақсат.

Цели уголовного наказания и их реализация

Данная научная статья посвящена цели уголовных наказаний и их реализация. Уголовное наказание, учитывая характер наказания, не всегда может исправить преступника. Известны альтернативные наказания уголовному праву государств. Поэтому при выборе меры уголовно-правового воздействия (наказания) на виновного в совершении преступления суду необходимы четкие и научно обоснованные ориентиры.

С одной стороны, государство осуществляет уголовно-правовую политику, направленную на расширение спектра возможных средств воздействия и стимулирования (от альтернативных видов лишения свободы в санкциях до широкого применения иных мер уголовной ответственности, материального и иного отказа от уголовных последствий, в том числе внесудебного урегулирования спора, освобождения от уголовной ответственности, условно-досрочного освобождения от наказания правовая компенсация в отношении освобождения или замены его более мягким), совершившие не тяжкие преступления, способные исправляться без изоляции от общества, имеет мотивацию к социальной адаптации и реабилитации. С другой стороны – реализуется существенное направление по установлению более жестких пределов назначения мер наказания при особо опасных проявлениях уголовной деятельности, при наличии у лиц, совершивших преступления, устойчивых признаков

антиобщественного образа жизни в обществе(например, в случаях посягательства на жизнь и здоровье человека, совершения актов терроризма, предупреждения коррупции). действия, связанные с незаконным оборотом их прекурсоров и аналогов, преступлениями, совершенными организованными группами или преступными организациями, допущение рецидива преступлений).

Ключевые слова: уголовное наказание, государство, преступление, наказание, законодательство, цель.

Goals of criminal penalties and their implementation

This scientific article is devoted to the purpose of criminal penalties and their implementation. Criminal punishment, given the nature of the punishment, cannot always correct the offender. Alternative punishments to the criminal law of States are known. Therefore, when choosing a measure of criminal legal impact (punishment) on the perpetrator of a crime, the court needs clear and scientifically based guidelines. On the one hand, the State implements a criminal law policy aimed at expanding the range of possible means of influence and stimulation (from alternative types of imprisonment in sanctions to the widespread use of other measures of criminal liability, material and other rejection of criminal consequences, including out-of-court settlement of a dispute, exemption from criminal liability, parole from punishment, legal compensation in respect of release or replacement with a milder one) who have committed non-serious crimes, able to improve without isolation from society, has motivation for social adaptation and rehabilitation. On the other hand, a significant direction is being implemented to establish stricter limits on the imposition of penalties in particularly dangerous manifestations of criminal activity, if the perpetrators of crimes have stable signs of an antisocial lifestyle in society (for example, in cases of encroachment on human life and health, acts of terrorism, prevention of corruption). actions related to the illegal trafficking of their precursors and analogues, crimes committed by organized groups or criminal organizations, the admission of recidivism).

Keywords: criminal punishment, state, crime, punishment, legislation, purpose.

Кіріспе. Жазаның орындалуы Қылмыстық кодексте бекітілгендерге ғана қатысты емес (ҚР ҚК 39-бабы) [1]. Жазаның және қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары (ҚР ҚК 4-бабы) [2] қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары жаза мақсаттарын іске асырудың негізгі өлшемі болып табылады, өйткені олар сотталғанды қоғамға қайтару жөніндегі шаралар кешенін көздейді, соңғысын қуғын-сүргінге және сот төрелігінің жауына айналдырмайды.

Қылмыстық жазаларды орындаудың көп жылдық тәжірибесі сотталған адамды "түзету" жөніндегі игі істің іске асыруға бағытталған оң нәтижелерден басқа, біз бұрын атап өткендей: сотталған адамның достарынан, жақындарынан және басқа да әлеуметтік байланыстарынан айырылуы; сотталған адам үшін (әсіресе бірінші рет сотталған адам үшін) және сотталған адам үшін стресс екенін дәлелдеді, оның қоршаған ортасы; денсаулығының нашарлауы; қоғамдағы беделдің жоғалуы және т.б.

Қылмыстық жазаларды орындаудың көптеген салдары атқару заңнамасының шеңберінен әлдеқайда асып түсетінін атап өтуге болмайды, сондықтан жазаны орындауды ұйымдастыруға қылмыстық-атқару жүйесінің бөлімшелеріне осы мәселені шешпей, содан кейін оларға сотталғандар бойынша "түзету" нәтижелері үшін барлық жауапкершілікті жүктей отырып, кешенді түрде қарау керек.

Нәтижесінде бас бостандығынан айыруға сотталған адам түзеу мекемесіне кіре отырып, теріс әсермен, кейде тіпті қылмыстық орта тарапынан айқын көрінетін зорлық-зомбылықпен бірге жүретін заңнамалық тәртіппен белгіленген барлық тыйым салу және шектеу іс-шараларынан өтуге мәжбүр болады.

Әдістеме. Ғылыми мақаланың әдістемелік негізін философия, әлеуметтану, құқықтың жалпы теориясы, қылмыстық және қылмыстық-атқару құқық ережелерін танудың диалектикалық әдісі құрайды. Зерттеу барысында тарихи, логикалық, жүйелік-құрылымдық, нақты-әлеуметтік және басқа да зерттеу әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім. ҚК-нің 4-бабының 1-бөлігінде: "Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталғандарды басқару, сотталғандардың да, өзге де адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу болып табылады", - деп көрсетілген. Қылмыстық заң алғаш рет жазалау мақсаттары туралы емес, қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары туралы айтады.

Заңға бағынатын адам қылмыс жасамайды. Әдебиетте қылмыс жасаған адамды түзету құбылысы көбінесе екі аспектімен сипатталады: заңды (сотталған адамның жаңа қылмыс жасамауы) және моральдық (заңға бағынбайтын өмір салтына тұрақты мотивацияның болуы). Тағы бір М.Д. Шаргородский өтірік нәтижелердің екі түріне жаза арқылы қол жеткізуге болады деп армандады: а) "адам қайтадан қылмыс жасамайды, өйткені ол жазадан қорқады... субъект моральдық тұрғыдан түзетілген деп таныла алмаса да"; б) "адам қайтадан қылмыс жасамайды, өйткені ол өзінің бұрынғы мінез-құлқының қайсарлығын түсінді" (субъект моральдық тұрғыдан түзетілген). Екі жағдайда да жаза жеке алдын алу мақсатына жетті [3].

Түзету мақсатына жету үшін сотталған адамның қылмыстық-құқықтық тыйым салу талаптарын сақтауы, яғни оны жасауға мүмкіндігі болған кезде жаңа қылмыс жасамауы жеткілікті ("заңды" түзету). Қылмыстық кодекс сотталушыдан жоғары адамгершілікке ие болу міндетін қоймайды. Алайда, моральдық түзетуден бас тарту немесе оны заңды түзетуге қарсы қою қате болар еді. Адамгершілік басқармасы-бұл заңды басқарудан гөрі кең ұғым, ол оны толығымен қамтиды. Қылмыстық заңда біз "заңды" басқару туралы айтып отырмыз. И. Шмаровтың айтуынша, судьялардың басым көпшілігі (95%) түзетуді жазаның өте маңызды мақсаты ретінде қарастырады [4]. Сондықтан біз жазалау арқылы әбден мүмкін екенін мойындаймыз. Және де бұл түпкілікті нәтижеден бас тартудың қажеті жоқ.

Енді "түзету" және "қайта әлеуметтену" ұғымдарының мағыналы аспектісін қарастырайық. Қайта әлеуметтену әрқашан түзетудің көлемін (дәрежесін), яғни оның процесін көрсетеді; түзету-қайта әлеуметтенудің нәтижесі.

Процестің нәтижесіне баса назар аудару керек сияқты. Орыс тілінде және философиялық әдебиетте термин "мақсат" іс-әрекеттер бағытталған нәтижемен байланысты. Сондықтан заң шығарушы "түзету" ұғымымен "қайта әлеуметтену" терминімен салыстырғанда заң шығаруда тәжірибесіз адам үшін түсінікті және қол жетімді деп келісе отырып, дұрыс әрекет жасады. А.В. Барковтың айтуынша, "қылмыстық заң тек заңгер мамандарға ғана емес, бүкіл халыққа арналған" [5].

Түзету идеясы ресми түрде халықаралық қауымдастық қабылдаған құжаттар ретінде танылады: тұтқындармен жұмыс істеудің ең төменгі стандартты ережелері (58-бап), түрмеге қамауға байланысты емес шараларға қатысты БҰҰ-ның стандартты ең төменгі ережелері (Ағымдағы ережелер, 8.1-тармақ) [6]. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 10-бабының 3-бөлімінде: "өсімпұл жүйесі түрмеде отырғандар үшін режимді көздейді, оның елеулі мақсаты оларды түзету және әлеуметтік қайта тәрбиелеу болып табылады" делінген [7]. Оқу формасында берілген нормаларды түсінуде бірлік жоқ.

Н.Ф. Кузнецова бұл түзету тұжырымдамасы қылмыстық-атқарушылық болып табылады және оны тек ішінара қылмыстық-құқықтық ережеге қолдануға болады деп санайды [8]. Бұл позицияның дұрыстығы пікірлер тудырады. Біздің ойымызша, түзету ұғымын жасанды түрде екіге бөлуге болмайды: қылмыстық-атқару және қылмыстық-құқықтық. ҚК мен ҚАК-да бірыңғай ұғым - "түзету" бекітілгенін байқау қиын емес. "Заңды" болғандықтан, ол азғындық болуы мүмкін емес. Түзетудің адамгершілік аспектісін "заңдыдан" бөлуге негіз жоқ. Қазақстанның қылмыстық-атқару заңнамасының көрсетілген нормаларында түзету процесінің мазмұны ғана ашылады. Сондықтан оқу әдебиеттерінде авторлардың көпшілігі (Г.П. Байдаков, Н.И. Ветров, В.Н. Петрашев, Т.Ю. Погосян, В.И. Попов, О.В. Филимонов, Л.К.

Савюк, Б.В. Яцеленко және т.б.) түзетудің мақсатын ҚР ҚАК берген анықтамаға сүйене отырып ашады [9].

2004 жылғы Украина ҚАК-нің 6-бабында екі ұғым бекітілген: "сотталғанды түзету – оның жеке басындағы оң өзгерістер процесі және оның өзін-өзі басқаратын құқықтық бағынышты мінез-құлыққа дайындығын тудырады және "қайта әлеуметтену", бұл сотталғанды қоғамның толыққанды мүшесі ретінде саналы түрде қалпына келтіру деп түсініледі; оны қоғамдағы дербес жалпы қабылданған әлеуметтік-нормативтік өміргеқайтару. Қайта әлеуметтенудің қажетті шарты сотталғанды түзету болып табылады. Беларусь ғалымы Ю.Л. Шевцов қылмыстық-атқару құқығы теориясында кең таралған "Түзету"терминін түсінумен негізді түрде келіседі. Автор "әдетте түзету сотталушының санасы мен мінез-құлқының ішінара өзгеруі, қылмыс жасауға әкелген тұлғаның жағымсыз қасиеттерін жеңу және болашақта қылмыс жасамау мақсатына жету ретінде анықталады" деп жазады [10]. Осылайша, ғалым қайта әлеуметтену процесінің белгілі бір нәтижесі ретінде түзету туралы айтады, яғни қылмыстардың жеке алдын-алу мақсатына жету. Еліміздің қылмыстық Заңында "қайта тәрбиелеу" ұғымы жоқ. Қылмыстық құқық бойынша оқулықтардың және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне (бұдан әрі – ҚР ҚК) түсініктемелердің авторлары қылмыстық заңда осындай мақсатты бекітудің орынсыз екендігі туралы пікірде. Мысалы, А.В. Наумов мынадай дәлел келтіреді: "сотталған адамға қолда бар түзеу-еңбек ықпал ету шараларын қолдану арқылы мұндай нәтижеге қол жеткізу мүмкін емес" [11]. Қайта тәрбиелеу қылмыстық жауапкершіліктің мақсаты ретінде қылмыстық жауапкершілік шараларына қатысты тым жоғары талаптар қоятынымен келісу керек. Жалпы қылмыстардың алдын-алу туралы айта отырып, қылмыстық құқық пен криминологияда бұл құбылыс өзінің құқықтық және әлеуметтік табиғаты бойынша тек қылмыстық жауапкершіліктің құралдарымен шектелмейтінін алдын-ала байқаймыз. Профессор В. Б. Шабанов "қылмыстардың алдын алу құқыққа қайшы әрекеттерді жасауға ықпал ететін криминогендік факторлар анықталған және жойылған сәттен басталуы тиіс" деп дәлелдейді [12]. Ғалымның пікірінше, қылмыстық жазаланатын әрекеттердің алдын алу "қызметтің екі негізгі бағытын-жалпы және жеке профилактиканы құрайтын шаралар жүйесін іске асыру арқылы жүзеге асырылуы керек".

Бізге ұсынылғандар ішінде бірінші тәсіл жақынырақ бірақ ол нақтылауды қажет етеді. Әдетте, бұған қылмыс жасауға бейім адамдар жатады. Сотталған адамға қылмыстық жауап беру шараларын қолдану заңға бағынатын азаматтарға да әсер етеді, бірақ Б.В. Яцеленко атап өткендей, "тәрбиелік аспектісінде" [13]. Бұл туралы норвегиялық автор И. Анденес "жазалау әдеттегі заңға бағынатын мінез-құлықты ынталандыруы мүмкін" деді [14]. Басқа адамдардың "жаңа" қылмыстар жасауының алдын алу тек қылмыстық әрекеттерді жасаған адамдарға ғана қатысты. Қылмыстық жауапкершіліктің бұл мақсаты бұрын қылмыс жасамаған адамдарға қолданылады. Сондықтан, Қылмыстық кодекстегі жалпы алдын-алу формуласы "басқа адамдардың қылмыс жасауының алдын-алу" түрінде жазылуы керек деп санаймыз.

Қылмыстық кодексте көптеген қылмыстар үшін қуғын-сүргінді қатаңдату қажетті нәтиже бермейді – бірге жасалған қылмыстардың саны азаймайды. Кейбір шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасы жалпы ескертуді жазаны қатаңдату арқылы емес, басқа әдістермен шешеді.

Мәселен, 1997 жылғы Польша Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі-Польша ҚК) 53 – бабының §1-тармағында соттың назары қоғамның құқықтық білімін қалыптастыру саласындағы қажеттіліктердің қылмыстық-құқықтық құралын таңдау кезінде есепке алу қажеттілігіне аударылады. Мұны Польша Қылмыстық кодексінің 50-бабының мысалында көрсетуге болады, онда былай делінген: "заңда көзделген жағдайларда сот ұрыны өзі анықтаған әдіспен жария назарға жеткізу туралы қаулы шығаруы мүмкін" [15].

1992 жылғы Франция Қылмыстық кодексінің 131-10-бабында (Франция Қылмыстық кодексінің әрі қарай – Франция ҚК) қосымша жазаларға "сот қаулысын жариялау немесе оны мөр арқылы немесе ақпаратты таратудың кез келген аудиовизуалды заттар арқылы тарату" жатады [16]. Қылмыстық заңдар сол арқылы қоғамдық құқықтық сана шеңберінде жалпы

превенцияны іске асыруды қамтамасыз етеді. Отандық және шетелдік қылмыстық заңда жинақталған оң тәжірибені пайдалану біздің мемлекетімізге қылмыстың алдын алу саласында да пайда әкеледі деп санаймыз.

Біздің ойымызша, қоғамдық құқықтық санада жалпы превенцияны жүзеге асырудың кепілі қолданыстағы қылмыстық заңнамада сот жаза шарасы бөлігінде үкімді жариялау туралы қаулы шығаруы мүмкін деген ережені бекіту болуы мүмкін. Сот үкімін жалпыға бірдей ескерту әсерінің көпшілігінің назарына жеткізу адамға, халықтың денсаулығына, қоғамдық қауіпсіздікке, қоғамдық имандылыққа, қызмет мүдделерін жақтауға, сыбайлас жемқорлыққа және өзге де өзіншілдікке қол сұғушылықтарға, сондай-ақ жасағаны үшін ең көп тағайындалуы мүмкін аса ауыр қылмыстарға қатысты қол жеткізіледі деп ойлайды қатаң жаза: бас бостандығынан айырудың жоғары мерзімі, өмір бойына бас бостандығынан айыру, өлім жазасы. Қылмыстық құқық бойынша оқулықтар мен ҚР ҚК-не түсініктемелердің көпшілігі осы мақсатты түсіндіре отырып, әділеттілік қағидатын алдын ала қараудың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесіне, оның жасалу мән-жайларына және жаңа тұлғаның жеке басына сәйкестігі ретінде келтіреді. Кейбір авторлар бұл мақсатты тереңірек түсініп, оны жәбірленушілерге қатысты әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру ретінде ұсынады. Н.Ф. Кузнецова қарастырылып отырған мақсатты оңтайлы өтеу, қылмыс арқылы жеке адамға, қоғамға, мемлекетке келтірілген зиянды түзету, қосарланған жазаға тыйым салу, жазаның мақсаты ретінде физикалық азап шегуге немесе адамның қадір-қасиетін қорлауға жол бермеу туралы нұсқаулармен толықтырды [17].

Сонымен қатар, А.В. Наумов, Б.В. Яцеленко қылмыспен келтірілген зиянның бәрі барабар өтелуге (қалпына келтіруге) жатпайтынын мойындайды [18]. Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру қылмыстық-құқықтық емес, моральдық-этикалық категория деп айту қиын. А. Барков атап өткендей, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру үшін "...құқықтық және басқа құралдардың кең ауқымын қажет етеді" [19]. Қылмыстық-құқықтық өтемақы өзінің мәні бойынша қылмыс жасаған адам қылмыстық жауаптылықтан босату шарттарының бірі ретінде қабылдауға және орындауға міндетті не қылмыстық жауаптылықтың өзге де шараларын қолдану кезінде орындауға міндетті материалдық сипаттағы шара болып табылады. Осылайша, жазаны шартты түрде қолданбай сотталған кезде (ҚК-нің 52-бабы) қылмыстық-құқықтық комиссияға зейнетақы төлеу сотталған адамға қосымша міндет ретінде жүктелуі мүмкін. Белсенді өкінуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатылған кезде (ҚК 65-бабы) қылмыстық-құқықтық өтемақы қолданыстағы шарттармен қатар міндетті қосымша болып табылады. Бұл жағдайда адам алдын ала қылмыстық процесті жүргізетін органның депозиттік шотына қылмыстық-құқықтық өтемақы енгізуге міндетті.

Сонымен қатар, поляк заң шығарушысы "зиянды жою немесе қоғамдық әділеттіліктің басқа түрінде қалпына келтіру жөніндегі іс-қимыл" жазаны дараландыру қағидасының мазмұнына сілтеме жасайтынын ескеріңіз (§ 2 Польша Қылмыстық кодексінің 53-бабы) [20]. Швецияның 1962 жылғы Қылмыстық кодексі 29-тараудың 5-бабының 2-тармағында (үшінші бөлім) сотқа тиісті жазаны айқындау кезінде "алдын-алудың қылмыстық маңыздылығынан" басқа, айыпталушының "қылмыстың зиянды салдарын болдырмау, түзету немесе шектеу үшін оған тәуелді барлық нәрсені жасау" әрекеттерін ескеруді міндеттейді [21].

Бұл тәсіл де өте қолайлы, өйткені бұл мән алдын-ала жазалау шарасын анықтауға әсер етеді. Қылмыстық заң айқын өтеуші-жазалаушы бағытқа ие және жалпы алдын алу міндеттерін орындауға бағытталған. Демек, бұл жағдайларда жаза көбінесе ескерту функциясын орындайды. Ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін жаза тағайындаудың құқықтық тетігі негізінде жалпы және жеке ескерту мақсаттары болуға тиіс. Қылмыстардың аталған санаттары негізінен іс-әрекеттің объективті қасиеттерінде қалыптасады. Мұндағы түзету мақсаты іс жүзінде басымдыққа ие бола алмайды.

Осылайша, қылмыстық жаза, егер жаза тағайындалмаса, Заңға деген сенімнің жоқтығынан немесе жоғалуынан туындауы мүмкін әлеуметтік өмірде жәбірленушілердің бағытын бұзу функциясын орындайды деп айтылады [22].

Қылмыстық кодекстегі қылмыс модельдерінің шамамен 70%-ы өзінің сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша үлкен қоғамдық қауіп төндірмейтін және онша ауыр емес болып табылады. Осы қылмыстар үшін санкциялардағы жазалардың түрлері мен шектерін бағалай отырып, ҚК сотталғанды қайта әлеуметтендіруге бағытталған тәрбие функциясын іске асыруды көздейтінін атап өтеміз: аталған санаттағы қылмыстар үшін сотталғанды қоғамнан оқшаулауға байланысты емес жазаның негізгі түрлерін таңдаудың кең ауқымы қарастырылған.

Қорытынды. Ауыр емес қылмыстар үшін жазаны тағайындау оған балама нұсқалардың болуымен қиындайды-қылмыстық-құқықтық ықпал ету мен ынталандырудың басқа шараларын қолдану мүмкіндігі. Мұнда қайраткердің субъективті қасиеттерінің рөлі өте маңызды. Біздің ойымызша, бұл түзетудің мақсаты, ең алдымен, жазаны тағайындау уақытын, оның түрлері мен ауыр емес қылмыстар үшін санкциялардағы шектеулерді анықтауы керек.

Үлкен қоғамдық қауіп төндірмейтін қылмыстар үшін жаза тағайындаудың құқықтық тетігінің және онша ауыр емес қылмыстардың негізінде түзету мақсаты болуы керек, оны жүзеге асыру жеке алдын алу мақсаттарына қол жеткізуге кепілдік береді.

Құқық қорғау органдарының қызметкерлерін жаза өтеушілері мен адамар арасында ашық диалог жүргізуге үйрету маңызды. Бұл бағыт кадрларды даярлау және іріктеу жүйесінде басымдыққа айналуы тиіс.

Жоғарыда айтылғандар бізге жаза тағайындау институты қылмыстық жауапкершіліктің мақсаттарына сүйене отырып құрылуы керек деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін жаза тағайындаудың құқықтық тетігінің негізінде жалпы және жеке басының алдын алу мақсаттары айқындаушы болып табылады. Түзету мақсаты үлкен қоғамдық қауіп төндірмейтін және онша ауыр емес қылмыстар жасағаны үшін жаза тағайындауды құқықтық реттеуде басым болуға тиіс.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1 Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие.- Алматы: «Издательство «Норма-К», 2022, с.38

2 Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие.- Алматы: «Издательство «Норма-К», 2022. – 122 с.

3 Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. –368 с.

4 Шмаров И. Судебная практика и применение наказания // Сов. юстиция. – 1988. – № 12. – С. 25-29.

5 Барков А.В. Неотвратимость ответственности и понятийный аппарат уголовного закона // Право и демократия / редкол. В. Г. Тихиня (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Университетское, 1989. – Вып. 2. – С. 112-118.

6 Минимальные стандартные правила обращения с заключенными : одобр. Экон. и Социал. Советом в его резолюциях 663С (XXIV) от 31 июля 1957 г. и 2076 (LXII) от 13 мая 1977 г. // Международные акты о правах человека / сост. : В.А. Карташкин, Е. А. Лукашева. – М.: НОРМА: ИНФРА-М, 2000. – С. 190–205;

7 Международный пакт о гражданских и политических правах : принят и открыт для подписания, ратификации и присоединения резолюцией 2.200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16.12.1966 г. // Международные акты о правах человека / сост. : В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА : ИНФРА-М, 2000. – 168 с.

8 Курс уголовного права. Общая часть : учеб. для вузов : в 2 т. / Моск. гос. ун-т ; под ред.: Н Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М. : Зерцало, 1999. – Т. 2 : Учение о наказании. – 320 с.

9 Байдаков Г.П. Сущность исправления преступников // Наказание и исправление преступников / под ред. Ю.М. Антоняна. – М.: НИИ МВД РФ, 1992. – 139 с.

10 Научно-практический комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Республики Беларусь; под общ. ред. В. М. Хомича. – 132 с.

11 Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. – М. : БЕК,1996. – 456 с.

12 Шабанов В.Б. Основные направления совершенствования профилактической деятельности в исправительных учреждениях // Совершенствование правового регулирования и механизмов функционирования системы противодействия преступности : материалы междунар. науч.-практ. конф.,

18–19 окт. 2013 г., Минск / редкол. : И. О. Грунтов (отв. ред.) [и др.]. – Минск :Изд. центр БГУ, 2013. – С. 116–118.

13 Калининвич В. Строгое соблюдение принципа презумпции невиновности – центральная задача, стоящая перед судами // Судовы веснік. – 2012. – № 2. – С. 3–9.

14 Основные показатели работы судов за 2013 год : официальный портал судов системы общей юрисдикции [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа : http://www.court.by/justice_RB/statistics/c5368c9e81ab56d0.html (дата доступа : 30.07.2023.)

15 Барков А.В. XXVII съезд КПСС о неотвратимости ответственности и новое уголовное законодательство // Право и демократия / редкол. : В. Г. Тихиня (гл. ред.) [и др.] – Минск : Университетское, 1988. – Вып. 1. – С. 99–106;

16 Левицкий Г.А. Наказание, его основание и принципы применения по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Ленингр. гос. ун-т. – Л., 1956. – 135 с.

17 Курс уголовного права. Общая часть : учеб. для вузов : в 2 т. Т. 2. Учение о наказании. – 198с.

18 Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : Курс лекций – С. 364; Уголовное право России. Общая часть : учеб. ; под ред. А. И. Рарога. 2-е изд. – 409 с.

19 Барков А. Концептуальные основы Уголовного кодекса Республики Беларусь 1999 года //Юстиция Беларуси. – 1999. – № 4. – С. 19-24.

20 Уголовный кодекс Республики Польша : Закон от 6 июня 1997 г. ; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой.

21 Уголовный кодекс Швеции : текст по сост. на 1 мая 1999 г. / науч. ред. : Н. Ф. Кузнецова, С. С. Беляев ; пер. С.С. Беляева. – СПб.: Юрид. центрПресс, 2001.

22 George P. Fletcher, "The Place of Victims in Retribution Theory" (1999) 3 Buffalo Criminal Law Review 51.

Автор туралы мәліметтер

Шидемов А.Г. - Қазақстан Республикасы ІІММ.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, полиция майоры.

Тилеубергенов Е.М. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті құқықтану кафедрасының менгерушісі.

Шидемов А.Г. - старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, майор полиции.

Тилеубергенов Е.М. – д.ю.н., профессор, заведующий кафедры юриспруденции Кокшетауского государственного университета им. Ш. Уалиханова.

Shidemov A. - senior researcher at the research center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police major.

Tileubergenov Y. – doctor of Juridical Sciences, Professor. Head of the Department of Jurisprudence of the Kokshetau University named after Sh. Valikhanjv.

U.K. Sartbaeva¹, S.Sh. Daubassova², R.B. Turysbek²
¹M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

A TIMELINE OF THE EVOLUTION OF COUNTERFEIT CURRENCY IN KAZAKHSTAN: FROM THE PRE-SOVIET ERA TO THE POST-SOVIET PERIOD, AND THE PRESENT DAY

Counterfeit currency poses a political, social, and economic threat to nation states. Counterfeit currency in the Republic of Kazakhstan is an understudied topic in academic literature. This paper looks at the history of counterfeit currency in Kazakhstan through 4 distinct periods: Pre-Soviet, Soviet, Post-Soviet, and contemporary Kazakhstan. This paper was influenced by an analysis of the current legislative framework and a review of relevant local and international sources. Pre-Soviet Kazakhstan has extensive archaeological evidence of ancient currency found in important commercial centres, although no evidence of counterfeiting has been discovered. During the Soviet era, Moscow's centralised governance and stringent monetary regulation mitigated widespread counterfeiting, although it did not completely eradicate it. After gaining independence from the Soviet Union, counterfeiters took advantage of the unstable and underdeveloped financial infrastructure during this transitional time. With the advent of modernization and globalisation, the dynamics of counterfeit money in Kazakhstan underwent significant transformations.

Keywords: post-Soviet Kazakhstan, counterfeit, currency, banknotes, circulation.

Қазақстандағы жалған ақша эволюциясының хронологиясы: кеңес одағына дейінгі кезеңнен посткеңестік кезеңге дейін және бүгінгі күн

Жалған ақша мемлекеттерге саяси, әлеуметтік және экономикалық қауіптендіреді. Қазақстан Республикасындағы жалған ақша бірлігі ғылыми әдебиеттерде азерттелген тақырып. Бұл мақала Қазақстандағы жалған ақша жасаудың төрт түрлі кезеңдегі тарихын қарастырады: кеңестік кезеңге дейінгі, кеңестік, посткеңестік және қазіргі Қазақстан. Бұл мақала қолданыстағы заңнамалық базаны талдауға және тиісті жергілікті және халықаралық дереккөздерді шолуға негізделген. Кеңестік дәуірге дейінгі Қазақстан дамаңызды сауда орталықтарынан табылған көне ақшалардың мол археологиялық деректері бар, деген мен жалған ақша жасаудың дәлелі табылған жоқ. Кеңес өкіметі кезінде Кеңес Одағының орталықтандырылған үкіметі мен қатаң ақша-несие ережелері жалған ақшаның кеңтаралуын толығымен жоймасада, жұмсартты. Тәуелсіздік алғаннан кейін жалған ақша жасау шылар осы өтпелі кезеңдегі тұрақсыз және дамымаған қаржылық инфрақұрылымды пайдаланды. Модернизациямен жаһанданудың пайда болуымен Қазақстандағы жалған ақшаның динамикасы елеулі өзгерістерге ұшырады.

Түйінді сөздер: Посткеңестік Қазақстан; жалған ақша; валюта, банкноттар, айналым.

Хронология эволюции поддельных денег в Казахстане: от досоветской эпохи до постсоветского периода и наших дней

Поддельные деньги представляют политическую, социальную и экономическую угрозу государствам. Поддельная валюта в Республике Казахстан – малоизученная тема в научной литературе. В данной статье рассматривается история фальшивомонетчества в Казахстане на протяжении четырех различных периодов: досоветского, советского, постсоветского и

современного Казахстана. Данная статья основана на анализе действующей законодательной базы и обзоре соответствующих местных и международных источников. Досоветский Казахстан располагает обширными археологическими свидетельствами древних денег, найденных в важных торговых центрах, хотя никаких доказательств подделки обнаружено не было. В советскую эпоху централизованное управление в Советского Союза и строгое денежно-кредитное регулирование смягчили широкое распространение фальшивомонетничества, хотя и не искоренили его полностью. После обретения независимости фальшивомонетки воспользовались нестабильной и неразвитой финансовой инфраструктурой этого переходного периода. С приходом модернизации и глобализации динамика фальшивых денег в Казахстане претерпела существенные трансформации.

Ключевые слова: Постсоветский Казахстан, фальшивомонетчество, подделка, валюта, банкноты, тираж..

Introduction. Counterfeiting can significantly undermine the fundamental structures of national economic systems, and it is imperative to establish effective strategies to combat counterfeiting in order to dissuade and minimise the negative effects that criminal activities can have on an economy [1]. As in many countries worldwide, counterfeit currency poses enormous economic, political, and social risks to the Republic of Kazakhstan.

In the rich composition of Kazakhstan's economic history, the evolution of counterfeit currency emerges as a compelling thread, weaving through the periods from the pre-Soviet era to its present-day independence. The timeline of counterfeit money in Kazakhstan follows a complex and intricate course, intertwined with the country's political fluctuations, technical progress, and social transformations. In pre-Soviet Kazakhstan, there is widespread evidence of ancient currency at key commerce hubs, yet no evidence of counterfeiting. In the Soviet era, Moscow's centralised authority and strict monetary control reduced large-scale counterfeiting but did not eliminate it. Following independence from the Soviet Union, counterfeiters exploited vulnerable financial infrastructure uncertainty and weaknesses during this transitional period. As Kazakhstan entered the modern era, counterfeit money dynamics changed with technology and globalisation.

This paper provides an overview of the history of counterfeit currency in Kazakhstan. Focus has been placed on three distinct periods in the nation's history: Pre-Soviet, Soviet, and Post Soviet. Within these periods, evidence of counterfeiting will be analysed, as well as the legal regulations. The objective of this paper is that through delineating the histories of counterfeit currency and its legal regulation within Kazakhstan, we aim to unravel the complex dimensions of counterfeit currency and illuminate potential pathways toward bolstering financial security in the current era of globalised economies and digital transactions.

Research methods. To date, the history of counterfeit currency in Kazakhstan has received scant attention in the research literature. Additionally, there is also a distinct lack of appropriate data regarding instances of counterfeiting practices in Kazakhstan both historically and contemporarily. Due to this absence of existing accounts, the content for this article will be obtained from a variety of sources, namely authoritative books, statistical data, and websites of official bodies. Furthermore, information and data will be taken directly from the National Bank of the Republic of Kazakhstan.

An examination of the existing legislative framework and a review of domestic and international sources pertinent to the subject matter informed the composition of this scientific study. The methodological underpinnings of scientific works comprise a variety of methods for research spanning general and specific scientific domains: deduction and induction, and comparative historical methods. These methods helped to comprehensively elucidate the subject matter.

Results and discussion.

Pre-Soviet era. Prior to the Imperial Russian colonisation of Kazakhstan in the 19th century, the Kazakh civilisation existed within the Kazakh Khanate from the 15th to the 19th century [2]. During this period, various forms of currency uncovered through archaeological records were in circula-

tion. These coins, uncovered in the cities of Otrar, Kuyruktobe, Turkestan, and Sauran, were composed of either silver or copper and are of various issue dates, and were both minted inside the Khanate and outside [3].

The issue of counterfeiting has been a matter of concern in many historical epochs and geographical areas. However, it may be difficult to locate specific documentation of counterfeit money inside the Kazakh Khanate owing to the limited availability of detailed records from that time period. As Aldabergenova and others assert, the study of coin circulation in cities in the southern region of Kazakhstan during the 15th to 17th centuries is impeded by the absence of written sources that offer details about the currency used in commercial transactions, as well as information on prices, fluctuations in coin exchange rates, and other relevant data [3].

Due to the lack of written sources on currency in general during this period, it is therefore difficult to elucidate any potential instances of counterfeiting in the Kazakh Khanate. However, given the widespread commerce and trade in the region, it is conceivable that counterfeit currency may have existed to a certain degree. It was common for nomadic cultures like the Kazakh Khanate to participate in commerce with neighbouring empires and areas due to its location on the Great Silk Road [4]. This interaction with other economies may have increased their vulnerability to the presence of counterfeit coins or currencies entering circulation.

Soviet era (1920 – 1991). After the Russian Revolution of 1917, Kazakhstan, then part of the wider Russian Empire, was briefly self-governing under the Alash Autonomy until its absorption into the Soviet Union in 1920 [5]. In 1919, the Soviet Union introduced the first Soviet currency, which became known as payment notes of the RSFSR [6]. As noted by Tursymbaev, this currency was of very crude quality and easily deformed with use. During their circulation, the banknotes rapidly deteriorated, exhibiting signs of wear, tears along the borders, and dimming of the original dye. The counterfeiters took advantage of the vulnerable security measures of banknotes to carry out their illicit operations, therefore benefiting from these conditions. Counterfeiters painted forged notes by hand, employing pre-treating methods on the paper and utilising widely available paints and inks. In 1922, it was decided to establish a stable Soviet currency, supported by a gold reserve. The currency, known as Chervonets, remained in use until 1947 [6]. Although efforts were made to secure the currency, counterfeiting persisted and seriously undermined the economy of the USSR through the illicit acts of the counterfeiters. During the post-war years on USSR territory, the battle against counterfeiters was carried out by officers of the Department Against Misappropriation of Socialist Property [1]. The organisation was established in 1937 by the Ministry of Internal Affairs of the USSR. The primary goal of the recently established department was to fight those involved in the production and distribution of counterfeit money [7].

According to Groshevaya's extensive study of counterfeit Soviet roubles, the practice of counterfeiting flourished in the country after WWII. There were 16 instances brought to court throughout the four years of the war, and by 1945, 224 such offences had been recorded [8]. Maksimova asserts that most often, counterfeit currency originates from Germany or Japan [9]. This view is supported by Groshevaya, who asserts that Germany initiated the manufacturing of fraudulent rouble banknotes to use these forgeries as supplementary weapons [8]. The monetary reform of 1947 saw a combination of the redenomination of rubles in circulation as well as the confiscation of cash from citizens, caused by the necessity of restoration to the national economy due to the economic devastation that followed the war and Marxist monetary sentiment [10].

Regarding legal regulation in Soviet Kazakhstan, the Soviet Union's criminal legislation pertaining to counterfeiting is codified in the Criminal Codes of 1922, 1926, and 1960. The Criminal Code of the USSR of 1922 categorises the crime of counterfeiting money and securities as a very dangerous activity and declares capital punishment for this if committed by prior covenant of several persons. Under the condition of mitigating circumstances, the sentences were reduced to a minimum of three years in prison and property confiscation [11]. The Criminal Code of 1926 was one of the first laws that imposed liability on anybody involved in the production or distribution of counterfeit money and securities. Paragraph 5 of the code stipulated that those involved in the production or distribution of counterfeit money and securities were subject to capital punishment. However, taking

into account mitigating circumstances, the penalty could be reduced to a minimum of two years of imprisonment, along with the seizure of their assets [12].

The act of producing counterfeit metal coins, government securities, or engaging in the creation of fake foreign money was officially documented and regulated in Article 59 of Chapter 2 of the Criminal Code of the USSR (1960). These crimes were subject to capital punishment and confiscation of property, although in rare cases, a minimum prison term of two years and the forfeiture of property might be considered as a less severe punishment [13]. Furthermore, according to Article 73 of the Criminal Code of the Kazakh SSR (1959), those who engage in the production or sale of counterfeit currency may face a maximum jail sentence of fifteen years and the confiscation of their assets [14]. Nevertheless, as noted by Novikov, over the course of the decade between 1984 and 1994, there had not been a single instance in which a person had been sentenced to death for the creation or distribution of counterfeit money or securities, or for a breach of regulations governing the operations of hard currency [15]. However, data pertaining to instances of capital punishment for counterfeiting creation and distribution crimes prior to 1984 is not accessible and unpublished.

Regarding the precision of specific instances and issues of counterfeit currency within Soviet Kazakhstan, it is important to note the difficulty in determining exact data of counterfeiting within the Kazakh Soviet Socialist Republic due to the composition of the Soviet Union. As a transcontinental yet highly centralised union, data pertaining to individual constituent states is often extrapolated into Soviet-wide data. Furthermore, the Soviet Union often lacked transparency and there is scant data published by the union, especially regarding its shortcomings.

Post-Soviet era(1991 – 1997). A large and growing body of literature is available on the economic and political transition of post-Soviet Kazakhstan, and data regarding counterfeiting can be drawn from it. As highlighted by Brown, Kazakhstan had a tumultuous shift towards a market-based economy during its independence after the fall of the Soviet Union, and its ensuing independence on December 16th, 1991 [16]. According to Spoor, by the end of 1995, Kazakhstan had a significant decrease in its GDP, which amounted to around 46 percent of the level it was at in 1990 [17]. Kazakhstan assumed ownership of the assets that were located within its territorial boundaries at the time of the dissolution of the Soviet Union. Kazakhstan initially envisioned to benefit the broader USSR, became highly interconnected with the Russian economy and Russian markets [16]. Due to this initial interconnection with Russia, as Odling-Smee and Pastor assert, the issuance of an independent national currency did not immediately follow independence, and it remained in the Rouble zone until November 1993 [18].

The national currency of Kazakhstan, the Tenge, was finally adopted on November 15, 1993 [19]. However, former Soviet Rubles remained in circulation simultaneously with the new official currency. It is important to mention that in most of the countries that were part of the former USSR, the concurrent use of Rubles had greatly decreased, unlike in Kazakhstan where they were still in unofficial circulation. As a result, numerous decommissioned Rubles, including a notable quantity of counterfeit banknotes, entered Kazakhstan from different parts of the former Soviet Union [6].

In terms of the legal regulation of counterfeiting during this period, it should be noted that the Criminal Code of the Kazakh SSR remained in effect until 1997. When the new Penal Code was adopted in 1997¹, Article 206 of the Code determined the legal aspects of counterfeiting. According to the new regulations, it was punishable by up to five years in prison with or without confiscation of property for manufacturing or storage with the intent to sell counterfeit banknotes and coins of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, government securities, or other assets denominated in Kazakh currency or foreign currency [20].

Present. Contemporarily, the National Bank of Kazakhstan is responsible for currency regulation and management. The most recent data states that in 2022, the National Bank of Kazakhstan and the second-tier banks together uncovered 391 forged banknotes with a total value of 1 237 250 tenge. This represents a reduction of 24,7% compared to the number of counterfeit notes distributed in 2021. Furthermore, according to the National Bank, a total of 255 counterfeit notes, which accounts for 65,2

¹The legislation is no longer valid according to the Republic of Kazakhstan Code as of July 3, 2014.

% of all identified counterfeit notes, were discovered in Almaty in 2022. 34,8 percent of the total number of recognised counterfeit banknotes, which amounts to 136, were found in different regions of the country. The counterfeit rate reached 0,5 parts per million (ppm) at the conclusion of 2022 establishing that Kazakhstan has a much lower level of counterfeit currency compared to the Russian Federation (4ppm) and the European Union (15ppm) [21].

The primary legal framework in the Republic of Kazakhstan consists of the governmental laws and the resolutions of the Board of the National Bank. These include the law on "On the National Bank of the Republic of Kazakhstan", the resolution "On approval of the Rules for determining the solvency of banknotes and coins of the national currency of the Republic of Kazakhstan", the government decree "On the Programme for Combating Crime in the Economy in the Republic of Kazakhstan for 2005-2007", and others [22-25]. The most recent legal act concerning counterfeit currency is Resolution No. 230, dated November 29, 2017, of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. This resolution is titled "On the approval of Rules of determination of solvency of banknotes and coins of the national currency of the Republic of Kazakhstan" and ratifies the regulations for ascertaining the legitimacy of banknotes and coins. Paragraph 21 of the Resolution states that "counterfeit banknotes and coins are converted banknotes, as well as banknotes and coins that have signs of forgery". The indicators outlined in paragraphs 22 and 23 of the Resolution serve as clear warning signals for counterfeit banknotes and coins. These indications include words or graphics that distort the visual appearance of banknotes, as well as banknotes that are made up of several pieces [26].

Further to these acts instated by the Kazakh government, in 2010, the 1929 International Convention for the Suppression of Counterfeiting Banknotes and its Protocol was ratified by the Kazakh government. The International Convention is a major global agreement in the realm of combatting the forgery of banknotes. Consequently, Kazakhstan's adherence to this global agreement will enable its law enforcement authorities to enhance their capacities in locating and surrendering individuals who have evaded criminal prosecution in foreign jurisdictions. The subsequent arrangement was made: "Within the framework of this International Convention, the Republic of Kazakhstan cooperates on issues of mutual legal assistance, prosecution, and extradition with the central bureaus of other states through the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan" [27].

Engaging in the production, ownership, distribution, and trade of forged currency are all unlawful activities subject to legal penalties in Kazakhstan. Article 231 of the Penal Code of the Republic of Kazakhstan explicitly prohibits the offence [28]. The legal punishment for involvement in counterfeiting varies according to the seriousness of the crime, recidivism, and expanse. For example, engaging in operations such as manufacturing or storing counterfeit banknotes and coins issued by the National Bank of the Republic of Kazakhstan, state securities, or other securities denominated in the currency of the Republic of Kazakhstan or foreign currency, with the intention to sell them, is a criminal offence that can result in imprisonment for a maximum of five years, alongside the prospect of property confiscation. Furthermore, repeatedly engaging in analogous activities on a large scale, including distribution beyond the state border of the Republic of Kazakhstan, may result in imprisonment for a period of five to ten years alongside the confiscation of property.

Conclusion. In this timeline paper, we tried to delineate the historical development of counterfeit currency and its judicial regulation in Kazakhstan and explore various aspects of counterfeit currency in different periods. Based on historical data, this study concludes following. In the pre-Soviet era, Kazakhstan served as an important route along the Silk Road, in which settlements served as important trading hubs. Widespread commerce and trade during this period give archaeological evidence of various currencies, but unfortunately, it is not possible to assertation any prevalence of counterfeiting. During the Soviet era, Kazakhstan, as part of the larger Soviet Union, witnessed a relatively controlled yet covert circulation of counterfeit currency. The centralised governance and stringent monetary control imposed by Moscow mitigated large-scale counterfeiting activities but did not eradicate them entirely. The clandestine production of false currency notes remained an underground enterprise, operating within the shadows of a regulated financial system. In the post-Soviet era, Kazakhstan's independence experienced a chaotic transition to a market-oriented economy. The newfound

autonomy brought both opportunities and challenges, with the country grappling to establish its fiscal identity amidst a period of political transition and economic restructuring. This transitional phase presented fertile ground for the proliferation of counterfeiters, exploiting uncertainties and vulnerabilities in the evolving financial infrastructure. In contemporary Kazakhstan, the rate of counterfeiting is low, accompanied by low levels of confirmed counterfeit detections. Our conclusion is that entirely eliminating counterfeiting is not achievable. However, by implementing early and preventative actions, the state can minimise the economic harm by alerting and educating the community about the potential dangers.

List of sources used

1. McKinney, Ralph E. Jr., Shao L.P., Shao, D.H., & Rosenlieb, Duance C. Jr. The evolution of financial instruments and the legal protection against counterfeiting: look at coin, paper, and virtual currencies // *University of Illinois Journal of Law, Technology & Policy*. – 2015. – Vol.2. – P. 273-314.
2. Berdyguzhin L.B. New insights into the history of the Kazakh Khanate formation // *Analele Universitatii din Craiova-Seria Istorie*. – 2016. – № 30(2). – P. 17-26.
3. Aldabergenova M., Nurmanova S., & Kattabekova N. Circulation of Money in the Cities of Medieval Kazakhstan (by Numismatic Data) // *Life Science Journal*. – 2013. – №10(4). – P. 2730-2739.
4. Sailau N. Z. Regional impacts of the silk way to the economy of Kazakhstan // «*GYLYM JÁNE BILIM - 2019*»: materials of the International Scientific Conference of Students and Young Scientists. – Астана, 2019. – P.1-4.
5. Saktaganova Z., Omarova B., Iyassova K., Nurligenova Z., Abzhapparova B., Zhalmurzina A., & Mazhitova Z. The Alash party: Historiography of the movement // *Space and Culture, India*. – 2020. – Vol. 7(4). – P. 208-218.
6. Турсумбаев, Ж. Н. Генезис исследования подделки денежных средств расследовании фальшивомонетничества // *Научный компонент*. – 2022. - № 3 (15). – С. 50-59.
7. Холодов С. Фальшивомонетчики: кто подделывал денежные знаки в СССР.[Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://lhistory.ru/statyi/falshivomonetchiki>
8. Грошева, В.К., 2022. Организация борьбы с фальшивомонетничеством оперативными подразделениями НКВД УССР в послевоенные годы на территории Восточной Украины // *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право*. – 2022. - № 3 (50). С.286-299.
9. Максимова, И. Е. Изготовление или сбыт поддельных денег или ценных бумаг (фальшивомонетничество): криминологический и уголовно-правовой аспекты. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Владивосток: Дальневосточный ГУ, 2005. – 239 с.
10. Kropin Y. Foreign Policy Reasons and Economic Effect of the 1947 Monetary Reform in the USSR // *In 3rd International Conference on Judicial, Administrative and Humanitarian Problems of State Structures and Economic Subjects (JАНP 2018)*. AtlantisPress, 2018. P. 91-93.
11. Постановление Всероссийского центрального исполнительного комитета «О введении в действие Уголовного кодекса РСФСР». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3006#9c79h0Um8X18BEuJ1> (дата обращения: 27.12.2023)
12. Уголовный кодекс РСФСР редакции 1926 года: с изменениями и дополнениями до 1 июля 1927 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/82569-rsfsr-zakony-i-postanovleniya-ugolovnyu-kodeks-rsfsr-redaktsii-1926-goda-s-izmeneniyami-i-dopolneniyami-do-1-iyulya-1927-goda-m-1927>(дата обращения: 27.12.2023)
13. Уголовный кодекс РСФСР (утв. ВС РСФСР 27.10.1960) (ред. от 30.07.1996). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2950(дата обращения: 27.12.2023)
14. Уголовный Кодекс Казахской ССР от 22 июля 1959 г.(с изменениями и дополнениями). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004273(дата обращения: 27.12.2023)
15. Novikov I. The Death Penalty in Kazakhstan: Problems and Perspectives. *Review of Central and East European Law*. – 1994. Vol.20. – P. 699-706.
16. Brown Jr. J. R. (1998). Culture, chaos, and capitalism: Privatization in Kazakhstan / *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*. – 1998. – Vol. 19. – P. 909-964.

17. Spoor M. Agrarian transition in former Soviet Central Asia: a comparative study of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. // ISS Working Paper Series. General Series. – 1999. – Vol. 298. P. 1-29.
18. Odling-Smee, J., Pastor, G. The IMF and the ruble area, 1991–93 // *Comparative Economic Studies*. – 2002. – Vol. 44. – P. 3-29.
19. Kerimbek G., Moldashbayeva L., Jrauova K., Satymbekova K., & Imanbaeva Z. Stages of formation and development of the national currency of the republic of Kazakhstan // Научный журнал «Доклады НАН РК». – 2019. Vol. 2. – P.122-128.
20. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года N 167 (Утратил силу). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_\(дата обращения: 27.12.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_(дата обращения: 27.12.2023))
21. Report, National Bank of the Republic of Kazakhstan for the year 2022. [Electronic resource] – Access mode: [https://nationalbank.kz/en/news/godovoy-otchet-nbk.\(Accessed 27.12.2023\)](https://nationalbank.kz/en/news/godovoy-otchet-nbk.(Accessed 27.12.2023))
22. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 года № 2155 «О Национальном Банке Республики Казахстане». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002155_\(дата обращения: 27.12.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002155_(дата обращения: 27.12.2023))
23. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2004 года N 1401 «О Программе борьбы с правонарушениями в сфере экономики в Республике Казахстан на 2005-2007 годы». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/P040001401_\(дата обращения: 27.12.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/P040001401_(дата обращения: 27.12.2023))
24. Закон Республики Казахстан от 8 ноября 2010 года № 347-IV «О ратификации Международной конвенции по борьбе с подделкой денежных знаков и Протокола к ней». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1000000347\(дата обращения: 27.12.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1000000347(дата обращения: 27.12.2023))
25. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 03 июля 2014 года № 226-V ЗРК. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 \(дата обращения: 27.12.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 27.12.2023))
26. Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 230. Зарегистрировано в Министерстве юстиции Республики Казахстан 26 декабря 2017 года № 16120 «Об утверждении Правил определения платежности банкнот и монет национальной валюты Республики Казахстан». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700016120\(дата обращения: 27.12.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700016120(дата обращения: 27.12.2023))
27. Закон Республики Казахстан от 8 ноября 2010 года № 347-IV «О ратификации Международной конвенции по борьбе с подделкой денежных знаков и Протокола к ней». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1000000347 \(дата обращения: 27.12.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1000000347 (дата обращения: 27.12.2023))
28. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226\(дата обращения: 27.12.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226(дата обращения: 27.12.2023)).

Information about the authors

Sartbaeva U.K. - Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer of the of the department of the Criminal law and criminal procedure, M. Auezov South Kazakhstan University.

Daubassova S.Sh. - Senior lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal procedure and Criminology, Al-Farabi Kazakh National University.

Turysbek R.B. - Master of Law, Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology, Al-Farabi Kazakh National University.

Сартбаева У.К. – з.ғ.к., қылмыстық құқық және қылмыстық процесс кафедрасының доценті, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университет.

Даубасова С.Ш. – қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ.

Турысбек Р.Б. - қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ.

Сартбаева У.К. – к.ю.н., доцент кафедрасы уголовного права и уголовного процесса, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова.

Даубасова С.Ш. - старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, КазНУ им.аль-Фараби.

Турысбек Р.Б. - преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, КазНУ им.аль-Фараби.

А.А. Базилова¹, А.Е. Рысалдиева², Э.А. Алимова³

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан

³Алматинская академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ ОСУЖДЁННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ

В статье рассмотрена криминологическая характеристика преступности осужденных к лишению свободы и характеристика применения лишения свободы в судах, а также определение проблем, связанных с таким предупреждением и путей их решения. В работе рассматриваются мнения нескольких авторов по поставленным вопросам. Для того, чтобы составить криминологическую характеристику, в первую очередь, необходимо определить понятие уголовного наказания, а также основные признаки указанной проблемы путем проведения анализа понятий, предполагаемых другими авторами.

В статье дается определение такого вида уголовного наказания, как лишение свободы и выделяются ее признаки. Обращено внимание на статистические данные по применению данного вида уголовного наказания, проанализированы их причины и условия. Предложены меры по предупреждению и минимизации преступлений данной направленности.

Ключевые слова: уголовное наказание, уголовная политика, уголовное право, уголовное законодательство, уголовный кодекс, тяжесть наказания, предупреждение, лишение свободы, осужденные, преступность.

Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың қылмыстылығының криминологиялық сипаттамасы және оның алдын алу

Мақаланың мақсаты - бас бостандығын анайыруға сотталғандардың қылмыстылығына криминологиялық сипаттама беру, соттарда бас бостандығын анайыру жазасын қолдану тәжірибесіне сипаттама жасау, сондай-ақ осындай ескерту және оларды шешу жолдарымен байланысты мәселелерді анықтау. Жұмыс бірнеше авторлардың тақырып бойынша пікірлерін қарастырады. Криминологиялық сипаттаманы жасау үшін, ең алдымен, қылмыстық жаза тұжырымдамасын, сондай-ақ мақалада басқа авторлардың болжамдаған тұжырымдамаларына талдау жүргізу арқылы осы проблеманың негізгі белгілеріне анықтама беріледі. Мақалада бас бостандығынан айыру қылмыстық жазаның біртүрі ретінде және оның белгілері анықталады. Осы қылмыстық жазаның түрін қолдану туралы статистикалық мәліметтерге назар аударылды, олардың себептері мен шарттары талданды. Осы бағыттағы қылмыстарды болдырмауға және азайтуға шаралар ұсынылады.

Түйінді сөздер: қылмыстық жаза, қылмыстық саясат, қылмыстық құқық, қылмыстық заңнама, қылмыстық кодекс, жазаның ауырлығы, алдын алу, бас бостандығынан айыру, сотталғандар, қылмыстылық.

Criminological characteristics and prevention of crime convicts to imprisonment

The purpose of the article is the compilation of the criminological characteristics of crime convicts to imprisonment and the characteristic of the application of imprisonment in the courts, as well as determining the problems associated with such prevention and ways to solve them. The work con-

siders the opinions of several authors on the issues posed. In order to draw up a criminological characteristic, first of all, it is necessary to determine the concept of criminal punishment, as well as the main signs of this problem by conducting an analysis of concepts alleged by other authors. The article determines such a type of criminal punishment as imprisonment and its signs are distinguished. Attention was drawn to statistics on the application of this type of criminal punishment, their causes and conditions are analyzed. Measures are proposed to prevent and minimize crimes of this orientation.

Key words: criminal punishment, criminal policy, criminal law, criminal legislation, the criminal code, the severity of punishment, prevention, imprisonment, convicts, crime.

Введение. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан идентифицировалась с международными нормами, и приобрела два направления. В частности, первое, усиление ответственности в виде пожизненного лишения свободы за особо тяжкие преступления, второе, облегчение наказания за преступления, которые не имеют особую угрозу для общества и увеличить виды наказаний, не связанных с лишением свободы.

М.М. Ахметов по поводу наказания справедливо указывает: «В обществе сложилось мнение о том, что наказанием является изолирование виновного от общества, а такие наказания как привлечение к исправительным работам, штраф, привлечение к общественным работам, ограничение свободы, и другие не связанные с изолированием виновного от общества, не считаются наказанием. Поэтому, заметно, что суды, до сегодняшнего дня, во время назначения наказания, редко используют наказания, не связанные с изолированием от общества» [1, с.11].

Изучая мнение М.М.Ахметова, по поводу назначения наказания за преступления совершенные по неосторожности, отметим что, он указывает, на то, что суды не используют альтернативные виды наказаний, не связанные с изолированием от общества. На самом деле, мы полностью согласны с мнением М.М. Ахметова в том, что наказания не связанные с изолированием от общества, в народе не воспринимаются в качестве наказания.

Согласно нынешней уголовной политике, доказывая, что невозможно воспитывать людей в местах лишения свободы, выдвигается предложение о необходимости привлечения их к общественным работам. Вновь принятом уголовном законодательстве, в основном рассматриваются альтернативные виды наказаний, и правовая политика направлена на гуманизм. Об этом указывал Н.А. Назарбаев в своем выступлении на III съезде судей Республики Казахстан «Правосудие - это справедливость» [2, с. 2].

Основная часть. Анализируя вышеуказанные вопросы отметим следующее. Б.А. Абдрахманов утверждает, что «согласно институту освобождения от уголовной ответственности, то есть освобождения от уголовной ответственности прокурором, органами следствия и дознания, признается противоречивым к правовому мышлению и конституционной норме, также к решению приговора суда, основанным на цель и важность уголовного наказания, к тому же ухудшает роль восстановления прав, необходимость предотвращения, исправления уголовного преступления» [3, с. 7].

Соглашаясь с мнением Б.А. Абдрахманова, на самом деле решение об освобождении от уголовной ответственности не соответствует цели уголовного наказания, тем самым уменьшается роль по предотвращению преступлений уголовным законодательством. К тому же, возникает вопрос - как должны оценивать необходимую оборону прокурор, следователь, начальник следствия, дознаватель, начальник дознания, органы дознания. Это в свою очередь, не соответствует основным принципам, как предотвращение преступности в уголовном праве, освобождение и не назначение наказания человеку совершившего преступление. Однако, несмотря на то, что мнение Б.А. Абдрахманова, касается института освобождения от уголовной ответственности, также можно признать то, что его мнение касается и института необходимой обороны в уголовном праве.

С.Е. Еркенов отмечает, что правосудие осуществляется только судом в соответствии с Конституцией и уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан, в связи

с чем, освобождение лиц, привлеченных в качестве обвиняемого от уголовной ответственности органом дознания, следователем, прокурором является в настоящее время очень актуальной проблемой [4, с. 67-68].

По данным статистики по республике осуждено в общей сложности 38 815 лиц (2007 году – 35 877 лиц).

В том числе, осуждены:

– за особо тяжкие преступления - 2536 лиц либо составляет 7 процентов всех осужденных (2007 году – 2229 или 6,3 процента);

– тяжкие преступления - 13822 лиц либо составляет 38 процента (2007 году – 13955 или 39,3 процента);

– преступления средней тяжести 15638 лиц или 43 процента (2007 году – 15327 или 43,2 процента);

– преступления небольшой тяжести – 4355 лиц или 12 процента (2007 году – 3986 лиц или 11,2 процента).

По республике среди осужденных 4237 лиц либо 11,7 процентов составляют женщины (2007 году – 3817 лиц или 10,8 процента), 2853 лиц или 7,8 составляют лица, не достигшие возраста совершеннолетия (2007 году 2680 лиц или 7,5 процента).

Применение наказания в виде лишения свободы в зависимости от преступления:

- по особо тяжким преступлениям – осужденные по этой категории преступления 2521 лиц или 47 процента (2007 году – 2219 лиц или 99,6 процента);

– по тяжким преступлениям - 9262 лиц или 67,0 процента (2007 году – 9375 или 67,2 процента);

– преступление средней тяжести – 4830 лиц или 30,9 процента (2007 году – 4465 или 29,1 процента);

– преступления небольшой тяжести – 548 лиц или 12,6 процента (2007 году – 483 лиц или 12,1 процента).

Судами назначается наказания лишения свободы только в особо тяжких и тяжких преступлениях.

Осужденным 1559 лицам или 4,2 проценту назначено наказание в виде штрафа.

Наказание в виде лишения прав занимать какую-либо должность или заниматься какой-либо деятельностью, назначено – 11 лицам или 0,03 проценту (2007 году – 4 или 0,01 процент).

Итак, обзор статистических данных по республике, показывает, что по сравнению с 2007 годом, осужденных лиц стало больше (на 7 %). К тому же, показатели по особо тяжким преступлениям (0,7%) и преступления не особой тяжести (0,8%) также выросли. Как показывает судебная практика, осужденным назначались наказания судами в основном в виде лишения свободы и в виде штрафа [5, с. 6].

В результате такой правоприменительной практики, в Казахстане, в среднем, начиная с 1998 до 2010 года ежегодно судами применялся такой вид наказания как лишение свободы в отношении 18-20 тысяч лиц, которые пребывали в исправительные учреждения.

О необходимости изменения сложившейся негативной практики в применении такого вида наказания как лишения свободы обратили внимание многие ученые-правоведы в Казахстане [6, с.66].

В настоящее время, в течение последних десяти лет (2010-2020 годы), в результате предпринимаемых мер по гуманизации в стране, данный показатель (количество осужденных к лишению свободы) стал составлять 8-10 тысяч человек в год. Этому способствовало, в рамках реализации Послания Первого Президента Республики Казахстан- Лидера Нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» принятие в 2014 году нового Уголовного кодекса Республики Казахстан, который вступил в силу 1 января 2015 года [7].

По нашему мнению, лишение свободы в виде наказания в местах заключения, лиц, не достигших совершеннолетия, за нарушения закона в первый раз, влияет на их правовое сознание, разрушает их будущую судьбу и не дает возможность получить должное

воспитание. Необходимо подробно изучить возраст уголовной ответственности, назначаемый несовершеннолетним. Потому что, освобождая их от уголовной ответственности, признаем их преступниками.

Как отметил Н.Д. Бимендин, разрушается жизнь несовершеннолетних. В связи с этим, предлагаем в ст. 102 и ст. 112 Уголовного кодекса Республики Казахстан, где установлен возраст несовершеннолетних для назначения наказаний, изменить 16-летний возраст на 18 летний. Поэтому, статью 15 Уголовного кодекса Республики Казахстан, необходимо дополнить частью 2-1, соответственно эта статья должна быть изложена текстом следующего содержания «2-1. Уголовной ответственности за убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны подлежит вменяемое физическое лицо достигшее 18-летнего возраста» (ст. 102), причинение тяжкого вреда здоровью при превышении пределов необходимой обороны (ст. 112), вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений (ст. 132), вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий (ч. 1 ст. 133) [8, с. 356].

Изучая уголовные наказания стран Германии, США и России, сделали вывод о том, что невозможно предотвратить преступление путем ужесточения наказания.

В пункте 49 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 15 августа 2002 года № 19 отмечено «Разъяснить судам, что не являются преступлением и не могут привлечь уголовную ответственность деяния, указанные в части 2 статьи 9, части 4 статьи 19, статье 23, части 2 и части 4 статьи 24, части 1 статьи 26, части 1 статьи 32, части 1 статьи 33, части 1 статьи 34, части 1 статьи 35, статье 36, статье 37, в примечаниях к статьям 231 (пункт 2), 311 (пункт 2), 312 (пункт 1), 318, 319, 320 (пункт 2), 353, 363, 364 Уголовного кодекса, а также деяния, совершенные лицами, указанными в части 1 статьи 16 Уголовного кодекса или не достигшими возраста, с которого в соответствии со статьей 15 Уголовного кодекса наступает уголовная ответственность» [9], здесь идет речь о нормах уголовного закона 1997 года, который утратил свою силу с принятием ныне действующего Уголовного кодекса Республики Казахстан 2014 года. Вместе с тем, нами данное Постановление Верховного Суда рассмотрено как один из примеров.

Н. Мухаметкалиев, анализируя преступления и наказания за них, отметил, что в Казахстане, в последнее время одним из видов наказаний является не очень высокий штраф, если в 1995 году наказание в виде штрафа составляло 9,3 процента осужденных, 2000 году – 7,1 процента, 2001-4,5 процента, 2002-4,2 процента, 2003-5,4 процента, а в 2007 году наказание в виде штрафа получили 1403 лиц, или 3,9 процента, 2008 году – 1559 лиц, это составило из общего числа осужденных 4,2 процента. В основном во всех развитых странах мира повышения штрафов означает о повышении уровня страны. К примеру, такие страны как США, Испания, Чехия, Словакия, Польша, Австрия, Япония применяют наказание в виде штрафа начиная от 40 процентов до 90 процентов осужденных, а в Египте в качестве основного наказания, суд рассматривает дела, в которых до 90 процентов применяется штраф [10, с. 12-13].

Заключение. В заключении, подытоживая рассмотрение криминологической характеристики и предупреждение преступности осужденных к лишению свободы, лишение свободы, следует отметить, что применяемое судом в качестве меры уголовного наказания, реализуется путем направления, осужденного (совершеннолетнего) в одно из исправительных учреждений определенного типа.

Закон четко и дифференцированно устанавливает, кто (какие категории) осужденных, в каком виде исправительного учреждения должны отбывать наказание к лишению свободы.

Отбывание лишения свободы назначается:

1) в учреждениях уголовно-исполнительной системы минимальной безопасности: лицам, осужденным за преступления, совершенные по неосторожности; лицам, осужденным за преступления, не связанные с применением насилия, предусмотренные главами 7, 8, 9, 12 и 13 УК РК; лицам, осужденным за преступления, предусмотренные главой 15 УК РК, в случае полного возмещения ими ущерба, причиненного преступлением; лицам, впервые

осужденным за совершение умышленного преступления, за которое назначено наказание к лишению свободы на срок до двух лет;

2) в учреждениях уголовно-исполнительной системы средней безопасности: лицам, осужденным к лишению свободы на срок свыше двух лет за совершение умышленных преступлений небольшой, средней тяжести или тяжких преступлений, ранее не отбывавшим лишения свободы; женщинам, совершившим особо тяжкое, преступление, а также при рецидиве преступлений; лицам, которым штраф, исправительные работы, привлечение к общественным работам, ограничение свободы заменены лишением свободы;

3) в учреждениях уголовно-исполнительной системы максимальной безопасности: мужчинам, впервые осужденным к лишению свободы за совершение особо тяжких преступлений; лицам, осужденным к лишению свободы, ранее отбывавшим лишение свободы за совершение умышленного преступления, за исключением лиц, осужденных за преступления, не связанные с применением насилия, предусмотренные главами 7, 8, 9, 12 и 13 УК РК, а также лиц, осужденных за преступления, предусмотренные главой 15 УК, в случае полного возмещения ущерба, причиненного преступлением; мужчинам, осужденным при рецидиве преступлений; женщинам - при опасном рецидиве преступлений;

4) при опасном рецидиве преступлений, а также лицам, осужденным к пожизненному лишению свободы, - в учреждениях уголовно-исполнительной системы чрезвычайной безопасности.

При совокупности приговоров для отбывания лишения свободы определяется более строгий вид учреждения, установленного одним из приговоров, входящим в совокупность.

Лицам, осужденным к лишению свободы на срок свыше пяти лет за совершение особо тяжких преступлений, а также при опасном рецидиве преступлений, может быть назначено отбывание части срока наказания, но не более пяти лет, в учреждениях уголовно-исполнительной системы полной безопасности.

Список использованных источников

1. Ахметов М.М. Абайсызда жасалған қылмыстар үшін жазалардың тиімділігі: З.ғ.к., дис... Автореф. - Алматы, 2006. - 25 б.

2. Соттар қызметінің заңдық қана емес, саяси да мәні бар. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасы Соттарының 3 съезіндегі доклады // Егемен Қазақстан газеті 08.06. 2001 ж. №114-115 (22719).

3. Абдрахманов Б.А. Некоторые вопросы теории и практики освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением сторон // Ученые труды Академии МВД Республики Казахстан №2(11), 2006. С. - 3-7.

4. Еркенов С.Е. Гарантии прав участников уголовного судопроизводства // Проблемы и усилия гарантий прав участников уголовного процесса: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. - Алматы: «Фирма Киік», 2003. - С. 67-68.

5. Практика назначения Судами Республики наказаний по итогам 2008 года / Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Бюллетені 2009, №3 Б. - 137-138.

6. Акимжанов Т.К., Рысалдиева А.Е., Османова Г.Ж. О некоторых характеристиках и последствиях применения такого вида Наказания как лишение свободы // American Scientific Journal. - № (44). - 2020. - С.64-68.

7. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2023. - 120 с.

8. Бимендин Н.Д. Кәметке толмағандарға қатысты қылмыстық саясатты ізгілендіру // Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Тергеу комитетінің Бюллетені. 2008. № 2(16). - бб. 6-9.

9. Нормативное постановление пленарного заседания Верховного Суда Республики Казахстан от 15 августа 2002 года № 19 О судебном приговоре

10. Мухаметкалиев Н., Преступление и наказание // Закон и время, 2010. № 7 (116) С. - 11-13.

Сведения об авторах

Базилова А.А. – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовно-процессуального права и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Рысалдиева А.Е. – доктор PhD, Международная образовательная корпорация.

Алимова Э.А. – доктор PhD, начальник отдела планирования и контроля Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова.

Базилова А.А. – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті заң факультеті Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Рысалдиева А.Е. – PhD докторы, Халықаралықбілім беру корпорациясы.

Алимова Э.А. – PhD докторы, Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жоспарлау және бақылау бөлімінің бастығы.

Bazilova A.A. – senior lecturer at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure Law and Criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Ryssaldiyeva A.Ye. – PhD, International educational corporation.

Alimova E.A. – PhD, Head of the Planning and Control Department of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov.

Г.М. Атаханова¹, К.Ж. Агибаева¹, Ш.Д. Советхан²
¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ университеті, Алматы, Қазақстан
²Қ.А. Яссауи атындағы университеті, Түркістан, Қазақстан

ЖАНУАРЛАРДЫ ҚАТЫГЕЗДІКТЕН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІҢ ЫҚПАЛЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада шетелдік және отандық тәжірибеде жануарларды қорғау бойынша әлеуметтік желілердің рөлі қарастырылады. Әлеуметтік медиа жануарларды қорғау қозғалысының жаңа дилеммасы болып табылады, мұнда жеке белсенділік еркіндігі фрагменттелген және индивидуалистік қозғалыстардың таралуына әкеледі. Шетелдік тәжірибені талдау коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, жануарларды қорғау бойынша Қоғамдық қозғалыстар санының едәуір өскенін көрсетеді. Жұмыс барысында жалпы ғылыми және жүйелік әдістер қолданылды: статистикалық әдістер, формальды және салыстырмалы-құқықтық әдістер, отандық және шетелдік нормативтік актілердің мазмұнын талдау, бұл жиналған ақпаратты қорытындылауға және зерттеу пәні бойынша ұсыныстар мен қорытындыларды тұжырымдауға мүмкіндік берді. Авторлар Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын оңтайландыруды, сондай-ақ әлеуметтік желілердің ықпалы шеңберінде жануарларға қатыгездіктің қазіргі заманғы үрдістерін, сипаттамалары мен ерекшеліктерін зерттеуді ұсынады. Бұдан басқа, авторлар жануарларға қатыгездіктің алдын алу жөніндегі шараларды іске асыратын қолданыстағы отандық және шетелдік заңдар мен тәжірибелерге негізделген ақпараттық желілерді пайдалануды ескере отырып, отандық заңнаманы жетілдіру жөніндегі шараларды ұсынды. Бұл мақалада авторлар әлеуметтік медианы, жануарлар құқығын қорғау топтарын пайдаланудың кейбір мәселелерін және оның бүгінгі күнге дейінгі арақатынасын қарастырады.

Түйінді сөздер: жануарларды қорғау, жануарларға қатыгездік, әлеуметтік желі, жануарлар құқығы, жануарлар бостандығы, жануарларға қатыгездікті алдын алу.

Некоторые вопросы влияния социальной сети по защите животных от жестокого обращения

В статье рассматривается роль социальных сетей по защите животных в зарубежной и отечественной практике. Социальные сети представляют собой новую дилемму для движения в защиту животных, где свобода проявлять личную активность приводит к распространению движений, которые, как правило, фрагментированы и индивидуалистичны. Анализ зарубежной практики показывает значительное увеличение число общественных движений по защите животных с использованием коммуникационных технологии. В ходе работы были использованы общенаучные и системные методы, такие как: статистические методы, формальные и сравнительно-правовые методы, анализ содержания отечественных и зарубежных нормативных актов, что позволило обобщить собранную информацию и сформулировать предложения и выводы по предмету исследования. Авторы предлагают оптимизировать уголовное законодательство Республики Казахстан, а также исследовать современные тенденции, характеристики и особенности жестокого обращения с животными в рамках влияния социальных сетей. Кроме того, авторами предложены меры по совершенствованию отечественного законодательства с учетом использования информационных сетей, основанных на действующих отечественных и зарубежных законах и практиках, реализующих меры по предотвращению жестокого обращения с животными. В

этой статье авторы рассмотрят некоторые вопросы использования социальных сетей, группами по защите прав животных, и его соотношения на сегодняшний момент.

Ключевые слова: защита животных, жестокое обращение с животными, социальная сеть, права животных, свобода животных, предупреждение жестокого обращения с животными.

Some questions of the impact's social network for the protection of animals from cruelty

The article examines the role of social networks in animal protection in foreign and domestic practice. Social media presents a new dilemma for the animal welfare movement, where freedom to be personally active leads to the proliferation of movements that tend to be fragmented and individualistic. The analysis of foreign practice shows a significant increase in the number of social movements for the protection of animals using social networks. In the course of the work, general scientific and systematic methods were used, such as: statistical methods, formal and comparative legal methods, analysis of the content of domestic and foreign regulations, which made it possible to summarize the collected information and formulate proposals and conclusions on the subject of the study. The authors propose to optimize the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as to investigate current trends, characteristics and features of animal cruelty within the influence of social networks. In addition, the authors propose measures to improve domestic legislation, taking into account the use of information networks based on existing domestic and foreign laws and practices implementing measures to prevent cruelty to animals. In this article, the authors will consider some issues of the use of social networks by animal rights groups, and its correlation at the moment.

Keywords: animal protection, animal cruelty, social media, animal rights, animal freedom, prevention of cruelty to animals.

Кіріспе. Соңғы бірнеше жылда әлеуметтік медианың пайда болуымен интернеттегі мазмұнды ілгерілету үшін «шок құндылығының» ажырамас мәні күрт өсті. Бұл әлеуметтік медиа парадигмасына олардың пайдаланушыларының назарын аудару қажеттілігі тұрғысынан әсер етті. Осы және басқа да әлеуметтік медиа бұрмаланулары назар аудару үшін (және көбінесе ақшалай пайда үшін) жануарларды қанайтын адамдардың өсуіне айтарлықтай әсер етті. Бұл «Facebook» немесе «Instagram» сияқты танымал әлеуметтік медиа платформалардағы біреу жануарды қорлайтын жерде бейнелерден бастап, жануарларды ұрып-соғып, өлтірген бейнелерге дейін аяқталуы мүмкін. Бұл бейнелердің бірнешеуі наразылық тудырады, ал кейбіреулері көңіл көтереді. Кейбіреулерінде күнделікті жануарларға қатыгездік жағдайларын оқуды және көруді ұнататын аудитория бар, ал кейбір адамдар мұндай әрекетке назар аударғысы келген кезде жануарларға қатыгездік жасайтынын мүлдем түсінбейді.

Бұл мақалада авторлар әлеуметтік желілердің әсерінен адамдар арасында жануарларға қатысты айтылмайтын қатыгездіктің қисынсыз әрекеттерін жасауға деген ынтаның артуын, сондай-ақ, әлеуметтік медиа сайттарын дамыту және реттеу үшін жануарларға қатыгездікке тыйым салатын шетелдік тәжірибені зерттеу арқылы заңдарды жетілдіру қажеттілігін қарастырады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жүргізу кезінде авторлар шет елдердің, сондай-ақ, Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы заңнамасын зерттеді. Қазіргі заманғы жануарларды қатыгездіктен қорғау саласындағы шетелдік практиканың құқықтық-негіздері халықаралық құқықтық актілердің, сондай-ақ, ұлттық заңнаманың нормативтік актілерінің кең тізбесін қамтиды, олардың қатарына мыналар жатқызылуы мүмкін: жануарларға қатыгездікпен қарауға қарсы күрес туралы заң, Жануарларды босату, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, «Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы» ҚР Заңы.

Авторлар білім берудің жалпы ғылыми, арнайы және салыстырмалы-құқықтық әдістерін қолданды, бұл зерттеу тақырыбына қатысты шетелдік және отандық дереккөздерден алынған мәліметтерді талдауға және қорытындылауға, сондай-ақ, қажетті тұжырымдар мен ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім. Жануарларға қатыгездікпен қарау мен қараусыздық – бұл қоғамның тұрақты, құжатталған мәселесі. Жануарларға зиян келтіру жағдайлары жаңалықтар сайттарында үнемі пайда болады және қоғамдық талқылау объектісіне айналады. Технологияның дамуымен бұқаралық ақпарат құралдары жануарлардың зияны туралы әңгімелерді таратудың ыңғайлы құралына айналды. Әлеуметтік медиа жануарлардың проблемалары туралы хабардар болуға ықпал етеді және жануарларды қорғаудың көмекші құралы бола алады, бірақ олардың әл-ауқатын жақсарту үшін тек хабардарлық жеткіліксіз. Сонымен қатар, әлеуметтік медиа жануарларға қатыгездік пен сауданы насихаттайтын дұшпандық орта жасайды, оны пайдаланушылар байқаусызда қолдай алады [1, 1 б].

Жануарларды қорлаудан қорғау қозғалысы әртүрлі жолдармен және әртүрлі елдерде реттеледі. Кейбір штаттар жануарлармен жұмыс істеуді белсенді реттейді және оларды қатыгездіктен қорғау үшін әртүрлі ережелерді қабылдайды, ал басқалары жануарлармен жұмыс істеуді реттемей қарастырмауы мүмкін. Бірақ қалай болғанда да, кез-келген ел жануарларға қатыгездік мәселесін іс жүзінде заңнамалық деңгейде шешеді.

Әлеуметтік медиа жануарлар құқығы туралы хабардарлықты арттырады ма әлде жануарларға қатыгездікті ынталандырады ма?

Жануарларды қорғау қозғалысы көбінесе Питер Сингердің 1975 жылы «Жануарларды азат ету» деген атпен жарияланған утилитарлық жұмысымен байланысты болса да, жануарларды азаптау мен қанауды азайтуға бағытталған саясатты ынталандыру әрекеттері 19 ғасырдың басында басталған болатын. Жануарларды қорғау қозғалысы халықтың адам құқықтары мен гуманитарлық құқық, құлдыққа қарсы күрес және әйелдердің сайлау құқығы туралы хабардарлығының артуымен сәйкес келді [2, 1 б]. 1822 жылы Ұлыбританияда жануарларға қатыгездікпен күресу туралы алғашқы заң ратификацияланды, ол жануарларды қорғаудың алғашқы саяси қорын бастады және жануарлардың өмірін бақылаушылар жүзеге асыратын адам құқықтары қозғалысының алғашқы жеңісін белгіледі. Кейінірек, бұл заң 1834 жылы жануарларға қатыгездіктің алдын алу қоғамын (SPCA) құру арқылы қолдау тапты. Содан кейін, 1860 жылы SPCA-ның пайда болуы аблиционизм мен адам құқықтарын қорғаудың өсіп келе жатқан идеяларын сәйкес, Америка Құрама Штаттарына тарала бастады. Содан кейін SPCA тарауы Пенсильвания, Массачусетс және Сан-Франциско сияқты әртүрлі аймақтарға таралды, онда бұл ұйымдар зорлық-зомбылыққа қарсы күрес заңдардың орындалуын ынталандыруға ғана емес, сонымен бірге жабайы жануарлар мен зорлық-зомбылық құрбандарына арналған баспаналар құрды. АҚШ-тағы жануарларды қорғау қозғалысының үлкен секірісі 1877 жылы американдық гуманитарлық қауымдастық (АНА), балалар мен жануарларды қорғау жөніндегі Адам құқықтары ұйымын құрудан басталды [3, 1 б].

Қазіргі уақытта үй жануарларын қорғаушылар жануарлардың әл-ауқаты мен қорғалуын жақсартуға, сондай-ақ, әртүрлі әдістер арқылы жануарларға қатыгездікті жоюға тырысады.

Жануарлар құқығын қорғау қозғалысы гетерогенді екенін ескеру маңызды; әртүрлі топтардың жануарлар құқықтары мен олардың әл-ауқатына қатысты көзқарастары, мақсаттары мен философиясы әртүрлі. Әлеуметтік-мәдени және саяси фон жануарлар құқығын қорғау ұйымдарының дамуы мен белсенділігіне маңызды рөл атқарады, сондықтан бұл топтар арасындағы айырмашылық көптеген көздерге ие. Мурго мәліметтері бойынша, жануарларды қорғаушылар арасында жануарларды қорғау, жануарларды босату және жануарлардың құқықтары сияқты үш негізгі бағытын атап өтеді, бірақ олардың барлығы «жануарлар азық-түлік, зерттеу құралдары немесе спорттық олжалар ретінде пайдалануға болатын «заттар» емес, ақылды тіршілік иелері» деген қағидамен біріктірілген» [4, 169 б].

Соңғы бірнеше жылда Интернет жануарлар құқығын қорғаушылар, белсенділер мен ұйымдар үшін маңызды құралға айналды. Интернеттегі жануарлардың бейнелері мен

фотосуреттерінің танымалдылығын ескере отырып, белсенділер мен ұйымдар әлеуметтік желі қолданушыларының жануарлар проблемалар туралы хабардарлығын арттыруға тырысатыны таңқаларлық емес. Агі атап өткенде, «әлеуметтік медиа жануарларды қорғау қозғалысын жақтаушылардың ұжымдық сәйкестігін қалыптастыру процесіне айтарлықтай әсер етеді» [5, 395 б].

Жануарларға арналған баспаналар мен құтқару ұйымдары көбінесе өз жануарлары мен іс-шараларын жарнамалайды, бұл олардың асырап алуына ықпал етеді. Баспаналардың барлығы дерлік әлеуметтік медиана виртуалды бала асырап алуға немесе жалпы қайырымдылыққа мүмкіндік беретін қаражат жинау құралы ретінде пайдаланады.

Жануарларды қорғау топтары сонымен қатар өз веб-сайттарын жануарларға қатыгездік туралы хабардар ету және жалпы адамдарға жануарлардың әл-ауқаты туралы хабарлау үшін пайдаланады. Мысалы, поляк жануарлар құқығын қорғау ұйымы Otwarte Klatki (ағылш. Open cages) Facebook пен Twitter-ді жануарларға қатыгездікті құжаттау және жануарлардың әл-ауқаты туралы, негізінен ауылшаруашылық туралы ақпарат беру үшін пайдаланады. Ұйым өз әрекеттерімен ауылшаруашылық жануарларын өсіру мен емдеуге медиа әлеуметтік және құқықтық өзгерістерге енгізуге тырысады. Олардың әлеуметтік медиа профильдері онлайн петициялар мен науқандарды насихаттайды; дегенмен, олардың әлеуметтік-саяси өзгерістерге әсерін күшейту үшін онлайн-акциялар оффлайн іс-шаралармен қатар ұйымдастырылады.

Морозов атап өткендей, хабардарлықты арттыру барлық мәселелерді шешу үшін жеткіліксіз. Бұл жануарлардың құқықтары мен олардың әл-ауқатына қатысты мәселелерге де қатысты. Әлеуметтік медиа жануарларға қатыгездік туралы хабардарлықты арттырады, бірақ бұл оның алдын алу үшін көбірек адамдар тікелей әрекет етеді дегенді білдірмейді. Жануарларды қорғау ұйымдарының мыңдаған ізбасарлары болуы мүмкін, бірақ олардың беттерін бір рет басу арқылы оларға жануарларға қатыгездікті құжаттау, наразылық акцияларын ұйымдастыру немесе саясаткерлермен кездесу сияқты оффлайн акцияларды өткізу үшін әлі де еріктілер мен белсенділер қажет екені анық [6, 1 б].

Әлеуметтік медиа жануарлардың әл-ауқаты туралы хабардар болуға ықпал етуі мүмкін; дегенмен, оларды жануарларға қатыгездікті дәріптеу және заңсыз сауданы қолдау үшін, әсіресе жабайы жағдайында пайдалануға болады.

Мысалы, әлеуметтік медиа платформаларында жануарларға қатыгездікті дәріптейтін бейнелерді табу өте оңай. Lady freethinker атты коммерциялық емес ұйымы «Youtube» сайтында жануарларға қатыгездік туралы бейнелер туралы есеп жариялаған болатын. «Иттермен күресу», «жануарларды тірі жеу» және т.б. сияқты кілт сөздерді іздеу «Youtube» ережелерін (зорлық-зомбылық пен графикалық мазмұнға, сондай-ақ, жануарларға қатыгездікке тыйым салынған) және кейбір елдердегі жануарларды қорғау туралы заңдарды бұзатын көптеген бейнелерді көрсетеді. Жануарларға қатыгездікті көрсететін бейнелер мыңдаған қаралымға ие, яғни кейбір адамдар жануарларға қатыгездіктің пайдасын көреді; көптеген белсенділер мен ғалымдар әлеуметтік медиа платформаларын осындай бейнелер мен профильдерді бақылау және тыйым салу кезінде тиімсіз деп айыптады [7, 1 б].

Әлеуметтік желілердегі жануарларға қатыгездік коалициясының 2021 жылғы есебінде бір жыл ішінде әлеуметтік медиа сайттарында жануарларға қатыгездіктің 5480-ден астам жағдайы, соның ішінде жануарларды азаптаған экстремальды кадрлар құжатталған болатын [8, 1 б]. Есепте әлеуметтік медиа сайттарының ішкі саясаты мұндай бейнелердің көпшілігін жоюға мүмкіндік береді және жануарларға қатыгездік туралы жаңа онлайн мазмұнға сұранысты арттырады. Коалиция алдағы жылдары жануарларға қатыгездік туралы бейнелерді «жылдам таралатынын» туралы ескертеді.

Біздің елімізге келетін болсақ, 2021 жылы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына енгізілген кейбір өзгерістер мен толықтыруларға байланысты, қазіргі уақытта жануарларға қатыгездікпен қарау, қоғамға аса қауіпті әрекет бола отырып, ҚР ҚК-нің 316-бабына сәйкес, қатаңдатылған қылмыстық жауаптылықты көздейді [9, 174 б].

Мәселен, 2021 жылы ҚР-ның «Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы» бірінші заңы қабылданды. Осы заңға сәйкес, барлық бұқаралық ақпарат құралдарында жануарларға

қатыгездікті насихаттауға тыйым салу және мұндай насихаттың кез келген түріне тыйым салу енгізілген [10, 1 б]. Осылайша, фильмдерді, бейнелерді шығаруға, көрсетуге және таратуға және оларды басқа форматтары арасында интернетте немесе жануарларға қатыгездікті насихаттайтын баспа басылымдарында орналастыруға тыйым салынғанын көруге болады. Алайда, бұл тыйымға қарамастан, жануарларға қатыгездік туралы материалдарды қамтитын ақпаратты пайдаланушылар әртүрлі әлеуметтік желілер арқылы жиі барлық жерде белсенді түрде таратады. Сонымен, бұл ақпаратты жас балалар кез-келген жаста, олардың психикалық денсаулығына әсер ететін шектеусіз қолдана алады.

Соңғы жылдары интернеттің, әсіресе әлеуметтік медианың қоғамдық қозғалысқа және жалпы қоғамға рөлі мен әсері туралы үздіксіз пікірталастар басталған болатын. Әлеуметтік медиа жануарлардың құқықтары мен олардың әл-ауқатын ілгерілету үшін жиі қолданылатынын жоққа шығару қиын. Жануарларды қорғау ұйымдары мен белсенділер жануарлардың проблемалары туралы хабардарлықты арттыру және қолданушыларды тарту үшін әлеуметтік желілерге жүгінеді. Әрине, әлеуметтік медиа пайдалы болуы мүмкін және олардың жануарлар құқығының қозғалысына әсері айқын, бірақ олардың әсерін асыра бағаламау керек.

Сонымен қатар, зерттеушілер жануарларға қатыгездік пен заңсыз сауда, әсіресе жабайы табиғат жағдайында, әлеуметтік желілердің арқасында өсіп келе жатқанымен келіседі. Әлеуметтік желі қолданушылары байқаусызда зиянды және заңсыз тәжірибелерді қолдауы мүмкін. Edes әлеуметтік желі қолданушыларына бейнелер немесе фотосуреттер арқылы жануарлардың әл-ауқатын бағалауға көмектесетін бес бостандық туралы атап өткен болатын [11, 1 б]. Бес бостандықты 1979 жылы британдық ауылшаруашылық жануарларын қорғау кеңесі енгізген және жануарларды қорғаудың негізгі стандарттары ретінде таныған болатын [12, 1 б]. Бұл бес бостандық келесідей:

- 1) аштық пен шөлдеуден босату
- 2) ыңғайсыздықтан босату
- 3) ауырсындан, жарақаттанудан немесе аурудан босату
- 4) қалыпты мінез-құлықты білдіру бостандығы
- 5) қорқыныш пен күйзелістен босату.

Қазақстанда жануарларға жауапкершілікпен қараудың 4 негізгі қағидаты реттеледі: 1) жануарларға ауырсыну мен физикалық азапты сезінуге қабілетті тіршілік иелері ретінде қарау; 2) иесінің жануардың өмірі, денсаулығы мен әл-ауқаты үшін дербес жауапкершілігі; 3) жануарларды қатыгездіктен қорғау; 4) тұрғындарда жануарларға адамгершілік және ізгілікпен қарауға тәрбиелеу.

Қорытынды. Осылайша, жүргізілген зерттеу бізге келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді;

1. Жануарларды қатыгездіктен қорғау саласындағы шетелдік тәжірибені зерттеу профилактикалық жұмыстың басым бағыты халықты ақпараттандыру, жануарларды қорғау саласындағы ағарту, мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, БАҚ-пен, қоғамдық құрылымдармен және ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау болып табылатынын көрсетеді.

2. Нормативтік құқықтық актілерді зерделеу отандық қылмыстық заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар тұжырымдауға мүмкіндік берді. Сонымен, біздің ойымызша. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 316-бабының қолданыстағы редакциясы жануарларды тарату үшін оларды қорғаудың тиісті тақырыптық мазмұнын жасай отырып, оларға қатыгездікпен қарауды қарастырмайды.

Сонымен қатар, жануарларға қатыгездікті алдын алу жұмыстарын жүргізу, Қылмыстық Кодексті жетілдірумен қатар интернеттің әлеуметтік желісін пайдалана отырып, қоршаған әлемге жауапкершілікпен және ұқыпты қарауды кеңінен насихаттау кезінде ғана жоюға болады деп санаймыз. Адамгершілік сапаның толыққанды дамуы жануарларға адамгершілікпен және қайырымдылықпен қарамау мүмкін емес.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Animal Welfare and Social Media: Is the Internet an Ally of Animals?». Katarzyna Szpargala. Institute of Social Research and Cultural Studies National Yang Ming Chiao Tung University. 2021, p. 8
2. Jasper, James, and Dorothy Nelkin. The Animal Rights Crusade: The Growth of a Moral Protest. Free Press, 1992, p. 38.
3. The Effects of Social Media on Participation Levels, Contentious Activity, and Organizational Issues in the Animal Protection Movement. Catherine Becker Rural Sociology 5500, Linda Lobao. November 14, 2012. Интернет-көзі: <https://bpb-us-w2.wpmucdn.com/u.osu.edu/dist/9/5049/files/2015/01/The-Effects-of-Social-Media-on-Participation-Levels-Contentious-Activity-and-Organizational-Issues-in-the-Animal-Protection-Movement-28t324s.pdf>
4. Munro, L. (2012). The Animal Rights Movement in Theory and Practice: A Review of the Sociological Literature. Sociology Compass, 6(2), 166-181.
5. Aji A.P.(2019). The Role of Social Media in Shaping the Animal Protection Movement in Indonesia. Jurnal Studi Komunikasi, 3(3), 389-401;
6. Morozov, E (2009, September 5). From slacktivism to activism. Foreign policy. Интернет-көзі: <http://foreignpolicy.com/2009/09/05/from-slacktivism-to-activism/>
7. Lady Freethinker (2021). Youtube Profits From Animal Torture – LFT Investigation. Интернет-көзі: LFT Investigates: YouTube is Profiting from Animal Abuse (ladyfreethinker.org).
8. Интернет-көзі: <https://www.smaccoalition.com/smacc-report>
9. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. Интернет-көзі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
10. Закон Республики Казахстан Об ответственном обращении с животными (с изменениями от 01.05.2023 г.) Интернет-көзі: <https://online.zakon.kz/m/amp/document/38058859>
11. Edes, A. (2019, June 22). How Social Media Supports Animal Cruelty and the Illegal Pet Trade. Nation of Change. Интернет-көзі: How social media supports animal cruelty and the illegal pet trade – NationofChange.
12. The 2020 Five Domains Model: Including Human–Animal Interactions in Assessments of Animal Welfare. David J. Mellor 1,* , Ngaio J. Beausoleil 1 , Katherine E. Littlewood 1 , Andrew N. McLean 2 , Paul D. McGreevy 3 , Bidda Jones 3,4 and Cristina Wilkins 5., 2020. p, 24. Интернет-көзі: https://mdpi-res.com/d_attachment/animals/animals-10-01870/article_deploy/animals-10-01870.pdf?version=1602638387.

Авторлар туралы мәліметтер

Атаханова Г.М. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты, профессоры.

Ағыбаева К.Ж. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Заң факультетінің магистранты.

Советхан Ш.Д. - Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Экономика, басқару және құқық факультетінің» оқытушысы.

Атаханова Г.М. – кандидат юридических наук, профессор Казахского Национального Университета имени аль-Фараби.

Агибаева К.Ж. – магистрант юридического Казахского Национального Университета имени аль-Фараби.

Советхан Ш.Д. - преподаватель университета им. К.А.Яссави.

Atakanova G.M. – Candidate of Legal Sciences, Professor of al-Farabi Kazakh National University.

Agibayeva K.Zh. – master’s student of Law Faculty of al-Farabi Kazakh National University.

Sovetkhan SH.D. - Lecturer, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-urkish University.

С.К. Тележанов¹, Г.Ж. Нурсалиева², М.Б. Бурьян³

¹Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланының Академиясы Петропавл, Қазақстан

²М. Қозыбаев атындағы Солтүстік-Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

³Қазақстан Республикасы ҰҚК Шекара академиясы, Алматы, Қазақстан

ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ, СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ОҒАН ЫҚПАЛ ЕТЕТІН МӘН-ЖАЙЛАР

Мақалада әскери жарғылық өзара қарым-қатынастың бағыныштылық тәртібіне қарсы қылмыстылық әскери қызметке қарсы қылмыстылықтың жекеленген түрін құрайтындығы, қылмыстылықтың жай-күйі, себептері, және оған ықпал ететін мән-жайлар қарастырылған. Қылмыстық құқықбұзушылықтың ретсіздік, тәртіпсіздіктің негізгі элементі, елдің қорғаныс қабілетін төмендетудің, әскердің құлдырауының қайнар көзі болып табылады жайлы сөз болып отыр. Әскери ортадағы зорлық-зомбылықты жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделеу арқылы олардың алдын алуға мүмкіндік беретіндігі көрсетілген. Кез-келген қылмыстық құқық бұзушылықтар басқа қылмыстық құқық бұзушылықтарға алып келетіндігі, оларға зерделеу жүргізіп шолулар мен зерттеулер жүргізу - уақыт талабы екендігін айтылған. Сонымен, қылмыстылықтың себептілігі – криминологиядағы өзекті мәселелердің бірі екендігіне тоқталған.

Түйінді сөздер: әскери қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық жауаптылық, құқық, әскери қызмет, әскери тәртіп, қылмыстық құқықбұзушылық себептері, объект, әскери жарғы, құқықтық мәртебе, Қарулы Күштер.

Обстоятельства, причины и факторы, влияющие на преступность среди военнослужащих

В данной статье рассмотрены вопросы уголовных правонарушений связанных нарушением неуставных взаимоотношений между военнослужащими представляющий как отдельный вид преступности против несения воинской службы, состояние преступности, ее причины, а также обстоятельства способствующие ей. Отмечено, что беспорядок является основным элементом уголовного правонарушения и является источником падения обороноспособности страны и упадка армии. Также отмечено, что изучения причины и условия, способствующие возникновению насилия в воинской среде имеет особую роль в предотвращении преступности. Таким образом, в статье было подчеркнуто, что причинность преступности воинской следе является одной из актуальных проблем криминологии.

Ключевые слова: военные уголовные правонарушения, уголовная ответственность, право, воинская служба, воинская дисциплина, причины уголовных правонарушений, воинский устав, объект, правовой статус, Вооруженные Силы.

Circumstances, causes, and factors influencing crime among military personnel

This article examines the issues of criminal offenses related to the violation of non-statutory relations between the medju by military personnel, representing as a separate type of crime against military service, the state of the offense, its causes, as well as the circumstances contributing to it. It is noted that disorder is the main element of a criminal offense and is the source of the decline of the country's defense capability and the decline of the army. It is also noted that studying the causes and conditions that contribute to the emergence of violence in the military environment has a special role

in crime prevention. Thus, the article emphasized that the causality of crime in the military environment is one of the urgent problems of criminology.

Keywords: military criminal offenses, criminal liability, law, military service, military discipline, causes of criminal offenses, military regulations, object, legal status, armed forces.

Кіріспе. Әскери ұжымдардың жұмылдырылуы, онда әскери серіктестік құру - жарғылық қатынастарды қатал сақтау жеке құрамның тұрақты жауынгерлік әзірлігін қамтамасыз етудің қажетті шарты, жауынгерлік даярлықтың күнделікті міндеттерін табысты орындаудың кепілі. Дегенмен де, біздің Қарулы Күштеріміз әскери жарғылық қарым-қатынастардың күні бүгінге дейін қылмыстық-криминогенді феномен сипат алғандығын айтуға мәжбүрміз, оған қоғам мен мемлекет тарапынан іс жүзінде көрсетілген ықпалы тиімсіз, ал кейде тіпті нәтижесіз қалуда. Әскери қызметтегі криминалдық көріністердің алдында мемлекеттің дәрменсіз болу себебі неде? Бұл сұраққа жауап беру үшін, ерекше әскери-қылмыстық феномені – заңсыз әскери жарғылық қарым-қатынастардың жай-күйін, құрылымын, олардың себеп-салдарлық тәуелділіктердің күрделі жеткілікті тізбегін талдау қажет, немесе әскери қызметшілерінің әскери жарғылық қарым-қатынас ережелеріне қарсы қылмыстылығына криминологиялық сипаттама беруге көшсек.

Әдістер. Әскери қызметшілердің қылмыстылығының жай-күйі, себептері және оған ықпал ететін мән-жайлары туралы мәселелерге қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері пайдаланылды. Салыстырмалы зерттеу әдісі, статистикалық әдіс, әлеуметтанулық әдістер: талдау, бақылау сияқты жалпы ғылыми және арнайы әдістер қолданылды.

Негізгі бөлігі. Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері, басқа да әскерлер мен әскери құралымдары дербес мемлекеттік-құқықтық институт ретінде демографиялық, ұйымдастырушы-басқарушылық, әлеуметтік, психологиялық және құқықтық ерекшеліктерге ие қоғамның бір бөлігі саналады. Әскери қызметшілердің қылмыстық құқық бұзушылығы тек Қарулы Күштер мен әскери тәртіпке ғана емес, сондай-ақ қоғам әлеуметтік қауіпсіздік пен микроклиматтың жай-күйін бағалайтын ішкі индикаторлардың бірі бола отырып, мемлекетке де жалпы теріс әсер етеді [1, б. 4]. Бұл жөнінде профессор С.М. Иншаков, қылмыс ретсіздік, тәртіпсіздіктің негізгі элементі, елдің қорғаныс қабілетін төмендетудің, әскердің құлдырауының қайнар көзі болып табылады, дейді [2, б. 6] Әскери қызметші қандай да бір объектіге қолсұқпасын ол әскери тәртіпті бұзады. Олардың қылмыстық іс-әрекеттерінің алғышартына басшылардың тарапынан бақылаусыздық, бөлімдер мен бөлімшелерде тиісті жарғылық тәртіптің болмауы жатады. Негізінде, әрбір жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың себептерін жою әскери қолбасшылыққа жүктеледі. Ал сот тергеуі барысында оларды анықтау үшін қылмыстық істі қарайтын әскери сотқа беріледі [3, б. 39].

Елдегі жалпы қылмыстық құқық бұзушылықтар құрылымында әскери қызметшілермен жасалынатын қылмыстық әрекеттердің үлесінің аз болғанына қарамастан, олар жүйелі түрде дамып отыр. Қылмыстылықтың өсу жағдайы жалпы қылмыстық құқық бұзушылықтар үрдісінен аса ерекшеленбейді де. Қылмыстылықтың құрылымы, қылмыскер-әскери қызметші тұлғасының әлеуметтік - психологиялық сипаты өзгеруде. Ал соңғы кездегі қоғамның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі, қылмыстық заңнамадағы бұл өзгерістердің қылмыстылыққа әсер етпей қоймасы анық. Сондықтан да әскери қызметшілердің қылмыстылығына соңғы уақытта келесідей жағдайлар тән болып келеді: 1) әскери қызметшілердің қылмыстық құқық бұзушылығының латенттілігінің өсуі; 2) қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түріне әлеуметтік-құқықтық бақылаудың әлсіздігі байқалады; 3) оған Қарулы Күштердің шеңберінен тыс жерде кездесе бермейтін факторлар әсер етеді.

Әскери жарғылық өзара қарым-қатынастың бағыныштылық тәртібіне қарсы қылмыстылық әскери қызметке қарсы қылмыстылықтың жекеленген түрін құрайды. Әскери қызметшілердің тұлғааралық қарым-қатынастары саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық іс-әрекеттері жарғылық, не жарғыдан тыс қатынастарда, ал тұрмыстық деңгейде «әлімжеттік» орын алып жатады. Қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық жағдайда армияға баруға

ерекше ұмтылысы болмай отырған әскерге шақырылушылардың негізгі бөлігі жарғыға сай емес қарым-қатынастар фактілері туралы мәліметтердің әсерінен әскери қызметке деген қызығушылықтары түпкілікті жоғалтады. Мұндайда көптеген әскерге шақырылушылардың «әлімжеттік» сұмдықтардан қорқатын ата-аналары балаларын әскери қызметтен алып қалу үшін қолдарынан келгенінің бәрін жасайды, лажсыздан әскерге шақырылған жастардың басым бөлігі моральдық тұрғыдан барлық жағдайға дайындалып барады, деп көрсетеді Е.А. Моргуленко [4, б. 6].

Кейбір жағдайларда жарғылық өзара қатынастардың ережелерін бұзу жәбірленушінің материалдық құндылықтарын тартып алу, денсаулыққа ауыр зиян келтірумен, кісі өлтірумен, сондай-ақ жәбірленушінің өзін-өзі өлтірумен аяқталады. Сот практикасында жарғылық ережелерді бұзу адамдарды құрбан етумен шектелмейді, сонымен қатар жауынгерлік міндеттердің орындалмауына, жауынгерлік техниканы істен шығаруға және басқа да салдарларға әкеп соғады. Бұл теріс құбылыстар қоғамды погонды тұлғаларға қарсы қойғандай. Дегенмен де, шығын мөлшері айтарлықтай жоғары, ұлынан айырылған ата-аналардың, мүгедек болып қалған әскери қызметшілердің қайғыларының өлшемі жоқ. Егер оқу құралдарында берілген түсініктерге сүйенсек, қылмыстылық деп қандай да бір уақыт кезеңінде тиісінше мемлекет аумағында жасалған, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жүйесін құрайтын тарихи өзгермелі, әлеуметтік және қылмыстық-құқықтық құбылыстар жиынтығы танылады [5, б. 54]. Криминология ғылымында қалыптасқан қылмыстылық туралы анықтаманың негізінде әскери жарғылық өзара қарым-қатынастың бағыныштылық тәртібіне қарсы қылмыстылыққа келесідей түсінік беруге болады. Әскери жарғылық өзара қарым-қатынастың бағыныштылық тәртібіне қарсы қылмыстылық деп қандай да бір уақыт ішінде тиісінше мемлекеттегі әскери қызметшілердің бағыныштылық тәртібіне және әскери қызметшілер арасындағы бағыныштылық болмаған реттегі жарғылық өзара қарым-қатынастарға қолсұғатын, әскери қызметтік міндеттердің қалыпты орындалуына кедергі келтіретін қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы түріндегі тарихи өзгермелі, әлеуметтік-қылмыстық құқықтық құбылыстарды айтамыз.

Шын мәнісінде, қарастырып отырған қылмыстылықтың латенттілігі жоғары. Әдетте, әскери қызметшілер қылмыстылығының латенттік деңгейінің өсуіне жәбірленушілердің кінәлілерді жазалауға ниеттенбеуі; командирлердің қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтауға қандай да бір ынталандыру шараларының қолданылмауы (әдетте, бұл үшін олар тәртіптік жазалануға жатады); қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасалу сәті мен істің анықталуы арасында елеулі уақыттың өтуі; бақылау-тексеру қызметтерінің тиісті деңгейде жүргізілмеуі себеп болады. Ал аталған жағдайлардың салдарынан Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері, басқа да әскерлер мен әскери құралымдарында әскери қызметтен жалтару, басқа да қылмыстық құқық бұзушылықтар, әскери ортада суицид орын алып жатады.

Енді қылмыстылықтың келесі элементі - әскери қызметшілерінің арасындағы әскери жарғылық өзара қарым-қатынастар мен бағыныштылық тәртібіне қарсы қылмыстылықтың негізгі себептері мен оған ықпал ететін мән-жайларды сипаттауға көшсек.

Профессор С.М. Рахметов жалпы еліміз бойынша қылмыстылық ахуал кейбір қылмыстық құқық бұзушылық түрлері мен топтарына тікелей ықпал ететіндігін айтып өткен [6, б. 4]. С.М. Рахметовтың пікірінше, зорлық-зомбылықты жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделей отырып, олардың алдын алуға мүмкіндік беретіндігін көрсеткен. Сол себепті, кез-келген қылмыстық құқық бұзушылықтар басқа қылмыстық құқық бұзушылықтарға алып келетіндігі басты назарда болып, оларға зерделеу жүргізіп шолулар мен зерттеулер жүргізу - уақыт талабы екендігін алға тартқан.

Көптеген жағдайда осы қылмыстық іс-әрекеттерді жасаудағы ерекше себептерді өзекті етуге әскерде жарғыға сай емес қарым-қатынастарды виктимологиялық алдын алудың біртұтас жүйесінің әлде болса да төмен деңгейде болуы себеп болады. Осы фактор, жаңадан келген қосымша әскердің өкілдері, әскери ортада өзін дұрыс ұстау ережелерін білмейтіндігіне («қажетті қорғаныс» жағдайын анықтағанға дейін жанжалдардан аулақ жүру тәсілдерінен)

және көмек сұрай алмайтындығына (басшылыққа жүгінгенге дейін медициналық мекемелерге қаралудан) алып келеді. Нәтижесінде, жарғыға сай емес қарым-қатынасқа тап болған жас жауынгерлердің басым көпшілігі оларға қарсы тұруға дайын болмайды және орын алған жағдайдан шығатын жалғыз ғана жол, ол не шыдамдылықпен бағыну, не ата-анасынан көмек сұрау, не өздігінен бөлімнен кету, не өзіне-өзі қол жұмсау деп біледі.

Қылмыстық виктимологиялық алдын алудың қазіргі кезде заман талабына сай оның орыны өте маңызды екеніне Н. Жемпейісов орынды тоқтала өтіп, Батыс Еуропа жоғарғы оқу орындарында виктимологиялық дәрістер жүргізу арқылы, тұлғаның өзіндік қорғалуына, сақтануына ықпал ететін әдіс-тәсілдерді үйрететіндігін көрсеткен [7, б. 25].

Қылмыстылықтың себептілігі – криминологияда өзекті мәселелердің бірі.

Себептілік – әмбебап өзара әрекеттестік формаларының бірі ретінде, генетикалық байланысты білдіретін детерминацияның бірін құрайды [8, б. 69].

Сол себепті нақты қылмыстылықтың себептері – субъектінің қылмыс жасауға ынтасын қоздыратын пәрменді күш болмақ [9, б. 30].

Заң әдебиетінде авторлар қылмыстылықтың себептері мен оған ықпал ететін мән-жайларды бірнеше белгілер бойынша топтастыруға тырысады: қылмыстық әрекеттің механизміне, функциялану деңгейіне, мазмұнына, пайда болу табиғатына, қайнар көздеріне байланысты және т.б. Мысалы, қылмыстылықты тудыратын жағымсыз әлеуметтік процестер әрекеттің механизміне қарай себептер мен криминогенді факторларға бөлінеді. Функциялану деңгейіне қарай криминогенді детерминаттар - себептер мен оған ықпал ететін мән-жайларға топталады. Енді криминогенді детерминаттар мазмұны бойынша әлеуметтік-экономикалық, саяси, әлеуметтік психологиялық, идеологиялық, тәрбиелік, құқықтық, ұйымдастырушы-басқарушылық және т.б. бөлінеді. Қылмыстылықтың детерминанттары пайда болу табиғатына қарай объективті, объективті-субъективті және субъективті болады, ал қайнар көздеріне қарай қылмыстылықтың ішкі және сыртқы себептері мен оған ықпал ететін мән-жайлар белгілі.

Зерттеліп отырған қылмыстылық себептерін талдаған кейбір авторлар топтастыруды жеке бөлек ұсыныстармен толықтырады. Мәселен, К.Д. Нечевин, факторлардың бірінші тобын туа біткен және әскер қатарына шақыруға дейін пайда болған жеке басының ерекшеліктерімен толықтыру қажет, деп есептейді [10, б. 41].

Келесі бір еңбектерде болса, әскери қызметшілердің қылмыстылығының объективті себептерінің жеке блогына мынадай факторлар енгізілген: ұйымдастырушылық-басқару; әлеуметтік; әлеуметтік-психологиялық; ақпараттық; идеологиялық; мәдени, саяси, ұлттық; экономикалық.

Криминологияда қылмыстылықтың себептерін жалпы және арнайы деп бөлу кеңінен орын алады [11-12].

Қарулы Күштердегі қылмыстылықтардың жалпы факторларының жиынтығы келесідей үш топқа бөлінген:

- әскер қатарына шақыруға дейінгі құқық бұзушының өмір сүру жағдайы, тәрбиесі, оқуы және жұмысы арқылы іске асырылатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы детерминанттары;
- тұрмыстық және армиялық өмір жағдайында жасалатын қылмыстылықтың айрықша детерминанттары;
- әскери қызметшілердің қылмыстылықтарының ерекше жеке әскери детерминанттары [13, б. 165].

Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері, басқа да әскерлер мен әскери құралымдарының әскери қызметшілерінің арасындағы әскери жарғылық қарым-қатынас пен бағыныштылық тәртібіне қарсы қылмыстылықты анықтаудың келесі бір факторы – қоғамдағы мәдениет аясындағы қиындықтар саналады. Дәл осы мәдениет саласы адамның әлеуметтік қажеттілігін қанағаттандыру тәсілдерін анықтай отырып, жастарда құқыққа қайшы тұрақты нанымның, соның ішінде күшпен мінез көрсету және аса ойланбастан өзінің қажеттілігін қанағаттандыру үшін күш көрсетуге дайындығы қайдан пайда болғандығы түсінікті болады деп көрсетеді өз еңбегінде С.М. Иншаков [14, б. 8-9].

Осыған орай А.Ж. Кемельхановтың көзқарасына тоқталып кеткен де жөн, яғни ол әскери қызметшілердің әлеуметтік деңгейі, оның қоршаған әскери ұжымдағы алатын және алғысы келетін орнының жағдайларымен сипатталады дейді [15, б. 62]. Әскери қызметшілердің мәдениеті, адамгершілік беделі олардың міндетіне байланысты әскери антын қатаң сақтауы, патриотизм сияқты түсініктерді қалыптастыра отырып, ұлтына, адалдығы мен тәртібіне байланысты әскери қызметшілер арасындағы достықтың нығаюын қалыптастырудан көрінеді. Дәл осындай жағдайлар арқылы әскери ұжым әрбір әскери қызметшіні бағалайды. Осыған байланысты кез келген адамның қадыр қасиеті оның туылғанынан пайда болады және олар әлеуметтік және құқықтық жағдайларға қарамастан қалыптасады.

Қорытынды. Қорыта келгенде, әскери қызметшілер арасындағы бағыныштылық қатынастар болмаған кезде олардың арасындағы өзара қарым-қатынастардың жарғылық қағидаларын бұзу қылмыстық құқық бұзушылықтарының объективтік жағы ар-ождан мен қадір-қасиетін кемсіту не жәбірленушіні масқаралауға бағытталған әрекеттермен сипатталады, яғни, бір-біріне бағынышты емес әскери қызметшілердің өзара қарым-қатынастарын реттейтін жарғылық ережелерінің бұзылуы бұл бір әскери қызметшінің басқа әскери қызметшілерге қызметке байланысты, не қызметтік міндеттерін орындауы кезінде және де басқа жағдайлар барысында әскери ұжымға құрмет көрсетпеумен, бөлімшенің ішкі тәртібін өресіл бұзуға бағытталған күш көрсету әрекеттері болып табылады. Ал күш қолдану – әскери қызметшіні ұрып соғу, денесін ауырту, масқаралау, ар-ождан мен қадір-қасиетін кемсіту, азық-түлікті, арнайы киім бұйымдарын және әскери қызметшілерге берілген заттар және өзге де қажеттілік мүліктерін алып қою немесе айырбас жасау түрлерінен көрініс табады. Сонымен қатар, қарастырып отырған мақалада қылмыстылықпен күресті ұйымдастыру және жүзеге асыру барысында айрықша факторлар есебінің жоқтығы антикриминалдық әрекеттің жүйесіздігіне әкеледі.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Лопатин М.Ю. Неосторожная преступность военнослужащих: автореф. дис. ... канд. юрид. наук – М., 2012. – 28 с.
2. Иншаков С.М. Системное воздействие на преступность в Вооруженных силах России: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – М., 1997. – 26 с.
3. Долгова А.И. Криминология. 2-е изд. – М.: Норма, 2008. – 231 с.
4. Моргуленко Е.А. Неуставные взаимоотношения военнослужащих: теория и практика антикриминального воздействия. – М., 2006. – 198 с.
5. Бижанова А.Р., Жүнісова Г.Ә. Криминология: Жалпы және ерекше бөлім. – Алматы: Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясы ҒЗжРБЖҰБ, 2016. – 361 б.
6. Рахметов С.М. Уголовно-правовая охрана интересов правосудия. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2005. – 312 с.
7. Жемпейсов Н.Ш. Қылмыстық алдын алу бойынша ұлттық виктимологиялық жүйе құру қажеттілігі туралы // Вестник Академии правоохранительных органов. – 2018. – № 4 (10). – Б. 20-26.
8. Рудин А.В. Несколько тезисов к вопросу о методологии построения криминологической теории причинности // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2019. – №1(58). – Б.68-71.
9. Агыбаев А.Н. Уголовная ответственность за должностные преступления в РК. – Алматы, 1995. – 115 с.
10. Нечевин К.Д. Преступления против воинских уставных взаимоотношений: причины и предупреждение: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 194 с.
11. Sumbul F. Explanation of the causes of crime // https://www.academia.edu/6079603/EXPLANATION_OF_THE_CAUSES_OF_CRIME
12. Wikström P.-O.H., Sampson R.J. The Explanation of Crime: Context, Mechanisms and Development // Cambridge: Cambridge University Press, 2006. DOI:10.1017/CBO9780511489341
13. Карпец И.И. Уголовное право и этика. – М.: Юрид. лит., 1985. – 254 б.
14. Иншаков С.М. Культура и воздействие на преступность // Преступность и культура / Под ред. А.И. Долговой. – М., 1999. – С. 8-9

15. Кемельханов А.Ж. Ответственность за преступления против порядка подчиненности и уставных взаимоотношений между военнослужащими: дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2005. – 188 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Телеужанов С.К. – Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланының Академиясы жалпы білім беру кафедрасының оқытушысы, Петропавл қаласы, PhD докторы, подполковник.

Нурсалиева Г.Ж. – М. Қозыбаев атындағы Солтүстік-Қазақстан университетінің «Құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты.

Бурьян М.Б. – Қазақстан Республикасының ҰҚК Шекара Академиясы Ғылыми қызмет басқармасының профессоры, PhD докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полковник

Телеужанов С.К. – преподаватель кафедры общеобразовательных дисциплин Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, доктор PhD, подполковник

Нурсалиева Г.Ж. – старший преподаватель кафедры «Правовые дисциплины» Северо-Казахстанского университета им. М.Козыбаева, кандидат юридических наук.

Бурьян М.Б. – профессор управления научной деятельности Пограничной академии КНБ Республики Казахстан, доктор PhD, ассоциированный профессор (доцент), полковник

Teleuzhanov S. – lecturer of the Department of General Education Disciplines of the Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan, PhD, Lieutenant Colonel.

Nursaliyeva G. – Senior lecturer of the Department of "Legal Disciplines" M. Kozybayev North Kazakhstan University, Candidate of Law.

Buryan M. – Professor of Scientific Activity of the Border Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, PhD, Associate Professor, Colonel.

С.А. Сейлханова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы,
Қазақстан

ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ БОЙЫНША ТМД МЕМЛЕКЕТТЕРІ ЗАҢНАМАЛАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУЫ

Мақалада экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша ТМД мемлекеттері заңнамаларының құқықтық талдауы қарастырылады. «Экстремистік материалдар» мен «экстремистік ұйым» терминдерінің анықтамалары нақтыланады. «Экстремистік қызметтің» терминологиялық анықтамасы ашылады. Экстремизмге қарсы іс-қимылдың міндеттері мен қағидалары зерттеледі. Экстремизмге қарсы іс-қимылды жүзеге асыру субъектілері зерделенеді.

Түйінді сөздер: экстремизм, экстремизмге қарсы іс-қимыл, заңнама, ТМД, құқықтық талдау, экстремистік материалдар, экстремистік ұйым, экстремистік қызмет, міндеттер, қағидалар, субъектілер.

Правовой анализ законодательств стран СНГ по противодействию экстремизму

В статье рассматривается правовой анализ законодательств стран СНГ по противодействию экстремизму. Уточняются определения терминов «экстремистские материалы» и «экстремистская организация». Раскрывается терминологическое определение «экстремистской деятельности». Исследуются задачи и принципы противодействия экстремизму. Изучаются субъекты осуществления противодействия экстремизму.

Ключевые слова: экстремизм, противодействия экстремизму, законодательства, СНГ, правовой анализ, экстремистские материалы, экстремистская организация, экстремистская деятельность, задачи, принципы, субъекты.

Legal analysis of legislations of the CIS countries on counteraction extremism

The legal analysis of legislations of the CIS countries on countering extremism are considers in the article. The definition of the terms “extremist materials” and “extremist organization” is being clarified. The terminological definition of “extremist activity” is revealed. The problems and principles of countering extremism are investigated. Subjects of counteraction to extremism are studied.

Keywords: extremism, countering extremism, legislation, CIS, legal analysis, extremist materials, extremist organization, extremist activity, problems, principles, subjects.

Кіріспе. Шетел мемлекеттерінде экстремизм мен экстремистік әрекеттердің түрлі құбылыстарымен бетпе бет кездесу біздің елімізге қарағанда әлдеқайда ерте басталды. Экстремистік ұйымдар мен топтардың экстремистік бағыттағы қылмыстары әлемдегі әлеуметтік-саяси жағдайды тұрақсыздандыратын факторға айналды. Техниканың жаңа жетістіктері мен дәстүрлі емес экстремистік әдістерді қолдана отырып экстремистер әлемдік құқық қорғау жүйесіне қарсылық танытуда.

Сондықтан салыстырмалы құқықтану шеңберінде экстремизмге қарсы тұрудың шетелдік тәжірибесімен таныспақпыз. Біріншіден, әлемнің әртүрлі елдерінде және өңірлерінде экстремизмге заңды жауапкершіліктің дамуының жалпы ерекшеліктерін табуға; екіншіден, мәселені құқықтық реттеудің ерекшеліктерін анықтауға; үшіншіден Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіне енгізу үшін едәуір тиімді әрі рұқсат беруге лайықты шетелдік құқықтық нормаларды және институттарды қолдануға мүмкіндік береді.

Аталған мәселе бойынша әрбір мемлекеттің заңнамасын тегіс қамтитын шолу жасауды мақсат етіп қоймай, географиялық жағдайына және құқықтық жүйеге қатысын басшылыққа ала отырып, көптеген ТМД елдерінің нормативтік құқықтық актілеріне компаративтік талдау жүргізу мүмкін деп санаймыз. Алдыға қойылған мақсаттарды ескере отырып, материалды тиімді орналастыру және бейнелеу мақсатында көрсетілген сұрақтарды талқылауды экстремизмге қарсы іс-қимылдың халықаралық-құқықтық аспектілерден бастауды ұсынамыз.

Заңнамалық тұрғыда халықаралық құжаттар бойынша, 15 маусым 2001 жылы «Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы» Шанхай конвенциясы 1 бабының 3 тармақшасында «Экстремизм» – билікті күшпен басып алуға немесе күшпен ұстап тұруға, сонымен қатар мемлекеттің конституциялық құрылысын күшпен өзгертуге пара-пар қоғамдық қауіпсіздікке күшпен озбырлық жасауға бағытталған, сондай-ақ жоғарыда көрсетілген мақсаттарда заңсыз қарулы жасақтарды ұйымдастыру немесе оларға қатысу» деп анықтама берілген [1].

Аталған халықаралық конвенциядағы анықтама экстремизмнің ғылыми негізделген қорытындыларын назарға алмай, тек қана оның саяси мақсаттағы мүддені көздей отырып жасалатын қоғамға қауіпті халықаралық қылмыстың түрі ретінде көрсетуі, конвенцияға қосылған Шанхай ынтымақтастық ұйымына (әрі қарай – ШЫҰ) мүше мемлекеттердің заң шығарушыларын аталған құқықтық құжатты ратификациялауда тығырыққа тірейді. Себебі халықаралық шарттар мен конвенцияларда белгіленіп жалпыға танылған нормалар болсын, терминдер болсын халықаралық құқықтық құжаттарға қол қойған кез келген мемлекеттің ұлттық заңнамасын соған сәйкестендіруді талап етеді.

Алайда, аталған мемлекеттердің ұлттық заңнамаларын талдау барысында олар ортақ бірегейлікке келтірілмеген, тіптен кей біреулерінде экстремистік құқыққа қайшы әрекеттердің белгілері бойынша қарама қайшылықтар бар.

Негізгі бөлім. ТМД-ға мүше мемлекеттердің аумағында 14 мамыр 2009 жылы №32-9 «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» модельді заңнама күшінде [2], оның ішінде Беларусь, Молдова, Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан сынды мемлекеттердің экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша ұлттық заңнамаларында енгізілген. ТМД-ға мүше мемлекеттердің кейбірінде мәселен Әзірбайжан Республикасында экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы тікелей заңнама болмағанымен, алайда ұлттық заңнамасында экстремистік әрекет үшін жауаптылық көзделген. Оған дәлел Әзірбайжан Республикасының Қылмысық кодексінде діни экстремизм идеясын мақсат еткен мазмұндағы материалдарды тарату мақсатында сақтағаны, таратқаны және дайындағаны үшін, сонымен қатар діни экстремистік ұйымдарды құру, басшылық ету мен қатысу үшін жауаптылық көзделген [3].

«Экстремизм» ұғымы заңды түрде бекітілген ТМД елдерінде экстремистік бағыттағы белгілерді немесе қоғамдық қауіпті әрекеттерді анықтаудың кейбір ерекшеліктері бар. Көптеген мемлекеттер өз уақытында 2002 жылғы 25 шілдедегі антиэкстремистік Федералдық заңның алғашқы редакциясын экстремизмнің белгілерін анықтау тұрғысынан негізге алды [4].

Мұндай жағдай тәжік, белорусь, молдаван, қырғыз заңнамаларында қалыптасқан, онда экстремизм ұғымы көрсетілген заң бойынша экстремистік қызмет ұғымының толық мәтіндік

қайта жаңғыруы болып табылады. Уақыт өте келе құқық қорғау, нормашығармашылық қызмет саласында болған өзгерістер арқылы «Экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы» Федералды заңның нормаларында белгілі бір өзгерістер орын алды, атап айтқанда, «экстремистік қызметтің» кейбір белгілері алынып тасталды, көбі реформаланды, сондай-ақ жаңа формалар қосылды. Алайда жоғарыда аталған мемлекеттердің ұлттық заңнамасы өзгеріссіз қалды. Бұл заңды қазуға алып келді, онда бір мемлекеттің заңнамасы бойынша әрекет экстремистік болып табылса, екіншісінде заң бойынша жоқ. «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Беларусь Республикасы Заңының 1-бабы мысал бола алады [5], онда 2007 жылы нормативтік құқықтық акт арқылы «Экстремистік әрекетке қарсы іс-қимыл туралы» Федералды заңынан шығарылған «конституциялық емес жолмен мемлекеттік билікті басып алу немесе ұстау», «заңсыз қарулы құрамалар құру» және «ұлттық ар-намысы пен қадір-қасиетті кемсіту» сияқты экстремистік қызметтің нысандары көрсетіледі [6]. Сонымен қатар, Қазақстан, Молдова және Тәжікстан заңнамалары бойынша «экстремизм» ұғымы Ресей Федерациясына қатысты айтарлықтай қарама-қайшы ережелерге ие. Атап айтқанда, «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы экстремистік әрекеттерге «қарулы бүлік ұйымдастыру және оған қатысу» және «рулық және тектік-топтық араздықты тұтандыру» сияқты ұстанымдарды жатқызады. «Экстремистік әрекетке қарсы іс-қимыл туралы» Молдова Республикасы Заңының 1-бабына сәйкес экстремистік әрекеттерге «лауазымды тұлғаның өкілеттігін өз еркімен иемдену», «жаппай тәртіпсіздіктерді арандату» және «азаматтардың жынысы, көзқарастары, саяси қатыстылығы, мүліктік жағдайы немесе әлеуметтік шығу тегі белгілері бойынша олардың ерекшелігін, артықшылығын немесе толық еместігін насихаттау» жатады [7].

Ресей Федерациясы.

Қазіргі таңда РФ-да экстремизмнің алдын алу мен оған қарсы іс-қимыл бойынша кең көлемде нормативтік актілер қабылдануда және олар жетілдірілуде. Оған мысал ретінде, РФ-ның Президентімен 28 қараша 2014 жылы бекітілген, РФ-ның «2025 жылға дейінгі экстремизмге қарсы күрес бойынша бағдарламасын» айта аламыз [8].

2015 жылы ақпараттық-телекоммуникациялық жүйелерде экстремистік бағыттағы материалдарды бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таратуға мониторинг жүргізу жоспарлануда, сонымен қатар жарылғыш құрылғылар мен жарылғыш заттарды жасау мен дайындау бойынша нұсқамасы бар мәліметтерді, ал аталған жылдың маусым айынан бастап, экстремизмге қарсы күрес саласындағы мониторингтің бірыңғай жүйесін жасау мәселесін жүргізу, аталған санаттағы қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алуда сөзсіз деңгейін көтереді, сонымен қатар оның бастапқы сатысында анықтауға мүмкіндік береді. Аталған мәселенің маңыздылығы мен өзектілігі 2020 жылға дейінгі ұлттық қауіпсіздіктің бағдарламасы ережелерімен расталған [9].

Аталған бағдарламаның 21-тармағына сәйкес, РФ-ның ұлттық мүдделерінің қатарына, ұзақ мерзімді келешегіне РФ-ның егемендігін, территориясының біртұтастығын, конституциялық құрылысының мызғымастығын, демократия мен азаматтық қоғамның дамуын жатқызуға болады. Аталған мүдделерді қорғау мақсатында экстремистік және террористік қызметпен күрес саласында ұйымдастырушылық-құқықтық шаралар кешенін қабылдау мен дайындау маңыздылығы заңға тәуелді нормативтік актіде бірнеше рет ерекше көңіл аударылады. Сонымен бірге, қазіргі әлемнің дамуы мен өзгеру үрдісіне сәйкес, бағдарламаның 10-шы тармағында ұлтшылдықтың, ксенофобияның, сепаратизм мен зорлық сипатындағы экстремизмнің, оның ішінде діни радикализмнің желеуін арқау етіп қоса алғандағы дамуы жоспарлануда [10].

Бұл жалпы ережелерді нақтылай отыра, экстремизмнің алдын-алудағы субъектілері ретінде РФ-ның Бас прокуратурасын, РФ-ның Тергеу комитетін, РФ-ның Федералды қауіпсіздік қызметін, РФ-ның Ішкі істер министрлігі, РФ субъектілерінің арнайы өкілеттіктерге ие болған атқарушы билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын жатқыздырамыз.

Экстремизмнің алдын алуда РФ-ның Ішкі істер органдарына ерекше орын берілген. РФ-ның Ішкі істер министрлігінің экстремизмге қарсы күрес пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі негізгі күші РФ-ның Президентімен бекітілген 14 қараша 2013 жылғы РФ-ның «Қоғамдық қауіпсіздік тұжырымдамасында», сонымен бірге РФ-ның «2025 жылға дейінгі экстремизмге қарсы күрес бойынша бағдарламасында» анықталған тапсырмаларды шешуге бағытталған [11].

Экстремизмге қарсы күресте РФ Ішкі істер министрлігі жүйесінде «Қызмет құру туралы» РФ Президентінің 6 қыркүйек 2008 жылғы №1316 (05.09.2011 ж. ред.) жарлығына сәйкес құрылған, РФ Ішкі істер министрлігінің экстремизмге қарсы күрес бойынша Бас басқармасы маңызды рөл атқарады [12].

2002 жылғы «Экстремистік әрекетке қарсы күрес туралы» қабылданған федералды заңында экстремистік әрекетке әмбебаптық түсінік берілген және аса қатаң санкциялар қарастырылған. Алайда сот тәжірибесі көрсеткендей, экстремизмге қарсы заңнама ретке келтірілмегендігі соншалықты, тіптен құқық қорғау жүйесі онымен ешқандай мақсатта қолдануға мүмкіншілік бермейді. Осы күндегі заңнамада экстремизмнің көрінісі ретінде қоғамның қауіпті әртүрлі әрекеттерімен қатар бұрынғы ауыр қылмыстар ретінде қарастырылған болатын. РФ Мемлекеттік Думасының аталған федералды заңнамаға енгізілген өзгерістері мен толықтырулары бойынша бұл тізімді одан әрі кеңейтпек.

Беларусь Республикасы.

Экстремизмнің алдын алу мен жоюда Беларусь Республикасының Конституциясы мен 4 қаңтар 2007 жылы қабылданған «Экстремизмге қарсы іс-қимыл» туралы заңы құқықтық негізін құрайды. Ең алдымен негізгі заңда конституциялық құрылысты өзгертумен, күштеп мемлекеттік билікке жетумен және де Беларусь Республикасының заңдарын өзге де жолмен бұзуға бағытталған кез келген әрекет жазалалануға жататындығы белгіленген. Осылайша, Конституция жобасының құрастырушылары экстремизмнің алдын алудың негізге және қағидалы аспектілерін негізгі заңда белгілеп көрсетті.

Экстремизмге қарсы іс-қимыл: 1) экстремистік әрекетке жағдай жасайтын себептер мен негіздерді анықтауға бағытталған алдын-алу шараларын қабылдау; 2) экстремистік әрекеттің алдын-алу мен жолын кесу.

Өз құзыреті шегінде экстремизмге қарсы іс-қимылды жүзеге асырушы мемлекеттік органдар қатарына мемлекеттік қауіпсіздік органдары, ішкі істер органдары мен прокуратура органдары жатады.

Террорлық акт және өзге де экстремистік әрекеттердің салдарын азайтуға, жолын кесуге, анықтауға, ескертуге қатысатын мемлекеттік органдар мен мемлекеттік ұйымдардың қызметінің тиімділігі мен ықпалдастығының деңгейін арттыру мақсатында барлық мемлекеттік құрылымдардың қызметін нақты регламенттеу үшін Беларусь Республикасы Президентінің Жарлығымен 13.10. 2008 № 554 «Террорлық актілер мен өзге экстремистік әрекеттерге әсер ету шараларының мемлекеттік жүйесі туралы» ереже бекітілді.

«Экстремизмге қарсы іс-қимыл» туралы Беларусь Республикасының заңының 10 бабына сәйкес Беларусь Республикасы Министрлер Кеңесінің 25.04.2007 №528 қаулысымен экстремизм белгілері байқалған тұлғаларға ресми түрде ескертпе берудің нысаны бекітілді.

Экстремистік әрекет үшін жауапкершілік туралы заңнама қажет болған жағдайда жетілдіріліп отырады. Қазіргі таңда «Экстремизмге қарсы іс-қимыл» туралы заңы жаңа редакцияда дайындалуда. Онда жиналған тәжірибені ескере отырып, кейбір түсініктемелер, тұжырымдамалар нақтыланады [13].

Заңнамада экстремистік ұйымның қызметін тоқтата тұру бойынша прокуратура органдарының өкілеттіктері мен осындай шешімдерді орындау бойынша өзге де мемлекеттік органдардың міндеттері қарастырылмаған.

Ұйымды экстремистік деп тану туралы сот шешімін орындау процедурасы, осындай ұйымның мүлкін тәркілеу, ақпараттық материалдарды экстремистік деп тануда реттелмеген.

Жауапты мемлекеттік органдар қызметінің тәжірибесінде экстремистік тәрізді құқыққа қайшы (қылмыстық және әкімшілік жазалаушылық) әрекеттерді бағалауда бірыңғай

критерийдің жоқ екендігін Беларусь Республикасы Ішкі Істер Министрлігі мен Мемлекеттік Қауіпсіздік Комитеті сұрақтарды дайындау барысындағы алынған ақпараттар растайды.

Заңнамалық тұрғыда экстремизмге қарсы күрес субъектілерінің өкілеттіктері (жауаптылық аймақ) нақты анықталмаған. Экстремизмге қарсы күрес заңнамасында экстремизмге қарсы күрестің субъектілерін мемлекеттік органдарының шеңберін кеңейту қажет.

Қырғыз Республикасы.

Қырғызстан экстремизмге қарсы іс-қимылда әр түрлі шаралар қабылдауда. Соның бірі 2012 жылы қабылданған жаңа әскери доктринаны айтуға болады. Доктрина ішкі қауіп ретінде экстремизм мен терроризмді көрсетеді және оларға қарсы іс-қимылды анықтайды. 25 желтоқсанда министрлер кабинеті парламентке экстремистік және террористік сипаттағы қылмыстар үшін жазаны күшейтуді қарастыратын, яғни қазыргі таңдағы 5-10 жылдан, 8-15 жылға дейін бас бостандығынан айыруды көздейтін заңнамалық жобаны жолдады. Одан бөлек діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл бойынша жаңа бағдарлама қабылдау үстінде. Қазіргі таңда аталған бағдарлама жобасы Қырғызстан заң шығарушылары талқылау үстінде [14].

Экстремизмге қарсы іс-қимылда Қырғыз Республикасының 17 тамыз 2005 жылы қабылдаған №150 «Экстремистік әрекетке қарсы іс-қимыл туралы» заңы маңызды қадам болды [15]. Аталған заңдағы елеулі ерекшелік болып, экстремистік әрекетті жасауда көмек көрсеткен ұйымдардың жауапкершілігі туралы норманың болуын айта аламыз. Сонымен бірге заң аталған ұйымдарды жоюдың екі негізін анықтайды: біріншіден экстремистік әрекет қаржылық құралды, меншік объектілерін, оқу, полиграфиялық, материалды-техникалық базаны ұсыну; екіншіден жабылғаннан кейін де экстремистік ұйымға қаржылық қолдау, жаймен, телефонмен, факсимельмен және өзге де байланыс түрлерін ұсыну, ақпараттық қызмет көрсету және өзге де оның бірқалыпты жұмыс жасауын қажетті материалды-техникалық қамтамасыз ету. Аталған негіздер бойынша жабылатын ұйымның меншігі мемлекет пайдасына алынады.

Сонымен қатар заңда экстремистік әрекеттің алдын алу қарастырылған. Әрине көндіру әдісі діни экстремистік топтың сенімді белсенділеріне қатысты келгенде көп жағдайларда пайдасыз болғанымен, дегенмен діни экстремизм құрбандарының кейбір бөлігін экстремистік ұйымға қатысудан және де басқа да ауыр қылмыстарды жасаудан сақтайтын шығар деген үміт бар.

Экстремизмге қарсы іс-қимыл тек экстремистік әрекеттің алғашқы сатысында қолданған жағдайда аса тиімдірек болады. Осыған байланысты аталған заңның арқасында прокуратураның өкілеттігі ескерту сынды прокурорлық қадағалау құқықтық құралымен кеңейтілген. Заң ережелеріне сәйкес экстремистік әрекеттің орындалуына жол бермеушілік жайлы ескертуді жариялау, тек дайындалып жатқан экстремизм белгісі бар құқыққа қайшы әрекет туралы қандай да бір жеткілікті және анықталған мәліметтер негіз бола алады [16, 27 б.].

Заң экстремизм терминіне нақты толыққанды анықтама бере алмайды. Сонымен бірге терроризм, дискриминация, дискриминация негізінде өшпенділік пен зорлықты қоздыру сынды анықтамалардан өзіне алған және аталған терминдердің бірде-біреуіне нақты анықтаманы ұсынбаған.

Заң «экстремизм» терминін «нәсілдің негізінде зорлық пен өшпенділікке итермелеу» түсінігімен олардың арасындағы айырмашылықтарды көрсетпей біріктіреді. Заң экстремизм терминіне анықтаманы бермей, оны тек өздерінде анықтамасы екіұшты мағына беретін немесе олар өз алдына бөлек қылмыс ретінде саналып, анықтамасы болуы керек барлық әрекеттердің түрлерін қамтитын жинақтаушы термин ретінде қолданады.

Өзбекстан Республикасы.

Өзбекстан Республикасының ұлттық заңнамасында тек қана діни экстремизм туралы айтылған, сонымен қатар аталмыш терминнің мәні берілмейді. Өзбекстанда «экстремизмді» анықтайтын дербес нормативтік акт жоқ. Алайда экстремизмге қарсы күрес «Өзбекстан Республикасындағы қоғамдық бірлестіктер туралы» (1991 ж.), «Мемлекеттік емес

коммерциялық емес ұйымдар туралы» (1999 ж.), «Қоғамдық қорлар туралы» (2003 ж.) заңдарындағы, Қылмыстық кодексі (244-2-бап. Діни экстремистік, сепаратистік, фундаменталистік немесе өзге де тыйым салынған ұйымдарды құру, басқару, қатысу) ережелердің негізінде жүзеге асырылып келген.

Өзбекстанда терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл шараларын іске асыру тәсілдері концептуалды қайта қаралды.

2018 жылғы маусымда «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» заң қабылданды. Онда «экстремизм», «экстремистік қызмет», «экстремистік ұйым» деген ұғымдарға нақты анықтамалар берілген [17].

Өзбекстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін ұзақ уақыт бойы терроризм актілерін сезінген жоқ. 1999 жылдың 16 ақпанында ғана мемлекеттің астанасы Ташкентте үкіметтік объектілерге жаппай шабуыл жасалды.

Ресми деректер бойынша, 16 адам қаза тауып, 100-ден астам бейбіт тұрғындар жарақат алды.

Ресми билік терактілер сериясын мемлекеттік төңкеріс әрекеті ретінде, ал Өзбекстан Республикасының Президенті И. Каримов өз сөзінде шабуыл жасауды мемлекет басшысының жеке тұлғасына қастандық ретінде анықтап: «Егер қажет болса, мен өзім олардың, тіпті олардың екі жүзінің бастарын жұламын» деген.

Мұндай күрт сынды кейбір оппозициялық қайраткерлер арандатушылық және саяси репрессияны негіздеуге әрекет ретінде бағалаған. Алдағы жарты жылда елдің 18 мыңнан астам тұрғыны қамауға алынып, түрлі мерзімге бас бостандығынан айырылды.

Экстремизмге қарсы іс-қимылға уәкілетті негізгі мемлекеттік орган Өзбекстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік қызметі болып табылады. ҰҚК бір мезгілде мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі үйлестіруші функцияларын орындайды.

Алдын алу мақсатында діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бекітілгенін ескере отырып, мұндай нормативтік акт оппозициялық көңіл-күйдегі азаматтарға қатысты қуғын-сүргін үшін негіз ретінде бағаланады. Айтпақшы, 2013 жылы Өзбекстан Республикасында «Геномдық тіркеу туралы» Заң қабылдау жоспарланған болатын [18].

Заң жобасы бойынша тыңдаулар шетелдік сарапшыларды тарта отырып, көптеген алаңдарда өткізілді, бірақ бастама біртіндеп басылып қалды. Сонымен қатар, қызығушылық бар, ол туралы Өзбекстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 10 ақпандағы № ПП-2769 «Іргелі және қолданбалы зерттеулерді, сондай-ақ геномика және биоинформатика саласындағы инновациялық жұмыстарды дамыту жөніндегі қосымша шаралар туралы» Қаулысы айтып отыр. Кіріспеде Қаулының мақсаты – ауыл шаруашылығы дақылдарын дамыту, бірақ мәтінде микроорганизмдерді, жануарларды және басқа да биологиялық объектілерді зерттеу туралы айтылған. Сарапшылар осы екі таңбалы тұжырымдаманың артында зерттеу мен адамның генотипін жасырады. Лаңкестікке қарсы тұру мақсатында азаматтарды геномдық тіркеудің келешегі туралы Республикадағы биліктің әртүрлі деңгейлерінде бірнеше рет көрсетілген [19].

Осылайша, Өзбекстан Республикасының заңнамасы терроризмге қарсы іс-қимыл мақсатында құқықтық реттеуді қажет ететін қоғамдық қатынастар шеңберінің кеңдігімен ерекшеленбейді. Шамасы, мұндай әдетті мемлекеттік билік органдарының конституциялық құрылыс негіздері мен қоғамдық тәртіпті қорғау жөніндегі жалпы өкілеттігімен өтеледі. Оның үстіне, «шығыс дәстүрі» тікелей заңнамалық рұқсаты болмаса да, жария институттар қызметінің жалпы заңдылығы ережесін негізге алады. Жалпы, Өзбекстан Республикасы мәлімделген саладағы құқықтық базаны қалыптастырды.

Украина Республикасы.

Бүгінгі таңда Украинада мемлекеттің және ол уәкілеттік берген органдардың антиэкстремистік қызметін нақты регламенттейтін тиісті нормативтік-құқықтық база жоқ. «Украина ұлттық қауіпсіздігінің негіздері туралы» Украина Заңының 4-бабына сәйкес ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатердің бірі ретінде экстремизмнің көріністеріне қарсы әрекет етуге ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету субъектілері өз өкілеттігі шегінде міндетті:

Украина президенті, Украинаның Жоғарғы Радасы, Украина Министрлер Кабинеті, Украинаның Ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс кеңесі, министрліктер мен басқа да орталық атқарушы билік органдары, құқық қорғау органдары, атап айтқанда Украина қауіпсіздік қызметі, Украинаның Ішкі істер министрлігі, Украина прокуратурасы, сондай-ақ Украина азаматтары, азаматтар бірлестіктері [20].

Украина қауіпсіздік қызметі, Украина ішкі істер министрлігі және оған бағынышты Ішкі әскерлер экстремизмнің алдын алу және қарсы әрекет етуге байланысты мәселелер құзыретіндегі Украинаның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету субъектілері болып табылады. Сонымен қатар, Украинаның «Украина қауіпсіздігі қызметі туралы» Заңының 2-бабына сәйкес, Украинаның қауіпсіздік қызметінің міндетіне Украинаның өмірлік маңызды мүдделеріне тікелей қауіп төндіретін бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстардың алдын алу, анықтау, жолын кесу және ашу кіреді [21].

Экстремизм көріністеріне қарсы әрекет ету бағыттары осы Заңның 24-бабында белгіленген Украина қауіпсіздік қызметінің міндеттерінде көрсетілген. УҚК органдары :

– Украинаның мемлекеттік егемендігін, конституциялық құрылысын және аумақтық тұтастығын жекелеген адамдар мен олардың бірлестіктері тарапынан құқыққа қарсы қол сұғушылықтан қорғауды қамтамасыз ету;

– заңнамаға сәйкес мемлекеттік қауіпсіздік саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алуды жүзеге асыру [21].

Сондай-ақ, «Жедел-іздістіру қызметі туралы» Украина Заңына сәйкес ПМ және КҚК «...қылмыстың алдын алуға, дер кезінде анықтауға және жолын кесуге және қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды әшкерелеу бойынша қажетті жедел-іздістіру іс-шараларын қабылдауға, құқық бұзушылықтың алдын алуды жүзеге асыруға» құқығы бар [22].

Украина Конституциясына және Украинаның «Украинаның Ұлттық қауіпсіздік және Қорғаныс кеңесі туралы» Заңына сәйкес Ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс мәселелері жөніндегі үйлестіру органы Украина Ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс кеңесі болып табылады [23].

Оның функциялары арасында келесілер бөлінеді:

– ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс саласындағы ішкі және сыртқы саясаттың негіздерін іске асыру жөнінде Украина Президентіне ұсыныстар енгізу;

– бейбіт уақытта ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс саласындағы атқарушы билік органдарының қызметін үйлестіру және бақылау;

– әскери немесе төтенше жағдайлар кезінде және Украинаның ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіретін дағдарысты жағдайлар туындаған кезде Ұлттық қауіпсіздік пен қорғаныс саласындағы атқарушы билік органдарының қызметін үйлестіру және бақылау [23].

Заңның 4-бабына сәйкес Украина Ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс кеңесінің құзыретінің аясына ұлттық қауіпсіздік пен қорғаныс саласына қатысты мәселелер кіреді, олар келесілерге қатысты:

– Украинаның стратегиялық ұлттық мүдделерін, саяси, экономикалық, әлеуметтік, әскери, ғылыми-технологиялық, экологиялық, ақпараттық және басқа салалардағы ұлттық қауіпсіздік пен қорғанысты қамтамасыз етудің тұжырымдамалық тәсілдері мен бағыттарын айқындау;

– ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс мәселелері бойынша мемлекеттік бағдарламалар, доктриналар, Украина заңдары, Украина Президентінің жарлықтары және т.б. жобаларын әзірлеу;

– ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және қорғанысты ұйымдастыру, осы саладағы атқарушы билік органдарын құру, қайта ұйымдастыру және тарату жүйесін жетілдіру;

– ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс мәселелері жөніндегі іс-шаралардың орындалуын материалдық, қаржылық, кадрлық, ұйымдастырушылық және басқа да қамтамасыз ету;

– Украинаның ұлттық мүдделеріне ықтимал және нақты қауіптердің ауқымына сәйкес саяси, экономикалық, әлеуметтік, әскери, ғылыми-технологиялық, экологиялық, ақпараттық және өзге де сипаттағы шараларды жүзеге асыру;

– нақты мәселелерді зерделеуге және ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс саласында тиісті зерттеулерді жүзеге асыруға байланысты тапсырмаларды Украинаның атқарушы билік органдарының мен ғылыми мекемелерінің орындауы;

– қажетті ақпараттың түсуін және өңделуін қамтамасыз ету және бақылау, оны сақтау, құпиялылық және Украинаның ұлттық қауіпсіздігі мүддесінде пайдалану, оның негізінде Украина мен әлемде болып жатқан оқиғалардың жай-күйі мен даму үрдістерін талдау, Украинаның ұлттық мүдделеріне әлеуетті және нақты қауіп-қатерлерді анықтау [23].

Украинаның Ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс кеңесінің құрамына лауазымы бойынша Украинаның Премьер-Министрі, Украинаның Қорғаныс министрі, Украинаның қауіпсіздік қызметінің төрағасы, Украинаның Ішкі істер министрі, Украинаның Сыртқы істер министрі кіреді. Украинаның Ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс кеңесінің мүшелері атқарушы биліктің басқа орталық органдарының басшылары бола алады [23].

Украинаның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласында экстремизм көріністеріне қарсы әрекет ету бойынша азаматтар мен азаматтардың бірлестіктері маңызды орын алады. Украинаның «Милиция туралы» Заңына сәйкес, милиция органдары алдын алу және жедел-іздістіру қызметін реттейтін заңдарда белгіленген тәртіппен азаматтарды тек қана олардың келісімімен ынтымақтастыққа тарта алады [24].

Сондай-ақ Украина азаматтары мен олардың бірлестіктері, басқа да тұлғалар ерікті негізде Украина қауіпсіздік қызметінің заңды қызметіне ықпал ете алады [25]. Азаматтардың өмірі мен денсаулығын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтан қорғау мақсатында Украина азаматтары «Қоғамдық тәртіп пен мемлекеттік шекараны қорғауға азаматтардың қатысуы туралы» Украинаның Заңында белгіленген тәртіппен қоғамдық тәртіп пен мемлекеттік шекараны қорғауға қатысу үшін қоғамдық бірлестіктер құруға, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, құқық қорғау органдарына, Украинаның Мемлекеттік шекара қызметіне және атқарушы билік органдарына әкімшілік құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алуға құқылы [26].

Бұдан басқа, Украинаның «Жедел-іздістіру қызметі туралы» Заңымен жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын бөлімшелердің жария және жасырын штаттағы және штаттан тыс қызметкерлерінің болуы, құпия ынтымақтастықты пайдалану, заңды немесе жеке тұлғалардан дайындалып жатқан немесе жасалған қылмыстар туралы және қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігіне қатер туралы ақпаратты тегін немесе сыйақыға алу құқығы анықталады [22].

Осылайша, саяси экстремизм мен терроризмнің таралуының алдын алуды және оған қарсы іс-қимылды институционалдық-құқықтық қамтамасыз ету ресми жағынан жеткілікті сәтті құрылған. Алайда, Украинаның ұлттық қауіпсіздігіне талданып отырған қауіп-қатерлер мен сын-қатерлердің шынайылығын ескере отырып, іс жүзінде ол елеулі жетілдіруді талап етеді.

Біздің пікірімізше, бар кемшіліктердің себептері болып табылады:

– экстремизмнің және одан туындайтын ұғымдардың («экстремистік қызмет», «экстремистік қызмет субъектілері», «экстремистік қоғамдастық» немесе «экстремистік топ», «экстре-мистикалық әдебиет» немесе «экстремистік басылымдар») құқықтық анықтамасының, оны жіктеу критерийлерінің және т. б. болмауы Украинаның қолданыстағы заңнамасында бұл терминді саяси алыпсатарлықтар мен диффамация құралдарына айналдырады;

– экстремизм белгілері бар, елеулі қоғамдық резонансы бар, азаматтардың өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төндіретін, мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметіне қауіп төндіретін, мемлекеттегі немесе оның жекелеген өңірлеріндегі қоғамдық-саяси ахуалды тұрақсыздандыруға бағытталған әрекеттер жасағаны үшін құқықтық жауапкершілікті жеткіліксіз реттеу;

– Украинаның Ұлттық қауіпсіздігі экстремизм субъектілерінің қатерлері мен шақыруларына қарсы іс-қимыл саласында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жекелеген субъектілерінің функцияларын қайталауына алып келетін экстремизм көріністерінің алдын алу және қарсы іс-қимыл саласындағы құзыреттілік салаларын айқын ажыратудың болмауы,

экстремистік қызмет субъектілерінің қызметіне қатысты алдын алу іс-шараларының тиісті жүйесінің және деректер банкінің болмауын алдын ала анықтайды.

Украинада да, Ресейде де экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы проблемалардың арасында жоғары білікті кадрлардың тапшылығын, экстремизмнің ерте кезеңдерінде көрінуін алдын алуға мүмкіндік беретін талдаулық-болжамдық ақпараттың жоқтығын, басқа елдердің құқық қолдану тәжірибесі бойынша ақпараттың жеткіліксіздігін атап өту қажет.

Соның салдарынан, конституциялық құрылыс пен ұлттық мемлекеттілік негіздерінің өміршеңдігін қамтамасыз етуге, Украина мен Ресейдің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп-қатерлерге қарсы тұруға тиісті мемлекеттің уәкілетті органдары экстремизмнің алдын алу жөніндегі өз қызметін ақпараттық қамтамасыз етудің жеткіліксіз проблемаларымен, экстремизм көріністерін оқшаулау жөніндегі іс-шараларды жоспарлау және жүргізу кезінде үйлестіру мен өзара іс-қимылдың бұзылуымен бетпе-бет келеді. Аталған проблемаларды шешу ең алдымен мемлекеттің экстремизмнің алдын алу жөніндегі қызметін реттейтін құқықтық базаны оңтайландыру және құқық қорғау органдары үшін кадрлар даярлау жүйесін жетілдіру, саяси экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы Украина мен Ресейдің мемлекетаралық ынтымақтастығын қарқындату арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

Берілген тармақты талдап қорытындылай келе, келесідей ұсыныстар мен тұжырымдарға келдік.

Қорытынды. Қаралып тұрған сұрақтың маңыздылығына бізбен зерттелген ТМД мемлекеттерінде қоғам үшін қауіпті болып келетін экстремизмге қанағаттанарлық дәрежеде тиісті және бірегей анықтамасы берілмеген. Экстремизмге қарсы іс-қимылдағы шетелдік заңнамалардың анализі көрсеткендей еліміздің нормаларымен салыстырғанда Қазақстан Республикасының қылмыстық-құқықтық жүйесінде экстремизммен байланысты қылмыстардың тобында экстремизм көріністерінде ұқсастықтары бар жақын тұрған көрші әрі ТМД-на мүше мемлекеттері заң шығарушыларының жұмыстарын қолдану қажет.

«Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы қорытындығ келдік.

Ресей Федерациясының, Өзбекстан Республикасының, Қырғыз Республикасының, Белорусь Республикасының, Украина Республикасының экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы заңнамаларын зерттеу мен талдау негізінде Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңына келесі өзгертулер мен толықтыруларды енгізу ұсынылады:

1-баптың 7-тармақшасын келесідей нұсқада:

Экстремистік материалдар – экстремистік қызметті жүзеге асыруға немесе мұндай қызметті жүзеге асыру қажеттілігін негіздеуге не жария ақтауға (қолдауға // мақұлдауға) жария түрде шақыратын, кез келген ақпарат тасымалдағыштағы таралуға жататын құжаттар немесе мәліметтер;

1-баптың 9-тармақшасын келесідей нұсқада:

Экстремистік ұйым – экстремистік қызметті жүзеге асырумен байланысты оның қызметі жою немесе оған шектеу қою туралы заңмен көзделген негіздер бойынша заң күшіне енген соттың шешімі қабылданған ұйым;

1-баптың мазмұнын келесі тармақшамен толықтыру:

Экстремистік қызмет

– Қазақстан Республикасының конституциялық құрылымының негіздерін күшпен өзгертуге, оның аумақтық тұтастылығы мен дербестігін бұзуға;

– билікті күшпен басып алуға немесе иеленуге;

– заңсыз әскери қарулы құрылымдар құруға немесе олардың жұмысына қатысуға;

– террористік қызметті жүзеге асыруға;

– күш қолданумен немесе зорлық-қомбылыққа жария шақырумен байланысты ұлттық, нәсілдік, этникалық немесе діни алауыздықты қоздыруға;

– қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қауіп төндіретін мазмұндағы материалдарды дайындауға, сақтауға, таратуға немесе көрсетуге;

– экстремистік ұйымдардың атрибутикалары мен белгілерін дайындауға, сақтауға, таратуға немесе көрсетуге;

– саяси, идеологиялық, нәсілдік, ұлттық, этникалық немесе діни жеккөрушілік немесе қандай да бір әлеуметтік топтарға қатысты алауыздық ниеттері бойынша жаппай тәртіпсіздіктерді жүзеге асыруға;

– жоғарыда аталған әрекеттерді жүзеге асыруға жария түрде шақыруға – бағытталған әрекеттерді жоспарлау, ұйымдастыру, дайындау немесе жасау қызметі.

4-баптың 2-тармағын келесі тармақшамен толықтыру:

- экстремистік қызметті жүзеге асырғаны үшін жазаның еріксіздігі.

«Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңын келесі мазмұнда қосымша баппен толықтыру:

Экстремизмге қарсы іс-қимылды жүзеге асыру субъектілері:

- 1) діни қызмет саласында мемлекеттік реттеуді жүзеге асыратын мемлекеттік орган;
- 2) бұқаралық ақпарат құралдары істері жөніндегі уәкілетті орган;
- 3) білім саласындағы орталық атқарушы орган;
- 4) Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік органдары;
- 5) Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары;
- 6) облыстардың (республикалық маңызы бар қалалардың, астананың), аудандардың (облыстық маңызы бар қалалардың) жергілікті атқарушы органдары;
- 7) сыртқы барлау субъектілері.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы: Шанхай конвенциясы 15 маусым 2001 жыл // Tengri news. – (www.tengrinews.kz).

2. О противодействии экстремизму модельный закон от 14 мая 2009 г. №32-9 // Законодательство стран СНГ – URL: base.sprinform.ru.

3. Об утверждении Порядка определения списка государств (территорий), предположительно участвующих в легализации денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем, финансировании терроризма, поддержке транснациональной организованной преступности, а также вооруженного сепаратизма, экстремизма и наемничества, незаконном обороте наркотических средств или психотропных веществ, не требующих раскрытия идентификационных сведений при ведении финансовых операций: Постановление Кабинета Министров Азербайджанской Республики.

4. О противодействии экстремистской деятельности: федеральный закон Российской Федерации от 25 июля 2002 г. № 114-ФЗ. – М.: Инфра-М., 2022.

5. О противодействии экстремизму: закон Республики Беларусь от 4 января 2007 г. № 203-3 [Электронный ресурс] // Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь – <http://www.pravo.by> .

6. О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием государственного управления в области противодействия экстремизму: федеральный закон Российской Федерации от 24 июля 2007 г. № 211-ФЗ.

7. О противодействии экстремистской деятельности [Текст]: закон Республики Молдова от 21 февраля 2003 г. № 54-XV [Электронный ресурс] – URL: <http://base.spinform.ru/show>.

8. Стратегия противодействия экстремизму в Российской Федерации до 2025 года // Управа района Сокол города Москвы [Электронный ресурс]. URL://<https://sokol.mos.ru/anti-terror/the-strategy-for-counter-extremism-in-russia-to-2025.php>.

9. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020: Указ Президента РФ от 12.05.2009 №537 (ред. от 01.07.2014) // СЗ РФ. – 2009. – №20.

10. Криминология: учебник / под ред. В.Н.Кудрявцева и В.Э.Эминова. 4-е изд., перераб. доп. – М.: Норма, 2009.

11. Концепция общественной безопасности в Российской Федерации: утверждена Президентом РФ 14.11.2-13 № Пр-2685. [Электронный ресурс]. – URL:<http://www.kremlin.ru>

12. О некоторых вопросах Министерства внутренних дел Российской Федерации: Указ Президента РФ от 06.09.2008 №1316 (ред. От 05.09.2011)// СЗ РФ. – 2015. – 20 апреля. – №16.

13. Васильевич, Г.А. Законодательство и практика противодействия экстремизму в Республике Беларусь//Модель общества и национальная безопасность Матер. межд. научно-практической

конференции. 5 февраля 2010 г. Калининград: Калининградский юридический институт МВД России. 2010. – 16-24 с. [Электронный ресурс]. – URL: <https://law.bsu.by>.

14. Кыргызстан не сдает позиции в борьбе с терроризмом [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.terror.kz/ru/article/view?id=161>

15. О противодействии экстремистской деятельности: Закон Кыргызской Республики от 17.08.2005 // Эркинтоо. – 2005. – 19 августа.

16. Гурунов, О.Н., Жээнбеков, Э.Т. Деятельность органов внутренних дел по противодействию религиозному экстремизму [Текст]: Учебно-методическое пособие для сотрудников ОВД Кыргызской Республики / О.Н.Гурунов, Э.Т. Жээнбеков, Б. – 2008. – 62 с.

17. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.podrobno.uz/cat/politic/ekspert-rasskazal-kak-v-uzbekis>.

18. Национальная база данных ДНК будет создана в Узбекистане / Информационное агентство «REGNUM» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://regnum.ru/news/1596759.html>.

19. Романовская, О.В. Генетическое консультирование в семейном праве / О.В. Романовская // Гражданин и право. – 2014. – № 12. – С. 71-80.

20. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003. №964-IV: за станом на 13.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

21. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 №2229-ХІІ: редакція від 09.06.2013, підстава 224-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

22. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 №2135-ХІІ: редакція від 02.12.2012, підстава 5463-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

23. Конституція України: тлумачення від 29.05.2013, підстава v 002p 710-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

24. Закон України «Про міліцію» від 20.12.1990, №565-ХІІ: редакція від 09.06.2013, підстава 224-18, 245-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12/page>.

25. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000, №1835-ІІІ: редакція від 01.08.2003, підстава 662-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.

Автор туралы мәліметтер

Сейлханова С. А. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы Академиясының Қылмыстық құқық және криминология кафедрасының бастығы, з.ғ.к., полиция полковнигі.

Сейлханова С.А. - начальник кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, к.ю.н., полковник полиции.

Sailkhanova S.A. - Head of the Department of Criminal Law and Criminology at the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Ph.D. in Law, Police Colonel.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ**

**УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINALISTICS, OPERATIONAL
INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

С.А. Едресов¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева,
Костанай, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ КЛАССИФИКАЦИИ ВИДОВ ЗАВИСИМОГО ПОЛОЖЕНИЯ ПОТЕРПЕВШЕГО И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

Научная статья рассматривает вопросы классификации видов зависимого положения потерпевшего и их значимость для участия в уголовном судопроизводстве. Автор анализирует сущность и особенности различных типов зависимости, таких как физическая, эмоциональная, экономическая, социально производная и социальная, а также их поведение и воздействие на жертву, на человека, его действия и общество в целом. В статье обсуждаются методы классификации, используемые специалистами в области права и психологии для определения степени зависимости потерпевшего, а также выявления факторов, способствующих установлению таких видов зависимости. Подчеркивается важность правильного определения и классификации зависимости для эффективной помощи пострадавшим и принятия эффективных мер по их правовой защите и восстановлению. В конечном итоге, статья выделяет значение понимания и учета различных видов зависимости для правовой защиты последних в ходе уголовного судопроизводства. Автор пришел к выводу что, разграничение видов уголовно-правовой и уголовно-процессуальной зависимости и их классификация позволит правоохранительным органам более полно, всесторонне и в рамках закона осуществлять производство по расследуемым уголовным делам рассматриваемой категории, что, в свою очередь, укрепит процессуальный статус зависимого потерпевшего в сторону максимального обеспечения реализации прав и защиты его законных интересов. Автор считает что, на первоначальном этапе расследования следует установить и дать правовую оценку обстоятельствам, характеризующим наличие зависимого положения потерпевшего.

Ключевые слова: потерпевший, зависимость от виновного, материальная зависимость, харасмент, иная зависимость.

Жәбірленушінің тәуелді жағдайының түрлерін жіктеу ерекшеліктері және олардың маңызы

Ғылыми мақала жәбірленушінің тәуелді жағдайының түрлерін жіктеу мәселелерін және олардың қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысу үшін маңыздылығын қарастырады. Автор физикалық, эмоционалдық, экономикалық, әлеуметтік туынды және әлеуметтік сияқты тәуелділіктің әртүрлі түрлерінің мәні мен ерекшеліктерін, сондай-ақ олардың мінез-құлқы мен жәбірленушіге, адамға, оның іс-әрекетіне және жалпы қоғамға әсерін талдайды. Мақалада құқық және психология мамандары жәбірленушінің тәуелділік дәрежесін анықтау үшін қолданатын жіктеу әдістері, сондай-ақ тәуелділіктің осындай түрлерін анықтауға ықпал ететін факторларды анықтау талқыланады. Зардап шеккендерге тиімді көмек көрсету және оларды құқықтық қорғау мен қалпына келтіру бойынша тиімді шаралар қабылдау үшін тәуелділікті дұрыс анықтау мен жіктеудің маңыздылығы атап өтіледі. Сайып келгенде, мақала қылмыстық сот ісін жүргізу барысында соңғысын құқықтық қорғау үшін тәуелділіктің әртүрлі түрлерін түсіну мен есепке алудың маңыздылығын көрсетеді. Автор қылмыстық-құқықтық және қылмыстық процестік тәуелділігінің түрлерін ажырату және оларды жіктеу құқық қорғау органдарына қаралатын санаттағы тергеліп жатқан қылмыстық істер бойынша іс жүргізуді неғұрлым толық, жан-жақты және заң шеңберінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде тәуелді жәбірленушінің құқықтарын іске асыруды барынша қамтамасыз ету және

оның заңды құқықтарын қорғау жағына қарай іс жүргізу мәртебесін нығайтады деген қорытындыға келді мүдделер. Автор тергеудің бастапқы кезеңінде жәбірленушінің тәуелді жағдайының болуын сипаттайтын жағдайларды анықтау және құқықтық бағалау қажет деп санайды.

Түйінді сөздер: жәбірленуші, кінәліге тәуелділік, материалдық тәуелділік, харасмент, басқа тәуелділік.

Features of the classification of types of dependent position of the victim and their significance

The scientific article examines the classification of the types of dependent position of the victim and their importance for participation in criminal proceedings. The author analyzes the essence and features of various types of addiction, such as physical, emotional, economic, socially derivative and social, as well as their behavior and impact on the victim, on the person, his actions and society as a whole. The article discusses the classification methods used by experts in the field of law and psychology to determine the degree of dependence of the victim, as well as to identify factors contributing to the establishment of such types of dependence. The importance of the correct definition and classification of dependence is emphasized in order to effectively help victims and take effective measures for their legal protection and recovery. Ultimately, the article highlights the importance of understanding and taking into account various types of dependence for the legal protection of the latter during criminal proceedings. The author came to the conclusion that the differentiation of types of criminal law and criminal procedure dependence and their classification will allow law enforcement agencies to more fully, comprehensively and within the framework of the law to carry out proceedings in criminal cases under investigation in this category, which, in turn, will strengthen the procedural status of the dependent victim in the direction of maximizing the realization of rights and protection of his legitimate interests. The author believes that, at the initial stage of the investigation, it is necessary to establish and give a legal assessment of the circumstances characterizing the existence of a dependent position of the victim.

Keywords: victim, dependence on the perpetrator, material dependence, harassment, other dependence.

Введение. Практически во всех отраслях современной юридической науки и практики, которые касаются уголовного процесса, важное место занимает деление исследуемых объектов на группы в зависимости от их отличительных признаков, отличающих их от других подобных объектов. В соответствии с мнением П.А. Лупинской, процедуры классификации являются инструментом для выделения из совокупности материальных образований, понятий и концепций отдельных, качественно определенных предметов. Необходимо отметить, что основой классификации является признак, который является наиболее важным для того, чтобы обеспечить устойчивость и постоянство каждого из её звеньев в системе членов классификации. [1, с. 167]. В процессе составления классификации видов зависимости, которые могут возникнуть в ходе расследования уголовных дел, мы руководствовались именно этим подходом.

Исходя из теоретического смысла, классификации видов зависимости являются основой системного подхода к исследуемым объектам. Это является общепризнанным фактом. Практическое же значение классификации видов зависимости определяется тем, что она предопределяет не только уголовно-правовые особенности указанного состояния, влияющие на правильную квалификацию совершенного преступного деяния, но и позволяет создать для потерпевших дополнительные гарантии прав личности от влияния зависимости на процессуальный статус лиц, участвующих в расследовании. При классификации следует стремиться к тому, чтобы обеспечить всестороннее, полное и объективное исследование всех обстоятельств дела. Это позволит привести в систему совокупность собранных доказательств

наличия зависимости и определить те виды зависимого состояния, которые не нуждаются в применении специальных процессуальных процедур в ходе расследования.

В процессе рассмотрения вопроса об участии в расследовании потерпевших, которые находятся в зависимости от виновного лица, следует отметить ряд особенностей, которые позволяют отнести такие преступления к отдельной категории. В первую очередь - это пассивность потерпевшего, который в силу объективных или субъективных причин, чаще всего не заинтересован в установлении всех обстоятельств расследуемого события и, в этой связи, не побуждающий органы уголовного преследования к созданию условий для быстрого и полного раскрытия, расследования и рассмотрения находящегося в их производстве уголовного дела. Это положение способствует и отсутствию каких-либо рекомендаций в области методики расследования преступлений, совершенных с использованием зависимости потерпевшего от виновного лица. Это является очевидной причиной, по которой процесс расследования в отношении данной категории уголовных дел имеет ряд затруднений и требует проведения научных исследований.

Методы. Методологической базой исследования является диалектический метод научного познания объективной действительности и базирующиеся на нем общенаучные методы эмпирического и теоретического познания: исторический, формально-логический, сравнительно-правовой, статистический, системно-структурный, а также конкретно-социологические методы исследования.

Основная часть. В связи с этим, необходимо отметить, что обстоятельства о нахождении потерпевшего в зависимости от виновного могут быть обнаружены на любой стадии расследования уголовного дела. Однако целесообразным является то, чтобы они были установлены в момент предъявления обвинения, для того, чтобы впоследствии, по причине ошибок следователя, не было необходимости снова обращаться к формулированию или повторному предъявлению обвинения. Практика проведения расследования преступлений, совершенных в отношении зависимого лица, показывает то, что следователи (органы дознания) не предпринимают усилий для выяснения причин и обстоятельств, которые могли бы подтвердить зависимость пострадавшего от виновного или его наличие. Нередки случаи, когда следователь сталкивается с трудностями на начальном этапе расследования, когда ему приходится решать ряд вопросов, которые имеют отношение к специфическим аспектам.

Прежде всего, им следует выяснить:

- совершено ли преступление с использованием зависимого положения потерпевшего;
- что послужило причиной зависимости;
- находился ли потерпевший в зависимом положении до совершения преступления;
- явилось ли зависимое положение потерпевшего результатом действий виновного в ходе предварительного расследования;
- как может повлиять состояние зависимости на достоверность получаемой от этого лица информации.

После этого следует установить:

- состояние потерпевшего и его способность самостоятельно участвовать в ходе производства следственных действий;
- способы воздействия на потерпевшего со стороны виновного;
- в чем проявилась зависимость действий потерпевшего от виновного в ходе расследования (отказался от дачи показаний, дал ложные показания или написал ходатайство о не привлечении виновного к ответственности и т. п.).

Данный вопрос поможет следователю в дальнейшем найти ответы на поставленные вопросы:

1. Произвести полное и объективное исследование полученных данных, а также дать правовую оценку действиям виновного лица.

2. Установить и прописать в обвинении конкретные обстоятельства, которые могут повлиять на степень тяжести вины обвиняемого.

3. Точнее определить полный объем причиненного ущерба (моральный, физический, материальный).

4. Решить вопрос о необходимости назначения психологической экспертизы для того, чтобы установить склонность потерпевшего ко лжи; подверженность потерпевшего чужому мнению (влиянию); психическое состояние потерпевшего на момент расследования.

5. Решить вопрос о своевременном допуске к участию в деле представителя потерпевшего (законный представитель, адвокат-представитель).

6. Решить вопрос об участии в производстве отдельных следственных действий специалистов.

7. Определить тактику производства следственных действий исходя из степени и вида зависимости потерпевшего.

8. Своевременно применить меры по обеспечению личной безопасности потерпевшего и его близких согласно положению, предусмотренного ст. 97 УПК РК.

9. Создать условия для полноценной реализации зависимым потерпевшим предусмотренных законом полномочий.

При этом необходимо понимать, что уголовно-правовая зависимость всегда подразумевает для потерпевшего возможность выбора альтернативы: в соответствии с действующим законодательством, следователь должен решать, как поступить в сложившейся ситуации: следовать воле обвиняемого и тем самым избегать разглашения нежелательных для него сведений или наступления негативных последствий невыполнения его требований..

Существует мнение, что поведение потерпевшего в большинстве случаев зависит от его личностных особенностей и поэтому для определения возможных путей его поведения в ходе расследования, следует руководствоваться положениями виктимологии, которая, по определению Л.В. Франка, является учением о жертве, которое изучает личность человека. [2, 4].

Процесс виктимологического анализа представляет собой деятельность следователя по сбору, анализу и оценке данных о личности преступника с целью выявления его связей, особенностей поведения и отношений с потерпевшим. Это дает возможность определения наиболее эффективных тактических приемов при выполнении следственных и розыскных действий, а также осуществление иных операций расследования, которые способствуют успешному разрешению уголовного дела. [3].

А. Дулов считает, что виктимологический анализ является неотъемлемой частью криминалистического анализа преступлений [4, 3-9].

Согласно М.О. Быкову, тесная связь между криминалистическим и виктимологическим анализом обусловлена отношениями взаимного влияния поведения преступника и потерпевшего при совершении преступления; а также общностью задач, которые решаются в процессе расследования преступлений [5, 26 - 31].

Важность использования виктимологического анализа для расследования преступлений в отношении лиц, находящихся в состоянии зависимости от виновного, определяется тем, что преступления данной категории носят «отношенческий» характер (что вытекает из определения зависимости лица от виновного) и именно по этой причине представляют особый интерес для виктимологии. Л.В. Франк, анализируя истязания, пришел к выводу о том, что между жертвами и злоумышленниками существует тесная связь, которая является постоянной и крепкой, даже если она иллюзорна или же имеет место быть в виде мнимой зависимости. Он также выделяет следующие виды уголовно-правовой зависимости. Во-первых, чисто материальная, во-вторых, жилищная, в-третьих, зависимость сексуального характера. Есть зависимость, которая является иллюзорной и проявляется в страхе перед общественным мнением, которое находится в непосредственной близости, а также в страхе быть отвергнутым обществом, что может привести к психологическому дискомфорту. В данном случае он подчеркивает сложность отношений между жертвой и правонарушителем, которые не прекращаются даже в период проведения досудебного расследования [2].

На наш взгляд, представленный перечень включает в себя не все виды уголовно-правовой зависимости. В ряде случаев нормы уголовного права могут включать в себя иные виды зависимости потерпевшего от обвиняемого. Например, материальная, служебная и иная зависимость [6]. В процессе анализа действующего законодательства, посвященного рассматриваемым вопросам, можно заметить наличие других видов зависимости. В частности, следует различать такие типы зависимого положения как:

- служебная или административная зависимость, связанная с подчиненностью одного лица другому (например, преступления против интересов государственной службы, воинские преступления и т. д.);
- психологическая зависимость (вовлечение несовершеннолетнего в преступную деятельность, совершение преступления с использованием беспомощного состояния потерпевшего и т. д.);
- криминальная зависимость (терроризм, захват заложника, преступления против здоровья населения и нравственности и т. д.);
- иная зависимость (неосторожные преступления).

Для того чтобы правильно сформулировать обвинение и квалифицировать правонарушение, важно различать такие виды зависимости. Поскольку полнота, объективность и всесторонность расследования преступных деяний, совершенных с использованием зависимого положения потерпевшего, достигается лишь в результате выяснения всех вопросов, относящихся к жертве преступления, и установления обстоятельств, образующих ту или иную зависимость.

В качестве примера, можно привести зависимость от обвиняемого в виде определенных отношений, которые основаны на материальных ценностях (большая задолженность, отсутствие иного заработка и т. д.). И даже если временные рамки не имеют никакого значения, они все равно будут иметь значение для получения материальных благ со стороны виновного (до совершения преступления или уже в ходе расследования уголовного дела), такая зависимость предусматривает обязательства (дача ложных показаний, утаивание некоторых обстоятельств, имеющих значение для квалификации, отказ от данного ранее заявления), определяющие избранную потерпевшим линию поведения. По наблюдениям практика показывает, что чаще всего это является материальной зависимостью, которая основана на отношениях между супругами, родителями и детьми.

Не смотря на разницу в материальном уровне, служебная зависимость основана на отношениях подчиненности и взаимного уважения [7, 25]. Если рассматривать вопрос о том, как происходит служебная зависимость, то она не предполагает нахождения зависимого лица в подчинении у одного человека, а скорее всего базируется на иерархии и способности одного лица влиять на деятельность другого. Служебная зависимость потерпевшего от виновного, как таковая, чаще всего встречается в ходе совершения половых преступлений.

Современные психологи отмечают, что за последние несколько лет в человеческом обществе произошли изменения в устоявшейся иерархии базовых социальных ценностей. Первое место заняли инициатива, независимость и самостоятельность. В то же время такие ценности, как законность, следование традициям и самопожертвование, стали менее значимы [8, 9]. Использование властной мотивации и действий является средством снижения или блокирования потребностей в свободе и независимости, своеобразным напоминанием о необходимости соблюдения требуемой дистанции в общении с руководителем, выполнения его предписаний без соперничества, оговорок и т. п.

Приняв американский деловой стиль общения, основанный на ценностях равенства и партнерства между руководителем и подчиненным, казахстанские организации, основанные на иерархии, также получили в качестве результата моббинг. Для совершения преступлений в отношении отдельных работников, чаще всего используются отношения моббинга. Именно они являются основой для того, чтобы ставить в зависимое положение отдельных сотрудников компании.

Зарубежными учеными-психологами определен также термин «харрасмент» [9], т. е. действия начальника с использованием иерархии служебного положения по отношению к подчиненной, понуждающие последнюю к действиям сексуального характера, без предварительного на то согласия. Многие жертвы харрасмента просто не решаются подать заявление о надругательстве. В данной ситуации мы полагаем, что здесь имеет место быть служебная зависимость жертвы преступления от виновного лица. Научные работники США для того, чтобы зафиксировать харрасмент, предложили проводить инструктажи сотрудников кадров своих будущих сотрудников (особенно это относится к представительницам женского пола) и объяснять им значение термина «харрасмент». Ими же разработаны рекомендации по его выявлению в целях дальнейшего обращения в полицию. Так, в частности, предлагается: написать агрессору письмо с требованием прекратить сексуальные домогательства, оставив себе копию и почтовую квитанцию; сообщить о проблемах на работе друзьям и вышестоящему начальству; зафиксировать время, место и свидетелей харрасмента; обратиться к психиатру и сохранить счет о лечении. На наш взгляд, указанная практика применима и в пределах РК, поскольку результаты данных мероприятий могут в последующем выступить в качестве доказательств наличия уголовно-правовой зависимости, облегчив процесс доказывания на предварительном следствии или в суде.

Помимо сексуальных притязаний существуют и иные виды служебной зависимости, такие как:

– требование денежного вознаграждения, то есть каких-либо материальных средств за подъем по служебной лестнице либо увольнение. К примеру, в России был выявлен ряд случаев, когда предприниматели путем шантажа увольнением заставляли подчиненных получать кредиты в банках под собственное имя, с учетом того, что в последующем сам подчиненный расплатится с долгом;

– требование совершения различных противоправных действий (часто даже преступных), аморальных поступков [10, 192].

Самой распространенной формой зависимости является зависимость, основанная на брачно-семейных отношениях. Часто такую зависимость путают с материальной зависимостью. Данная форма зависимости в отличие от материальной зависимости (которая основана на материально-ценностных отношениях) может быть основана на законах РК о браке и семье, а также не исключено ее существование на морали и религиозных убеждениях.

Таким образом, уже на первоначальном этапе расследования следует установить и дать правовую оценку обстоятельствам, характеризующим наличие зависимого положения потерпевшего. К ним, на наш взгляд, можно отнести следующие:

1) обстоятельства, характеризующие потерпевшего с точки зрения его подверженности влиянию извне и возможности избежать такого воздействия;

2) обстоятельства совершения преступления и его криминалистическая характеристика;

3) обстоятельства, указывающие на наличие причинной связи между наступившими для потерпевшего преступными последствиями и действиями виновного лица;

4) обстоятельства, определяющие возможную модель поведения потерпевшего, находящегося в зависимости от виновного в процессе производства расследования.

Выяснение данных обстоятельств позволит следователю (органу дознания) правильно ответить на следующие вопросы:

– совершено ли преступление в отношении лица, находившегося в зависимом положении;

– как данные обстоятельства найдут свое отражение в материалах уголовного дела и, в частности, при установлении статуса потерпевшего и при формулировке обвинения;

– каков объем процессуальных гарантий необходим для ограждения потерпевшего, находящегося в зависимом положении, от воздействия со стороны обвиняемого в процессе расследования;

– нужны ли дополнительные меры по обеспечению безопасности потерпевшего, находящегося в зависимом положении.

Между тем возникает вопрос: «К какому типу потерпевших относятся лица, находящиеся в зависимости от виновного?». В данной ситуации В.С Бурданова выделяет три типа потерпевших:

- добросовестно активный потерпевший (активно сотрудничает со следствием, заинтересован в наказании виновного);
- неактивно добросовестный потерпевший (такой потерпевший дает полные и правдивые показания, заслуживающие доверия, но ведет на следствии пассивно);
- неустойчивые потерпевшие [11, 5].

С нашей точки зрения, зависимые потерпевшие относятся к третьему типу. Поскольку именно неустойчивость, как признак, характерный для представителей этой группы, проявляется в склонности к пересмотру данных ранее показаний и утаиванию некоторых событий преступления (в особенности, связанных с отношениями между ним и преступником). Объяснить это можно подверженностью влиянию активных групп, предрасположенностью потерпевшего к удовлетворению просьб или домогательств об изменении показаний со стороны обвиняемого, его родственников или друзей. «Изменение показаний может явиться результатом борьбы мотивов, т. к. с одной стороны, потерпевший заинтересован в привлечении обвиняемого к уголовной ответственности и его наказания, с другой — склонен простить обвиняемого, имея в виду перспективу дальнейших с ним отношений» [11, 18-19].

Поэтому, устанавливая факт зависимого положения потерпевшего от обвиняемого, следует использовать такой тактический прием, как «реставрация образа жизни и поведения потерпевшего», суть которого состоит в том, что следователь собирает, скрупулезно исследует и систематизирует данные о поведении потерпевшего в период, предшествовавший преступлению [5]. На основе полученных данных следователь избирает конкретную тактику допроса, как следственного действия, позволяющего установить мотивацию поведения потерпевшего по отношению к обвиняемому в ходе производства расследования.

Закключение. Исходя из выше изложенного считаем что, разграничение видов уголовно-правовой и уголовно-процессуальной зависимости и их классификация позволит правоохранительным органам более полно, всесторонне и в рамках закона осуществлять производство по расследуемым уголовным делам рассматриваемой категории, что, в свою очередь, укрепит процессуальный статус зависимого потерпевшего в сторону максимального обеспечения реализации прав и защиты его законных интересов.

Предлагаем, классификацию видов зависимости потерпевшего можно проводить по следующим основаниям:

1. По отношению к субъектам расследования:
 - прямая (зависимость от обвиняемого);
 - косвенная (зависимость от решений органов, ведущих уголовный процесс).
2. По отношению к категории преступления:
 - семейная или родственная;
 - служебная или административная;
 - психологическая;
 - материальная;
 - криминальная;
 - иная.
3. По объему предусмотренных законом уголовно-процессуальных гарантий:
 - сопряженные с дополнительными гарантиями обеспечения прав и законных интересов личности;
 - без дополнительных гарантий обеспечения прав и законных интересов личности.

Исходя из предложенной классификации, можно сформулировать общее и для уголовного и для уголовно-процессуального права понятие «зависимость потерпевшего» как длящееся добровольное исполнение воли другого лица, в силу объективных либо субъективных причин не позволяющее при производстве расследования действовать по

своему усмотрению и выходить за рамки установленных предписаний или ограничений вследствие обоснованной вероятности наступления нежелательных, негативных последствий. И было бы целесообразно включить данное понятие в статью 3 УК Республики Казахстан.

Список использованных источников

1. Уголовный процесс под ред. Лупинской П.А. М., 1995. - 167 с.
2. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии, Душамбэ, 1977. - 237 с.
3. Шиканов В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса, Иркутск, 1978. – 175 с.
4. Дулов А.В. К вопросу о криминалистическом анализе преступления. - М.1977. – 277 с.
5. Быков В.М., О возможностях использования виктимологического анализа при расследовании преступления. - Ташкент, 1978. - 128 с.
6. Борчашвили И.Ш. Комментарий к уголовному кодексу Республики Казахстан. - Алматы «Жеті жарғы», 2015. - 1120 с.;
7. Арямов А.А., уголовно правовая категория зависимость: дис. к.ю.н. - Сведловск, 1990.- 151 с.
8. Бельская Е.Г., Деминов Л.И. Психологические последствия использования мотивации принуждения современным руководителем // Личность и общество. Кострома, 2000. - 349 с.
9. Стэнли Бинт. Вы не нуждаетесь в мужских атрибутах, чтобы действовать по-мужски. Пособие для менеджеров //Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000387> (дата обращения: 10.01.2024)
10. Досыбеков Н.С., Калиеков Е.М., Токсанова М.Б. Социально-психологический аспект проблемы противоправного поведения несовершеннолетних // Ученые труды Алматинской академии МВД РК. - №1 (74). – 2023. - 478 с.
11. Бурданова В.С., Быков В.М., Виктимологические аспекты криминалистики. - Ташкент, 1981. - 168 с.

Сведения об авторе

Едресов С.А. – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының бастығы, полиция полковнигі.

Едресов С.А. - начальник кафедры уголовного процесса и криминалистики Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, полковник полиции.

Yedressov S. - Head of the Department of Criminal Process and Criminalistics of the Kostanai academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, lieutenant colonel of police.

T. Korzhumbayeva¹

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after Makan Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

ON THE ISSUE OF THE CURRENT STATE OF PROBLEMS IN THE METHODOLOGY OF CRIME INVESTIGATION

The current state of crime requires the theory a rapid response to the challenges of the criminal world and develop effective forensic techniques, and practice requires the adoption, implementation, and their usage. As a set of scientific typologies, private forensic techniques offer the most effective algorithm of the actions of the investigator. This property makes the recommendations they give on the disclosure and investigation of crimes the most effective in terms of their practical application. Each crime has individual characteristics, however all types within a particular group or a specific category of crime also share a certain set of common features, which allows us, based on the commons of the crime, to determine the specifics of the initial pre-trial investigation, identify typical scenarios, determine the nature and objectives of initial and subsequent investigative actions and operational-search measures, prevention, both general and special. The forensic investigation methodology contains recommendations aimed at a favorable way of investigating a criminal case, but at the same time, the methodology cannot predict all the points that may arise in a particular case. In this regard, the final decision on the choice of methodology in accordance with the type of crime, the presence of participants in the criminal process and the specificity of the criminal case is assigned to the person conducting the investigation of the criminal case. For the processing of previous forensic methods for investigating crimes and the creation of new forensic investigation techniques to be sufficiently successful, they must comply with several principles that will contribute both to the organization of rational work on criminal cases and respect to the observance of the rights and lawful interests of the citizens.

Keywords: investigation, disclosure, investigator, criminology, forensic methodology, principles, planning.

К вопросу о современном состоянии проблем методики расследования преступлений

Современное состояние преступности требует от теории быстрого реагирования на вызовы преступного мира и разработки действенных криминалистических методик, а от практики принятие, внедрение и использования их. Выступая комплексом типизированных научных советов, частные криминалистические методики предлагают наиболее действенный алгоритм действий следователя. Это свойство делает данные ими рекомендации по раскрытию и расследованию преступлений наиболее результативными с точки зрения их практического применения. Каждое преступление имеет индивидуальные особенности, но тем не менее все виды одной группы или вида преступлений имеют и определенный комплекс общих черт, что позволяет, исходя из общих признаков преступления одного вида, определить особенности начала досудебного расследования, выявить типичные версии, определить характер и задачи первоначальных и последующих следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, профилактику, как общую так и специальную. Криминалистическая методика расследования содержит рекомендации, направленные на благоприятный способ расследования уголовного дела, но при этом методика не может спрогнозировать все моменты, которые могут возникнуть в конкретном случае. В связи с чем, конечное решение

по выбору методики в соответствии с видом преступления, наличия участников уголовного процесса и специфики уголовного дела, возлагается на лицо осуществляющее расследование по уголовному делу. Для того чтобы переработка прежних и создание новых криминалистических методик расследования преступлений были достаточно успешными, они должны соответствовать ряду принципов, которые будут способствовать организации рациональной работы по уголовным делам и соблюдению прав и законных интересов граждан.

Ключевые слова: расследование, раскрытие, следователь, криминалистика, криминалистическая методика, принципы, планирование.

Қылмыстарды тергеу әдістемелері мәселелерінің қазіргі жағдайы туралы сұраққа

Қылмыстың тергеудің қазіргі уақыттағы жағдайы қылмыстық әлемнің сын-қатерлеріне тез әрекет ету үшін теориядан криминалистикалық әдістерді әзірлеуді талап етсе, тәжірибеден оларды қабылдау, енгізу және қолдануды талап етеді. Ғылыми кеңестер кешенінде жеке криминалистикалық әдістер тергеушінің әрекетінің ең тиімді алгоритмін ұсынып отыр. Бұл олардың қылмыстарды ашу және тергеу бойынша берген ұсыныстарын іс жүзінде қолдану тұрғысынан ең тиімді етеді. Қылмыстың жеке белгілері болады, бірақ соған қарамастан бір топтың барлық түрлері немесе қылмыс түрлері бір қылмыстың жалпы белгілеріне сүйене отырып, белгілі бір ортақ белгілердің жиынтығына ие болады. Осы түрдегі қылмыстар туралы сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталу ерекшеліктерін анықтау, осы қылмыстарды тергеу кезінде туындайтын типтік нұсқаларды анықтау, бастапқы және кейінгі тергеу әрекеттері мен жедел-іздігі іс-шараларының сипаты мен міндеттерін айқындау, алдын алу, жалпы және арнайы екені қарастырылады. Тергеудің криминалистикалық әдістемесінде қылмыстық істі тергеудің қолайлы әдісіне бағытталған ұсыныстар қамтиды, бірақ бұл әдістеме нақты жағдайда туындауы мүмкін барлық жағдайларды болжай алмайды. Осыған байланысты, қылмыс түріне, қылмыстық процеске қатысушылардың болуына және қылмыстық істің ерекшелігіне сәйкес әдістемені таңдау жөніндегі түпкілікті шешім қылмыстық іс бойынша тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамға жүктеледі. Ескі әдістерді өңдеу және қылмыстарды тергеудің жаңа криминалистикалық әдістерін жасау жеткілікті нәтижелі болуы үшін олар қылмыстық істер бойынша ұтымды жұмысты ұйымдастыруға ықпал ететін бірқатар принциптерге сәйкес келуі керек.

Түйінді сөздер: тергеу, ашу, тергеуші, криминалистика, криминалистикалық әдістеме, принциптері, жоспарлау.

Introduction. All developed investigative techniques are put into practice through the publication of scientific papers, methodological recommendations, textbooks, monographs. Such efforts are aimed at assisting investigators, interrogators, operatives, and criminologists. Overall, all these measures are perceived kindly by practitioners and are undoubtedly used in the investigation of certain categories of criminal offenses. In addition, practitioners are constantly searching for modern methods of disclosure and investigation, despite the developed methods of investigation and disclosure of crimes. Currently, there are a plenty of developments on the methodology of crime investigation of different groups or types, but they also quickly become outdated and do not keep up with the constant change in methods, means and instruments of crime. Therefore, there is a constant shortage of methodological recommendations for the disclosure and investigations of criminal offenses.

Methods. In the process of writing the article, methods were used, namely: observation, analysis, formal legal, comparative legal, logical, statistical, analogy, expert assessment.

Discussion. The issues of crime investigation methodology have received a new impetus with the introduction of the concept of forensic characteristics as a structural element of the methodology.

First, the substantive aspect of the forensic characteristic itself, as well as the problem of the correlation of the forensic characteristic with the subject of proof, all this has become intensively developed. The prospects for the development of the direction itself did not cause and does not cause doubts, as the possibilities for optimizing the investigation process, and therefore automating the process of solving the tasks facing the investigator (court), immediately became obvious. However, up to present time, there is no consensus on the content of forensic characteristics.

It is necessary to note that the forensic characteristics in terms of contained data is significantly broader than the subject of proof. To some extent, forensic characteristics can also be considered as more detailed form of the subject of proof. Each crime should be examined through forensic characteristics of the crime since a complete study of the elements of a criminal offense will allow the development of a criminalistic methodology for investigating a crime.

In the modern understanding, the following elements belong to the content of the criminalistic characteristics of crimes: characteristics of typical initial information; a system of data on the methods of committing and concealing this type (category) of crimes and the typical consequences of their application; characteristics of the circumstances to be clarified and investigated in this category of cases, and typical versions; indications of the identity of a likely criminal, probable motives and the purpose of the crime, the identity of the likely victim and his characteristics; description of the circumstances typical for this type (kind) of crimes that contribute to its commission.

In other words, this characteristic represents a set of such typical forensic significant data about a crime that contribute to its disclosure and investigation. All this belongs to the number of the main elements of the forensic characteristics of crimes. In connection with each other, these elements contribute to the search for primary information for the formulating of the versions and detecting criminals who have committed a crime.

The analysis of individual components of the forensic characteristic, which is a general model of the commission of a crime and their synthesis in a generalized form allows the investigator, based on a general model, to understand the criminal event that occurred, specifying individual elements of the forensic characteristic to a specific crime event, which, in turn, will contribute to the formation of certain versions, the development of an investigation plan, the selection of necessary investigative and operational actions and, overall, the success of the investigation and disclosure of crimes.

Agreeing with G.A. Mozgovyh, it should be noted that "in order for the forensic characteristics of crimes to successfully fulfill its role and contribute to solving the most sophisticated crimes, it must reflect the realities of today, i.e., reflect the latest changes that have occurred in criminal practice. ... And the more promptly forensic science considers all the changes occurring in criminal practice, reflecting them in the forensic characteristics of crimes of the appropriate type, the more effective the role of criminalistics science in the fight against crime will be" [1, p. 17-18].

B.M. Nurgaliyev believes that the forensic characteristic is a system of data inherent in a particular type of crime, that contributes to the disclosure and investigation of crimes and having the greatest importance for the investigation process, determining the use of forensic techniques, techniques, and tools [2, p. 519].

Of course, the forensic characteristics does not contain recommendations for the investigator to make specific optimal tactical decisions in each situation. However, it allows, in conditions of insufficient evidentiary information, to operate with a significant amount of guiding information in determining the scope, sequence of investigative and other measures, and their interrelation.

The basis of the forensic characteristics is the forensic methodology, which is a detailed description of the crime [3, p. 372]. At the same time, when forming a methodology for investigating crimes, the main task is the scientific development of the foundations of the evidentiary process for a certain category of cases, techniques, and methods of collecting evidence for the investigated case. The implementation of these provisions is impossible without studying the process of evidence formation itself, which is largely specific and depends on the type or subtype of crime. Taking into account these data, the investigator from the very beginning of the investigation should have a clear idea of what traces formed by the actions of the person who committed the crime in each given investigated event could and should have remained at the crime scene, what is the specific content of

these traces, where they should have been localized, what changes they could have undergone and for what reasons. The main structural elements of the investigation are the object and target of a crime, goals, actions, and subjects of these actions [4].

Foreign scientists (Investigating Murder), (Introduction to criminal investigation) also emphasized the necessity of having methodology of investigating types and groups of crimes. In their opinion, the availability of these methodology equips the competent authorities with operationally significant information necessary for solving crimes [5;6].

Therefore, the forensic methodology of crime investigation, being part of the system of criminology, consists of general theoretical provisions, as well as practical recommendations which generally constitute a methodology for investigating specific groups or types of criminal offenses. We must adopt the formula "science, theory, practice" [7, p. 25].

In this regard, forensic investigation methodology has been developed to investigate cases of murder, theft, economic crimes, etc. At the same time, this does not exclude the creation of methodology for solving cases of a narrower category within the designated groups (for example, methodology for investigating criminal cases of negligent homicide, dismemberment homicide, homicides related to the disappearance of the victim, etc.).

The essential tasks of the forensic methodology include assessing a typical investigative situation, formulating general and specific versions, establishing the method of committing a crime, and identifying the victim and the perpetrator.

The forensic methodology of crime investigation includes the achievements of science, technology and tactics applied to the tasks of the criminal proceedings and the specifics of the investigation of specific types of criminal offenses.

The developed methods of disclosing, investigating, and preventing crimes are based on strict observance of the principles of the law, and involve the application of the most modern forensic techniques, the most effective methods of tactics for conducting individual investigative actions, and methodological approaches regarding the type or group of crimes, as well as conducting operational-search measures.

Therefore, the purpose of the forensic methodology for investigating any type of crime is to equip the pre-trial investigation authority with the latest, scientifically developed recommendations and methodological techniques aimed at improving the efficiency and quality of the investigative apparatus for the disclosure and investigation of crimes.

A professional approach to choosing a forensic methodology of crime investigation is based on advanced practices accumulated during the work of investigative and operational units, as well as on the modern achievements of legal sciences such as forensic science, operational-search activities, which enables law enforcement personnel to most effectively and promptly solve the tasks of rapid and complete disclosure of criminal offences, systematically organize investigations and contribute to the prevention of potential investigative and operational errors, and direct all efforts to a full and comprehensive investigation of all the circumstances of the criminal case.

However, applying the forensic investigation methodology, the investigator, the inquirer should remember that perhaps every type of crime may seem similar, it is not necessary to disregard the individuality of each criminal offense. Therefore, the pre-trial investigation body should not perceive the forensic investigation methodology of a type or group of crimes as a template of universally accepted set of measures, investigative and procedural actions that are aimed at solely at ensuring the smooth progress of the disclosure and investigation of the crime.

It should be remembered that the criminal law of the Republic of Kazakhstan, protecting and defending human rights and freedoms, affects their legal status to strengthen the legal position in society, thereby guaranteeing the normal development of the individual [8, p. 12].

The methodology crime investigation and the recommendations given to it, as well as the methods of investigation applied, should not violate the rights and freedoms of citizens. The final decision on the choice of methodology in accordance with the type of crime, the presence of participants in the criminal process and the specific of the criminal case is entrusted to the investigator (inquirer).

That is why all the actions of the investigator must comply with the principles of criminal case investigation.

The principle (Latin principium – the basis, the origin) is the basic initial point of theory, doctrine, science, the guiding idea, basic rule of behavior, activity [9, p. 51].

Principles are guiding ideas that are a mandatory guideline for the tasks and content of corresponding activities [10, p. 83].

The principle is the basic, initial position of science, doctrine [11, p.547], that is, the fundamental position.

Thus, we consider the principles to be the fundamental principles of any branch of science, the presence of which is mandatory. Undoubtedly, the pre-trial investigation authority, having chosen the investigation methodology, should not forget about the principles of work.

The principles accompany every branch of law and are an integral part. It is important to note that they are enshrined in various legislative acts: the Constitution (Art. 1, para. 2), the Code of Criminal Procedure (Ch. 2), the Criminal Code (Art. 1, para. 2), etc. At the same time, the Criminal Code does not specify which principles are characteristic of criminal law, but only identifies them as generally recognized principles. Thus, in accordance with the principles of the above-mentioned legislative acts, the work of pre-trial investigation authorities is organized. Therefore, the investigation of a criminal case is allowed in accordance with the principles, which we will consider below.

Thus, in Article 9 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the CPC RK) "Principles of criminal procedure and their significance" it is stated that the principles are the fundamental principles of the criminal procedure, defining the system and content of its stages, institutions and norms providing general conditions for the implementation of the rights and obligations of participants in the criminal procedure and solving the problems facing the task. Chapter 9 of the CPC RK is dedicated to the principles of criminal procedure:

- legality;
- administration of justice only by the court;
- judicial protection of the rights and freedoms of individual and citizen;
- respect for the honor and dignity of the individual;
- personal inviolability;
- protection of the rights and freedoms of citizens in criminal proceedings;
- inviolability of privacy. The secrecy of correspondence, telephone conversations, postal, telegraph, and other messages;
- inviolability of the home;
- inviolability of property;
- presumption of innocence;
- inadmissibility of double jeopardy and criminal prosecution;
- administration of justice on the basis of the principles of equality before the law and the court;
- independence of the judge;
- implementation of legal proceedings on the basis of adversarial proceedings and equality of the parties;
- comprehensive, complete and objective investigation of the circumstances of the case;
- evaluation of evidence based on internal conviction;
- ensuring the right to defense for the suspect and the accused;
- ensuring the right to qualified legal assistance;
- exemption from the obligation to testify;
- transparency;
- language of criminal proceedings;
- freedom of appeal procedural actions and decisions.

It should be noted that Article 3 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Operational Investigative Activities" establishes the principles according to which operational investigative activities are carried out:

- legality,

- observance of rights and freedoms,
- respect for the dignity of the individual,
- equality of citizens before the law,

Let's turn to forensic scientists, so back in the 70s A.Ya. Ginzburg highlighted private and special principles of forensic science. Among the private principles were:

- the principle of the unity of the legal nature of Soviet forensic science;
- the principle of the unity of the system of Soviet forensic science;
- the principle of legality, scientific character and optimality of forensic recommendations;
- the principle of rational organization of investigation.

At the same time, A.Ya. Ginzburg fairly noted that the above principles reflect the interests of forensic science, but have general nature for the entire field of Soviet forensic science.

Among the special principles were:

- the principle of building and verifying investigative versions;
- the principle of forensic reconstruction;
- the principle of interrogation;
- the principle of the methodology for solving crimes in hot trials;
- principles of investigation of unsolved crimes of previous years, etc. [12, 52-53].

Thus, A.Ya. Ginzburg highlighted the special principles of forensic science, while not revealing the essence of each principle, however, the author noted that the definition of the principles of forensic science does not claim exhaustive completeness from the point of view of substance.

Among the main principles of forensic science, R.S. Belkin identified:

- the principle of advocacy;
- the principle of historicism;
- the principle of systematic nature of science [12, pp.173-178].

According to V.A. Obraztsov, forensic science principles are divided into two groups:

- fundamental (philosophical);
- technological.

The author refers to the fundamental ones:

- legal substantiation;
- morality;
- safety of search and cognitive activity.

Along with these, fundamental principles also include:

- an active approach to the entire system of search and cognitive activity in criminal proceedings and its individual subsystems (types of activities, individual actions, complexes of actions);
- the principle of isomorphism of the structure of various types of activity as constructive and destructive, socially useful and socially dangerous, prohibited by law;
- principles of consistency, integrity, historicism as guiding principles in solving the problem of goals, tasks of search and cognitive activity and means of achieving them;
- the principle of determinism of the scope, content and limits of knowledge in the criminal process by the system of circumstances to be established;
- the principle of a comprehensive study of the circumstances of cognizable activities, the situation of their implementation and related systemic formations in the pre-criminal, criminal and post-criminal periods [13, p.30].

The system of technological principles includes:

- the principle of cognition of past events by the changes (traces) they caused in the environment based on the method of reverse causation;
- collection and use in a complex of various types of information contained in the traces of investigated events, as well as in legal, forensic and other typical sources;
- principles of prioritization of alternatives, competitiveness of tasks, versions, other mental models, including solution options, other components of cognitive and subject-practical activity in criminal proceedings;

- the principle of implementing the goals of preliminary examination and investigation based on the production of forensic complexes of investigative and other tactically secured actions;
- the principle of the system-forming role of hypothetical thinking, forensic modeling in the process of search and cognition in pre-trial and investigative activities;
- the principle of conditionality of tasks and means of cognition by the peculiarities of cognizable objects and forensic situations;
- the principle of inseparability of the processes of search and cognition with organizational, material, technical, operational and other support for these processes;
- the principle of cooperation, combining the efforts and capabilities of various authorities, other official and unofficial structures, broad segments of the population and individual citizens to solve, if necessary, the tasks of preliminary examination and investigation (initiated, guided, and coordinated by joint activities on the part of persons in whose production the relevant materials of operational-search and criminal cases).

Of particular interest are the principles of investigation planning proposed by N.G. Shurukhnov, in our opinion, these principles are closely interrelated with the forensic methodology for investigating specific types of criminal offenses:

- the principle of legality;
- the principle of specificity;
- the principle of individuality;
- the principle of continuity [14, pp.227-228].

The author believes that when planning the investigation, it is necessary to approach each criminal case individually, considering all its peculiarities, and specifically examine every piece of information and evidence obtained to ensure the completeness and comprehensiveness of the investigation.

It is worth to be noted that the forensic methodology should be carried out according to the principles:

1. The first and important principle in the methodology of crime investigation is the principle of legality. The investigator, performing all investigation actions, must be guided, primarily, by the Constitution, as well as by the norms of the Criminal Code, the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, etc. Legality ensures not only respect for the rights and interests of participants in the criminal process, but also the recognition of the evidence obtained in the case as admissible. The investigator may encounter resistance during any investigative action, as well as before it begins. The entire investigative and operational group faces the task of investigating a criminal case, without violating anyone's rights. In the event of a violation, this may lead to unforeseen consequences for the criminal case and the ultimate goal of the preliminary investigation, namely, the punishment of the perpetrators, may not be achieved. Therefore, we believe that the most important and fundamental principle of any investigation is the principle of legality.

2. The second principle, equally important, we believe, is the principle of ensuring the safety of participants in the criminal process. When organizing an investigation plan, the investigator must ensure the safety of themselves and those assisting them, as well as all other participants in the criminal process. For example, if residents of an apartment do not allow to enter authorities to conduct a search, it does not mean that it is necessary to use forceful actions against these individuals and, suppressing their unwillingness to cooperate with the investigation, conduct a search. The investigator, guided by the principle of forecasting, should assume what resistance may be provided to them in this case and take measures to ensure safety at the planning stage. That is why the principle of safety cannot be bypassed in the investigation.

3. Another provided principle is the principle of forecasting. This principle is aimed at a pre-meditated situation, which may arise during certain actions of the investigator at the stage of pre-trial investigation. After all, a conflict situation is possible not only during the investigative actions, but also in almost during any procedural action. While preparing for a certain pre-prepared investigative action, the investigator, as the person in charge of the criminal case, must assume the possibility of the presence or absence of a conflict, as well the resistance that may arise not before the beginning,

but during the investigative action. This is the essence of the principle of forecasting, which is aimed at "equipping" the investigator to any obstruction.

4. The next principle is the principle of consistency. The systematicity lies in the organized and structured actions of the investigator in the application of the forensic investigation methodology. Upon receiving information about the committed crime, the investigator draws up an action plan. The effectiveness of measures generally depends on a premeditated plan according to which the investigator will conduct their activities. Preparing a plan requires a professional, competent approach to the investigation. Considering the above, we believe that a plan drawn up considering an individual approach to a particular crime, as well as the principle of legality, will impact the disclosure and investigation of a criminal case, with full and clear compliance of actions within the plan.

5. The principle of effective interaction between the investigator and the body of inquiry. Interaction between the investigator and other support services occurs constantly throughout the pre-trial investigation and even at the judicial stage. Effective interaction involves clear sequence of actions between services. It is precisely joint organization and consistency that can ensure a higher probability of a positive outcome in crime investigation.

6. The principle of urgency and efficiency. It should be noted that the omission of the principle of urgency and efficiency can lead to uncontrollable consequences in the investigation of a criminal case. As we mentioned above, the principle of urgency and efficiency affects the receipt of important evidence in a criminal case and the timely detention of criminals.

Conclusion. And the final principle, we consider the professional ethics of a law enforcement personnel. No matter how complex the committed crime may be, the investigator should never forget about the ethical aspect of their work. Often, investigators face rudeness, insults, and an attempt to humiliate their honor and dignity, but none of the above methods should provoke a mutual inadequate reaction from the official. Any action by a conflicting party is aimed at excluding the investigator from the investigation or to "knock" him off the case. That is why the investigator needs to maintain composure, remembering the principle of professional ethics, which reminds them of the importance of their role in a criminal case and the steadfastness of their intentions.

Thus, the investigation of crimes is always accompanied by difficulties and conflict situations, which is why the pre-trial investigation body faces the challenging task of disclosing and investigating criminal offense. The application of forensic methodology of crime investigations should be associated with high professionalism, principles, and objectives of criminal investigation and achieve the ultimate goal, in the form of a fair conviction of the perpetrators and all those involved in the crime.

List of sources used

1. Mozgovykh G.A. Criminalistic characteristics of the crime. – Almaty: Daneker, 2002. – 147 p.
2. Criminalistics: textbook / ed. by B.M. Nurgaliev. – Karaganda: Bolashak-Baspa, 2009. – 813 p.
3. Korzhumbaeva T.M., Abdullina S.H. On the issue of criminalistic criminology of contract killings // Scientific proceedings of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, 2023. – 4(77). - Pp. 372-381.
4. I'Hara C.E. An Introduction to Criminalism / C.E. I'Hara, J.W. Osterburg. – New York: Macmillan, 1949. – 689 p.
5. Investigating Murder: Detective Work and the Police Response to Criminal Homicide [Electronic resource] – Access mode: <https://academic.oup.com/book/10013?redirectedFrom=fulltext>(Access data: 19.10.2023).
6. Introduction to criminal investigation: processes, practices and thinking / Chapter 4: The Process of Investigation [https](https://pressbooks.bccampus.ca/criminalinvestigation/chapter/chapter-4-the-process-of-investigation) [Electronic resource] – Access mode: <https://pressbooks.bccampus.ca/criminalinvestigation/chapter/chapter-4-the-process-of-investigation>(Access data: 19.10.2023).
7. Sekishev A.A. The scope of the prosecutor's criminal prosecution in the criminal process / A.A. Sekishev // Kuryk korgau organdary akademiyasyn zharshysy. – 2022. – №4(26). – Pp. 23-32.
8. Kairzhanov S.E., Shayakhmetov Zh.B., Beisenaliev B.N. Issues of protection of constitutional human rights and freedoms in the norms of criminal law of the Republic of Kazakhstan // Gylym - Nauka: international scientific journal. - 2020.- № 4 (67). - C. 10-14. DOI: 10.47450/2306-451X-2020-67-4-10-14.
9. Ginzburg A. Ya. Fundamentals of operational investigative activities. Law – theory – practice. Comment: educational and practical manual / A.Ya. Ginzburg, S.Sh. Daubasova. – Almaty, 2018. – 159 p.

10. Zhempiisov N.S. Criminology. General part: textbook / N.S. Zhempiisov. – Almaty: Lantar Trade LLP, 2019. – 126 p.
11. Ozhegov S.I. Dictionary of the Russian language: 70,000 words; edited by N.Y. Shvedova. – M., 1989. – 921 p.
12. Belkin R.S. Criminalistics: problems, trends, prospects. From theory to practice / R.S. Belkin. – M.: Yurid.lit., 1988. – 304 p.
13. Obraztsov V.A. Criminalistics: a textbook / V.A. Obraztsov. – M.: Yurikon, 1994. – 208 p.
14. Shurukhnov N.G. Criminalistics: a textbook / N.G. Shurukhnov. – M: Lawyer, 2006. – 639 p.

About the author

Korzhubayeva T.M. – head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Juridical Sciences, police Colonel.

Коржумбаева Т.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Коржумбаева Т.М. – начальник кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент). .

С.Б. Бақыт¹, А.К. Жанибеков², А.Ж. Исаева³

¹«Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан

²әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ СОТ САРАПТАМАСЫН ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақала қылмыстық сот ісін жүргізу барысында сот сараптамасын тағайындаудың негізгі аспектілерін зерттеуге арналған. Сарапшыларды тарту және олардың қылмыстық істердегі рөлін анықтау үшін құқықтық негіздерді талдауға баса назар аударылады. Сарапшыларды таңдау критерийлері мен рәсімдері, сондай-ақ олардың құзыреттілігі мен тәуелсіздігін бағалауға байланысты мәселелер зерттеледі. Қазақстан Республикасында қылмыстық процестің мақсаттарын іске асыру үшін ұлттық заңнамада рұқсат етілген түрлі әдістер пайдаланылады. Дәлелдемелік материалдарды біріктіруге, ұйымдастыруға және талдауға ықпал ететін ең маңызды және нәтижелі заңды құралдардың ішінде сот-сараптама қызметі ерекшеленеді. Ол дәлелдемелердің бірегей іргетасын құруда шешуші рөл атқарады және әрбір қылмыстық іс бойынша әділ және негізделген қорытындылар әзірлеуді қамтамасыз етеді. Сараптама қылмыстық процестің барлық кезеңдерінде, алдын ала тергеуден бастап сот талқылауына дейін қолданылады.

Сот сараптамасы медицина, криминалистика, психология және басқа да көптеген салаларда арнайы білімді қажет ететін фактілерді анықтау үшін қолданылады. Бұл іс бойынша нақты деректерді анықтауға ғана емес, сонымен бірге жиналған басқа дәлелдердің дұрыстығы мен сәйкестігін тексеруге арналған құрал. Сот сараптамасының ерекшелігі оның сотқа заңды және негізделген үкім шығаруға ықпал ететін тәуелсіз және объективті талдау жасау қабілеті болып табылады. Сараптаманы тағайындау және жүргізу рәсімдері сараптамалық қорытындылардың сенімділігі мен дұрыстығының қажетті деңгейін қамтамасыз ету үшін заңнамамен мұқият реттеледі. Қылмыстық істерді қарауға тағайындалған сарапшылар жоғары біліктілікке, кәсіби құзыреттілікке және объективтілікке ие болуы керек.

Түйінді сөздер: қылмыстық сот ісін жүргізу, сот сараптамасы, дәлелдемелер, қылмыстық іс, сарапшы, дәлелдемелерді бағалау, сарапшылардың біліктілігі.

Вопросы назначения судебной экспертизы в уголовном судопроизводстве

Данная статья посвящена исследованию ключевых аспектов назначения судебной экспертизы в рамках уголовного судопроизводства. Основное внимание уделяется анализу правовых оснований для привлечения экспертов и определения их роли в уголовных делах. Изучаются критерии и процедуры выбора экспертов, а также вопросы, связанные с оценкой их компетентности и независимости. Для реализации целей уголовного процесса в Республике Казахстан используются разнообразные методы, разрешенные национальным законодательством. Среди наиболее значимых и результативных юридических инструментов, способствующих агрегации, организации и анализу доказательственных материалов, выделяется судебно-экспертная деятельность. Она играет ключевую роль в создании уникального фундамента доказательств и обеспечивает выработку справедливых и обоснованных выводов по каждому уголовному делу. Экспертиза применяется на всех этапах уголовного процесса, начиная с предварительного расследования и заканчивая судебным разбирательством.

Судебная экспертиза используется для установления фактов, требующих специальных знаний в различных областях, таких как медицина, криминалистика, психология и многие другие. Это инструмент не только для определения фактических данных по делу, но и для проверки достоверности и соответствия других собранных доказательств. Особенностью судебной экспертизы является ее способность предоставить суду независимый и объективный анализ, который способствует вынесению законного и обоснованного вердикта. Процедуры назначения и проведения экспертизы тщательно регламентированы законодательством, чтобы обеспечить необходимый уровень надежности и достоверности экспертных заключений. Эксперты, назначаемые на рассмотрение уголовных дел, должны обладать высокой квалификацией, профессиональной компетентностью и объективностью.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, судебная экспертиза, доказательство, уголовное дело, эксперт, оценка доказательств, квалификация экспертов.

Issues of appointment of a forensic examination in criminal proceedings

This article is devoted to the study of the key aspects of the appointment of a forensic examination in the framework of criminal proceedings. The main focus is on analyzing the legal grounds for attracting experts and determining their role in criminal cases. The criteria and procedures for the selection of experts, as well as issues related to the assessment of their competence and independence, are being studied. To achieve the goals of the criminal process in the Republic of Kazakhstan, a variety of methods permitted by national legislation are used. Among the most significant and effective legal tools that contribute to the aggregation, organization and analysis of evidentiary materials, forensic expertise is highlighted. It plays a key role in creating a unique foundation of evidence and ensures the development of fair and reasonable conclusions in each criminal case. Expertise is applied at all stages of the criminal process, starting with the preliminary investigation and ending with the trial.

Forensic examination is used to establish facts that require special knowledge in various fields such as medicine, criminology, psychology and many others. It is a tool not only for determining the factual data in a case, but also for verifying the reliability and consistency of other collected evidence. A special feature of forensic examination is its ability to provide the court with an independent and objective analysis that contributes to the delivery of a legitimate and reasonable verdict. The procedures for the appointment and conduct of an expert examination are carefully regulated by law in order to ensure the necessary level of reliability and reliability of expert opinions. Experts appointed to review criminal cases must have high qualifications, professional competence and objectivity.

Keywords: criminal proceedings, forensic examination, evidence, criminal case, expert, evaluation of evidence, qualification of experts.

Кіріспе. Заң шығарушының ұстанымы қылмыстық істерді дұрыс шешуде нақты жағдайларды анықтау үшін анықтаушылар, тергеушілер, прокурорлар және соттар сияқты қылмыстық процесте дәлелдеу субъектілері пайдаланатын ақпараттың толықтығын, объективтілігін және дұрыстығын заңды деңгейде қамтамасыз ету қажеттілігімен анықталады. Тағы бір маңызды фактор-тергеу мен сот үшін дәлелді базаны қалыптастыру үшін арнайы білімі бар мамандарды тарту процесі процеске қатысушы мәртебесін алған адамдардың құқықтары мен мүдделеріне әсер етеді. Мұндай адамдардың арасында жәбірленушілер, күдіктілер, айыпталушылар, сондай-ақ куәгерлер сияқты процестің басқа қатысушылары, сондай-ақ процеске қатысуға шақырылған мамандар мен сот сарапшылары болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының «Сот-сараптама қызметі туралы» заңының 1-бабына сәйкес «сот сарапшысы – арнайы ғылыми білімі бар және заңда белгіленген өзге де талаптарға сай келетін, өзіне сот сараптамасын жүргізу тапсырылған, іске мүдделі емес жеке тұлға» [1]. Сарапшы мәртебесін реттейтін негізгі нормативтік ережелерді түсіну қылмыстық істер

шеңберінде қажетті зерттеулер жүргізу үшін дұрыс сарапшыны таңдау туралы тиімді және уақтылы шешім қабылдаудың кілті болып табылады. Бұл шешімдер сот процесінде ғылыми білімді тартуға негізделген. Сарапшының өз жұмысының нәтижелері сараптамалық қорытындылар түріндегі дәлелдемелер ретінде танылуы мүмкін процеске қатысуының маңыздылығын ескере отырып, заң шығарушы сарапшыларға іс жүргізу қатысушылары ретінде қолданылатын белгілі бір талаптарды белгіледі. Атап айтқанда, тұлғаны сот сарапшысы ретінде тағайындау кезінде тиісті сараптама саласында міндетті түрде жоғары білім мен мамандандырылған ғылыми білімнің болуы қажет. Сот сарапшысы мәртебесін беру рәсімі болғаннан кейін сот сарапшысы үшін қажетті біліктілік куәлігін береді, біліктілік емтиханынан өтуді қамтиды.

Сот сараптамасы қылмыстық сот ісін жүргізу процесінде мамандандырылған арнайы ғылыми білімдерді пайдаланудың бірегей әдісі болып табылады. Бұл істі қарау үшін маңызды фактілерді сарапшы өзінің бірегей ғылыми құзыреттілігі негізінде жүзеге асыратын материалдарды талдау арқылы ғана анықтауға болатын кезде қажет болады. Қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексте сот сарапшыларының құқықтық мәртебесіне ерекше назар аударылады. Қазіргі уақытта жоғары білікті мамандар мен сарапшылар жоғары сұранысқа ие, бұл кадрларды іріктеу стратегиясына әсер етеді.

Әдістер мен материалдар. Қылмыстық сот ісін жүргізуде сот сараптамасын тағайындау мәселелерін зерттеу барысында әртүрлі әдістер мен материалдар қолданылды. Құқықтық базаны талдау Қазақстан Республикасының заңнамасын, сот практикасын және сот сараптамасын жүргізуді реттейтін нормативтік актілерді зерделеуді қамтыды. Сапалы талдау әдістері, соның ішінде әдебиеттерді жүйелі шолу және синтездеу, сондай-ақ халықаралық тәжірибелерді салыстырмалы-құқықтық талдау қолданылды.

Талқылаулар мен нәтижелер. Сот сараптамасы сот процесіне мамандандырылған білімді енгізудің жоғары білікті нысаны ретінде оны іс жүргізу құқығында қолдануды анықтайтын ерекше сипаттамаларға ие. Бұл ерекшеліктерге сараптама тағайындау, зерттеу жүргізу, құжаттау және нәтижелерді бағалау процедуралары кіреді. Сот сараптамасының негізгі аспектілері:

Тергеушіден немесе соттан сараптама тағайындау туралы шешім нысанында өкім беру;
Зерттеуді білікті маман – сот сарапшысы жүзеге асырады.

Сот сарапшысының мәртебесін процедуралық реттеу оның құқықтары мен міндеттерін анықтауды қамтиды. Заңнамада сарапшының тәуелсіздігіне және оның тұжырымдарының дұрыстығына кепілдік беретін құқықтық механизмдер де қарастырылған. Сот сарапшысының басқа құқықтық субъектілерден ерекшелігі оның фактілерді талдау үшін мамандандырылған ғылыми білімді міндетті түрде қолдануы болып табылады. Егер сарапшының тұжырымдары даулы болса, қарсылық білдірген тарап өз ұстанымын дәлелді түрде негіздеуі керек. Бұдан басқа, қосымша немесе қайталама сараптамалар жүргізу, сондай-ақ бастапқы сараптаманың қорытындысы нанымды болып табылмайтын, оның дұрыстығына күмән келтіретін немесе сараптама жүргізудің процестік нормалары бұзылған жағдайларда басқа сарапшыларды тарту мүмкіндігі көзделген.

Белгілі ғалым К.Н.Шакировтың пікірінше: «сот сараптамасы практикалық қызмет түрі ретінде өзінің құқықтық мәртебесіне ие, ол оның әділет жүйесіндегі орны мен міндеттерін анықтайды» [2, 191-б.]. Сот сараптамасын зерттеу қылмыстық іс жүргізу ғылымын зерттеу тақырыбы болып табылады, әсіресе дәлелдемелер мен дәлелдеу процедураларына қатысты бөлімде. Сараптамалық қорытындыларды бағалауға негізделген дәлелді ақпаратты құру және пайдалану тәсілдерін көрсететін заңдылықтарды талдауға баса назар аударылады.

К.И. Юрова мен А. А. Гурин сот сараптамасының бірегей сипаттамаларына назар аударады, олардың ішінде: жанама дәлел ретінде пайдалану; білікті маманның зерттеуді орындауы; зерттеудің мақсаты – басқа жолмен анықталмайтын фактілерді анықтау; және тәуелсіз дәлелдеу құралы болып табылатын қорытынды түрінде сарапшының қорытындыларын дайындауға баса көңіл аударған [3, 92-б.]. Яғни ол сот шешімдерінің дәлдігі мен әділдігіне ықпал ететін іс материалдарын объективті және ғылыми негізделген зерттеуді

қамтамасыз етеді. Сараптамалық қорытындының маңыздылығы, ол басқа дәлелдемелерге негізделген сот шешімдерін қайта қарау немесе өзгерту үшін негіз бола алады. Осылайша, сот сараптамасы дәлелдемелер алу құралы ғана емес, сонымен бірге сот төрелігін қамтамасыз ету және процесс тараптарын құқықтық қорғау құралы болып табылады.

Сот сараптамасының міндеті-белгілі бір істің шеңберінде дәлелдеу үшін қажетті фактілерді анықтау. Тиісінше, сот процесінің мәнмәтінінде дәлелдеме ролінде жүргізілген сараптама негізінде жасалған сарапшының қорытындысы ғана пайдаланылуы мүмкін. Сараптаманың өзі нақты фактілерді зерттеу және анықтау әдісі болып табылады, бірақ өздігінен дәлел ретінде әрекет етпейді. Заңнама сонымен қатар сарапшыны сот төрелігін қамтамасыз етуге үлес қосатын процеске қатысушылардың бірі ретінде анықтайды. Бұл тұрғыда, сарапшының рөлі қарапайым талдау мен зерттеуден асып түседі; ол сот ісін жүргізуде шындық пен әділеттілікке қол жеткізу процесінде шешуші тұлғаға айналады. Сарапшы іс материалдарын зерттеп, талдап қана қоймайды, сонымен қатар істің нәтижесіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін объективті, ғылыми негізделген қорытындыларды ұсынады [4]. Осылайша, сараптамалық пікір күрделі техникалық немесе мамандандырылған білім мен құқықтық процесс арасындағы маңызды көпір ретінде қызмет етеді, сот пен процеске қатысушылар үшін фактілерді түсіну мен түсіндіруді жеңілдетеді. Бұл рөл сарапшылардың жұмысындағы дәлдіктің, тәуелсіздіктің және бейтараптылықтың маңыздылығын көрсетеді, өйткені олардың қорытындылары іс пен оның қатысушыларына үлкен әсер етеді.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделері куәгер, жәбірленуші, күдікті немесе айыпталушы сияқты белгілі бір іс жүргізу мәртебесін алғаннан кейін ғана танылады және қорғалады. Бұл мәртебе қылмыстық іс басталғаннан кейін немесе сараптама адамды күдікті немесе айыпталушы деп танығанға дейін жүргізілген жағдайларда ғана болады. Егер сараптама адам күдікті деп танылғанға дейін немесе оның айыпталушы ретінде біліктілігі туралы шешім шығарылғанға дейін тағайындалса, қылмыстық қудалау органы оны сараптама тағайындау туралы қаулымен, сарапшының қорытындысымен таныстыруға және оның құқықтарына қатысты түсініктеме беруге міндетті.

Қылмыстық процестің шеңберінде, сараптама тағайындау және жүргізу жүзеге асырылған кезде, күдіктіні, айыпталушыны, жәбірленушіні, куәгерді қоса алғанда, процеске қатысушылар, сондай-ақ өзіне қатысты мәжбүрлеу сипатындағы медициналық шараларды қолдану туралы процесс жүргізілетін адам (егер оның психикалық жай-күйі бұған жол берсе) олардың мүдделерін қорғауға бағытталған белгілі бір құқықтар жиынтығына ие болады. Бұл құқықтар Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 274-бабында анықталған және мыналарды қамтиды:

1) сараптама жүргізілгенге дейін оның тағайындалғаны туралы қаулымен танысуға және өздеріне тиесілі құқықтарға түсіндірме алуға құқығы бар, бұл туралы хаттама жасалады;

2) сарапшыға қарсылық білдіруді немесе сот сараптамасы органын сараптама жүргізуден шеттетуге туралы өтінішхатты мәлімдеуге;

3) өздері көрсеткен адамдарды немесе нақты сот сараптамасы органдарының қызметкерлерін сарапшылар ретінде тағайындау, сондай-ақ сараптаманы сарапшылар комиссиясының жүргізуі туралы өтінішхат беруге;

4) сарапшы алдына қосымша мәселелер қою немесе қойылған мәселелерді нақтылау туралы өтінішхат беруге;

5) сараптама жүргізілген кезде қылмыстық процесті жүргізетін органның рұқсатымен, осы Кодекстің 278-бабында көзделген тәртіппен қатысуға [5].

Қылмыстық сот ісінде сот сараптамасын жүргізуде мынадай негізгі аспектілерді басшылыққа алу қажет:

Қылмыстық процесті басқарушы органның рұқсатымен өздерінің немесе олардың ұсынатын мүдделері мен құқықтарын қорғайтын процеске қатысушылар сараптама барысын бақылауға жіберуі мүмкін. Бұл ретте басшы орган өкілінің болуы міндетті болып саналады.

Сот сараптамасын жүргізу барысында процеске қатысушылардың зерттеу барысына ықпал етуге құқығы жоқ, алайда олар сараптама нысанасына қатысты ескертулер мен түсініктемелер бере алады.

Егер процеске қатысушы сот сарапшысының жұмысына кедергі келтірсе, соңғысы зерттеуді тоқтата тұрып, қылмыстық процесті жүргізу тапсырылған органға немесе сараптама тағайындаған адамға осы қатысушының қатысуына рұқсаттың күшін негізсіз деп тануға немесе жоюға өтініш жасай алады.

Сараптаманы өздерінің немесе ұсынылған құқықтары мен мүдделерін қорғайтын процеске қатысушылар бастауы мүмкін. Іске немесе сот сараптамасының нысанасына қатысы жоқ жағдайларды қоспағанда, қылмыстық процесті жүргізетін органның сараптама жүргізуден бас тартуға құқығы жоқ. Бас тартылған жағдайда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізуші адам сұрау салуды алған сәттен бастап үш күн ішінде негізделген шешім шығаруға тиіс. Сот талқылауы шеңберінде судья Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 373-бабына сәйкес тараптардың сұрау салуы бойынша не болмаса өзінің бастамасы бойынша сараптама тағайындай алады. Сараптаманы сотқа дейінгі тергеуге қатысқан сарапшы немесе сот тағайындаған басқа сарапшы жүргізе алады. Егер сот жаңа сарапшыны тағайындаса, төрағалық етуші оның кандидатурасы туралы хабардар етеді, одан кейін қарсылық білдіру туралы өтініш болмаған кезде оны соттың кеңесу бөлмесіне шықпай-ақ іске тарту туралы қаулы шығарылады. Содан кейін сарапшыға оның іс жүргізу өкілеттіктері түсіндіріледі және жалған қорытынды бергені үшін қылмыстық жауапкершілік туралы ескертіле отырып, бұл оның қолымен расталады.

Сараптама жүргізуде іс үшін маңызы бар мән-жайларды сарапшы арнайы ғылыми білімді қолдана отырып жүзеге асыратын сараптамалық зерттеу материалдарын талдау арқылы анықтауға болатын жағдайларда іске асырылады [6]. Сот сараптамасын жүргізу туралы шешім қарастырылатын сұрақтар бойынша сараптамалық қорытындылар болған кезде, сондай-ақ олар болмаған жағдайларда да қабылдануы мүмкін. Алдын ала тергеу барысында сараптама жүргізілмеген, бірақ іс материалдары негізінде қажет болған жағдайларда сот жеке, комиссиялық немесе кешенді сараптама тағайындалады.

Қылмыстық сот ісін жүргізу контекстіндегі сот сараптамасының аспектілеріне қызығушылық ғылыми және практикалық саладағы қажеттіліктерден туындайды. Алайда, осы саланың мамандары бар қиындықтар мен проблемаларға да назар аударады. Т. В. Демидова негізгі мәселелердің бірін анықтайды: «сараптама тағайындау кезінде мемлекеттік және жеке сарапшы арасындағы таңдау. Көбінесе тергеушілер мен судьялар сараптама жүргізу үшін мемлекеттік органдарды таңдайды, ал мүдделі тараптар жеке сарапшылардың қызметтерін пайдалануды талап етуі мүмкін. Заңнама жеке және мемлекеттік сарапшылардың өкілеттіктерін теңестіреді, сондықтан жеке сарапшыдан алынған қорытынды мемлекет сияқты заңды күшке ие» [7, 30-б.]. Дегенмен, жеке сарапшылардың өз біліктілігін растауға міндетті емес екенін және өз қалауы бойынша ерікті сертификаттаудан өтуі мүмкін екенін ескере отырып, жеке сарапшының қызметтеріне ақы төлеу және оның біліктілігін тексеру мәселелері туындайды. Бұл жағдай қосымша қиындықтар туғызады, өйткені жеке сарапшылардың қызметі мен біліктілігін бақылаудың тиімді тетіктерін құру қажеттілігі туындайды. Сондай-ақ, мемлекеттік немесе жеке мәртебесіне қарамастан сапалы сараптамалық қызметтерге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету маңызды аспект болып табылады [8, 43-б.]. Сонымен қатар, жеке сарапшының қызметтеріне ақы төлеу мәселесі сот төрелігіне, әсіресе қаржылық ресурстары шектеулі тараптарға қосымша кедергілер тудыруы мүмкін. Бұл тұрғыда сарапшылар жұмысының қаржылық және кәсіби аспектілерін ескере отырып, сараптамалық қорытындылардың бейтараптығы мен тәуелсіздігіне кепілдік беретін теңдестірілген жүйені құру қажеттілігі туындайды. Демек, сарапшыларды таңдау мен төлеу мәселесіне құқықтық негіздеме мен практикалық тәсілдер сот жүйесіне деген сенімді нығайту және сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыру үшін одан әрі жетілдіруді талап етеді.

Сот сараптамасын тағайындау рәсімі қылмыстық тергеудің сотқа дейінгі сатысымен тығыз байланысты. Құқық қорғау органдарының алдында тұрған мәселелердің бірі-нақты

дәлелдердің жоғалуы. Егер сотқа дейінгі тергеу барысында барлық қажетті материалдар сарапшыға талдау үшін берілмесе, онда сот талқылауы кезеңінде бұл деректерді қалпына келтіру өте қиын болады. Тағы бір қиындық – алдын-ала тергеу кезінде сарапшыға қойылған сұрақтарды дұрыс тұжырымдау болып табылады [9]. Тергеудегі күрделіліктің мысалы ретінде жол-көлік оқиғаларын талдау болып табылады. Тергеуші әртүрлі көлік құралдарының техникалық ерекшеліктері саласында жеткілікті құзыретке ие болмаған кезде, бұл автотехникалық және трасологиялық сараптамалар үшін материалдық дәлелдемелерді жинау процесінде қателіктерге әкелуі мүмкін. Мысалы, заттай дәлелдемелерді дұрыс алмау сарапшының оған берілген мәліметтер негізінде толық қорытынды жасау мүмкіндігін шектеуі мүмкін. Қажетті материалдар жетіспейтін жағдайларда да осындай проблемалар туындайды. Заттай дәлелдемелерді тиісті сараптамаға жіберген сәтке дейін олардың тиісті сақталуын қамтамасыз ету мәселесі де маңызды болып табылады.

Процеске қатысушылар сараптамалық талдау үшін объектілерді анықтауға, сараптама жүргізу үшін ұйымды немесе маманды таңдауға құқылы, сондай-ақ сарапшыға қарсылық білдіруге мүмкіндігі бар. Қолданыстағы қылмыстық-процестік кодексте белгіленген рәсімге сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеруге немесе сот процесіне қатысуға жіберілген жәбірленушінің қорғаушылары мен өкілдері заңмен қорғалатын коммерциялық және басқа да ақпараттың құпиялылығын сақтай отырып, жәбірленушінің мүдделерін қорғау және білдіру үшін қажетті мәліметтерді сұрата алады. Бұл Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 122-бабы 3-бөлігінің 3-тармағында көрсетілгендей, шарттық негіз арқылы, сараптама жүргізу туралы сұрау салу жолымен жүзеге асырылады [10].

Мұндай рәсім процесс тараптарына сараптамалық зерттеуді басқаруда белсенді рөл атқарады, бұл қылмыстық процесс барысында олардың құқықтарын, сондай-ақ мүдделерін қамтамасыз етеді. Бұл тараптарға белгілі бір сарапшыны немесе сараптама мекемесін таңдап қана қоймай, сараптаманың көлемі мен сипатына әсер етуге мүмкіндік береді, осылайша жиналған дәлелдемелердің негізділігі мен объективтілігін күшейтеді. Сонымен қатар, процеске қатысушыларға сарапшыны дұрыс таңдау және алынған мәліметтерді заңды пайдалану жауапкершілігін жүктейді, бұл олардан хабардар болуды және процедуралық нормаларды сақтауды талап етеді. Сараптаманы тағайындау мен жүргізудің барлық рәсімі сараптама нәтижелері рұқсат етілген деп танылуы және сот талқылауы шеңберінде заңды күші болуы үшін белгіленген заңнамалық талаптарға сәйкес келуі тиіс екенін атап өту маңызды. Осы рәсімдерді сақтау процестің әрбір қатысушысы сапалы және сенімді сараптама негізінде өз құқықтары мен мүдделерін қорғауға мүмкіндігі бар ашық және әділ сот жүйесін құруға өз септігін тигізеді.

Қорытынды. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі сот сараптамасы үлкен маңызға ие, қылмыстық іс бойынша шындықты анықтауға және қажетті дәлелдемелер базасын жинауға мүмкіндік береді. Бұл ретте сот сараптамасын жүргізудің тиімділігіне, сонымен қатар алдын ала тергеу кезеңімен өзара байланысына қатысты мәселелердің елеулі саны орын алатынын ескеру қажет. Жоғарыда айтылғандардың барлығы қылмыстық процесте сот сараптамасын жетілдіру мәселелерінде тиімді шешімдер іздеуге мүмкіндік беретін одан әрі зерттеулер жүргізу қажеттілігін талап етеді. Сондай-ақ сараптамалық қорытындылардың сапасы мен тәуелсіздігінің өзекті мәселелеріне назар аудару маңызды, бұл мамандардың біліктілігін арттыруды және бақылауды күшейтуді көздейді. Бұған қоса, сараптамалық бағалаудың ашықтығы мен объективтілігін қамтамасыз ету жөніндегі шараларды күшейтуге, оның ішінде талдаудың жаңа технологиялары мен әдістерін қолдануға баса назар аудару қажет.

Сот сарапшылары мен қылмыстық процестің басқа қатысушылары арасындағы өзара әрекеттесуді жақсарту сот сараптамасының сапасы мен тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Сайып келгенде, сот сараптамасының әдістері мен рәсімдерін үнемі жетілдіруге ұмтылу құқықтық жүйені нығайту, әділеттілікті қамтамасыз ету үшін маңызды болып табылады.

Сот сараптамасын тиімді және дұрыс пайдалану істі терең және жан-жақты зерттеуге ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар негізделген және заңды шешімді қалыптастырудың негізгі факторы ретінде саналады. Қазақстан Республикасының заңнамасы сот

сараптамаларын тағайындау және жүргізу үшін нақты рәсімдер мен стандарттарды көздейді, осылайша олардың сенімділігі мен объективтілігін қамтамасыз етеді. Сарапшылардың жоғары біліктілігі мен тәуелсіздігі қылмыстық сот ісін жүргізу мақсаттарына қол жеткізу үшін негіз болып табылады.

Сот сараптамаларын тағайындау және жүргізу тетіктерін үздіксіз жетілдіру, сондай-ақ сарапшылардың кәсібилігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ету қылмыстық сот төрелігін дамыту контекстінде басым міндеттер болып қалуға тиіс. Бұл сот жүйесіне деген сенімді нығайтуға және тиімдірек және әділ сот практикасына ықпал етуге көмектеседі. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибе мен үздік тәжірибелерді қылмыстық сот ісін жүргізу деңгейіндегі сот сараптамасы жүйесіне біріктіру мәселесі өзекті болып отыр. Бұл озық технологиялар мен әдістемелерді қолдануды ғана емес, сонымен қатар халықаралық деңгейде білім, нормативтік-құқықтық регламенттер мен кәсіби тәжірибе алмасуды қамтиды. Мұндай интеграция сараптама жүргізу стандарттарын жақсартуға және сот жүйесіне деген сенімнің жалпы деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Соттың, тергеушілердің және адвокаттардың сот сараптамасының мүмкіндіктері мен шектеулеріне қатысты құқықтық хабардарлығын арттыруға назар аудару қажет. Бұл істерді қарау барысында сараптамалық қорытындыларды неғұрлым тиімді және орынды пайдалануды қамтамасыз етуге көмектеседі. Сот сарапшыларын оқыту және сертификаттау стандарттарын арттыру да жүйені жетілдірудің маңызды аспектісі болып табылады. Сарапшылардың біліктілігі мен тәуелсіздігін бағалаудың қатаң критерийлерін енгізу сараптаманың сапасы мен сенімділігін едәуір жақсартып алады. Жалпы алғанда, осы саладағы зерттеулерді жалғастыру және кешенді жақсартуларды енгізу сот сараптамасының тиімділігін арттыруға ғана емес, сонымен бірге қылмыстық сот төрелігінің жалпы жүйесін нығайтуға да өз септігін тигізеді. Сот сараптамасы шындықты орнатуға және сот төрелігін қамтамасыз етуге ықпал ете отырып, қылмыстық процестің ажырамас және маңызды бөлігі ретінде саналатындықтан, оның қазіргі заң жүйесіндегі рөлі елеулі және ол қылмыстық сот ісін жүргізуде әділеттілікке жетудің негізгі элементі болып қала бермек.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Сот-сараптама қызметі туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000044>
2. Шакиров К.Н. Судебная экспертология: проблемы и решения (от теории – к практике). – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 218 с.
3. Юрова К.И., Гурин А.А. Понятие судебной экспертизы в уголовном процессе // Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации. 2017. С. 91–93.
4. Шакиров К.Н., Тапалова Р.Б., Мергембаева Н.Б. Қазақстан Республикасындағы сот сараптамасы: ұйымдастырылуы және өндірісі. Оқу-әдістемелік құрал: - Алматы: элФараби атындағы ҚазҰУ, 2014 ж. – 269 б.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
6. Шляхов А. Р. Предмет, объекты, методика и правовые основы судебных экспертиз // Назначение и производство судебных экспертиз: Пособие для следователей, судей и экспертов. М.: Юрид. лит., 1988. Гл. 1.
7. Демидова Т.В. Проблемные вопросы назначения судебных экспертиз // Вестник экономической безопасности. 2016. № 4. С. 29–32.
8. Бойко Д.А., Трашкова С.М. Современные проблемы правового регулирования назначения судебно-медицинской экспертизы // Эпоха науки. 2018. № 14. С. 41–45.
9. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза: научные, организационно-правовые и методические основы: Учеб. пособие. Алматы: Жеті жарғы, 2002. <https://online.zakon.kz/>.

Авторлар туралы мәліметтер

Бақыт С.Б. – «Тұран» университеті, «Құқықтану және халықаралық құқық» кафедрасының докторанты, заң ғылымдарының магистрі.

Жанибеков А.К. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD доктор.

Исаева А.Ж. – PhD докторы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры м.а.

Бақыт С.Б. – магистр юридических наук, докторант кафедры «Юриспруденция и международное право» Университета «Туран».

Жанибеков А.К. – доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры «Уголовного права, уголовного процесса и криминалистики», КазНУ имени аль-Фараби

Исаева А.Ж. – доктор PhD, и.о. ассоциированный профессор кафедры «Правоведение» Кызылординского университета имени Коркыт Ата.

Bakyt S.B. – master of Law, doctoral student of the Department of Jurisprudence and International Law of the University Turan.

Zhanibekov A.K. – PhD, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Al-Farabi Kazakh National University.

Issayeva A.Zh. – Doctor of PhD, Acting Associate Professor of the Department of «Jurisprudence» of the Korkyt Ata Kyzylorda University.

Ы.Т. Нүсүп¹, А.Б. Шарипова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Исследование посвящено следственным действиям, проводимым при расследовании экономических преступлений. Экономические преступления представляют собой сложную и актуальную проблему в уголовном законодательстве многих стран, включая Казахстан. Эти преступления характеризуются не только трудностью формулировки норм материального права, но и особыми трудностями в доказывании факта совершения преступления и расследования в целом. Улучшение законодательства, разработка современных методов расследования, а также поддержка международного сотрудничества могут помочь в борьбе с этими сложными вызовами в данной сфере. Совместные усилия в этих направлениях помогут сделать борьбу с экономическими преступлениями более эффективной, обеспечивая более надежное предотвращение, выявление и наказание такого рода преступлений.

Ключевые слова: экономические преступления, досудебное расследование, следователь, следственные действия, принцип законности.

Экономикалық қылмыстар бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексерудің тергеу әрекеттерінің ерекшеліктері

Зерттеу экономикалық қылмыстарды сотқа дейінгі тергеудің тергеу әрекеттеріне арналған. Экономикалық қылмыстар көптеген елдердің, соның ішінде Қазақстанның қылмыстық заңнамасында күрделі және өзекті мәселе болып табылады. Бұл қылмыстар тек материалдық құқық нормаларын тұжырымда уқиындығы менғана емес, сонымен бірге қылмыс жасау фактісін дәлелдеудегі және жалпы тергеудегі ерекше қиындықтармен сипатталады. Заңнамаларды жетілдіру, тергеудің заманауи әдістерін дамыту және халықаралық ынтымақ тастықты қолдау осы саладағы күрделі қиындықтармен күресуге көмектеседі. Осы бағыттардағы бірлескен күш-жігер экономикалық қылмыстармен күресті тиімді рекетуге, қылмыстың осы түрінің алдын алуы, ашуды және жазалауды сенімді рек қамтамасы зетуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: экономикалық қылмыстар, сотқа дейінгі тергеу, тергеуші, тергеу әрекеттері, заңдылық принципі.

Features of investigative actions of pre-trial investigation on economic crimes

The study is devoted to investigative actions of pre-trial investigation of economic crimes. Economic crimes represent a complex and pressing problem in the criminal legislation of many countries, including Kazakhstan. These crimes are characterized not only by the difficulty of formulating the rules of substantive law, but also by special difficulties in proving the fact of the commission of a crime and the investigation in general. Improving legislation, developing modern investigative techniques, and supporting international cooperation can help combat these complex challenges in this area. Joint efforts in these areas will help make the fight against economic crimes more effective, ensuring more reliable prevention, detection and punishment of this type of crime.

Keywords: economic crimes, pre-trial investigation, investigator, investigative actions, principle of legality.

Введение. Конституция Республики Казахстан определяет обязанность каждого гражданина исполнять законно установленные налоги, сборы и прочие обязательные платежи (ст.35) [1]. Этот принцип играет ключевую роль в поддержании стабильности финансовой системы государства, справедливого распределения экономических ресурсов и обеспечении функционирования различных областей общественной жизни. Уплата налогов является основным источником дохода государства, который направляется на финансирование ключевых секторов, таких как образование, здравоохранение, социальное обеспечение, инфраструктура и оборона. Своевременное и полное выполнение этой обязанности гражданами обеспечивает стабильность функционирования общества и способствует развитию страны. Кроме того, законодательством могут быть установлены сборы и другие обязательные платежи, предназначенные для поддержки конкретных программ и проектов, а также для поддержания экологической стабильности и устойчивого развития. Невыполнение обязанности уплаты налогов и сборов может привести к негативным последствиям, таким как уменьшение бюджетных средств для важных сфер общественной жизни, ухудшение предоставляемых государственных услуг и неравномерное распределение экономических ресурсов. В общем, статья 35 Конституции Казахстана подчеркивает важность выполнения обязанности уплаты налогов и других обязательных платежей для поддержания финансовой стабильности, обеспечения экономического и социального развития государства, а также формирования справедливого и солидарного общества.

Материалы и методы. Методологическую основу научной статьи составили всеобщий метод познания диалектической взаимосвязи теории и практики, системно-структурный и сравнительно-правовой методы, логический анализ и синтез по исследованию преступлений в сфере экономической деятельности.

Объектом научной статьи в данном контексте являются следственные действия, возникающие в процессе деятельности следователя по расследованию преступлений в сфере экономической деятельности. Это включает в себя широкий спектр вопросов, связанных с применением уголовно-процессуального законодательства в контексте экономических преступлений.

Основная часть. Преступления в сфере экономической деятельности наносят серьезный ущерб по экономике страны. Они отличаются высокой степенью опасности, поскольку подрывают фундаментальные принципы экономической безопасности государства. Эти преступления могут оказать негативное воздействие на различные аспекты экономики, такие как инвестиции, банковская система, налогообложение, а также создать неблагоприятные условия для развития предпринимательства и инвестиций.

Нарушения в области экономической деятельности могут включать в себя финансовые махинации, коррупцию, уклонение от уплаты налогов, подделку финансовой отчетности, мошенничество и другие противоправные действия. Их воздействие может быть масштабным, затрагивая не только конкретные предприятия или отрасли, но и влияя на общую стабильность экономики и доверие к институтам в стране.

В свете этого, борьба с экономической преступностью становится приоритетной задачей для обеспечения устойчивости и безопасности государства. Разработка эффективных мер по предотвращению, выявлению и наказанию экономических преступлений играет важную роль в обеспечении нормального функционирования экономических процессов и защите интересов общества.

Существует множество классификаций экономических преступлений. Так, делят по элементному принципу: кто является субъектом, субъективная направленность, место, время, предмет, способы, следы.

Еще классифицируют по стадиям совершения преступных действий: подготовка, совершение и сокрытие.

Также преступлениями в сфере экономической деятельности называют те, которые находятся в соответствующей главе уголовного кодекса.

Преступления в сфере экономики могут классифицироваться по отраслям экономики: строительство, медицина, IT-технологии.

Они могут делиться на том основании, что одни совершены в государственной сфере, а другие в негосударственном секторе.

Можно еще выделить правонарушения в легальных или запрещенных видах хозяйственной деятельности.

Но все указанные правонарушения характеризуются однородными признаками:

1. Субъектами являются работники управленческих, производственных, коммерческих структур.

2. Действия осуществляются в связи с выполнением ими профессиональных функций.

3. Нарушается порядок организации деятельности, системы материальной ответственности, организации учета или технологических процессов [2].

Взгляд ряда российских ученых на систему преступлений в сфере экономической деятельности, ориентированный на признаки объекта преступления, предполагает более четкое выделение особенностей каждого вида рассматриваемых преступлений и более глубокое понимание их общественной опасности. Подход, сосредоточенный на объекте преступления, позволяет анализировать преступления в контексте их воздействия на конкретные области экономики, выявлять специфику противоправных действий и их последствий для соответствующих секторов [3].

Эта группа преступлений является наиболее сложной при принятии решения о начале досудебного расследования и используется в качестве основы для анализа эффективности деятельности органов осуществляющих уголовное преследование, обеспечивающих экономическую безопасность государства.

Преступления, совершаемые в экономической сфере, представляют собой сложные противоправные действия, которые наносят ущерб охраняемым законом экономическим интересам общества и граждан.

Следует подметить, что следователь после ревизии, аудита, акта налоговой проверки регистрирует материал в Едином реестре досудебного расследования, после проводит такие следственные действия, как обыск (ст.252) или выемка (ст.253) [4], важно, чтобы эти действия были санкционированы судом.

В случае обыска или выемки следователь обязан предоставить решение суда, дающее разрешение на проведение данных следственных мероприятий. Руководитель компании имеет право требовать предъявления санкции суда, иначе могут возникнуть негативные последствия, такие как возможное изъятие документов, не имеющих отношения к расследуемому делу.

Важным аспектом является также то, что при проведении обыска или выемки в присутствии представителя компании должна оставаться копия соответствующего постановления суда. Это служит гарантией для компании, что следственные действия проводятся в соответствии с законом и санкционированы компетентным органом.

В контексте многоэпизодных уголовных дел, часто именуемых «громкими», негласные следственные действия могут начаться уже сразу после регистрации материала в Едином реестре досудебного расследования (ЕРДР). Это обусловлено необходимостью оперативного реагирования на сложные и масштабные уголовные ситуации, где формальные процедуры иногда могут занять значительное время.

Негласные следственные действия включают в себя: негласные аудио- и (или) видеоконтроль лица или места; негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи; негласное получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами; негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации; негласный контроль почтовых и иных отправлений; негласные проникновение и (или) обследование места; негласное наблюдение за

лицом или местом; негласный контрольный закуп, все эти негласные следственные действия не всегда подлежат общему обозрению или не предполагают предварительного уведомления заинтересованных сторон [4].

Однако, важно подчеркнуть, что негласные следственные действия также подлежат строгому соблюдению законности, и их цель - обеспечение эффективного расследования, но с уважением к правам и законным интересам всех сторон. Прозрачность и соблюдение законных норм остаются важными аспектами, даже в случае громких дел.

Именно, запрос выписок по счетам из обслуживающих банков является обычной практикой при расследовании экономических преступлений. С целью выяснения движения денежных средств по счетам следователь имеет право запросить соответствующую информацию от банков.

В случае отказа банка предоставить такие сведения, ссылаясь на банковскую тайну, следователь может обратиться к суду для получения санкций на производство выемки. Это обеспечивает правовое основание для изъятия необходимой информации в ходе расследования. При этом следователь должен представить аргументы, обосновывающие необходимость получения указанных банковских данных и их важность для успешного ведения уголовного дела.

Процедуры, связанные с запросами в банках и последующими выемками, подчиняются строгим правовым нормам и должны соответствовать процедуре, установленной законодательством, чтобы обеспечить соблюдение законов и защиту прав всех сторон, включая права на конфиденциальность и банковскую тайну.

Обыск, проводимый в различных местах, таких как офис, жилые дома, квартиры руководителей, бухгалтеров и других материально-ответственных лиц, может привести к обнаружению и изъятию неофициальных и черновых учетных записей. Эти документы могут быть ключевыми доказательствами при расследовании экономических преступлений.

Следователь внимательно анализирует неофициальные учетные записи, сравнивая их с данными бухгалтерского учета и налоговой отчетности. Такой анализ направлен на выявление несоответствий, завышения цен, неучтенных товаров или услуг, а также других неправомερных действий, связанных с экономической деятельностью.

Часто именно неофициальные документы служат основой для установления фактов преступной деятельности. Они могут выявить попытки уклонения от налогов, сокрытие доходов, лжедекларирование финансовой деятельности и другие нарушения. Полученные в результате обыска доказательства могут быть использованы в судебном процессе для подтверждения фактов и обвинений.

Таким образом, неофициальные документы часто играют ключевую роль в деле, предоставляя информацию, которая может быть использована для доказательства преступной деятельности в экономической сфере.

После проведения аудита и получения документации, следующим этапом в расследовании экономических преступлений может быть назначение различных видов экспертиз. Эти экспертизы предназначены для получения дополнительных доказательств и тщательного анализа представленной информации. Назначение конкретных видов экспертиз зависит от специфики дела и требуемой экспертной оценки.

Судебно-экономическая экспертиза: Направлена на анализ финансовой и экономической документации, оценку финансовых потоков, выявление неправомερных финансовых операций и раскрытие экономических преступлений.

Почерковедческая экспертиза: Применяется для исследования подлинности подписей и рукописей, что может быть важно при анализе контрактов, соглашений и других документов.

Компьютерная экспертиза: Необходима при обнаружении и анализе цифровых данных, таких как электронная корреспонденция, финансовые записи, базы данных и другая информация, хранящаяся на компьютерах и электронных носителях.

Товароведческая экспертиза: Применяется для проверки качества товаров, подтверждения их соответствия заявленным характеристикам, выявления подделок и мошенничества в сфере товарооборота.

Эти экспертизы способствуют получению объективной и компетентной оценки документов и предметов, являясь важной частью расследования. Они могут предоставить дополнительные доказательства, которые помогут установить факты и поддержать обвинения в суде.

Привлечение специалистов на этапе допросов в экономических делах становится все более распространенной практикой. Сотрудники экспертного подразделения приглашаются для предоставления своих знаний и опыта в соответствующей области, что может значительно облегчить понимание сложных аспектов дела.

Участие специалистов в экономических допросах может быть особенно полезным в следующих случаях:

Бухгалтерские и финансовые аспекты: Эксперты в области бухгалтерии и финансов могут помочь в анализе финансовой документации, выявлении нарушений бухгалтерских стандартов, а также дать профессиональные оценки финансовых ситуаций.

Налоговая экспертиза: Специалисты по налогам могут оценить правильность расчетов налогов, выявить возможные налоговые уклонения и помочь в понимании сложных налоговых вопросов.

IT-эксперты: В случаях, связанных с компьютерными технологиями и цифровыми следами, IT-специалисты могут помочь в анализе электронных данных, выявлении цифровых следов и обеспечении безопасности информации.

Эксперты в товароведении: Вопросы, связанные с качеством товаров, подделками и другими аспектами товароведения, могут быть решены с участием специалистов в этой области.

Участие специалистов в допросах обогащает расследование, обеспечивая более глубокий анализ и экспертное мнение в соответствующих областях знаний.

В начале допросов обычно приглашают к участию в качестве свидетелей тех лиц, которые не заинтересованы в исходе дела и могут предоставить объективную информацию. Это может включать в себя рядовых сотрудников фирмы или других лиц, не связанных с предполагаемыми преступными деяниями.

Подобный подход позволяет следователям получить первичное представление о событиях, собрать фактические данные, а также выявить свидетельские показания от независимых сторон. Затем, основываясь на этой информации, следователи могут более эффективно допрашивать тех лиц, которые могут быть впоследствии признаны подозреваемыми либо вынесено постановление о квалификации

Этот метод также позволяет избежать возможного воздействия на свидетелей или потенциальных подозреваемых и обеспечивает проведение расследования с соблюдением принципов справедливости и предотвращения возможных вмешательств.

Заключение. Резюмируя, правильное соблюдение процедурных правил при проведении следственных действий обеспечивает соблюдение законности и защиту прав сторон на досудебном расследовании по экономическим преступлениям.

1. Допрос подозреваемого: применение тактических приемов, таких как использование фактора неожиданности при постановке вопросов, при применении тактического приема предъявление доказательств.

2. Назначение судебных экспертиз: технико-криминалистическая, почерковедческая, судебно-бухгалтерская, судебно-химическая, судебно-товароведческая, судебно-компьютерная.

3. Выемка и осмотр: регистрационные и учредительные документы организации; документация с технологическим, организационным процессом хозяйственной деятельности; учетно-расчетные и финансовые операции; документы налоговых органов, банковских учреждений.

4. Допрос свидетелей: частные предприниматели; потребители, которым предоставлялись товары, работы или услуги незаконной предпринимательской деятельностью; представители поставщиков, у которых приобреталось сырье, товары, оборудование для ведения незаконной предпринимательской деятельности, наемные работники, которые участвовали в незаконной предпринимательской деятельности, бухгалтера, экспедиторы, кладовщики

5. Осмотр места происшествия: жилые помещения; административные помещения организаций, учреждений, предприятий; производственные, подсобные и складские помещения юридических лиц и индивидуальных предпринимателей; торговые объекты; гаражи и иные строения.

Обязательное участие специалистов (бухгалтеров, экономистов, специалистов по компьютерной технике и т. д.; выбор того или иного специалиста связан со спецификой осуществления незаконной предпринимательской деятельности).

Выявление фактов использования производственного сырья не по назначению либо превышения допустимых квот, продукции, при производстве которой необходимо специальное разрешение (лицензия); выполнения работ, оказания услуг, производства продукции в помещениях, не оборудованных в соответствии с требованиями; обнаружение и изъятие юридических документов, бухгалтерских документов, в том числе «черной» бухгалтерии.

Обязательный осмотр компьютеров, технических носителей информации.

6. Обыск: обыск по месту жительства, обыск служебных (производственных) помещений, складов в целях обнаружения следов незаконной предпринимательской деятельности.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.).

2. Назханов Т. Общая характеристика расследования экономических преступлений https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36349104&pos=3;-47#pos=3;-47

3. Уголовное право. Часть Общая. Часть Особенная. Учебник / Под общ. ред. Л.Д. Гаухмана, Л.М. Колодкина, С.В. Максимова. - М., 1999. - С. 470-471.

4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2024 г.).

Сведения об авторах

Нүсуп Ы.Т. - магистрант 1 курса Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Шарипова А.Б. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Нүсуп Ы.Т. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс магистранты.

Шарипова Ә.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, заңғылымдарының кандидаты.

Nusup Y.T. - 1st year master's student, Al-Farabi Kazakh National University.

Sharipova A.B. – Candidate of Legal Sciences, associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

G.G. Nubaeva¹

¹Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office
of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, Kazakhstan

TRACING THE MODERNIZATION OF THE INSTITUTE OF SUSPENSION OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The paper's author aims to study the institution of suspension of criminal proceedings, considering such a novel as the category of "interruption" based on systematic analysis. When writing this work, such methods as linguistic analysis of the categories "suspension" and "interruption", the use of these terms in other normative legal acts were used, parallels were drawn between these norms for differences and similar points; comparative legal analysis of the current and expired national criminal procedure legislation regulating the institution of suspension of criminal proceedings, as well as the relevant norms of the legislation of foreign countries and the norms of international law.

The results of the analysis made it possible to determine the advantages and disadvantages of the institution of suspension of criminal proceedings, as well as to develop proposals for improving this institution.

Keywords: suspension of proceedings, interruption of pre-trial investigation, institute of suspension, grounds for suspension, criminal case, investigator, court, search for the accused, secret investigative actions.

Институтты жаңғырту ізімен қылмыстық істерді тоқтата тұру

Мақала авторы жүйелі талдау негізінде "үзіліс" санаты сияқты жаналықты қарастыра отырып, қылмыстық іс жүргізуді тоқтата тұру институтын зерттеуді мақсат етеді. Бұл жұмысты жазу кезінде "тоқтата тұру" және "үзу" категорияларын лингвистикалық талдау, осы терминдерді басқа нормативтік құқықтық актілерде қолдану сияқты әдістер қолданылды, айырмашылықтар мен ұқсас сәттер үшін осы нормалар арасында параллельдер жүргізілді; қылмыстық сот ісін жүргізуді тоқтата тұру институтын реттейтін қолданыстағы және күші жойылған Ұлттық қылмыстық іс жүргізу заңнамасын, сондай-ақ шет елдер заңнамасының тиісті нормаларын және халықаралық құқық нормаларын салыстырмалы-құқықтық талдау.

Жүргізілген талдау нәтижелері қылмыстық іс жүргізуді тоқтата тұру институтының артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға, сондай-ақ осы институтты жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: іс жүргізуді тоқтата тұру, сотқа дейінгі тергеуді тоқтату, тоқтата тұру институты, тоқтата тұру негіздері, қылмыстық іс, тергеуші, сот, айыпталушыны іздеу, жасырын тергеу әрекеттері.

По следам модернизации института приостановления производства уголовных дел

Автор статьи ставит своей целью изучить институт приостановления уголовного судопроизводства, рассматривая такую новеллу, как категория "прерывание", на основе системного анализа. При написании данной работы использовались такие методы, как лингвистический анализ категорий "приостановление" и "прерывание", использование этих терминов в других нормативных правовых актах, были проведены параллели между этими нормами на предмет различий и сходных моментов; сравнительно-правовой анализ действующего и утратившего силу национального уголовно-процессуального

законодательства, регулирующего институт приостановления уголовного судопроизводства, а также соответствующих норм законодательства зарубежных стран и норм международного права.

Результаты проведенного анализа позволили определить преимущества и недостатки института приостановления уголовного производства, а также разработать предложения по совершенствованию данного института.

Ключевые слова: приостановление производства по делу, прерывание досудебного расследования, институт приостановления, основания приостановления, уголовное дело, следователь, суд, розыск обвиняемого, негласные следственные действия.

Introduction. One of the innovations of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan in 2014 (after that referred to as the CPC) was the provisions of Article 45 (Suspension of judicial proceedings in a case and interruption of pre-trial investigation), where two new institutions were introduced – "suspension of judicial proceedings in a case" (Part 1) and "interruption of pre-trial investigation" (Part 7) [1].

It is proposed to analyze this innovation, and let's start with an analysis of the concepts, meanings and use of the words "suspend" and "interrupt" to establish their differences:

- by lexical meaning in explanatory dictionaries:

the word "suspend" has the meaning – to postpone, delay, restrain, stop and stop;

the word "interrupt" means abruptly, immediately suspend, stop, stop.

- according to the synonyms of these words, we have their interchangeability, such as:

"suspend" is the use of the word "interrupt" with a frequency of 29.4% of the available 32 synonyms and, conversely, in 8.5% of 40 synonyms [2].

Based on the above, the words "suspension" and "interruption" have an equivalent lexical meaning and are interchangeable, while the difference is in the time frame: "suspension" is a temporary concept, and "interrupt" does not have a time limiter.

In the Civil Code of the Republic of Kazakhstan [3] and the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [4], the term "interruption" is also used to calculate the term: "... the time elapsed before the break is not counted in the new term" (paragraph 2 of Article 183 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) and "The limitation period for crimes is interrupted if before the expiration of the specified in the first part of this article, the person will commit a new intentional crime. In such cases, the calculation of the statute of limitations begins anew from the date of the commission of a new crime" (paragraph 4 of Article 77 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

The domestic legislator in the Civil and Criminal Codes does not use the concept of "suspend" but uses "interruptions" and "break" as this affects the timing of their calculation when resuming proceedings, which after "interruption" and "break" start from zero, confirming the lexical meaning of these words.

Methods. When writing this work, such methods as linguistic analysis of the categories "suspension" and "interruption", the use of these terms in other normative legal acts were used, parallels were drawn between these norms for differences and similar points; comparative legal analysis of the current and expired national criminal procedure legislation regulating the institution of suspension of criminal proceedings, as well as the relevant norms of the legislation of foreign countries and the norms of international law.

The results of the analysis made it possible to determine the advantages and disadvantages of the institution of suspension of criminal proceedings, as well as to develop proposals for improving this institution.

Main part. The genesis of the Institution of suspension of criminal proceedings, executed only by the court, was first applied by the legislator in the Criminal Procedure Code of the RSFSR of 1922 [5, 311].

In the first domestic criminal procedure legislation, the suspension of the preliminary investigation was provided for in Chapter XVII of the Criminal Procedure Code of the Kazakh SSR of 1959, where Article 175 regulated the grounds and procedure for suspending proceedings in the case [6].

The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan of 1997 (which became invalid) regulated the suspension of proceedings in a criminal case by an inquirer, investigator or court (part 1 of Article 50). It did not contain the Institution of interruption [7].

A comparative analysis of the "suspension of criminal proceedings" of the criminal procedure legislation of the Kyrgyz Republic [8], the Republic of Tajikistan [9], the Republic of Armenia [10], and the Russian Federation [11] made it possible to identify their unifying feature - this is the separation in the norms of law enforcement entities – the investigator (or the body conducting the inquiry) and the court, only in Armenia supplemented by the prosecutor. It should also be noted that there is no concept of "interruption" in the criminal procedure law of these countries.

In the structure of the Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova (2003), the legislator uses the traditional concept of "suspension", separating their use for subjects of criminal proceedings: Article 287.1 (Grounds, procedures and terms of suspension of criminal prosecution) and Article 330 (Suspension and resumption of judicial proceedings), there is no term "interruption" [12].

Only the Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany additionally uses the concept of "adjournment of judicial proceedings", which is a shorter break than suspension and has its grounds. It should also be noted that Germany uses suspension and adjournment only in the central court proceedings [13, 97, 260].

The current Institution of "interruption" in Kazakhstan has a similar norm of "suspension" in the Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia of 1998 (now it has lost its force), where three subjects are represented in Part 1 of Article 31 of the CPC: the prosecutor, the investigator and the court [11]. At the same time, the grounds for suspending the proceedings in the case are identical to Articles 45, Parts 1 and 7 of the CPC of the Republic of Kazakhstan.

The concept of "suspension" is also used in international procedural acts. Study of such international Conventions as on laundering, Detection, Seizure and Confiscation of Proceeds from Criminal Activity and Financing of Terrorism, against corruption, against Transnational Organized Crime, on Narcotic Drugs, against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment and on combating trafficking in Persons and Exploitation of Prostitution by Third Parties, they have shown that the concept of "interrupts" is absent in them, and "suspension" is used in traditional concepts as suspension of operations, suspension of the statute of limitations, suspension of certain rights, suspension of criminal prosecution, etc. [14].

Thus, when defining the concept of "suspension of proceedings", both foreign and Kazakh authors agree that this is a temporary break in the production of procedural actions caused by factual and legal grounds, accompanied by measures to eliminate the obstacles that have arisen for the movement of the case.

In the classical legal literature, suspensions of criminal procedural activity at various stages are fairly distinguished: preliminary investigation and judicial proceedings.

The CPC of Kazakhstan went the other way: firstly, it introduced two concepts of "suspension" and "interruption"; secondly, it combined them into one norm (Article 45 of the CPC).

In the new realities, the court only allows the suspension of criminal proceedings. If necessary, grounds and certain conditions are specified in Part 1 of Article 45 of the CPC of the Republic of Kazakhstan. Investigative actions are not carried out on the suspended case, measures of procedural coercion are not applied, and the period is stopped (Part 4 of Article 45 of the CPC).

"Interruption of pre-trial investigation" was given to the pre-trial investigation bodies (investigators and interrogators). The only norm differentiating the suspension of proceedings in the case and the interruption of the investigation period is the amendment of the CPC of the Republic of Kazakhstan of 2019, paragraph 7-1 of Article 45 of the CPC of the Republic of Kazakhstan [1]. At the same time, the norm does not indicate the passage of time when interrupting a pre-trial investigation.

During the interruption of the terms of the pre-trial investigation, the criminal prosecution body has the right, without resuming the terms of the investigation, to issue instructions for carrying out

investigative measures (measures) and secret investigative actions to extend their terms. Attach their results to the materials of the criminal case.

Today, "return of illegal assets" is very relevant, while most criminal cases are suspended or interrupted. Meanwhile, the norm of Article 45 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan does not allow any investigative or other actions when suspending the trial; only when interrupting pre-trial proceedings is it allowed to carry out activities following the Law of the Republic of Kazakhstan "On operational investigative activities" and covert investigative actions [15, 107].

Based on the above, about criminal cases related to the establishment of criminally obtained assets, their location and the measures taken to return them when the trial is suspended, according to the legislation of the Republic of Kazakhstan, all investigative measures will be terminated, which may lead to the loss of their return.

A review of the grounds for "suspension" and "interruption" showed that their difference consists in several points; let's consider their legality and validity.

Thus, Part 2 of Article 45 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the suspension of proceedings by the court provides for "the court's appeal to the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan with a submission on the recognition of unconstitutional the law or other normative legal act to be applied in this criminal case ...". This provision violates Part 1 of Article 45 of the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated 5.11.2022 "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan" (Appeals of citizens for violation of constitutional rights and freedoms of man and citizen), which provides for the rights of any citizen whose rights and freedoms have been violated to appeal to the Constitutional Court [16].

The exclusive and controversial right to suspend proceedings in a criminal case by the court is paragraph 6 of part 1 of Article 45 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (if there is a statement of the defendant for illegal actions or ill-treatment). At the same time, the presence of this statement during the pre-trial investigation, according to part 7 of this article, will not entail its interruption, which is an infringement of the rights of the defendant (accused).

Conclusion. Thus, the distinguishing feature of the grounds for "suspension" and "interruption" remains only the cases of private prosecution, the appointment of examinations, the conduct of ORM and secret investigative actions, which is not essential for allocating a separate norm.

The legal practice of applying this rule in other countries (the Kyrgyz Republic, the Russian Federation, the Republic of Tajikistan and the Republic of Armenia, the Republic of Moldova, and the Republic of Kazakhstan (until 2014) shows the historically established and practically developed practice of applying the concept of "suspension" quite fully and objectively includes the Institution of suspension of production on the case at all its stages, highlighting the features for each separately.

Part 1 and Part 7 of Article 45 of the P.C. provide exhaustive grounds for "suspension" and "interruption", and there are no references to "other circumstances of the case", for example, concerning the victim or witness.

In legal science, proposals have been repeatedly made to expand the grounds for suspending criminal proceedings due to circumstances such as the victim's illness. M.V. Korolev, in his dissertation research, proposed another reason for stopping proceedings in the case: "To ensure the comprehensiveness, completeness and objectivity of the investigation of all the circumstances of the case, it is necessary to expand the list of grounds for suspending proceedings by including such grounds as mental or severe other illness of the victim when further investigation of the case is impossible without it." [17, 9].

In practice, there have been such cases; V.Y. Stelmakh, in the article "Concepts, signs and grounds for suspending the preliminary investigation", gives examples of road traffic accidents where the victim (witness - from the author), being on a long-term cure, makes it impossible to conduct a forensic medical examination to determine the severity of the damage and accuracy qualification of the crime [18, 12].

It should be noted that not only the long-term illness of the victim (witness) may become the basis for the impossibility of further pre-trial proceedings in the case, as well as the presence of the

victim (witness) outside the Republic of Kazakhstan (long business trip, etc.), as well as when their place of stay is not established.

It should be noted that each such case should be considered from an objective and comprehensive study of all the circumstances of the criminal case that may affect the completeness of the case's pre-trial (or judicial) proceedings.

The legislator did not mention in Article 45 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan the fate of both the seized property and the assets that are wanted or when the process of "returning illegal assets" was launched (the availability of sufficient evidence of their criminality, as well as issues with its management), as well as resolving the issue of applying state protection of security measures to participants process. At the same time, these norms are available in the Russian legislation of Articles 208, Parts 6, 7 and 8 of the CPC [10].

Based on the above, we believe that the concepts of "suspension" and "interruption" of the pre-trial investigation period are the same in content, and their use in one article misleads law enforcement officers. The message of the domestic legislator with the introduction of the concept of "interruption" is not clear enough, given that there are no official comments on this term yet.

From 2014 to 2023, the legislator made six additions to the article under study, as follows: part 1 of paragraph 6 - 2022, part 7 of paragraph 8 – 2021, part 7 of paragraph 9 – 2021, part 7-1 – 2019, Part 8 – 2020, part 8-1 – 2020.

The Institution of suspension always caused disputes and disagreements among legal scholars; introducing a new concept did not facilitate this task; in our opinion, it complicated it.

We consider it necessary to provide an official, complete, and clear explanation of the concept of "interruption" in the relevant Regulatory Decision of the Supreme Court for uniform interpretation in law enforcement activities.

List of sources used

1 Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan: The Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231. [Electronic resource]. Access mode: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231> (accessed 29.10.2023).

2 Толковый словарь Ожегова. [Electronic resource]. Access mode: <https://gufo.me/dict/ozhegov?letter=%D0%B0&page=2> (accessed 29.10.2023). Толковый словарь Ефремовой. [Electronic resource]. Access mode: <https://gufo.me/dict/efremova> (accessed 29.10.2023). С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Толковый словарь русского языка. [Electronic resource]. Access mode: <https://ozhegov.info/slovar/> (accessed 29.10.2023). Русский Вики-словарь. [Electronic resource]. Access mode: <https://ru.wiktionary.org/wiki> (accessed 29.10.2023).

3 Civil Code of the Republic of Kazakhstan: Enforced by the Decree of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994 № 268-XIII. [Electronic resource]. Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K940001000_ (accessed 29.10.2023).

4 Penal Code of the Republic of Kazakhstan: The Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 № 226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource]. Access mode: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226> (accessed 29.10.2023).

5 Criminal procedure law (Criminal process): Textbook for universities / edited by profes. Э.К. Кутуева – Saint-Petersburg, 2019. – 583 p. – (Series: «Textbooks for universities, special literature»).

6 Criminal procedure code of the Kazakh SSR from 22.07.1959. Lost strength. [Electronic resource]. Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K590001000_ (accessed 29.10.2023).

7 Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan dated 13.12.1997 № 206. Lost strength. [Electronic resource]. Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000206_ (accessed 29.10.2023).

8 Code of Criminal Procedure of the Kyrgyz Republic dated 28.10.2021 № 129 [Electronic resource]. Access mode: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308> (accessed 29.10.2023).

9 Code of Criminal Procedure of the Republic of Tajikistan dated 3.12.2009 [Electronic resource]. Access mode: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30594304 (accessed 29.10.2023).

10 Criminal procedure code of the Russian Federation of 18.12.2001 № 174 [Electronic resource]. Access mode: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/ 9 (accessed 29.10.2023).

11 Code of Criminal Procedure of the Republic of Armenia of 01.07.1998 № 248 [Electronic resource]. Access mode: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1450&lang=rus&sel=show> (accessed 29.10.2023).

12 Code of Criminal Procedure of the Republic of Moldova of 14.03.2003 № 122-XV [Electronic resource]. Access mode: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729#pos=4 (accessed 29.10.2023).

13 Golovnenko P., Spica N. Code of Criminal Procedure of the Federal Republic of Germany – scientific and practical commentary and translation of the text. [Electronic resource]. Access mode: <https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/6039/file/sdrs02.pdf> (accessed 29.10.2023).

14 Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism (Warsaw, 16.V.2005). [Electronic resource]. Access mode: <https://rm.coe.int/168008371f> (accessed 29.10.2023); United Nations Convention against Corruption (New York, 31 October 2003). [Electronic resource]. Access mode: <https://www.unodc.org/documents/treaties/Special/2003%20United%20Nations%20Convention%20against%20Corruption.pdf> (accessed 29.10.2023); United Nations Convention Against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto. United Nations Convention Against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto. United Nations General Assembly Resolution 55/25 of November 15, 2000. [Electronic resource]. Access mode: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/united-nations-convention-against-transnational-organized-crime-2#:~:text=The%20book%20first%20presents%20United,the%20development%2C%20as%20appropriate%2C%20of> (accessed 29.10.2023); United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988. [Electronic resource]. Access mode: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=VI-19&chapter=6&clang=_en (accessed 29.10.2023); Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. New York, 10 December 1984. [Electronic resource]. Access mode: <https://legal.un.org/avl/ha/catcidtp/catcidtp.html#:~:text=The%20Convention%20against%20Torture%20and,been%20ratified%20by%20%20States> (accessed 29.10.2023); Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others. Adopted 02 December 1949 by General Assembly resolution 317 (IV) [Electronic resource]. Access mode: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-suppression-traffic-persons-and-exploitation> (accessed 29.10.2023).

15 Baigelenova A.K., Khan VV. Interaction of the investigative body with the bodies of inquiry and operational-search activity in pre-trial investigation in the Republic of Kazakhstan. Scientists of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, 2022. – № 4(73). – P. 104-113 [Electronic resource]. Access mode: <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder26654.pdf> (accessed 28.11.2023).

16 On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan: Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated November 5, 2022 № 153-VII ZRK. [Electronic resource]. Access mode: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2200000153> (accessed 29.10.2023).

17 Korolev M.V. Suspension of preliminary investigation due to mental or other illness of the accused: abstract for the dissertation of the candidate of legal sciences. – Moskva, 2000. – 161 p.

18 Stelmah W.Y. Concepts, signs and grounds for suspension of the preliminary investigation // Bulletin of the Kazan legal institute of the Ministry of internal affairs of Russia, 2016. – № 3(25). – P. 87-92.

Information about the author

Nubaeva G.G. – Senior Researcher at the Center for the Study of Problems of Criminal Procedure, Candidate of Law, Adviser to Justice (Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan).

Нубаева Г.Г. - қылмыстық іс жүргізу проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, әділет кеңесшісі (Қазақстан Республикасы Баспрокуратурасы жанындағы құқық қорғау органдары академиясы).

Нубаева Г.Г. – старший научный сотрудник Центра исследования проблем уголовного процесса, кандидат юридических наук, советник юстиции (Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан).

Т.М. Коржумбаева¹, Д.В. Еремеев¹, Ж.Е. Сидашева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОПЕРАТИВНЫХ АППАРАТОВ ОВД ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ВЫСОКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Предупреждение преступлений в сфере высоких технологий является первостепенной задачей всех стран. В этих целях повсеместно, в том числе в Казахстане, на уровне государства предпринимаются серьезные усилия по защите объектов критически важной инфраструктуры. В настоящее время существуют перспективные методики профилактики высокотехнологичных преступлений, которые можно успешно адаптировать к потребностям оперативных аппаратов ОВД Республики Казахстан и эффективно их использовать. Кроме того, накоплен значительный опыт в организации ОРМ, в том числе на международном уровне. Часть из элементов подобных методик известна оперативным аппаратам ОВД Казахстана, однако упорядоченные алгоритмы их деятельности пока не наработаны. В этих условиях, создание таких методик и внедрение их в практику представляется одной из актуальных задач противодействия преступлениям в сфере высоких технологий.

В статье авторами рассмотрены организационные аспекты деятельности оперативных аппаратов ОВД по предупреждению преступлений в сфере высоких технологий, раскрыты особенности различных систем защиты от киберугроз объектов критически важных объектов инфраструктуры и предложены механизмы их реализации в Республике Казахстан.

Ключевые слова: предупреждение, Интернет, система защиты, персональные данные, хакер, атаки, информационная безопасность, «Кибершит – Казахстана», смарт-контакт.

ПО жедел аппараттарының жоғары технологиялар саласындағы қылмыстардың алдын алу жөніндегі қызметінің ұйымдастырушылық аспектілері

Жоғары технологиялар саласындағы қылмыстардың алдын алу барлық елдердің басты міндеті болып табылады. Осы мақсатта барлық жерде, оның ішінде Қазақстанда да мемлекет деңгейінде аса маңызды инфрақұрылым объектілерін қорғау бойынша елеулі күш-жігер жұмсалуда. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы ПО жедел аппараттарының қажеттіліктеріне сәтті бейімделіп, оларды тиімді пайдалануға болатын жоғары технологиялық қылмыстардың алдын алудың перспективалық әдістері бар. Сонымен қатар, ЖІШ ұйымдастыруда, оның ішінде халықаралық деңгейде айтарлықтай тәжірибе жинақталды. Мұндай әдістердің элементтерінің бір бөлігі Қазақстанның ПО жедел аппараттарына белгілі, алайда олардың қызметінің реттелген алгоритмдері әлі әзірленбеген. Мұндай жағдайда мұндай әдістемелерді жасау және оларды практикаға енгізу жоғары технологиялар саласындағы қылмыстарға қарсы іс-қимылдың өзекті міндеттерінің бірі болып табылады.

Мақалада авторлар жоғары технологиялар саласындағы қылмыстардың алдын алу бойынша ПО жедел аппараттары қызметінің ұйымдастырушылық аспектілерін қарастырып, инфрақұрылымның аса маңызды объектілері объектілерінің киберқауіптерінен қорғаудың әртүрлі жүйелерінің ерекшеліктерін ашты және оларды Қазақстан Республикасында іске асыру тетіктерін ұсынды.

Түйінді сөздер: ескерту, Интернет, қорғау жүйесі, дербес деректер, хакер, шабуылдар, ақпараттық қауіпсіздік, «Киберқалқан – Қазақстан», смарт-байланыс.

Organizational aspects of the activities of the operational apparatus of the iab for the prevention of crimes in the field of high technology

Preventing high-tech crime is a top priority for all countries. For these purposes, serious efforts are being made everywhere, including in Kazakhstan, at the state level to protect critical infrastructure facilities. Currently, there are promising methods for preventing high-tech crimes that can be successfully adapted to the needs of the operational apparatus of the Department of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan and used effectively. In addition, considerable experience has been accumulated in organizing operational investigative activities, including at the international level. Some of the elements of such methods are known to the operational apparatus of the Department of Internal Affairs of Kazakhstan, but orderly algorithms for their activities have not yet been developed. In these conditions, the creation of such methods and their implementation in practice seems to be one of the urgent tasks of combating crimes in the field of high technologies.

In the article, the authors examined the organizational aspects of the activities of the operational apparatus of the internal affairs department to prevent crimes in the field of high technologies, revealed the features of various systems for protecting critical infrastructure facilities from cyber threats and proposed mechanisms for their implementation in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: warning, Internet, security system, personal data, hacker, attacks, information security, "Cyber Shield – Kazakhstan", smart contact.

Введение. Современное развитие человеческой цивилизации характеризуется очередным этапом научно-технической революции – внедрением во все сферы жизни ИКТ, которые меняют уклад жизни людей и составляют фундамент и материальную базу для перехода к информационному обществу, обществу с высоким социально-экономическим, политическим и культурным развитием.

В мире повсеместно наблюдаются такие тенденции, как:

- 1) трансформация всех общественных институтов и сфер человеческой деятельности под воздействием ИКТ;
- 2) прогресс во всех сферах разработки, производства и внедрения современных технологий;
- 3) стремление к формированию развитой информационной среды, адекватной задачам социально-экономического развития страны;
- 4) обеспечение равноправного гарантированного доступа населения к информационным ресурсам;
- 5) подготовка граждан, общественных институтов, бизнеса и органов государственной власти всех уровней к жизни в условиях информационного общества [1].

Эти процессы привели к тому, что в Республике Казахстан за период с 2010 по 2022 год плотность пользователей Интернета увеличилась с 36,1% до 89,2 %, а количество пользователей мобильного Интернета с 3 миллионов 694 тысяч практически утроилось и достигло 17,3 миллионов. Такое экспоненциальное увеличение числа пользователей Интернета повышает критичность и делает более ощутимыми последствия в случае отказов или вредоносного воздействия на технические средства [2].

Об этом свидетельствуют постоянно происходящие инциденты с государственными органами и финансовыми учреждениями по всему миру, когда они становятся объектами хакерских атак. Не стал исключением и Казахстан. Так, по информации Национальной службы реагирования KZCERT РК, в Казахстане в 2022 году выросло число инцидентов нарушения информационной безопасности, в основном это распространение компьютерных вирусов «червей» [3].

Опасность таких акций в настоящее время многократно возрастает, так как компьютерные технологии являются составной частью практически всех современных систем вооружений. Ослабление боевых возможностей какой-либо системы вооружений – ключевой

фактор для снижения эффективности любых оборонительных мер. Речь идет о сети коммуникаций, стратегическом информировании о положении дел в зоне боевых действий, тыловом обеспечении, наземных транспортировках, управлении воздушным движением, а также о спутниковой системе слежения. Дезорганизация работы или блокирование одной из этих сфер могут привести к полному параличу любой идеально выверенной оборонительной стратегии. Поэтому многие страны работают над созданием систем защиты от таких вызовов и угроз. Одним из ключевых направлений в борьбе является практическое цифровое улучшение и укрепление киберпространства государственными органами, компаниями и частными лицами для создания более безопасной среды в киберпространстве [4, с. 107-108].

Методы. В процессе написания статьи использовались различные методы, а именно - диалектический, статистический, сравнительно-правовой, системно-логический. Также применялись методы познания, а именно, синтез, анализ, дедукция, индукция, анкетирования, интерпретации, дискурсивного анализа, экспертной оценки.

Основная часть. Зарубежный опыт предупреждения преступлений в сфере высоких технологий сегодня представлен широким кругом инструментов. Так, например, китайский файрвол заработал по всей стране еще в начале 2000-х. Параллельно разрабатывалась программа «Золотой щит» – система регистрации реальных имен интернет-пользователей и комплексного взаимодействия между различными китайскими провайдерами и полицейскими структурами для обеспечения лучшего контроля над населением. Так, провайдеры домашнего интернета и интернет-кафе уже много лет дают доступ в интернет только при предъявлении паспорта. Летом 2017 года в силу вступил закон о кибербезопасности КНР. Он предписывает всем организаторам распространения информации в интернете, а также любым компаниям, в том числе зарубежным, хранить данные китайских пользователей на территории КНР, передавая таким образом властям безграничный контроль над большими данными [5].

Вместе с тем, несмотря на использование «Великого китайского интернет-щита», Китай лидирует по количеству компьютеров, входящих в хакерские ботнеты, т.е. в сети компьютеров, находящихся под контролем хакеров. Именно компьютеры ботнета могут использоваться для массированных атак на правительственные интернет-сайты и коммуникационные узлы, более того, многие исследователи считают их основным источником широкомасштабных атак в Интернете [6, с.71].

Система, подобная китайской, функционирует и в России. Она называется СОРМ (сокращение от Система технических средств для обеспечения функций оперативно-розыскных мероприятий). Сведения об эффективности этой системы составляют государственную тайну. В открытых источниках есть только данные, что СОРМ, к примеру, помогла найти похищенного сына Евгения Касперского. Существуют несколько поколений СОРМ:

- 1) СОРМ-1 – телефонная «прослушка» подозреваемых – фиксированная телефония и (сотовая связь);
- 2) СОРМ-2 – контроль содержимого интернет-соединений сети передачи данных;
- 3) СОРМ-3 – информационная система баз данных, в которой должны находиться:
 - персональные данные (ФИО, адрес, копия паспорта) абонентов (физлиц и физлиц – пользователей юрлица);
 - сведения о платежах (из биллинга), оказанных услугах (включая платежные данные);
 - факты о соединениях абонентов (с кем коммуницировали, сколько раз, каким способом и т.д.);
 - содержимое соединений [17].

Не остается в стороне от этих процессов и наша страна. Помимо существующей аналогичной системы СОРМ [7], в рамках Послания Главы государства народу Казахстана от 31 января 2017 года, Правительству и КНБ РК дано поручение создать в профилактических целях специальную информационную систему «Киберщит Казахстана» для защиты от киберугроз объектов критически важных объектов инфраструктуры [8]. Задача «Киберщита Казахстана» состоит в том, чтобы компьютерные атаки, запущенные из зарубежного

пространства, максимально предотвращать на «электронной границе» - виртуальном периметре страны. С 2022 года по 2027 год в стране начнет свою реализацию концепция развития цифровой экосистемы «Киберщит -2».

При этом, наиболее распространенными угрозами информационной безопасности являются сбои оборудования (кабельной системы, дисковых систем, серверов, рабочих станций и так далее), неправильное хранение архивных данных, нарушения прав доступа к данным, некорректная работа пользователей и обслуживающего персонала, потери информации (из-за несанкционированного доступа или инфицирования вредоносными программами – компьютерными вирусами). Благодаря централизации подключения к Интернету через Единый шлюз доступа государственных органов существенно снижаются угрозы несанкционированного доступа и вредоносного воздействия на электронные информационные ресурсы государственных органов, так как на ежедневной основе фиксируется и отражается более 180 миллионов атак различного уровня.

На этом фоне, национальный сегмент Интернета насчитывает более 120 тысяч Интернет-ресурсов в доменах .KZ и .ҚАЗ, в соответствии с законодательством физически размещаемых на территории Республики Казахстан. Поэтому в целях оказания содействия владельцам и пользователям информационных ресурсов и систем по вопросам безопасного использования ИКТ с 2010 года функционирует национальная Служба реагирования на компьютерные инциденты KZ-CERT, которая является участником ряда международных организаций, в т.ч. FIRST (Forum of Incident Response and Security Teams), TI (Trusted Introducer for Security and Incident Response Teams), OIC-CERT (Организация исламского взаимодействия Служб реагирования на компьютерные инциденты).

Необходимость таких структур диктуется тем, что подавляющее большинство пользователей не используют специализированное программное обеспечение для защиты своих персональных компьютеров, смартфонов, планшетов. Этот фактор эксплуатируется «хакерами» и каждый день приводит к увеличению количества атак, нацеленных на заражение абонентских устройств вредоносным программным обеспечением. В то время, как количество абонентских устройств, подключенных к Интернету, увеличивается и большинство пользователей продолжает игнорировать меры «цифровой гигиены» в отношении себя и принадлежащих им устройств, концепция «Интернета вещей» только усиливает проблему их безопасного использования.

Если традиционные электронные устройства, такие как персональные компьютеры и ноутбуки имеют возможности по установке и обновлению антивирусного программного обеспечения, то пользователи «Интернета вещей», часто даже не знают, как обезопасить их функционирование. Такие устройства пока, в принципе, создаются без учета технологических рисков, что делает их потенциальными элементами вредоносных сетей, («ботнет»), используемых для осуществления различных сетевых атак, направленных на потерю доступности информационных систем и влекущих для добросовестных пользователей отказ в обслуживании при оказании информационно-коммуникационных услуг.

Понятие «Интернет вещей» (Internet of Things, IoT) придумал англичанин Кевин Эштон, именно так он назвал свою презентацию для компании Procter&Gamble, в которой предложил методы оптимизации логистической системы корпорации с помощью радиочастотных меток (RFID) [9]. «Интернет вещей» обозначает сеть физических предметов (вещей), подключенных к Интернету и взаимодействующих между собой или с внешней средой. Одним из первых известных IoT-устройств стал вендинговый аппарат с прохладительными напитками, модернизированный американскими студентами в 1982 году. Он позволял удаленно проверять наличие напитков, а также охладилась ли они. Развитие Интернета вещей имеет огромное значение для самой главной сферы жизни человека – здоровья. Уже сейчас умные приборы следят за нашим самочувствием по нескольким показателям: давление, пульс, температура. Некоторые устройства умеют анализировать полученные данные и сигнализируют при обнаружении проблем. Со временем появится возможность узнавать о

приближающейся простуде, о риске инфаркта и других болезнях, чтобы принять соответствующие меры [10].

В Казахстане Интернет вещей достаточно широко применяется в сфере ЖКХ и безопасности – учет потребления холодной/горячей воды, газа, электроэнергии с дальнейшей передачей данных через сеть поставщику услуг, а также контроль за людьми, животными, транспортными средствами через датчики безопасности [11]. Сейчас количество устройств, подключенных к Сети, почти в три раза превышает численность населения Земли, и оно с каждым годом растет. Например, в Германии достигли такого уровня, что завод может за 30 минут сменить направление производства и начать выпускать совершенно другую продукцию. Специальное оборудование по автоматизации задает команды по перенастройке станков, что раньше было невозможно. Это и есть принцип промышленного Интернета вещей.

На этом фоне, транснациональный и трансграничный характер многих продуктов ИКТ и международная связанность сетей телекоммуникаций общего пользования используются преступностью в целях совершения противоправных действий в отношении пользователей и операторов ИКТ-услуг и владельцев интернет-ресурсов, размещенных в национальном сегменте, а также информационных систем, взаимодействующих с Интернетом. Высокая латентность и зачастую международный характер таких преступлений повышают их общественную опасность. Ситуация усугубляется укоренившимися в обществе стереотипами о безнаказанности так называемой «киберпреступности», ненужности принимаемых государством мер по укреплению сферы безопасного использования ИКТ, ограниченными возможностями органов правопорядка по привлечению к ответственности виновных в совершении высокотехнологичных преступлений.

В этой связи, в Казахстане в рамках «Кибершита Казахстана» проводится широкая работа по предупреждению преступлений в сфере высоких технологий. Так, ведутся переговоры с администрациями зарубежных социальных сетей и мессенджеров о размещении их серверов на территории страны для получения доступа к сведениям о соединениях казахстанских пользователей. Прорабатываются вопросы по проведению учений для выработки механизмов предупреждения и оперативного реагирования на инциденты информационной безопасности при возникновении кризисных ситуаций (чрезвычайных ситуаций социального, природного и техногенного характера и т.д.). Организуются тренинги и обучающие практики для населения по защите персональных данных, осуществляется обучение и повышение квалификации, а также переподготовка специалистов по кибербезопасности и исследованию цифровых доказательств.

Такая работа давно ведется зарубежными странами. Например, в рамках НАТО функционирует Объединенный центр боевых действий в норвежском городе Ставангер (JointWarfareCentre, JWC), который является основным учреждением, занимающимся практическим обучением военнослужащих. Каждое задание включает элементы функционирования социальных сетей и средств массовой информации как части среды, в которой проходит обучение. В JWC созданы собственные стимулирующие сайты наподобие Facebook и Twitter, которые часто вносят в тренировочные сценарии элементы неопределенности и различные факторы нестабильности.

Очевидно, что основное содержание таких программ в той или иной мере всегда связано с ограничительными рамками. Как отмечают эксперты, методы ограничения контента в Интернете можно разбить на две категории: нетехнические и технические. К категории нетехнических относятся законы, запрещающие публикацию того или иного контента, давление на интернет-провайдеров, владельцев сайтов и пользователей с целью заставить их убрать нежелательные материалы или изменить их [12, с. 28].

К категории технических методов относится блокирование интернет-ресурсов по IP-адресу, искажение DNS-записей, блокирование сайтов по URL, пакетная фильтрация, фильтрация через HTTP прокси-сервер, нарушение работы сети и фильтрация результатов поиска. Для повышения эффективности механизмов цензуры также активно используются различные методы сбора информации в Интернете. Это дает свои результаты. Специалисты

отмечают, что из-за сложности и несовершенства технических инструментов обхода фильтров к ним прибегают не более 2 % пользователей даже в тех государствах, где фильтрации подвергается большое число интернет-ресурсов.

Используются и иные способы технических ограничений. Так, Британская ассоциация пилотов (BALPA) отстаивает необходимость программирования дронов по автоограничению воздушного пространства для осуществления полетов. Речь идет об установке на них геоблокировки и GPS-трекеров, которые содержат координаты тысяч аэропортов по всему миру. Они не позволяют войти в эти районы. Если коптер приближается к границе заблокированной зоны (в радиусе от 2 км от крупного аэропорта), в автоматическом режиме его высота полета будет ограничена 10 м [13].

В предупредительных целях можно широко использовать систему Honeyrot. Эта компьютерная программа устанавливается на отдельный сервер или виртуальную систему (сайт, страницу пользователя социальной сети и пр.), к которой намеренно предоставляется относительно легкий доступ потенциальным преступникам посредством заранее подготовленных уязвимостей [14]. При этом, модель безопасности подразумевает три уровня: предотвращение, обнаружение и ответ. Honeyrot-ловушки могут быть задействованы на всех трех уровнях, например, на уровне предотвращения Honeyrot применяется при замедлении или полной остановке автоматических вторжений. Ловушки можно использовать для обнаружения неавторизованной активности – в этом случае традиционные решения из области безопасности способны сгенерировать огромный объем журнальных записей, в то время как всего несколько из них отображают реальные попытки проникновения или исследования. Кроме того, многие современные технологии не обладают интеллектуальными способностями и не могут идентифицировать доселе незнакомые атаки. Honeyrot решает проблемы такого рода – в силу малого объема полезной генерируемой информации можно быть почти уверенным, что имеет место атака или исследование. Ценность таких инструментов состоит в том, что до сих пор в интернет-сообществах хакеров довольно остро стоит проблема обнаружения Honeyrot – это действительно очень эффективное средство безопасности. Даже созданы специальные утилиты, например, Honey Hunter, однако однозначного рецепта на данный счет нет. Грамотно построенный Honeyrot практически невозможно распознать; обнаружить ловушку можно только вследствие ошибок человека, который ее установил.

Зарубежный опыт показывает и другие перспективные методы их профилактики, не требующие сложных технических решений. Основной упор в них делается на правосознании обычных пользователей глобальной сети. Формирование у них активной позиции по информированию полиции о признаках криминала в глобальной сети имеет большие перспективы. Например, в Великобритании действует специальное бюро по борьбе с экстремизмом и терроризмом в информационном пространстве. Оно призывает население сообщать об обнаруженных в сети Интернет материалов экстремисткой и террористической направленности путем нажатия имеющейся на веб-сайтах кнопки «Stop», после чего провайдеры должны сразу же адресовать пользователя на сайт, на котором его просят в анонимной форме обозначить веб-сайт, где был обнаружен такого рода материал. В течение полутора суток этот материал изучается, и при наличии в его содержании призывов к экстремизму и терроризму названное бюро обеспечивает, обращаясь к соответствующему провайдеру, удаление данного материала. Кроме того, осуществление постоянной связи Национального британского бюро с европейским подразделением Интерпола – Европол в данном направлении позволяет отслеживать с помощью общественности экстремистские публикации и публикации в поддержку терроризму, выполненные на четырех языках, и удалять их в те же самые сроки [15, с. 83].

Анализ зарубежных источников свидетельствует о том, что там могут применяться и неоднозначные методы воздействия на пользователей глобальной сети с помощью специальных программ. Так, в 2010 году правительство США заключило договор с компанией «NBGary Federal» на разработку компьютерной программы, которая может создавать многочисленные фиктивные аккаунты в социальных сетях для влияния на общественное

мнение по спорным вопросам. По мнению специалистов, с февраля 2011 года эта программа активно используется и распространяется. Она также может быть применена для наблюдения за общественным мнением. Еще раньше ВВС США заказала разработку «Persona Management Software» (программы по управлению персонажами), которую можно использовать для создания и управления фиктивными аккаунтами на сайтах социальных сетей, чтобы создавать впечатление, будто существует общепринятое мнение по спорным вопросам. Персонажи могут производить впечатление, что они происходят почти из любого места в мире, и могут взаимодействовать посредством обычных онлайн-сервисов и платформ социальных сетей [16].

Хочется отметить, что многие из этих технологий имеют очень высокий потенциал в решении некоторых актуальных проблем. Одной из них являются преступления в сфере государственных закупок. О степени коррумпированности этой важной государственной отрасли напрямую говорил Президент страны К. Токаев в мае 2019 года. Он подчеркнул, что коррупция там зашкаливает и наносит прямой ущерб национальной безопасности [17].

При этом, в большинстве случаев руководитель криминальной сети (ядро), от которого зависит принятие того или иного решения (например, по тендеру) не имеет прямого отношения к преступным схемам. Конкретные преступные действия осуществляются исполнителями более низкого уровня (периферия), которые чаще всего и попадают в поле зрения правоохранительных органов. Эта закономерность часто подтверждается отечественной правоприменительной практикой, когда по многим коррупционным преступлениям к реальной ответственности привлекаются лишь рядовые исполнители – сельские акимы, рядовые полицейские, офисные государственные служащие и т.п.

Соответственно, для успешного противодействия системной коррупции необходимы адекватные методы, также основанные на сетевом принципе. Одним из них является технология Blockchain и основанная на ней вычислительная сеть, в которой могут выполняться запрограммированные алгоритмы. Они получили название смарт-контракты или умные контракты. Суть таких контрактов заключается в том, что их выполнение происходит при удовлетворении определенных условий [18].

Смарт-контракт – электронный протокол, написанный с помощью компьютерного кода. Его назначение – передача информации и обеспечение исполнения условий контракта обеими сторонами. Его еще называют умный контракт. Смарт-контракты дают возможность безопасно обмениваться деньгами, акциями, собственностью и другими активами напрямую, без участия посредников. Обычно для того, чтобы заключить любую сделку, необходимо обратиться к нотариусу или адвокату, оплатить документы и ждать их оформления. Зачастую, многие пункты этих документов содержат ссылки на законодательные статьи, которые можно интерпретировать под себя, обойти. В случае невыполнения условий сделки, в реальной жизни людям приходится обращаться в суд, снова тратить деньги на процесс и доказывать свою правоту. При заключении таких сделок не идет речь о доверии участников договора. Например, покупатель хочет купить мобильный телефон с рук на торговой интернет-площадке. Но на ней нет возможности посмотреть отзывы, а продавец просит предоплату. Просит, потому что боится – если он отправит посылку наложенным платежом, её не заберут и он потеряет деньги за доставку. Покупатель, со своей стороны, боится, что продавец окажется мошенником, присвоит деньги и не вышлет товар или вышлет не то, что нужно. Для этого была разработана программа, которая следит за выполнением обязательств обеих сторон, прописанных в контракте, а также автоматически взимает штрафы за нарушение или невыполнение условий сделки. Умные контракты обеспечивают безопасность сделки и лишены риска неоднозначной трактовки условий, благодаря тому, что основаны на криптографии. Это более выгодные сделки в материальном плане, так как человеку не нужно платить юристам, посредникам или подавать в суд при невыполнении контракта. Причем, выполнение условий сделки происходит автоматически с минимальными затратами на их сопровождение, без привлечения третьих лиц (посредников) [18].

Смарт-контракт появился в 1994 году, когда криптограф и специалист в области права

Ник Сабо понял, что с помощью децентрализованного реестра можно заключать электронные самоисполняемые контракты. Их можно записать в виде кода. Выполнение контрактов обеспечит сеть компьютеров, которая управляется цепочкой блоков. Таким образом, люди смогут переводить друг другу деньги, получать товары и услуги. Лишь в 2008 году удалось на практике реализовать идею умных контрактов, благодаря появлению технологии Blockchain. Вместе с тем, смарт-контракты обладают как преимуществами, так и недостатками. К числу преимуществ можно отнести:

- экономию средств и времени, так как больше не нужно прибегать к услугам посредников для заключения договоров или сделок;
- обеспечивается безопасность, так как прописанные условия контракта хранятся в распределенном реестре, и никто не может их изменить;
- отсутствие посредников позволяет участникам контракта работать на более выгодных условиях и экономить свои средства на юристах, нотариусах, аудите и посредниках;
- умные контракты обеспечивают более быстрое разрешение вопросов. Как только условия контракта выполнены, стороны сразу же обмениваются активами [19].

Недостатки смарт-контрактов:

- как любая компьютерная программа, они подвержены вирусам и могут работать некорректно из-за ошибок программистов;
- создать смарт-контракт непросто, в нем необходимо учесть все условия и варианты сделки;
- большинство пользователей не понимают, что такое смарт-контракты и как ими пользоваться, что сильно сокращает количество участников;
- защита устройства пользователя – слабое звено в информационной безопасности. Само устройство и запись с ключами можно потерять, тогда человек не сможет пройти в систему;
- смарт-контракты не обладают гибкостью. Если с человеком можно договориться, объяснить ситуацию, почему не внесена, к примеру, оплата за аренду жилья, то в смарт-контрактах все однозначно. Нарушение – штраф или наказание;
- если возникнет необходимость рассмотрения смарт-контракта в суде, то будет проблематично установить, когда был оформлен договор и был ли оформлен вообще; нарушены ли были обязательства или нет;
- регулирующий надзор понадобится в любом случае для разрешения спорных вопросов, а для интерпретации кода смарт-контракта потребуются невероятные навыки регулятора;
- все умные контракты включают в себя код, которые не всегда правильно функционируют. Транзитные данные могут быть повреждены, приватные ключи взломаны [19].

По мнению экспертов, разработчики продолжают работать над устранением этих проблем. Несмотря на недостатки, смарт-контракты все больше закрепляют себя на рынке многих стран мира. Фактически, это систематизированная база цифровых транзакций, которые хранятся, одновременно создаются и обновляются на всех электронных носителях у всех участников информационной системы на основе заданных алгоритмов криптографического преобразования данных.

Таким образом, принципиально важной особенностью смарт-контрактов для Казахстана является децентрализованность системы, что способно серьезно снизить коррупционность в сфере государственных закупок, где сосредоточена значительная (если не основная) часть коррупционных рисков [20, с. 415].

Кроме того, смарт-контракты имеют серьезный профилактический потенциал в противодействии мошенничеству, количество и доля которых в общей структуре преступности в нашей стране из года в год растет, кроме того с учетом перспектив технологии Blockchain, также еще в 2019 году Министерство финансов РК начало пилотный проект по внедрению администрирования НДС с ее применением, который теперь внедрен повсеместно.

Заключение. Принимая во внимание такие тенденции, мы считаем, что перед оперативными аппаратами ОВД открываются новые широкие перспективы в предупреждении

преступлений в сфере высоких технологий.

Как отмечают эксперты, наиболее действенными средствами борьбы с киберпреступниками считаются методы, приемы и средства оперативно-розыскной работы и их оперативная комбинация, для чего имеются три довода:

1) методы, приемы и средства ОРД носят универсальный характер вне зависимости от того, что изобретают преступники;

2) комбинирование этих методов оказываются более эффективными, чем их проведение по отдельности;

3) накопительный эффект, когда каждая последующая оперативная информация позволяет более детально отслеживать преступников и их соучастников, устанавливая их личность и местонахождения.

Для этого потребуются решить следующие задачи:

- изучить особенности добываемой оперативными подразделениями информации в сети Интернет;

- выработать способы документирования добываемой оперативно-розыскной информации;

- исходя из ее особенностей, попытаться построить и по мере возможности типизировать исходные оперативно-розыскные ситуации, возникающие при решении задач предупреждения сетевых преступлений.

Список использованных источников

1. Указ Президента Республики Казахстан от 8 января 2013 года № 464 «О Государственной программе «Информационный Казахстан – 2020» и внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ» // Интернет-ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000464> дата обращения напр.: 03.10.2023.

2. Проникновение интернета в Казахстане составляет 89,2%/ Интернет-ресурс: <https://digitalbusiness.kz/2023-05-23/proniknovenie-interneta-v-kazahstane/> дата обращения напр.: 03.10.2023.

3. Незримые: лишь 5% уголовных дел по хакерским преступлениям в Казахстане доходит до суда // Интернет-ресурс: <http://finprom.kz/ru/article/nezrimye-lish-5-ugolovnyh-del-po-hakerskim-prestupleniyam-v-kazahstane-dohodit-do-suda> дата обращения напр.: 03.10.2023.

4. Дильбарханова Ж.Р., Нурманова А.Р. Понятие и виды цифрового мошенничества в киберпространстве // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2023. - № 2 (75). - С. 101-109.

5. Как устроен великий китайский файрвол // Интернет-ресурс: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2018/04/25/767754-kak-ustroen-faeirvol> дата обращения напр.: 03.10.2023.

6. Handbook of Asian Criminology / eds Jianhong Liu, Bill Heberton, Susyan Jou. – New York: Springer Science: Springer Business Media, 2013. – p. 70-72.

7. Как устроен СОПМ? // Интернет-ресурс: <https://rspectr.com/articles/515/kak-ustroen-sorm> дата обращения напр.: 03.10.2023.

9. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана 31 января 2017 года // Интернет-ресурс: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvaryaya-2017-g дата обращения напр.: 05.10.2023.

9. Токтабаев К. Интернет вещей в РК: реальность или несбыточная мечта? // Интернет-ресурс: <https://kapital.kz/economic/64083/internet-vecshej-v-rk-realnost-ili-nesbytochna-ya-mechta.html> дата обращения напр.: 05.10.2023.

10. Что такое «Интернет вещей» и как он изменит нашу жизнь // Интернет-ресурс: <https://hitech.vesti.ru/article/1131429/> дата обращения напр.: 05.10.2023.

11. Интернет вещей добрался до казахстанского ЖКХ // Интернет-ресурс: <https://profit.kz/news/39425/Internet-veschej-dobralysya-do-kazahstanskogo-ZhKH/> дата обращения напр.: 05.10.2023.

12. Фильтрация контента в Интернете. Анализ мировой практики. – М.: Фонд развития гражданского общества, 2013. – 74 с.

13. Правила использования дронов в странах мира // Интернет-ресурс: <https://articlekz.com/article/28227> дата обращения напр.: 05.10. 2023.
14. Поляков В.В. Профилактика экстремизма и терроризма, осуществляемого с помощью Интернет // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/v/profilaktika-ekstremizma-i-terrorizma-osuschestvlyаемого-s-pomoschyu-seti-internet> дата обращения напр.: 07.10. 2023.
15. Долгошеин П.С. Специфика противодействия проявлениям экстремизма и терроризма в сети Интернет в Европейском союзе и Российской Федерации // Противодействие экстремизму и терроризму: мат-лы Межд. науч.-практ. конф. (Москва, 7 июня 2017 года) / Под. общ. ред. А.М. Багмета. – М.: Московская академия Следственного комитета Российской Федерации, 2017. – С. 82-85.
16. Консилиум // Интернет-ресурс: <http://spkurdyumov.ru/future/konsilium/> дата обращения напр.: 03.10. 2023.
17. «Коррупция зашкаливает»: Токаев призвал навести порядок в сфере госзакупок // Интернет-ресурс: <https://www.nur.kz/1793652-korruptcia-zaskalivaet-tokaev-prizval-navesti-poradok-v-sfere-goszakupok.html> дата обращения напр.: 05.10. 2023.
18. Что такое блокчейн простыми словами // Интернет-ресурс: <https://prostocoin.com/blog/blockchain-guide> дата обращения напр.: 05.10. 2023.
19. Что такое смарт-контракты? // Интернет-ресурс: <https://prostocoin.com/blog/smart-contract> дата обращения напр.: 07.10. 2023.
20. Lakbayev, K.S. The crimes in the field of high technology: concept, problems and methods of counteraction in Kazakhstan [Electronic resource] / K.S. Lakbayev, et al. // Int. J. Electronic Security and Digital Forensics. – 2020. – №4(12). – Pp. 412-423. – Access mode: <https://www.inderscience.com/info/inarticle.php?artid=110651> access data: 03.10.2023.

Сведения об авторах

Коржумбаева Т.М. – начальник кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент).

Еремеев Д.В. – начальник факультета профессиональной подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции, кандидат юридических наук.

Сидашева Ж.Е. - доцент кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, майор полиции.

Коржумбаева Т.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Еремеев Д.В. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы кәсіби даярлық факультетінің бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Сидашева Ж.Е. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция майоры.

Korzhumbayeva T. – head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Juridical Sciences, police Colonel.

Yeremeyev D. – Head of the Faculty of Vocational Training Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Candidate of Juridical Sciences, police Colonel.

Sidasheva Zh. - associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines the M. Esbulatov Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, associate Professor, police Major..

M.B. Sadykov¹, M.T. Abzalbekova², S.C. Gajanayaka³

¹Academy of law enforcement agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, Kazakhstan

²Karaganda State University named after named after academician E.A. Buketov, Karagandy, Kazakhstan

³Universiti Malaya, Kuala Lumpur, Malaysia

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINAL INVESTIGATION

The article presents the results of a study on the use of artificial intelligence in the field of criminal investigation, such as using it in data extraction and pattern identification, video investigation, crime forecasting – predictive policing, intelligent incident knowledge sharing, assistance in crime investigation using artificial intelligence algorithms and reduced paperwork.

At the same time, artificial intelligence in its use in law enforcement activities also carries risks similar to a double-edged sword. Risks in this regard include biased decision-making, privacy concerns, over-reliance on technology, the potential for misinterpretation, security vulnerabilities, job displacement, accountability, and transparency, the potential for abuse, erosion of trust, and legal and ethical implications.

Ethical and legal considerations in the synergy of AI and law enforcement have been highlighted, focusing on aspects like bias and discrimination, privacy concerns, accountability and transparency, and informed consent.

In conclusion, it is noted that although the promise of AI in investigative activity is promising, the risks associated with it require careful consideration, regulation, and oversight.

Keywords: artificial intelligence; criminal investigation; risks; opportunities; ethics; regulation; law enforcement; bias; technology.

Қылмыстық тергеуде жасанды интеллектті қолдану

Мақалада қылмыстық тергеу саласында жасанды интеллектті қолдану бойынша зерттеу нәтижелері келтірілген, мысалы, оны деректерді алу және үлгілерді анықтау, бейнежазбаларды тергеу, қылмыстарды болжау – болжамды полиция қызметі, интеллектуалды оқыс оқиғалар туралы білім алмасу, жасанды интеллект алгоритмдерін қолдану арқылы қылмыстарды тергеуге көмектесу және қағазбастылықты азайту.

Сонымен қатар, жасанды интеллект құқық қорғау қызметінде қолданылған кезде екі жақты қылыш сияқты тәуекелдермен бірге келеді. Осыған байланысты тәуекелдерге біржақты шешім қабылдау, құпиялылық мәселелері, технологияға шамадан тыс тәуелділік, қате түсіндіру мүмкіндігі, қауіпсіздік осалдығы, жұмыстан кету, есеп беру және ашықтық, теріс пайдалану мүмкіндігі, сенімге нұқсан келтіру және құқықтық және этикалық салдарлар жатады.

Жасанды интеллект пен құқық қорғау органдарының өзара әрекеттесуінің этикалық және құқықтық аспектілері, біржақтылық пен кемсітушілік, құпиялылық мәселелері, есеп беру және ашықтық және саналы келісім сияқты аспектілерге баса назар аударылды.

Қорытындылай келе, тергеу қызметінде жасанды интеллектті қолдану перспективалары перспективалы болғанымен, онымен байланысты тәуекелдер мұқият қарауды, реттеуді және қадағалауды қажет ететінін атап өткен жөн.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект; қылмыстық тергеу; тәуекелдер; мүмкіндіктер; этика; реттеу; құқық қолдану; біржақтылық; технология.

Использование искусственного интеллекта в уголовном расследовании

В статье представлены результаты исследования по использованию искусственного интеллекта в области уголовного расследования, такие как его использование для извлечения данных и идентификации шаблонов, расследования видеозаписей, прогнозирования преступлений – предиктивной полицейской деятельности, интеллектуального обмена знаниями об инцидентах, помощи в расследовании преступлений с использованием алгоритмов искусственного интеллекта и сокращения бумажной волокиты.

В то же время искусственный интеллект при его использовании в правоохранительной деятельности также сопряжен с рисками, подобными палке о двух концах. Риски в этом отношении включают предвзятое принятие решений, проблемы конфиденциальности, чрезмерную зависимость от технологий, возможность неправильного толкования, уязвимости в системе безопасности, перемещение с работы, подотчетность и прозрачность, возможность злоупотреблений, подрыв доверия, а также юридические и этические последствия.

Были освещены этические и юридические аспекты взаимодействия искусственного интеллекта и правоохранительных органов, с акцентом на такие аспекты, как предвзятость и дискриминация, проблемы конфиденциальности, подотчетность и прозрачность, а также осознанное согласие.

В заключение следует отметить, что, хотя перспективы использования искусственного интеллекта в следственной деятельности многообещающи, риски, связанные с ним, требуют тщательного рассмотрения, регулирования и надзора.

Ключевые слова: искусственный интеллект; уголовное расследование; риски; возможности; этика; регулирование; правоприменение; предвзятость; технология.

Introduction. Today, AI and robotics are a force to be reckoned with in the modern world, captivating us with the potential to address profound social concerns. The increasing capacity of AI to independently identify suspicious behavior heralds the dawn of smart policing. In some parts of the world, technology is already better at spotting such behavior than humans [1].

The point at which artificial intelligence (AI) meets investigative work has the potential to change both criminal law enforcement and intelligence collection quite radically. As the capabilities for ever more complicated investigative tasks are combined with the capacities and performative properties of advanced technologies, AI becomes an increasingly important tool in revealing the truth and enforcing justice.

With the development of law enforcement and investigative activities, there was always the desire for automation and modern technologies. This is quite natural given that AI systems also have peculiarities and capabilities that are of scientific interest [2].

The purpose of this article is to consider the latest features of AI regarding investigative activities from the point of view of the content of the technology itself and the already implemented mechanisms for their embodiment in law enforcement agencies.

Methods. The main research methods are qualitative control, comparative legal analysis, and literature review. Considering the research's speculative nature, the ethical and legal modeling method is also used.

Findings. Given the important role of AI in criminal investigation, many researchers starting to explore the specific application of AI in criminal investigation. For example, Arshath Raja et al. used Machine Learning (ML) to identify and cluster crime patterns, which improves the accuracy of the recognition of crime patterns [3]; McKendrick [4] predicts terrorist attacks with the help of AI based on analysis of corresponding data volumes and makes rational and effective deployment for anti-terrorism resources; an article by Dr. Rolf Helm and Dr. Dorothea Hagendorff [5], the two outlined challenges for AI in combatting hidden organized crime, AI can only promote the development of intelligent policing based on ensuring the safety of people, group or party data security.

D. Bakhteev outlines the predominant traits of AI systems – their reasonableness, and their independence on data and/or resources in the context of their usage in investigative activity [2]. Yingjie Du et al. present the current main applications of AI in criminal investigation and provide reasonable suggestions for current problems and risks [6].

Let us first consider the capabilities of AI in the context of its usage in criminal investigations.

Criminal investigation as a part of law enforcement is an information-based activity. Information is collected and processed to prevent or suppress crimes [7]. Effective law enforcement requires a large amount of information, or data, about people's behavior, collected from a variety of sources. In this regard, AI and robotics are quite capable of transforming law enforcement agencies by increasing the efficiency of collecting, analyzing, and processing information.

1. Data extraction and pattern identification:

AI's ability to extract data and identify patterns is invaluable to investigators. These tools analyze massive amounts of data—seeking relationships and patterns essential to solving crimes. Whether it's examining financial transactions to identify fraud or assessing communications metadata to fight terrorism, AI is enhancing our ability to make sense of seemingly unrelated information.

Data that can kind the basis of such systems (as an element of the training sample), in general, correspond to the elements of forensic characteristics. With a sufficiently large volume of such data, the system is quite capable of calculating correlation relationships, which in essence the investigator is most often defined intuitively, based on his own or collective experience or using relational databases and other means. Artificial intelligence systems based on artificial neural networks using repeated iteration over the array of information represented (dataset) can identify hidden patterns, impervious to human attention, for example, in the structure of the method of committing violent crimes. At the same time, when analyzing the past and present state of the information system [2].

AI technology is being used by law enforcement organizations to solve a cold case dating back to 1991 when Mark Himebaugh was last seen in New Jersey, USA. The technology is aimed at deciphering some mysterious but anonymous letters that held an undisclosed meaning but were mainly believed to have contained clues about the disappearance of the then 11-year-old from his New Jersey home.

It was November 25, 1991. Maureen Himebaugh had gone to the store and left her 11-year-old son Mark with his brother at their home. Mark wasn't there when she came back, and she hadn't seen him since.

The child left his home to view firemen trying to put out a fire in a swamp. After this, he went missing. There were no signs of him anywhere except for one sneaker that was discovered on a New Jersey beach by his home.

Middle Township Police announced on May 2023, that the department has negotiated an agreement with a company to utilize their AI service to assist in the search for Mark Himebaugh. Authorities also declared the Cape May County Prosecutor's Office has entered into the same agreement.

One aide astray from the Middle Township Police, "Investigations can result in the collection of large amounts of data and evidence. AI has the potential to help find patterns and connections in this vast array of information that may not be readily apparent. Law enforcement agencies are increasingly deploying new technologies to advance investigations. The Vollee AI service can help improve the efficiency and efficacy of these investigations. The use of the Vollee Neural AI Assistant, built on Microsoft's Azure cloud service, enables advanced computing and processing capabilities." [8].

However, there are exceptions for some unsolved cases of using AI technology. In the tragic event of the rape and murder of an eight-year-old girl named Nurin Jazlin is one of the most famous unsolved criminal cases takes place in Malaysia. No AI technology can be found in this case yet, while the father of Nurin kept asking the police to re-open the case and use the latest technology to investigate it. In this case, the girl was missing for several weeks after she went to the night market and she was found dead in a black & blue gym bag [9].

Video Investigation

Video investigation is a commonly used measure of criminal investigation in the era of big data. It refers to using computer image processing technology to analyze and judge the video image data captured by video surveillance, a fast and accurate judgment, to quickly find suspects.

Its past was experienced by searching one by one manually and comparing the suspicious targets according to the collected video and image data main method, “human sea tactics”. But with all kinds of surveillance all over the streets, the explosion of video surveillance data collected and saved lets the workload increase exponentially.

The methods of yore were not only labor-intensive and time-consuming but also easily ignored the important information, requiring repeated browsing and viewing, of the sea work. In addition, the quality of the video is uneven, some videos, even stored for a short period, are reduced to a great extent.

Nowadays by using AI computer recognition technology (portrait recognition, vehicle trajectory recognition, vehicle type recognition, gait recognition, etc.), can well solve the above problems. AI technology can automatically process the massive video data required by the past, extracting and retrieving the characteristics of the target, and related to other information from each kind of graph can realize the automatic identification, discovery, comparison, and suspected targets (human, vehicle) automatic alarm, AI can also apply to the behavior description of criminal suspects.

Compared with traditional video surveillance video, video analysis of the ability of some AI to catch the suspect is not limited to video to get the identity of the suspect, he can quickly find the cases of video monitoring the suspect, he can quickly locate the people and things for a certain period.

Crime forecasting – Predictive policing

Artificial intelligence programs can analyze entirely inconceivable data amounts, such as from CCTV cameras. Moreover, software is capable not only of finding faces but also of finding trends, behavior, or even other relationships much faster than a human could do. When it comes to the volume of data, technology is far more efficient than goods.

Although the basis of every application of AI is an analysis, machine learning allows the software to make inferences on the human level. AI is capable of predicting the future based on the results it has found. The process might sound simple, but machine learning takes time and several iterations which the algorithm has to go through until it reaches meaningful conclusions.

At the same time, the use of artificial intelligence technology in law enforcement carries some risks that are similar to a double-edged sword. Let’s consider the risks of artificial intelligence technology used in the context of law enforcement.

Human behavior is complex, and often driven by various motives. In theory, software able to learn and apply them all could appear sooner or later. In practice, at the moment AI plays a support role in law enforcement or security planning. Technology is not yet capable of replacing a person in the police, but it is certainly capable of providing significant assistance.

For instance, ana analyzing data, AI can find their behavioral patterns and based on them find their regularities to make potential criminal behavior predictions which are now being applied in many law enforcement agencies’ practices. Take predictive policing for example, this trend has been adopted by many American police agencies and has been inserted into their crime reduction programs. PredPol, an algorithm used by the Los Angeles Police Department (LAPD), is operative and capable of foreseeing criminal activities in the most dangerous places all over the city, thus decreasing the crime rate of many neighborhoods. In the same manner, are employed some others such as the New York Police Department (NYPD) [10]. The force also uses an algorithm to short their resources– this is another version of the implementation of AI to law enforcement.

China's AI is able, based on big data analysis, to predict the location and time of a future illegal act and dispatch the nearest available police squad to prevent the illegal act [11].

Dubai's Emirate is a remarkable example of how artificial intelligence is utilized in their job. A specialized artificial intelligence department (General Department of Artificial Intelligence) is embedded within the police structure. Issa Ibrahim Basaid, leader of the Department of Artificial Intelligence and New Technology Applications at Dubai's Police’s AI Department, was named one of the top 30 Arab AI specialists by MIT Technology Report Arabia in April 2022[12].

Intelligent incident knowledge sharing

In the past, police incident reports gathered dust in archives where various departments kept paper copies of crime and investigation reports. Artificial intelligence technology combined with collaboration software makes it easier for departments and agencies to share information.

Sharing information often means accessing different databases and comparing their contents. This can take hours, or even days, for one employee or even a group of employees. On the other hand, artificial intelligence can easily collate the contents of multiple databases and share its findings. At the very least, computers are able to efficiently and effectively engage in tasks that humans find boring or monotonous, such as sorting a stack of files.

Not only do employees have access to more information, but they also have an assistant who can digest massive amounts of data and draw human-like conclusions from it. This technology is seen in improved Large Language Models (LLMs) such as project NotebookLM by Google [13].

Therefore, this smart knowledge-sharing benefits all law enforcement agencies involved.

Assistance in crime investigation using artificial intelligence algorithms

The use of algorithms for artificial intelligence opens up extensive opportunities to improve work processes in law enforcement agencies. By using advanced data analysis and pattern recognition techniques, these algorithms help law enforcement agencies better solve the crimes that are plaguing our homes more efficiently and quickly. One area where AI algorithms can considerably improve the efficiency of investigations is the volume analysis of digital evidence. With the economy's demand for digital devices and online activity, investigators are faced with the long task of going through large amounts of information, a task that can be unreasonable. Artificial intelligence algorithms can quickly process and analyze such data, exposing key patterns and connections that could not be seen by humans. By doing so, AI not only saves time to investigators, but it can make a difference by discovering in time an important element, which could be crucial for the investigation. So far, we only described what is happening today, but if we consider adding algorithms that take charge part of the process of our investigators, we can see the opportunities to reduce human errors and bias and augment the accuracy of our investigations [14].

Reduced paperwork

This group of scenarios for using artificial intelligence systems is much simpler. They are, in many ways, an auto-complete of procedural documents based on the content of previous documents. It examines the direction and scenario for the interrogation of witnesses, the direction and scenario of expert examination, and the classifications of materials.

The use of these systems can provide the investigator with more accurate data and, accordingly, increase the speed and quality of decision-making, or provide greater mobility (in the case of transcribed speech recognition) [15].

Risks of using artificial intelligence in the context of use in criminal investigative activity

At the same time, artificial intelligence technology in the context of use in law enforcement activities also carries risks similar to a double-edged sword. Let's consider the risks of using artificial intelligence in the context of use in criminal investigative activity.

Decisions made by AIs are as unbiased as the data they receive: AIs have no prior feelings or opinions, so they do not care if it is biased. For example, I can judge two people by the way they dress, but a computer program would not know the difference.

Privacy implications: AI's ability to monitor, store, and analyze vast amounts of data may cause a very important problem related to the violation of human privacy. For example, facial recognition technology could be used without permission and turn into unwarranted surveillance [16].

Dependence on AI: Over-dependence on AI can reduce the value of human intuition, decision-making and control. Machines, despite their potential, lack the moral values and interpretation of context as humans do.

Employees may have no experience or knowledge about how AI works: They may misinterpret the results which may cause them to respond inappropriately or unfairly.

Security vulnerabilities: Like all things technological, artificial intelligence systems can be hacked and/or destabilized. In this regard, there is an issue of data integrity and the possibility of feeding false information to the machine to mislead law enforcement agencies.

Job Loss: Maybe with AI in place in some jobs, it will decrease job loss, but also looking at Law Enforcement; if you have AI, then humans won't be needed. With that less supervision, interaction, and anything that has to do with working with people. The map of the future of professions barely affects creative professions.

Accountability and transparency: AI decision-making, particularly in complex algorithms, is often difficult to interpret. This black box makes it hard to trust or understand the decision-making process that the system made or did. It is not hard for AI to quickly compute the incoming and outgoing signals as they would describe the process occurring in a black box with a system of mathematical equations that is already used in some cryptocurrency systems to "hack crypto mixers."

Misuse of power: If AI is in the wrong hands it can be dangerous. For example, in an authoritarian regime, they can use AI to spy and repress different beliefs and hurt opposition.

The lack of trust could undermine policing powers if the public thinks that police departments use AI inappropriately.

Juridical and ethical issues: AI will change the whole traditional legal system. For example, whether the evidence collected by AI could be used to be proof in court; if the governmental hiring process 100% relies on AI, will AI's process be considered fair and legal?

The world during the era of AI-enabled crimes or terrorism. Criminal groups, especially those backing the whole power of quantum computing, could cause a big problem. Potential Unlawful Uses of AI: cyber-attacks, credential stuffing, fake news, facial spoof, deepfake. Unlawful uses risking social unrest, particularly during an election, would be AI-made videos with the participation of candidates on serious issues.

V. Chiao in his work suggests we discuss ethical issues of AI in three clusters: fairness, accountability, and transparency [17]. This technology is based on an array of information which in its "raw" form may be biased can we trust this AI? Who will bear the responsibility for the negative sides of using AI?

Bias and discrimination: AI algorithms can have built-in biases, particularly if it is trained with biases in their training data. Predictive policing and face recognition tools are the most dangerous solutions in this context.

Privacy concerns: They arose when started using AI tools for public safety. AI tools are very useful when it comes to public safety, surveillance, and information analysis. Next to public safety, someone's privacy might be at risk, so we need to find a balance between privacy and public safety. For example, when the airport is using technology, and it's scanning everybody, then it becomes less private. Then again, it doesn't mean if it's public it wouldn't be private. My decision on this question would be that technology is a double thing, it has two faces, good and bad. So, in privacy, I pick both things because I see both points of view [18].

Accountability and transparency: There is a study that states that even for IT personal it is hard to understand AI algorithms, so it is clearly a wrong direction to follow for the rest of the population. Another problem that rises from the absence of transparency is the accountability: for example, if an algorithm is responsible for the wrong arrest of someone, are we sure that we will be able to trace how the algorithm came to the decision and who is responsible?

In the area of informed consent, people have the right to know if their information is being processed by AI-enabled tools, and if these tools will have any significant consequences on their life.

Reliability and accuracy: AI systems in law enforcement should be an example of reliability and accuracy. After all, who wants an untrustworthy law enforcement official? Just as not adding security information can affect the integrity of your access point, any errors in an algorithm or training data can lead to a high risk of unjust decisions.

Conclusion. It is important to highlight that AI-enabled systems used in criminal investigations should work in line with ethical principles. The AI systems have to find a balance between individual rights and collective security.

AI technologies in criminal investigation have to be also a part of the ethical and legal norms. Rigorous interdisciplinary research is needed to understand the possibilities and limits of the implementation of AI in law enforcement and to generate a knowledge base solid enough for legislators and law enforcement practitioners to make an evidence-based decision.

So conclusion after relating it to law enforcement in the previous sections I realized that we could use AI in different possible areas of criminal investigation activity as using it in data extraction and pattern identification, video investigation, crime forecasting – predictive policing, intelligent incident knowledge sharing, assistance in crime investigation using artificial intelligence algorithms and reduced paperwork.

Also, there are several potential risks of AI including unbiased decision-making, privacy issues, over-reliance on technology, potential misinterpretation, security vulnerabilities, job displacement, accountability, and transparency, the potential for abuse, erosion of trust, legal and ethical implications, bias and discrimination, privacy, accountability and transparency, and informed consent should be focused on AI ethics.

While the promise of what AI can deliver to criminal investigative activity is very exciting, it doesn't come without its risks that we must also be mindful of, including assuring it is properly regulated, and policed.

List of sources used

1. Rademacher T. Artificial intelligence and law enforcement //Regulating artificial intelligence. – 2020. – С. 225-254.
2. Bakhteev D. V. Artificial intelligence in investigative activities: tasks and problems //A Russian investigator. - 2020. – No. 9. – pp. 3-6
3. Raja R A, Yuvaraj N, Kousik N V. Analyses on Artificial Intelligence Framework to Detect Crime Pattern[J]. Intelligent Data Analytics for TerrorThreat Prediction: Architectures, Methodologies, Techniques and Applications, 2021. – С. 119-132.
4. McKendrick K. Artificial intelligence prediction and counterterrorism //London: The Royal Institute of International Affairs-Chatham House. – 2019. – Т. 9.
5. Helm P, Hagendorff T. Beyond the Prediction Paradigm: Challenges for AI in the Struggle Against Organized Crime[J]. Law and Contemporary Problems. - 2021. - 84(3).- С. 1-17.
6. Du Y. et al. A Review of the Application of Artificial Intelligence in Criminal Investigation //2022 3rd International Conference on Artificial Intelligence and Education (IC-ICAIE 2022). – Atlantis Press, 2022. – С. 1544-1548.
7. Gundarov Alexey Valeryevich, Kolesova Tatyana Stanislavovna, Maksimenko Alexander Vladimirovich International experience in organizing information and analytical activities in the law enforcement system // YUP. 2017. No. 1 (80).
8. Investigators Using AI to Help Solve Cold Case of Missing NJ Boy //NBC San Diego [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.nbcsandiego.com/news/national-international/investigators-using-ai-to-help-solve-cold-case-of-missing-nj-boy/3235298/> (Дата обращения: 02.01.2024).
9. Tan P. Y. The Need for Artificial Intelligence in Solving Unsolved Criminal Cases and Sentencing in Malaysia //Asian Journal of Law and Policy. – 2023. – Т. 3. – №. 3. – С. 89–103.
10. China Is Quickly Embracing Facial Recognition tech, for better and worse // The Forbes [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.forbes.com/sites/ywang/2017/07/11/how-china-is-quickly-embracing-facial-recognition-tech-for-better-and-worse/?sh=3c31cbaf6856> (Дата обращения: 12.12.2023).
11. Algorithm” Predictive Policing: A Controversial Approach to Law Enforcement // The Neural Observer | Medium [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://medium.com/@pnzcthr/predictive-policing-db1372e3092d> (Дата обращения: 29.11.2023).
12. Sadykov M. B. The introduction of autonomous systems in the United Arab Emirates on the example of the Dubai police: legal and technical aspects //Technologies of the XXI century in jurisprudence. – 2022. – pp. 162-173.
13. Notebooklm by Google // [Электронный ресурс] – <https://notebooklm.google/> (Access date: 10.12.2023).

14. The Role of Artificial Intelligence in Law Enforcement // LinkedIn [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.linkedin.com/pulse/role-artificial-intelligence-law-enforcement-christiancone/?trk=article-ssr-frontend-pulse_more-articles_related-content-card (Дата обращения: 11.12.2023).
15. Fesik P. Yu. The possibility of using the computer program "FORVER" in the investigation of crimes against the person / P. Yu. Fesik// Eurasian Law Journal. 2014. No. 5 (72). pp. 164-166.
16. Bartneck, C., Lütge, C., Wagner, A., Welsh, S. (2021). Privacy Issues of AI. In: An Introduction to Ethics in Robotics and AI. SpringerBriefs in Ethics. Springer, Cham.
17. Chiao V. Fairness, accountability and transparency: notes on algorithmic decision-making in criminal justice // International Journal of Law in Context. – 2019. – Т.15. – №. 2. – С. 126-139.
18. Amanbayeva A.G. On the issue of the use of innovative technologies and digital solutions in the investigation of crimes // Scientific proceedings of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2021. - №3(68). – С.171-178.

About the authors

Sadykov M.B.– doctoral student of the Academy of Law Enforcement Agencies of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, master of law, master of public administration, junior counselor of justice.

Abzalbekova M.T. – senior lecturer at the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics of the E.A.Buketov Karaganda State University, master of law.

Gajanayaka S.C. – doctoral student of the Universiti Malaya, Attorney-at-Law of the Supreme Court of Sri Lanka, LL.M. in international studies in intellectual property law.

Садықов М.Б. – Қазақстан Республикасы Баспрокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты, заңтану магистрі, мемлекеттік басқару магистрі, кіші әділет кеңесшісі.

Абзалбекова М.Т. – Қарағанды мемлекеттік университетінің Қылмыстық құқық, процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы. Е. А. Бөкетов, заң ғылымдарының магистрі.

Гаджанайка С.Ч. – Малайя Университетінің докторанты, Шри-Ланка Жоғарғы Соты жанындағы адвокат, зияткерлік меншік құқығы саласындағы халықаралық зерттеулердегі заң магистрі (LL.M.).

Садықов М.Б. – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юриспруденции, магистр государственного управления, младший советник юстиции.

Абзалбекова М.Т. – старший преподаватель кафедры уголовного права, процесса и криминалистики Карагандинского государственного университета им. Е.А.Букетова, магистр юридических наук.

Гаджанайка С.Ч. – докторант университета Малайя, адвокат при Верховном суде Шри-Ланки, магистр права в области международных исследований права интеллектуальной собственности (LL.M.).

Ж.Ж. Губайдуллин¹

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева,
Актобе, Казахстан

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНТРОЛИРУЕМОЙ ПОСТАВКИ

В данной статье рассматриваются правовые аспекты совершенствования такого оперативно-розыскного мероприятия, как контролируемая поставка. Она характеризуется своим сложным составом, так как тесно связана с другими мерами, такими как внедрение, имитация преступной деятельности и использование конфиденциальных помощников. Этот аспект представлен в оперативно-розыском законодательстве ряда стран постсоветского пространства. Поэтому среди ученых встречаются различные мнения по вопросу ее сущности и законодательного регулирования. Кроме того, возникли трудности с адаптацией контролируемой поставки как негласного следственного действия. Как известно, она была исключена из нового уголовно-процессуального законодательства Казахстана через два с половиной года после введения. Помимо этого, в ходе исследования установлено, что действующая редакция нормы о контролируемой поставке не учитывает многие ситуации, возникающие в правоприменительной деятельности. На этом основании, предложено дополнить соответствующие нормы отечественного оперативно-розыскного закона.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, контролируемая поставка.

Бақыланатын жеткізуді жетілдірудің құқықтық аспектілері

Бұл мақалада бақыланатын жеткізу сияқты жедел-іздігіру қызметін жетілдірудің құқықтық аспектілері қарастырылады. Ол өзінің күрделі құрамымен сипатталады, өйткені ол ішке ену, қылмыстық әрекетке еліктеу және құпия көмекшілерді пайдалану сияқты басқа шаралармен тығыз байланысты. Бұл аспект бірқатар посткеңестік елдердің жедел-іздігіру заңнамасында көрсетілген. Сондықтан ғалымдар арасында оның мәні мен заңнамалық реттеу мәселесіне қатысты әртүрлі пікірлер бар. Сонымен қатар, бақыланатын жеткізуді жасырын тергеу әрекеті ретінде бейімдеуде қиындықтар туындады. Белгілі болғандай, ол Қазақстанның жаңа қылмыстық іс жүргізу заңнамасынан енгізілгеннен кейін екі жарым жыл өткен соң алынып тасталды. Сонымен қатар, зерттеу барысында бақылаудағы жеткізу туралы ереженің қолданыстағы нұсқасы құқық қорғау органдарында туындайтын көптеген жағдайларды ескермейтіні анықталды. Осының негізінде отандық жедел-іздігіру заңнамасының тиісті нормаларын толықтыру ұсынылып отыр.

Түйін сөздер: жедел-іздігіру шаралары, жедел-іздігіру шаралары, бақыланатын жеткізу.

Legal aspects of improving controlled delivery

This article discusses the legal aspects of improving such an operational-search activity as a controlled delivery. It is characterized by its complex composition, as it is closely related to other measures such as infiltration, imitation of criminal activity and the use of confidential assistants. This aspect is presented in the operational-search legislation of a number of post-Soviet countries. Therefore, among scientists there are different opinions on the issue of its essence and legislative regulation.

In addition, difficulties arose in adapting controlled delivery as a covert investigative action. As is known, it was excluded from the new criminal procedural legislation of Kazakhstan two and a half years after its introduction. In addition, the study found that the current version of the rule on controlled delivery does not take into account many situations that arise in law enforcement. On this basis, it is proposed to supplement the relevant norms of the domestic operational-search law.

Keywords: operational-search measures, operational-search measures, controlled delivery.

Введение. Контролируемая поставка, являясь одним из общих оперативно-розыскных мероприятий (ОРМ), часто проводится правоохранительными органами как нашей страны, так и зарубежных государств. В подавляющем большинстве случаев такие ОРМ осуществляются по линии противодействия незаконному обороту наркотиков. Такова сложившаяся практика, объяснимая с той позиции, что наркотическая преступность является одним из наиболее опасных видов преступности против здоровья населения и нравственности [1].

Вместе с тем, подобный узкий подход к потенциалу контролируемой поставки не позволяет в полной мере ее использовать в других сферах, чему в значительной мере препятствуют нормы действующего законодательства Республики Казахстан, которые предлагается дополнить.

Помимо этого, в эпоху бурного развития современных информационных технологий необходимо адаптировать привычные ОРМ для выявления уголовных правонарушений в киберпространстве. Контролируемая поставка в этом отношении также имеет далеко идущие перспективы.

Рассматриваемое ОРМ регламентируется нормами Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» (Закон РК об ОРД). Ее понятие дано в его статье 1: «контролируемая поставка – способ получения информации о признаках преступной деятельности путем установления контроля за поставкой, покупкой, продажей, перемещением предметов, веществ и продукции, свободная реализация которых запрещена либо оборот которых ограничен, а также являющихся объектами или орудиями преступных посягательств» [2].

Как отмечает М.П. Сысалов, сущность контролируемой поставки заключается в осуществлении с помощью оперативных сил и средств контроля за движением поставки с момента ее отправления до конечного получателя. Она позволяет решать такую задачу, как выявление всех звеньев цепи криминальных поставок наркотических веществ, оружия, контрабандных товаров, продукции, запрещенной к ввозу в Республику Казахстан и вывозу из нее и т.п. Как правило, контролируемая поставка осуществляется совместно с такими ОРМ, как внедрение сотрудников и конфиденциальных помощников в преступную среду, установление негласных отношений, применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность, применение специальных технических средств [3, с. 86].

Отсюда видно, что контролируемая поставка является сложным и комплексным мероприятием, в котором обычно задействуется достаточно большое количество как оперативного состава, так и конфиденциальных помощников. Кроме того, в случае, когда она осуществляется через государственную границу, в процесс вовлекается пограничная служба и таможенные органы.

Эффективность контролируемой поставки обуславливает то, что она в такой же редакции регламентируется правовыми актами многих стран, в том числе сопредельных с Республикой Казахстан. Так, аналогичные нормы имеются в оперативно-розыском законодательстве России [4], Белоруссии [5] и Кыргызстана [6].

При этом, в нормах зарубежного законодательства данное ОРМ получает определенную детализацию. Так, в статье 29 Закона Республики Беларусь «Об оперативно-розыскной деятельности» изложены некоторые тактические аспекты контролируемой поставки: «Предметы и документы, представляющие повышенную опасность для здоровья граждан и окружающей среды или служащие основой для изготовления оружия массового поражения,

перемещение которых контролируется должностным лицом органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, при проведении контролируемой поставки могут быть полностью или частично изъяты или заменены в соответствии с актами законодательства.» [5].

А согласно статье 2 Закона Кыргызской Республики «Об оперативно-розыскной деятельности» она носит двойное название – контролируемая поставка (проверочная поставка) [6].

Урегулирована она и на международном уровне, что позволяет проводить мероприятия по выявлению и ликвидации транснациональных каналов поставок запрещенных предметов, веществ и продукции.

Так, в Конвенции ООН против транснациональной преступности контролируемая поставка определена как негласный метод, когда провоз или ввоз на территорию одного или нескольких государств незаконных или вызывающих подозрение партий груза происходит с ведома или под надзором их компетентных органов в целях расследования какого-либо преступления и выявления лиц, участвующих в совершении этого преступления. Конвенцией предусматривается также, что решения об использовании контролируемых поставок на международном уровне могут, с согласия заинтересованных государств-участников, включать такие методы, как перехват грузов и оставление их нетронутыми, их изъятие или замена, полностью или частично [7].

В то же время, на фоне широко распространенной практики осуществления контролируемой поставки правоохранными органами как в глобальном масштабе, так и в нашей стране, в ее правовом регулировании имеются пробелы.

Методы. Вопросы, связанные с правовыми аспектами контролируемой поставки, требуют рассмотрения на основе методологической основы, с учетом комплекса определенных условий. Одним из них является определенная закрытость сведений об этом ОРМ. Тем не менее, научный поиск позволяет получить необходимый объем сведений за счет использования системно-структурного метода исследования, заключающегося в анализе сущности и связей между различными правовыми институтами, такими как криминология, правоохранительная деятельность и законодательство об ОРД. Сравнительный метод способствует выявлению наиболее перспективных зарубежных моделей совершенствования отечественного законодательства. В статье также использованы логический метод и метод перехода от общих понятий к частным.

Основная часть. Как уже отмечено выше, цель контролируемой поставки – выявление и ликвидация каналов преступной деятельности и привлечение к уголовной ответственности всех участников преступления. Предметом контролируемой поставки могут быть любые предметы, являющиеся орудием или средством совершения преступления, либо предметы, добытые преступным путем, являющиеся предметом преступления, либо предметы, оборот которых запрещен или ограничен. Контролируемая поставка, как правило, проводится по преступлениям, носящим характер продолжительного процесса, когда действия с контролируемым предметом растянуты во времени, предмет передается от одного лица к другому, является предметом сделок и др. [8]

Отсюда можно сделать вывод, что предметом контролируемой поставки могут быть:

1. Предметы, являющиеся орудием или средством совершения преступления. Чаще всего, это может быть сырье и прекурсоры, а также оборудование для производства наркотиков.

2. Предметы, добытые преступным путем. Здесь речь может идти, например, о похищенных автомобилях престижных марок.

3. Предметы, являющиеся предметом преступления. Это могут быть какие-то ценные грузы или денежные средства, являющиеся объектами преступлений.

4. Предметы, оборот которых запрещен или ограничен – оружие, наркотики, продукция двойного назначения, специальные технические средства и т.д.

Вместе с тем, некоторые специалисты имеют иные взгляды на сущность контролируемой поставки.

Так, по мнению В.Ю. Голубовского, Н.И. Уткина и В.И.Кычкова, она имеет место лишь в случае предметов, веществ и продукции, свободная реализация которых запрещена либо ограничен их оборот [9]. В.П. Кувалдин и Э.В. Ольцонов за один из основных признаков контролируемой поставки считают пересечение таможенной границы, либо перемещение по территории страны ввезенных товаров. Поэтому перемещение по территории страны товаров, ограниченных в обороте, которые произведены на территории и не пересекали таможенных границ, по их мнению, не будет являться контролируемой поставкой [10].

На наш взгляд, обе вышеприведенные позиции страдают излишней ограниченностью и значительно сужают сложившееся в теории и практике понятие данного ОРМ. В значительной степени это подтверждает классификация видов контролируемой поставки, приводимая С.И. Захарцевым.

Она зависит от действий сотрудников, осуществляющих ее, вида товара, территории, через которую проходит контролируемый товар, по иным основаниям. Так, контролируемые поставки проводят, не изымая товар из тайника либо заменяя его на муляж. Контролируемые поставки делятся также на сопровождаемые (когда поставляемый товар сопровождает владелец либо кто-то из пособников) и несопровождаемые (когда, соответственно, товар не сопровождается, например, почтовые посылки). В зависимости от территории контролируемые поставки бывают:

- внутренние, когда товар не пересекает государственной границы;
- внешние, когда товар пересекает внешние границы;
- транзитные, когда товар идет через границы [11, с. 65].

С.И. Захарцев отмечает, что транзитные контролируемые поставки вызывают наибольшую сложность с точки зрения организации взаимодействия с соответствующими правоохранительными органами иностранных государств и препятствий со стороны законодательства иностранных государств. При этом, такие органы не могут в полном объеме самостоятельно разрешить имеющиеся проблемы международного взаимодействия. Даже при наличии совместных соглашений и договоренностей между спецслужбами, решение о реализации имеющихся результатов ОРД принимают не их сотрудники, а иные должностные лица: прокурор, суд и др. Для них соглашения спецслужб руководящего значения не имеют [11, с. 66-67].

В этом отношении С.И. Захарцев прав. В подтверждение этому можно привести недолгую практику существования контролируемой поставки в качестве негласного следственного действия (НСД) в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан. Как известно, в первоначальной редакции она там присутствовала, однако через три года была исключена. Причиной послужило то, что ни в одной сопредельной с Казахстаном стране, через которые проводятся транзитные контролируемые поставки, института НСД в законодательстве нет.

К примеру, раньше все подобные ОРМ проводились оперативными подразделениями правоохранительных органов взаимодействующих государств в режиме оперативно-розыскной деятельности (ОРД), а их реализация проводилась в конечной точке транзита, после чего синхронно и внезапно в этих странах возбуждались уголовные дела в отношении всех участников криминальной цепи. Однако после введения института НСД в Казахстане эта отработанная схема была разрушена. После ввоза контролируемого предмета на нашу территорию начиналось досудебное расследование со всеми процессуальными процедурами и резким расширением круга посвященных в дело лиц.

Естественно, что наших партнеров это не могло устроить; как результат, практика транзитных контролируемых поставок прекратилась, что и вынудило законодателя исключить их из числа НСД в июле 2017 года.

Проблематика законодательного регулирования этим не ограничивается. Анализ вышеприведенного перечня предметов контролируемой поставки приводит к мысли о том, что он неоправданно заужен. Ее наглядным подтверждением могут служить несколько типичных ситуаций.

Как многие помнят, летом 2000 года тогдашний глава МВД Казахстана Каирбек Сулейменов совершил беспрецедентный поступок – проехал инкогнито в качестве пассажира на груженном арбузами «ЖамАЗе» от Алма-Аты до Астаны (более 1200 километров), в результате чего выявил 36 взяточников среди работников дорожной полиции, таможенной и транспортной инспекции [12].

Как мы считаем, в этом случае была проведена классическая контролируемая поставка, направленная на выявление уголовных правонарушений. Однако, если посмотреть на вышеприведенную норму Закона РК об ОРД, поясняющую сущность такого ОРМ, можно увидеть, что перевозимый груз (партия арбузов) не охватывается ею – они не запрещены и их оборот не ограничен, не являются объектами или орудиями преступных посягательств.

Можно взять более близкий пример – коррупцию в сфере таможенных постов. Даже Глава государства отметил, что статистические данные Китая и Казахстана о взаимной торговле различаются на миллиарды долларов. При этом, 90 процентов людей, ведущих торговлю за рубежом, сталкиваются с коррупцией. Из них 45 процентов были вынуждены давать взятки таможенникам. Агентство по противодействию коррупции выявило три коррумпированных пункта транспортного контроля в Восточно-Казахстанской области. А таких постов в стране 49 [13]. Основными видами коррупционных преступлений в Казахстане остаются получение и дача взятки. Коррупции подвержены все виды перемещений: импорт, экспорт и транзит. Взятки на таможне платят: за освобождение товаров от досмотра и проверки документов по стоимости, весу и классификации товаров; изменение веса грузов в документах и так далее [14].

Здесь также очевидно, что наиболее эффективным методом выявления коррупции на таможне может стать контролируемая поставка, но не запрещенных или контрабандных предметов, а обычных товаров народного потребления, которые также не укладываются в законодательное определение предметов контролируемой поставки.

На основании вышеизложенного, становится очевидным, что норма Закона РК об ОРД, регламентирующая сущность контролируемой поставки, не учитывает все потребности правоприменительной практики и нуждается в дополнении.

В этой связи, представляется целесообразным пункт 8) статьи 1 «Основные понятия, используемые в настоящем Законе» Закона РК об ОРД изложить в следующей редакции:

«8) контролируемая поставка – способ получения информации о признаках преступной деятельности путем установления контроля за поставкой, покупкой, продажей, перемещением предметов, веществ и продукции, свободная реализация которых запрещена либо оборот которых ограничен, *равно* являющихся объектами или орудиями преступных посягательств, *а также для выявления иных уголовных правонарушений;*».

Подобный расширенный взгляд на предмет контролируемой поставки присутствует у отечественных специалистов в сфере ОРД довольно давно. М.П. Сысалов, описывая предназначение данного ОРМ, упоминал следующее:

- выявление фактов и обстоятельств противоправной деятельности на каналах поставки товаров в Республику Казахстан и из нее;
- организация предупреждения и пресечения противоправной деятельности, связанной с законными и криминальными поставками в Республику Казахстан и из нее [3, с. 86].

Как видно, здесь присутствует более объемный подход к сущности контролируемой поставки.

Заключение. Обобщая обзор правовых аспектов совершенствования контролируемой поставки, следует отметить, что нами обозначено лишь одно направление этой работы, связанное с изменением законодательных норм.

Не менее важным и актуальным является организационное обеспечение осуществления данного ОРМ. Речь идет об его адаптации к современным реалиям информационных технологий. Общеизвестно, что преступность постепенно переносит акцент своей криминальной деятельности в Интернет, пользуясь его возможностями для ее сокрытия.

Значительная доля наркотиков, оружия и боеприпасов реализуется в анонимных сегментах глобальной сети, носящих обобщенное название Даркнет.

Для противодействия таким уголовным правонарушениям необходимо разрабатывать организационные и тактические подходы по их выявлению, предупреждению и пресечению, в том числе и путем осуществления контролируемых поставок.

Список использованных источников

1. Акимжанов Т.К., Билахан К.А., Приходько И.С. О некоторых особенностях противодействия наркотической преступности в современных условиях // Ученые труды Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова. – № 3(72). – Алматы, 2022. – С. 57-71.

2. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000> (дата обращения 26.12.2023 г.).

3. Сысалов М.П. Основы оперативно-розыскной деятельности: Учебник. – Алматы: Юридическая литература, 2006. – 338 с.

4. Федеральный Закон Российской Федерации «Об оперативно-розыскной деятельности» от 12.08.1995 г. № 144-ФЗ// Интернет-ресурс:<https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=436393&dst=100001#IXxDzyTKolvPdnxc> (дата обращения 26.12.2023 г.).

5. Закон Республики Беларусь от 15 июля 2015 года № 307-3 «Об оперативно-розыскной деятельности»// Интернет-ресурс:[https://kgb.by/ru/zakon289-3/#:~:text="](https://kgb.by/ru/zakon289-3/#:~:text=) (дата обращения 26.12.2023 г.).

6. Закон Кыргызской Республики от 16 октября 1998 года «Об оперативно-розыскной деятельности»// Интернет-ресурс:<https://cbd.minjust.gov.kg/138> (дата обращения 26.12.2023 г.).

7. United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Adopted by General Assembly resolution 55/25 of November 15, 2000// Интернет-ресурс:https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml (дата обращения 26.12.2023 г.).

8. Виды и содержание общих оперативно-розыскных мероприятий// Интернет-ресурс:https://studwood.net/932245/pravo/vidy_soderzhanie_obschih_operativno_rozysknyh_meropriyatij (дата обращения 23.12.2023 г.).

9. Голубовский В.Ю., Уткин Н.И., Кычков В.И. Оперативно-розыскное мероприятие – контролируемая поставка. – СПб., 1998. – С. 127.

10. Кувалдин В.П., Ольцонов Э.В. Контролируемая поставка оружия и боеприпасов: роль и место оперативных подразделений пограничных органов// Интернет-ресурс:<https://cyberleninka.ru/article/n/kontroliruemaya-postavka-oruzhiya-i-boepripasov-rol-i-mesto-operativnyh-podrazdeleniy-pogranichnyh-organov> (дата обращения 23.12.2023 г.).

11. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия в России и за рубежом: Монография. – СПб: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2003. – 352 с.

12. Степанов Г. Министр-дальнобойщик. Глава МВД Казахстана поменял профессию. Что из этого вышло// Интернет-ресурс:https://www.neweurasia.info/archive/2000/ru_press/09_21_izv21.htm (дата обращения 26.12.2023 г.).

13. Токаев высказался о коррупции в сфере таможни// Интернет-ресурс:https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-vyiskazalsya-o-korruptsii-v-sfere-tamozjni-460790/ (дата обращения 26.12.2023 г.).

14. «Атамекен»: НПП измеряет «температуру» коррупции на таможне// Интернет-ресурс:<https://atameken.kz/ru/news/47544-atameken-npp-izmeryaet-temperaturu-korruptcii-na-tamozhne> (дата обращения 26.12.2023 г.).

Сведения об авторе

Губайдуллин Ж.Ж. – заместитель начальника кафедры Организации безопасности на объектах транспорта, Актюбинского юридического института МВД РК имени М. Бокенбаева, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Губайдуллин Ж.Ж. – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Көлік объектілерінде қауіпсіздікті ұйымдастыру кафедрасы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Gubaydullin Zh.Zh. – Deputy Head of the Department of Security Organization at Transport Facilities of Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bokenbaev, Master of Laws, police lieutenant colonel.

Л.Бисенғали¹, Қ. Аратұлы¹, С.Ж. Кабулова¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ, ВСТРЕЧАЮЩИЕСЯ ПРИ НАЗНАЧЕНИИ И ПРОИЗВОДСТВЕ ГОМЕОСКОПИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

В данной статье изложены основные проблемы, встречающиеся при назначении и производстве гомеоскопической экспертизы. Также поднимается вопрос о назначении судебной экспертизы по следам человека, ее значимость в раскрытии и расследовании уголовных правонарушений, ошибки, часто встречающиеся на практике при назначении экспертизы. Из практики следственно-экспертной работы видно, что в процессе назначения и проведения судебных экспертиз существуют определенные недочеты и пробелы. Вместе с тем, законодательное регулирование процедуры судебной экспертизы в контексте уголовного производства обнаруживает определенные проблемы.

В статье указаны какие нужно учитывать особенности при назначении судебной экспертизы по следам человека. Также в статье положена основа дальнейшей попытки анализа несколько из этих проблем и разработки соответствующих практических рекомендаций по их устранению, а также предложений по улучшению норм уголовно-процессуального законодательства в области проведения судебной экспертизы. Для улучшения качества судебного процесса в настоящее время требуется увеличить результативность работы судебных экспертов за счет решения выявленных задач.

Ключевые слова: судебная экспертиза, доказательства, цифровизация, уголовный процесс, гомеоскопическая экспертиза, криминалистика, специальные научные знания, уголовное судопроизводство, инновация.

Гомеоскопиялық сараптаманы тағайындау және жүргізу кезіндегі кездесетін кейбір мәселелер

Бұл мақалада гомеоскопиялық сараптаманы тағайындау және өндіру кезінде кездесетін негізгі проблемалар көрсетілген. Сондай-ақ, адамның іздері бойынша сот сараптамасын тағайындау, оның қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеудегі маңыздылығы, сараптама тағайындау кезінде тәжірибеде жиі кездесетін қателіктер туралы мәселе көтеріледі. Тергеу-сараптама тәжірибесінен сот сараптамаларын тағайындау және жүргізу процесінде белгілі бір кемшіліктер мен олқылықтар бар екенін көруге болады. Сонымен қатар, қылмыстық іс жүргізу контекстіндегі сот сараптамасы рәсімін заңнамалық реттеу белгілі бір проблемаларды анықтайды.

Бұл ғылыми мақалада адамның іздері бойынша сот сараптамасын тағайындау кезінде қандай ерекшеліктерді ескеру қажет екендігі көрсетілген. Сондай-ақ, мақалада осы мәселелердің бірнешеуін талдауға және оларды жою бойынша тиісті практикалық ұсыныстарды, сондай-ақ сот сараптамасын жүргізу саласындағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын жақсарту бойынша ұсыныстарды әзірлеуге одан әрі талпыныстың негізі қаланған. Қазіргі уақытта сот процесінің сапасын жақсарту үшін анықталған міндеттерді шешу арқылы сот сарапшылары жұмысының тиімділігін арттыру қажет.

Түйінді сөздер: сот сараптамасы, дәлелдемелер, цифрландыру, қылмыстық процесс, гомеоскопиялық сараптама, криминалистика, арнайы ғылыми білім, қылмыстық сот ісін жүргізу, инновация.

Some problems encountered in the appointment and production of homeoscopic examination

This article outlines the main problems encountered in the appointment and production of homeoscopic examination. The issue of the appointment of a forensic examination in the footsteps of a person, its importance in the disclosure and investigation of criminal offenses, errors that often occur in practice when appointing an examination, is also raised. It is clear from the practice of investigative expert work that there are certain shortcomings and gaps in the process of appointing and conducting forensic examinations. At the same time, the legislative regulation of the forensic examination procedure in the context of criminal proceedings reveals certain problems.

This scientific article indicates which features should be taken into account when appointing a forensic examination in the footsteps of a person. The article also provides the basis for a further attempt to analyze several of these problems and develop appropriate practical recommendations for their elimination, as well as proposals to improve the norms of criminal procedure legislation in the field of forensic examination. To improve the quality of the judicial process, it is currently required to increase the effectiveness of the work of judicial experts by solving the identified tasks.

Keywords: forensic examination, evidence, digitalization, criminal procedure, homeoscopic examination, criminalistics, special scientific knowledge, criminal proceedings, innovation.

Введение. Судебная экспертиза - это средство применения специальных знаний, и она проводится в формах специального уголовного производства, гражданского производства или административного производства, проводимого с целью установления обстоятельств конкретного дела, вынесения справедливого, обоснованного судебного приговора или постановления [1]. Судебная экспертиза, назначаемая в ходе уголовного судопроизводства, представляет собой процесс, включающий в себя выполнение исследований и формулирование заключения экспертом по вопросам, требующим специализированных знаний для установления фактических обстоятельств, подлежащих доказыванию в конкретном уголовном деле по заданию следователя и суда. Мы считаем, что судебная экспертиза как отдельная форма применения специальных научных знаний в рамках уголовного судопроизводства обладает следующими характеристиками: это особая процедура исследования; значимость определенного факта для дела; проведение исследования со стороны эксперта в качестве компетентного специалиста; а также оформление результатов в виде экспертного заключения.

Специальные научные знания всегда использовались в расследовании для установлении истины по уголовным делам. Роль применения специальных научных знаний в раскрытии уголовных правонарушений все более возрастает, в связи с ростом преступности. Ведь многие аспекты процесса собирания, исследования и использования информации в целях установления истины по уголовным делам могут быть решены только на основе использования новейших достижений в науке и технике. Основной процессуальной формой использования специальных научных знаний в уголовном судопроизводстве является судебная экспертиза, сущность которой состоит в анализе по заданию органа ведущего уголовный процесс, либо суда сведущим лицом (экспертом) предоставляемых в его распоряжении материальных объектов с целью установления фактических данных, которые имеют значение для правильного разрешения уголовного дела [2, с. 188].

Методы исследования. В процессе подготовки настоящей статьи использовались как методы, так и способы научного познания: общие, частные и специально-юридические. В том числе, для изучения научных взглядов и подходов ученых и практиков использовались такие методы как анализ, синтез, аналогия, сравнение, анкетирование, интеграция, диагностика.

Основная часть. Гомескопическая экспертиза, являясь подвидом трасологической экспертизы, занимает львиную долю проводимых экспертиз, так как ее объекты, такие как следы рук, обуви, следы зубов являются часто встречаемыми вещественными

доказательствами практически во всех расследуемых уголовных делах. Назначение экспертизы целесообразно, когда для ее производства собраны все необходимые материалы, и судя по состоянию вещественных доказательств, содержащихся в них информации, удастся решить вопросы, интересующие органы ведущие уголовный процесс и суд. Качество производства самой судебной экспертизы, на наш взгляд, в большей степени зачастую может отразиться на результатах заключения экспертного исследования, что является особо важным признаком и базой доказывания, так как заключение представляет собой один из источников доказательств по уголовному судопроизводству и процессу. Согласно, УПК РК назначение и производство судебной экспертизы является самостоятельным следственным действием и качество производства экспертизы отражается на уровне уголовного судопроизводства. А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский достаточно точно определили сущность судебной экспертизы как следственного действия. По их мнению, она «состоит в проведении сведущим лицом – экспертом – на основе его специальных познаний самостоятельного процессуального исследования, необходимого для доказывания тех или иных обстоятельств дела с помощью заключения эксперта» [3].

Проведя устный опрос среди специалистов и судебных экспертов, мы выявили часто встречающиеся проблемы при назначении и производстве гомеоскопической экспертизы, которые требуют решения данных вопросов и их актуализации.

Основными особенностями назначения экспертизы по следам человека являются:

- Идентификация личности: главной задачей эксперта является определение личности человека, оставившего следы. Для этого используются различные методы и техники, такие как сравнение отпечатков пальцев, исследование следов зубов и т.д.

- Выявление обстоятельств: результаты экспертизы по следам человека могут помочь выявить обстоятельства преступления или происшествия. Например, анализ следов обуви может показать, какие марки и модели обуви были использованы, что может быть полезным для расследования.

Основаниями назначения судебной экспертизы следов человека представляют собой такие как, фактические и юридические. Основания назначения судебной экспертизы определены и закреплены уголовно-процессуальным законодательством и Законом РК «О судебной экспертной деятельности». Так согласно ст. 270 УПК РК, фактическим основанием назначения экспертизы являются потребность и необходимость разрешения возникающих по делу вопросов, требующих использования специальных научных знаний с целью получения новых доказательств. Юридическим основанием назначения судебной экспертизы служит постановление органа ведущего уголовный процесс, либо следственного судьи. Порядок назначения судебной экспертизы отражен в ст.272 УПК РК, где описано постановление, в котором указываются такие данные, как:

- наименование органа, назначившего экспертизу, время, место назначения экспертизы;
- вид экспертизы;
- основания для назначения экспертизы;
- объекты, направляемые на экспертизу и информация об их происхождении, а также разрешение на возможное полное или частичное уничтожение указанных объектов, изменение их внешнего вида или основных свойств в ходе исследования;
- наименование органа судебной экспертизы и (или) фамилия, имя, отчество (при его наличии) лица, которому поручено производство судебной экспертизы [4].

Встречающимися на практике проблемами при назначении гомеоскопической экспертизы являются [5]:

- не указано наименование и неверно определен вид экспертизы. Вид экспертизы отличается специфичностью предмета исследования в рамках одного рода экспертизы. В самой гомеоскопической экспертизе различаются такие исследования следов, как следы рук, следы обуви и босых ног, следы зубов, ушной раковины и т.д.;

- неверно указан тип экспертизы, то есть экспертиза является повторной или дополнительной. Дополнительная экспертиза назначается в случае недостаточной ясности или

полноты ранее данного заключения эксперта. Повторная экспертиза назначается в тех случаях, когда возникают у суда сомнений в правильности или обоснованности заключения эксперта, а также при наличии противоречий в выводе эксперта. Повторная судебная экспертиза назначается другому эксперту, в то время как дополнительная экспертиза проводится тем экспертом, выдавшим ранее заключение;

- ошибочный выбор эксперта, либо экспертного учреждения;

- самой распространенной ошибкой является неправильно заданные вопросы, либо вопросы правового характера. Вопросы должны быть сформулированы четко и конкретно. Это очень важно, поскольку полнота и четкость выводов эксперта во многом зависят от правильности формулирования вопросов, подлежащих экспертному решению. В этих целях следователь может воспользоваться справочной литературой либо с помощью специалистов определить наиболее грамотную формулировку вопроса. Как мы знаем, гомеоскопическая экспертиза решает вопросы идентификационного и диагностического характера. Однако, органы ведущий уголовный процесс при назначении судебной экспертизы следов человека могут допустить ошибки, касающиеся постановки вопросов решаемой экспертизой. Например, при назначении исследования следов крови на различных объектах, могут ставиться на разрешение вопросы идентификационного характера, требующих установление тождества лица, однако согласно приказу МЮ РК №484 в правилах организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, вопросы касающиеся исследование следов крови являются диагностическими, то есть требуется установить вид и механизм слеодообразования, последовательность нанесения повреждений, траекторию передвижения раненого и перемещения трупа по следам крови. Также на решения могут поставить вопросы, где требуется дать правовую оценку следам человека [6];

- несвоевременная отправка объектов на исследование, либо не соблюдение правил при обнаружении, фиксации и изъятия материалов. При обнаружении, фиксации и изъятии следов криминалисты должны учитывать такие аспекты, как состояние места обнаружение следов, то есть является ли место происхождения болотистой, либо асфальтированной дорогой, подходят ли средства используемые для обнаружение и фиксации следов и т.д. Данные аспекты являются особенностями, которые стоит учесть при назначении судебной экспертизы. Несоблюдение вышеуказанных правил может негативно отразиться в заключение эксперта. К примеру, неправильное изъятие и фиксация следов отпечатков пальцев может стать причиной отказа в проведении экспертизы, так как данные следы могут стать непригодны для проведения сравнительного анализа;

- сроки экспертизы. Назначение экспертизы во всяком случае не следует откладывать на конец расследования, так как это может привести к затягиванию сроков расследования, утрате возможности производства экспертизы вследствие порчи или существенных изменений вещественных доказательств.

Вышеуказанные ошибки и проблемы показывают, что литературе по криминалистики, на наш взгляд, надо доработать вопросы по тактике назначения судебной экспертизы, а также чаще привлекать специалистов для оказания справочно-консультационной помощи.

Юридическим основанием назначения судебной экспертизы служит так же ходатайство сторон, что отражено в ст. 272 УПК РК. Участники процесса, защищающие свои или представляемые права и интересы, в письменном виде представляют органу, ведущему уголовный процесс, вопросы, по которым, по их мнению, должно быть дано заключение эксперта, указывают объекты исследования, а также называют лицо, которое может быть приглашено в качестве эксперта. Орган, ведущий уголовный процесс, не вправе отказать в назначении экспертизы, за исключением случаев, когда вопросы, представленные на ее разрешение, не относятся к уголовному делу или предмету судебной экспертизы. Новеллой уголовно-процессуального законодательства по вопросу назначения судебной экспертизы является адвокатский запрос. Так согласно ст.272-1 УПК РК производится в случае отсутствия необходимости в истребовании объектов исследования от органа, ведущего

уголовный процесс. Содержание адвокатского запроса аналогично постановлению органа, ведущего уголовный процесс.

В целом, к вопросу назначению экспертизы, которое является процессуальным действием, нужно подходить серьезно и учитывать все особенности и аспекты самой экспертизы для получения максимально конкретных и категоричных выводов. Неправильная постановка вопросов в постановлении/ адвокатском запросе о назначении судебной экспертизы может привести к таким правовым последствиям, как затягивание сроков. На наш взгляд, к разрешению возникающей ошибки стоит проработать максимально ответственно и отобразить в современной литературе по криминалистике и уголовно-процессуальному праву.

Проанализировав вышеуказанные проблемы при назначении экспертизы, перейдем ко второму вопросу: проблемы, встречающиеся при производстве гомеоскопической экспертизы. Проблемные вопросы, которые встречаются при производстве можно разделить так же на несколько блоков. Одной из остро стоящих сложностей являются вопросы цифровизации и материально-технического обеспечения. В условиях глобализации использование цифровых технологий при производстве судебных экспертиз является приоритетным направлением в развитии судебно-экспертной деятельности. Проблемный вопрос материально-технического обеспечения судебно-экспертной деятельности и.о. директора Центра судебных экспертиз РК Сатывалдеев Руслан осветил перед Общественным советом Министерства юстиции РК. Во время своего доклада он подчеркнул о том, что неполнота оборудований и недоукомплектованность приборов в региональных учреждениях Центра, оказывает отрицательное воздействие на результативность производство экспертизы. Он также выразил необходимость дополнительных инвестиций для обновления оборудования и поддержания высокого уровня качество работы Центра [7]. Дополняя вышесказанное, можно добавить, что эксперты проходившие научные стажировки за границей отмечают высокую и качественную материально-техническую обеспеченность по сравнению с отечественным уровнем. В условиях глобализации использование инновационных методов исследования, интеграция цифровых технологий в процесс производства экспертизы, по нашему мнению, окажет положительное влияние на деятельность судебных экспертов и облегчит их работу. К примеру, применение электронно-цифровых технологий, программных обеспечений и централизованных баз данных. Одним из хороших примеров цифровизации является внедрение пилотного проекта «E-sarapta», благодаря которому, процессуальные действия проводятся в электронном формате, а также автоматизирован процесс, связанный с производством непосредственно самой экспертизы [8].

В данном контексте стоит также отметить нехватку человеческих ресурсов, то есть дефицит специалистов и кадров по отдельным видам экспертных исследований. Количество экспертов и специалистов по-прежнему ограничено, а их профессиональная квалификация также вызывает проблемы. Подготовкой кадров по судебно-экспертной деятельности осуществляется по специальности «М079-Судебная экспертиза» на базе государственных грантов и за счет средств поступающих. На данную специальность в год выделяется 30 грантов, что показывает доступность для поступления. Также на базе академий МВД РК проходит обучение и подготовка будущих специалистов оперативно-криминалистических отделений, полностью финансируемом государством. Однако мы видим, что доступность в поступлении на обучение не является гарантом достаточности человеческого ресурса по осуществлению судебно-экспертной деятельности по всей стране. Поток специалистов и кадров в основном стремится в крупные мегаполисы и города, а также есть отток сведущих лиц из данной среды в связи с непривлекательностью материально-финансовой составляющей некоторых направлений деятельности экспертов.

Следующий набор проблем вытекает из предыдущих вопросов и касается высокой нагрузки на судебных экспертов. Эта нагрузка часто вызвана необоснованным назначением некоторых экспертиз, которые могут быть излишними и не требоваться для рассмотрения уголовных дел, а назначены лишь для обеспечения полноты и всестороннего анализа. Эти два принципа могут конфликтовать с принципом обоснованного назначения экспертизы. Иногда

органы, назначающие экспертизу, могут придерживаться формального подхода при выборе таких экспертиз, как видеофонографические, комплексные судебные трасологические, автотехнические и экспертизы веществ и материалов (в случае расследования наездов на пешеходов) и т. д., поскольку необходимые факты уже установлены другими доказательствами.

По мнению Ф.Г. Аминова, в группу субъективных причин, которые влияют на назначение и производство судебной экспертизы можно включить:

– недостаточно высокий уровень квалификации значительной части судебных экспертов (невладение всеми возможными в конкретной ситуации методами исследования, слабое владение научно-техническими средствами);

– высокую психологическую и физическую утомляемость значительной части судебных экспертов;

– недостаточный уровень знаний криминалистики, теории судебной экспертизы и уголовного процесса у конкретного судебного эксперта (наблюдается у большинства судебных экспертов органов внутренних дел, так как далеко не все они являются выпускниками экспертных факультетов вузов [9, с.136].

Заключение. Значимость назначения и проведения судебной экспертизы по уголовным делам обусловлена тем фактом, что прежде всего заключение эксперта является источником доказательства, с помощью которого добываются новые и проверяются имеющиеся доказательства. Также назначение экспертизы, по нашему мнению, представляет собой реализацию принципа всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела уголовно-процессуального законодательства. Осуществление и реализация указанного принципа поможет достичь истины по уголовным делам и объективно раскрыть, а также расследовать уголовные правонарушения. Для решения возникающих проблем в процессе назначения и проведения экспертизы требуется дальнейшее изучение правоохранительными органами и судами действующего законодательства, регулирующего судебно-экспертную деятельность в Республике Казахстан. Также необходимо сотрудничество со стороны органов судебной экспертизы в повышении уровня знаний правоохранительных органов и судов по вопросам подготовки материалов для назначения экспертизы и возможностям различных видов экспертизы. Важно активизировать учебно-методическую работу с правоохранительными органами и судами путем проведения лекций, обсуждения проблем на круглых столах и координационных советах, в которых участвуют правоохранительные органы.

Список использованных источников

1. Tapalova R.B., Temirbolat N.S., Aratuly K. The concepts of expertise and forensic examination // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есболатова. – 2023. - № 4 (77). – С.435-446.

2. Савельева М.В., Смушкин А.Б. Криминалистика. Учебник. М.: Издательство Издательский дом "Дашков и К". - 2009 г. – 239с.

3. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Постатейный (под общ.ред. А.В. Смирнова). 4-е издание, дополненное и переработанное. Система ГАРАНТ, 2007. - 490 с.

4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК (с изменениями и дополнениями на 01.01.2024 год).

5. <https://www.garant.ru/ia/opinion/author/komissarov/1228643/>

6. Приказ министра юстиции РК №484 от 27 апреля 2017 года «Об утверждении Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы».

7. <https://forensic.gov.kz/ru/news/sot-saraptamalary-ortaly%D2%93yn-materialdy-tehnikaly%D2%9B-jabdy%D2%9Btau-j%D3%99ne-sot-saraptamalaryn-j%D2%AFrgizu-kezindegija%D2%A3a-m%D2%AFmkindikter-m%D3%99seleleri/>;

8. <https://forensic.gov.kz/ru/news/realizacziia-pilotnogo-proekta-inform/>

9. Аминов Ф.Г. Современные проблемы судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации и пути их решения: монография. – М.: Юрлитинформ, 2019. – 272 с.

Сведения об авторах

Бисенғали Л. – доктор PhD, ст.преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им.аль-Фараби.

Аратұлы Қ. – доктор PhD, асс.профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им.аль-Фараби.

Кабулова С.Ж. – магистрант 2 курса кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им.аль-Фараби.

Бисенғали Л. - PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Аратұлы Қ. - PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Кабулова С. Ж. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының 2 курс магистранты.

Bisengali L. – PhD, Senior Lecturer at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University;

Aratuly K. – PhD, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University;

Kabulova S.Zh. – 2nd year master student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Б.Б. Сарсенбаева¹, А.Т. Байсеитова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова,
Алматы, Казахстан

О НЕОБХОДИМОСТИ РЕФОРМИРОВАНИЯ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ВНЕДРЕНИЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ДОСУДЕБНОЕ ПРОИЗВОДСТВО

В настоящей статье по результатам проведенного анализа мирового опыта использования искусственного интеллекта в уголовном процессе, рассмотрена возможность внедрения этой технологии в отечественный уголовный процесс. Автором предложен вариант интеграции систем на основе ИИ в процесс доказывания. При этом рассмотрены вопросы этического и правового характера, возникновение которых неизбежно при предложенном варианте внедрения. В научной работе автором высказано мнение, что для легального использования систем на основе ИИ и защиты прав и законных интересов участников уголовного процесса, адекватного введения этих технологий в досудебное производство, необходимо внесение соответствующих изменений и дополнений в действующее уголовно-процессуальное законодательство. Однако такое реформирование законодательства должно быть оправданным, рациональным. В связи с чем, предложено два варианта необходимых изменений и дополнений в УПК РК: посредством включения в число принципов нового «Использование прозрачных, объективных и проверяемых систем ИИ»; посредством внесения дополнений в действующие нормы. Вместе с тем, автором рассмотрено понятие принципа уголовного процесса и подходы к его закреплению.

Ключевые слова: базовая идея, досудебное производство, искусственный интеллект, исходные положения, научно-технические средства, принцип уголовного процесса, руководящие начала.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын реформалау қажеттілігі туралы мүмкін болатын іске асыру аясында сотқа дейінгі өндіріске жасанды интеллект

Осы мақалада қылмыстық процесте жасанды интеллектті пайдаланудың әлемдік тәжірибесін талдау нәтижелері бойынша осы технологияны отандық қылмыстық процесте енгізу мүмкіндігі қарастырылған. Автор әі негізіндегі жүйелерді дәлелдеу процесіне біріктіру нұсқасын ұсынды. Бұл ретте этикалық және құқықтық сипаттағы мәселелер қарастырылады, олардың пайда болуы ұсынылған енгізу нұсқасында сөзсіз. Ғылыми жұмыста автор жасанды интеллект негізіндегі жүйелерді заңды пайдалану және қылмыстық процесте қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, осы технологияларды сотқа дейінгі іс жүргізуге барабар енгізу үшін қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасына тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет деген пікір білдірді. Алайда, заңнаманы мұндай реформалауаным, ұтымды болуы керек. Осыған байланысты ҚР ҚІЖК-де қажетті өзгерістер мен толықтырулардың екі нұсқасы ұсынылды: жаңа "ашық, объективті және тексерілетін АИ жүйелерін пайдалану" қағидаттарының қатарына қосу арқылы; қолданыстағы нормаларға толықтырулар енгізу арқылы. Сонымен бірге, автор қылмыстық процесс принципі ұғымын және оны бекіту тәсілдерін қарастырды.

Түйін сөздер: негізгі идея, сотқа дейінгі өндіріс, жасанды интеллект, бастапқы ережелер, ғылыми-техникалық құралдар, қылмыстық процесс принципі, басшылық принциптері.

On the need to reform criminal procedural legislation in the light of possible implementation artificial intelligence into pre-trial

In this article, based on the results of the analysis of the world experience of using artificial intelligence in criminal proceedings, the possibility of introducing this technology into domestic criminal proceedings is considered. The author suggests an option for integrating of AI-based systems into the process of proving. At the same time, issues of an ethical and legal nature are considered, the occurrence of which is inevitable with the proposed implementation option. In the scientific work, the author expressed the opinion that for the legal use of AI-based systems and the protection of the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings, the adequate introduction of these technologies into pre-trial proceedings, it is necessary to make appropriate changes and additions to the current criminal procedure legislation. However, such legislative reform should be justified and rational. In this regard, two options for necessary amendments and additions to the CPC of the Republic of Kazakhstan have been proposed: by including the new "Use of transparent, objective and verifiable AI systems" among the principles; by making additions to the current norms. At the same time, the author has considered the concept of the principle of criminal procedure and approaches to its consolidation.

Keywords: basic idea, pre-trial proceedings, artificial intelligence, starting points, scientific and technical means, the principle of criminal procedure, guiding principles.

Введение. Происходящий научно-технический прогресс способствует внедрению инновационных технологий в различные сферы жизнедеятельности общества, начиная от простого таргетинга, заканчивая сложнейшими операциями в медицине, финансах, аудите, энергетическом, транспортном, правоохранительном сегментах и прочее, переводя многие процессы в «цифру», что обуславливает необходимость пересмотра многих нормативных и доктринальных положений для адекватного их внедрения и использования.

Сфера уголовно-процессуальных отношений не осталась в стороне. Мировой опыт показывает, что искусственный интеллект (далее ИИ) находит применение в различных аспектах уголовного процесса, способствуя более эффективному и точному проведению расследований, анализу данных и принятию решений. Такой интерес к их внедрению связан с возможностями, которыми обладают эти технологии. Однако необходимо понимать, что использование ИИ в уголовном процессе вызывает определенные этические и юридические вопросы.

В свете происходящих изменений особую актуальность обретают вопросы, касающиеся принципов уголовного процесса, являясь последние десятилетия камнем преткновения во многих дискуссиях среди ученых-процессуалистов. Общеизвестно, что уголовно-процессуальная деятельность выстроена и подчинена закрепленным законодателем принципам, которые определяют систему уголовного процесса, его институты и, вместе с тем, являются важнейшими гарантиями обеспечения прав участников судопроизводства и решения задач, стоящих перед уголовной юстицией [1, с. 25]. И тут возникает вопрос, если все принципы уголовного процесса разработаны с тем, что весь комплекс познавательных, удостоверительных и аргументационных приемов, основанных на законах гносеологии и формальной логики [2, с. 9] осуществляет человек, какими должны быть принципы в случае использования систем на основе ИИ.

Методы. В ходе настоящего исследования использовались следующие научные методы: метод контент-анализа, позволившего изучить большой объем литературы, представленной в интернет-ресурсах; метод правового анализа законодательных норм Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее УПК РК); анализ доктринальных мнений, изложенных в литературе уголовно-процессуальной направленности. В результате метода системного исследования автором сформулировано мнение о необходимости внесения законодательных изменений в УПК РК.

Основная часть. Анализ мирового опыта использования систем на основе ИИ показал, что ИИ может быть использован в различных областях уголовного процесса. Таковыми являются:

- Анализ данных: криминальный анализ данных - ИИ может анализировать большие объемы данных для выявления закономерностей, трендов и связей между различными событиями. Это может помочь в расследовании и предотвращении преступлений.

- Распознавание лиц и объектов: идентификация преступников - технологии распознавания лиц могут быть использованы для выявления и идентификации подозреваемых на основе видеоматериалов.

- Прогнозирование преступлений: предсказание потенциальных преступлений - ИИ может анализировать данные о преступлениях, паттернах поведения и других факторах для предсказания мест возможных преступлений и направления ресурсов полиции.

- Автоматизированные системы анализа доказательств: обработка больших объемов доказательств - алгоритмы машинного обучения могут помочь обрабатывать и анализировать большие объемы доказательств, такие как текстовые документы, видеозаписи, аудиозаписи и изображения.

- Помощь в принятии решений: системы поддержки принятия решений - ИИ может предоставлять судьям и правоохранительным органам информацию и аналитические выводы для поддержки принятия решений.

- Языковые технологии: распознавание и понимание речи - технологии обработки естественного языка могут использоваться для анализа текстовых материалов, включая свидетельские показания и документацию.

- Борьба с киберпреступностью: анализ сетевой активности - ИИ может выявлять аномалии в сетевой активности, обнаруживать киберпреступления и предоставлять средства для защиты от кибератак.

- Автоматизированные системы мониторинга: видеонаблюдение и анализ данных - системы видеонаблюдения, оснащенные ИИ, могут автоматически обнаруживать подозрительное поведение и предупреждать о возможных инцидентах.

- Робототехника в правоохранительных операциях: использование роботов в опасных ситуациях - робототехника, управляемая ИИ, может быть применена в опасных сценариях, таких как обезвреживание взрывчатых устройств или освобождение заложников.

- Автоматизация административных процессов: обработка документов и запросов - ИИ может использоваться для автоматизации рутинных административных процессов, ускоряя обработку документов и запросов.

Сфера уголовно-процессуальных отношений, находящаяся под пристальным вниманием как государства, так и общественности, связанная с некоторым ограничением прав и свобод, гарантированных Конституцией Республики Казахстан, для поддержания оптимального баланса защиты прав и законных интересов лиц, вовлеченных в орбиту уголовного процесса, сохранения публичных и частных интересов, требует глубокого изучения внедряемых технологий. Связано это с тем, что использование искусственного интеллекта в уголовном процессе вызывает определенные этические и юридические вопросы.

В ранних наших работах, нами рассматривалась возможность внедрения технологий на основе ИИ в процесс доказывания, а конкретнее при собирании доказательств. По результатам проведенных исследований, мы пришли к выводу, что интеграция систем на основе ИИ в процесс доказывания должна осуществляться с позиции использования этих систем в качестве научно-технических средств, не заменяя собой деятельности человека, при условии предварительного изучения характеристик и механизмов их реализации.

Предложенный нами вариант интеграции ИИ в уголовный процесс как научно-технических средств, и поддерживая мнение В.В. Хана, о том, что единственным правомерным основанием совершенствования уголовно-процессуального закона является дальнейшее укрепление и развитие иррационального компонента, процессуальных гарантий участников уголовного процесса, представляющих возможность полно и точно приблизиться

к объективной (материальной) истине по уголовному делу и тем самым решить задачи судопроизводства, поставленные в ст. 8 УПК РК [3, с. 342-343], считаем необходимым внесение некоторых изменений в УПК РК, так как действующее законодательство не в полной мере отражает нормативную основу использования систем на основе ИИ.

Приведение уголовно-процессуального законодательства в требуемое состояние для легального использования систем на основе ИИ и защиты прав и законных интересов участников уголовного процесса, возможно посредством реализации разработанных автором предложений.

1. Согласно ст. 126 УПК РК орган, ведущий уголовный процесс, вправе использовать научно-технические средства в процессе доказывания. При этом использование научно-технических средств признается допустимым, если они: прямо предусмотрены законом или не противоречат его нормам и принципам научно состоятельны; обеспечивают эффективность производства по уголовному делу; безопасны [4].

Рассматривая в контексте использования систем на основе ИИ, нами были рассмотрены возможные проблемы сбора доказательств, которые сведены к следующему:

- сложность и невозможность проследить реализацию каждого пункта алгоритма, используемого ИИ при сборе доказательств;
- предвзятость системы;
- недостаточная регламентация ответственности [5, с.].

Перечисленные недостатки порождают вопросы в части состоятельности собранных с использованием ИИ данных, сведений, которые в перспективе могут быть использованы в качестве доказательств в досудебном производстве.

Однако при наделении системы ИИ, применяемой для получения и сбора доказательств, набором свойств, позволяющих обеспечить требования к доказательствам, часть вопросов разрешается само собой. Главным требованием, по нашему мнению, к ИИ должно быть - возможность обеспечить прозрачность и объяснимость алгоритмов ИИ, чтобы судья, стороны дела и общественность понимали, как принимаются решения на основе анализа данных. То есть, научно-технические средства, разработанные на основе ИИ, предназначенные для собирания доказательств в досудебном производстве, должны отвечать требованиям прозрачности, объективности, проверяемости доказательств, полученных в результате их применения.

В связи с чем, необходимо внести в УПК РК изменения в ч. 3 ст. 126 и изложить следующим образом:

«3. Применение научно-технических средств признается допустимым, если они:

- 1) прямо предусмотрены законом или не противоречат его нормам и принципам;
- 2) научно состоятельны;
- 3) обеспечивают эффективность производства по уголовному делу;
- 4) безопасны [4];

5) алгоритмы, на основе которых работает научно-техническое средство, прозрачны, объяснимы, а результаты проверяемы».

Реализация это предложения позволит обеспечить надлежащую защиту прав и свобод, вовлеченных в уголовный процесс, лиц.

2. Внедрение в досудебное производство технологий на основе ИИ требует пересмотра действующей системы принципов, которая разрабатывалась годами представителями науки и наиболее важные по мнению законодателя закреплены в законе, но без учета того обстоятельства, что многие процессы могут быть выполнены с помощью систем на основе ИИ.

В философском смысле принцип есть теоретическое обобщение наиболее типичного, что констатирует и выражает закономерность, положенную в основу познания вообще или в основу какой-либо отрасли знания. Применительно же к практической деятельности принцип «означает одно из основных, общих требований, которому должна отвечать данная деятельность» [6, с. 7].

В уголовно-процессуальной плоскости, законодателем принципами признаются фундаментальные начала уголовного процесса, определяющие систему и содержание его стадий, институтов и норм, обеспечивающих общие условия реализации прав и обязанностей участников уголовного процесса и решение стоящих перед ним задач[4]. По этому поводу в уголовно-процессуальной теории были высказаны различные суждения, но все они сводятся к тому, что принципы - это исходные, руководящие положения (начала), определяющие сущность и предназначение какой-либо теории, науки, мировоззрения, политической организации и т.д. [7].

Уголовно-процессуальное доказывание как деятельность субъектов доказательной деятельности своим содержанием представляет познание, удостоверение и аргументацию обстоятельств, имеющих значение для уголовного дела, и полностью происходит в соответствии с принципами уголовного процесса. Искусственный интеллект же представляет собой компьютерные технологии, имитирующие когнитивные функции человека - обучения (самообучения), суждения, умозаключения и их реализации с помощью искусственных средств [8; с. 225].

Использование ИИ при собирании доказательств, представляющем собой отдельный структурный элемент процесса доказывания, подчинена тем же принципам, по которым осуществляется вся процессуальная деятельность.

Однако, сойдясь более или менее в вопросе понятия принципа уголовного процесса, авторы резко расходятся в решении вопроса о том, каким образом должны закрепляться принципы уголовно-процессуального права. По данному вопросу можно выделить три подхода, встречающиеся в юридической литературе:

1) Догматический или формально-юридический подход. Представители этого подхода (Гриненко А.В., Божьев В.П.) считают, принципы должны быть прямо закреплены в нормах процессуального права. Не может регулировать отношения и, следовательно, являться принципом права положение, которое прямо не закреплено в правовых нормах[9, с. 107-108], поскольку провозглашение того или иного положения принципом уголовного процесса отражает выбор законодателя между различными формами судопроизводства.

2) Доктринальный подход. Представители этого подхода (Строгович М.С.) полагают, что принципы права могут вытекать из толкования частных норм права, и определяют их как идеи, на которых строится уголовный процесс и которые коренятся в правовом сознании, психологии, культуре, языке[10, с. 123].

3) Некоторые авторы (Кудрявцева А.В., Лившиц Ю.Д.) по данному вопросу придерживаются третьей позиции и о принципах уголовного процесса высказываются или как о принципах отрасли права, или как о принципах науки. При этом они утверждают о том, что принципы отрасли права обязательно должны быть закреплены в норме права, чтобы иметь реальное действие, а принципы уголовного процесса как науки могут вытекать из систематического анализа частных норм права [9, с. 108-109].

Автор, изучивший немалое количество публикаций на тему принципов уголовного процесса, придерживается мнения третьей группы ученых, считая такой подход компромиссным и приемлемым. Связано это с тем, что некоторые принципы действительно можно не закреплять в нормах права, так как по своей сути УПК их содержит и они красной нитью прослеживаются во всех нормах.

Ярким примером может служить уголовно-процессуальное законодательство Федеративной Республики Германии. Так принципами права в ФРГ признаны принципы законности, публичности, инквизиционности, неприкосновенности человеческого достоинства, а также действующие только в судебном производстве принципы толкования сомнений в пользу обвиняемого и свободной оценки доказательств. Остальные принципы закреплены и рассматриваются в теории права.

В действующем УПК РК законодателем закреплено 16 принципов уголовного процесса. Однако ни один из них не связан напрямую с использованием систем ИИ в ходе досудебного производства.

Ранее нами говорилось, что научно-технические средства должны соответствовать требованиям прозрачности, объективности, проверяемости доказательств, полученных в результате их применения. Отталкиваясь от этого требования, считаем необходимым с существующей вероятностью внедрения систем на основе ИИ в досудебное производство, предложенным нами путем, ввести новый принцип уголовного процесса «Использование прозрачных, объективных и проверяемых систем ИИ», который должен быть закреплён на законодательном уровне, так как системы ИИ ранее не рассматривались как средство, используемое в качестве одного из инструментов осуществления уголовного судопроизводства. Предложенный принцип возможно изложить в следующей редакции «Требования прозрачности, объективности и проверяемости систем искусственного интеллекта, используемых в уголовном процессе, подразумевает под собой возможность участников уголовно-процессуальных отношений изучить алгоритм, посредством которого осуществляется сбор и анализ доказательств, а также проверить доказательства, собранные посредством их использования. При необходимости разъяснения процессов, происходящих при использовании ИИ, участник уголовного процесса вправе заявить ходатайство об участии специалиста».

Заключение. В целом, применение искусственного интеллекта в уголовном процессе предоставляет большие возможности для улучшения эффективности и точности расследований, однако внедрение этих технологий должно сопровождаться правовыми нормами, обеспечивающими справедливость, прозрачность и защиту прав граждан.

Для адекватного введения этих технологий автором предложено внести соответствующие изменения и дополнения в действующее уголовно-процессуальное законодательство. Однако такое реформирование законодательства должно быть оправданным, рациональным. В связи с чем, предлагаем внести в УПК РК одно из рассмотренных выше изменений и дополнений.

1. Включение на законодательном уровне принципа. Включить ст. 31-1 «Использование прозрачных, объективных и проверяемых систем ИИ» и изложить в следующей редакции: «Требования прозрачности, объективности и проверяемости систем искусственного интеллекта, используемых в уголовном процессе, подразумевает под собой возможность участников уголовно-процессуальных отношений изучить алгоритм, посредством которого осуществляется сбор и анализ доказательств, а также проверить доказательства, собранные посредством их использования. При необходимости разъяснения процессов, происходящих при использовании ИИ, участник уголовного процесса вправе заявить ходатайство об участии специалиста».

2. Внесение дополнений в действующие нормы. Изложить ч. 3 ст. 126 УПК РК в следующей редакции:

«3. Применение научно-технических средств признается допустимым, если они:

- 1) прямо предусмотрены законом или не противоречат его нормам и принципам;
- 2) научно состоятельны;
- 3) обеспечивают эффективность производства по уголовному делу;
- 4) безопасны;

5) алгоритмы, на основе которых работает научно-техническое средство, прозрачны, объяснимы и проверяемы».

Также не менее важным является обучение сотрудников правоохранительных органов и судей использованию и пониманию технологий ИИ, чтобы сделать их способными эффективно взаимодействовать с новыми технологиями и правильно интерпретировать результаты, предоставляемые ИИ.

Список использованных источников

1. Россинский, С. Б. О понятии и сущности принципов уголовного судопроизводства / С. Б. Россинский, О. З. Челохсаев // Юридическое образование и наука. – 2017. – № 6. – С. 20-26.

2. Россинский, С.Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09; [Место защиты: Моск. гос. юр. ун-т им. О.Е. Кутафина]. — М., 2015. — 41 с.
3. Хан, В.В. Инвектива катагенеза процессуальной формы: об очередной оптимизации процессуальных гарантий / В.В. Хан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. — 2023. — № 3 (76). — С. 341-352.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V, с изменениями и дополнениями // Информационная система «ПАРАГРАФ» – Юрист: [сайт]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852&pos=3299;20#pos=3299;20 (дата обращения: 12.01.2023). – Текст: электронный.
5. Vampasika, E.-V. Artificial Intelligence as Evidence in Criminal Trial. In CEUR Workshop Proceedings. — 2021. — pp. 133-138. URL: [https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1708610565&tld=ru&lang=en&name=ethics7.pdf&text=Bampasika%2C%20E.-V.%20\(2021\).%20Artificial%20Intelligence%20as%20Evidence%20in%20Criminal%20Trial.%20In%20CEUR%20Workshop%20Proceedings%20\(pp.%20133-138\).&url=https%3A%2F%2Fceur-ws.org%2FVol-2844%2Fethics7.pdf&lr=973&mime=pdf&l10n=ru&sign=202d5f12faab9e45935b5da51ea3fb10&keyno=0&nosw=1&seParams=tm%3D1708610565%26tld%3Dru%26lang%3Den%26name%3Dethics7.pdf%26text%3DBampasika%252C%20E.-V.%20\(2021\).%20Artificial%20Intelligence%20as%20Evidence%20in%20Criminal%20Trial.%20In%20CEUR%20Workshop%20Proceedings%20\(pp.%20133-138\).&url=https%3A%2F%2Fceur-ws.org%2FVol-2844%2Fethics7.pdf%26lr%3D973%26mime%3Dpdf%26l10n%3Dru%26sign%3D202d5f12faab9e45935b5da51ea3fb10%26keyno%3D0%26nosw%3D1](https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1708610565&tld=ru&lang=en&name=ethics7.pdf&text=Bampasika%2C%20E.-V.%20(2021).%20Artificial%20Intelligence%20as%20Evidence%20in%20Criminal%20Trial.%20In%20CEUR%20Workshop%20Proceedings%20(pp.%20133-138).&url=https%3A%2F%2Fceur-ws.org%2FVol-2844%2Fethics7.pdf&lr=973&mime=pdf&l10n=ru&sign=202d5f12faab9e45935b5da51ea3fb10&keyno=0&nosw=1&seParams=tm%3D1708610565%26tld%3Dru%26lang%3Den%26name%3Dethics7.pdf%26text%3DBampasika%252C%20E.-V.%20(2021).%20Artificial%20Intelligence%20as%20Evidence%20in%20Criminal%20Trial.%20In%20CEUR%20Workshop%20Proceedings%20(pp.%20133-138).&url=https%3A%2F%2Fceur-ws.org%2FVol-2844%2Fethics7.pdf%26lr%3D973%26mime%3Dpdf%26l10n%3Dru%26sign%3D202d5f12faab9e45935b5da51ea3fb10%26keyno%3D0%26nosw%3D1). (дата обращения: 16.11.2023). – Текст: электронный.
6. Принципы уголовного процесса: учебно-методические материалы. Ч.1 / Красноярский государственный университет. - Красноярск. – 1998. – 249 с.
7. Принципы уголовного судопроизводства // Сайт «Закон. Юридический помощник» – URL: <https://abmrsk.ru/prochee/printsipy-ugolovnogo-sudoproizvodstva.html> (дата обращения: 20.01.2024). – Текст: электронный.
8. Серббаев Б.А. Вопросы правового регулирования дорожно-транспортных происшествий с участием беспилотного транспортного средства / Б.А. Серббаев // «Хабаршы — Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. — 2023. — 4 (82). — С. 221–226.
9. Рыбинская, Е. Т. О понятии принципов уголовного процесса / Е. Т. Рыбинская // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2012. – № 6. – С. 107-111.
10. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / Строгович М.С.; Отв. ред.: Полянский Н.Н. - М.: Изд-во АН СССР. - 1958. - 703 с.

Сведения об авторах

Сарсенбаева Б.Б. – начальник кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. Е. Есбулатова, майор полиции, кандидат юридических наук.

Байсейтова А.Т. - начальник факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова, д.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Сарсенбаева Б.Б. – Қазақстан Республикасы ІІМ Е. Есбулатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция майоры.

Байсейітова Ә.Т. - ҚРІІММ. Есболатов ат. Алматы академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің бастығы, з.ғ.д., қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі

Sarsenbayeva B.B. - head of the Department of criminal process and criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after E. Esbulatov, candidate of law, police major.

Bayseitova A.T. - Head of the Faculty of Postgraduate Education of the Almaty academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Law, Associate Professor, Police Colonel.

К.К. Сейтенов¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Республика Казахстан

ДИСКРЕЦИОННЫЕ ПОЛНОМОЧИЯ ПРОКУРОРА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ: КОЛЛИЗИИ В НПВС

В данной статье рассмотрены полномочия прокурора в рамках трехзвенной модели уголовного процесса по осуществлению уголовного преследования и реализации функции надзора за расследованием уголовного дела.

Автором перечислены нормы законодательства, где закреплена компетенция и полномочия прокурора, определено понятие уголовное преследование.

В ходе анализа уголовно-процессуального законодательства выявлены противоречия между уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан и нормативным постановлением Верховного суда Республики Казахстан.

В заключении автором предлагается внести поправки в соответствующую норму нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан, а также провести ревизию всех нормативных постановлений Верховного суда Республики Казахстан на соответствие нормам основного закона страны.

Ключевые слова: прокурор, участник уголовного процесса, уголовное преследование, надзор за расследованием, законность, дискреционные полномочия.

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі прокурордың дискрециялық бойынша өкілеттіктері: ЖСНҚ-дағы қақтығыстар

Осы мақалада қылмыстық қудалауды жүзеге асыру және қылмыстық істі тергеуді қадағалау функциясын іске асыру жөніндегі қылмыстық процестің үш буынды моделі шеңберінде прокурордың өкілеттіктері қаралды.

Автор прокурордың құзыреті мен өкілеттігі бекітілген, қылмыстық қудалау ұғымы анықталған заңнама нормаларын тізімдейді.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдау барысында Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі мен Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының арасында қайшылықтар анықталды.

Қорытындылай келе, автор Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының тиісті нормасына түзетулер енгізуді, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының барлық нормативтік қаулыларының елдің негізгі заңының нормаларына сәйкестігіне тексеру жүргізуді ұсынады.

Түйінді сөздер: прокурор, қылмыстық процеске қатысушы, қылмыстық қудалау, тергеуді қадағалау, заңдылық, дискрециялық өкілеттіктер.

Discretionary powers of the prosecutor in criminal proceedings: conflicts in the NRSC

This article examines the powers of the prosecutor to carry out criminal prosecution and the implementation of the function of supervision over the investigation of a criminal case within the framework of a three-tier model of criminal procedure.

The author lists the norms of legislation, which enshrines the competence and powers of the prosecutor, defines the concept of criminal prosecution.

The analysis of the criminal procedure legislation revealed contradictions between the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and the normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan.

In conclusion, the author proposes to amend the relevant norm of the normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, as well as to audit all normative resolutions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan for compliance with the norms of the basic law of the country.

Keywords: prosecutor, participant in criminal proceedings, criminal prosecution, supervision of the investigation, legality, discretionary powers.

Введение. Осуществление высшего надзора за соблюдением законности и уголовного преследования являются исключительными функциями прокурора, определенными п. 1 ст. 83 Конституции Республики Казахстан: «Прокуратура от имени государства осуществляет в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование» [1].

Это положение достаточно удачно и полно закрепляется в нормах и положениях Конституционного закона РК «О прокуратуре» касательно компетенции органов прокуратуры (ст. 6), Генеральной прокуратуры (ст. 7), полномочиях прокурора (ст. 10), а также в статье 23 указывающей, что «прокуратура от имени государства осуществляет уголовное преследование в соответствии с уголовным, уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан»[2].

Понятие «уголовное преследование» содержится в п. 22) ст. 7 УПК, в котором говорится, что «уголовное преследование (обвинение) – это процессуальная деятельность, осуществляемая стороной обвинения в целях установления деяния, запрещенного уголовным законом, и совершившего его лица, виновности последнего в совершении уголовного правонарушения, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания или иных мер уголовно-правового воздействия»[3].

Таким образом, легальное понятие функции уголовного преследования в полной мере соответствует его классическому пониманию в теории уголовного процесса, а также отражает национальную идею трехзвенной модели уголовного судопроизводства. Именно функция уголовного преследования позволяет отделить полномочия прокурора от полномочий лиц, осуществляющих досудебное расследование, а также от функции защиты и правосудия.

Основная часть. Содержание функций высшего надзора и уголовного преследования в развернутом виде представлено в статье 193 УПК, согласно которой прокурор надзирает за законностью досудебного расследования, а также осуществляет уголовное преследование[3].

Так, прокурор уполномочен самостоятельно регистрировать заявления об уголовном правонарушении с последующей передачей его в орган уголовного преследования либо принимать в свое производство и осуществлять досудебное расследование.

Органы прокуратуры являются фильтрующим звеном для передачи заявлений и материалов об уголовном правонарушении от одного органа уголовного преследования другому, определяя подследственность и подсудность.

Осуществляя надзор за законностью учетно-регистрационной дисциплины, прокурор проверяет соблюдение законности при приеме и регистрации заявлений и сообщений об уголовных правонарушениях.

По результатам проверки соблюдения законности досудебного расследования прокурор вправе:

- установить разумные сроки расследования и продлевать их;

– участвовать в осмотре места происшествия, а также осуществлять другие действия в рамках своих полномочий.

Письменные указания прокурора о производстве отдельных следственных действий являются обязательными для исполнения.

Уголовно-процессуальным законом предусмотрены ряд действий и решений лиц, осуществляющих досудебное расследование, которые в обязательном порядке должны быть согласованы или утверждены прокурором.

В полномочия прокурора входят также изучение законности проведенных негласных следственных действий (НСД), по итогам которого НСД может быть прекращено либо дается указание о приобщении их результатов к материалам досудебного расследования.

Помимо этого надзорное ведомство получает для проверки от органов уголовного преследования уголовные дела, документы, материалы, в том числе результаты оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятий, направляет уголовные дела, по которым прерваны сроки для производства дальнейшего расследования.

Обратим внимание, что внесение представлений для получения согласия на лишение неприкосновенности и привлечение к уголовной ответственности лиц, обладающих иммунитетом и привилегиями от уголовного преследования, относится исключительно к полномочиям прокурора.

Неотъемлемой частью прокурорского надзора является проверка соблюдения установленного порядка и условий содержания находящихся под стражей лиц. Проверкая законность задержания подозреваемых по уголовным делам, прокурор изучает соблюдение следователями порядка задержания, соответствие сведений, изложенных в протоколе, материалам уголовного дела. При выявлении нарушений безотлагательно принимает меры к их устранению.

При проверке законности досудебного расследования только прокурору присущи такие функции, как:

– отмена незаконного постановления следователя, дознавателя, органа дознания, а также постановления и указания начальников следственного отдела и органа дознания, нижестоящего прокурора;

– возврат уголовного дела для производства дополнительного расследования либо прекращение досудебного расследования в полном объеме или в отношении конкретных лиц;

– изъятие дел у органа, осуществляющего досудебное расследование, и передача другому органу досудебного расследования в соответствии с установленной законом подследственностью; в исключительных случаях, связанных с необходимостью обеспечения объективности и достаточности расследования, по письменному ходатайству органа уголовного преследования либо участника уголовного процесса передача дела от одного органа другому либо принятие в свое производство и расследование их независимо от установленной законом подследственности;

– участие в судебных заседаниях в следственном суде;

– утверждение протоколов об уголовном проступке, ускоренного досудебного расследования, обвинения, постановления о применении приказного производства и направление уголовного дела в суд для рассмотрения по существу;

– утверждение постановления лица, осуществляющего досудебное расследование, о прекращении уголовного дела либо уголовного преследования в полном объеме или в части;

– по постановлению суда организация проведения следственных действий, результаты которых суд приобщает к материалам дела по ходатайству прокурора;

– заключение процессуального соглашения;

– осуществление досудебного расследования по делам о пытках.

С начала 2024 года только прокурор будет составлять обвинительные акты по всем делам, оконченным предварительным следствием.

Из вышеизложенных полномочий прокурора, законодателем определены исключительные полномочия руководителя органа прокуратуры.

К примеру, процессуальное соглашение о сотрудничестве может заключаться только с руководителем прокуратуры.

Также к ним отнесены функции по отмене незаконных процессуальных решений органа досудебного расследования, изъятию уголовных дел, находящихся в производстве одного органа и передача другому, продлению сроков досудебного расследования, рассмотрению жалоб на действия и решения следователя, дознавателя, органа дознания, начальников следственного отдела и органа дознания, а также нижестоящего прокурора.

В полномочия только руководителя органа прокуратуры входят утверждение процессуальных окончательных решений органов досудебного расследования и направление уголовных дел в суд либо возврат на дополнительное расследование, прекращение уголовного дела полностью или в части, составление обвинительного акта.

При нарушениях законности руководитель прокуратуры вправе отстранить следователя, дознавателя от производства досудебного расследования по уголовному делу.

Согласование постановлений о признании лица подозреваемым и о квалификации деяния подозреваемого в случаях, когда нормы УПК прямо возлагают эту обязанность на руководителя органа прокуратуры.

Генеральному Прокурору предоставлено право в исключительных случаях по собственной инициативе поручить производство досудебного расследования прокурору независимо от установленной уголовно-процессуальным законом подследственности [3].

Таким образом, уголовно-процессуальный закон определяет дискреционные полномочия прокурора в реализации функций высшего надзора за соблюдением законности и уголовного преследования. Прокурор, согласно представленным ему уголовно-процессуальным законом полномочиям вправе действовать по собственному усмотрению, выбирать из возможных вариантов наиболее оптимальное и правильное решение.

Прокурор, обеспечивая принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела, определяет и изменяет подследственность, дает указания по собиранию доказательств, особенно при их исследовании и оценке, устанавливает разумные сроки, отменяет незаконные решения органа следствия и дознания, самостоятельно составляет обвинительный акт, а при нарушении законности отстраняет следователя, дознавателя от производства досудебного расследования по уголовному делу.

Реализация прокурором функций высшего надзора за соблюдением законности и уголовного преследования построена на принципах гуманизма и экономии уголовных репрессий, которые протекают в условиях оценки степени общественной опасности лица, совершившего уголовное правонарушение. Поэтому прокурор обладает исключительными полномочиями по заключению процессуальных соглашений, а также утверждению актов иных ускоренно-упрощенных процедур в уголовном процессе, обеспечивая тем самым баланс общественных и частных интересов, реализации конституционных прав и свобод человека как совершившего уголовное правонарушение, так и пострадавшего от данных противоправных деяний.

Вместе с тем, в условиях активного и широкого нормотворчества, в том числе ведомственного, все еще существуют отдельные искусственные барьеры на пути полноценной реализации конституционных функций органов прокуратуры.

В попытке разъяснения некоторых процессуальных нюансов игнорируются концептуальные основы деятельности прокурора в уголовном судопроизводстве. В ряде случаев наблюдается излишняя бюрократизация и создание юридических препятствий: вместо прагматичного правового регулирования, отвечающего букве и духу закона, сохраняются архаичные и противоречивые нормы, препятствующие оптимальной и оперативной работе правоохранительных органов.

Примером тому может послужить п. 24 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 8 декабря 2017 года № 10 «О некоторых вопросах применения судами норм уголовно-процессуального законодательства по поступившему уголовному делу», где в качестве основания возврата судом уголовного дела с предварительного слушания

предусмотрено несоответствие обвинения, изложенного в обвинительном акте, обвинению в постановлении о квалификации деяния подозреваемого [4].

Данная интерпретационная норма идёт в разрез сполнениями действующего уголовно-процессуального закона.

Так, согласно статье 323 УПК, основанием для возвращения судом уголовного дела прокурору является установление существенных нарушений уголовно-процессуального законодательства, препятствующих назначению главного судебного разбирательства [3].

Возникают резонные вопросы: каким образом несоответствие постановления о квалификации деяния подозреваемого обвинительному акту существенно нарушает чьи-либо права и как это может препятствовать главному судебному разбирательству при наличии процессуальной возможности устранить неточности, не возвращая дело из суда?

Учитывая, что в свете внедрения трёхзвенной модели уголовного процесса рассматриваемый пункт правового акта высшего судебного органа не претерпел изменений, предполагается, что его контекст подразумевает случаи, когда прокурор утвердил обвинительный акт, где квалификация деяния отличается от правовой оценки, содержащейся в постановлении о квалификации деяния подозреваемого.

Но даже в такой ситуации существуют законодательные механизмы устранения процессуальных упущений, не возвращая дело прокурору.

Правом прокурора, а точнее его конституционной обязанностью является обеспечение законности и осуществление уголовного преследования, с соблюдением конституционных принципов уголовного процесса, законности, всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела, охраны прав и свобод граждан при производстве по уголовным делам, презумпции невиновности, осуществления правосудия на началах равенства перед законом и судом, состязательности и равноправия сторон, а также оценки доказательств по внутреннему убеждению.

Это обусловлено и самой логикой движения уголовного дела. Так, досудебное производство начинается с обнаружения признаков уголовного правонарушения. Установление лица, подозреваемого в совершении уголовного правонарушения, а также фактических данных, позволяющих построить предположение о его причастности к совершенному деянию, формируют квалификацию деяния подозреваемого. В целях обеспечения законности, лицо, осуществляющее досудебное расследование обязано согласовывать с прокурором постановления, о признании лица подозреваемым и квалификации деяния подозреваемого.

Далее, в ходе досудебного расследования, первоначальная квалификация деяния подозреваемого может быть изменена и дополнена, в силу новых доказательств (ст.207 УПК). По окончании досудебного расследования прокурор, изучая уголовное дело, может вновь дополнить и изменить квалификацию при составлении обвинительного акта (ст.302 УПК) [3].

Следует отметить, что в силу ст.207 УПК изменение квалификации деяния подозреваемого возможно в ходе досудебного расследования. Исходя из определения понятия досудебного производства, а также норм ст.ст.297-300 УПК, досудебное расследование как отдельный этап досудебного производства завершается передачей уголовного дела прокурору для решения вопроса о направлении его в суд. Следовательно, на данной стадии прокурор не может составить новое постановление о квалификации деяния подозреваемого, вместо этого он вправе изменить или дополнить квалификацию уголовного правонарушения в обвинительном акте [3].

Обвинение также может быть изменено и дополнено в ходе предварительного слушания, путем предоставления суду новой формулировки в письменном виде. При этом, если новая формулировка обвинения сказывается на подсудности дела, то судья возвращает дело прокурору для пересоставления обвинительного акта и направления дела по подсудности (ст.321 УПК) [3].

В ходе главного судебного разбирательства также допускается изменение обвинения при условии, если этим не нарушается право обвиняемого на защиту. Более того, если в ходе

главного судебного разбирательства возникла необходимость предъявления подсудимому более тяжкого обвинения или отличающегося от первоначального, суд откладывает рассмотрение дела и предоставляет прокурору время, необходимое для составления нового обвинительного акта, протокола ускоренного досудебного расследования, протокола обвинения.

Таким образом, прокурор не связан с постановлением о квалификации деяния подозреваемого и, может составить новый обвинительный акт, а при полном запуске трехзвенной модели судопроизводства с 2024 года – подготовка данного процессуального документа будет входить в его исключительную компетенцию.

Заключение. Рассмотрение вопроса о корректировке квалификации преступления до направления уголовного дела в суд является важнейшей мерой защиты прав и интересов всех участников, а также общества и государства в целом. Это включает в себя возможность понижения обвинения для обеспечения надлежащей защиты обвиняемого, а также признание того, что в некоторых случаях повышение обвинения и возвращение дела следователю преимущественно служит интересам потерпевшего.

Именно таким образом прокурор обеспечивает свое конституционное предназначение, реализует функцию высшего надзора за соблюдением законности и осуществляет уголовное преследование от имени государства.

В связи с чем, полагаем, что п. 24 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 8 декабря 2017 года № 10 «О некоторых вопросах применения судами норм уголовно-процессуального законодательства по поступившему уголовному делу», предписывающий возврат судом уголовного дела прокурору ввиду несоответствий обвинений в постановлении о квалификации деяния подозреваемого и обвинительном акте только противоречит требованиям уголовно-процессуального закона, но и конституционной природе прокурора.

На основании изложенного, представляется целесообразным рассмотреть вопрос о проведении тщательной ревизии всех нормативных постановлений Верховного Суда по практике применения уголовно-процессуального законодательства на предмет выявления и устранения устаревших, противоречащих Конституции и закону правовых положений.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет»: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
2. Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года «О прокуратуре» / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет»: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000155#z3>
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет»: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
4. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 8 декабря 2017 года № 10 «О некоторых вопросах применения судами норм уголовно-процессуального законодательства по поступившему уголовному делу» / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет»: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K170000010S>

Сведения об авторе

Сейтенов К.К. – доктор юридических наук, профессор, первый проректор Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Сейтенов Қ.Қ. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының бірінші проректоры.

Seitenov K.K. – Doctor of Law, Professor, First Vice-rector of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

Ye.M. Bimoldanov¹, K.J. Koblandin¹, Ye.Taskyn¹

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Yesbulatov, Almaty, Kazakhstan

SELECTED ISSUES OF DEPARTMENTAL CONTROL OVER THE LEGALITY OF OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Based on the study and analysis of the scientific discourse of the problem under consideration, the current state of regulatory legal acts, as well as ensuring compliance with the rule of law in the field of operational investigative activities, issues related to the implementation of departmental control over operational investigative activities by the heads of internal affairs bodies and their operational units are considered. According to the authors, this problem is of interest not only from the position of operational investigative science, since the ongoing changes in society and the state dictate the need for constant attention from the point of view of their scientific understanding through the prism of the issue raised by it. The work provides a systemic analysis of this type of control over operational investigative activities. The structural and content elements of departmental control are considered. The characteristics of departmental control over the implementation of operational-search activities are given, and the features of its implementation are shown. Based on the analysis, the authors conclude that control over operational investigative activities is one of the guarantees of compliance with the rule of law in the field of operational investigative activities.

Keywords: operational-search activities, departmental control, operational units, internal affairs bodies, law enforcement agencies, police department, operational accounting case.

Жедел-іздістіру қызметінің заңдылығын ведомстволық бақылаудың тандамалы сұрақтары

Қарастырылып отырған мәселенің ғылыми дискурсын зерделеу және талдау негізінде нормативтік құқықтық актілердің ағымдағы жағдайы, сондай-ақ жедел-іздістіру қызметі саласындағы заңдылықтың сақталуын қамтамасыз ету, ведомстволық бақылауды жүзеге асыруға байланысты мәселелер ішкі істер органдары мен олардың жедел бөлімшелері басшыларының жедел-іздістіру қызметіне қатысты мәселелері қаралады. Авторлардың пікірінше, бұл мәселе тек жедел-іздістіру ғылымының позициясынан ғана емес, өйткені қоғам мен мемлекетте болып жатқан өзгерістер мәселенің призмасы арқылы олардың ғылыми түсінігі тұрғысынан үнемі назар аудару қажеттілігін талап етеді. Жұмыста жедел-іздістіру қызметін бақылаудың осы түріне жүйелі талдау жасалған. Ведомстволық бақылаудың құрылымдық және мазмұндық элементтері қарастырылады. Жедел-іздістіру іс-шараларының орындалуын ведомстволық бақылаудың сипаттамалары келтіріліп, оны жүзеге асыру ерекшеліктері көрсетілген. Талдау негізінде авторлар жедел-іздістіру қызметін бақылау жедел-іздістіру қызметі саласындағы заңдылықтың сақталуының кепілдерінің бірі болып табылады деген қорытындыға келеді.

Түйін сөздер: жедел-іздістіру қызметі, ведомстволық бақылау, жедел бөлімшелер, ішкі істер органдары, құқық қорғау органдары, полиция департаменті, жедел есепке алу ісі.

Отдельные вопросы ведомственного контроля над законностью оперативно-розыскной деятельности

На основе изучения и анализа научного дискурса рассматриваемой проблемы, современного состояния нормативных правовых актов, а также обеспечения соблюдения

законности в сфере оперативно-розыскной деятельности рассматриваются вопросы, связанные с осуществлением ведомственного контроля за оперативно-розыскной деятельностью руководителями органов внутренних дел и их оперативных подразделений. По мнению авторов, данная проблема представляет интерес не только с позиции оперативно-розыскной науки, поскольку происходящие перемены в обществе и государстве диктуют необходимость постоянного внимания с точки зрения научного их осмысления через призму затронутого им вопроса. В работе приведены системный анализ указанного вида контроля за оперативно-розыскной деятельностью. Рассмотрены структурно-содержательные элементы ведомственного контроля. Дается характеристика ведомственного контроля за осуществлением оперативно-розыскной деятельностью, показаны особенности его осуществления. На основе анализа авторами делается вывод о том, что контроль за оперативно-розыскной деятельностью выступает одной из гарантий соблюдения законности в сфере оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, ведомственный контроль, оперативные подразделения, органы внутренних дел, правоохранительные органы, департамент полиции, дело оперативного учета.

Introduction. Head of State Kassym-Jomart Tokayev emphasizes: “Reality is changing rapidly. The more security forces rely on best practices, the more likely they are to fit into the context of international practice. The current situation in the country places new demands on law enforcement agencies, which must meet the demands of citizens halfway. However, in the work of the law enforcement system, due to the inertia of the past, an accusatory bias still prevails. There are often cases when citizens are unreasonably drawn into the orbit of criminal prosecution.

Operational officers who detect crimes and investigators who make procedural decisions work under the same superiors, for whom the main task is to solve the crime and send the case to court. But the rights and freedoms of citizens should not suffer for the sake of indicators.” [1]. Indeed, ensuring human rights is a decisive component of the sustainable development strategy of modern Kazakhstan. Ignoring basic individual rights inevitably leads to destabilization of public life, increased social tension, and unpredictable consequences. Human rights are the main goal and the most important instrument of any civilized rule-of-law state that strives to ensure the freedom, welfare, dignity, and safety of people, and to save them from the harmful consequences of destabilizing society [2, 19 p.].

In such conditions, a very important guarantee of compliance with the law when carrying out operational investigative activities is constant prosecutorial and departmental control over the work of operational apparatuses [3].

However, an analysis of scientific and specialized literature on this issue showed that the problem was mainly studied from the point of view of prosecutorial supervision, and then in fragments, without in-depth study of the topic, especially related to the secret aspects of operational investigative activities.

Materials and methods. When studying the issues under consideration, systemic-structural and functional approaches, statistical and sociological methods, methods of comparison, analysis and participant observation were used.

A method of analysis was used, which involves separating the entire object and the subject of research into its component parts with the aim of comprehensively studying them. Accordingly, the analysis method provided the opportunity to study all the necessary elements of the research object. The synthesis method made it possible to explore the concepts that form the basis related to issues of departmental control over the legality of operational investigative activities.

In the process of work, archival and pre-trial investigation materials, complaints and statements from citizens, criminal cases, refusal materials and operational records were examined.

Results. Departmental control in operational investigations is of particular importance. This is primarily due to the fact that this type of activity is carried out mainly by secret means, which limits

the possibility of control over operational units by citizens and public organizations. For the same reason, control by representative authorities and the prosecutor's office is to a certain extent difficult [4, 165 p.].

In addition, operational intelligence activities, which are predominantly carried out in an active criminal environment or, on the contrary, in an outwardly prosperous, even respectable environment, are the field of activity and interests of intelligence agencies and special services of foreign states and international organizations. Constant contact with such an environment or direct work in it, often lasting for years, requires monitoring the actions of all persons participating in it, regardless of their qualifications, experience and other personal characteristics [5, 91 p.].

In this regard, departmental control includes an assessment of the legality, validity and effectiveness of operational investigations and allows you to eliminate the adoption of an unlawful decision and restore the violated rights and legitimate interests of individuals and legal entities, as well as for the manager to make an independent decision on the implementation of operational investigative functions [4, 165 p.].

At the same time, departmental control is one of the forms of management influence, which is carried out within the operational investigative body, directly by its leaders and officials in accordance with the norms of operational investigative legislation and departmental regulations [6, 75 p.].

Discussion. In accordance with Art. 24 of the Law on Operational Investigation, heads of bodies carrying out operational investigative activities ensure control over compliance with the law, organization, tactics, methods and means, as well as measures to ensure secrecy and confidentiality of these activities. Higher departmental bodies provide control over the operational investigative activities of their subordinate bodies [7].

The Law of the Republic of Kazakhstan "On Internal Affairs Bodies" provides their general structure, which underlies departmental control over operational activities. According to Art. 7 of this Law, a unified system of internal affairs bodies is formed by the police, the penal system, military investigative bodies, and the National Guard of the Republic of Kazakhstan. The police are composed of criminal police, administrative police, investigation units, inquiries and other units [8].

Accordingly, the relations between the various links of the unified ATS system are of an administrative and legal nature. In administrative-legal relations, the party that is obligatory - the government body or its representative - has powers of a legally authoritative nature. The decision made by this party is "legally binding regardless of the consent or disagreement of the other party" [9].

At the same time, operational-search activities, organizationally included in the system of internal affairs bodies, if considered from the standpoint of legal regulation, are in a certain unity with other elements of this system (criminal procedural, administrative activities, etc.). In other words, operational-search activity is a type of executive-administrative, managerial activity, that branch of it, which is carried out primarily behind the scenes [6, 55 p.].

As noted by S.Zh. Galiev and O.E. Saporin, control is a necessary and important stage in the implementation of the management cycle of such a complex activity as operational intelligence. Control activities are aimed mainly at improving the management system and increasing the efficiency of operational activities. The main function of control is the diagnostic function, which consists of identifying and studying the true state of affairs in the controlled area, followed by eliminating the detected deficiencies [5, 91 p.].

More than 70% of the interviewed heads of operational apparatus of internal affairs bodies indicated this function as the main one. In general, control is protective in nature, that is, its main task is prevention, preventing any kind of deviations from the rules [10, 200 p.].

The generally accepted practice of the operational apparatus of internal affairs bodies is a daily summing up of the work of their employees, carried out by the head of the unit or the deputy head of the internal affairs department for operational work. This complex organizational event combines measures to assess the legality of ongoing operational activities and carries out management action in accordance with current orders.

The importance of this approach is confirmed by the results of a survey of operational staff, who believe that an effectively conducted morning briefing and evening debriefing make up a good half of the successful detection of crimes.

Taking this into account, the goals of departmental control are:

- timely prevention of violations of the law and identification of shortcomings in the process of implementing operational investigations;
- determining the compliance of this activity with legal requirements and departmental regulations;
- ensuring secrecy and safety of citizens collaborating with operational intelligence agencies on a confidential basis;
- ensuring the unity of decisions and execution [4, 166 p.].

Departmental control over operational activities is carried out depending on the level of the controlled system according to the following scheme:

- a) city (district, linear) department - regional (transport) Department - Ministry;
- b) operational apparatus of the city (district, linear) level - operational apparatus of the regional level - operational apparatus of the Ministry.

In accordance with this scheme, the following operational units function in the system of internal affairs bodies:

- Criminal Police Department of the Ministry of Internal Affairs - at the level of police departments, independent criminal police departments (departments) are subordinate to it, - at the level of city, district police departments (departments), all these functions are assigned to criminal police departments;

- Department for Combating Drug Crime of the Ministry of Internal Affairs - at the level of police departments, independent Directorates (departments) for combating drug crime are subordinate to it - at the level of city and district police departments (departments), these functions are assigned to criminal police departments;

- Department for Combating Organized Crime of the Ministry of Internal Affairs - at the level of police departments, independent Directorates (departments) for combating organized crime are subordinate to it - at the level of city, district police departments (departments), these functions are assigned to criminal police departments;

- Department for Countering Extremism of the Ministry of Internal Affairs - at the level of police departments, independent Directorates (departments) for countering extremism are subordinate to it - at the level of city, district police departments (departments), these functions are assigned to criminal police departments;

- The Seventh Department of the Ministry of Internal Affairs - at the level of police departments, independent seventh departments (divisions) are subordinate to it - at the level of city, district police departments (departments), these units are present only in settlements with a sufficient population;

- Department of Internal Security of the Ministry of Internal Affairs - police departments are subordinated to it by independent Directorates of Internal Security - these units are not represented at the level of city and district departments (departments);

- The Tenth Department of the Ministry of Internal Affairs - at the level of police departments, independent Tenth Directorates are subordinate to it - at the level of city and district police departments (departments) these units are not represented.

At the level of the Ministry of Internal Affairs, these units are subordinate to the Deputy Minister in charge of operational investigative work, with the exception of the Department of Internal Security, due to the specifics of the tasks assigned to them, subordinate directly to the Minister of Internal Affairs.

The experience of law enforcement in the most developed countries of the world also shows that the fight against crime, for example, in the USA, is a matter not only of federal authorities, but also of state authorities, as well as individual cities [11, 23 p.].

Similarly, in the UK, the fight against crime is carried out both at the national level and at the regional level - in Northern Ireland, Wales and Scotland [12, 33 p.].

In Germany there are federal police and federal state police, with the police of each state headed by the Ministry of the Interior and divided into district police departments, which in turn consist of several directorates covering an area with a population of at least 300 thousand people in urban areas and an area with a radius of 30 kilometers in rural areas.

A similar organization of the fight against crime is also used in countries such as Spain, Denmark, Austria, Belgium, etc. [13, 43 p.].

Each police chief at the appropriate level exercises control at his own level over the activities of lower levels, which can be either highly centralized, as in the UK, or moderately centralized, as in the USA.

The subjects of departmental control over certain aspects of operational investigations are the services of bodies carrying out operational investigations, performing a staff function, if they have appropriate access to information of an operational investigative nature that constitutes an official or state secret [6, 45 p.].

Thus, the heads of the bodies carrying out operational investigative activities are officials authorized to organize and control the implementation of these activities. Their powers are determined by the relevant laws and departmental regulations (primarily the order of appointment to a position and the competence established for this position) [6, 33 p.].

Managers exercise control in the following forms:

- personally review the operational-search information received through various channels and give specific instructions on it;
- establish deadlines for completing work and check the timeliness and completeness of the implementation of planned activities;
- involve the capabilities of other services and departments to conduct and verify activities;
- carry out an analysis of certain operational and tactical situations that took place in the work of the body, with a substantive analysis of positive and negative aspects;
- personally participate in the conduct of individual operational-search activities, directly observing the actions of subordinates, correcting them if necessary.

At the level of the republic and regions, managers of the appropriate rank, within the limits of their powers, organize scheduled and unscheduled, comprehensive or targeted inspections of the operational and service activities of a specific body carrying out operational investigations or an operational unit [6, 92 p.].

In operational investigative practice, there is also such an organizational form of departmental control as listening to the progress of solving a particular crime, usually of a resonant nature, or belonging to the category of serious or especially serious crimes. The operational staff of one police department can work directly on the case, or a separate investigative and operational group can be created, consisting of employees of several bodies, at different levels - the Ministry of Internal Affairs, the police department or the city, district police department (department), which is controlled by the corresponding top-level manager.

An analysis of the research results shows that in some regions with a difficult operational situation, especially in relation to crimes against persons, drug crimes, cyber fraud, etc., hearings become one of the predominant forms of managerial influence of higher-level operational apparatuses on the activities of lower-level ones.

In this sense, the norms of the operational-search Law impose personal responsibility on managers for compliance with the law when organizing and conducting operational-search activities. Such responsibility should be considered as a consequence of non-fulfillment or improper performance of the functions assigned to him and, in addition, as a specific legal obligation (guaranteeing that he personally solves the problems of operational-search activities, achieves a positive result, voluntarily fulfills his duties) [14, 3 p.] .

At the same time, managers bear personal responsibility for compliance with the law when organizing and conducting not only individual operational activities, but also the organization of operational activities as a whole. Personal responsibility of managers means that they do not have the

right to transfer their powers to exercise departmental control to subordinate officials who are not heads of bodies carrying out operational activities [5, 33 p.].

Control by managers is possible both direct and indirect. Direct control by the relevant leader is exercised in the following ways: personal participation in the organization (carrying out) of an operational-search activity; authorization of the establishment (termination) of operational accounting cases, their terms or permission to carry out specific operational investigative activities; authorizing the conclusion of a contract with citizens cooperating with bodies carrying out operational investigative activities; studying materials obtained as a result of operational investigative activities, other documents related to operational investigative activities and making decisions on them, giving instructions on further work to carry out operational verification; participation in planning operational-search activities; hearing performers; appointment of internal inspections; consideration of complaints and applications from citizens [14, 4 p.].

Direct control is the most common; it constitutes the largest volume of activity of the head of the internal affairs department or his operational apparatus.

Indirect control over individual aspects of operational work is carried out by services and units performing staff (organizational and managerial), accounting, registration and technical functions, whose employees must have appropriate clearance to secret information [14, 4 p.].

With indirect control, the manager has the right to give instructions to control operational activities to officials - employees of inspection and control apparatus, but he personally bears responsibility for the legality of operational activities in any form of control [6, 56 p.].

Indirect control is most often found in the form of a comprehensive inspection carried out by the Ministry of Internal Affairs in relation to any police department, or by the police department in relation to a specific city or district police department (department).

At the same time, monitoring the work of supervised operational apparatuses by staff members of staff apparatuses is very rare. The generally accepted practice is that the inspection team includes the most trained employees of a higher operational apparatus, who conduct a direct inspection, and then transfer the results to staff members for inclusion in the general certificate.

In addition, a distinction is made between internal and external, vertical and horizontal departmental control. Internal control of compliance with the law when organizing and conducting operational-search activities is provided directly by the heads of the bodies carrying out these activities. In a general sense, internal control is a central element of the activities of any head of an agency or operational apparatus.

External control over the operational investigative activities of the bodies subordinate to them is provided by higher authorities (including during inspections) [15, 90 p.].

Vertical control is a “end-to-end” management function, since it begins in the Ministry of Internal Affairs and ends in the lower internal affairs body, depends on administrative territorial entities and should cover all areas and forms of operational investigative activity. The horizontal line of control of the Ministry of Internal Affairs covers operational services - structural parts of the Ministry's apparatus. Such control at other levels is performed by police departments. This internal control is the main one in city and district police departments and is carried out mainly by their leaders [15, 143 p.].

Conclusion. One of the important problems of departmental control is the imperfection of long-term planning and forecasting of the development of the operational situation, which does not allow timely and complete deployment of forces and means of the operational apparatus of lower bodies. Scientifically developed methods for short-term and long-term planning of the activities of operational apparatuses at different management levels remain unclaimed, which leads to fragmentation and incompleteness of departmental control over operational activities and, accordingly, creates conditions for violations of the law during operational activities.

Summarizing the outlined organizational aspects of improving departmental control over operational activities, the following conclusions can be drawn:

- in the management activities of higher and lower operational units there are a number of organizational problems that negatively affect the effectiveness of their activities;

- one of the promising areas for improving the assessment of the state of the operational situation in the regions and throughout the country is the organization of strategic analysis of crime;
- to overcome them, a new approach to information and analytical work is needed, primarily in terms of developing its prognostic foundations.

List of sources used

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі. // https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek
2. Чалых Д. Национальное законодательство Казахстана и вопросы защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина // Правовая реформа в Казахстане. – № 4. – 2003. – С.19-25.
3. Сергеев В.В. Проблемы правового обеспечения управления в сфере оперативно-розыскной деятельности // Актуальные проблемы управления оперативными аппаратами ОВД. – М.: Академия МВД СССР, 1975. – С. 27-36.
4. Дубоносов Е.С. Основы оперативно-розыскной деятельности: Курс лекций / под ред. заслуж. деятеля науки РФ, док. юрид. наук, проф. Г.К. Сенилова. – М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. – 184 с.
5. Галиев С.Ж., Сапарин О.Е. Комментарий к Закону Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности». – Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 96 с.
6. Әбілезов Е.Т. Жедел-іздістіру қызметі: Оқу құралы. – Алматы: ҚР ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ҒЗжРБЖҰБ, 2017. – 142 б.
7. Жедел-іздістіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңы (2023.12.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51003158#activate_doc=2
8. «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Заңы (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31538979#activate_doc=2
9. Dyson M. The Contribution of Complicity (2022) Journal of Criminal Law, 86 (6), pp. 389 - 419. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85142043352&doi=10.1177%2f00220183221133439&partnerID=40&md5=813202c7cd18edea41e17b95bdbae3bbDOI: 10.1177/00220183221133439>
10. Нурақынов Ж., Апахаев Н.Ж., Бимолданов Е.М. Киберкеңістік және қылмыстық топтарды ұйымдастыру // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2022. – №1 (70). – Б.199-205
11. Возгрин И.А. Зарубежный опыт в региональной борьбе с преступностью // Использование зарубежного опыта в деятельности органов внутренних дел Российской Федерации: матер. межвуз. науч.-практ. конф. – СПб, 1993. – Ч. III. – С. 4-15.
12. О состоянии и мерах борьбы с организованной преступностью в некоторых зарубежных странах: обзор. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – 233 с.
13. Губанов А.В. Полиция зарубежных стран: Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. – М.: МАЭП, 1999. – 343 с.
14. Абдрахманов Б.А. Особенности прокурорского надзора и ведомственного контроля по защите прав и свобод граждан при осуществлении оперативно-розыскной деятельности // Становление прав и свобод человека в Республике Казахстан и проблемы их защиты в деятельности правоохранительных органов: матер. междунар. конф. – Алматы: ООНИиРИР Академии МВД РК, 2005. – С. 3-18.
15. Жедел-іздістірудегі профилактика: Оқу құралы. Е.Т. Әбілезов, А.С. Утегенов. – Алматы: ҚР ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ҒЗжРБЖҰБ, 2017. – 159 б.

Information about the authors

Bimoldanov Ye.M. - Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, candidate of legal sciences, associate professor (associate professor), police colonel.

Koblandin K.J. - Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, master of legal sciences, police colonel.

Taskyn Ye. - Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), Lieutenant Colonel of Police.

Бимолданов Е.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Кобландин К.Ж. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, заң ғылымдарының магистрі, полиция полковнигі.

Тасқын Е. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Бимолданов Е.М. - заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Кобландин К.Ж. - доцент кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, магистр юридических наук, полковник полиции.

Тасқын Е.Т. - заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

А.Е. Нурлан¹, Н.Ж. Апахаев¹

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНОЙ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Данная статья предоставляет собой исследование ключевых аспектов молекулярно-генетической экспертизы в контексте судопроизводства. В статье рассматривается история формирования данной области экспертизы, дается разъяснение понятия молекулярно-генетической экспертизы, а также подробное описание методов и этапов исследования ДНК.

Особое внимание уделяется факторам, которые могут оказать влияние на вероятность успешной идентификации, включая технические аспекты, качество образцов и другие переменные. Статья анализирует применение молекулярно-генетической экспертизы в судебной практике, освещая ее использование в расследованиях убийств, идентификации неопознанных трупов, установлении родства и разборе преступлений против половой неприкосновенности.

Ключевые слова: судебная экспертиза, молекулярно-генетическая экспертиза, ДНК анализ, идентификация человека, ПЦР анализ, секвенирование, капиллярный электрофорез.

Сот молекулалық-генетикалық сараптамасының түсінігі, мәні және маңызы

Бұл мақала сот ісін жүргізу контекстіндегі молекулалық-генетикалық сараптаманың негізгі аспектілерін зерттеу болып табылады. Мақалада сараптаманың осы саласының қалыптасу тарихы қарастырылады, молекулалық-генетикалық сараптама ұғымы түсіндіріледі, сонымен қатар ДНК зерттеу әдістері мен кезеңдері егжей-тегжейлі сипатталған.

Техникалық аспектілерді, үлгілердің сапасын және басқа айнымалыларды қоса алғанда, сәтті сәйкестендіру ықтималдығына әсер етуі мүмкін факторларға ерекше назар аударылады. Мақала кісі өлтіруді тергеуде, белгісіз мәйіттерді анықтауда, туыстық қатынасты орнатуда және жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстарды талдауда оның қолданылуын көрсете отырып, сот тәжірибесінде молекулалық-генетикалық сараптаманың қолданылуын талдайды.

Кілтті сөздер: сот сараптамасы, молекулалық-генетикалық сараптама, ДНК талдау, адамды сәйкестендіру, ПТР талдау, секвенирлеу, капиллярлық электрофорез.

The concept, essence and significance of forensic molecular genetic examination

This article provides a study of key aspects of molecular genetic expertise in the context of legal proceedings. The article reviews the history of this field of expertise, explains the concept of molecular genetic expertise, and provides a detailed description of the methods and steps involved in DNA testing.

Special attention is given to factors that may affect the likelihood of successful identification, including technical aspects, sample quality, and other variables. The article analyzes the application of molecular genetic testing in forensic practice, highlighting its use in homicide investigations, identification of unidentified corpses, parentage determination, and sexual offenses.

Keywords: forensic examination, molecular genetic examination, DNA analysis, human identification, PCR analysis, sequencing, capillary electrophoresis.

Введение. В настоящее время судебная молекулярно-генетическая экспертиза (СМГЭ) играет ключевую роль в уголовном судопроизводстве. Это методика идентификации и анализа генетической информации стала неотъемлемой частью расследований и судебных процессов, предоставляя надежные и объективные доказательства в уголовных делах.

Важность молекулярно-генетической экспертизы в уголовном судопроизводстве истекает из её способности определить генетический профиль каждого человека и связать его с местом преступления или другими физическими доказательствами, такими как кровь, волосы, слюна и т.д. Это позволяет не только идентифицировать подозреваемых, но и установить родственные связи, связать лиц с физическими доказательствами и исключить невиновных подозреваемых.

Молекулярно-генетическая экспертиза обеспечивает надежное и неопровержимое свидетельство, подтверждающее или опровергающее утверждения сторон, и играет критическую роль в расследовании преступлений, особенно в случаях сексуальных преступлений, где физический контакт может оставить доказательства на месте преступления или на предметах, используемых в качестве орудия преступления.

Молекулярно-генетическая экспертиза является одним из наиболее наукоемких и перспективных видов исследований.

В современной научной литературе сформулированы свойства ДНК, которые позволяют использовать ее для решения идентификационных и классификационных задач судебной экспертизы, в том числе с целью установления индивидуально-конкретного тождества человека/животного, установления таксономической принадлежности животных/растений.

Цель данной статьи - проанализировать важность молекулярно-генетической экспертизы в уголовном судопроизводстве, рассмотреть её преимущества, а также обсудить её роль в обеспечении справедливости и надежности правосудия.

Молекулярно-генетическая экспертиза представляет собой метод исследования биологического материала с целью выявления генетических характеристик, таких как ДНК (дезоксирибонуклеиновая кислота). Этот вид экспертизы стал возможным благодаря современным достижениям в области молекулярной биологии и генетики. Основной задачей молекулярно-генетической экспертизы является идентификация личности, установление отцовства, материнства, а также раскрытие и расследование преступлений.

В 1869 году Фридрих Мишер открыл ДНК. Вначале новое вещество получило название нуклеин, а позже, когда Мишер определил, что это «вещество» обладает кислотными свойствами, вещество получило название нуклеиновая кислота. В 1953 году Дж. Уотсон и А. Крик установили её структуру, предложив модель двойной спирали, за что им было вручена Нобелевская премия. Этот период также считается зарождением молекулярной биологии, изучения клетки на молекулярном уровне.

Первым о возможности использования молекулы ДНК для идентификации человека заявил ученый из Великобритании А. Дж. Джеффрис. Возможность эта основана на индивидуальности строения некоторых участков (названных гипервариабельными) молекулы, строго повторяющейся во всех органах и тканях человека [8,9]. Метод Джеффриса был юридически узаконен в Англии в 1986 году, а в 1987 году впервые было принято экспертное доказательство "генетического удостоверения личности". Этот метод стал широко использоваться для расследования преступлений, таких как убийства и изнасилования.. Судебно-молекулярно-генетическая экспертиза, как отдельное направление судебно-биологической экспертизы, начала развиваться в середине XX века. С 1989 года метод геномной дактилоскопии развивается в России, где начали формироваться молекулярно-генетические лаборатории. В 2001 году в Казахстане была открыта молекулярно-генетическая лаборатория в составе Центра судебной экспертизы. Первоначально генетическое исследование использовалось для установления родства и идентификации в кровосмешении, однако с прогрессом научно-технического прогресса и развитием методов молекулярной биологии, молекулярно-генетическая экспертиза стала все более точным и эффективным инструментом судебного следствия.

Методы. Методологическую основу настоящего исследования представляет метод научного анализа, общий диалектический метод научного познания, а также методы логической дедукции, индукции, познавательные методы и приемы наблюдения, сравнительно-правового анализа, обобщения и описания. Теоретической основой исследования, ввиду его преимущественно междисциплинарного характера, являются основные положения уголовного права, криминалистики, биологии, генетики и молекулярной биологии в современный период. Выводы, сделанные в ходе исследования, были получены с использованием значительного количества монографических, периодических и интернет-источников юридической, криминологической, медицинской литературы, а также материалов научно-практических и научно-теоретических конференций.

Основная часть. Генетическая экспертиза представляет собой сложный процесс, направленный на анализ генетической информации в организме с целью решения различных вопросов в судопроизводстве. Этот метод развился благодаря современным достижениям в молекулярной биологии и биотехнологии, предоставляя возможность детального изучения наследственного материала для различных целей.

Судебная интерпретация ДНК в настоящее время сосредоточена на анализе коротких tandemных повторов (STR), полагаясь на капиллярный электрофорез (CE) для получения доступа к типам аллелей, содержащихся в образце ДНК [19].

В процессе генетической экспертизы первоочередным этапом является сбор образцов биологического материала. В качестве основных источников для анализа используются кровь, слюна, волосы, ткани или органы. Поскольку степень распада зависит от нескольких факторов, таких как условия окружающей среды, которые могут воздействовать на организм человека неравномерно, степень дегградации ДНК может сильно различаться в разных типах тканей [2, 9-12]. Поэтому возникает вопрос о правильном выборе материала для пробы, что напрямую влияет на желаемый успех исследования [16].

Следующим шагом является изоляция ДНК из собранных образцов. Этот процесс может осуществляться различными методами, включая фенол-хлороформную экстракцию и использование специализированных коммерческих наборов. Количественная оценка ДНК важна для определения наличия достаточного количества материала для проведения анализа [11].

Одним из ключевых этапов генетической экспертизы является полимеразная цепная реакция (ПЦР). Этот метод позволяет умножить выбранные участки ДНК, обеспечивая достаточное количество материала для последующего анализа. Применение праймеров, коротких одноцепочечных олигонуклеотидов, направляет синтез новой ДНК [12,13,14].

Далее, с использованием капиллярный электрофореза, фрагменты ДНК разделяются по размеру, что позволяет определить их длину и чистоту [12]. Этот этап также включает в себя сравнение образцов для выявления различий и сходств в генетических профилях.

Секвенирование, включая метод Сэнгера и метод нового поколения (NGS), предоставляет возможность определения точной последовательности нуклеотидов в ДНК [12,13,14]. Этот этап может быть ключевым при более глубоком анализе генетической информации.

Интерпретация результатов включает сравнение генетических профилей, полученных из различных образцов, с оценкой степени их сходства. Наконец, эксперт, на основе проведенного анализа, формулирует заключение, которое может быть использовано в суде или предоставлено заказчику.

Генетическая экспертиза требует высокой точности, строгого соблюдения протоколов и использования качественных методов для достижения надежных и достоверных результатов. Этот метод имеет значительное значение в различных областях, от уголовного правосудия до медицинской диагностики и родственных исследований, предоставляя ценные сведения и решения в разнообразных сценариях.

Вероятность идентификации человека при малом образце материала в судопроизводстве зависит от нескольких факторов, таких как тип материала, качество и количество извлеченной ДНК, а также методы и протоколы анализа, используемые экспертом. Следует отметить, что чем меньше образец материала, тем сложнее провести анализ и достичь достоверных результатов. Это связано с тем, что при малом количестве ДНК может быть сложно достичь определенного уровня амплификации для проведения анализа. В таких случаях, специализированные методы, включая усиление ДНК, могут применяться для увеличения количества ДНК до уровня, пригодного для анализа.

Однако, вероятность идентификации все равно будет зависеть от конкретных обстоятельств и факторов, связанных с образцом и анализом. Если качество и количество извлеченной ДНК достаточны, а методы и протоколы анализа правильно применяются, то вероятность идентификации может быть высокой.

Основными факторами, которые могут повлиять на вероятность идентификации, являются:

1. Качество и сохранность образца материала - если образец хорошо сохранен и содержит достаточное количество ДНК, то вероятность идентификации будет выше.

2. Качество извлеченной ДНК - эксперт должен использовать оптимальные методы и техники для извлечения и очистки ДНК из образца.

3. Используемые методы анализа - различные методы анализа ДНК могут иметь разную чувствительность и специфичность. Применение современных методов анализа, таких как полимеразная цепная реакция (ПЦР) и последовательность генома, может повысить вероятность идентификации при малом образце материала.

4. Количество и качество генетических маркеров - чем больше генетических маркеров анализируется, тем выше вероятность идентификации. Также важно, чтобы эти маркеры были информативными и разнообразными.

В целом, вероятность идентификации человека при малом образце материала в судопроизводстве может быть достаточно высокой, особенно если применяются современные методы анализа и образец хорошего качества. Однако каждый случай требует индивидуальной оценки эксперта для определения конкретной вероятности идентификации [6].

Молекулярно-генетическая экспертиза играет критическую роль в расследовании убийств, предоставляя ценные сведения, которые могут быть решающими в выяснении обстоятельств преступлений. Этот метод становится неотъемлемой частью судебной практики, обеспечивая высокую степень точности и надежности результатов в сложных и запутанных уголовных делах.

В случаях убийств, особенно если жертва не опознана или если преступник пытается избежать ответственности, молекулярно-генетическая экспертиза может определить личность жертвы. Анализ образцов ДНК, найденных на месте преступления или на самой жертве, позволяет установить личность, с которым связано убийство.

Дополнительно, при наличии биологических следов на месте преступления, таких как кровь или другие клеточные материалы, молекулярно-генетическая экспертиза может быть использована для сопоставления ДНК преступника с образцами, найденными на теле жертвы или в её окружении. Это обеспечивает конкретные идентификационные данные, которые являются критическими для установления виновности.

В делах о сексуальных нападениях часто возникает вопрос об источнике биологической жидкости и ДНК, особенно если профиль ДНК был получен из эпителиальных клеток (кожи или слизистой оболочки влагалища). Например, если ДНК жертвы обнаружена в мазке с полового органа, взятом у подозреваемого, оценка типа клеток может помочь следствию. Если обвинение утверждает, что подозреваемый совершил сексуальное нападение и в результате этого была передана ДНК жертвы, защита может заявить, что имел место только социальный контакт, то есть ДНК была получена из эпителиальных клеток кожи жертвы, а не из эпителиальных клеток влагалища. Таким образом, метод обнаружения эпителиальных клеток, полученных из слизистой оболочки влагалища, может повысить ценность оценки

доказательств. Методы идентификации биологических жидкостей, которые обычно используются в генетических лабораториях, за исключением обнаружения сперматозоидов, являются предположительными тестами, которые лишь указывают на возможное присутствие интересующей биологической жидкости. Тесты в основном проводятся на наличие крови, семенной жидкости и слюны и часто основаны на химической цветной реакции или иммунологическом взаимодействии антитело-антиген [21, 22].

Кроме того, молекулярно-генетическая экспертиза может быть применена для установления отцовства в случаях, когда дети рождаются в результате преступного деяния, такого как изнасилование. Это имеет значение не только для судебного разбирательства, но и для обеспечения прав и защиты интересов детей, рожденных в результате тяжких преступлений.

В ситуациях с сильным повреждением тела, вызванным пожарами, взрывами, дорожно-транспортными происшествиями или природными катастрофами, традиционные методы идентификации, такие как отпечатки пальцев или зубные записи, могут быть недоступными. Молекулярно-генетическая экспертиза, позволяя работать с микроскопическими образцами ДНК, становится решающим инструментом в этих сложных условиях. В случае массовых бедствий, таких как террористические атаки, авиакатастрофы или природные бедствия, идентификация неопознанных трупов может представлять особую сложность. Молекулярно-генетическая экспертиза позволяет эффективно обрабатывать большие объемы образцов ДНК, обеспечивая возможность идентификации множества жертв. Например, в области идентификации жертв стихийных бедствий существуют рекомендации и стратегии, которые дают ценное руководство по сбору проб и приоритизации образцов костей разложившихся трупов [17,18]. Соответственно, длинные, компактные кости, здоровые зубы и/или другие доступные кости должны быть первым выбором для разложившихся трупов. В случаях долгосрочных неопознанных случаев, когда тела обнаруживаются через продолжительный период времени после смерти, традиционные методы идентификации могут быть неэффективными. Данная экспертиза дает возможность провести анализ архивированных образцов, что позволяет установить личность даже после многих лет. Установление родства с помощью молекулярно-генетической экспертизы является важным аспектом расследования идентификации неопознанных трупов. Этот метод может быть использован для установления связей между образцами ДНК жертвы и потенциальными родственниками, особенно в случаях исчезнувших людей, где отсутствует точная информация о личности. Идентификация пропавшего человека обычно включает генетическое сопоставление интересующего лица с родственниками пропавшего. В случаях, когда родственников мало, для обеспечения достаточной статистической мощности могут потребоваться эксгумации или другие значительные усилия [20].

Заключение. Молекулярно-генетическая экспертиза, представляя собой сильный инструмент в руках правосудия, не только выходит за пределы простого идентифицирования лиц, но также вносит значительный вклад в разрешение самых сложных и запутанных уголовных дел. Ее основной задачей является использование современных методов молекулярной генетики для установления связей между биологическими объектами и участниками правовых отношений. В заключении данной статьи подчеркивается решающая роль судебной молекулярно-генетической экспертизы в современном судопроизводстве и криминалистике. В ходе исследования было освещено понятие этой экспертизы, начиная от ее теоретических основ до практических применений в различных областях уголовного правосудия.

Исторический обзор возникновения молекулярно-генетической экспертизы позволяет понять ее эволюцию и прогресс в технологиях, сделавших этот вид экспертизы надежным инструментом для разрешения судебных вопросов. Методы и этапы исследования ДНК, подробно представленные в статье, свидетельствуют о тщательности и профессионализме, с которыми проводится анализ генетического материала, что является фундаментальным элементом достижения точности результатов.

Особое внимание уделено практическому применению молекулярно-генетической экспертизы в различных аспектах судопроизводства. Подробно рассмотрены ее применения в расследованиях убийств, идентификации неопознанных трупов, установлении родства и расследованиях преступлений против половой неприкосновенности. Эти примеры свидетельствуют о широком спектре применения и важности молекулярно-генетической экспертизы для справедливости и эффективности правосудия.

В итоге, статья представляет собой всестороннее исследование, демонстрирующее, что молекулярно-генетическая экспертиза является неотъемлемым инструментом в руках современного правосудия, способным решать самые сложные задачи и обеспечивать более высокий уровень справедливости в разнообразных судебных процессах.

Список использованных источников

1. Смирнова С.А., Омелянюк Г.Г., Стороженко И.В., Рыбакова А.А., Гулевская В.В. Судебная молекулярно-генетическая экспертиза объектов биологического происхождения – новое направление судебно-экспертной деятельности Минюста России. Теория и практика судебной экспертизы. 2021;16(1):6-18.
2. Разнообразие праймеров для ПЦР и принципы их подбора / Р. Р. Гарафутдинов, А. Х. Баймиев, Г. В. Малеев [и др.] // Биомика. – 2019. – Т. 11, № 1. – С. 23-70. – EDN RTPCRC.
3. Глик Б., Пастернак Дж. Молекулярная биотехнология. Принципы и применение. Пер. с англ. — М.: Мир, 2002. — 589 с., илл. ISBN 5-03-003328-9
4. Патрушев Л.И. Искусственные генетические системы — М.: Наука, 2005 — В 2 т. — ISBN 5-02-033278-X
5. Щелкунов С.Н. Генетическая инженерия — Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2004. — 496 с.; илл. ISBN 5-94087-098-8
6. Перепечина И.О. О разработке на юридическом факультете МГУ программы дополнительного профессионального образования «Криминалистическая ДНК-идентификация: базовый курс (для экспертов-криминалистов)» // Вестник Московского университета МВД России. 2016. No 5. С. 69–72
7. Культин А.Ю., Стороженко И.В., Пименов М.Г., Кондрашов С.А. Криминалистическое исследование STR-локусов ДНК костных останков человека в целях идентификации личности. Методические рекомендации. М.: ЭКЦ МВД России, 2002. 54 с.
8. Jeffreys A.J., Wilson V., Thein S.L. Individual-specific "fingerprints" of human DNA // Nature. 1985. V. 316. P. 76.
9. Gill P., Jeffreys A.J., Werrett D.J. Forensic application of DNA "Fingerprints" // Nature. 1985. V. 318. P. 577.
10. Шегебаева А.Р., Нурлан А.Е., Апахаяев Н.Ж. Проблемы использования судебной молекулярно-генетической экспертизы в уголовном судопроизводстве // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2023. №1 (74). – 293-298
11. H.R. Dash, S. Das, Microbial degradation of forensic samples of biological origin: potential threat to human DNA typing, Mol. Biotechnol. 60 (2) (2018) 141–153
12. H.-L. Hwa, M.-Y. Wu, W.-C. Chung, T.-M. Ko, C.-P. Lin, H.-I. Yin, et al., Massively parallel sequencing analysis of nondegraded and degraded DNA mixtures using the ForenSeq™ system in combination with EuroForMix software, Int. J. Leg. Med. 133 (1) (2019) 25–37
13. A.C. Jager, M.L. Alvarez, C.P. Davis, E. Guzman, Y. Han, L. Way, et al., Developmental validation of the MiSeq FGx forensic genomics system for targeted next generation sequencing in forensic DNA casework and database laboratories, Forensic Sci. Int. Genet. 28 (2017) 52–70
14. C. Van Neste, F. Van Nieuwerburgh, D. Van Hoofstat, D. Deforce, Forensic STR analysis using massive parallel sequencing, Forensic Sci. Int. Genet. 6 (6) (2012) 810–818
15. Sensat A. et al. Recommendations for the successful identification of altered human remains using standard and emerging technologies: Results of a systematic approach // Forensic Science International: Genetics. – 2023. – Т. 62. – С. 102790.
16. F. Brito, D. Prata, S. Martha, C. Bottino, Evaluation of the urinary bladder swabs as a source of DNA for human identification using two different extraction methods, Forensic Sci. Int. Genet. 5 (2015) e484–e486
17. M. Prinz, A. Carracedo, W. Mayr, N. Morling, T.J. Parsons, A. Sajantila, et al., DNA commission of the international society for forensic genetics (ISFG): recommendations regarding the role of forensic genetics

for disaster victim identification (DVI), *Forensic Sci. Int. Genet.* 1 (1) (2007) 3–12, <https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2006.10.003>.

18. INTERPOL, *Disaster Victim Identification Guide 2009*, <https://www.interpol.int/How-we-work/Forensics/Disaster-Victim-Identification-DVI?msclkid=fbe55a65bc1411ec9d4a6821bfaeab6f> .

19. Aalbers S. E. et al. Analyzing population structure for forensic STR markers in next generation sequencing data // *Forensic Science International: Genetics*. – 2020. – Т. 49. – С. 102364.

20. Vigeland M. D. et al. Prioritising family members for genotyping in missing person cases: a general approach combining the statistical power of exclusion and inclusion // *Forensic Science International: Genetics*. – 2020. – Т. 49. – С. 102376.

21. J. S. A. Harbison, R. Fleming, *Forensic body fluid identification: state of the art*, *Res. Rep. Forensic Med. Sci.* 6 (2016) 11–23.

К. Virkler, I. K. Lednev, *Analysis of body fluids for forensic purposes: from laboratory testing to non-destructive rapid confirmatory identification at a crime scene*, *Forensic Sci. Int.* 188 (1) (2009) 1–17.

Сведения об авторах:

Нурлан А.Е. - магистрант 2-го курса кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Апахаев Н.Ж. - к.ю.н., и.о. кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Нурлан А.Е. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы 2-ші курс магистранты.

Апахаев Н.Ж. - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы, з.ғ.к., м.о. профессор.

Nurlan A. Ye. – 2nd year master degree student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Apakhaev N. Zh. - m. yu. n., a. a. professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

А.А. Ескендиоров¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им.М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ЭТНИЧЕСКИХ И РЕЛИГИОЗНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Современное национальное законодательство - это полноценный и действенный правовой инструмент по пресечению национальной, религиозной и расовой ксенофобии. В Казахстане запрещено создание и деятельность политических партий, общественных объединений и профессиональных союзов, цели и действия которых направлены на разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной и иной розни. Резонанс данных деяний заключается в том, что они направлены на подрыв основ толерантности, интернационализма и мирного сосуществования различных наций и религий в цивилизованном обществе. В статье изложены криминалистические аспекты исследования межличностных конфликтов на почве национальной, расовой и религиозной вражды. Оперативно-следственная практика МВД не выработала единых и оптимальных рекомендаций по выявлению, раскрытию и расследованию уголовных деяний, совершенных по мотивам национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды. По этой причине ряд процессуальных решений органы уголовного преследования принимают интуитивно, допуская грубейшие процессуальные и оперативно-тактические ошибки.

Ключевые слова: этнический, религиозный, социальный, конфликт, дискриминация, вражда, ненависть, характеристика, исследование.

Этникалық және діни қылмыстарды криминалистикалық зерттеудің ерекшеліктері

Қазіргі ұлттық заңнама – бұл ұлттық, діни және нәсілдік ксенофобияны болдырмауға арналған толық қанды және тиімді құқықтық құрал. Қазақстанда мақсаттары мен әрекеттері әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни және өзге алауыздықты бағытталған саяси партиялар, қоғамдық бірлестіктер мен кәсіптік одақтар құруға және олардың қызметіне тыйым салынады. Бұл әрекеттердің резонансы - олар өркениетті қоғамдағы әр түрлі ұлттармен діндердің толеранттылық, интернационализм және бейбіт қатар өмір сүру негіздерін бұзуға бағытталған. Мақалада ұлттық, нәсілдік және діни араздық негізінде тұлғааралық қақтығыстарды зерттеудің криминалистикалық аспектілері сипатталған. ПММ жедел-тергеу практикасы ұлттық, нәсілдік және діни өшпенділік немесе араздық себептерімен жасалған қылмыстық әрекеттерді анықтау, ашу және тергеу бойынша бірыңғай және онтайлы ұсыныстар әзірлемеген. Осы себепті қылмыстық қудалау органдары бірқатар іс жүргізу шешімдерін интуитивті түрде қабылдайды, ең өрескел процессуалдық және жедел-тактикалық қателіктер жібереді.

Түйінді сөздер: этникалық, діни, әлеуметтік, жанжал, кемсітушілік, араздық, жеккөрушілік, мінездеме, зерттеу.

Features of criminalistic research of ethnic and religious crimes

Modern national legislation is a full-fledged and effective legal instrument for the suppression of national, religious and racial xenophobia. In Kazakhstan, it is prohibited to create and operate political parties, public associations and trade unions whose goals and actions are aimed at inciting social, racial, national, religious, class and clan discord. The resonance of these acts lies in the fact

that they are aimed at undermining the foundations of tolerance, internationalism and peaceful coexistence of various nations and religions in a civilized society. The article presents the criminalistic aspects of the study of interpersonal conflicts based on national, racial and religious hostility. The operational investigative practice of the MIA has not developed uniform and optimal recommendations for the identification, disclosure and investigation of criminal acts committed on the grounds of national, racial and religious hatred or enmity. For this reason, the criminal prosecution authorities make a number of procedural decisions intuitively, making the grossest procedural and operational-tactical mistakes.

Keywords: ethnic, religious, social, conflict, discrimination, enmity, hatred, characterization, research.

Введение. Группа уголовных деяний, совершаемых по мотивам национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды, представляет собой достаточно сложную по своей юридической природе систему противоправных деяний. На стадиях досудебного расследования по делам об «этнических» и «религиозных» преступлениях большинство юридических ошибок допускается, именно, при исследовании субъективной стороны деяния, особенно, мотивов преступного поведения. Подобного рода ошибки приводят к тому, что ярко выраженные признаки «этнических» или «религиозных» деяний ошибочно квалифицируются, как хулиганские либо насильственные действия.

Все это не только приводит к тому, что официальная статистика о совершаемых и раскрываемых уголовных правонарушениях не соответствуют реальности, но и разлагающе влияет на формирование профессионального ядра следователей, дознавателей и оперуполномоченных. В конечном итоге, происходит искажение ясной картины оперативной ситуации в регионе, что, несомненно, негативно сказывается на уровне боеготовности органов национальной безопасности и внутренних дел адекватно реагировать на новые угрозы казахстанскому обществу.

Методы. Научно-практическое исследование проводилось посредством анализа материалов оперативно-следственной практики органов национальной безопасности и внутренних дел.

Также были изучены результаты сходных исследований, проводившихся другими авторами, выводы по которым были использованы исключительно для сопоставления с результатами собственного исследования, а также для оценки сформулированных положений.

Основная часть. Для эффективной деятельности органов уголовного преследования недостаточно научно-практических знаний только в области уголовного права. Необходимо также иметь четкое представление о сущности «этнических» и «религиозных» преступлений, структуре и содержании их криминалистической характеристики. Лишь комплекс специальных научно-практических знаний позволит правильно обозначить основные направления расследования, выдвинуть обоснованные следственные версии, успешно реализовать оперативно-розыскную информацию, принять законные решения в целях обеспечения быстрого и полного раскрытия и расследования деяний данной группы.

Мотив уголовного правонарушения. Практика показывает, что на стадии досудебного расследования по делам об «этнических» и «религиозных» преступлениях наибольшее количество процессуальных ошибок допускается в процессе исследования субъективной стороны деяния (в частности, мотивов преступного поведения).

Несомненно, что такого рода преступления совершаются умышленно, а определение мотива должно быть четким и ясно обозначено. Ошибка в мотиве уголовного правонарушения позволит преступникам и их защите исключить особый (квалифицирующий) оттенок их деяний.

Сам термин «этнические» и «религиозные» деяния, а также то, что мотив национальной, религиозной или расовой ненависти (вражды) положен в основу объединения исследуемых деяний в одну группу, говорит о том, что «...именно цель преступного поведения и мотив

совершения уголовного правонарушения необходимо рассматривать в качестве основного элемента криминалистической характеристики деяний исследуемой группы» [1, с. 30].

При совершении «этнических» и «религиозных» деяний в роли целевого мотива выступает стремление к вытеснению субъектов - представителей иной национальности, религии или расы из социальной реальности. В качестве ориентирующего мотива выступает «презумпция виновности» лиц конкретной группы, а технический мотив конкретизирует мотивы предыдущих уровней в реальной ситуации [2, с. 37].

В теории уголовного права мотив национальной, религиозной и расовой ненависти (вражды) описывается, как правило, в качестве целевого и определяется, как стремление оскорбить, унижить честь и достоинство представителей той или иной нации, религии или расы [3, с. 64].

Для понимания сущности субъективной деятельности виновного, в полной мере, явно недостаточно только установить, что целевым мотивом его поведения было унижить тем или иным образом честь и достоинство представителей какой-либо определенной нации, религии или расы либо представителей любой другой нации или расы, кроме той, к которой принадлежит он сам [4, с. 31-32].

Необходимо установить не только факт существования такого желания у подозреваемого, но и то, почему для достижения цели им был избран именно преступный тип поведения. Очевидно, что для одних лиц достижение цели возможно в рамках традиционного (нормального), для других асоциального (аморального), а для третьих деликвентного (преступного) поведения.

Следует выяснить почему подозреваемый посягнул на права и свободы именно этого представителя расы или национальности, а не другого, почему он совершил убийство или только причинил вред здоровью потерпевшего, почему не стал причинять вред жизни и здоровью, а решил ограничиться публичными оскорблениями и совершением иных действий, направленных на разжигание вражды или ненависти на национальной или расовой почве и т.д.

Личность потерпевшего. Существенное значение для подозреваемого имеет принадлежность потерпевшего к определенной национальности, расе или религии, вне зависимости от пола и возраста.

Потерпевшими по уголовному делу признаются, как граждане Республики Казахстан, так и иностранцы, а также лица без гражданства.

Личность преступника. Согласно ч. 1 ст. 15 УК Республики Казахстан уголовной ответственности подлежит вменяемое физическое лицо, достигшее ко времени совершения уголовного правонарушения 16-летнего возраста. Но, лишь в исключительных случаях, закон санкционирует уголовное преследование в отношении лиц, достигших ко времени совершения преступления 14-летнего возраста, в частности, за совершение квалифицированных составов преступлений (ст. 99 УК, ст.ст. 106-107 УК, ч.ч. 2-3 ст. 202 УК и ч. 2 ст. 314 УК) по мотивам национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды [5, с. 7].

Субъектами «этнических» и «религиозных» деяний выступают, как отдельные лица, так и группы лиц, которые по составу весьма многочисленны. Существенное значение имеет то, совершаются ли преступные действия в рамках массовых этнических конфликтов, либо локальных столкновений малочисленных групп либо конфликтов по типу «подозреваемый - потерпевший» или «подозреваемый - небольшая группа потерпевших».

Совершение «этнических» и «религиозных» деяний в составе группы лиц серьезно повышает их степень общественной опасности, а именно:

- в группе усиливается эффект морально-психологической поддержки и способствует принятию решений о совершении более тяжких деяний;

- группе доступны такие способы совершения посягательств, которыми не может воспользоваться преступник-одиночка, т.е. требует более существенных затрат человеческих, технических, денежных и др. ресурсов;

- в группе значительно быстрее происходит передача преступного опыта;

- возрастает степень и тяжесть ущерба от преступных действий группы;
- преступная деятельность группы может быть существенно расширена, как во времени, так и в пространстве [6, с. 40].

Среди лиц, уличенных в совершении террористических и экстремистских преступлений, преобладают мужчины в возрасте 21-29 лет (43 %) и 30-39 лет (30 %). Вместе с тем в антиобщественную деятельность активно вовлекается молодежь 18-20 лет (6 %), которая в силу своего психоэмоционального развития легко восприимчива к идеям националистического и экстремистского толка [7].

Остро стоит проблема пагубного влияния социальных сетей на формирование у подростков и молодежи шовинистического мировоззрения. Деструктивные web-сайты намеренно подталкивают их к агрессивным формам поведения, формируют флэшмобы экстремистской направленности, которые затем могут принять масштабы массовых акций протеста. В этой связи во всех случаях совершения «этнических» и «религиозных» преступлений органам уголовного преследования следует изучать такие обстоятельства, осматривать и изымать для экспертного исследования электронные носители (HDD, SSD, CD и DVD-диски) и компьютерное оборудование (ноутбуки, планшеты, сканеры и др.).

Деяния по мотивам национальной, религиозной и расовой ненависти или вражды могут совершаться лицами обоего пола, различного возраста и социального положения. Но, при этом, необходимо во внимание ставить приверженность подозреваемого (ых) каким-либо политическим (партийным), гражданским «идеалам» и «ценностям».

Способы совершения преступления. Для совершения «этнических» и «религиозных» деяний, сопряженных с посягательством на жизнь или здоровье граждан, как правило, используются традиционные способы совершения преступления. Однако, отличительным составляющим способов совершения исследуемой группы деяний является то, что ими должны быть действия, отражающие наличие именно мотива национальной, религиозной и расовой ненависти: публичные высказывания шовинистического толка, оскорбительные «граффити» и т.д. При этом, важно иметь в виду, что такого рода проявления национальной, религиозной или расовой ксенофобии могут иметь место, как до или во время, так и непосредственно после причинения вреда жизни или здоровью потерпевшего.

Публичные высказывания, воспринятые потерпевшими и свидетелями, отражаются в сознании и сохраняются в их памяти. При расследовании данной группы деяний важно знать и учитывать особенности процесса отображения в сознании человека той информации, которая была им воспринята в момент трагических событий.

Если же составляющей способа совершения исследуемых деяний является изготовление текста шовинистического содержания, то особенности процесса слеодообразования будут связаны с отображением этого текста на конкретной поверхности. При этом, если изготовлен рукописный текст, то в нем отобразятся особенности письма и почерка изготовителя надписи (текста), письменного прибора (ручки, маркера и т.п.), красителя (чернил, красок и т.п.). В случае изготовления печатного текста в нем отразятся особенности процесса печати и тех технических приспособлений, которые были использованы. Важным является и тот факт, что, в любом случае, в таком тексте отобразятся особенности личности автора и изготовителя [8].

Важно помнить, что существенными составляющими способа совершения «этнических» и «религиозных» деяний являются также способ изготовления изданий деструктивного содержания, способ их доставки и распространения.

Необходимо иметь в виду, что печатные издания могут тиражироваться вполне легально, т.е. быть зарегистрированными и выпускаться в законном порядке. В этом случае, установить и исследовать способ их изготовления будет несложно. Особенности процесса слеодообразования в таком случае будут связаны с тем, что в государственных органах и организациях, ведающих вопросами регистрации печатных изданий, должны сохраняться документы, подтверждающие факт такой регистрации в каждом конкретном случае. В указанных документах будет содержаться информация об учредителе (учредителях), месте их жительства и т.п. [8].

Конкретные следы могут быть обнаружены в местах, где изготавливалось и тиражировалось соответствующее печатное издание, а также на оборудовании, которое использовалось для этих целей. Для организации печатного процесса требуется определенное оборудование, приобретается бумага, краска и др. материалы, поэтому необходимо вести поиск документов, содержащих сведения о месте, времени их приобретения, а также др. полезную информацию.

Орудие и предмет совершения преступления. Орудия преступления, как один из важных элементов криминалистической характеристики, включает и оружие (огнестрельное, холодное и т.п.), и иные предметы, которые могут быть использованы лицом в преступных целях.

Существенных особенностей, которые бы характеризовали использование таких орудий именно при совершении «этнических» и «религиозных» деяний, фактически не существует. Это объясняется, прежде всего, тем, что к рассматриваемой группе деяний могут быть отнесены такие преступления, как убийство, умышленное причинение вреда здоровью, умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества и др., т.е. деяния, методики расследования которых, при условии совершения их по иным мотивам, уже исследованы.

При совершении уголовных деяний, связанных с причинением вреда жизни или здоровью граждан по мотивам национальной, религиозной и расовой ненависти или вражды, в качестве орудия преступления могут быть использованы различные предметы: огнестрельное оружие, взрывчатые вещества, предметы бытового назначения и др.

К нетрадиционным орудиям преступлений относятся:

- цифровая высокотехнологическая аппаратура и носители информации (смартфоны, планшеты, ноутбуки, видеокамеры, фотоаппараты, HDD, SSD, CD и DVD-диски);
- печатные издания (газеты, журналы, плакаты, буклеты, брошюры и т.п.);
- типографское оборудование, инструменты для нанесения надписей и рисунков на стенах зданий и иных объектов;
- средства малой полиграфии (сканеры, принтеры, ксероксы и факсы) и т.д.

Данные предметы и оборудование, на наш взгляд, возможно и необходимо отнести к орудиям совершения преступления по нескольким причинам:

- 1) именно их подозреваемые используют в преступных целях;
- 2) без их практического применения в ряде случаев преступная цель просто может быть не достигнута.

Предметом уголовного правонарушения является полиграфическая, видео- и аудиопродукция.

Несомненно, идеи национализма и шовинизма могут распространяться и устно (митинги, демонстрации, марши и т.п.), однако, активное использование в преступных целях печатных изданий дает возможность целенаправленно распространять эти идеи среди большего количества людей и с большей безопасностью для авторов деструктивных идей.

Нередко, шовинистические идеи содержатся не только в текстовой части печатных изданий и настенных надписей («граффити»), но и в соответствующей символике, благодаря чему информационная составляющая усиливается, поскольку оказывается дополнительное воздействие на сознание личности, происходит подчинение индивидуального сознания коллективному (т.н. «массовый психоз»).

Время и место совершения преступления. Деяния исследуемой группы совершаются в различных местах (жилые и нежилые помещения, участки местности, парки, площади и т.д.). В этот же перечень следует включать и такие места, как лестничные площадки, где расположены почтовые ящики, куда экстремисты могут подбросить печатные издания деструктивного содержания. Соответственно, данные помещения необходимо исследовать в комплексе.

Если совершение преступления сопряжено с применением насилия по отношению к представителям той или иной национальной или религиозной группы, то местом событий, в большинстве случаев, является публичное место, поскольку при данном условии

злоумышленники получают возможность огласить и продемонстрировать в действии свои идеи в присутствии значительного количества людей [9, с. 17].

Время совершения «этнических» и «религиозных» деяний не имеет четких границ.

Так, разжигание национальной, религиозной и расовой ненависти или вражды на митингах, во время шествий и демонстраций происходят, как правило, в дневное время. Если мероприятие было санкционированным, то по соответствующим документам можно установить запланированное время начала мероприятия. Если же мероприятие не было разрешено в установленном законом порядке, преступники также избирают для него обычно дневное время.

Распространение печатных изданий деструктивного содержания, изготовление настенных надписей, рисунков и символов может происходить и днем, и ночью. В этой ситуации преступникам не важно, когда произойдет передача информации лицам, которым она адресована. Для них интерес представляет только результат – это прочтение либо просмотр этими лицами соответствующих текстов и рисунков.

Закключение. Несомненно, что особое значение в совершенствовании практики расследования «этнических» и «религиозных» преступлений имеет кадровый потенциал оперативно-следственных служб казахстанской полиции. На сегодня оперативно-следственный аппарат ОВД в недостаточной степени владеет методиками раскрытия и расследования указанных группы деяний, чаще всего, применяет типичные алгоритмы принятия процессуальных решений и производства следственных действий, что чревато допущением процессуальных и следственных ошибок.

Разрешение профессиональных проблем, разработка передовых технологий и внедрение современных методик существенно повысят уровень противодействия преступности, в частности, ее посягательствам на национальное, религиозное и расовое равноправие граждан страны.

Список использованных источников

1. Сляров С.В. Мотивы индивидуального преступного поведения и их уголовно-правовое значение. – М.: РПА МЮ Российской Федерации, 2000. – 114 с.
2. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления: опыт криминологического моделирования. Учебное пособие для вузов. - М.: ИНФРА-М, 1998. – 214 с.
3. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. - М.: АН СССР, 1988. – 191 с.
4. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. - М.: Мысль, 1976. – 158 с.
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Учебно-практическое пособие. – Алматы: НОРМА-К, 2024. - 411 с.
6. Васильев В.Л. Психологические аспекты преступлений, совершаемых на почве национальных конфликтов, и их расследование // Сб. статей: «Проблемы ответственности за разжигание межнациональной розни». - СПб., 1994.
7. Обзор судебной практики по делам о преступлениях против общественной безопасности и общественного порядка, рассмотренных судами г. Астаны, г. Алматы, Актюбинской, Жамбылской, Карагандинской и Мангыстауской областей (2010-2019 г.г.) // Верховный суд Республики Казахстан. – Астана.
8. Методика расследования особо тяжких преступлений // Интернет-ресурс: <https://www.stud24.ru/criminalistics/metodika-rassledovaniya-osobo-tyazhkih-prestuplenij/167642-488776-page1.html> (дата обращения: 11.01.2024).
9. Бессарабов С.В. Основные процессуальные ошибки, допускаемые следователями, при расследовании преступлений экстремистской, террористической направленности // Сб. материалов научно-практического семинара «Особенности расследования преступлений экстремистской и террористической направленности» (г. Ростов-на-Дону, 24-25.05.2012 года). – М.: Институт повышения квалификации СК Российской Федерации, 2012.

Сведения об авторе

Ескенди́ров А.А. - начальник факультета подготовки руководящего состава Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Е. Есбулатова, к.ю.н., полковник полиции.

Ескенді́ров А.Ә. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының Басшылық құрамды даярлау факультетінің бастығы, з.ғ.к., полиция полковнигі.

Yeskendirov A.A. - Head of the Faculty of Management Training of the Almaty academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, candidate of law, police colonel.

О.Ж. Жолдасов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ, Астана, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫ: ҒЫЛЫМИ КӨЗҚАРАСТАРДЫ ТАЛДАУ

Мақалада қылмыстық процестегі мәжбүрлеу шаралары институтына процессуалист ғалымдардың пікірлерін келтіре отырып терең талдау жасалған. Зерттеу процестік мәжбүрлеу институтының дамуының тарихи аспектілерін, оның теориялық негіздерін, әртүрлі құқықтық жүйелердегі заңнамалық реттеуді, сондай-ақ Қазақстанда мәжбүрлеу шараларын қолдану практикасын қоса алғанда, көптеген мәселелерді қамтиды. Авторлар мәжбүрлеу шараларын жіктеудің әртүрлі тәсілдерін, олардың басқа процессуалдық институттармен байланысын, сондай-ақ оларды қолдану кезінде туындайтын мәселелерді қарастырады. Мәжбүрлеу шараларын қолдану, пропорционалдылық пен заңдылық қағидатын сақтау кезінде адам құқықтарының кепілдіктеріне ерекше назар аударылады. Жүргізілген талдау негізінде авторлар заңнаманы және қылмыстық процесте мәжбүрлеу шараларын қолдану практикасын жетілдіру бойынша қорытындылар мен ұсыныстар тұжырымдайды.

Сонымен қатар, мақалада процессуалист ғалымдардың мәжбүрлеу институтына қатысты көзқарастары келтіріліп олардың мән мағынасына талдау жүргізілген. Солайша авторлар қылмыстық процестік мәжбүрлеудің ерекшеліктері мен маңыздылығын сипаттаған.

Түйінді сөздер: қылмыстық процесс, мәжбүрлеу шаралары, қылмыстық іс жүргізу құқығы, адам құқықтары, заңдылық, пропорционалдылық, қолдану практикасы.

Меры принуждения в уголовном процессе: анализ научных подходов

В статье проводится углубленный анализ института мер принуждения в уголовном процессе. Исследование охватывает широкий спектр вопросов, включая исторические аспекты развития института, его теоретические основы, законодательное регулирование в различных правовых системах, а также практику применения мер принуждения в Казахстане. Автором рассматриваются различные подходы к классификации мер принуждения, их соотношение с другими процессуальными институтами, а также проблемы, возникающие при их применении. Особое внимание уделяется гарантиям прав человека при применении мер принуждения, соблюдению принципа соразмерности и законности. На основе проведенного анализа автор формулирует выводы и предложения по совершенствованию практики применения мер принуждения в уголовном процессе.

Ключевые слова: уголовный процесс, меры принуждения, уголовно-процессуальное право, права человека, законность, соразмерность, практика применения.

Coercive measures in criminal proceedings: an analysis of scientific approaches

The article provides an in-depth analysis of the institution of coercive measures in criminal proceedings. The study covers a wide range of issues, including the historical aspects of the institution's development, its theoretical foundations, legislative regulation in various legal systems, and the practice of applying coercive measures in Kazakhstan. The author examines different approaches to the classification of coercive measures, their correlation with other procedural institutions, and the problems that arise in their application. Particular attention is paid to guarantees of human rights when applying coercive measures, adherence to the principles of proportionality and

legality. Based on the analysis conducted, the author formulates conclusions and recommendations for improving legislation and the practice of applying coercive measures in criminal proceedings.

The article addresses the pressing issue of applying coercive measures in criminal proceedings. Based on an analysis of legislation and judicial practice, the most common problems and shortcomings in the application of coercive measures are identified. Specific recommendations are proposed to improve legislation and practices to enhance their effectiveness and ensure the protection of human rights.

Keywords: criminal proceedings, coercive measures, criminal procedural law, human rights, legality, proportionality, application practice.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Конституциясымен әрбір азаматтың жеке өміріне қолсұғылмаушылыққа және бостандыққа деген құқықтары бекітілген. Сонымен қатар мемлекет қылмыстық стер бойынша соттық, тергеулік іс жүргізулердің орындалуын қамтамасыз ету үшін мәжбүрлеу шаралары реттелген заңнамалық актілерді қабылдаған. Іс жүргізулік мәжбүрлеу шараларын қолдануға тек заңда көрсетілген негіздерде ғана жол беріледі. Қылмыстық процестік кодексте көрсетілген нормалардың толық орындалуын іс жүргізулік мәжбүрлеу шаралары қамтамасыз етеді. Іс жүргізуге қатысушылар өздеріне заңмен жүктелген процессуалдық міндеттерін орындаудан бас тартса немесе толық орындамаса, сонымен қатар олардың құқыққа қайшы әрекеттеріне бөгет жасау мақсатында іс жүргізуге қатысушыларға қатысты іс жүргізулік мәжбүрлеу шаралары қолданылуы мүмкін [1]. Қылмыстық іс жүргізу заңында іс жүргізуге қатысушылардың бірқатар міндеттері көрсетілген. Адамдардың құқықтары мен бостандықтарының мәжбүрлеу шараларымен шектелуі қылмыстық іс бойынша мәселенің объективті шешілуі үшін жүзеге асырылады.

Осы мәселеге қатысты А.Н. Ақпанов өз пікір былайша келтіреді: «...мәжбүрлеу шаралары қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарына сәйкес іс жүргізуге қатысушыларының дұрыс мінез-құлық тәртібін қамтамасыз ету мен олардың құқыққа қайшы ниетпен жасауға тырысқан әрекеттерін басу мақсатында қолданылады» [2]. Яғни, іс жүргізулік мәжбүрлеу адамның бостандығын қандай да бір мүліктік немесе жеке құқықтарын шектеумен көрініс табады. Оған қоса мәжбүрлеу шараларының заңнамада тиісті түрде реттелуі іс жүргізушілерге профилактикалық әсер береді.

Дегенмен, адамның конституциялық және басқа да құқықтары мен бостандықтарын елеулі түрде шектейтін алдын алушылық және әсер етушілік қасиеттері бар мәжбүрлеу шаралары қылмыстық іс бойынша тергеп-тексеру барысында қажеттілік туындаған жағдайларда ғана қолданылады. Адамның құқықтары мен бостандықтары Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес заңда көрсетілген реттерде ғана тек қажетті мөлшерде шектелуі мүмкін. Көрсетілген «іс бойынша қажеттілікке» және «қажетті мөлшерге» не жатады, деген сұрақ туындайды.

Біріншіден, құқық қорғау органдары қылмыстық іс қозғалмастан өз қалауларымен қандай да бір азаматқа конституциялық құқықтарын шектейтін немесе ұлтына, тіліне, нәсіліне, әлеуметтік жағдайына және т.б. ерекшеліктеріне байланысты іс жүргізулік мәжбүрлеу шараларын қолдануға тыйым салынады.

Екіншіден, қозғалған қылмыстық істер бойынша іс жүргізуге қатысушыларға іс бойынша қажеттілік немесе негіздер туындамаса мәжбүрлеу шараларын қолдануға жол берілмейді.

Негізгі бөлігі. Қылмыстық іс жүргізулік мәжбүрлеу шараларын қолдану барысында барлық тараптардың (адам, қоғам, мемлекет) заңмен қорғалатын мүдделерін тең бағалау қажет. Іс жүргізуші тұлғаның: «мәжбүрлеу шараларын қолдануы оның міндеті емес, құқығы», деген ойы–қате түсінік. Себебі құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келген немесе материалдық зиян шеккен адамның, ұйымның құқығын жылдам әрі тиімді қалпына келтіру мақсатында іс жүргізуші тұлға қылмыс жасаған айыпталушыға қатысты (тараптардың

мүдделерін бірдей бағалай отырып) мәжбүрлеу шараларын қолданбауы үлкен қателік болуы мүмкін [3].

Қылмыстық іс бойынша мәжбүрлеу шараларының қолданылуын Қылмыстық-процестік кодексі реттейді. Аталмыш заңда іс жүргізулік мәжбүрлеу шараларының түрлері, қолдану шектері, негіздері, мақсаттары мен шарттары және сот пен құқық қорғау органдарының мәжбүрлеу шараларын қолданудағы өкілеттіктері көрсетілген.

Іс жүргізулік мәжбүрлеуді қылмыстық іс жүргізу кеңістігіндегі қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің бір тәсілі ретінде түсінуін және «іс жүргізулік мәжбүрлеу шаралары» термині жалпылық сипатында болатындығын көрсете отырып, А.Н. Ақпанов мәжбүрленуші субъектінің арнайы құқықтық жағдайын іс жүргізудің мәжбүрлеу шараларын саралаудағы басты критеріі ретінде алып іс жүргізулік мәжбүрлеу құралдарының келесі жіктемесін ұсынды:

1. Тұлғаның әлеуметтік-экономикалық, саясаттық, мәдениет пен жеке құқықтары аясындағы құқықтық жағдайын шектейтін қылмыстық іс жүргізудің мәжбүрлеу шаралары: қамауға алу, ұстау, тұрақты емдеу жағдайында зерттеу үшін медициналық мекемеге орналастыру.

2. Тұлғаның әлеуметтік-экономикалық және жеке құқықтары аясындағы құқықтық жағдайын шектейтін қылмыстық іс жүргізудің мәжбүрлеу шаралары: айыпталушыны лауазымынан шеттету.

Тұлғаның жеке құқықтары аясындағы құқықтық жағдайын шектеуді реттейтін іс жүргізулік мәжбүрлеу шаралары: а) мүлік пен мекен-жайға қол сұқпаушылығына байланысты (тінту, алу, мүлікті тәркілеу, хат-хабарламалар корреспонденцияларын тұтқындау); ә) тәніне тиіспеушілігіне байланысты (куәландіру, салыстырмалық түрде зерттеу үшін үлгілерді алу, жеке тінту); б) мекен-жай таңдау мен қозғалыс бостандығына байланысты (анықтаушыға, тергеушіге, прокурорға және сотқа келу туралы міндеттеме алу, алып келу мен өзге де алдын алу шаралары) [2, 46-47].

Профессор Қ.Ө. Тәшібаевтың пікірінше қылмыстық іс бойынша қолданылатын мәжбүрлеу шараларының мәні мен мақсатына, міндеттеріне байланысты олар төмендегідей бес топқа бөлінеді: 1) Қылмыстың алдын алуға арналған шаралар (күдіктіні ұстау, ұйғарым ұсыну т.б.); 2) Іс бойынша дәлелдемелер жинауға, тексеруге, бағалауға және ақиқатты анықтауға арналған шаралар (еріксіз келтіру, алып келу, тінту, зат алу, хат - хабарға тыйым салу т.б.); 3) Алдын ала тергеуді, істі сотта қарауды, сот отырысына айыпкерді қатыстыруды қамтамасыз ететін шаралар (шақыру, қолхат алу, тағылған айыптың мәнін түсіндіру, ақшалай өндіріп алу, сот отырысы залынан шығарып жіберу және т.б.); 4) Үкімнің орындалуын қамтамасыз ететін шаралар; 5) Қылмыстың зардабынан келген зиянның орнын толтыруға немесе мүліктің тәркіленуін қамтамасыз ететін шаралар [4].

Процессуалдық әдебиеттерде қылмыстық іс жүргізулік мәжбүрлеу шаралары санкциялық сипатта болатын жауапкершілік шараларды қамтитындығы туралы бірқатар көз қарастар бар [5], [6], [7]. Бұдан басқа, бұлтартпау шаралары мен іс жүргізудің өзге де шаралары–қылмыстық іс жүргізулік нормаларының санкциялары деген пікірлер де кездеседі.

Осы жөнінде Р.Д. Рахунов: «Айыпталушының соттан немесе тергеуден бойтасалағаны үшін заң белгілі бір санкцияларды қарастырған. Осындай санкцияларға алып келу, бұлтартпау шараларын таңдау немесе оны өзгерту кіреді. Анықтаушыға, тергеушіге, сотқа келу туралы міндеттеме–бұл айыпталушының құқықтары секілді міндетті түрде кепілденуі тиіс болып табылатын заң талабы болып табылады. Сондықтан, осындай құқықтық ережелердің орындалуын қамтамасыз ету үшін заң қажетті жауаптылықтарды қарастырған» [8].

Н.А. Акинча мен В.А. Стремовский іс жүргізулік мәжбүрлеу шаралары қылмыстық іс жүргізу нормаларының санкциясы емес, ол өз бетінше бір құқықтық құбылыс болып табылатындығы туралы көзқарасты ұстанады [9], [10]. Бұл ғалымдардың көзқарастары да өзінің айқындамасымен ерекшеленеді.

Ал, Б.Б. Булатовтың пікірінше қылмыстық іс жүргізулік мәжбүрлеу мемлекеттік мәжбүрлеудің тәсілі емес, ал оның бір түрі екендігін айтады. Сондықтан, ол да мемлекеттік

мәжбүрлеу секілді оның барлық құқықтық мәжбүрлеу құралдарымен қамтамасыз етілуі тиіс. Ал мемлекеттік мәжбүрлеуді қамтамасыз ету тәсілдері—заңдық жауапкершілік, баламалы құралдар, қорғану шаралары-оның салалық түрлерімен талап етілуі тиіс.

Құқық салаларының жіктелуін негізге ала отырып қана мәжбүрлеудің қылмыстық-құқықтық, әкімшілік және қылмыстық іс жүргізулік секілді салалық түрлерін айтуға болады [11].

Мәселен З.Ф. Коврига іс жүргізулік мәжбүрлеу шараларын екі топқа бөлді: 1) алдын алу құралдары (алдын алу шаралары, келу туралы міндеттеме алу, ұстау, алып келу, іздеу жариялау, айдап әкелу, айыпталушыны лауазымынан шеттету, сот отырысындағы тәртіпті бұзушыларға қолданылатын шаралар); 2) қамтамасыз ету құралдары (тінту, алу, күдіктіні немесе айыпталушыны медициналық мекемеге орналастыру, мүлікке тыйым салу) [12]. Бұл пікір көңілге қонымды, алайда қосымша «жазалаушы сипаттағы мәжбүрлеу шаралары» деген түрін қосқан абзал деп есептейміз.

Осыған байланысты В.М. Корнуков барлық іс жүргізулік мәжбүрлеу шараларын екі топқа бөлді: бұлтартпау шаралары мен іс жүргізулік мәжбүрлеудің өзге де шараларына. Ол, іс жүргізулік мәжбүрлеудің өзге де шаралар қатарына ұстауды, алып келуді, куәландіруді, салыстырмалық түрде зерттеу үшін үлгілерді алу мен медициналық мекемеге орналастыруды қосты. Дегенмен, В.М. Корнуков: «іс жүргізулік мәжбүрлеудің өзге де шаралар» шеңбері өте кең, олар аталған мысалдармен шектелмейді», - деген пікірді ұстанды [13].

«Қылмыстық іс жүргізудің міндеттерінің толық орындалуына қолайлы жағдай жасайтын әрі іс жүргізуге қатысатын азаматтарға қатысты заңмен анықталған іс жүргізулік міндеттерінің толық және дұрыс орындалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік мәжбүрлеу...» [14] ретінде іс жүргізулік мәжбүрлеу шараларын қарастырған З.Д. Еникеев зерттеліп отырған шаралардың бұлтартпау шаралары мен іс жүргізудің өзге де шаралары болып екі топқа бөлінуін негізді екендігіне келіседі. Сонымен қатар өз тұжырымының негізінде төмендегілерді іс жүргізулік мәжбүрлеудің өзге де шаралар қатарына кіргізді: келу туралы міндеттеме, қылмыс жасады деп тұлғаны күдікті ретінде ұстау, куәландіру, жеке басты тінту, салыстырмалық түрде зерттеу үшін үлгілерді алу, медициналық мекемеге орналастыру, алып келу, алдын ала тергеу мәліметтерін жарияламау туралы қылмыстық іске қатысушылардан қолхат алу, тінту, мәжбүрлеп алу, мүлікке тыйым салу, почта-телеграф жөнелтілімдерін тұтқындау, оларды тексеру мен алу, қызметінен шеттету [15]. Әрине, ақшалай өндіріп алу да мәжбүрлеудің осы түріне кіретіндігі анық.

З.З. Зинатуллин іс жүргізулік мәжбүрлеу шараларын тағайындалу сипатына орай екі топқа бөлді: а) қылмыстық іс жүргізу қызметіне қатысушылардың өздеріне жүктелген міндеттерді дұрыс орындамауының алдын алуына бағытталғандар; ә) қылмыстық іс жүргізудің дәлелдеу құралдарын жинау мен зерттеу басымдылығымен байланыстылар. Ол, бірінші топқа бұлтартпау шараларын, күдіктіні ұстау, айыпталушыны қызметінен шеттету, мүлікке тыйым салу мен бұлтартпау шарасын өзгертуді кіргізген. Ал, екінші топқа тінтуді, алуды, куәландіруді, салыстырмалық түрде зерттеу үшін үлгілерді алуды, айыпталушыны медициналық мекемеге тұрақты емдеу жағдайында бақылау үшін орналастыру мен алып келуді жатқызған [16].

И.Л. Петрухин, З.З. Зинатуллиннің көз қарасына сын бере отырып, оның көрсеткен жіктелмесінде заңсыз және негізсіз шығарылған процессуалдық құжаттардың күшін жоюға байланысты мәжбүрлеу шараларына орын табылмағандығын және мәжбүрлеу шараларының топтарға бөлуді шартты түрде жүргізгендігін айтты. Сонымен қоса, «мәжбүрлеу» мен «жауапкершілікті» біртекті әрі тең мағыналы түсініктер ретінде салыстыруына байланысты іс жүргізулік мәжбүрлеу шаралары мен жауапкершіліктің өзара қатыстылығын қарастыруында әдістемелік сәйкессіздіктің бар екендігін көрсетті [17]. И.Л. Петрухиннің бұл ойын ақшалай өндіріп алудың тұсынан зерделейтін болсақ, онда бірқатар келіспейтін сұрақтар туындайды. Өйткені ақшалай өндіріп алу экономикалық сипаттағы мәжбүрлеу шарасы бола тұра негізінен жауапкершіліктің қасиеті бар. Сондықтан осы мысал арқылы мәжбүрлеу мен жауапкершілік ұғымдары бір-біріне жақын келеді. Алайда бұл тек ақшалай өндіріп алуға ғана қатысты деп

есептейміз. Себебі ақшалай өндіріп алу шарасы–қылмыстық іс жүргізулік мәжбүрлеу шараларының ішіндегі ерекше құқықтық феномен.

Қылмыстық іс жүргізулік мәжбүрлеудің жіктелуін негізге алып, Ф.М. Кудин барлық қылмыстық іс жүргізудің мәжбүрлеу шараларын үш топқа бөлді. Ол топтардың біріншісі– ескерту құралдары, оған кіретіндер: бұлтартпау шаралары; ұстау; айыпталушыны лауазымынан уақытша шеттету; тергеушіге, прокурорға, сотқа келуге міндеттеме беру мен мекен-жайының ауысқандығын хабарлау; айыпталушыны алдын ала шақыртпай мәжбүрлеп алып келу. Екіншісі–бұлтартпау құралдары: (тергеушіні, прокурордың, соттың шақыртуымен келмеген жағдайда) айыпталушыны, куә мен сарапшыны алып келу; сот отырысы тәртібін бұзғандығы үшін кез-келген азаматты немесе процесске қатысушыларды залдан шығарып жіберу. Үшіншісі–қамтамасыз ету құралдары: тінту; алу; куәландіру; айыпталушыны медициналық мекемеге тұрақты емдеу жағдайында бақылау үшін орналастыру; салыстырмалық зерттеу үшін үлгілерді алуды; материалдық шығынның орнын толтыру мақсатында мүлікке тыйым салу немесе мүмкін болған жағдайда мүлікті тәркілеу [18].

Ф.М. Кудинмен келтірілген іс бойынша дәлелдемелерді жинауды қамтамасыз ету құралдарының тізімі де толыққанды жүргізілгендігі көрінбейді. Оған мәселен, жеке басты тінту, үй-жайда тұратын тұлғалардың келісімінсіз қарау жүргізу және ақшалай өндіріп алу кірмеген.

Қылмыстық іс жүргізудегі мәжбүрлеу мәселелеріне қатысты И.Л. Петрухин кешенді түрде теориялық өңдеу жұмыстарын жүргізуге тырысқан. Ол өзінің алғашқы еңбектерінде көрсеткен көзқарастары мен қағидаларын жетілдіріп әрі толықтыра келе қылмыстық іс жүргізу теориясындағы тиісті тұжырымдамаларды негізге алып, өзінің еңбектерінде қылмыстық іс жүргізудегі мәжбүрлеудің мәні мен оның түрлері туралы бірнеше қағидалық қорытындыларды тұжырымдады. Қылмыстық іс жүргізудегі мәжбүрлеу мәселелері жөнінде И.Л. Петрухиннің зерттеу жүргізу әдісі ерекше. Оның қылмыстық іс жүргізудегі мәжбүрлеу мәселелерін зерттеу әдісінің өзектілігі біздің пікірімізше төмендегілерден тұрады.

Қылмыстық іс жүргізудегі мәжбүрлеу құралдар тобын анықтаудағы объективтік қарарды жақтаушылардың пікірлерімен бөліспей, ол өз бетінше бөлек қарарды бөліп шығарып негіздеді. Яғни, тұлғаның жеке еркіндігі кеңістігінен қылмыстық іс жүргізулік мәжбүрлеуді бөлектеудің басты қарары–азаматтың өзіне жүктелген міндеттеріне деген психикалық қатыстылығы болып табылатындығын көрсетті. Егер, азамат өзіне жүктелген іс жүргізулік міндеттерді өз еркімен орындауға көнсе, онда бұл жағдайда осы азаматқа қатысты мәжбүрлеу туралы сөз қозғау мүлде орынсыз болып табылады. «Іс жүргізулік мәжбүрлеудің кеңістіктегі таралуы мен қолдану көлемін анықтау үшін,-дейді И.Л. Петрухин, -мәжбүрлеулік болып табылатын тергеулік және соттық әрекеттерді тізіп айту жеткіліксіз. Оның толыққанды жүргізілуі үшін алдымен қылмыстық іс жүргізуге қатысушыларға қолданылатын мәжбүрлеудің қаншалықты көлемде қолданылатындығын көрсететін психикалық және әлеуметтану тұрғысында зерттеулер жүргізу қажет [17, 391]. Яғни өздерінің іс жүргізулік міндеттерін орындамаған қатысушыларға бас салып ақшалай өндіріп алуды қолдану мақсатқа лайықсыз болып табылады. Себебі іс жүргізуге тұлға әртүрлі құзыретке қатысуы мүмкін. Мәселен, психикалық ауытқушылығы бар немесе жасы кәмелетке толмаған куә, статист және осы секілді тергеу әрекеттерге қатысатын тұлға.

Басқа да процессуалист-ғалымдар секілді И.Л. Петрухин қылмыстық іс жүргізу саласындағы мәжбүрлеудің тектік және түрлілік түсініктерін айырады. Қылмыстық іс жүргізудегі мәжбүрлеудің тектік түсінігі оның пікірінше іс жүргізудің субъектісіне мәжбүрлеулік сипатта әсер етудің барлық түрлерін: іс жүргізулік, қылмыстық-құқықтық, азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық және тәртіптік санкцияларды қамтиды [17, 52-53].

Қорытынды. Сонымен қорытындылай келе, қылмыстық іс жүргізулік мәжбүрлеудің түрлілік түсінігі тек қылмыстық іс жүргізу құқығымен қарастырылған құзыретті органдардың қолдану аясына кіретін іс жүргізуге қатысушыларға қолданылатын әсер ету шараларын ғана қамтитындығын анықтаймыз. Яғни, психикаға немесе тәнге әсер ету шаралары, заңсыз және негізсіз шығарылған процессуалдық құжаттардың күшін жою, айыппұл шаралары, баламалы

шаралар–бұлтартпау шаралары, ұстау, келу туралы міндеттеме, айыпталушыны қызметінен шеттету, мүлікке тыйым салу, бұлтартпау шарасын қатаң түріне өзгерту, алынған кепілді мемлекет кірісіне аудару.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Sakharbay A., Khanov T.A., Askat E.A. et al. Terms of Citizens 'Rights Restriction when Applying Measures of Criminal Procedure Forcing // International Journal of Criminology and Sociology. – 2020. – №9. – P. 2645-2652.
2. Ақпанов А.Н. Проблемы уголовно-процессуального принуждения: в стадии предварительного расследования: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.09. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. – С.300.
3. Байғараев А. Қылмыстық іс жүргізудегі ақшалай жазаның кейбір мәселелері // Б. Бейсенов атындағы Қарағанды заң институтының Хабаршысы. – 2007. – №2. – Б. 69-71.
4. Тәшібаев Қ.Ө. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы: лекц. жин. – Қарағанды, 2003. – Б.48.
5. Каминская В.И. Уголовно-процессуальный закон // В кн.: Демократические основы советского социалистического правосудия. – М., 1965. – С. 113-120.
6. Элькин П.С. Толкование и применение норм уголовно- процессуального права. –М., 1967. – С.192.
7. Шарипова А.Р. Сравнительный анализ институтов денежного взыскания и судебного штрафа в уголовном, арбитражном, гражданском и административном процессе // Актуальные проблемы российского права. – 2022. – Т. 17, №1. – С. 145-153.
8. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. – М., 1961. – С.277.
9. Акинча Н.А. Подозреваемый и обвиняемый на предварительном следствии. – Саратов, 1964. – С.80.
10. Стрёмовский В.А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе. – Р-на-Д, 1966. – С.260.
11. Булатов Б.Б. Государственное принуждение в уголовном судопроизводстве. – Омск, 2003. – С.320.
12. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. – Воронеж, 1975. – С.175 с.
13. Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. – Саратов, 1978. – С.137.
14. Еникеев З.Д. Меры процессуального принуждения в системе средств обеспечения обвинения защиты по уголовным делам. – Уфа, 1978. – С.72.
15. Еникеев З.Д. Социальная ценность и эффективность мер уголовно-процессуального пресечения учеб. пос. – Уфа, 1979. – С.88.
16. Зинатуллин З.З. Социальное назначение уголовно-процессуального принуждения и ответственности на предварительном следствии // Уголовно-процессуальное принуждение и ответственность, их место в решении задач предварительного расследования: сб. науч. тр. – Волгоград, 1987. – С. 10-17.
17. Петрухин И.Л. Человек и власть: в сфере борьбы с преступностью. – М.: Юристъ, 1999. – С.391.
18. Кудин Ф.М. Теоретические основы принуждения в советском уголовном судопроизводстве: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.09. – Свердловск, 1987. – С.442.

Авторлар туралы мәліметтер

Жолдасов О.Ж. – Қазақстан Республикасы ІІМ, полиция полковнигі.

Жолдасов О.Ж. – МВД Республики Казахстан, полковник полиции.

Zholdasov O. –Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Colonel.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

Ғ.С. Отарбаев¹, Л.М. Каржаубаева¹, Е. Саниязова¹

¹Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНЕ КӘСІБИ ІРІКТЕУ

Бұл мақалада ішкі істер органдарына қызметке үміткерлерді кәсіби іріктеу жүйесі әзірленді, ол ізденушілер арасында жоғары білікті кадрларды тиімді іріктеуге арналған. Жүйе тек техникалық және кәсіби дағдыларды ғана емес, сонымен қатар құқықтық тәртіп саласындағы қызметтік міндеттерді сәтті орындау үшін қажетті жеке қасиеттерді анықтауға бағытталған бағалау әдістері мен құралдарының кешенін қамтиды. Үміткерлердің этикалық принциптерін, қарым-қатынас қабілеттерін, бейімделу және көшбасшылық қасиеттерін бағалауға баса назар аударылады. Ұсынылған жүйе қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттерін тиімді шеше алатын тиімді және жауапты Ішкі істер органдарын құрудың маңызды құралы болып табылады.

Түйін сөздер. кәсіби іріктеу; ішкі істер органының қызметкері, полиция, жеке және кәсіби қасиеттері, біліктілікті арттыру, кандидат, қайта даярлау.

Профессиональный отбор на службу в органы внутренних дел

В данной статье рассматривается система профессионального отбора кандидатов на службу в органы внутренних дел, предназначенная для эффективного отбора высококвалифицированных кадров среди соискателей. Система включает в себя комплекс методов и инструментов оценки, ориентированных на выявление не только технических и профессиональных навыков, но и личностных качеств, необходимых для успешного выполнения служебных обязанностей в области правопорядка. Акцент делается на оценке этических принципов, коммуникативных способностей, адаптационных и лидерских качеств кандидатов.

Предложенная система является важным инструментом для создания эффективных и ответственных органов внутренних дел, способных эффективно решать задачи обеспечения общественной безопасности.

Ключевые слова: профессиональный отбор; сотрудник органа внутренних дел, полиция, личные и профессиональные качества, повышение квалификации, кандидат, переподготовка.

Professional selection for service in the internal affairs bodies

In this article, a system of professional selection of candidates for service in the internal affairs bodies has been developed, designed to effectively select highly qualified personnel among applicants. The system includes a set of assessment methods and tools aimed at identifying not only technical and professional skills, but also personal qualities necessary for the successful performance of official duties in the field of law and order. The emphasis is on assessing the ethical principles, communication skills, adaptability and leadership qualities of candidates.

The proposed system is an important tool for creating effective and responsible internal affairs bodies capable of effectively solving the tasks of ensuring public safety.

Keywords: professional selection; employee of the internal affairs body, police, personal and professional qualities, professional development, candidate, retraining.

Кіріспе. Өткен ғасырдың 90-жылдарының басында басталған құқық қорғау органдарының түбегейлі өзгерістері қоғамдағы жағдайдың тұрақтылығын, жеке тұлға мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін өте қажет. Бұл құқық қорғау органдарының кадрлық қамтамасыз ету жүйесін сапалы өзгерту, оның ішінде ішкі істер органдарына (ИО) қызметке кандидаттарды кәсіби психологиялық іріктеу қажеттілігін айқындады.

2018 жылдың 05 қазанында Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында құқық қорғау органдарының жұмысында терең және сапалы өзгерістер қажет екенін атап өтті. Қауіпсіздік өмір сапасының ажырамас бөлігі болып табылады. Ішкі істер органдарының қызметкерлері қылмысқа қарсы күрестің «алдыңғы қатарында» және азаматтарды одан қорғайды, көбінесе өз өмірлерін қатерге тігеді. Сонымен бірге қоғам құқық қорғау органдарының, ең алдымен полицияның жұмысын түбегейлі жақсартуды күтуде.

Үкіметке Президент әкімшілігімен бірлесіп «ішкі істер органдарын жаңғырту жөніндегі жол картасын» қабылдау тапсырылды ол 2019 жылдың 1 қаңтарынан басталды.

Біріншіден, ішкі істер министрлігінің штат санын оңтайландыру, полицияны ерекше функциялардан арылту қажет. Босатылған қаражат полицейлердің жалақысын көтеруге, олардың тұрғын үй және басқа да әлеуметтік мәселелерін шешуге бағытталуы керек.

Екіншіден, полицияның жаңа стандартын бекітіп, мансаптық өсу жүйесін, сондай-ақ полиция академиялары арқылы кадрларды даярлау мен іріктеуді өзгерту қажет. Барлық қызметкерлер қайта сертификаттаудан өтуі керек. Қызметті тек ең жақсылары жалғастырады.

Үшіншіден, халықпен жұмыс істеудің жаңа заманауи форматтарын енгізу, полицияны бағалау өлшемдерін түбегейлі өзгерту қажет. Полиция жұмысын сервистік модельге көшіру қажет. Азаматтардың санасында полицей жазаламайтынын, бірақ қиын жағдайда көмектесетінін нығайту керек.

Қалалық және аудандық ішкі істер органдарының жанынан ХҚКО қағидаты бойынша азаматтарды қабылдау үшін қолайлы жағдай жасау қажет.

Қазақстанның барлық қалаларын қоғамдық қауіпсіздік мониторингі жүйелерімен қамтамасыз ету қажет. Полиция жұмысын бағалаудың негізгі параметрлері қоғам тарапынан сенім деңгейі және халықтың қауіпсіздік сезімі болуы тиіс [1].

2024 жылғы 22 қаңтарда мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа отырысын өткізді, онда ол: «Қылмысқа қарсы күрес және қоғамдық тәртіпті сақтау – үлкен жауапкершілікті талап ететін аса маңызды міндет. Әрбір азамат өзін қауіпсіз сезінуі керек. Ол үшін құқық қорғау жүйесі үйлесімді және тиімді жұмыс істеуі тиіс. Ең алдымен, елде заң талаптары мүлтіксіз орындалуы тиіс. Заңды бұзған кез келген адам жазалануы керек», – деді Президент [2].

Сондай-ақ, мемлекет Басшысы полицияның сервистік моделінің негізгі қағидаттарын іс жүзінде іске асыру қажет деп санайды. Бұл, ең алдымен, қоғамның сұраныстарын есту және оларға жедел жауап беру қабілеті.

Сонымен қатар, Қасым-Жомарт Тоқаев қоғаммен бірге полиция да түбегейлі өзгеруі тиіс деп санайды: - Полиция әрқашан халық үшін үлгі болуы тиіс. Сонда ғана адамдар полицияға сенеді және оған сенеді. Өкінішке орай, бұл барлық тәртіп сақшыларына қатысты деп айта алмаймыз. Ауыр қылмыс жасаған қызметкерлер анықталды. Жақында мұндай фактілер тіпті жиілеп кетті. Ешқандай жағдайда мұндай әрекеттерге жол беруге және ақтауға болмайды. Мұндай жағдайлар бүкіл жеке құрамның орасан зор жұмысын жояды. Мемлекеттік биліктің беделіне нұқсан келтіретін мұндай адамдардан құтылу керек. Бағыныштылардың тәртіпті сақтауын қамтамасыз ете алмайтын немесе қаламайтын басшыларға да баға беру керек [2].

Алқа барысында мемлекет Басшысы ішкі істер министрінің биылғы жылы орта буынның басшы құрамын кезектен тыс аттестаттаудан өткізу туралы ұсынысын қолдады: – Министрлік бұл мәселеде қағидатты ұстанымға ие болуы тиіс. Оны өткізу кезінде айналмалы кепіл болмауы керек. Сертификаттау жеке шоттарды есепке алу құралына айналуына жол бермеу керек. Басты мақсат – жеке құрамды кәсіби кадрлық резервті қалыптастыруға мүмкіндік

беретін жұмыстағы қабілетсіз және адал емес басшылардан тазарту. Президент Әкімшілігі бұл процесті бақылауды жүзеге асырады [2].

Сонымен бірге, Президент құқықтық тәртіп органдарының қызметі азаматтардың көз алдында бүкіл мемлекеттің бейнесін қалыптастырады деп санайды. Тиісінше ішкі істер органдары қызметкерлерінің жұмысын бағалау олардың қызметтік қызметі кезінде анықталады.

Көріп отырғанымыздай, мемлекет басшысы полиция қызметкерлері жоғары болуы керек деп атап өтті өз ісінің мамандары, өйткені қарапайым халық әрқашан қылмыстық қоныс аударудан құқықтық қорғауды күтеді.

Зерттеудің мақсаты. Зерттеу қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін жоғары білікті, этикалық және моральдық тұрақты кадрларды қалыптастыруға ықпал ететін бағалаудың тиімді әдістері мен өлшемдерін анықтау мақсатында ішкі істер органдарында қызметке кандидаттарды кәсіби іріктеу процесін талдауға және оңтайландыруға бағытталған. Зерттеудің негізгі міндеттері:

1. Ішкі істер органдарында олардың тиімділігі мен қазіргі заманғы талаптарға сәйкестігін ескере отырып, кәсіби іріктеудің қолданыстағы тәжірибелері мен әдістерін талдау.

2. Ішкі істер органдарында қызметтік міндеттерін табысты орындау үшін қажетті негізгі құзыреттерді, дағдыларды және жеке қасиеттерді сәйкестендіру.

3. Үміткерлерді бағалаудың заманауи әдістері мен құралдарын енгізу бойынша ұсыныстарды қоса алғанда, іріктеу процесін оңтайландыру бойынша ұсынымдар әзірлеу.

4. Тиімді кәсіби іріктеудің қоғамдық қауіпсіздікке және ішкі істер органдары қызметінің тиімділігіне әсерін бағалау.

Зерттеудің мақсаты ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсібилігі мен әдептілігін арттыруға бағытталған іріктеу жүйесін жақсарту үшін практикалық ұсынымдар жасау болып табылады.

Негізгі бөлім. ІІО қызметі стресстік және экстремалды жүктемелермен бірге жүретін психологиялық тұрғыдан өте күрделі кәсіби қызметке жатады және жеке тұлғаның бейімделу резервтеріне жоғары талаптар қояды. Бұл болжамды ықтимал бейімделу бұзылыстары тұрғысынан «тәуекел тобын» кәсіби іріктеу кезінде бөлудің орындылығын, сондай-ақ кәсіби жарамдылықты бағалаудың тиісті критерийлері жүйесін құруды анықтайды. Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарын реформалаудың қазіргі кезеңі олардың қызметкерлеріне, кәсіби іріктеу мен кәсіптік даярлаудың ұйымдастырылуына, мазмұны мен әдістемесіне жаңа талаптар қояды. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің күнделікті қызметі мақсаттылығымен, ұйымшылдығымен, жоғары шеберлігімен, қойылған міндеттерді құзыретті шешу қабілетімен ерекшеленуі тиіс.

«ІІО» туралы заңға сәйкес, Қазақстан халқына қызмет етуге шақырылған ішкі істер органдары қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында мынадай міндеттерді жүзеге асырады: 1) құқық бұзушылықтардың профилактикасы; 2) қоғамдық тәртіпті қорғау; 3) қылмысқа қарсы күрес; 4) қылмыстық жазаларды және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын, сондай-ақ әкімшілік жазаларды орындау; 5) төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою, өрт қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаматтық қорғанысты ұйымдастыру.

Ішкі істер органдары үшін кадрлар даярлауды ішкі істер министрлігінің білім беру ұйымдары және өзге де білім беру ұйымдары жүзеге асырады. Ішкі істер органдарының кадр құрамын бастапқы кәсіптік даярлау, кәсіптік қайта даярлау және біліктілігін арттыру ішкі істер министрлігінің білім беру ұйымдарында, сондай-ақ басқа да білім беру ұйымдары мен мекемелерінде жүзеге асырылады. Қызметкерлер, әскери қызметшілер және қызметкерлер Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде жоғары, жоғары оқу орнынан кейінгі және қосымша кәсіптік білім ала алады [3].

Құқық қорғау қызметі туралы Заңға сәйкес құқық қорғау органдарына өз қызметін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын прокуратура, ішкі істер органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі жатады.

Құқық қорғау органдарына қызметке он сегіз жасқа толған, өзінің жеке, моральдық, іскерлік, кәсіптік қасиеттері, денсаулық жағдайы мен дене бітімінің дамуы, білім деңгейі бойынша өздеріне жүктелген лауазымдық міндеттерді орындауға қабілетті Қазақстан Республикасының азаматтары ерікті негізде қабылданады [4].

ПО-да кадрларды іріктеу тәртібі Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарында конкурстық негізде орналасатын лауазымдар тізбесіне, Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарына қызметке кіру кезінде конкурс және тағылымдама өткізу қағидаларына сәйкес айқындалады [5].

Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарына қызметке кіру кезінде конкурс және тағылымдама өткізу қағидалары «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 7-бабының 2-тармағына сәйкес әзірленді және ішкі істер органдарына қызметке кіру кезінде конкурс өткізу тәртібі мен шарттарын, сондай-ақ ПО қызметіне кіретін кандидаттар үшін тағылымдаманы ұйымдастыру тәртібін айқындайды.

Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті органда жеке қасиеттерін бағалауды, медициналық және психофизиологиялық куәландыруды, оның ішінде әскери-дәрігерлік комиссия қызметке жарамды деп таныған және өткізу туралы хабарландыру жарияланғаннан кейін ПО кадр қызметіне қажетті құжаттарды берген полиграфиялық зерттеуді қоса алғанда, Қазақстан Республикасының заңнамасын білуге тестілеуден сәтті өткен Қазақстан Республикасының азаматы конкурсқа қатысушы болып табылады. Конкурс жарияланғанға дейін: 1) білім беру ұйымдарына оқуға түсушілерді қоспағанда, ПО қызметіне алғаш рет кіретін азаматтар мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті органда жеке қасиеттерін бағалауды қоса алғанда, Қазақстан Республикасының заңнамасын білуге тестілеуден өтеді; 2) ПО кадр қызметі «Е-қызмет» интеграцияланған ақпараттық жүйесінде Қазақстан Республикасының заңнамасын білуге тестілеуден өткені туралы сертификат және мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті органда жеке қасиеттерін бағалаудан өткені туралы қорытынды болған кезде азаматтарға Қағидалардың тармағына сәйкес қажетті құжаттардың тізбесін береді, заңда белгіленген біліктілік талаптарын түсіндіреді және оларды медициналық және психофизиологиялық куәландырудан өту үшін, оның ішінде ПО әскери-дәрігерлік комиссияларында олардың қызметке жарамдылығын анықтау үшін полиграфологиялық зерттеу жібереді [6].

Ішкі істер органдарына қызметке кандидаттардың қатардағы, кіші және орта басшы құрам лауазымдарына түсуі олар Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің білім беру ұйымдарында бастапқы кәсіптік даярлықтан өткеннен кейін жүзеге асырылады. Қатардағы, кіші және орта басшы құрам лауазымдарына орналасуға қойылатын талаптар заңмен, «ішкі істер органдарында кадрлық жоспарлауды ескере отырып, кадрларға қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін мамандықтар тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 19 қарашадағы № 941 бұйрығымен (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 12442 болып тіркелген) және біліктілік талаптарымен айқындалады. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдары лауазымдарының санаттарына қойылатын талаптар болып табылады [7].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында «басым күштік құрылым болып табылатын полиция азаматтарға олардың жеке және ұжымдық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша құқық қорғау қызметтерін көрсететін негізгі органға айналады. Инфрақұрылымды және қызмет көрсету форматын қайта құру кезінде клиентке бағдарланған тәсілге басымдық берілетін болады» - деп белгіленген [8, 5-бап].

«Сервистік» полиция моделін дамыту және енгізу полиция жұмысының барлық деңгейлерінде, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын мүлтіксіз сақтау, құқық тәртібі мен қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету және қоғаммен тығыз байланыста болу бөлігінде жүзеге асырылады. Мемлекеттік басқарудағы жаңа тәсілдерді ескере отырып, жаңа парадигма жағдайында жұмыс істеу әдіснамасын әзірлеу және

қағидаттарын сынақтан өткізу және ең бастысы, «сервистік» полицияның қазақстандық моделін әзірлеу үшін халықаралық тәжірибені зерделеу жүргізілуде [9, 45-бап].

Кандидаттарды алдын ала зерделеу арнайы тексеру, медициналық және психологиялық-физиологиялық куәландыру, дене шынықтыру даярлығы талаптарына сәйкестігін және кәсіби құзыреттеріне сәйкестігін тексеру арқылы жүзеге асырылады.

Кандидаттың жеке басын зерделеу процесінде оның денсаулық жағдайы, қолда бар білімі мен арнайы даярлығының сәйкестігі, дене дамуының деңгейі (нәтижелері кандидаттың жеке ісіне қоса тіркеледі), ол тағайындалатын лауазымға қойылатын талаптарға сәйкестігі (оның ішінде кәсіптік құзыреттеріне сәйкестігі), кандидаттың отбасылық жағдайы мен қоршаған ортасы, негізгі белгілері мен мінезі анықталады. Кандидат ПО әкімшілік есептері бойынша тексеріледі. Зерттеу нәтижелері тексеруді жүзеге асыратын кадр аппараты қызметкерінің баянатында көрсетіледі.

Кандидатпен ішкі істер органының немесе бөлімшесінің басшысы жеке әңгімелесу жүргізеді, алдын ала зерделеу процесінде алынған деректердің сәйкестігін анықтайды, алдағы жұмыстың сипатын түсіндіреді.

Кандидаттың ата-анасымен, жұбайымен (зайыбымен) әңгімелесу жүргізіледі. ПО қызметіне кандидаттың түсу себептері анықталады. Кандидат пен оның туыстарының назары қызметтегі қолданыстағы шектеулерге, болашақ қызметтің сипатына, оны тақ уақытта, демалыс және мереке күндері қызметке тартуға, сондай-ақ ПО-да қызмет өткеру кезіндегі жеңілдіктер мен артықшылықтарға аударылады [10].

Кандидатты зерделеуді жалғастырудың орындылығы туралы шешім қабылдаған кезде салалық қызметтің, бөлімшенің басшысы кандидатты зерделеу қорытындысы бойынша Қағидаларға сәйкес нысан бойынша ПО-ға қызметке қабылдау туралы қорытындының бірінші бөлімін толтырады. Осы бөлімде кандидатты зерттеген адамдардың тегі, кандидатты сипаттайтын зерттеу нәтижелері, кандидатты ПО-да қызмет етуге ұсынған кандидатты пайдалану болжанатын мәліметтер, лауазым және жұмыс учаскесі көрсетіледі.

ІМ кадр аппараты ПО қызметіне алғаш рет кіретін кандидаттарды қоспағанда, бұрын құқық қорғау органдарында қызмет өткермеген кандидатты ПО қызметіне ресімдеу кезінде оны Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдары лауазымдарының санаттарына қойылатын біліктілік талаптарына сәйкестігін зерделейді.

Құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органдардың бұрынғы қызметкерлерінің материалдарын зерделеу кезінде жеке іс материалдары бойынша сипаттайтын деректерге, қызметтен босатылғаннан кейінгі кандидаттардың еңбек қызметіне, растайтын құжаттардың болуына назар аударылады. Бір мезгілде өз қауіпсіздігі бөлімшесінен, ал қажет болған жағдайда кандидат бұрын қызмет еткен басқа да құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органдардың ұқсас бөлімшелерінен кандидатқа қатысты әшкерлейтін материалдар туралы мәліметтер сұратылады.

Бұрын құқық қорғау органдарында қызмет өткерген кандидатты зерделеу аяқталғаннан кейін ІМ кадр аппаратының бастығымен және Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің жетекшілік ететін орынбасарымен келісілген орындаушының қолы қойылған тиісті қорытындылары бар дәлелді қорытынды шығарылады.

ПО-ға қызметке қабылдаудан бас тарту туралы шешім қабылдаған кезде ІМ кадр аппараты бас тарту себептерін көрсете отырып қорытынды шығарады, оны тиісті қызметпен келіседі және Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің жетекшілік ететін орынбасары бекітеді.

Қорытынды. Біздің ойымызша, бұл кезеңде тек қызметкердің өзімен сөйлесу жеткіліксіз. Егер қызметкердің отбасы болса, онда оның ажырасуына немесе отбасылық жағдайларға байланысты қызмет орнынан мәжбүрлі түрде босатылуына ықпал етуі мүмкін отбасылық өмірдегі жағдайларды одан әрі тоқтату үшін оның мүшелерімен әңгіме жүргізген жөн. Мұндай әңгімелерде басшыға қарастырылып отырған кандидаттың психологиялық түрін құруға көмектесетін психологты тарту артық болмайды. Бұл соңғысының болашақта өзіне жүктелген қызметтік міндеттерді сапалы орындай алатынын анықтауға мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, ол жүзеге асыратын қызметтің сапасын арттыруға қабілетті полицияға қызметке лайықты кандидаттардың ағынын алу мақсатында жаһандық деңгейде бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану арқылы оның қоғам алдындағы беделін арттыру қажет, бұл «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңның ережелерінде оның қызметінің қағидаттары бөлігінде көзделген. Осыған байланысты Ішкі істер органдары қызметінің тәжірибесінен оң мысалдарды көрсету қажет. Қазіргі уақытта бұқаралық ақпарат құралдарында қоғам күрт қабылдайтын жағымсыз мысалдар көбірек суреттелген, ал қызметтің оң мысалдары әлдеқайда көп, бірақ олар аз көрінеді.

Ішкі істер органдарындағы кадрлық жұмыстың қазіргі жағдайына талдау жасай отырып, осы бағыттағы реформалар қоғаммен бірге дамып келе жатқан заңнамаға негізделуі керек, дәйекті және орынды болуы керек, сондай-ақ қоғам тарапынан қолдау болуы керек деген қорытынды жасау керек. Дәл сол кезде полиция кадрларын кәсіби іріктеу сапасын арттыруда жоғары нәтижелерге қол жеткізуге болады, сонымен бірге орындалатын лауазымдық міндеттердің сапасын арттыруға болады.

Полиция кадрларын кәсіби іріктеу барысында әлеуметтік қолдау шаралары қызметкерді адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сондай-ақ құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша өзіне жүктелген міндеттерді адал орындауға ынталандыруы тиіс. Полицейлерді әлеуметтік қорғау тетігін әлеуметтік көмек барынша атаулары және жедел көрсетілетіндей етіп ажғырту қажет.

Полиция қызметкерлерінің әлеуметтік кепілдіктері туралы заңнама біртұтас жүйе емес, әртүрлі мемлекеттік органдар шығарған көптеген құқықтық актілердің жиынтығымен ұсынылған, сондықтан әртүрлі заңдық күші мен қолданылу аясы бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

19. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру. Нұр-Сұлтан. – 2020. www.elbasy.kz. (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.).

20. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың төрағалығымен ішкі істер министрлігі алқасының кеңейтілген отырысы өтті (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.) <https://www.akorda.kz/ru/glavag-osudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-kollegii-ministerstva-vnutrennih-del-2204732>. (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.).

21. Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V ҚРЗ Заңы. www.adilet.kz. (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.).

22. Қазақстан Республикасының Құқық қорғау қызметі туралы 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV. www.adilet.kz. (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.).

23. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 31 тамыздағы № 870 бұйрығы. www.adilet.kz. (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.).

24. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 31 тамыздағы № 870 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2016 жылғы 6 қазанда № 14305. www.adilet.kz. (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.).

25. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 13 наурыздағы № 211 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2020 жылғы 16 наурызда № 20123. www.adilet.kz. (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.).

26. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>. (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.).

27. Сайтбеков А., Адалиев Н. «Қазақстандағы полицияның «сервистік» моделіне көшу». Ғылым (Наука). журналы №3, 2020ж. – С.125.

28. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2011 жылғы 27 мамырдағы № 246 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2011 жылғы 24 маусымда № 7032. www.adilet.kz. (сайтқа жүгінген күні 31.01.2024ж.).

Авторлар туралы мәліметтер

Отарбаев Ғ.С. – з.ғ.к., Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, құқықтану кафедрасының аға оқытушысы.

Каржаубаева Л.М. – з.ғ.к., Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, құқықтану кафедрасының оқытушысы.

Саниязова Е. – з.ғ.м., Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, құқықтану кафедрасының оқытушысы.

Отарбаев Г.С. – к.ю.н., старший преподаватель кафедры юриспруденции Кызылординского университета имени Коркыт ата.

Каржаубаева Л.М. – к.ю.н., преподаватель кафедры юриспруденции Кызылординского университета имени Коркыт ата.

Саниязова Е. – м.ю.н., преподаватель кафедры юриспруденции Кызылординского университета имени Коркыт ата.

Otarbayev G.S. – candidate of law, senior lecturer of the department of jurisprudence, Korkyt Ata Kyzylorda University.

Karzhaubaeva L.M. – candidate of law, teacher of the department of jurisprudence, Korkyt Ata Kyzylorda University.

Saniyazova E. – master of law degree, teacher of the department of jurisprudence, Korkyt Ata Kyzylorda University.

О.С. Төлепберген¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
Ақтөбе, Қазақстан

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕГІ МОНИТОРИНГТІҢ МАҢЫЗЫ

Мақалада білім берудегі мониторингтің маңызы, білім беру жүйесінде сапа мониторингін ұйымдастыру мен іске асырудың қазіргі заманғы проблемаларын анықтау, сондай-ақ оны пайдалану перспективаларын талдау. Білім беру ұйымдарында мониторингтің негізгі кезеңдерін қалыптастыру бойынша ақпарат беру. Мониторингтің оң және теріс жақтарын анықтау.

Біздің қарқынды дамып келе жатқан дәуірімізде адам қызметінің әр саласы тек қолайлы және ыңғайлы процестерге ғана емес, сонымен қатар идеал мен тиімділікке ұмтылады. Осындай салалардың бірі-білім беру процесі. Білім беру процесінің қаншалықты тиімді және сапалы екенін бағалау үшін мониторинг ұғымы енгізілді.

Оқу үдерісіндегі мониторингтің негізгі мақсаты білім беру ұйымының жұмысы нәтижесінде болған өзгерістерді уақтылы және жедел анықтау болып табылады.

Түйінді сөздер: білім беру қызметі, сабақтастық, жоғары білім, білім беру сапасының мониторингі, бақылау, талдау, білім беру сапасын басқару.

Значение мониторинга в учебном процессе

В статье рассматривается значение мониторинга в образовании, выявление современных проблем организации и реализации мониторинга качества в системе образования, а также анализ перспектив его использования. Предоставление информации по формированию основных этапов мониторинга в организациях образования. Выявление плюсов и минусов мониторинга.

В нашу динамично развивающуюся эпоху каждая сфера человеческой деятельности стремится не только к благоприятным и комфортным процессам, но и к идеалу и эффективности. Одна из таких областей-образовательный процесс. Для оценки эффективности и качества образовательного процесса введено понятие мониторинга.

Основной целью мониторинга в учебном процессе является своевременное и оперативное выявление изменений, произошедших в результате работы организации образования.

Ключевые слова: образовательная деятельность, преемственность, высшее образование, мониторинг качества образования, контроль, анализ, управление качеством образования.

The importance of monitoring in the educational process

The article discusses the importance of monitoring in education, the identification of modern problems of the organization and implementation of quality monitoring in the education system, as well as the analysis of prospects for its use. Providing information on the formation of the main stages of monitoring in educational institutions. Identifying the pros and cons of monitoring.

In our dynamically developing era, every sphere of human activity strives not only for favorable and comfortable processes, but also for ideal and efficiency. One of these areas is the educational process. To assess the effectiveness and quality of the educational process, the concept of monitoring is introduced.

The main purpose of monitoring in the educational process is the timely and prompt identification of changes that have occurred as a result of the work of the educational organization.

Keywords: educational activity, continuity, higher education, quality monitoring of education, control, analysis, quality management of education.

Кіріспе. Білім берудегі мониторинг-бұл білім беру жүйесі немесе оның жекелеген элементтері туралы ақпаратты іріктеу, өңдеу, сақтау және тарату жүйесі, кез келген уақытта объектінің жай-күйін бағалауға мүмкіндік беретін және оның даму болжамын қамтамасыз ете алатын басқаруды ақпараттық қамтамасыз етуге бағдарлану.

Білім беру сапасының мониторингі - қазіргі заманғы толыққанды білім беру процесінің маңызды және ажырамас бөлігі. Қазіргі қоғамның қарқынды дамуы және, ең алдымен, оның экономикалық компоненті білім беру динамикасын зерттеуді педагогика ғылымының жеке бөлімі ретінде анықтады [1, 73].

Көбінесе білім сапасы өзара байланысты екі компонентке бөлінеді — білім сапасы және білім беру процесінің сапасы. Бұл екі ұғым себеп-салдарлық байланыста және ажырамас жұп — мақсат пен құрал ретінде әрекет етеді.

Мониторингтің маңызды құрамдас бөлігі мемлекеттік білім беру стандартындағы білім сапасының нормалары болып табылатынын атап өткім келеді. Мемлекеттік стандарттың білім сапасының нормаларына сүйене отырып, табыстың барысын талдау мұғалімдер мен оқушыларды оқытудың тиімділігінің оңтайлы деңгейін көрсетеді. Бөлімдердің оңтайлы нәтижелері білім алушылардың оқуға деген ынтасының жоғары деңгейін және мұғалімдердің өздеріне қойылатын талаптарды арттыруын көрсетеді [2].

Мониторинг-бұл білім беру мақсаттарын, міндеттерін және оларды шешу құралдарын оңтайлы таңдау мақсатында педагогикалық процестің жай-күйін, дамуын үздіксіз ғылыми негізделген, диагностикалық болжамды бақылау процесі және нормалардан ауытқуды болдырмау мақсатында тұлғаның даму көрсеткіштерін және оның конвенцияларын үнемі қадағалап отыру түсініледі.

Бұл теориялық негізделген өлшеу және оқу нәтижелерін бағалау, олар педагогикалық процестің барысы және оның нәтижелері туралы объективті және сенімді мәліметтер бере алады. Мониторинг-оқу процесінде білім мен дағдыларды игеру сапасын үнемі қадағалау [3, 53-55].

Педагогикалық мониторинг-психологиялық-педагогикалық білімді оның барлық күйлері мен көріністерінде интеграциялау процесін ұзақ уақыт қадағалау, алынған ақпаратты берілген эталонмен және осы процестің жаңа технологиялық қамтамасыз етілуінің негізінде болжаммен байланыстыру. Мониторинг-педагогикалық басқару объектісінің белсенділік динамикасын және олардың өмірлік белсенділік деңгейін бақылау.

Қазіргі педагогикалық теория мен практикада басым міндеттердің бірі жалпы білім беру мекемесін басқарудың тиімділік жолдарын іздеу болып табылады. Осыған байланысты динамикалық педагогикалық процестердегі басқару тәсілдерінің өзгеруінен туындаған күрделі білім беру жүйелерін басқаруды объективті ақпараттық қамтамасыз ету проблемасы және соның салдарынан басқаруда педагогикалық мониторингті кеңінен қолдану ерекше маңызға ие.

Тағы бір маңызды мәселе - білім берудің заманауи сапасын оның іргелі және жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өзекті және перспективалы қажеттіліктеріне сәйкестігін сақтау негізінде қамтамасыз ету мәселесі. Білім беру сапасын арттыру білім беруді жаңғыртудың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады, оны іске асыру жалпы білім беру мекемесінің де, бүкіл білім беру жүйесінің де тиімді жұмыс істеуіне мүмкіндік береді.

Әдістемесі. Бұл мәселені шешудің алғашқы қадамдары жасалды: мемлекеттік білім беру стандарттары әлеуметтік қажетті норматив ретінде жетілдірілуде, білім берудің әртүрлі деңгейлерінің критерийлері мен сапа көрсеткіштері әзірленуде, білім беру мекемелерінде педагогикалық мониторингті ұйымдастырудың эмпирикалық тәжірибесі жинақталуда.

Жұмыстың бұл түрінің өзектілігі білім алушыларды саналы түрде басқару оқу - тәрбие процесінің барлық субъектілері қызметінің нәтижелері, қоршаған ортаның объективті факторларының әсер ету дәрежесі мен сипаты туралы толық, жедел және сенімді ақпарат болған жағдайда ғана мүмкін болатындығына байланысты. Бұл білім беру кеңістігінің барлық салаларына мониторинг жүйесін енгізу оқу процесінің қазіргі жағдайы туралы осындай ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім. Оқыту шеңберіндегі білім беру процесі жүйеленген білім алу және тиісті дағдыларды, оның ішінде қандай да бір кәсіп үшін, сондай-ақ кәсіби шеберлікті жетілдіру процесі ретінде білім алушылардың ақыл - ой және дене бітімінің дамуына жоспарлы әсер етумен, оларға қажетті мінез-құлық ережелерін сіңіру арқылы олардың моральдық бейнесін қалыптастырумен, сондай-ақ оларды дамытумен сүйемелденеді.

Мониторинг бақылау үшін таңдалған параметрлердің мәндерін белгілі бір әдістеме бойынша бақылау және оларды алдын ала анықталған (норма және/немесе шкала түрінде) рұқсат етілген (қолайлы) мәндермен салыстыру арқылы бақыланып отырған процесті ұйымдастырылған бақылау ретінде анықталады.

Білім беру сапасын басқару мәселесі әлі де жеткілікті түрде шешілмеген. Мұның бірнеше себептері бар. Біріншіден, қазіргі қоғам әлеуметтік және саяси дамудың басымдықтарының өзгеруі, демек, мемлекеттік басқару құрылымының өзгеруі, оның ішінде білім беру саласындағы қарқынды динамикалық процестерді сипаттайды; жоғарыда айтылған жоғары кәсіптік білім беру жүйесіндегі ауқымды өзгерістер.

Екіншіден, дәстүрлі түрде педагогиканың басқару мәселелеріне жеткіліксіз назар аударуы, ал сабақтас ғылымдардағы зерттеулер (экономика, әлеуметтану) педагогикалық процестерді басқарудың ерекшеліктерін қарастырмайды.^[1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100] Осылайша, бір жағынан, мемлекет пен қоғамның сұраныстарын қанағаттандыру үшін білім беру сапасын арттыру, демек, сапа менеджменті жүйесін жетілдіру қажет. Екінші жағынан, білім беру сапасын басқару жүйелерінің дамуы мен жұмыс істеу процестерінің жеткіліксіз теориялық және әдістемелік негіздемесі.

Қойылған мақсат пен алынған нәтиженің арақатынасы білім беру сапасының өлшемі болуы мүмкін. Егер білім беру сапасын бағалау кезінде белгілі бір технологияларды құру және білім берудің нәтижелілігін тексеру тәсілдері негізделсе, онда нәтижелер бойынша білім беру сапасын басқару мәселесі айқын болып табылады. Сапаның екі жағы бар: стандарттарға сәйкестік және тұтынушылардың сұраныстарына сәйкестік. Стандартты пәндер бойынша материалды пайдалану бағыты мен шекарасын анықтайтын құрал ретінде қарастыруға болады, сонымен бірге білім беру нәтижесіне бағытталған мақсаттардың бірі болып табылады.

Мониторингтің негізгі бағыттары-білім беру процесінде оқушының жеке басының даму динамикасын бақылау үшін қажетті ақпаратты алу мақсатында ұзақ және жүйелі тексеру.

Осылайша, білім берудегі мониторинг жүйесі ұйымдастырылмаудың, дәлсіздіктің, шатасудың күрделі жолынан өтті. Алайда, соңғы онжылдықтардағы ғылыми зерттеулердің арқасында білім берудегі мониторингтің тән белгілерін бөліп көрсетуге мүмкіндік туды.

Бұл белгілі бір педагогикалық құбылысты зерттеудің ұзақтығы мен үздіксіздігі, өйткені кез-келген процесті динамикада, белгілі бір уақытта зерттеу қисынды. Келесі сипаттама-білім беру ұйымының мақсаттарына негізделген бақылаудың жүйелілігі.

Іс-әрекетке негізделген білім беру мәселелерін шешу оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетінің жеке тұлғаның білім беру тиімділігіне әсер ету сипатын мақсатты және жүйелі түрде бақылау қажеттілігіне тап болады. Мәселенің бұл аспектісін біз білім беру сапасын бақылау процесінде шештік [4, 118].

Мәселені шешудің маңызды аспектісі сапаны бағалау жүйесін әзірлеу болып табылады. Бұл зерттеу барысында біздің тәжірибелік-эксперименттік жұмысымыздың міндеттерінің бірі болып табылады. Біз сапаны бағалау жүйесі деп біртұтас немесе келісілген: мақсаттармен, технологиялармен және құралдармен, сапаны бағалаудың ұйымдастырушылық құрылымдарымен біріктірілген компоненттердің (ішкі жүйелердің) жиынтығын түсінеміз.

Осылайша, біз негізінен педагогикалық мониторинг немесе оқушылардың білім беру сапасын бақылау туралы айтып отырмыз.

Мониторингтік зерттеулердің мақсаттарының бірі білім беру сұраныстарының қанағаттану динамикасын, яғни әлеуетті оқушылардың білім беру қызметтеріне сұранысын анықтау болып табылады. Бұл көрсеткіштер кешенділікке (интегралдылыққа) байланысты анықтаудың қарапайымдылығы, объективтілігі, қол жетімділігі, сандық өлшенуі шарттарына сәйкес келетін параметрлерді тиісті түрде бөлуді талап етті.

Мониторинг нәтижелерін қолданудың негізгі саласы басқару болып табылады және ол басқарылатын жүйенің тиімділігін арттыруға бағытталған. Осыған байланысты мониторинг нәтижелері бойынша ұсыныстар әзірлеу оны жүзеге асырудың маңызды кезеңі болып табылады.

Ақпараттық технологиялардың дамуы жағдайында, демек, білім беру процесін ақпараттандыру қажеттілігі мектепте білім беру сапасына мониторинг жүргізудің дәстүрлі әдістерін ақпараттық құралдарды қолдана отырып қолдану қажет деген сұрақ туындайды [5, 82-85].

Мектептегі білім беру процесінің сапасын бақылау осы процестің тиімділігін арттырудың негізгі факторларының бірі болып табылады. Әр жеке көзқарасты қамтамасыз ету жағдайында олардың білімі мен дағдыларына сапалық және сандық талдауды дұрыс жүргізу өте маңызды. Мұндай талдау көптеген айнымалылары бар күрделі көп факторлы тәуелділік болып табылады.

Мұндай талдауды жүргізу көбінесе статистикалық есептеулер жүргізуге көп күш пен уақытты қажет етеді. Компьютерлік технологияларды қолдана отырып, оқыту сапасын бағалау талдаудың уақыты мен еңбек шығындарын едәуір қысқартуға және нәтижелердің ақпараттылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, қойылған міндеттерді шешу, біздің ойымызша, мектепке дейінгі кезеңнен әртүрлі қажеттіліктері мен мүмкіндіктері бар балалардың бастауыш мектебіне біртіндеп көшуді қамтамасыз етуге ықпал етеді, сондай – ақ мектепке дейінгі және бастауыш жалпы білім берудегі сабақтастықтың негізгі мақсатына қол жеткізуге мүмкіндік береді-баланың мектепке сәтті бейімделуіне жағдай жасау, оның жаңа әлеуметтік рөлдерін қалыптастыру және жетекші қызмет – оқу, сол арқылы жалпы білім беру сапасын оның әртүрлі деңгейлерінде қамтамасыз ету.

Жаһандану мен технологиялық революцияның осы дәуірінде білім кез-келген адамның іс-әрекетіндегі алғашқы қадам ретінде қарастырылады; ол адами капиталды дамытуда маңызды рөл атқарады және жеке адамның әл-ауқатымен және жақсы өмір сүру мүмкіндіктерімен байланысты. Білім-бұл адамдарға өнімділігін арттыруға және өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік беретін білім мен дағдыларды игеру.

Әрбір оқу орны оның балалары мен жастарына көрсетілетін қызметтердің тиімділігін бақылауға жауапты. Білім беру мекемесінің тиімділігін бағалау кезінде денсаулық сақтау және қауіпсіздік, қаржыны басқару, сабаққа қатысу, қызметкерлердің біліктілігін арттыру, балаларды қорғау, адамгершілік принциптері, басқа мекемелермен серіктестік және, әрине, оқу жоспары, оқыту және білімді меңгеру сияқты көптеген факторларды ескеру қажет.

Жоғары оқу орындарында білім беру сапасын қамтамасыз етудің негізгі бөлігі болып табылатын ішкі бағалау және өзін-өзі бағалау жүйесі ЖОО қызметкерлері тарапынан мерзімді бақылауды және практикалық шараларды іске асыруды талап етеді. Осы зерттеу аясында өзін-өзі бағалаудың ұсынылған моделі оның жоғары оқу орнында жүргізілгендігімен маңызды [6].

Қорытынды. Білім беру сапасын арттыру мәселесіне көптеген жұмыстар арналды, бірақ ол қазіргі уақытта да өзекті болып қала береді. Біз диагностикалық мақсатқа жетуді қамтамасыз ететін әдісті табуымыз керек. Оқушылардың білім сапасын бақылауға болатын осындай әдістердің бірі-педагогикалық мониторинг-педагогикалық қызметтің нақты объектілерін, процестерін, құбылыстарын ұзақ уақыт бақылау.

Педагогикалық мониторинг білім беру процесіне қатысушыларды, оқу орны құрылымдарының басшыларын педагогикалық қызметтің нысаналы, технологиялық,

ұйымдастырушылық, ақпараттық, нормативтік параметрлеріне қайта қарау (түзетулер енгізу) бойынша шешімдер қабылдау үшін қажетті сапалы және уақтылы ақпаратпен қамтамасыз етеді, тұлғаға бағдарланған тәсілді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің әскери, арнаулы оқу орындарында білім алушылардың үлгеріміне ағымдағы бақылау, оларға аралық және қорытынды аттестаттау жүргізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 13 қаңтардағы №20 бұйрығына сәйкес, ПМ білім беру ұйымдары курсанттың білімі деңгейін, оқу нәтижелерін және зерттеу-аналитикалық мүмкіндіктерін, теориялық дайырлығы ескере отырып, өздігінен оған қорытынды аттестаттау түрін айқындайды: мамандығы бойынша мемлекеттік емтихан тапсыру, дипломдық жұмысын (жобаны) қорғау не екі базалық және/немесе бейіндік пән бойынша мемлекеттік емтихан тапсыру ретеледі.

Зерттеу барысында білім беру жүйесінде мониторингтік технологияларды қолданудың ұзақ кезеңі мен кеңдігіне қарамастан, олардың білім беру сапасының тиімділігіне тікелей әсер ету мүмкіндіктері жеткілікті түрде ескерілмейтіні анықталды.

Мониторингті жоғары білім сапасын бағалау құралы ретінде қолдану барысында әртүрлі бағыттағы проблемалар туындайды. Бұл жағдайда Мониторинг әмбебап құрал емес, бірақ оны қолданыстағы жағдайларға сәйкес ұйымдастыру, сондай-ақ оның нәтижелерін дұрыс пайдалану білім беру процесінің сапасын және оның нәтижелерін едәуір арттыра алады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Баженов Р.И., Баженова Н.Г., Белов И.В., Кардаш А.С. О разработке информационной системы оценки учебных достижений студентов //Современные научные исследования и инновации. 2014. № 12-3 (44). б. 73-85;

2. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> қаралу күні.: 25.09.2023;

3. Захарова, И. Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. педаг.-х учеб. заведений / И. Г. Захарова. - М.: Академия, 2005. - 192 б.;

4. Полат, Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. - М.: Академия, 2007. - 368 б.;

5. Овчинникова И.Г., Курзаева Л.В., Полякова И.В. Мониторинг образовательного процесса вуза //Современные наукоемкие технологии. – 2009. – № 11. – б. 82-85.;

6. Бочкарева Т.Н. Совершенствование информационного и технического обеспечения системы управления персоналом в образовательной организации / Т.Н. Бочкарева, В.А. Дроздов // Novaum. — 2017. №10.

Автор туралы мәліметтер

Төлепберген О.С. - Қазақстан Республикасы ПМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты ОӘО білім беру сапасын мониторингілеу және бақылау (бағалау) бөлімшесінің бастығы, полиция подполковнигі.

Төлепберген О.С. - начальник отделения мониторинга и контроля (оценки) качества образования УМЦ Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букембаева, подполковник полиции.

Tolepbergen O.S. - Head of the Department of monitoring and control (evaluation) of the quality of education of the UMC of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, Lieutenant Colonel of the police.

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ

СЛОВО МОЛОДЫМ

THE WORD TO THE YOUNG

М.Т. Койлыбаев¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академия, Алматы, Қазақстан

ҚАЗІРГІ КЕЗЕНДЕГІ ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ТОПТАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАСАҚТАЛУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТ ЕТУ МЕХАНИЗМІ

Мақалада ұйымдасқан қылмыстық топтардың құрылымдық құрылымы мен олардың қазіргі кезеңдегі қызмет ету механизмі зерттеледі. Қазақстанда ұйымдасқан қылмыстың тіркелу барысы анықталды. Ұйымдасқан қылмыс қылмыстық әрекеттерді жүйелі жүзеге асыру үшін қылмыстық ортаның шоғырлануымен сипатталатын жағымсыз әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырылады. Ұйымдасқан қылмыстық топтар белгілі бір материалдық мақсаттары мен мүдделері бар және оларға қол жеткізу мен қанағаттандыру үшін заңсыз жолмен біріккен жеке тұлғалардың қоғамдық ұйымдасуының ерекше нысаны ретінде танылады. Пирамида түрінде ұсынылған ұйымдасқан қылмыстық қауымдастықтың моделі анықталды. Жаһандану жағдайындағы ұйымдасқан қылмыстың белгілері ашылады: ықпалдың ұлттық шекарадан тыс белсенді таралуы; шет мемлекеттердегі қаржылық-экономикалық позицияларды нығайту; экономиканың әртүрлі секторларына бағытталған. Қазіргі кезеңдегі ұйымдасқан қылмыстың даму бағыттары анықталды.

Түйінді сөздер: қылмыстылық, ұйымдасқан қылмыстылық, ұйымдасқан қылмыстылықтың құрылымы, қазіргі ұйымдасқан қылмыстық топтардың қызмет ету механизмі, ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл, ұйымдасқан қылмыстық қоғамдастық.

Структурное построение организованных преступных групп и механизм их функционирования на современном этапе

В статье проведено исследование структурного построения организованных преступных групп и механизм их функционирования на современном этапе. Раскрыт процесс оформления организованной преступности в Казахстане. Организованная преступность рассмотрена как негативное социальное явление, характеризующееся сплочением криминальной среды для систематического осуществления преступной деятельности. Организованные преступные формирования признаны особой формой социальной организации индивидов, имеющих определенные материальные цели и интересы и объединенных противоправным способом их достижения и удовлетворения. Определена модель организованного преступного сообщества, представленная в виде пирамиды. Раскрыты особенности организованной преступности в условиях глобализации: активное распространение влияния за рамками национальных границ; укрепление финансово-экономических позиций в зарубежных странах; нацеленность на различные сферы экономики. Определены направления развития организованной преступности на современном этапе.

Ключевые слова: преступность, организованная преступность, структура организованной преступности, механизм функционирования современных организованных преступных групп, противодействие организованной преступности, организованное преступное сообщество.

Structural structure of organized criminal groups and the mechanism of their functioning at the present stage

The article conducts a study of the structural structure of organized criminal groups and the mechanism of their functioning at the present stage. The process of registration of organized crime in Kazakhstan is revealed. Organized crime is considered as a negative social phenomenon, characterized by the consolidation of the criminal environment for the systematic implementation of criminal activities. Organized criminal groups are recognized as a special form of social organization of individuals who have certain material goals and interests and are united in an illegal way to achieve and satisfy them. A model of an organized criminal community, presented in the form of a pyramid, has been defined. The features of organized crime in the context of globalization are revealed: active spread of influence beyond national borders; strengthening financial and economic positions in foreign countries; targeting various sectors of the economy. The directions of development of organized crime at the present stage are determined.

Keywords: crime, organized crime, structure of organized crime, mechanism of functioning of modern organized criminal groups, counteraction to organized crime, organized criminal community.

Кіріспе. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың айтуынша, ел ішінде болған жайттар, сондай-ақ төңірегіміздегі геосаяси кеңістікте болып жатқан оқиғалар ұйымдасқан қылмыстық топтармен ымырасыз күрес жүргізудің аса маңызды екенін көрсетті. 2023 жылғы 30 маусымда Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа мәжілісінде сөйлеген сөзінде ол: «Ұйымдасқан қылмыстық топ өкілдерімен «бармақ басты, көз қысты» әрекеттерге баруға, астыртын мәміле жасауға, сыбайластыққа жол берілмейді әрі қатаң тыйым салынады... Таяудағы оқиғалар қылмыс әлемінің өкілдері, түптеп келгенде, мемлекет пен заңға бағынатын азаматтарға қарсы бас көтеріп, саяси талап қоюға және өз дегенін жасатуға тырысатынын көрсетті», - деді [6].

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің әдіснамалық негізін қазіргі заң ғылымының доктринасы, жалпы ғылыми қағидаларға, теориялық және қолданбалы зерттеулерді құру қағидалары мен әдістеріне сәйкес диссертация тақырыбына қатысты түсіндірілетін заң ғылымының негізгі ережелері, сондай-ақ талдау мен синтездеу құрайды. Сонымен қатар, объективті құбылыстар мен шындық процестерінің заңдылықтарын түсінудің жалпы ғылыми диалектикалық әдісі зерттеудің әдіснамалық негізі болып табылады, бұл олардың өзара байланыста және өзара тәуелділікте үнемі дамуда зерттелуін көздейді. Зерттеу процесінде салыстыру, талдау, синтез, формальды-логикалық, құрылымдық-функционалдық сияқты жалпы ғылыми және арнайы ғылыми зерттеу әдістерінің жиынтығы пайдаланылды. Оның ішінде тарихи, жүйелік талдау, салыстырмалы құқық, функционалдық.

Зерттеу міндеттерін шешу үшін әлеуметтік құбылыстар мен криминологиялық заңдылықтарды танудың дәлелденген жалпы ғылыми және арнайы ғылыми әдістерінің жиынтығын қамтитын жүйелік-құрылымдық тәсіл қолданылды. Сонымен қатар, зерттеу сот-тергеу тәжірибесінің материалдарын зерттеу, мұрағаттық қылмыстық істер, статистикалық деректерді өңдеу, сауалнама әдісі сияқты эмпирикалық әдістерге негізделген.

Нәтижелер. Ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес саласында жүргізілген зерттеулер мен қылмыстылықтың жай-күйі туралы статистикалық мәліметтер негізінде ұйымдасқан қылмыстылықты дамытудың келесі бағыттарын анықтауға болады:

- ерікті түрде де, күштеп те болатын қылмыстық ортаға топтасу;
- қылмыстық жолмен алынған капиталды заңдастыру және жылыстату арқылы заңды қызметке көшу;
- қылмыстық қоғамдастықтар мен ұйымдар құру арқылы қылмыстық әрекетті монополиялау;
- аймақаралық және трансұлттық деңгейге шығу;
- экстремистік, саяси, діни, ұлттық, этникалық процестерді және оларға

катысушылардың мүдделерінің араласуын қолдау;

- сыбайлас жемқорлықты қылмыстық мақсатта белсенді пайдалану;
- билік органдарының қызметіне өз өкілдерін жіберу немесе олардың шешімдерін лоббилеу үшін мемлекеттік құрылым өкілдерінің ішінен адамдарды параға сатып алу арқылы ену;

- банктік, несиелік, инвестициялық жүйелер мен тұтыну нарығына ену және позицияларды нығайту;

- есірткі бизнесін, контрабанданы, қару-жарақ сатуды, жезөкшелікті, құмар ойындарды, киберқылмыстарды, экологиялық шабуылдарды, жалпы ұйымдасқан қылмыстарды дамыту арқылы заңсыз әрекеттерді пайдалану және дамыту;

- адамдардың, әсіресе жас ұрпақтың санасын идеологиялық тұрғыда өңдеу;

- меншікті және ықпал ету салаларын үнемі қайта бөлуге қатысу.

- проникновение и усиление позиций в банковской, кредитной, инвестиционной системах и потребительного рынка;

Қылмыстылықтың теріс тенденциялары жасалған қылмыс санының айтарлықтай өсуінен ғана емес, оның негізгі белгілерінің сапалық өзгеруінен де көрінетінін атап өткен жөн. Сонымен қатар тіршіліктің әртүрлі салаларында қылмыстық процестердің әртүрлі жүру үрдісі байқалады. Ұйымдасқан қылмыстылықтың дамуы үшін өндіріс шығындары, экономикадағы белгіленген нормалардың бұзылуы немесе ауытқуы, заңнамалық базаның жетілдірілмегендігі және т.б. қолайлы жағдайлар жасалады.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың қазіргі жағдайы мен дамуына байланысты қалыптасып келе жатқан нақты криминологиялық жағдай туралы біздің идеяларымыз қоғамның барлық салаларындағы және экономикалық саладағы криминализация факторын есепке алмай толық және объективті бола алмайды. Жүргізіліп жатқан ауқымды реформалардың сипаты мен мәнін зерделеумен бірге, бүгінгі күні елімізде жүргізіліп жатқан зерттеулер контекстіндегі оның табиғаты, себептері, ауқымы, негізгі тенденциялары туралы ғылыми білімнің нәтижелеріне негізделген объективті білім қажет. Ұйымдасқан қылмыстылықтың нақты үлгісін және оның мемлекеттік құрылымдармен байланысын талдаудың бұл аспектісі теориялық және әдістемелік деңгейде әлі іс жүзінде көтерілмеген немесе зерттелмеген. Алайда, мұндай талдаусыз қазіргі кезеңдегі ұйымдасқан қылмыстылық пен қоғамдық қатынастардың криминализациялануының даму тенденцияларының объективті көрінісін көру мүмкін емес.

Талқылау. Соңғы онжылдықтағы ұйымдасқан қылмыстылықтың ауқымы мен өсу қарқыны Қазақстан азаматтарының құқық қорғау жүйесі мен билік органдарына деген сенімсіздігін тудыратын, сондай-ақ олардың өз басының қауіпсіздігі үшін алаңдауына алып келетін, еліміздің экономикалық және әлеуметтік дамуын тежейтін негізгі факторларының бірі етіп қойды.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың өз құрылысы мен жобалық құрылымы болуы керек. Зерттеу барысында оның табиғаты бойынша көп сатылы екеніне көз жеткіздік. Аймақтық деңгейдегі ұйымдасқан қылмыстылықтың құрылымдық құрылысының мазмұнын, сондай-ақ оның қызмет ету механизмін неғұрлым толық түсіну үшін біз бұл аспектіні бірнеше позициялардан, атап айтқанда теориялық, ұйымдастырушылық-құқықтық және құқық қолдану тәжірибесінің материалдары негізінде қарастырамыз.

Теориялық аспектілерінен бастайық және ұйымдасқан қылмыстылықтың ұйымдастырушылық-құрылымдық құрылысы туралы айтпас бұрын, ұйымдасқан қылмыстылыққа қатысты ұйымдастыру және ұйымдастырушылық құрылым мәселелерін негіздеуге тырысамыз.

Ұйымдасқан қылмыстық топтардың заңсыз қызметінің заманауи бағыттарын анықтау қажеттігі туралы мәселе кездейсоқ туындаған жоқ. Сонау өткен ғасырда американдық ғалым Э.Ферри қылмыстылыққа ықпал етудің жеткілікті әмбебап қағидасын ұсынды: «Қылмысты тудыратын күштердің бағыты мен қарқындылығын анықтап, содан кейін оларды заңды қорғайтын басқа табиғи күштермен салыстыру қажет» [7, 306 б.].

Біздің ойымызша, ұйымдасқан қылмыстылықпен тиімді күресу үшін оған қарсы кешенді шараларды әзірлеу үшін ұйымдасқан қылмыстық топтардың негізгі кіріс көздерінің қайдан шыққанын нақты білу қажет. Онсыз ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес оң нәтиже бермейді, өйткені бұғатталмаған қаржыландыру көздері ұйымдасқан қылмыстық топтарға жаңа мүшелерді тартудың, оларда жаңа басшылардың пайда болуының, сондай-ақ мемлекеттік қызметкерлерді және сот пен құқық қорғау органдарының өкілдерін сатып алудың экономикалық негізі болады.

XX ғасырдың 90-жылдарында осы мәселені зерттеген отандық ғалымдар ұйымдасқан қылмыстық топтардың рәкет, бопсалау, қылмыстық «қорған» қызметін көрсету, есірткі бизнесі, жезөкшелік, құмар ойындар, пайдакүнемдік зорлық-зомбылық қылмыстары сияқты дәстүрлі кіріс көздерін, сонымен бірге ұйымдасқан қылмыстылық пен экономиканың жалпы алғанда оны анық қылмыстық деп сипаттай отырып, арақатынасын атап дұрыс көрсетті [8, 141 б.; 9, 56 б.; 10, 32 б.].

Сонымен қатар басқа зерттеушілер қазіргі кезеңде ұйымдасқан қылмыстық құрылымдар банктер мен қаржы институттарын бақылау, заңсыз көші-қон, адам ағзаларының саудасы арқылы пайда табады деп есептейді, бірақ тұтастай алғанда олар өз қызметін заңдастыруға және зорлық-зомбылық қылмыстарын жасаудан бас тартуға деген ұмтылысын атап өтеді. [11; 12; 13; 14].

Ұйымдасқан қылмыстылықтың нақты жағдайын анықтау үшін бұл мәселені кешенді түрде қарастыру қажет. Жалпы ұйымдасқан қылмыстылық, оның ішінде аймақтық деңгейде өзінің заңсыз қызметін жетілдіре отырып, оны мемлекеттің қорғау тетіктеріне бейімдейтіндіктен, ұйымдасқан қылмыстық топтар қылмыстық кәсіпкерліктің дәстүрлі түрлерінен шығып кетеді. Сондықтан нақты көріністі анықтау үшін диссертациялық зерттеу барысында респонденттерден біздің еліміздегі ҰҚТ-дың заңсыз әрекеттерінің қазіргі бағыттары туралы пікірлері сұралды.

Сонымен қатар, біріншіден, ұйымдасқан қылмыстылық ұйымдасқан қылмыстардың жиынтығы ретінде қарастырылатынын ескеру қажет; екіншіден, ұйымдасқан қылмыстылық адамдар тобының сыбайлас қатысуы арқылы қылмыстар жасауымен сипатталады; үшіншіден, ұйымдасқан қылмыстылықты зерттеу кезінде эмпирикалық базаның маңызы зор, өйткені ұйымдасқан қылмыстылықтың қазіргі жағдайын, оның деңгейі мен пропорциясын дәл анықтау мүмкін емес. Қазіргі кезеңде эмпирикалық негізді анықтауда көптеген қарама-қайшылықтар мен мәселелер туындайды, өйткені ғалымдар да, заң шығарушылар да ұйымдасқан қылмыстылықтың нақты шекараларын белгілемеген.

Ұйымдасқан қылмыстық топтардың қызмет ету механизмін неғұрлым толық түсіну үшін біз жоғарыда қарастырған ұйымдасқан қылмыстың бар белгілерін ескеру қажет.

Біздің ойымызша, ұйымдастырушылық элементтері болған қылмыстық топтардың қызметі – бірігу, рөлдерді бөлу, параға сатып алу және т.б. – бұл құбылыс жаңа емес. Дегенмен, кейбір ғалымдар ұйымдасқан қылмыстылықтың қазіргі түсінігімен мұндай құбылысты анықтау мәселені оңайлату деп есептейді [15, 107 б.].

Тағы бір айта кететін жайт – ұйымдасқан қылмыстылықтың мазмұнына факторлардың әсері. Ұйымдасқан қылмыстылық, жалпы қылмыстылық сияқты, қоғам өмірінің барлық салаларында жатқан құбылыстардың өзара әрекеттесуінен туындайды.

Г.А. Аванесов «қылмыстылыққа әсер ететін факторларды бағалау криминологиялық зерттеулердің ең күрделі аспектісі болып табылады. Кез келген криминалист бұл факторлардың санын да дәл анықтауы екіталай» [16, 207 б.].

Ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күресті құқықтық реттеуді жетілдіру үшін белгілі ғалымдардың еңбектерінде атап көрсетілген ұйымдасқан қылмыстық топтардың жалпы сипаттары сөзсіз қызығушылық тудырады. Осылайша, ұйымдасқан қылмыстылықтың құрылымдық құрылысына қатысты ғалымдардың қызықты ұстанымы бар. Ұйымдасқан қылмыстылықтың қазіргі жағдайын ескере отырып, кейбір авторлар ондағы бірқатар деңгейлерді белгілейді: біріншісі – жай тұрақты ұйымдасқан топтар; екіншісі – сыбайлас жемқорлық байланыстары бар ұйымдасқан топтар; үшіншісі – бір қоғамдастық басқаратын

бірнеше желілік құрылым. Осы ұстаныммен жалпы келісе отырып, біз қазіргі уақытта ұйымдасқан қылмыстылықтың күрделі көріністеріне (желілік құрылымдар, қоғамдастық конгломераттары) және бір-бірімен өзара байланысты, бірақ қандай да бір басқару орталығы жоқ, тіпті кейде сыбайластық байланыстары жоқ орташа деңгейдегі қылмыстық қоғамдастықтардың қызметі бағаланбайтын тенденциясы байқалатынын атап өтеміз [17, 77 б.].

Сонымен қатар, орта деңгейдегі қылмыстық топтар олардың эволюциялық дамуы мен түрленуі нәтижесінде қылмыстық ұйымдар мен қоғамдастықтардың пайда болуының негізі болып табылады. Бұл қылмыстық топтардың құрылуы мен қызметінің өзіндік ерекшеліктері болуы кездейсоқ емес. Оларға оларды құру кезінде жеткілікті түрде алдын ала дайындық, олардың жұмыс істеуіне ұзақ уақыт кезеңі, топтың сандық құрамы, қылмыстық әрекеттің табысты және белсенді болуы үшін қамсыздандырылуы мен басқа да қажетті дүниелер жатады.

Шағын қылмыстық топтардың қызметі негізінен ситуациялық сипатқа ие және құқық қолдану тәжірибесі көрсеткендей, олар сұраныс ұсынысты тудыратын нарықтың өзін-өзі ұйымдастыру принциптеріне негізделген. Әдетте, мұндай құрылымдарды құруға мемлекеттік органдардың экономикалық сипаттағы шешімдері түрткі болады.

Осылайша, шетелден әкелінген көліктерді заңдастыру жұмыстары жалғасуда, заңсыз тіркеумен айналысқан қылмыстық топ құрықталды. 2023 жылғы 13 шілдеде өткен брифинг барысында Қазақстан Республикасы ІІМ Әкімшілік полиция комитетінің төрағасы Қайсар Сұлтанбаев «Шетелден әкелінген автокөліктерді заңдастыру барысында кейбір кемшіліктер болғанын мойындаймыз. Бұл көліктерді заңсыз тіркеуге полиция қызметкерлерінің де қатысы барын жасырмаймыз. Арнайы халыққа қызмет көрсету орталықтарының қызметкерлері мен алаяқтардың бар екені де рас» екенін айтты [18].

Тағы бір көрнекі мысал, Алматы қаласында Ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес басқармасының жедел қызметкерлерінің тұрақты тұрғылықты жері жоқ адамдарды ұрлаумен және заңсыз бас бостандығынан айырумен айналысқан қылмыстық топтың әрекетінің жолын кесу. ҰҚТ мүшелері алдау жолымен жәбірленушілерге қайтарымызсыз несиелер берген. Қылмыстық топтың барлық жеті мүшесі ұсталып, қамаққа алынды. Арнайы жалға алынған саяжайда ұсталған 29 адам анықталды. Оларға 200 миллион теңгеден астам шығын келтірілген [19].

А.Х. Миндагулов пікірінше, «қазіргі кезеңде ұйымдасқан қылмыстылықта мекеменің толық бейнесі және оның мүшелерінің қатаң белгіленген қызметтері бар түпкілікті қалыптасқан құрылым жоқ. Бүкіл ел бойынша ұйымдасқан қылмыстылық біртұтас ұйым деген идея миф. Бұл біртекті құбылыс емес. Ұйымдасқан қылмыстылықта орталықтан алатын және орталыққа ұмтылатын күштерден басқа, қылмыстық топтар арасында өткір текетірес бар. Осы тұрғыдан ұйымдасқан қылмыстылық қылмыстылықты туғызатын жағымсыз құбылыстар кешеніне арнайы себептерді енгізеді» [20, 126-127 б.]. Әзірге бұл көптеген ішкі қайшылықтары бар біршама аморфты құбылыс болып табылады, бұл осы құбылыстың ерекше қауіптілігін төмендетпейді. Сонымен қатар, құқық қолдану тәжірибесі орта, тіпті шағын қылмыстық топтардың қатысушылары өз қызметін жеңілдету және қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін еліміздің орталығында құқық қорғау және басқа да мемлекеттік органдар арасында байланыс іздейтін көптеген мысалдарды біледі.

Ұйымдасқан қылмыстық қоғамдастықтың үлгісі, көптеген ғалымдар мен практиктердің пікірінше, пирамида түрінде ұсынылуы мүмкін. Бұл пирамиданың негізінде қылмыстық элементтің ең төменгі топтары – тікелей орындаушылар: бопсалаушылар, алаяқтар, автокөлік ұрылары мен диллерлері, есірткі закладчиктері (есірткі тасымалдаушылары), мемлекеттік қызмет көрсетудегі (жүргізуші куәлігін алу, мүлікті заңдастыру, құжаттарды рәсімдеу және т.б.) кіреді.

Қамтамасыз ету тобына идеялар мен көзқарастарды жүзеге асырушылар деп аталатын жеке адамдар кіреді. Бұл санат нақты қылмыстарға қатыспайды. Дегенмен, олардың атқаратын қызметтерінің ауқымы айтарлықтай әртүрлі. Мысалы, олардың қызметтеріне мыналар

жатады: элиталық топтың шешімдерін орындау және орындаушыларды бақылау; топтар мен төменгі буындағы жекелеген қылмыскерлер арасында туындайтын даулы (жанжалды) жағдайларды шешу; ішкі тәртіп пен қауіпсіздік қызметтерін қамтамасыз ету; орындаушылардың іс-әрекетінің тиімділігін арттыруға бағытталған шараларды іздеу; өз қатарына жаңа кәсіби қылмыскерлерді тарту; қылмыс жасауды инфокоммуникациялық қамтамасыз ету; қылмыстық жолмен алынған мүлікті жылыстатуға және қылмыстық кәсіпкерлікті заңдастыруға жәрдемдесу.

Қауіпсіздік тобына қылмыстық топтың немесе қылмыстық қоғамдастықтың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін адамдар шеңбері кіреді. Бұл топтың қызметтері де әртүрлі және әртүрлі әрекеттерді қамтиды. Мысалы, ұйымдасқан қылмыстық қоғамдастық қызметінің ең жоғары тиімділігін және элиталық топтағы тұлғалардың беделін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін іс-шаралар. Немесе қылмыстық қоғамдастыққа қарсы тиімді күресті ұйымдастыруға кедергі келтіретін шаралар (әртүрлі бақылау және құқық қорғау органдарының қызметкерлерін бейтараптандыру: қоғамдастық мүшелерін қылмыстық жауаптылықтан босату немесе жазаны жеңілдету бойынша шаралар қабылдау; қоғамдастық мүшелерін ішкі істер органдарының қылмыстылыққа қарсы күрестегі нысандары мен әдістеріне үйрету; бүркемелеу құжаттарымен қамтамасыз ету және т.б.

Қоғамдастық пирамидасының жоғарғы жағында элиталық топ бар, оның міндеттеріне бүкіл жүйені ұйымдастыру және басқару кіреді. Бүкіл қоғамдастықтың дамуының концептуалды бағыттарын анықтау, жұмыстың жаңа нысандары мен әдістерін іздеу, алдыңғы қатарлы, соның ішінде шетелдік, іскерлік тәжірибелерді зерделеу, төменгі деңгейдегі құрылымдарды бақылау қызметтері және т.б.

Қазіргі уақытта ұйымдасқан қылмыстылықтың мазмұны түбегейлі өзгерді, оның экономикалық аспектісі бар, өйткені «үстеме пайданың негізгі көзі экономика болып табылады» [21, 69 б.].

Ұйымдасқан қылмыстық құрылымдарды өз қызметінің аумақтық ауқымына қарай аймақтық, аймақаралық, жалпы мемлекеттік, трансұлттық деп бөлуге болады.

Ұйымдасқан қылмыстық құрылымдарды қызмет бағыттарына қарай қылмыстық кәсіпкерлік саласында әрекет ететіндерге бөлуге болады; көлеңкелі экономика; құқықтық экономика.

Жоғарыда атап өткеніміздей, ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың құрылысын ғалымдар пирамида түрінде көрсетеді. Гипотетикалық тұрғыдан қарапайым көрінеді: негізгі тобын - тікелей орындаушылар, олардың үстінде қамтамасыз ету және қауіпсіздік топтары, жоғарғы жағында ұйымдастырушы ретінде элиталық топ орналасқан.

Ұсынылған сызба сөзсіз өмір сүруге құқылы, бірақ сонымен бірге бұл жай ғана шартты үлгі, ол құрылым туралы жалпы түсінік бере отырып, ұйымдасқан қылмыстық әрекеттің әртүрлі көріністері туралы түсінік бермейді және бере алмайды.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың әлеуметтік мәнін неғұрлым толық түсіну үшін ұйымдасқан қылмыстық топ қатысушыларының ұжымдық жұмысының ерекшеліктерін қарастырайық. Осы бірегей «еңбек ұжымына» әлеуметтік ұйымның заңды маңызды түрі ретінде қатысуға ниет білдірген кез келген адам бірлескен орындаушы екені белгілі. Бұл жағдайда әрбір қатысушы қандай да бір қызметтерді сыбайлас қатысуда орындайды және мақсаттарға қол жеткізуге қатысады; және ұйымдасқан қылмыстық әрекетке не кіретініне байланысты заң шығарушы әрбір сыбайлас қатысушының әрекетін дәрежелейді.

Ғалымдардың пікірінше, әлеуметтік жүйедегі қызметтерді оның мүшелері мақсатқа жетуге бағытталған әрекеттер ретінде қабылдайды. Күрделі жүйелерде де сол сияқты элементтердің қызметтері жоғары деңгейдегі қызметтерге бағынады және оларды жүзеге асыруға бағытталған [22, 56 б.; 23, 84 б.].

Енді жеке адамдардың емес, алдын ала сөз байласу бойынша ұйымдасқан топтардың, бандалардың және топтардың бірлестігі болып табылатын қылмыстық ұйымдарда пирамидалық иерархиялық құрылым ұйымдасқан қылмыстық топтарға қарағанда әлдеқайда тәртібі жағынан жоғары, бұл ұйымдастырушы өзегін қудалаудан одан әрі қорғауға мүмкіндік

береді. Сонымен қатар, сәйкесінше одан да көп заңсыз кіріс әкелетін қылмыстық әрекеттің кең ауқымы қылмыстық ұйымдарға жеке ҰҚТ-ға қарағанда үкіметтік құрылымдарда неғұрлым ықпалды меценаттар табуға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Қорғау жүйесінің, өмір сүру қабілетінің, өсуінің және үздіксіз қылмыстық әрекетке ұмтылуының ең жоғары деңгейі қылмыстық қоғамдастықтарға тән екенін көрсетеді. Ұйымдасқан қылмыстық топ жетекшілерінің қылмыстық бірлестіктері болып табылатын олар қылмыстық әрекеттің мамандануына немесе белгілі бір аумақта қылмыстық әрекеттерді үйлестіру және ретке келтіру үшін құрылады. Тиісінше, қылмыстық қоғамдастықтардың пирамидалық иерархиялық құрылымы алдыңғы деңгейлерге қарағанда, шын мәнінде жоғары дәрежелі тәртіпті ұсынады. Соның нәтижесінде ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес бойынша жүргізіліп жатқан шараларға қарамастан, қоғамның әртүрлі салаларында және экономика салаларында қалыптасқан қылмыстық ұйымдар мен қылмыстық қоғамдастықтар тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемдік қоғамдастықта өз қызметін жалғастыруда.

Бұл ретте мұндай тұжырымдар мен тәсілдер ұйымдасқан нысандағы қылмыстылыққа қарсы күрес саласындағы мемлекеттік саясатқа ешбір ықпал етпеуі тиіс. Ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-шаралардың бүкіл кешенін, оның ішінде, ең алдымен, қылмыстық заңнаманы, криминологиялық және профилактикалық құралдарды дұрыс жүзеге асыру кезінде осы құбылысқа тиімді қарсы тұруға ғана емес, сонымен қатар, ұйымдасқан қылмыстылықтың нақты субъектілерінің қызметін толығымен бейтараптандыру кезінде де оның шегі мен шеңбері болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Шели, Дж. Ф. Криминология. Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – 864 с.
2. Акимжанов Т.К. Организованная преступность как самостоятельный вид преступности: Учебное пособие. Алматы: Академия экономики и права, 2007. – 200 с.
3. Абисатов М. Организованная преступность в Казахстане (современное состояние, тенденции развития, проблемные вопросы, пути их решения). Монография. – Алматы, 2006. – 348 с.
4. Абдиров Н.М. Концептуальные проблемы борьбы с наркотизмом в Республике Казахстан. – Алматы, 1999. – 447 с.
5. Bimoldanov YE.M. , Baiseitov B.T. Analysis of the criminogenic situation in the republic of Kazakhstan (on the example of megacities) // Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2023. – №1 (74). – Б.71-78.
6. Президент Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа мәжілісін өткізді // <https://www.akorda.kz/kz/prezident-ishki-ister-ministrloginin-alka-mazhilisin-otkizdi-3053041>
7. Зарубежная криминология. Учебное пособие для вузов / Иншаков С.М. - 2-е изд. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 383 с.
8. Нурғалиев Б.М. Теоретические и прикладные проблемы расследования организованной преступной деятельности: Дис... д-ра юрид.наук. – Караганда, 1998. – 397 с.
9. Тлеухан Р. Проблемы расследования и предупреждения преступлений, совершаемых организованной группой в денежно-кредитной сфере: Дис... канд.юрид.наук. – Алматы, 1998. – 158 с.
10. Мауленов Г.С. Криминологическая характеристика организованной преступности. – Алматы: Адилет-Пресс, 1997. – 87 с.
11. Кондратьев С.В. Криминологическая характеристика и предупреждение занятия высшего положения в преступной иерархии: Дис... к-та юрид.наук. – Москва, 2022. – 255 с.
12. Аубакирова А.А., Жүнісова Г.Ә., Бимолданов Е.М. және т.б. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл: Оқу құралы. – Алматы, Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясы ҒЗжРБЖҰБ, 2015. – 168 б.
13. Мерзадинов Е.С., Қаженов Е.Е., Қаженова А.С. Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: Оқу құралы – Алматы: ЖШС Лантар Трейд, 2020. – 138 б.
14. Сасенов А.Б., Карипова А.Т., Касимова М.О. и др. Прогнозирование развития криминальной ситуации в Республике Казахстан. Монография. - Астана: АПО, 2017. – 172 с.
15. Акимжанов Т.К., Бегимбаев С.А. Организованная преступность на региональном уровне (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Учебное пособие. Алматы: ИЦ ОФППИ «Интерлигал». 2015. – 188 с.

16. Аванесов Г.А. Теория и методология криминологического прогнозирования / Аванесов Г.А. – М.: Юрид. лит., 1972. – 334 с.
17. Берлыбекова М.Е. Виды организованной преступности: учебное пособие. – Алматы: ООНИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, 2018. – 280 с.
18. Елімізде 500-ге жуық шетелдік көлік заңсыз тіркелген // <https://egemen.kz/article/320771-elimizde-500-ge-dguyq-sheteldik-kolik-zanhsyz-tirkelgen>
19. Адам ұрлап, несие рәсімдеткен: Алматыда полиция қылмыстық топты құрықтады // <https://polisia.kz/adam-urlap-nesie-rasimdetken-almatyda-politsiya-qylmystyq-topty-quryqtady/> – сонғы кіру уақыты – 02.04.2024.
20. Миндагулов А.Х. Научные основы управления в сфере профилактики преступлений. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Миндагулов А.Х. – М., 1990. – 476 с.
21. Алауханов Е.О. Криминология (Қылмыстану). Оқу құралы. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2006. – 120 б.
22. Айдинян Р., Гилинский Я. Функциональная теория организации и организованная преступность. Изучение организованной преступности: российско-американский диалог / Под ред. Кузнецовой Н.Ф., Л.Шелли. – М., 1997. – 96 с.
23. Allum F., Merlino R. Colletti A. Facilitating the Italian Mafia: The Grey Zone of Complicity and Collusion (2019). South European Society and Politics, 24 (1), pp. 79 - 101. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85065404016&doi=10.1080%2f13608746.2019.1575563&partnerID=40&md5=549528418873e06e43b9e77c647aaa36> DOI: 10.1080/13608746.2019.1575563.

Автор туралы мәліметтер

Койлыбаев М.Т. – Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігі Алматы академиясының дене шынықтыру даярлығы кафедрасы меңгерушісінің орынбасары, полиция подполковнигі.

Койлыбаев М.Т. – заместитель начальника кафедры физической подготовки Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есбулатова, подполковник полиции.

Koilybaev M.T. – Deputy Head of the Department of Physical Training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police lieutenant colonel.

Д.Б. Абдикенов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

АЗАПТАУЛАР ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ

Автор азаптау үшін қылмыстық жауапкершіліктің тарихи аспектілерін қарастырады. Ретроспективті зерттеу негізінде азаптауды қолданғаны үшін жауапкершілік негіздерін белгілейтін Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасына талдау жүргізілді. Полиция қызметкерлерінің азаптау істері бойынша сот тәжірибесіне талдау жасалды. Полиция қызметкерлерінің азаптауының кең тараған тәсілдері мен әдістері белгіленді. Полиция қызметкерлерінің азаптауды қолдануына қарсы іс-шаралардың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар беріледі. Азаптауға тыйым салуды құқықтық реттеуге қатысты кейбір мәселелерді шешуге бағытталған ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: қылмыстық заң, азаптау, азаптауға қарсы, полиция қызметкері, қылмыстық жауапкершілік, адам құқығы, қылмыстық жауапкершілік.

Исторические аспекты уголовной ответственности за пытки

Автором рассматриваются исторические аспекты уголовной ответственности за пытки. На основе ретроспективного исследования проведен анализ действующего уголовного законодательства Республики Казахстан устанавливающий основания ответственности за применение пыток. Осуществлен анализ судебной практики по делам за применение пыток сотрудниками полиции. Установлены наиболее распространенные способы и методы совершения пыток сотрудниками ОВД. Даны предложения по повышению эффективности мер противодействия применения пыткам сотрудниками полиции. Сформулированы предложения, направленные на разрешение некоторых проблем, связанных с правовым регулированием запрещения пыток.

Ключевые слова: уголовный закон, пытки, противодействие пыткам, сотрудник полиции, уголовная ответственность, права человека, уголовная ответственность.

Historical aspects of criminal liability for torture

The author examines the historical aspects of criminal liability for torture. Based on a retrospective study, an analysis of the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan establishing the grounds for liability for the use of torture was conducted. An analysis of judicial practice in cases of torture by police officers was carried out. The most common methods and techniques of committing torture by police officers were established. Proposals were made to improve the effectiveness of measures to counter the use of torture by police officers. Proposals were formulated aimed at resolving some problems associated with the legal regulation of the prohibition of torture.

Keywords: criminal law, torture, counteraction to torture, police officer, criminal liability, human rights, criminal liability.

Кіріспе. Ішкі істер органдары қызметінің ерекшеліктері құқық бұзушыларға күштеп ықпал етумен байланысты екені белгілі: қамауда ұстау арқылы бас бостандығын шектеу, дене күшін, арнайы құралдарды, атыс қаруын және т.б. Бұл өкілеттіктер, басқа ешкім сияқты, еліміздің Конституциясында бекітілген негізгі жеке құқықтар саласына терең араласатыны және ауыр және қайтымсыз зардаптардың жоғары тәуекелімен байланысты екені анық.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа мәжілісінде Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев мынаны атап өтті: «Қылмысқа қарсы күрес және қоғамдық тәртіпті қорғау – үлкен жауапкершілікті талап ететін ең маңызды міндет. Әрбір азамат өзін қауіпсіз сезінуі керек. Бұған қол жеткізу үшін құқық қорғау жүйесі жүйелі әрі тиімді жұмыс істеуі керек. Ел ең алдымен заң талаптарын мүлтіксіз орындауы керек. Заңды бұзған адам жазалануы керек. Полиция қызметкерлері заңға бағынатын азаматтарға құрметпен қарауы керек, ал заңға бағынатын азаматтарға қатаң заң тұрғысынан қарау керек. Тергеу әрекеттері кезінде зорлық-зомбылық, азаптау және басқа да тыйым салынған әдістерді қолдануға мүлдем жол берілмейді. Мұны әрбір тәртіп сақшысы анық түсінуі керек. Күнделікті жұмыста осы талаптарды қатаң сақтау ғана халықтың жоғары сенімін қамтамасыз ете алады» [1].

Әдістер мен материалдар. Автор мақаланы дайындау барысында қолданыста жүрген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 3 тарауындағы адамның және азаматтың конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарғы шолу жасап, талдау жүргізді.

Азаптауларға қатысты дереккөздер, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексіндегі азаптаулар бойынша есептік кезеңде тіркелеген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы ақпараттар алынып, талдау жүргізілген.

Азаптаулар құрамының белгілері бар іс-әрекетті жасайтын тұлға бейнесі (портреті) зерделеніп, осындай заңға қайшы, қоғамға қауіпті іс-әрекетке қарсы іс-қимыл шаралары бойынша ұсыныстар мен қорытындылар жасалған. Мақаланы жазу барысында қорытынды жасауда негізге алынатын салыстырмалы құқықтық зерттеу әдістері мен қатар жалпы ғылыми және танымның формалды-логикалық әдістері қолданылған.

Нәтижелер. Құқықтық мемлекетте адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау мемлекеттің міндеті. Бұл мүдделерді тікелей қорғауды құқық қорғау органдары жүзеге асырады. Бұл үшін олардың қызметкерлеріне заңда көрсетілген жағдайларда азаматтарға мәжбүрлеу шараларын қолдануға, олардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуге байланысты өкілеттіктердің кең ауқымы берілген. Осыған байланысты құқық қорғау органдары қызметкерлерінің қызметінде заң талаптарын мүлтіксіз сақтау және азаматтардың мүдделеріне негізсіз қол сұғу мүмкіндігін болдырмау өте маңызды.

Бүгінгі таңда ең ірі құқық қорғау органы – Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарын трансформациялау бойынша ауқымды жұмыстар атқарылуда.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша ХХІ ғасырдағы кәсіби қызметке бағытталған полиция моделін құру бойынша кезең-кезеңімен жұмыстар жүргізілуде. Құқықтық тәртіп саласындағы ағымдағы жағдайды және халықаралық тәжірибені талдау негізінде еліміздің ішкі істер органдарының қызметінде жаңа тәсілдер әзірленіп, енгізілуде.

Полиция жұмысының жаңа моделі бірінші кезекте қоғаммен тығыз қарым-қатынаста болуға және полиция қызметінің тиімділігі туралы қоғамның пікірін ескере отырып, қауіпсіздік мәселелерін бірлесіп шешуге бағытталған. Мұндағы басты басымдық – полиция қызметін сапалы әрі тиімді көрсету. Полицияның азаматтармен байланысы бес негізгі сапа критерийіне сай болуы керек: заңды, жан-жақты, әдепті, хабардар және уақтылы.

Негізгі бөлім. Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенцияның 1 -бабына сәйкес, «азаптау» анықтамасы қандай да бір адамға одан немесе үшінші адамнан мәлімет немесе мойындау алу, ол немесе үшінші адам жасаған немесе жасағанына сезік келтірілген әрекетіне оны жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші адамды қорқыту немесе мәжбүрлеу үшін

дене немесе адамгершілік қатты зақымдары немесе азап шегуі қасақана жасалатын немесе кез-келген сипаттағы кемсітушілікке негізделген кез-келген себеп бойынша мұндай зақымды немесе азап шегуді мемлекеттік лауазымды тұлғамен немесе ресми түрдегі басқа да адаммен немесе олардың азғырушылығы немесе олардың келісімімен немесе үнсіз келісу бойынша келтірілетін кез-келген іс-әрекетті білдіреді [2].

Отандық қылмыстық заңнамада азаптаулар деп, «тергеушінің, анықтауды жүзеге асыратын адамның немесе өзге де лауазымды адамның не олардың айдап салуымен не олар біле тұрып немесе олардың үнсіз келісімімен басқа адамның азапталушыдан немесе басқа адамнан мәліметтер алу немесе мойындату не ол немесе басқа адам жасаған немесе жасады деп күдік келтірілген әрекет үшін оны жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші тұлғаны қорқыту немесе мәжбүрлеу мақсатымен немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша қасақана тән зардабын және (немесе) психикалық зардап шектіруін» айтамыз [3].

2020 жылы тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан Республикасы ҚК – нің 146-бабы (Азаптаулар) бойынша өндірісте 77 қылмыстық іс болған. 2021 жылы – 114, 2022 жылы аталған бап бойынша 101 қылмыстық іс болды. Біз зерттеп отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың өсу фактісі анықталып отыр [4].

Әлбетте, мемлекеттің негізгі қағидалары мен конституциялық кепілдіктерін сақтамайтын, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзатын, олардың көз алдында мемлекеттің беделін түсіретін заң шығарушы мемлекеттің лауазымды тұлғалары тарапынан құқықтық тәртіп органы болмауы мүмкін.

Өкінішке орай, қоғамда тіпті өткен жүзжылдықтың тоқсаныншы жылдары кеңестік криминолог И.И. Карпецтің өзі ашқандай, біршама пікірталастар болған: «Зұлымдыққа қарсы күресетін адамдардың тобын арнайы құрған қоғам, осы адамдардың қылмыс жасамайтындығына үміттенген... қылмыстылықпен күрес жүргізу бойынша органдарды құра отырып, адамзат бір мезетте өздерін тәртіп пен заңдылықты сақтаушылардың қылмысынан қорғануға мәжбүр болған. Полиция, адвокатура, соттар және қоғамның қалған бөлігі қоғамдық қатынастардың осы жүйесінде өмір сүріп, әрекет ететіні, экономикалық қатынастарда, әлеуметтік салада, саясатта, яғни бұл қоғамның қарама-қайшы дамуының мәнін құрайтын нәрселерде пайда болатын, дағдарысты немесе кикілжің жағдайлардың ықпалын өз басынан кешіретіні бірден түсінікті болды. Құқыққорғау жүйесінің қызметкерлері көптеген лауазымды тұлғаларға берілмеген билік өкілеттілігіне ие болғандықтан, олардың қылмыстылығы өзгешеленіп қана қоймай, көп жағдайларда мемлекет пен қоғамның қалыптасуына, жеке адамдардың құқықтары мен бостандықтарына да едәуір кері әсерін тигізеді» [5, 364 с.].

Құқыққорғау органдарының қызметкерлерімен жасалатын қылмыстар мемлекеттік билік пен басқарудың пайда болуымен қатар біруақытта өрістей бастады. Бастапқы сатыларда – ақ олардың әлеуметтік қауіптілігін ұғына отырып, қоғам осы бір жағымсыз құбылыспен күрес жүргізе бастады. Әлбетте, қоғам сияқты мемлекеттік институттар да өзгерістер мен қайта құруларды бастан кешірді, алайда бұл қылмыстардың айрықша ерекшелігі - өзінің қызметтік билік өкілеттілігін теріс пайдалану секілді бұрынғысынша қала берді. Осыған байланысты, біздің ғылыми зерттеудің құралын түсіну үшін алдымен олардың тарихын (генезисін) білу қажет. Сондықтан лауазымдық қылмыстар биліктің мемлекеттік институттарымен тығыз байланысты болғандықтан, олардың динамикасын тұтастай қарастырған жөн.

Лауазымдық қылмыстардың ерте пайда болуы мен онымен күрес жүргізу ежелгі мемлекеттердің заңдарында кездеседі, онда олармен күрес жүргізудің осы шаралары жекелеген нормаларда көрініс табады.

Ежелгі Қытай мемлекеті Чжоуда әкімшілік бөлінудің және шенеуніктің дәрежесіне қарай қатаң бөлінуінің өзіне тән жүйесі болды. Төменгі дәрежедегі шенеуніктер өздерінің басшыларының бұйрықтары мен әрекеттерін талқылауға немесе шығымдануға құқықтары болмады. Мысалы, Хань империясы кезеңінде (б.э. дейінгі 209 ж.) орталық аппаратта атақ берудің өте қатаң иерархиясы болды – уәзір, ұлы хатшы, әділет департаментінің бастығы, полиция бастығы, құпия қазынаның бастығы және т.б. Барлық құлиеленушілік

мемлекеттердегідей, әмірші (хан, фараон) жоғарғы сот инстанциясы ретінде болды. Сот қызметі әкімшілік қызметіне кірді, оны тікелей префект жүзеге асырды. Префектінің сот қызметі полицейлерден ажырамағанын атап өткен жөн. Префектінің міндетіне «қылмысты ескерту» және «бандиттерді жою» кірді, ал көмекшісі ретінде, қарамағында арнайы әскери күштері бар, жергілікті полиция бастығы болды, сондай-ақ полиция қызметінде өте көп тыңшылар болған. Префектінің сот қызметіне бақылауды үкіметтің ең беделді адамы – «ұлы администратор» жүзеге асырған. Тіпті үкімет тарапынан жасалып жатқан бақылауға қарамастан, сот ұйымы қорқытып алушылық пен өзіндік биліктің құрбандары есебінен баюмен байланысты жергілікті әкімшіліктің шексіз билігіне мүмкіндік беріп отырды. Тергеу кезінде шенеуніктер айыпталушыға ғана емес, сондай-ақ тергеуге қажетті түсініктеме беруден бас тартқан куәларға да қатысты қатаң азаптауларды қолданған. Римдік құлиеленушілік республикада «ақиқатты» анықтаудың кең таралған құралы болған. «Жоғарғы мемлекеттік ойлармен» ақталатын, сот өндірісінің қатаң құпиясы лауазымды тұлғалардың өзіндік билік жүргізуінің қалқаны ретінде қызмет етті [6, 98 с.].

Спарта мемлекетінде қылмыстық істер бойынша сот қызметі өмір бойына сайланған және тіпті өзінің әрекетіне жауап бермейтін, 28 геронттан тұратын, ақсақалдар (геруссия) Кеңесіне жатады. Аристотель спартандық институттар туралы ескертулерде: «Геронттардың лауазымын атқарып жүрген адамдар параға оңайлықпен сатылып, өздерінің бас пайдалары үшін мемлекеттік істерді құрбандыққа апарып жатыр. Сондықтан да, геронттардың қазіргідей жауапсыз болмағаны жақсы болар еді...». Аристотель сондай-ақ, мемлекеттік істерге басшылық жасаған және «маңызды сот процестеріне қатысты өз шешімдерін шығаруға билігі бар эфоралар туралы айтып кеткен; алайда бірінші қолға түскендер эфоралар болуы мүмкін; сондықтан олар өздерінің соттылығына үкімді ішкі нанымына емес, заңға сүйеніп шығарса дұрыс болар еді...» [7, 30 с.]. Мүмкін, «бірінші қолға түскендер» сот мәселелерін өздерінің ішкі нанымына ғана сүйеніп шешпей, материалдық сипаттағы жеке мүдделерін де алға тартқан болар.

Ежелгі орыс мемлекетінде шенеуніктің пайда болу кезеңінде сарай қызметшілерінің өздерінің көмекшілері (тиундар) бар, емін-еркін иелік етушілік-сарайлық басқару жүйесі құрылды. Олар алымдар мен баждарды жинады, сот және полиция қызметтерін атқарды, айыппұл белгіледі және салды. Бұл аталған «қоректендіру жүйесі» өз араларында сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар - билікті асыра пайдалану, өз өкілетілігін теріс пайдалану, парақорлық және т.б. пайда болуының алғышарттарының бірі болды. 17 ғасырдың ортасынан бастап, мемлекеттік басқару аппаратының дамуымен, бұйрықтық жүйенің жетілуімен, шенеуніктік - бюрократиялық аппараттың өсуі байқалды. Шенеуніктерге, иерархиялық құрылымды ескере отырып, олардың қызметіне жергілікті және табиғи жалақы төленіп отырды, ал 18-ші ғасырда тұрақты жалақы белгіленді. Бірақ шенеуніктердің басым көпшілігін қамтамасыз етіп отыру жағдайы төмен болғандықтан, бұл олардың қызметті әртүрлі жолмен теріс пайдалануға және парақорлыққа (ашкөздікке) итермеледі. Демек, бюрократияның пайда болуы мен дамуына байланысты қызметті теріс пайдаланудың бірнеше түрі пайда болды. Оған себеп, біріншіден, шенеуніктердің санасында - «қоректендіру жүйесінің» қалып қоюы. Екіншіден, шенеуніктердің басым көпшілігінің материалдық жағынан өте нашар қамтамасыз етілуі, билік тарапынан лауазымды тұлғалардың қызметіне жеткілікті бақылаудың болмауы және заңнаманың жетіспеушілігі [8].

Егер қазақ мемлекетінің тарихи ескерткіштерін еске түсіретін болсақ, феодалдық қазақ мемлекетінде жоғарғы билік ханға тиесілі екенін атап өтуге болады. Мемлекет басшысы ретінде оның қызметі арнайы заңдармен белгіленбеді. Ол билер кеңесімен бөлісіп отырған әскери билікке, заң шығарушылық билікке ие, жоғарғы сот инстанциясы болды. Хандардың орталықтандырылған басқаруға арналған арнайы аппараты болмады. Жергілікті жерлерде мемлекеттік билік пен басқарма сұлтандардың, билердің, рулық (ауылдық) ақсақалдардың қолында болды. Жергілікті билік органдары үстемдік таптың еркін білдірді, феодалдық пайдалану мен жаппай халықты қанау жүйесін қолдады. Көп жағдайда мемлекеттік билік органдары мен қоғамның бағынышты мүшелері арасындағы қарым-қатынас рулық қатынастар

қағидалары негізінде құрылған. Мысалы, жергілікті билік органдарының міндетін орындаған билер немесе ауыл ақсақалдары бір уақытта рулық «бөлімшелердің» - ауылдардың «ру басы» болды. Олар бөлімшелердің мүшелеріне дерлік шексіз билікке ие болды. Көптеген істер бойынша ауылдық қауымдастықтың ішіндегі сот пен жаза, басқару мен сот төрелігін атқару кезінде билікті теріс пайдалану мен өз бетімен пайдалану фактілеріне әкеп соқтырған, ру басы – бидің «даусыз» құқығы ретінде жүзеге асырылды [9, 57 с.].

Әртүрлі мемлекеттерде және әртүрлі кезеңдерде лауазымды қылмыстармен күрес, жаза түрлерін белгілеу арқылы жүргізілді. Ежелгі Афины елінде парақорлықпен айыбы ашылған лауазымды тұлғаларға – мүлікті тәркілеу, қуғын-сүргінге ұшырату, азаматтық құқықтарынан айыру, ал кейбір жағдайларда өлім жазасы қолданылды. Рим империясында көбінесе сілтемелер мен өлім жазасы қолданылды. Ежелгі Қытай мемлекеттерінде кеңінен таралған жаза ретінде лауазымынан шеттету, сілтеме, айыппұлдар болды. Ресей мемлекетінде жазаның ауырлығы шенеуніктің атқарған қызметінің дәрежесіне қарай белгіленді. Жоғары лауазымды шенеуніктерге айыппұл және дәрежеден айыру түріндегі жазалар қолданылды. Төменгі лауазымдағы адамдар саудаға салынған өлім жазасы мен қызметтен шеттету, қолын шабу, дүре соғу, залалды өндірту, түрмеге қамау сияқты жазалау түрлеріне ұшырады. Кейінірек, пара алу үшін өлім жазасы қолданыла бастады [10, 167 с.]. 1810 жылғы Францияның қылмыстық кодексіне сәйкес, қызметтегі қылмыс жасаған лауазымды тұлғаларды маскаралайтын дінгекке мойнынан байлап, тұрғызып қоятын және айыппұл салатын.

Қазақ әдет-ғұрып заңының ескерткіштерінде жазалауға әкеп соқтыратын, лауазымды тұлғалардың қызметке байланысты жасаған құқыққа-қайшы іс-әрекет фактілерін тікелей немесе жанама дәлелдейтін бірде-бір норма болған емес. Көптеген өркениетті қоғамдарда қылмыс ретінде заңмен қудаланған көптеген әрекеттер, қазақ қоғамында тіптен заңға қайшы болмады. Олар өздері білмейтін, полицейлік құқық бұзушылықтар деп аталатын көптілік туралы айтпағанның өзінде [11, 370 с.]. Тиісінше, лауазымды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілікке тартылуы туралы ескертпелер жоқ, мысалы, лауазымды тұлғалармен берілетін жалған хабарлаулар сияқты басқару тәртібіне қарсы қылмыстар негізінде жазасыз қала берген [9, 283 с.].

Көптеген мемлекеттердегі лауазымдық қылмыстар түріндегі қылмыстық-құқықтық саясат қатаң репрессивтік шаралар болғанын жоққа шығармаймыз, алайда ол таптық мәнге ие болды, және сот төрелігінің салмағын билік, ақша, және қоғам алдындағы жоғарғы дәрежесі алып отырды.

Жүргізілген тарихи талдаудан кейін, құқыққорғау органдарының қызметкерлерімен қылмыстарды жасау сияқты бұндай парадокстың түсіндірмесі ретінде, өзіндік генетикалық алғышарттары болған халықтың менталитеті, белгілі бір тарихи дәстүрлері бар екенін жоққа шығармайтын қорытынды жасауға болады.

Мысалға, пара алушылық («парақорлық», «ашкөздік»), мемлекеттің құрылу сәтінен бастап пайда болды және сол кезде бұл әрекет қылмыс болып саналды, және де әртүрлі елдерде ол үшін жаза айыппұлдан өлім жазасына дейін болған. Қазіргі уақытта пара алушылық, әлемнің барлық мемлекеттері онымен күрес жүргізуге жұмылдырылған сыбайлас жемқорлықтың өзегі деп жарияланды.

Ежелгі Әлем мемлекеттерінің сот өндірісінде қолданылатын азаптаулар сияқты мұндай әрекеттер қазір де жоғалған жоқ, тек шындығы сол, ол кезде олар қылмыс боп саналмады. Өкінішке орай, азаптаулар секілді «ақиқатты анықтау» тәсілдері құлиеленушілік мемлекеттермен бірге тарих қойнауына еніп кеткен жоқ және әлі де болса құқық қорғау қызметін жүзеге асыратын, қызметкерлердің қызметі шегінде қолданылып келеді [12].

Қорытынды. Мемлекеттік билік органдарының пайда болуы мен басқарушылық аппараттың қалыптасу тарихын талдай келе, сол кезеңдегі лауазымды тұлғалармен қылмыстылықты анықтайтын мән-жайлардың бір қатарын атап өтуге болады:

- билік аппаратының лауазымды тұлғалары өз мүдделерін, әдетте кез келген амал-тәсілдермен қорғауға міндетті үстем таптың өкілдері болған;

- өздерінің әрекеттері мен мінез-құлықтарының жазасыздығы (азаптау мен зорлық-зомбылық көрсету);

- шенеуніктердің көпшілігінің материалдық қамтамасыз етілуінің нашарлығы, олардың азаматтардан ақы алуға және үстемдік етуге итермелеген;

- заңнамалардың дұрыс жетілмеуі;

- мемлекет пен қоғам тарапынан лауазымды тұлғалардың қызметіне жеткілікті бақылаудың болмауы, ал кейбір кезде оның мүлде болмауы.

Біздің ойымызша, кез келген мемлекет өзінің дамуының тарихи сатысында өз қызметшілерінің арасындағы қылмыстылықпен күрескен, алайда бұл шаралардың тиімділігі төмен болды, бұдан басқа, белгіленген себептер мен жағдайлардың қатары әлі де өзекті және қазіргі кездегі құқыққорғау органдары қызметкерлерінің қылмыс жасауының тарихи алғышарттары болып отыр. А.И. Александров дұрыс айтқандай, «Қаралып жатқан блокта айыпталушылардың (күдіктілердің) құқықтарының кеңінен бұзылуына олардың психикалық, кейде физикалық күш қолдану арқылы жасалған «мойындауларын» беруге заңсыз мәжбүрлеу жағдайлары жатады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері қудалауға алынғандарға қылмыстық әрекеттермен қараудың айқын фактілерімен қатар, кейде тергеушілер психикалық күш көрсетуді пайдаланады. Мысалы, нақты адамның қылмыс жасағаны туралы жеткілікті ақпарат болғанына қарамастан, олар өзіне қарсы куәлік бермеуге құқылы екенін айтудың орнына, айғақ беруден бас тартқаны және қасақана жалған куәлік бергені үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылу мүмкіндігін баса айтып, куә ретінде жауап алуды жалғастыра береді» [13, 12 с.].

Төртінші өнеркәсіптік революция дәуіріндегі, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік терең және қарқынды өзгерістер эрасындағы Қазақстан дамуының бүгінгі сатысында құқыққорғау органдарының қызметкерлерімен жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың, соның ішінде азаптаудың сапалы сипаттамасының өсуі мен өзгеруінің бағыты, тарихи аспектілерді ескеру қажет боп табылатын алдын ала ойластырылған және дер кезіндегі алдын алу қызметтің әзірлемесін анықтайтынын атап өткен жөн.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Президент Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа мәжілісін өткізді // <https://www.akorda.kz/kz/prezident-ishki-ister-ministrloginin-alka-mazhilisin-otkizdi-3053041> – соңғы кіру уақыты – 27.01.2024.2 Қазақстан Республикасының Конституциясы // http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

2. Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенция // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000247_

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

4. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және ақпарат комитетінің тіркелген қылмыстық әрекеттері туралы ақпарат // <http://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/>

5. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. М.: Российское право, 1992. – 432 с.

6. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права (история государства и права зарубежных стран): Учебник. 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Высш.шк., 1983. – 656 с.

7. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: Учеб. пособие / Сост.: В.Н.Садиков; Под ред. проф. З.М.Черниловского. – М.: Гардарики, 1998. – 413 с.

8. Курманова Г.С. О генезисе преступлений, совершаемых сотрудниками правоохранительных органов // Вестник Университета им. Д.А. Кунаева. – 2006. – № 4 (21). – С. 153-157.

9. Культелеев Т.М. Уголовное и обычное право казахов – Алматы – 2004. – 312 с.

10. Голованова Е.И. Правовые основы борьбы с коррупцией в России в 16-19 веках (историко-правовое исследование). Дисс... канд. юрид. наук. Москва, 2002. – 205 с.

11. Материалы по казахскому обычному праву: Сб. Научно-популярное издание / Сост.: научные сотрудники сектора права Академии Наук Республики Казахстан: Т.М. Культелеев, М.Г. Масевич, Г.Б. Шакаев. – Алматы: Жалын, 1998. – 464 бет.

12. В Алматинской области осудили полицейских-истязателей // <https://informburo.kz/novosti/v-almatinskoj-oblasti-osudili-policeyskih-istyazateley.html>

13. Александров А.И. Обеспечение права обвиняемого (подозреваемого) на защиту в уголовном процессе России и Казахстана: актуальные проблемы // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2017. – №2 (51). – С.10-13.

Автор туралы мәліметтер

Абдикенов Д.Б. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы басшы құрамды даярлау факультетінің оқытушы-әдіскері, полиция майоры.

Абдикенов Д.Б. – преподаватель-методист факультета подготовки руководящего состава Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, майор полиции.

Abdikenov D.B. - teacher-methodologist of the faculty of training of management personnel of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, major of police.

И.С. Шамшиева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Қазақстан

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ СЕМЕЙНО-БЫТОВОМУ НАСИЛИЮ

В данной статье освещаются ключевые аспекты правового регулирования в области защиты прав детей в Республике Казахстан. Авторы анализируют нормативно-правовую базу, включая Семейный кодекс, законодательство о защите прав детей-инвалидов и международные обязательства Казахстана. Особое внимание уделяется роли государственных органов в реализации этих норм и обеспечении защиты прав детей. Проанализированы изменения в законодательстве, направленные на усиление защиты детей от насилия и эксплуатации. Статья также рассматривает практические аспекты реализации законодательных инициатив, включая проблемы и перспективы в области защиты прав детей в Казахстане. В работе делается акцент на важности межсекторального взаимодействия в рамках обеспечения прав и благополучия детей, а также представлены предложения по дальнейшему улучшению правового регулирования в данной сфере.

Ключевые слова: защита прав детей, ребенок, детство, защита детства, здоровье ребенка, охрана прав детей, семья, насилие, дети с ограниченными возможностями, дети с инвалидностью.

Legal basis of anti-semipalatinsk-borovoe district

This article highlights the key aspects of legal regulation in the field of protection of children's rights in the Republic of Kazakhstan. The authors analyze the regulatory framework, including the Family Code, legislation on the protection of the rights of children with disabilities and international obligations of Kazakhstan. Special attention is paid to the role of State bodies in implementing these norms and ensuring the protection of children's rights. Recent legislative changes aimed at strengthening the protection of children from violence and exploitation are analyzed. The article also examines the practical aspects of the implementation of legislative initiatives, including problems and prospects in the field of protection of children's rights in Kazakhstan. The paper focuses on the importance of intersectoral interaction in the framework of ensuring the rights and well-being of children, and also presents proposals for further improvement of legal regulation in this area.

Keywords: protection of children's rights, child, childhood, child protection, child health, protection of children's rights, family, violence, children with disabilities, children with disabilities.

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздері

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтарын қорғау саласындағы құқықтық реттеудің негізгі аспектілері баяндалады. Авторлар отбасылық кодексті, мүгедек балалардың құқықтарын қорғау туралы заңнаманы және Қазақстанның халықаралық міндеттемелерін қоса алғанда, нормативтік-құқықтық базаны талдайды. Мемлекеттік органдардың осы нормаларды іске асырудағы және балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етудегі рөліне ерекше назар аударылады. Балаларды зорлық-зомбылық пен қанаудан қорғауды күшейтуге бағытталған заңнамадағы соңғы өзгерістер талданды. Мақала сонымен қатар Қазақстандағы балалардың құқықтарын қорғау саласындағы проблемалар мен перспективаларды қоса алғанда, заңнамалық бастамаларды іске асырудың

практикалық аспектілерін қарастырады. Жұмыста балалардың құқықтары мен әл-ауқатын қамтамасыз ету шеңберінде сектораралық өзара іс-қимылдың маңыздылығына баса назар аударылады, сондай-ақ осы саладағы құқықтық реттеуді одан әрі жақсарту бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Түйінді сөздер: Балалардың құқықтарын қорғау, бала, балалық шақ, балалық шақты қорғау, баланың денсаулығы, балалардың құқықтарын қорғау, отбасы, зорлық-зомбылық, мүмкіндігі шектеулі балалар, мүгедек балалар.

Введение. Современный мир сталкивается с усиливающейся проблематикой в сфере защиты прав детей. Сложные обстоятельства, такие как нелегальная торговля детьми, их похищение, различные формы эксплуатации, включая экономическую и сексуальную, а также вопросы, связанные с неправомерным использованием здоровья детей в коммерческих целях, усугубляют их положение во всем мире.

Современные социально-экономические процессы, включая урбанизацию, миграцию и изменения в современной семье, создают новые вызовы для защиты прав детей, требующие изменения законодательства.

Развитие цифровых технологий и интернета порождает новые риски для детей, такие как кибербуллинг или онлайн-эксплуатация, требующие правового регулирования.

Миллионы детей по всему миру вынуждены работать, что мешает их полноценному развитию и получению образования, лишая их возможности обеспечить себе достойное будущее. Многие из них сталкиваются с самыми жестокими формами детского труда, несущими необратимый урон их физическому и психологическому здоровью, а иногда даже угрожающими их жизни. Такие условия являются недопустимым нарушением прав каждого ребенка.

Важно обеспечить, чтобы права всех детей, независимо от их официального происхождения, национальной принадлежности или состояния здоровья, были защищены на равных основаниях.

Защита прав и законных интересов несовершеннолетних детей является одним из приоритетных направлений государственной социально-правовой политики Казахстана.

В соответствии со статьей 27 Конституции Республики Казахстан «брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства» (п. 1 ст. 27), а в пункте 2 той же статьи закреплено, что «забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей» [1].

Основная часть. С позиции права «детство» рассматривается как права ребенка. Этот этап в жизни человека, охватывающий период с момента рождения до достижения 18-летнего возраста, характеризуется как фаза биологического и социального формирования, в которой ребенок находится в состоянии зависимости от внешнего мира и взрослых. Подобная дефиниция «детства» напрямую влияет на понятие «защита детства». Она подразумевает обеспечение условий для всестороннего развития ребенка, защиты от отрицательных воздействий различных факторов на этот процесс, что, в свою очередь, требует от государства разработки продуманной и эффективной правовой стратегии в данной области.

Рассматривая защиту семьи материнства, отцовства и детства, О.В. Кузнецова приходит к выводу о двояком значении термина. Во-первых, это меры, направленные на охрану прав и законных интересов, во-вторых – реакция на правонарушение, требующее защиты [2, с.12]. Интересной представляется точка зрения Б.А. Джандарбека: «слово «защита» ассоциативно наводит на мысль о том, что приоритет правребенка должен иметь место при их нарушении, при существующей конкуренции правнесовершеннолетних и взрослых трудоспособных членовсемьи» [3, с.124].

Важнейшим условием защищенного детства выступает благоприятное физическое развитие, здоровье ребенка. Физическое развитие ребенка исходит из полноценного ухода, питания, санитарно-эпидемиологической обстановки, доступности качественной

медицинской помощи, физического воспитания, формирования навыков здорового образа жизни. Ответственность за развитие ребенка, в первую очередь, ложится на родителей, а в случае их отсутствия – на опекунов и попечителей, которые в соответствии с Семейным кодексом Республики Казахстан имеют право и обязаны заботиться о его здоровье, психическом, духовном и нравственном развитии [4].

Защита детства представляет собой деятельность соответствующих органов и лиц, цель которой - устранение барьеров, препятствующих созданию благоприятных условий для всестороннего развития ребенка в физическом, психологическом и нравственном аспектах. Это включает в себя принятие и реализацию мер социального, юридического и экономического характера в ситуациях, когда эти условия оказываются нарушенными.

В Республике Казахстан субъектами конституционно-правовой политики в области защиты прав детей являются Президент, Парламент, Правительство, Верховный Суд, районные, городские, областные суды, маслихаты (местные органы самоуправления), Уполномоченный по правам ребенка.

Следует отметить, что в Казахстане создание должности Уполномоченного по правам ребенка было инициировано Указом Президента Республики, датированным 10 февраля 2016 года [5]. До этого момента задачи и функции, связанные с защитой прав и интересов детей, исполнялись Уполномоченным по правам человека Республики Казахстан. Учреждение отдельной должности Уполномоченного по правам ребенка стало важным шагом в укреплении системы защиты прав несовершеннолетних и подчеркнуло приоритетность этой области в государственной политике Казахстана.

Вопросы, касающиеся охраны и защиты прав детей, также находятся в компетенции Национальной комиссии по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте Республики Казахстан. Эта комиссия играет важную роль в разработке и реализации политик, направленных на улучшение условий жизни и развития детей, а также на поддержку семейных ценностей и продвижение демографической политики в стране.

Действительно, все упомянутые институты в Республике Казахстан предлагают дополнительные механизмы для защиты нарушенных прав детей. Они не только реагируют на случаи нарушения прав несовершеннолетних, но и осуществляют систематический мониторинг соблюдения и защиты прав детей в Казахстане. Эта деятельность включает в себя наблюдение, анализ, отчетность и разработку рекомендаций по улучшению ситуации в области прав детей, что способствует созданию более безопасной и поддерживающей среды для их роста и развития.

Важно подчеркнуть, что конституционно-правовая политика Республики Казахстан в области защиты детства разрабатывается с учетом международных обязательств страны в области прав человека.

Согласно части 1 статьи 4 Конституции Казахстана, нормы международных договоров и других обязательств государства признаются правом, действующим на его территории. Статья 8 Конституции подчеркивает уважение Республики Казахстан к принципам и нормам международного права. Таким образом, конституционно-правовая политика в сфере защиты детства в Казахстане имеет свои определенные субъекты, объекты, приоритеты, а также цели и инструменты реализации. Эти элементы служат основой для формирования и проведения эффективной правовой политики, направленной на обеспечение и защиту прав и благополучия детей.

Международно-правовой стандарт прав детей включает в себя набор норм и принципов, направленных на регулирование их международной защиты. Эти стандарты уникальны тем, что они устанавливают обязанности не только для государств, но также и для индивидов, включая родителей и лиц, выполняющих их функции.

В 1989 году в Нью-Йорке была принята Конвенция о правах ребенка. Этот важный документ в дальнейшем был подписан большинством стран мирового сообщества [6]. Несмотря на то, что акт ратифицирован многими странами и предусматривает унифицированные подходы к защите прав детей, степень внимания к проблемам детства в

разных странах-участницах Конвенции по-прежнему различаются.

Эта Конвенция устанавливает универсальные стандарты и нормы, как нравственные, так и правовые, которые способствуют формированию и развитию внутреннего законодательства стран в сфере защиты прав детей. Согласно принципу добросовестного исполнения международных договорных обязательств, страны-участницы обязаны адаптировать и улучшать свое национальное законодательство, включая конституционное право, для обеспечения защиты детства.

Психологическое развитие ребенка играет ключевую роль в его будущем, определяя способность к самореализации во взрослом возрасте. Это развитие во многом зависит от атмосферы в семье и образовательных учреждениях. В соответствии с Конвенцией о правах ребенка важно обеспечить воспитание детей в условиях счастья, любви и взаимопонимания. Данная Конвенция налагает обязательства на государства-участники предпринять меры для защиты детей от пыток, жестокого обращения, бесчеловечных или унижительных наказаний, а также от произвольного лишения свободы.

Республика Казахстан безоговорочно подписала и ратифицировала Конвенцию о правах ребенка в 1994 году.

Статья 1 Конвенции ООН о правах ребенка, принятой в 1989 году, определяет ребенка как любое человеческое существо, не достигшее 18 лет, за исключением случаев, когда совершеннолетие наступает раньше согласно применимому законодательству. Закон Республики Казахстан «О правах ребенка» устанавливает, что ребенок - это лицо, не достигшее восемнадцатилетнего возраста (совершеннолетия) [7].

Помимо основной Конвенции о правах ребенка 1989 года, в рамках ООН были приняты факультативные протоколы, касающиеся прав детей, которые также нашли своё признание и в Казахстане. Казахстан ратифицировал следующие протоколы к Конвенции: первый, касающийся участия детей в вооруженных конфликтах – в 2000 году, и второй, связанный с торговлей детьми, детской проституции и порнографии - 4 июля 2001 года.

Кроме того, Казахстан ратифицировал Конвенцию о запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда 1999 года [8], Конвенцию о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей 1980 года [9] и другие подобные документы.

Конвенция о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления, принятая в 1993 году, была подписана Республикой Казахстан [10]. Это сделало Казахстан уникальной страной в рамках Содружества Независимых Государств (СНГ), так как он стал единственным государством-участником этого объединения, ратифицировавшим данный международный документ.

В Конвенции Содружества Независимых Государств (СНГ) о правах и основных свободах человека, которая была принята в Минске 26 мая 1995 года, особое внимание уделяется праву несовершеннолетних на получение специальных мер защиты. Эти меры должны предоставляться со стороны семьи, общества и государства, подчеркивая важность комплексной поддержки для молодых людей [11].

Казахстан активно ведет политику, целью которой является выполнение своих международных обязательств в сфере защиты прав детей. К 2015 году конституционное законодательство страны было адаптировано и приведено в соответствие с этими международными обязательствами, что подчеркивает стремление страны к обеспечению защиты и поддержки детей в соответствии с международными стандартами.

Основные направления конституционно-правовой политики Казахстана в области защиты детства определяются прежде всего в нормативно-правовых актах и других документах, исходящих от Главы Государства. Эти направления далее разрабатываются и конкретизируются в подзаконных актах. Важно отметить, что вопросы защиты детства в Казахстане рассматриваются не изолированно, а в контексте общего курса на модернизацию страны. Особое внимание уделяется укреплению семейных ценностей, что является ключевым элементом в обеспечении благополучия и защиты детей.

Как отмечает Ж.Ю. Салибаева, это обусловлено тем, что «детство – это период, когда закладываются фундаментальные качества личности, обеспечивающие психологическую устойчивость, нравственные ориентации, жизнеспособность и целеустремленность. Эти духовные качества личности не развиваются спонтанно, а формируются в условиях выраженной родительской любви, когда семья создает у ребенка потребность быть преданным, способность сопереживать и радоваться другим людям, нести ответственность за себя и других, стремление к самообразованию» [12, с.85].

Основными инструментами реализации конституционно-правовой политики в Казахстане в области защиты прав детей служат нормативно-правовые акты. Эти документы закрепляют права детей, а также предусматривают гарантии их соблюдения, реализации и защиты. Кроме того, деятельность государственных органов и должностных лиц по реализации этой политики проявляется через различные формы. Среди них – ежегодные Послания Президента Республики Казахстан народу страны, доклады о состоянии дел детей в Казахстане, разработка и реализация различных концепций, доктрин, целевых программ и других инициатив, направленных на улучшение условий жизни и развития детей в стране.

Хотя в Стратегии «Казахстан – 2050», представленной Президентом страны в 2012 году, вопросы, связанные с политикой в области детства, не выделены в качестве отдельного направления, важные аспекты, касающиеся защиты и развития детей, тем не менее затронуты.

Среди ключевых принципов социальной политики, оговоренных в этой стратегии, следует выделить: защиту материнства и детства, что подчеркивает важность поддержки семей и детей на государственном уровне; введение новых подходов к обеспечению здоровья детей, включая предоставление бесплатных медицинских услуг для детей до 16 лет и адресную поддержку наиболее уязвимых категорий детей, таких как больные дети; приоритет воспитания детей в полноценной семье, что подчеркивает значение семейного уклада для здорового развития ребенка; поддержка одиноких матерей; реформы в области образования, направленные на обеспечение равных стартовых возможностей для всех детей, развитие государственно-частного партнерства в образовательной сфере, внедрение инновационных методов обучения и создание многоступенчатой системы грантов.

Таким образом, хотя в Стратегии «Казахстан – 2050» вопросы детства не выделены отдельно, они интегрированы в более широкий контекст социальной политики страны.

Президент Казахстана К.-Ж.К. Токаев в своих обращениях к народу Казахстана действительно высказывал позицию о необходимости ужесточения наказаний за преступления, связанные с сексуальным насилием, педофилией и бытовым насилием. Он особо подчеркивал, что защита прав детей и борьба с бытовым насилием должны быть приоритетными направлениями государственной политики. Это подчеркивает решительность главы государства в вопросах обеспечения безопасности и защиты наиболее уязвимых слоев населения, включая детей, и предполагает разработку и внедрение более строгих законодательных и практических мер в этих сферах [13].

В республике были приняты и действуют такие законы, как: Закон РК «О правах ребенка» [14], Закон РК О детских деревнях семейного типа и домах юношества [15], Закон РК «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержки детей с ограниченными возможностями» [16], Закон РК «О профилактике преступлений среди несовершеннолетних и предупреждении безнадзорности и беспризорности» [17], Закон РК «Об образовании» [18], Кодекс РК О браке (супружестве) и семье [19]. Некоторые вопросы регулируются подзаконными нормативными актами (Постановления Правительства Республики).

Семейный кодекс Республики Казахстан действительно устанавливает важные принципы в отношении обязанностей родителей по уходу за своими детьми. Эти принципы включают: законодательное обеспечение прав ребенка; поддержка семьи в целях обеспечения обучения, воспитания, отдыха и оздоровления детей, защиты их прав, подготовки их к полноценной жизни в обществе; ответственность юридических лиц, должностных лиц, граждан за нарушение прав и законных интересов ребенка, причинение ему вреда; поддержка

общественных объединений и иных организаций, осуществляющих деятельность по защите прав и законных интересов ребенка, установление и соблюдение государственных минимальных социальных стандартов, направленных на улучшение жизни детей с необходимостью учета региональных особенностей.

Также в Семейном кодексе Республики Казахстан закреплена обязанность родителей заботиться о здоровье ребенка, действовать в его интересах. Они не вправе причинять вред физическому психическому здоровью ребенка, его нравственному развитию. Способы воспитания детей должны исключать пренебрежительное, жестокое, грубое, унижающее человеческое достоинство обращение, оскорбление или их эксплуатации.

Законом «О правах ребенка в Республике Казахстан» установлена обязанность органов государства, а также физических и юридических лиц защищать детей от негативного социального воздействия, от информации и пропаганды, способных причинить вред их здоровью, духовному и нравственному развитию [14].

Социальный кодекс Республики Казахстан устанавливает следующие виды пособий: пособие на рождение; пособие по уходу за ребенком; пособия многодетным семьям; пособие, назначаемое и выплачиваемое матери или отцу, усыновителю (удочерителю), опекуну (попечителю), воспитывающему ребенка-инвалида (детей-инвалидов) [20].

Также в Социальном кодексе закреплено понятие лицо (семья) нуждающееся в специальных социальных услугах. Основаниями для признания их таковыми, являются: сиротство; отсутствие родительского попечения; безнадзорность несовершеннолетних, в том числе девиантное поведение; нахождение несовершеннолетних в организациях образования с особым режимом содержания, ограничение возможностей раннего психофизического развития детей от рождения до трех лет (ст. 133 Социального кодекса РК).

Кроме того, основанием является наличие у ребенка какого-либо заболевания, в том числе умственных, психических нарушений, а также заболеваний, представляющих опасность для окружающих, влекущих неспособность к самообслуживанию. Жестокое обращение, приведшее к социальной дезадаптации и социальной депривации, бездомность, нахождение на учете службы пробации уголовно-исполнительной инспекции, также относятся к основанию для признания ребенка находящимся в трудной жизненной ситуации.

В Казахстане действует адресная социальная помощь, которая предоставляется гражданам Республики Казахстан, кандам, беженцам, иностранцам и лицам без гражданства, постоянно проживающим в Республике Казахстан, со среднедушевым доходом, не превышающим черты бедности (ст. 120 Социального кодекса РК) [20].

Следует отметить, что в Казахстане принят специальный Закон «О безопасности игрушек», который относит к компетенции уполномоченного органа в области защиты прав детей утверждение порядка проведения психолого-педагогической экспертизы игрушек, согласование нормативных правовых актов в области безопасности игрушек [21].

Отдельное направление представляют собой защита прав детей-инвалидов. Защита прав детей-инвалидов является важным аспектом социальной политики и законодательства во многих странах, включая Казахстан. Законодательство, направленное на поддержку детей с инвалидностью, обычно включает в себя ряд мер, целью которых является обеспечение равенства возможностей и восстановление способностей этих детей. Важные аспекты такой поддержки включают:

- создание доступной среды. Это означает адаптацию различных сфер общественной жизни, чтобы сделать их доступными для детей с ограниченными возможностями. Это может включать адаптацию физической инфраструктуры, обеспечение доступности общественного транспорта, зданий, учебных заведений и рабочих мест;

- обеспечение доступа к информации: важно, чтобы информация была доступна в форматах, удобных для детей с различными видами инвалидности, включая зрительные и слуховые ограничения;

- обеспечение качественных медицинских и образовательных услуг, адаптированных к потребностям детей с инвалидностью;

Эти меры способствуют созданию более инклюзивного общества, в котором учитываются и удовлетворяются потребности всех его членов, включая детей с ограниченными возможностями.

Согласно Закону РК «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями»:

– ребенок с ограниченными возможностями - ребенок с физическими и (или) психическими недостатками, имеющий ограничение жизнедеятельности, обусловленное врожденными, наследственными, приобретенными заболеваниями или последствиями травм;

– ребенок группы «риска» - ребенок (дети) до трех лет, имеющий высокую вероятность отставания в физическом и (или) психическом развитии при отсутствии раннего вмешательства и оказания социальной и медико-педагогической коррекционной поддержки [22];

– ребенок с инвалидностью - лицо в возрасте до восемнадцати лет, имеющее нарушение здоровья со стойким расстройством функций организма, обусловленное заболеваниями, увечьями (ранениями, травмами, контузиями), их последствиями, нарушениями, которое приводит к ограничению жизнедеятельности и необходимости его социальной защиты [20].

Заключение. Законодательство, направленное на поддержку детей с инвалидностью, играет ключевую роль в обеспечении их равных возможностей и социальной интеграции. Законодательные меры, направленные на обеспечение равенства возможностей для детей-инвалидов, являются ключевым элементом в создании инклюзивного общества. Под обеспечением равных возможностей, в первую очередь, понимается создание таких условий, когда все сферы жизнедеятельности становятся доступными для инвалидов.

Исторический и правовой анализ формирования и развития института защиты прав детей в Казахстане показывает, что на современном этапе его развития кроме нормотворческого процесса необходимо развитие и механизма правового регулирования реализации законодательства о защите прав ребенка.

Несмотря на многочисленные нормативно-правовые акты, эта проблема не решена и сегодня. Социально-экономическая ситуация в стране диктует острую необходимость разработки научно обоснованного комплекса мер, создающих эффективную систему мер для реализации защиты прав ребенка.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1105029&pos=6;-108#pos=6;-108
2. Кузнецова О.В. Конституционно-правовая защита семьи, материнства, отцовства и детства в России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2004. – 26 с.
3. Джандарбек Б.А. Статус ребенка в семейном праве Казахстана// Ученые записки Казанского государственного университета. Гуманитарные науки. Том 150. Книга 5. – 2008. – С. 123-129
4. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года №518-IV О браке (супружестве) и семье (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748&show_di=1
5. Указ Президента Республики Казахстан от 10 февраля 2016 года №192 О создании института Уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000192>
6. Постановление Верховного совета Республики Казахстан от 8 июня 1994 года О ратификации Конвенция ООН правах ребенка// https://adilet.zan.kz/rus/docs/B940001400_
7. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года №345-III О правах ребенка в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1032460
8. Закон Республики Казахстан от 26 декабря 2002 года №367 О ратификации Конвенции о запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда (Конвенция 182)// https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000367_
9. Закон Республики Казахстан от 13 ноября 2012 года №48-V О ратификации Конвенции о

гражданско-правовых аспектах международного похищения детей//
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000048>

10. Закон Республики Казахстан от 12 марта 2010 года №253-IV О ратификации Конвенции о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления//
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000253_

11. Конвенции Содружества Независимых Государств (СНГ) о правах и основных свободах человека (26 мая 1995 года, Минск)// <https://cis.minsk.by/page/11326>

12. Салибаева Ж.Ю. Дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, как особая социальная категория граждан Республики Казахстан //Путь науки. 2014. N 6. С. 82-91.

13. Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 г. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>

14. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года №345-П О правах ребенка в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1032460

15. Закон Республики Казахстан от 13 декабря 2000 года №113-П О детских деревнях семейного типа и домах юношества (с изменениями и дополнениями)//
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1020941&show_di=1

16. Закон Республики Казахстан от 11 июля 2002 г. № 343-П О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержки детей с ограниченными возможностями (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1032168&show_di=1

17. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года №591-П О профилактике преступлений среди несовершеннолетних и предупреждении безнадзорности и беспризорности (с изменениями и дополнениями)//

[https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049318&show_di=1#:~:text=.2023%20%D0%B3.\)-,%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049318&show_di=1#:~:text=.2023%20%D0%B3.)-%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85)

18. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года №319-III Об образовании (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118

19. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями)//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748&pos=1506;-24#pos=1506;-24&sdoc_params=text%3D%25D0%25B

20. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года №224-VII «Социальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями)//
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36492598&pos=59;-59#pos=59;-59&sdoc_params=text%3D%25D0%25BF%25D0%25BE%25D1%2581%25

21. Закон Республики Казахстан от 21 июля 2007 года № 306-III «О безопасности игрушек» (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30114841

22. Закон Республики Казахстан от 11 июля 2002 г. № 343-П О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержки детей с ограниченными возможностями (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1032168&show_di=1

Сведения об авторе

Шамшиева И.С. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбуратова, подполковник полиции.

Шамшиева И.С. – Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының докторанты. М. Есболатова, полиция подполковнигі.

Shamshieva I.S. – Doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, police Lieutenant Colonel.

Г.Ф. Кайырбекова¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ КВАЛИФИКАЦИЯ РЕКЛАМЫ ФИНАНСОВЫХ (ИНВЕСТИЦИОННЫХ) ПИРАМИД

Отечественный законодатель принимает меры по предупреждению деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид, о чем свидетельствует принятый Закон Республики Казахстан от 12 июля 2022 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид». С учетом этого документа введена уголовная ответственность за рекламу финансовой (инвестиционной) пирамиды (ст. 217-1 УК РК).

В научной статье изучены нормы законодательства Казахстана, регламентирующие ответственность за рекламу финансовой (инвестиционной) пирамиды, в процессе их последовательного принятия. Исходя из анализа статьи 217-1 УК РК и анализа зарубежного законодательства, выявлены проблемы, усложняющие борьбу с рекламой финансовых пирамид и привлечения к уголовной ответственности виновных лиц. На их основе предложены законодательные изменения, направленные на введение особо квалифицированного состава - реклама финансовой (инвестиционной) пирамидой, совершенная преступной группой и причинившие крупный ущерб.

Ключевые слова: заведомо ложная реклама, реклама финансовой (инвестиционной) пирамидой, уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности, реклама финансовой (инвестиционной) пирамидой, совершенная в крупном размере, реклама финансовой (инвестиционной) пирамидой, совершенная составе преступной группы.

Қаржылық (инвестициялық) пирамидалар жарнамасының қылмыстық -құқықтық біліктілігі

Отандық заң шығарушы қаржы (инвестициялық) пирамидаларының қызметінің алдын алу жөнінде шаралар қабылдайды, бұл туралы "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қаржы (инвестициялық) пирамидаларының қызметіне қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2022 жылғы 12 шілдедегі қабылданған Қазақстан Республикасының Заңы куәландырады. Осы құжатты ескере отырып, қаржылық (инвестициялық) пирамиданы жарнамалау үшін қылмыстық жауапкершілік енгізілді (ҚР ҚК 217-1-бабы).

Ғылыми мақалада қаржылық (инвестициялық) пирамиданы жарнамалау үшін жауапкершілікті реттейтін Қазақстанның қылмыстық құқығының нормалары, оларды дәйекті қабылдау процесінде зерделенді. ҚР ҚК - нің 217-1-бабын талдау және шетелдік заңнаманы талдау негізінде қаржы пирамидаларының жарнамасына қарсы күресті қиындататын және кінәлі адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тартатын проблемалар анықталды. Олардың негізінде аса білікті құрамды енгізуге бағытталған заңнамалық өзгерістер ұсынылды - қылмыстық топ жасаған және үлкен зиян келтірген қаржы (инвестициялық) пирамидасының жарнамасы.

Түйінді сөздер: қызметкер, сыйлықақы, шәкіртақы, төлем, магистратура, докторантура, көтерме жәрдемақы, тұрғын үй төлемдері.

Criminal law qualification of advertising financial (investment) pyramids

The domestic legislator takes measures to prevent the activities of financial (investment) pyramids, as evidenced by the adopted Law of the Republic of Kazakhstan dated July 12, 2022 "On Amendments and Additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on countering the activities of financial (investment) pyramids." Taking into account this document, criminal liability has been introduced for advertising a financial (investment) pyramid scheme (Articles 217-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

The scientific article examines the norms of the criminal law of Kazakhstan regulating responsibility for advertising a financial (investment) pyramid in the process of their consistent adoption. Based on the analysis of Article 217-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and the analysis of foreign legislation, problems have been identified that complicate the fight against advertising of financial pyramids and bringing perpetrators to criminal responsibility. On their basis, legislative changes aimed at introducing a specially qualified staff are proposed - advertising by a financial (investment) pyramid committed by a criminal group and causing major damage.

Keywords: deliberately false advertising, advertising by a financial (investment) pyramid, criminal offenses in the field of economic activity, advertising by a financial (investment) pyramid committed on a large scale, advertising by a financial (investment) pyramid committed as part of a criminal group.

Введение. Финансовые пирамиды представляют собой одну из наиболее распространенных и опасных моделей криминального поведения в сфере финансовых инвестиций. Их действия потенциально имеют огромную экономическую и социальную опасность, поскольку незаконно присваиваются значительные денежные средства физических и юридических лиц [1, с. 125].

Кроме того, в современном мире реклама деятельности организаций, действующих по принципу «финансовых пирамид», способствует повышению узнаваемости и привлечения новых клиентов и потребителей.

Как отметил Президент страны К.К. Токаев «...необходимо повышение мер по противодействию финансовым пирамидам и детально разобраться в сложившейся ситуации, вызвавшей широкий общественный резонанс, принять меры по недопущению нарушения прав граждан, привлечь виновных к ответственности» [2].

Значительную роль при рекламе тех или иных финансовых продуктов играют медиа ресурсы (интернет, телевидение, рекламные щиты и пресса), а также «известные люди». К примеру, в 2020 г. в социальных сетях блогерами, артистами и медийными личностями страны была разрекламирована инвестиционная деятельность одного ломбарда. Впоследствии от нее пострадали тысячи людей, а блогеры, ограничившись публичными извинениями, при этом не были привлечены к ответственности [3, с. 40-41].

По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан за период введения уголовной ответственности за рекламу финансовой (инвестиционной) пирамиды (ст. 217-1 УК РК зарегистрировано 3 факта и лишь одно дело направлено в суд. При этом установленная сумма причиненного ущерба данными правонарушениями составила 68458,91 (тыс. тенге) [4].

Таким образом, реклама финансовых пирамид (инвестиционных) представляет общественную опасность, поскольку причиняет значительный материальный ущерб большому количеству граждан и должна быть запрещена под угрозой наказания.

Материалы и методы исследования. Материалами исследования явились нормы уголовного законодательства Республики Казахстан и ряда зарубежных стран, регламентирующих ответственность за рекламу финансовой (инвестиционной) пирамиды; научные труды по исследуемой теме.

Методами исследования в данной работе явились общенаучные методы, такие как обобщение, анализ, синтез, классификация, а также системно-структурный метод, метод сравнения.

Основная часть. Законом Республики Казахстан от 12 июля 2022 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» [5] была введена уголовная ответственность за рекламу финансовой (инвестиционной) пирамиды и установлены наказания в виде лишения свободы на срок до 2 лет с конфискацией имущества, а при отягчающих обстоятельствах срок лишения свободы предусмотрен до 4 лет с конфискацией имущества [6].

Согласно диспозиции ст. 217-1 УК РК, реклама финансовой (инвестиционной) пирамиды, заключается в личном и непосредственном распространении информации публично или с использованием средств массовой информации или электронных информационных ресурсов, повлекшее вовлечение в нее лиц с причинением значительного ущерба.

Согласно пп.1-2) ст. 3 Закона Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года «О рекламе», реклама – это информация, распространяемая и (или) размещаемая в любой форме с помощью любых средств, предназначенная для неопределенного круга лиц и призванная формировать или поддерживать интерес к физическому или юридическому лицу, товарам, товарным знакам, работам, услугам и способствовать их реализации [7].

В соответствии с пп.4 ст. 7 Закона Республики Казахстан «О рекламе» заведомо ложная реклама определяется как распространение недостоверной или искаженной информации о товаре, услуге или производителе, которые могут привести потребителя в заблуждение. Также ложной рекламой считается и реклама, содержащая недостоверные или заведомо ложные заявления относительно качества, количества, свойств товара или услуги, устанавливаемых требований к его безопасности, экологических параметров, происхождения и т.д.

Как справедливо отмечает профессор С.М. Рахметов: «... в ст. 217-1 УК не указано, что предметом преступления является не просто реклама, а ложная реклама. Реклама любой организации, в том числе финансовой (инвестиционной) пирамиды, в которой не содержится ложная информация, не должна квалифицироваться по данной статье УК РК, так как в таких действиях будет отсутствовать признак общественной опасности. Поэтому в ст. 217-1 УК РК следовало предусмотреть ответственность за заведомо ложную рекламу» [8].

Более того, в соответствии с законодательством Республики Казахстан, предусматривается административная ответственность за заведомо ложные рекламы путем наложения штрафа.

Таким образом, именно заведомо ложная реклама в Казахстане является нарушением закона, которое может привести к различным мерам ответственности со стороны государства. Рекламодателям необходимо соблюдать законодательство и обеспечивать достоверность информации, распространяемой через рекламу.

Исходя из конструкции диспозиции ч.1 ст. 217-1 УК РК объективная сторона рассматриваемого состава преступления характеризуется распространением информации публично или с использованием средств массовой информации или электронных информационных ресурсов.

Под «распространением информации публично» понимается любое действие, направленное на обращение информации к определенной аудитории, когда информация становится доступной для широкого круга лиц.

В соответствии с законодательством Республики Казахстан, распространение информации публично должно осуществляться в соответствии с законодательством, уважать права и свободы граждан, а также не нарушать законы об информационной безопасности.

Распространение информации с использованием средств массовой информации или электронных информационных ресурсов в Казахстане понимается как действия,

направленные на распространение информации при помощи таких средств, как телевидение, радио, газеты, журналы, Интернет-ресурсы и социальные сети.

Средства массовой информации являются специализированными организациями, занимающимися созданием и распространением информации (в том числе новостей, комментариев, рекламы и т.д.) на широкую аудиторию. Средства массовой информации действуют на основе своих легально установленных прав и обязанностей, которые регулируются специальными законами и нормативными актами.

Электронные информационные ресурсы — это специализированные Интернет-ресурсы, позволяющие пользователю получать информацию из открытых источников в Интернете. Ресурсами могут быть также социальные сети, форумы, блоги, онлайн-журналы и другие веб-сайты.

В Казахстане распространение информации с использованием средств массовой информации или электронных информационных ресурсов регулируется законодательством, которое определяет правила работы и общие требования, которые должны соблюдаться для защиты прав и свобод граждан и обеспечения безопасности информации.

Таким образом, распространение информации с помощью средств массовой информации и электронных информационных ресурсов является процессом распространения информации на широкую аудиторию при помощи специализированных организаций (средств массовой информации) и Интернет-ресурсов. В этом процессе учитываются правовые требования, способы обработки информации, защита данных и другие важные аспекты.

Диспозиция ст. 217-1 УК РК закрепляет материальный состав уголовного правонарушения, по которому причинение значительного ущерба является обязательным. Согласно п.2) ст. 3 УК РК значительным ущербом по ст. 217-1 УК РК признается ущерб на сумму, в двести раз превышающую месячный расчетный показатель.

С субъективной стороны реклама финансовой (инвестиционной) пирамидой совершается в форме прямого умысла. Виновный сознаёт, что рекламирует финансовую (инвестиционную) пирамиду.

Субъект – физическое вменяемое лицо, достигшее 16 лет, рекламирующее финансовую (инвестиционную) пирамиду. Исключение составляют п. 3) ч.2 ст. 217-1 УК РК, где субъект будет специальный - если деяние совершено лицом с использованием своего служебного положения.

Следует отметить, что уголовная ответственность за рекламу финансовых (инвестиционных) пирамид предусматривается и в ряде зарубежных странах. При этом, в большинстве стран уголовная ответственность за рекламу финансовых пирамид, как правило, основывается на законах, которые запрещают мошенничество, обман и недобросовестную рекламу.

Например, в Австралии, Канаде, Великобритании и Новой Зеландии, регулирующие органы, такие как Комиссия по ценным бумагам и биржам (Канада), Финансовые стандарты (Великобритания) и Комиссия по финансовому регулированию и надзору (Австралия и Новая Зеландия) могут применять административные санкции и устные предупреждения для компаний и рекламодателей, которые нарушают правила в отношении финансовых пирамид. В этих странах, многие финансовые пирамиды также рассматриваются как мошеннические схемы, что может привести к уголовной ответственности для их участников [9].

В США уголовная ответственность за рекламу финансовых пирамид основывается на правилах, установленных Федеральной Комиссией по Торговле (Federal Trade Commission, FTC), которая классифицирует финансовые пирамиды как мошеннические схемы и считает, что компании, привлекающие участников посредством рекламы финансовых пирамид, создают ложные ожидания, что может привести к серьезным финансовым потерям участников пирамиды. Кроме того, в США в случае рекламы финансовых пирамид применяются статьи об уголовной ответственности за мошенничество и обман в бизнесе, а в некоторых штатах существуют отдельные законы, которые применяются в случае рекламы финансовых пирамид

(например, в Нью-Йорке, где запрещается рекламировать финансовые пирамиды и участвовать в них) [10, с. 79].

В Германии, уголовная ответственность за рекламу финансовых пирамид основывается на законах, устанавливающих запрет на обман и мошенничество. Так, согласно статье 16 Федерального Закона об охране финансового рынка, реклама финансовых пирамид и прочих лжепредприятий может считаться общественно опасным деянием. Также в Германии действует регулирующий орган - Федеральный финансовый надзорный орган (BaFin), которая отвечает за контроль и надзор за финансовыми инструментами и финансовыми рынками, в том числе за предотвращение преступлений, связанных с финансовыми пирамидами. BaFin может применять различные меры ответственности и санкции в отношении компаний и рекламодателей, нарушающих правила в отношении финансовых пирамид [10, с. 80].

В странах Содружества независимых государств уголовная ответственность за рекламу финансовых пирамид определяется законодательством каждой страны и может варьироваться в зависимости от степени нарушения правил и законов в отношении недобросовестной рекламы и мошенничества. Кроме того, в большинстве стран СНГ действуют регулирующие органы, которые могут применять различные меры ответственности и санкции для компаний и рекламодателей, нарушающих правила в отношении финансовых пирамид.

Например, в Российской Федерации за призыв к участию деятельности финансовых пирамид и за публичное распространение информации, содержащей сведения о привлекательности участия в такой деятельности, предусматривается административная ответственность [11].

В Кыргызстане, ответственность за рекламу финансовых пирамид несут рекламодатели, которые распространяют информацию о сомнительных финансовых предложениях и инвестиционных схемах. Такие действия рассматриваются как нарушение закона о рекламе и торговле, закона о финансовых услугах, а также статей уголовного кодекса, связанных с мошенничеством и созданием финансовых пирамид [12].

Таким образом, реклама финансовых (инвестиционных) пирамид запрещена в большинстве развитых стран и может повлечь за собой серьезные юридические последствия для рекламодателей, в том числе административную и уголовную ответственность.

Заключение. При привлечении виновных лиц к уголовной ответственности за рекламу финансовых пирамид, затруднения вызывают вопросы, связанные с несовершенством ст. 271-1 УК РК.

Так, законодатель, закрепляя в ч. 2 ст. 217-1 УК РК квалифицирующие признаки, не предусматривает в качестве таковых – совершение деяния в крупном размере и в составе преступной группы.

На наш взгляд, наличие указанных признаков в ст. 217-1 УК РК будет способствовать правильной квалификации и ужесточит ответственность для лиц, в деянии которых будут такие признаки.

В этой связи необходимо внесение изменений и дополнений в действующее уголовное законодательство, что на наш взгляд будет способствовать эффективной борьбе с финансовыми (инвестиционными) пирамидами и защите прав граждан.

На основании изложенного предлагается дополнить ст. 217-1 УК РК особо квалифицированным составом и изложить новую часть следующим образом:

«3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи:

- 1) совершенные преступной группой;
- 2) причинившие крупный ущерб, – наказываются...».

С учетом предлагаемых поправок в части определения крупного ущерба по данной статье, необходимо внести дополнения в п.38) ст. 3 УК РК, после слов «204» дополнить его: «217-1», установив размер крупного ущерба в одну тысячу раз превышающие месячный расчетный показатель.

Список использованных источников

- 1 Кайырбекова Г. Ф. Уголовно-правовые и криминологические инструменты противодействия финансовой (инвестиционной) пирамиде / Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. — 2023 — № 2 (75). — С. 124-132.
- 2 Выступление Президента страны К. Токаева на встрече с руководителями правоохранительных органов // Интернет-ресурс: <https://www.zakon.kz/5009193-tokaev-poruchil-detalno-razobratsya-s.html> дата обращения: 23.10.2023.
- 3 Финансовые пирамиды: Монография [Коллектив авторов]. Под общ. ред. Г.К. Шушиковой. - Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2022. – 87 с.
- 4 Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры // Интернет-ресурс: <https://qamqor.gov.kz> дата обращения: 23.10.2023.
- 5 Закон Республики Казахстан от 12 июля 2022 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000139#z15> дата обращения: 23.10.2023.
- 6 Уголовный кодекс Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022> дата обращения: 23.10.2023.
- 7 Закон Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года «О рекламе» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000508> дата обращения: 23.10.2023.
- 8 Рахметов С.М. Мониторинг практики применения некоторых норм Уголовного кодекса об ответственности за уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2022. №4 (71).
- 9 Регуляторы финансовых рынков // Интернет-ресурс: <https://dealingclub.com/statyi-15.php> дата обращения: 23.10.2023.
- 10 Зубарева А.М. Механизм противодействия теневой экономической деятельности, совершаемой с использованием финансовых пирамид: дисс. ... к.э.н. - Санкт-Петербург, 2017. - 168 с.
- 11 Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года // Интернет-ресурс: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/b5267e54e246ea6638ee31beff44931ebd331eae/ дата обращения: 23.10.2023.
- 12 Уголовный кодекс Кыргызской от 28 октября 2021 года // Интернет-ресурс: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30222833#pos=758;-77 дата обращения: 23.10.2023.

Сведения об авторе

Кайырбекова Г.Ф. – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр национальной безопасности и военного дела.

Қайырбекова Г.Ф. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты, Ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі.

Kaayrbekova G.F. – doctoral student of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of National Security and Military Affairs.

А.К. Турсынбеков¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТҚА ДЕЙІНГІ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада қылмыстық істерге сотқа дейінгі тергеу жүргізуді реттейтін қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасына талдау жасалды. Талдау арқылы автор сотқа дейінгі өндірісті кезеңдерге бөлді. Атап айтқанда, бұл кезеңдер: 1) қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекетті және оны жасаған адамның жеке басын анықтау; 2) қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысы бар адамды мәжбүрлеу шараларын, оның ішінде бұлтартпау шараларын және дәлелдемелер жинағын қолдану арқылы ұстау; 3) сотқа дейінгі тергеп-тексеруді аяқтау және айыптау қорытындысын жасау және оны қылмыстық іспен прокурорға жолдау; 4) айыптау актісімен келіп түскен қылмыстық іс бойынша прокурордың қызметі.

Түйінді сөздер: сотқа дейінгі тергеу, қылмыстық іс, тергеуші, қылмыс, қаулы, айыптау, күдік.

Некоторые аспекты досудебного производства по уголовным делам

В статье проведен анализ действующего уголовно-процессуального законодательства, регламентирующего проведение досудебного расследования уголовных дел. Посредством анализа автор разделил досудебное производство на этапы.

В частности, это этапы: 1) установление деяния, запрещенного уголовным законом, и личности лица, его совершившего; 2) задержание лица, причастного к совершению уголовного правонарушения, применением мер принуждения, в том числе, мер пресечения, и сбором доказательств; 3) завершение досудебного расследования и составление обвинительного акта лицом, осуществляющим досудебное расследование, и его направление с уголовным делом прокурору; 4) деятельность прокурора по уголовному делу, поступившему с обвинительным актом.

Ключевые слова: досудебное расследование, уголовное дело, следователь, преступление, постановление, обвинение, подозрение.

Some aspects of pre-trial criminal proceedings

The article analyzes the current criminal procedure legislation regulating the conduct of pre-trial investigation of criminal cases. Through the analysis, the author divided the pre-trial proceedings into stages. In particular, these are the stages: 1) the establishment of an act prohibited by criminal law and the identity of the person who committed it; 2) the detention of a person involved in the commission of a criminal offense, the use of coercive measures, including preventive measures, and the collection of evidence; 3) the completion of a pre-trial investigation and the preparation of an indictment by the person conducting the pre-trial investigation, and his referral of the criminal case to the prosecutor; 4) the prosecutor's activities in the criminal case filed with the indictment.

Keywords: pre-trial investigation, criminal case, investigator, crime, resolution, charge, suspicion.

Кіріспе. Қазіргі уақытта мемлекет қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл саласындағы заңнаманы жетілдіруге және нәтижелі төзімділік қағидатын қалыптастыруға баса назар аударуда. Бұл құқық қорғау органдарының қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу, ашу және тергеу жөніндегі жұмысының тиімділігі мен сапасын арттыру, сондай-ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық қол сұғушылықтардан нақты қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық тетікті жетілдіру қажеттілігіне байланысты.

Қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету тетігін жетілдіру, қылмыс жасаған адамдарды қылмыстық қудалау жүйесінің тиімділігін арттыру қажеттілігі Мемлекет басшысы Қ. К. Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында атап өтілді, онда «Азаматтардың құқықтары мен олардың қауіпсіздігін қорғауды күшейтудің негізгі факторы сот және құқық қорғау жүйелерінің терең реформалары болып табылады» [1].

«Сотқа дейінгі тергеп-тексеру» терминін қолдану қылмыстық іс жүргізу заңнамасына қылмыс жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауапкершілікке тарту жөніндегі алдын ала тергеп-тексеру органдарының қызметін білдіретін тиісті санаттың енгізілуіне байланысты. Осылайша, қылмыстық іс жүргізу құқығында жаңа құқықтық институт пайда болды және дами бастады, кейіннен «қылмыстық қудалау институты» деп аталды [2, 5-б.].

Негізгі бөлім. Қылмыстық қудалау институтын қарастыра отырып, Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 8-бабымен регламенттелген қылмыстық процестің міндеттерін іске асыру қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды қылмыстық жауаптылыққа тартуды, адамның кінәсі не кінәсіздігі туралы куәландыратын қажетті дәлелдемелерді жинауды, процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану тәртібін, іс-әрекеттер мен шешімдерге шағымдану рәсімін қамтамасыз ететін тиімді тетіксіз мүмкін невожможстігін атап өткен жөн қылмыстық процесті жүргізетін орган және т.б. Бұл ретте қылмыстық қудалау қылмыстық сот ісін жүргізу орбитасына тартылған адамдардың бұзылған құқықтарын қорғау және қалпына келтіру жөніндегі маңызды функцияны білдіреді.

Арнайы заң әдебиетін, қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдау, сондай-ақ практикалық қызметкерлерге сауалнама жүргізу және сұхбат беру нәтижелерін жалпылау «сотқа дейінгі тергеу» терминін екіұшты түсіну мен қолданудың дәлелі болып табылады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңында бар қылмыстық қудалаудың анықтамасын қарастырамыз. Біздің ойымызша, қылмыстық қудалаудың жоғарыда аталған анықтамасы қылмыстық қудалаудың мәнін дәл анықтамайды және тиісті өзгеріс пен толықтыруды қажет етеді.

Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 7-бабының 22-тармағында «қылмыстық қудалау (айыптау) – бұл қылмыстық заңда тыйым салынған іс-әрекетті және оны жасаған адамды, соңғысының қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы кінәсін анықтау мақсатында, сондай-ақ осындай адамға жаза немесе өзге де жаза қолдануды қамтамасыз ету үшін айыптаушы тарап жүзеге асыратын процестік қызмет қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары» [3].

Осы анықтаманы талдай отырып, кейбір қайшылықтарды анықтауға болады.

Біріншіден, заң шығарушы бұл жағдайда қылмыстық қудалауды айыптаумен анықтайды. Бұл ұстаным даулы болып көрінеді, өйткені айыптау, біздің ойымызша, қылмыстық қудалаудың бір бөлігі болып табылады.

Осылайша, қылмыстық іс жүргізу заңын талдау айыптау рәсімін жеткілікті егжей-тегжейлі реттеуді көрсетеді. Бұл ретте айыпталушы ҚПК-нің 65-бабының 1-бөлігіне сәйкес өзіне қатысты: прокурор айыптау актісін немесе қылмыстық теріс қылық туралы хаттаманы бекіткен және қылмыстық істі қылмыстық заңның тиісті бабы (баптары) бойынша сотқа жіберу туралы шешім қабылдаған не сотқа дейінгі тергеп-тексеру процестік келісімнің қорытындысымен аяқталған адам деп танылады [3].

Алайда, *айыптаудың* алдында *күдік* сияқты кезең болады, оның рәсімі қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен егжей-тегжейлі реттеледі. Осылайша, адамның күдігі мен айыптауы бір әрекеттің - қылмыстық қудалаудың бөлігі болып табылады.

Осыған байланысты, біздің ойымызша, қылмыстық қудалауды айыптаумен сәйкестендіру қате, өйткені соңғысы қылмыстық қудалаудың бөлігі болып табылады.

Екіншіден, заң шығарушы қылмыстық қудалау қылмыстық заңмен тыйым салынған әрекетті белгілеу мақсатында жүзеге асырылатын *іс жүргізу қызметі* екенін анықтайды. Алайда, мұндай қызмет әрдайым тек процессуалдық емес екенін атап өткен жөн. Көбінесе құқыққа қайшы әрекетті белгілеу, атап айтқанда оны анықтау және жолын кесу «Жедел-іздістіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы шеңберінде өткізілетін жедел-іздістіру іс-шаралары барысында жүзеге асырылады. Ал мұндай қызмет тек процессуалдық емес.

Кейбір авторлар қылмыстық қудалау іс жүргізу қызметі деп санайды және іс жүргізу қызметі қылмыстық іс қозғалған сәттен бастап, ал Қазақстан заңнамасы бойынша қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыз (хабарлама) тіркелген сәттен бастап (Қазақстан Республикасы ҚПК 179-бабы) басталғандықтан, қылмыстық қудалау функциясын іске асырудың басталуы дәл осы сәтпен байланыстырылуы керек.

Аталған авторлардың ұстанымдары не адамның (күдіктінің, айыпталушының) процестік мәртебесінен және оған процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану мүмкіндігінен не процестік қызметтің басталуынан итермелейді. Алайда, іс жүргізу мәжбүрлеу шаралары тек күдіктіге (айыпталушыға) ғана емес, сонымен бірге жәбірленушіге де қолданылуы мүмкін, бұл біздің ойымызша қылмыстық қудалаудың басталғанын әлі көрсетпейді.

Құқыққа қарсы іс-әрекетті белгілеу, атап айтқанда оны анықтау және жолын кесу «Жедел-іздістіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес жүзеге асырылатын жедел-іздістіру іс-шаралары барысында да жүзеге асырылуы мүмкін екенін ескере отырып, қылмыстық қудалау әрдайым процестік нысанға айналмайды.

Осыған байланысты біз А.В. Федотовтың пікірімен ынтымақтасамыз, ол «қылмыстық қудалау» ұғымы тек қылмыстық іс жүргізу қызметін ғана емес, сонымен бірге жедел-іздістіру қызметін де қамтиды деп санайды [4, 20-бет].

Мәселен, біздің ойымызша, қылмыстық қудалаудың басталуы, оның ішінде жедел-іздістіру қызметі барысында анықталуы мүмкін қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін анықтау сәті болып табылады. Қылмыстарды анықтауға және ашуға бағытталған жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізу, біздің ойымызша, қылмыстық қудалау ісінің басталғанын куәландырады.

«Қудалау» сөзінің этимологиялық мағынасы «куып жету, ұстап алу, басып алу үшін біреуді қуу» дегенді білдіреді [5]. Осыған байланысты тергеушінің заңсыз әрекетті анықтау жөніндегі жұмысын және оны жасаған адамды олжаны іздеп, оның ізімен жүрген аңшымен салыстыруға болады. Аңшы сияқты, тергеуші де қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілерін тауып, жеке басы белгісіз болуы мүмкін қылмыскердің ізімен «жүреді». Осылайша, тіпті белгісіз адамға қатысты оны белгілеуге және ұстауға бағытталған жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізу қылмыстық қудалаудың басталғанын куәландырады.

Осыған ұқсас көзқарасты Д.А. Неганов айтады. Оның пікірінше, «қылмыстық қудалау қылмыстық іс қозғау сатысында да, оның басталуына дейін де басталады – қылмыс туралы хабарламаны қылмыстық іс қозғауға себеп ретінде тіркеу. Сондықтан белгісіз адамдарға қатысты қылмыстық қудалау жүргізілуі мүмкін ...» [6, 57-бет].

Біз сауалнамаға қатысқан респонденттердің қылмыстық қудалаудың басталу сәті туралы пікірі өте қайшылықты болып көрінеді. Осылайша, іс жүзінде олардың дауыстары тең бөлінді, респонденттердің 48% қылмыстық қудалаудың басталуы қылмыстық құқық бұзушылық туралы өтінішті (хабарламаны) тіркеу сәті, ал 49% - адамды күдікті ретінде ұстау сәті және адамның қорғауға құқығы бар күдіктінің немесе куәнің іс жүргізу мәртебесін алуы болып табылатыны туралы айтты. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің 3%-ы адамға қатысты қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану сәтін қылмыстық қудалаудың басталуы деп санайды. Сауалнаманың көрсетілген нәтижелеріне қарамастан, біз сұраған тергеушілер мен анықтаушылардың 90% - дан астамы «қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін анықтау қылмыстық қудалаудың басталғанын куәландырады ма» деген сұраққа оң жауап берді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 7-бабының 22-тармағына одан «айыптау» және «процестік қызмет» ұғымдарын айқындауды алып тастауға қатысты өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет болып көрінеді.

Бұдан басқа, ҚПК-нің 7-бабы 22-тармағында регламенттелген қылмыстық қудалаудың анықтамасы қылмыстық қудалаудың кезеңдерін (сатыларын) ашпайды. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдау қылмыстық қудалауды шартты түрде жеке кезеңдерге бөлуге мүмкіндік береді.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын, арнайы заң әдебиеттерін талдау, сондай-ақ зерттелген қылмыстық істерді жалпылау сотқа дейінгі тергеуге тән келесі кезеңдерді бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

1 кезең - қылмыстық заңмен тыйым салынған әрекетті және оны жасаған адамның жеке басын анықтау. Осы кезеңде дайындалып жатқан немесе жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды (хабарламаны, баянатты) тексеруге, оны анықтауға және ашуға, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысы бар адамды әшкерелейтін дәлелдемелерді жинауға бағытталған қажетті жедел-іздістіру іс-шаралары, тергеу әрекеттері және жасырын тергеу әрекеттері жүргізіледі.

2 кезең - қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысы бар адамды ұстауға, мәжбүрлеу шараларын, оның ішінде бұлтартпау шараларын қолдануға және дәлелдемелер жинауға байланысты.

3 кезең - сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның сотқа дейінгі тергеп-тексеруді аяқтауы және айыптау актісін жасауы және оны қылмыстық іспен прокурорға жіберуі.

3. кезең - айыптау актісімен келіп түскен қылмыстық іс бойынша прокурордың қызметі.

Бұл ретте, аталған кезеңдердің кез келгенінде адамның жасалған қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысы жоқ екені анықталған жағдайда, қылмыстық қудалау тоқтатылуға тиіс екенін атап өткен жөн.

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің көрсетілген кезеңдерге бөлінуі шартты сипатта болады, өйткені ол жеке тәртіппен немесе қылмыстық теріс қылық бойынша хаттамалық нысанда жүзеге асырылған жағдайда немесе процестік келісім жасасқан кезде және т. б. өз айырмашылықтары болады.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын, арнайы заң әдебиеттерін талдау, зерттелген қылмыстық істерді және практикалық қызметкерлердің сауалнамасы мен сұхбаттасу нәтижелерін жалпылау қылмыстық қудалаудың өзіндік анықтамасын тұжырымдауға мүмкіндік берді. Қылмыстық қудалау, біздің ойымызша, қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекетті және оны жасаған адамды, соңғысының қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы кінәсін анықтауға, осындай адамға жаза немесе қылмыстық-құқықтық БҚпал етудің өзге де шараларын қолдануды қамтамасыз етуге бағытталған іс жүргізу Прокурорының қызметі, сондай-ақ тергеушінің, анықтаушының және анықтау органының қылмыстық құқық бұзушылық жасауда жүзеге асырылатын қызметі болып табылады. қадағалау, қылмыстық процестің міндеттеріне қол жеткізу мақсатында процестік прокурордың басшылығы немесе тапсырмасы және жәбірленушінің (жеке айыптаушының), азаматтық талапкердің, олардың заңды өкілдері мен өкілдерінің өздерінің және өкілдік ететін құқықтары мен заңды мүдделерін іске асыруға байланысты процестік қызметі.

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің мазмұнын қарастыра отырып, оны жүргізудің жалпы шарттарына да тоқталу қажет.

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі қылмыстық қудалаудың жалпы шарттарын айқындайды (ҚПК-нің 34-бабы).

Осы бапты талдау оған қылмыстық қудалау функциясын іске асыруға және қылмыстық сот ісін жүргізу орбитасына тартылған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған негізгі ережелердің бекітілгенін куәландырады.

Бірінші шарт қылмыстық процестің міндеттерінен туындайды. Осы Шарт қылмыстық қудалау органын қылмыстық құқық бұзушылық белгілері анықталған барлық жағдайларда

қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасын белгілеу, қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі адамдарды әшкерелеу, оларды жазалау үшін заңда көзделген барлық шараларды қабылдауға, сондай-ақ кінәсіздерді оңалту шараларын қолдануға міндеттейді.

Екінші шарт жәбірленушінің сот төрелігіне қол жеткізуін қамтамасыз етумен және қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде келтірілген зиянды өтеу жөнінде шаралар қабылдаумен байланысты.

Үшінші Шартқа сәйкес қылмыстық қудалау органы өз өкілеттіктерін қылмыстық іс жүргізу Заңына қатаң сәйкес жүзеге асырады.

Төртінші шарт қылмыстық қудалау органын қылмыстық құқық бұзушылықты толық, жан-жақты және объективті тергеуге кедергі келтіретін қандай да бір әсерден қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған.

Бесінші шарт мемлекеттік органдарды, мекемелерді, ұйымдарды және азаматтарды талаптарды орындауға және қылмыстық қудалау органына жәрдем көрсетуге міндеттейді.

Осылайша, қылмыстық қудалаудың жалпы шарттары жалпы қылмыстық қудалау рәсіміне, сондай-ақ оның жекелеген кезеңдеріне қойылатын ең маңызды және маңызды талаптарды анықтайды.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, келесі қорытындылар жасауға болады.

1. Қылмыстық процесс пен қылмыстық іс жүргізу заңнамасы бойынша әдеби дереккөздерді талдау «сотқа дейінгі тергеу» ұғымын, оның мақсаты мен мәнін екіұшты анықтауды көрсетеді, бұл осы іс жүргізу институтының тұжырымдамалық ережелерін қалыптастыруға біркелкі көзқарасты қиындатады.

2. Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 7-бабының 22-тармағымен регламенттелген қылмыстық қудалау ұғымының қайшылықтары бар, осыған байланысты «айыптау» және «процестік қызмет» ұғымдарын айқындаудан алып тастауға қатысты өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет болып көрінеді.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру қылмыстық заңда тыйым салынған іс-әрекетті және оны жасаған адамды, соңғысының қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы кінәсін анықтауға, осындай адамға жаза немесе өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын қолдануды қамтамасыз етуге бағытталған іс жүргізу Прокурорының қызметін, сондай-ақ қадағалаумен, басшылықпен немесе тапсырмамен жүзеге асырылатын тергеушінің, анықтаушының және анықтау органының қызметін білдіреді қылмыстық процестің міндеттеріне қол жеткізу мақсатында іс жүргізу Прокурорының және жәбірленушінің (жеке айыптаушының) іс жүргізу қызметі, азаматтық талапкердің, олардың заңды өкілдерінің және өкілдерінің өздерінің және өкілдік ететін құқықтары мен заңды мүдделерін іске асырумен байланысты.

3. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдау сотқа дейінгі тергеуді шартты түрде бірнеше кезеңге бөлуге мүмкіндік береді:

1) кезең-қылмыстық заңмен тыйым салынған әрекетті және оны жасаған адамның жеке басын анықтау. Осы кезеңде дайындалып жатқан немесе жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды (хабарламаны, баянатты) тексеруге, оны анықтауға және ашуға, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысы бар адамды әшкерелейтін дәлелдемелерді жинауға бағытталған қажетті жедел-іздістіру іс-шаралары, тергеу әрекеттері және жасырын тергеу әрекеттері жүргізіледі.

2) кезең қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысы бар адамды ұстаумен, мәжбүрлеу шараларын, оның ішінде бұлтартпау шараларын қолданумен және дәлелдемелер жинаумен байланысты.

3) кезең – сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның сотқа дейінгі тергеп-тексеруді аяқтауы және айыптау актісін жасауы және оны қылмыстық іспен прокурорға жіберуі.

4. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің жалпы шарттары жалпы қылмыстық қудалау рәсіміне, сондай-ақ оның жекелеген кезеңдеріне қойылатын аса маңызды және елеулі талаптарды айқындайды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы // https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy
2. Еникеев З.Д. Уголовное преследование: учебное пособие. – Уфа: изд-во БашГУ, 2000. - 131 с.
3. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі. - Алматы: Заңгер, 2024. – 368 б.
4. Федотов А.В. Сущность и содержание понятия «уголовное преследование» в современном российском уголовно-процессуальном праве. - История государства и права. - 2009. - №2. – С. 19-22.
5. Большой современный толковый словарь русского языка <https://slovar.cc/rus/tolk/88954.html>.
6. Неганов Д.А. Действие принципа законности в стадии возбуждения уголовного дела: дис. ...к.ю.н. – Казань, 2013. – 132 с.

Автор туралы мәліметтер

Турсынбеков А.К. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі.

Турсынбеков А.К. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова, магистр юридических наук.

Tursynbekov A.K. is a doctoral student at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Yesbulatov, Master of Law.

Н.А. Ахмедов¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, Алматы, Казахстан

ЛИНГВОКОММУНИКАТИВНАЯ И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ ПОДГОТОВКА СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ: АНАЛИЗ И ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА В СИСТЕМЕ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В эпоху глобализации коммуникативные способности, а также умение и готовность к эффективному межличностному и межкультурному взаимодействию, становятся все более важными для сотрудников правоохранительных структур по всему миру. В данной статье изучаются и анализируются различные аспекты языковой и коммуникативной подготовки сотрудников правоохранительных органов за пределами нашей страны. Основное внимание уделяется адаптации успешных зарубежных практик к условиям Республики Казахстан. Основываясь на исследовании и синтезе американского опыта, автор демонстрирует значимость лингвокоммуникативных навыков в профессиональной подготовке сотрудников полиции США. Межкультурная и иноязычная коммуникативные компетенции представляют собой ключевые составляющие их профессионального образования, необходимые для успешного выполнения правоохранительных функций. В заключение, статья предлагает конкретные рекомендации по улучшению программ подготовки, включая внедрение специализированных курсов и тренингов. Автор полагает, что некоторые положительные элементы из опыта подготовки полицейских сотрудников могут быть адаптированы и применены в образовательных учреждениях системы МВД Республики Казахстан. Исследование вносит вклад в разработку стратегий обучения, направленных на формирование межкультурной осведомленности и профессионального мастерства в сфере правоохранения.

Ключевые слова: Сотрудник полиции, профессиональная подготовка, лингвокоммуникативная и межкультурная коммуникативная компетенция, иноязычная коммуникативная компетенция, правоохранительные органы, обучение, языковая подготовка, межкультурное общение, иностранные языки.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерін лингвокоммуникативтік және мәдениетаралық даярлау: Қазақстан Республикасы ІІМ жүйесінде халықаралық тәжірибені талдау және қолдану

Жаһандану дәуірінде коммуникативті қабілеттер, сондай-ақ тиімді тұлғааралық және мәдениетаралық өзара әрекеттесуге қабілеттілік пен дайындық бүкіл әлемдегі құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін маңызды бола бастады. Бұл мақалада біздің елден тыс құқық қорғау органдары қызметкерлерінің тілдік және коммуникативтік дайындығының әртүрлі аспектілері зерттеледі және талданады. Шетелдік табысты тәжірибелерді Қазақстан Республикасының жағдайларына бейімдеуге басты назар аударылады. Американдық тәжірибені зерттеу мен синтездеуге сүйене отырып, автор АҚШ полициясының қызметкерлерін кәсіби даярлауда лингвокоммуникациялық дағдылардың маңыздылығын көрсетеді. Мәдениетаралық және шет тіліндегі коммуникативтік құзыреттер құқық қорғау функцияларын сәтті орындау үшін қажетті олардың кәсіби білімінің негізгі компоненттерін білдіреді. Қорытындылай келе, мақала арнайы курстар мен тренингтерді енгізуді қоса алғанда, дайындық бағдарламаларын жақсарту бойынша нақты ұсыныстарды ұсынады. Автор полиция қызметкерлерін даярлау тәжірибесінің кейбір оң элементтері Қазақстан Республикасы ІІМ жүйесінің білім беру мекемелерінде бейімделуі және қолданылуы мүмкін деп санайды.

Зерттеу құқық қорғау саласында мәдениетаралық хабардарлық пен кәсіби шеберлікті қалыптастыруға бағытталған оқыту стратегияларын әзірлеуге үлес қосады.

Түйінді сөздер: полиция қызметкері, кәсіптік даярлық, лингвокоммуникативтік және мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілік, шет тілдік коммуникативтік құзыреттілік, құқық қорғау органдары, оқыту, тілдік даярлық, мәдениетаралық қарым-қатынас, шет тілдері.

Linguocommunicative and intercultural training of law enforcement officers: analysis and application of international experience in the system of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan

In the era of globalisation, communicative abilities, as well as the ability and readiness for effective interpersonal and intercultural interaction, are becoming increasingly important for law enforcement officers around the world. This article studies and analyses various aspects of language and communicative training of law enforcement officers outside our country. The main attention is paid to the adaptation of successful foreign practices to the conditions of the Republic of Kazakhstan. Based on the research and synthesis of American experience, the author demonstrates the importance of linguistic and communicative skills in the professional training of US police officers. Intercultural and foreign language communicative competences are the key components of their professional education necessary for successful performance of law enforcement functions. In conclusion, the article offers specific recommendations for improving training programmes, including the introduction of specialised courses and trainings. The author believes that some positive elements from the experience of training police officers can be adapted and applied in educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. The study contributes to the development of training strategies aimed at building intercultural awareness and professional excellence in law enforcement.

Keywords: Police officer, professional training, linguistic and intercultural communication competence, foreign language communication competence, law enforcement agencies, education, language training, intercultural communication, foreign languages.

Введение. Современные тенденции глобализации неизбежно обуславливают растущую важность коммуникативных умений, эффективности межличностного и межкультурного взаимодействия, решения коммуникативных задач, а также готовности к межличностному и межкультурному профессиональному сотрудничеству и иноязычной профессиональной коммуникации для сотрудников правоохранительных органов по всему миру. В связи с этим, процессы, касающиеся коммуникативной и языковой подготовки работников правоохранительных учреждений, становления и развития их межкультурной коммуникативной и иноязычной компетенции, заслуживают тщательного изучения и рассмотрения. В этом контексте, актуальным является изучение зарубежного опыта подготовки полицейских, анализ, который представляет интерес для исследователей в данной области.

Материалы и методы. В данном исследовании применялись комплексные методологические подходы, включающие анализ существующих научных работ, обзор практик лингвокоммуникативной подготовки в полицейских академиях и образовательных учреждениях, а также изучение программ обучения и методик преподавания в различных странах. Особое внимание было уделено анализу опыта США в области межкультурной подготовки сотрудников правоохранительных органов. Для сбора данных использовались как первичные, так и вторичные источники, включая научные публикации, официальные документы правительственных организаций, материалы конференций, интернет источники, а также результаты интервью и опросов среди экспертов в данной области. Применение качественных и количественных методов анализа позволило обеспечить глубокое понимание

изучаемой проблематики и сформулировать обоснованные выводы и рекомендации для развития системы подготовки в Республике Казахстан.

Результаты и обсуждения. В ходе исследования было установлено, что эффективность взаимодействия сотрудников правоохранительных органов с обществом значительно повышается благодаря глубокой лингвокоммуникативной и межкультурной подготовке. Данный вывод подкрепляется анализом международного опыта, который демонстрирует, как специализированные обучающие программы способствуют формированию у полицейских необходимых навыков для работы в условиях мультикультурного общества. Особое внимание в исследовании уделяется практике США, где межкультурная подготовка является неотъемлемой частью профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Обсуждение результатов показывает, что интеграция межкультурных аспектов в программы подготовки сотрудников МВД Республики Казахстан может способствовать не только улучшению качества взаимодействия с населением, но и повышению общего уровня доверия к правоохранительным органам. Также была выявлена значительная роль лингвистической подготовки в процессе обучения, которая позволяет более эффективно преодолевать языковые и культурные барьеры между полицейскими и представителями различных этнических групп.

Важным аспектом исследования является анализ методов и техник, применяемых в международной практике, для внедрения в систему подготовки МВД Казахстана. Рекомендации по адаптации успешных зарубежных методик подкрепляются предложениями по их модификации с учетом специфики казахстанского общества и правоохранительной системы.

Таким образом, исследование подтверждает, что комплексный подход к лингвокоммуникативной и межкультурной подготовке, включая изучение иностранных языков, культурологию и межкультурное общение, является ключевым фактором повышения эффективности работы правоохранительных органов в современном мире. В заключение, исследование выделяет необходимость продолжения изучения и внедрения международного опыта, а также разработки собственных подходов и методик в области лингвокоммуникативной и межкультурной подготовки сотрудников МВД Республики Казахстан.

Основная часть. В ряде исследований (проведенных, например, Н.В. Быхтиной, Я.Л. Ванюшиным, В.В. Вороновым, Ф.Ч. Кобловым, Л.С. Кравчук, З.Р. Танаевой, О.А. Ульяниной) [1 – 7] изучаются и анализируются отдельные аспекты языковой и коммуникативной подготовки полицейских за пределами нашей страны, однако следует признать, что данная проблематика еще недостаточно изучена. Во всех упомянутых работах авторы подчеркивают факт того, что в большинстве развитых стран мира профессиональная подготовка сотрудников правоохранительных органов уделяет значительное внимание развитию коммуникативных умений полицейских, их способности к эффективному взаимодействию с обществом и работы в социально разнообразной, многонациональной среде. Также акцентируется важность языковой компетенции для осуществления профессионального общения и увеличение роли международного сотрудничества в области правоохранительной деятельности.

Учитывая глобализационные процессы и повышение значимости коммуникативных навыков и межкультурного взаимодействия, становится важным осуществлять систематическое изучение и анализ зарубежного опыта в области лингвокоммуникативной подготовки сотрудников правоохранительных органов. Это позволит определить наиболее успешные методы и подходы, которые могут быть адаптированы и внедрены в национальные образовательные программы для подготовки полицейских кадров.

Конечно, правоохранительная деятельность всецело связана с защитой прав граждан, обеспечением правопорядка, и рассматривать ее не во взаимосвязи с социальными реалиями в обществе невозможно [8, с. 203]. Исследование опыта развитых стран также способствует выявлению возможностей для улучшения профессиональной подготовки сотрудников

правоохранительных органов на международном уровне, а также формированию эффективных стратегий международного сотрудничества в сфере правоохранительной деятельности.

В целом, глубокое исследование зарубежного опыта в области лингвокоммуникативной подготовки полицейских позволит разработать новые инновационные подходы, методы и технологии обучения, способствующие успешному выполнению задач и вызовов современного мира сотрудниками правоохранительных органов на всех уровнях межличностного и межкультурного общения.

Цель нашего исследования состоит в изучении и синтезе опыта некоторых полицейских академий и департаментов полиции США в сфере лингвокоммуникативной подготовки. Мы обратили внимание на опыт Полицейской академии Департамента полиции Литл-Рока (штат Арканзас, США), где программа обучения на службе включает курс «Культурное разнообразие и культурная компетентность для сотрудников правоохранительных органов». Вопросы многообразия, инклюзии, справедливости, беспристрастности, предвзятости и предубеждения изучаются не через традиционный подход права или политики, а с точки зрения культуры. Обучение проводят инструкторы-специалисты в области межкультурной коммуникации, которые также имеют опыт подготовки сотрудников правоохранительных органов [9].

Сотрудникам полиции США ставится задача быть профессионалами и относиться беспристрастно ко всем представителям общества, вести себя одинаково с каждым человеком, с которым они сталкиваются, и при этом видеть в каждом индивидууме уникальную личность, осознавать культурные различия между ними и учитывать эти различия при планировании и осуществлении правоохранительной работы.

Четыре стандарта высококачественных взаимоотношений с гражданами (достойное и уважительное обращение в межкультурной среде, предоставление возможности людям выразить своё мнение, прозрачность принятия решений, демонстрация основательности мотивов действий) и задачи, которые стоят перед полицией 21-го века, обязывают сотрудников правоохранительных органов обладать межкультурной коммуникативной компетенцией. Департамент полиции Литл-Рока успешно выполняет эти требования через свои образовательные программы для подготовки сотрудников.

Курс «Культурное разнообразие и культурная компетентность для сотрудников правоохранительных органов» начинается с основополагающего понимания культуры и ее проявлений. Основной фокус сосредоточен на теме культуры. Целью курса является развитие культурных компетенций у сотрудников полиции, без акцента на политическую активность. Основным акцентом делается на формировании уважительного отношения к представителям разных культурных групп, а не на осуждении.

В процессе обучения объясняются понятия «культурная компетентность», многообразие и диалог культур, справедливость и беспристрастность при общении с представителями разных культур, а также развитие эффективных коммуникативных навыков. В рамках курса сотрудники полиции выполняют задания, связанные с взаимодействием с местными сообществами. Преподаватели и кураторы оценивают разнообразие подходов к управлению конфликтами с учетом культурных различий, справедливости, честности, гармонии и сотрудничества.

Основными задачами курса являются обучение сотрудников полиции пониманию культурного разнообразия различных населенных групп, а также развитие навыков межкультурной коммуникации. Курс ориентирован на формирование межкультурной коммуникативной компетенции сотрудников полиции, которую они смогут применить при взаимодействии с представителями разных культур.

В рамках курса «Культурное разнообразие и культурная компетентность для сотрудников правоохранительных органов» изучаются следующие основные темы, связанные с понятием культуры:

1. Определение культуры и ее проявления.

2. Культурные паттерны и их проявления в Литл-Роке, а также их влияние на правоприменительную деятельность.

3. Культурный интеллект (культурный коэффициент) и его связь с культурной компетентностью.

4. Шесть стадий развития культурной компетентности и их значение для правоприменительной деятельности.

5. Понятия разнообразия и инклюзии, а также влияние понимания культуры на отношение к этим явлениям.

6. Управление конфликтами с учетом культурного разнообразия.

Курс акцентирует внимание на том, что культура и конфликты тесно связаны, и понимание культурных особенностей играет важную роль в разрешении конфликтных ситуаций. Изучение культурных паттернов, характерных для населения Литл-Рока, позволяет сотрудникам полиции адекватно реагировать на взаимодействие с представителями разных общностей, предсказывать и анализировать их ожидания и поведенческие реакции. Таким образом, формирование межкультурной компетенции сотрудников полиции способствует эффективному взаимодействию с различными культурными группами и улучшает качество их работы.

Анализируя возможные конфликтные ситуации, инструкторы курса уделяют особое внимание четырем важным элементам любого конфликта: предмету, отношениям, идентичности и процессу.

1. Предмет конфликта относится к содержанию разногласия и является объективной частью конфликта. В разных культурах важность этого элемента может варьироваться. Например, для людей, родившихся и выросших в США, справедливость является ключевым моментом, и они часто фокусируются на предмете конфликта.

2. Взаимоотношения связаны с коллегиальным поведением, преданностью и дружбой. Это «сердце» любого конфликта, отвечающее на вопрос «Кто мы друг другу?». Для некоторых культур, таких как латиноамериканцев, этот элемент является особенно важным.

3. Идентичность связана с достижением и сохранением самоуважения и уважения других людей. Для представителей азиатских культур и организованных преступных группировок, а также для жителей южных штатов США, идентичность имеет особое значение в конфликтных ситуациях. Важно уважительное отношение ко всем участникам конфликта.

4. Понятие процесса включает в себя саму коммуникацию и управленческие процедуры, используемые при разрешении конфликта. Этот элемент связан с вопросом: «Каким образом мы будем разрешать конфликт?».

Изучение этих четырех элементов конфликта на курсе помогает сотрудникам полиции лучше понимать различия между культурами и научиться применять межкультурные компетенции для эффективного разрешения конфликтов. Сотрудники полиции учатся адаптироваться к разным ситуациям, учитывая культурные особенности, чтобы обеспечить успешное взаимодействие с представителями различных общностей.

Сотрудник полиции, который не знает предпочтений различных культур в разрешении конфликтных ситуаций, может столкнуться с трудностями в оценке, анализе и решении возникших проблем. Межкультурная коммуникативная компетентность дает полицейским знания о том, как могут реагировать представители разных культур на взаимодействие с правоохранительными органами.

Учебный курс в области культуры в полицейском департаменте Литл-Рока призван обеспечить понимание сотрудниками обычаев и традиций различных культурных общностей. Содержание курса не затрагивает политические вопросы и ориентировано на эффективное обучение в реальном кросс-культурном контексте.

С 2017 года этот учебный курс успешно реализуется в Департаменте полиции Литл-Рока. В 2019 году курс был дополнен анализом видеомоделируемых сценариев и проведением ролевых игр, направленных на развитие навыков взаимодействия и коммуникации в конфликтных ситуациях.

Каждый год после реализации курса проводится оценка его эффективности среди сотрудников полиции и стажеров. Большинство опрошенных положительно оценивают программу обучения в целом и новый курс, посвященный формированию межкультурной коммуникативной компетенции.

При оценке эффективности обучения важно учитывать, удалось ли преподавателям завоевать интерес обучающихся и как успешно теоретические знания могут быть применены на практике. Личность преподавателя и его умение представить учебный материал являются определяющими факторами в повышении мотивации и интереса к изучению дисциплины.

В целом, курс по межкультурной коммуникативной компетенции в полицейском департаменте Литл-Рока оказывает положительное влияние на сотрудников полиции, помогая им лучше понимать и взаимодействовать с представителями различных культурных общностей [9]

После изучения разнообразных учебных программ, следует отметить, что большая часть начальных (фундаментальных) курсов профессиональной подготовки, предназначенных для подготовки новичков, осуществляется в полицейских академиях и образовательных подразделениях департаментов полиции США. Эти курсы включают в себя изучение и анализ тем, касающихся культурного многообразия, межличностного и профессионального взаимодействия сотрудников правоохранительных органов, в контексте образовательных программ, ориентированных на взаимодействие с обществом [10; 11; 12]. Исходя из этого, становится очевидным, что процессу формирования межкультурной коммуникативной компетенции сотрудников полиции США уделяется значительное внимание.

За последние десятилетия выросла значимость иноязычной коммуникативной компетенции сотрудников правоохранительных органов США. На наш взгляд, изучение опыта создания и развития иноязычной коммуникативной компетенции американских полицейских, а также других методов решения проблем, связанных с языковой подготовкой сил правопорядка, заслуживает особого внимания.

В органах правопорядка США долгое время наблюдается актуальная потребность в сотрудниках, обладающих знаниями иностранных языков. Это обусловлено рядом факторов, таких как растущее число иммигрантов, высокий процент американцев, не владеющих английским языком и рожденных за пределами США. Эти обстоятельства стали вызовом для правоохранительных структур страны. В ответ на эту проблему, начиная с начала 21 века, полицейские департаменты во многих регионах начали привлекать рекрутов, владеющих не только английским, но и иностранными языками. В некоторых случаях предлагались доплаты к зарплате за знание иностранного языка, а также направление сотрудников для участия в программах языкового погружения за границей. Целью руководителей департаментов было улучшение взаимодействия с иммигрантскими сообществами и повышение качества обслуживания таких групп населения. Более того, ожидалось, что такие меры помогут преодолеть опасения полицейских, работающих с этими категориями граждан [13].

Сьюзан Ша, представитель Института Правосудия Вера в Нью-Йорке, исследовавшая языковые практики около 200 правоохранительных учреждений в США, подчеркивала важность коммуникации в борьбе с преступностью. Реймонд Келли, долгое время возглавлявший Нью-Йоркскую полицию, придавал большое значение набору двуязычных сотрудников, особенно тем, кто свободно владеет языками стран с высокой террористической активностью: «Это очень помогает в работе с сообществами в самом лингвистически разнообразном городе мира. Мы можем быстро направить к месту преступления человека, владеющего нужным языком» [13]. Согласно мнению двуязычных полицейских, общение на родном языке человека помогает создать атмосферу доверия, что улучшает взаимодействие с представителями правоохранительных органов.

В результате принятых мер к 2010 году около трети сотрудников Нью-Йоркского полицейского департамента (приблизительно 11 000 человек) свободно владели вторым языком. Среди них 785 человек были сертифицированными лингвистами и переводчиками, знающими 63 языка, включая бенгальский, дари, фарси, урду и арабский. Двуязычные

сотрудники задействованы в различных направлениях работы департамента, от сбора информации до работы под прикрытием.

Стоит упомянуть, что за последние несколько лет Нью-Йоркский полицейский департамент активно привлекает представителей русскоязычной общины города. Для многих полицейских Нью-Йорка, второй язык является неотъемлемой составляющей их жизни и культуры. Михаил Белгородский, президент Ассоциации русскоязычных полицейских США, считает, что в 21 веке владение несколькими языками представляет собой значительное преимущество для полицейского и крайне необходимо в борьбе с преступностью в огромном мегаполисе [13].

В 2010 году в Чикагском полицейском департаменте, являющемся вторым по размерам в США после Нью-Йоркского, из 13 000 сотрудников примерно 3 835 обладали знанием иностранного языка, в основном испанского, польского и немецкого. Именно в 2010 году освоение испанского стало обязательным компонентом профессионального обучения сотрудников департамента. Полицейский департамент Лос-Анджелеса начал выплачивать надбавки 3 305 сотрудникам (1/3 штата), изучившим иностранный язык. В Далласе 358 полицейских, владеющих испанским, и 20 сотрудников, знающих азиатские языки, получали надбавку после предоставления сертификата о свободном владении иностранным языком. В Лексингтоне (штат Кентукки) полицейские осваивали испанский в течение года и затем отправлялись в Мексику для усовершенствования языковых навыков и погружения в местную культуру. В результате, согласно данным Института Правосудия Вера в Нью-Йорке, число сотрудников департамента, владеющих испанским, возросло с двух до более 100 [13].

Грег Риджвей, директор центра по контролю качества работы полиции американской некоммерческой организации RAND (Research and Development), выполняющей функции стратегического исследовательского центра, заявлял, что набор полицейских является общенациональной проблемой, так как найти подходящего кандидата по всем параметрам непросто. Однако он отмечал, что полицейские департаменты достигли значительных успехов в привлечении кандидатов из разных этнических общин, особенно из тех, которые недавно сформировались и где профессия офицера полиции считается уважаемой и достойной [13].

В настоящее время потребность в сотрудниках правоохранительных органов США, владеющих иностранным языком или несколькими иностранными языками, продолжает быть актуальной. Полицейские департаменты продолжают искать и принимать на службу таких рекрутов, предлагая им дополнительные бонусы и стимулы. Аналогично поощряются и действующие сотрудники полиции, свободно говорящие не только на английском языке. Сотрудник, владеющий иностранными языками на продвинутом уровне, имеет больше карьерных перспектив на местном, уровне штата и федеральном уровне, по сравнению с сотрудником, говорящим только на английском языке.

Однако прием на работу в полицию носителей языка – представителей различных расовых и этнических меньшинств – зачастую осложняется рядом факторов. Отсутствие американского гражданства у потенциальных кандидатов, стоимость и сложность всех процедур, связанных с поступлением на службу в полицию, а также незаинтересованность молодых людей в карьере полицейского [14; 15] создают препятствия для привлечения таких сотрудников.

Вопреки этим трудностям, правоохранительные органы США продолжают активно работать над привлечением кадров с иноязычными навыками и представителей разных этнических общин для улучшения коммуникации с общинами и более эффективной борьбы с преступностью.

Действительно, в последние годы в США наблюдается рост массовых протестов, беспорядков и инцидентов со стрельбой, в которых участвуют сотрудники полиции и представители расовых и этнических меньшинств. В такой обстановке общий язык становится одним из ключевых факторов для преодоления барьеров общения и установления взаимопонимания и доверия между полицейскими и обществом.

Языковые барьеры могут существенно снижать эффективность работы органов правопорядка, особенно в ситуациях, когда представители определенных расовых и этнических меньшинств не говорят на английском языке. В таких случаях, полицейским необходимо обладать навыками общения на родном языке данных общностей. Это помогает установить контакт, вызвать доверие и содействовать взаимодействию.

Кроме того, для сотрудников федеральных агентств, которые по характеру своей работы часто общаются с иностранными коллегами, владение иностранными языками является неотъемлемой частью их ежедневной деятельности. Это позволяет им более эффективно сотрудничать с международными партнерами и успешно справляться с глобальными вызовами.

В связи с этим, правоохранительные органы США продолжают активно работать над привлечением кадров с иноязычными навыками и представителей разных этнических общин, что важно для успешной работы полиции и поддержания общественного порядка.

Действительно, интенсификация иммиграционных процессов в США сыграла ключевую роль в возросшей потребности органов правопорядка в сотрудниках, владеющих несколькими иностранными языками. Согласно данным Центра иммиграционных исследований США, более 67 миллионов человек (более одного из пяти жителей страны) не говорят на английском дома, что свидетельствует о значительном росте с 1980 года и сравнительно недавнем увеличении с 62 миллионов в 2013 году.

В пяти крупнейших городах США (Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго, Хьюстон, Финикс) около 50% населения говорят дома не на английском языке. Самые распространенные языки, используемые дома, включают испанский (41,5 млн человек), китайский (3,5 млн), тагальский (1,8 млн), вьетнамский (1,5 млн), арабский (1,3 млн), французский (1,2 млн) и корейский (1,1 млн).

В настоящее время в США проживает больше испаноязычного населения, чем в любой стране Латинской Америки, за исключением Мексики, Колумбии и Аргентины. Около 26 миллионов жителей США практически не знают английский язык или говорят на нем плохо. Из тех, кто разговаривает дома не на английском, 45% родились в США.

Эти данные подчеркивают важность иноязычных навыков для сотрудников правоохранительных органов США, чтобы обеспечить эффективное взаимодействие с разнообразным населением и успешно выполнять свои обязанности.

С 1980 по 2018 год число говорящих на иностранных языках среди американцев значительно увеличилось, что обусловлено множеством причин, включая миграцию и многоязычные семьи. В результате таких изменений, освоение вторых языков полицейскими стало важной составляющей их подготовки. Образовательные учреждения, занимающиеся подготовкой сотрудников правоохранительных органов, интегрировали изучение иностранных языков в свои программы с целью обеспечения эффективного выполнения служебных обязанностей в разнообразном лингвистическом контексте. Так, например, Центр обучения полиции Лос-Анджелеса предоставляет 65-часовой курс испанского языка для всех своих сотрудников в рамках начальной подготовки [16; 17].

В дополнение к этому, некоторые программы для повышения профессиональной компетентности и специализации также включают в себя изучение иностранных языков, что дает возможность полицейским совершенствоваться в области владения вторыми языками на протяжении всей карьеры. Это способствует более глубокому пониманию и взаимодействию с разными сообществами, что, в свою очередь, обеспечивает успешное выполнение служебных обязанностей и поддержание общественного порядка [18].

Заключение. По итогам проведенного анализа исследования можно сделать следующие выводы:

1. В международном контексте система профессиональной подготовки полицейских сотрудников акцентирует внимание на развитии лингвокоммуникативных навыков, а также общих когнитивных и коммуникативных компетенций. Это позволяет полицейским адекватно

выполнять свои функции в обществах с многообразными культурными и языковыми особенностями.

2. Изучение и адаптация зарубежного опыта в области подготовки сотрудников правоохранительных органов представляется актуальным и востребованным в контексте современных условий. Учитывая специфику и разнообразие зарубежного опыта, его анализ может принести практическую пользу для развития системы подготовки полицейских сотрудников в Республике Казахстан.

3. Несмотря на наличие множества факторов, определяющих системы полицейского образования в разных странах и их различия с казахстанской практикой, отдельные положительные аспекты подготовки полицейских кадров могут быть адаптированы и использованы образовательными организациями системы МВД Республики Казахстан.

4. Рекомендуется обратить внимание на подготовку полицейских сотрудников к межкультурному общению, развитие толерантности и уважения к различным культурам, что будет способствовать успешному выполнению их служебных обязанностей и поддержанию общественного порядка в условиях культурного многообразия.

5. Подготовка полицейских сотрудников МВД Республики Казахстан должна быть направлена на развитие и совершенствование не только профессиональных знаний и навыков, но также на улучшение коммуникативных и лингвистических компетенций, что позволит им более эффективно справляться со своими обязанностями и обеспечивать безопасность граждан.

6. Реализация лучших международных практик в подготовке полицейских кадров может способствовать усилению международного сотрудничества и обмена опытом с правоохранительными органами других стран, что будет полезным для совершенствования системы подготовки полицейских сотрудников в Республике Казахстан.

7. Важно уделить особое внимание постоянному обновлению учебных программ и курсов, адаптируя их к быстро меняющимся требованиям и вызовам современного мира, в том числе в области международного сотрудничества и технологических инноваций.

8. Обучение полицейских сотрудников не должно ограничиваться только начальной подготовкой, а должно быть направлено на постоянное повышение квалификации и развитие специализированных навыков, что позволит полицейским оставаться на передовой современных тенденций и успешно противостоять новым угрозам и преступным явлениям.

9. При адаптации зарубежного опыта в области подготовки полицейских сотрудников, необходимо учитывать национальные особенности и традиции Республики Казахстан, а также специфику местных правоохранительных органов, чтобы обеспечить наибольшую эффективность внедрения новых подходов и методов обучения.

10. Организация научных исследований и мониторинга в области подготовки полицейских кадров, а также внедрение инновационных методов обучения, помогут определить наиболее актуальные направления развития системы подготовки полицейских сотрудников и обеспечить высокий уровень профессиональной подготовки в МВД Республики Казахстан.

Список использованных источников

1. Быхтина Н.В. Особенности содержания первоначальной подготовки полицейских кадров в России и зарубежных странах. Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2018 – № 1 (84). – С. 154 – 162.

2. Ванюшин Я.Л., Танаева З.Р. Организация первоначальной профессиональной подготовки полицейских зарубежных стран: аналитический обзор. Челябинск: Челябинский юридический институт МВД России, – 2009. – 51 с.

3. Воронов В.В. О дополнительном профессиональном образовании в зарубежных территориальных системах правоохранительных органов: социологический анализ. Власть. – 2019 – № 6. – С. 291 – 297.

4. Коблов Ф.Ч. Коммуникативная компетентность и культура общения в служебной деятельности сотрудника полиции. Вестник Костромского государственного университета имени Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. –2011 – Т.17. – № 4. – С. 111 – 115.
5. Кравчук Л.С. Использование международного опыта профессиональной подготовки полицейских как педагогическая проблема. Проблемы правоохранительной деятельности. –2013 –№ 1. – С. 15 – 21.
6. Кравчук Л.С. Международная профессиональная подготовка европейской полиции как фактор успешного противодействия преступности. Проблемы правоохранительной деятельности. –2019 – № 2. – С. 57 – 62.
7. Ульянина О.А. Современные подходы к пониманию компетентности специалиста. Личностная компетентность сотрудников полиции. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2018 – № 1 (77). – С. 224 – 230.
8. Хабаршы-Вестник Карагандинской Академии МВД РК им. Баримбека Бейсенова №4(78) 2022 год. Сейтакова Б.М. Анализ научных подходов к определению понятия «эффективность» в органах внутренних дел с. 202-207.
9. Marcus Paxton, Robert Strauss. Cultural Diversity and Cultural Competency for Law Enforcement. Police Chief Magazine. Available at: <https://www.policchiefmagazine.org/cultural-diversity-and-competency/?ref=e1dc22024924e164f60a526738b4775a> (access data: 12.02.2024).
10. Official Site of New York City Police Department. Available at: <https://www1.nyc.gov/site/nypd/bureaus/administrative/training-recruit.page> (access data: 12.02.2024).
11. Official Site of the New York State Police Academy. Available at: <https://jointstatepolice.ny.gov/academy-life> (access data: 12.02.2024).
12. Official Site of Memphis Police Department Training Academy. Available at: <https://www.joinmpd.com/the-police-academy/academy-curriculum>
13. Police departments seeking more bilingual cops. Available at: http://www.nbcnews.com/id/35822392/ns/us_news-crime_and_courts/t/police-departments-seeking-more-bilingual-cops/#.X4Gh4dUzbIU (access data: 12.02.2024).
14. A call for bilingual law enforcement officers. Available at: <https://www.leadwithlanguages.org/language-career/lawenforcement/#:~:text=A%20Call%20for%20Bilingual%20Law%20Enforcement%20Officers%20Language,system%20from%20functioning%20as%20well%20as%20it%20could> (access data: 12.02.2024).
15. U.S. Department of Justice and Equal Employment Opportunity Commission, “Advancing Diversity in Law Enforcement,” October 2016. Available at: http://cdn.cnsnews.com/attachments/advancing_diversity_in_law_enforcement_report_october_2016.pdf (access data: 12.02.2024).
16. Zeigler K., Camarota Steven A. “One in Five U.S. Residents Speaks Foreign Language at Home, Record 61.8 million,” Center for Immigration Studies, October 2014. Available at: <https://cis.org/sites/cis.org/files/camarota-language.pdf> (access data: 12.02.2024).
17. Zeigler K., Camarota Steven A. “67.3 Million in the United States Spoke a Foreign Language at Home in 2018”, Center for Immigration Studies, October 2019. Available at: <https://cis.org/Report/67.3-Million-United-States-Spoke-Foreign-Language-Home-2018> (access data: 12.02.2024).
18. Official Site of the Los Angeles Police Department. Available at: http://www.lapdonline.org/training_division/content_basic_view/6382 (access data: 12.02.2024).

Сведения об авторе

Ахмедов Н.А. – докторант 3-курса факультета послевузовского образования (Факультет №3), Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, полковник полиции.

Ахмедов Н.Ә. - жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің 3-курс докторанты (№3 Факультет), Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы, полиция полковнигі.

Akhmedov N.A. - doctoral student of the 3rd year of the Faculty of Postgraduate Education (Faculty #3), Makan Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Colonel.

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ М. ЕСБОЛАТОВ АТЫНДАҒЫ
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ
ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

«Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналында жариялау үшін заңтану, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығының өзекті мәселелері бойынша дайындалған қазақ, орыс және шет тілдеріндегі ғылыми мақалалар қабылданады.

Жариялауға ұсынылған мақалалардың қолжазбалары бұрын басқа басылымдарда жарияланбауы тиіс.

Мақала ғылыми жаңалықтың, теориялық және практикалық маңыздылықтың талаптарына сәйкес келуі керек, онда автордың ғылыми зерттеулерінің, эксперименттік немесе аналитикалық қызметінің өзіндік тұжырымдары мен аралық және түпкілікті нәтижелері көрсетілуі керек. Мақала бірлескен авторлықта дайындалуы мүмкін (үш автордан артық емес).

Мақала бір данада (электрондық және қағазда басып шығарылған түрде) ұсынылады. Мақаланың басып шығарылған нұсқасына автор (авторлар) қол қоюы тиіс. Қабылданатын материалдарға қойылатын талаптар келесідей: мақала Word редакторында терілуі тиіс, парақ форматы – А4, қарп Times New Roman (Kz Times New Roman), шрифт өлшемі – 14, абзац жол – 1 см, мәтін ені бойынша және беттерді нөмірлемей тураланады, жоларалық интервал бір, жиегі (жоғарғы, төменгі, сол, оң) – 2 см, мақала көлемі 8-ден 12 бетке дейін.

Мақалаға қоса беріледі:

1. Авторлар туралы мәліметтер: автордың аты-жөні, тегі, жұмыс орны, лауазымы, атағы, ғылыми дәрежесі орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде). Байланыс телефонының нөмірі.

2. ЭОЖ индексі (эмбебап ондық жіктеу).

3. ҒТАМР (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы «ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ АҚПАРАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТАРАЛЫҚ РУБРИКАТОРЫ ҚҰРЫЛЫМЫ, ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕЛЕРІ» 7.77-98 Мемлекеттік стандартқа сәйкес қойылады).

4. Мақала атауы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

5. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде) зерттеудің негізгі нәтижелері жазылған аннотация (түйіндеме). Аннотация мәтіні 7-8 сөйлемнен кем болмауы тиіс.

6. Түйінді сөздер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (6-7 сөз) (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

7. Ғылым докторы, кандидаты немесе PhD докторы қол қойған, жұмыс орны бойынша мөрмен расталған 2 сын-пікір (ішкі және сыртқы).

8. Бөлімше бастығының қолы қойылған, мөрмен расталған ғылыми мақаланы жариялауға ұсыным беру туралы бөлімше отырысы хаттамасынан үзінді (құқық қорғау органдарының ведомстволық жоғары оқу орындарында жұмыс істейтін авторлар үшін).

Мақаланы дайындау кезінде пайдаланылған дереккөздердің тізімі мақаланың соңында орналастырылады. Дереккөздер мақаладағы сілтемелердің кезектілігі тәртібімен көрсетіледі. Мақала мәтіндегі сілтеме нөмірі шаршы жақшада ресімделеді, мысалы: [1, 7 б]. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» 7.1-2003 Мемлекеттік стандартымен ресімделеді. Интернет-ресурстарға сілтемелерде автор, мәтіннің атауы, дереккөз, материалдың толық электрондық мекенжайы, оның ашылған күні көрсетіледі.

Мақалада «Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналының алдыңғы шығарылымындағы кемінде бір мақалаға сілтеме, сондай-ақ кемінде шет тіліндегі 2 дереккөзіне сілтеме болуы тиіс.

Суреттер (графиктер, схемалар, диаграммалар) компьютерде орындалуы керек.

Жариялануға ұсынылған барлық мақалалар редакциялық алқа мүшелерінің немесе тәуелсіз сарапшылардың міндетті түрде рецензиялауынан, сондай-ақ плагиатқа тексеруден өтеді.

Ресімделуі мен мазмұны көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар жариялауға жіберілмейді. Редакция сондай-ақ журнал тақырыбына қатысы жоқ материалдарды қабылдамауға құқылы. Редакциямен қайтарылған материалдарталқылауға жатпайды.

Қолжазбалар авторларға қайтарылмайды. Жарияланған материалдар бойынша қаламақы төленбейді. Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты.

Журнал редакциясының алдын ала жазбаша келісімінсіз ресми сайтта жарияланған немесе орналастырылған материалдарды қайта басуға, орналастыруға немесе таратуға жол берілмейді. Редакцияның жариялауға берілген және редакция өңдеген материалдарды пайдалануға айрықша құқықтарын бұзу заң бойынша қудаланады.

Пайдаланылған дереккөздерді ресімдеу үлгісі:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...заңғыл.канд., – Қарағанды, 2006. – 141 б.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... заңғыл. канд., – Бішкек, 2014. – 24 б.

Интернет көзі:

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы істері және гендерлік саясат жөніндегі Ұлттық комиссия туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы №56 Жарлығы // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> мысалы, өтініш беру күні: 13.09.2012.

Журналдағы мақала:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – Б. 41- 43.

Конференция материалдарындағы мақала:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: халықар. ғыл.-тәжіриб. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – Б. 284-287.

Шет тіліндегі дереккөз:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Дәрістер курсы:

Российская правовая политика: Дәрістер курсы/ ред. М.И. Матузова және А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 б.

Сөздік:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-ібас., қос. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 б.

Оқулық:

Криминология: оқулық: / жалпы ред. А.И. Долгова. – 4-ші басылым., өңдеужәнеқосымша. – М.: Норма: Ақпар. – М, 2010. – 1008 б.

Оқу құралы:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: оқу құралы. – Ижевск: Ақпар.Ресей ПМ, 2003. – 77 б.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Заңгер, 2002. –266 б.

Газет:

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Қазақстан Республикасының Заңы // Казахстанская правда. – 2012. – 17 қаңтар. – №19-20(26838-26839).

Мекен-жайымыз: 050060,

Алматы қ., Өтепов көш., 29

e-mail: gylumi_bolim@mail.kz

Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы ҒЗЖРБЖҰБ

тел: (8-727) 3378086

**ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ
«УЧЕНЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ИМЕНИ М. ЕСБУЛАТОВА»**

Для публикации в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» принимаются научные статьи на казахском, русском и иностранных языках, подготовленные по актуальным проблемам юриспруденции, правоохранительной деятельности, профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Представленные для публикации рукописи статей не должны быть ранее опубликованы в других изданиях.

Статья должна соответствовать требованиям научной новизны, теоретической и практической значимости, в которой должны быть изложены собственные выводы и промежуточные или окончательные результаты научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности автора. Статья может быть подготовлена в соавторстве (не более трех авторов).

Статья представляется в одном экземпляре (электронном и распечатанном виде). Распечатанный вариант статьи должен быть подписан автором (авторами). Требования к принимаемым материалам следующие: статью следует набрать в редакторе Word, формат листа – А4, шрифт TimesNewRoman (KZ TimesNewRoman), размер шрифта – 14, абзацный отступ – 1 см, текст выровнен по ширине и без нумерации страниц, межстрочный интервал одинарный, поля (верхнее, нижнее, левое, правое) – 2 см, объем статьи от 8 до 12 страниц.

К статье прилагаются:

1. Сведения об авторах: инициалы, фамилия автора, место работы, должность, звание, ученая степень на русском, английском и казахском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Номер контактного телефона.

2. Индекс УДК (Универсальная десятичная классификация).

3. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации выставляется в соответствии с ГОСТ 7.77-98 «МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ РУБРИКАТОР НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ СТРУКТУРА, ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ВЕДЕНИЯ»).

4. Название статьи на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

5. Аннотация (резюме) с изложением основных результатов исследования на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Текст аннотации должен быть не менее 7-8 предложений.

6. Ключевые слова на казахском, русском и английском языках (6-7 слов) (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

7. 2 рецензии (внутренняя и внешняя), подписанные доктором, кандидатом наук или доктором PhD, заверенные печатью по месту работы.

8. Выписка из протокола заседания подразделения о рекомендации к публикации научной статьи с подписью начальника подразделения, заверенная печатью (для авторов, работающих в ведомственных ВУЗах правоохранительных органов).

Список использованных при подготовке статьи источников располагается в конце статьи. Источники указываются в порядке очередности ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, например: [1, с. 7]. Список использованных источников оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный электронный адрес материала, с указанием даты его открытия.

Статья должна содержать ссылку не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», а также ссылки не менее чем на 2 источника на иностранном языке.

Иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере.

Все представленные для публикации статьи проходят обязательное слепое рецензирование членами редакционной коллегии или независимыми экспертами, а также проверку на плагиат.

Статьи, оформление и содержание которых не соответствует указанным требованиям, к публикации не допускаются. Редакция также вправе отклонить не относящиеся к тематике журнала материалы. Редакция не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

Рукописи авторам не возвращаются. Гонорар по опубликованным материалам не выплачивается. Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы).

Перепечатка, размещение или распространение опубликованных или размещенных на официальном сайте материалов без предварительного письменного согласия редакции журнала не допускается. Нарушение исключительных прав редакции на использование переданных для публикации и обработанных редакцией материалов преследуется по закону.

Образец оформления использованных источников:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...канд. юрид. наук. – Караганда, 2006. – 141 с.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2014. – 24 с.

Интернет-источник:

Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2006 года №56 «О Национальной комиссии по делам семьи и гендерной политике при Президенте» Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> дата обращения напр.: 13.09.2012.

Статья в журнале:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – С. 41- 43.

Статья в материалах конференции:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – С. 284-287.

Источник на иностранном языке:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Курс лекций:

Российская правовая политика: Курс лекций / под ред. М.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 с.

Словарь:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

Учебник:

Криминология: учебник: / под общ.ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфа-М, 2010. – 1008 с.

Учебное пособие:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: учебное пособие. – Ижевск: ИФНА МВД России, 2003. – 77 с.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Юрист, 2002. – 266 с.

Газета:

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года №527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 17 января. – №19-20(26838-26839).

Адрес: 050060,

г. Алматы, ул. Утепова, 29

ООНИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова

e-mail: gylumi_bolim@mail.kz

тел: (8-727) 3378086